ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

№ 1 (96)

Душанбе – 2022

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022 таҳти № 230/МҶ-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
http: //vestnik.tgpu.tj

***Сармуҳаррир: Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода** – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

***Муовини сармуҳаррир: Мирзораҳимов Акобир Каримович** – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибосоварии илмии Русия» (ШИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. http: //elibrary.ru

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

***Қосимов О. А.**- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
***Пирумшоев Ҳ. П.**- доктори илмҳои таърих, профессор*
***Салимӣ Н. Ю.** - доктори илмҳои филологӣ, академик*
***Солеҳов Ш. А.**- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
***Худойдодов А. О.**- доктори илмҳо филологӣ, профессор*
***Ҷаматов С. С.** - доктори илмҳои филологӣ, профессор*
***Убайдуллоев Н. К.**- доктори илмҳои таърих, профессор*
***Саидов. А. С.**- доктори илмҳои таърих, профессор*
***Ибодуллозода А.И.** – доктори илмҳои таърих, дотсент*
***Ҳусайнов А. К.** – доктори илмҳои таърих, дотсент*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2022

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.
Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сайт журнала:
http://vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде *- доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*
Зам. главного редактора: Мирзорахимов Акобир Каримович *- доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор: Одинаев А. Н.

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. http: //elibrary.ru

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Джаматов С.С. *- доктор филологических наук, профессор*
Ибодуллозода А. И. *– доктор исторических наук, доцент*
Косимов О. Х.- *доктор филологических наук, профессор*
Пирумшоев Х. П. *- доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ*
Саидов А. С.- *доктор исторических наук, профессор*
Салими Н. Ю. *- доктор филологических наук, академик*
Солехов Ш. А. - *доктор филологических наук, профессор*
Убайдуллоев Н. К.- *доктор исторических наук, профессор*
Худойдодов А. О.- *доктор филологических наук, профессор*
Хусайнов А. К.– *доктор исторических наук, доцент*

© ТГПУ имени С. Айни, 2022

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on January 27, 2022 for No. 230/ZhR-97

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:
http: //vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda *- doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni*

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich *- doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni*

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. http: //elibrary.ru

THE EDITORIAL BOARD:

Husainov A. K. *- Doctor of Historical Sciences, Associate Professor*
Ibodullozoda A. I. *- Doctor of Historical Sciences, Associate Professor*
Jomatov S. S. *- doctor of philological Sciences, Professor*
Khudoyadodov A.O.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Pirumshoyev H. P. *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT*
Qosimov O. H.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Saidov A. S - *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Salimi N. U .- *Doctor of Philology Sciences , academic*
Solehov Sh. A. *- Doctor of Philology Sciences, Professor*
Ubaydulloev N.K. *- Doctor of Historical Sciences, Professor*

© Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2022

МУНДАРИҶА /СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Юньтин Ц.
Геймификация как средство активизации студентов в дистанционном обучении китайскому языку 8
Умаров А. С.
Психолого-педагогические проблемы эмоционального состояния будущего преподавателя 12
Аньжань И.
Особенности обучения китайскому языку в России и русскому языку - в Китае 18
Усмонов З.Ҷ.
Роҷеъ ба баъзе масъалаҳои ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷуёни коллеҷҳои техникӣ 23
Мирзоева Н.Р.
Повышение качества образования в школах нового типа 28

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Хасанова Т.Г.
Научный потенциал концепта в формате трансдисциплинарных исследований (на материале работ таджикских ученых) 31
Шарифова Г.А.
Назаре ба таърихи забони тоҷикӣ-форсӣ дар вожаҳои туркӣ 36
Ҷабборова Ш.С.
Оид ба ибораҳои зарфии замонӣ бо алоқаи изофӣ 41
Ҷурақулов Б.Р.
Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва истилоҳоти забони англисӣ 46
Гиёсов Н. И., Кузиева Н.М.
Падежи в разноструктурных языках 52
Абдуназарова Г.А.
Диалектизмҳои этнографии ифодагари номи матоъ ва анвои он дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ 56
Оқилова Д. Ӯ.
Оид ба яке аз нишондиҳандаҳои майдони луғавӣ грамматикии консепти «ҳаракат» дар забони англисӣ 61
Зубайдова С. Ш.
Фразеологические единицы, содержащие наименование декоративных растений на основе анализа материалов английского и таджикского языков 69
Абдулхайрова С.Ҳ.
Роҳҳои ифодаи семантикии ҷумлаи пайрави муайянкунандаи забони тоҷикӣ дар забонҳои олмонӣ ва русӣ 73
Ғафорова Т.С.
Вижагиҳои услубӣ-лексикии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори С. Айнӣ 79
Урозов Б. Х.
Семантика и строение нечленимых предложений и фразеологических оборотов в русском и таджикском языках 83
Эмомов У. Ҳ.
Хусусиятҳои феълии герунд дар забони англисӣ ва роҳҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ 86
Каримова М. Д.
Сравнительно-семантический анализ лексики акушерство и гинекологии и роль словообразовательних средств в развитии ее терминологии в таджикиском и английском языках 92
Орзуева П. Ҷ.
Истифодаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб ва замон, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 96

Азизов Ф. Д.
Анализ переферийных лексем концепта «гнев» в русском языке 101
Ҳакимов Н. Д.
Нақши ибора ва иборасозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 106
Файзалиева Ф.
Таснифоти истилоҳоту луғоти соҳаи варзиш дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 110
Сабоҳати И.
Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти гиёҳҳои шифобахш дар забонҳои тоҷикӣ
ва англисӣ 115
Хошимова Н.М., Рахимова Т.Р.
Глагол и его роль в таджикском и английском языках предложениях 120
Абдуллоев М. М.
Хусусиятҳо ва вазифаҳои омоморфемаҳо дар забони англисӣ 125
Хошимова Н.М., Равзалиев А.Ш.
Категория вида в сравнительно-типологическом аспекте в таджикском и английском языках 131
Байбутаева А.М.
Историко-этнолингвистическое освещение терминологии танца в английском и
таджикском языках 135
Ашрапов Б.П.
Уровень употребления арабских наречий в таджикском литературном языке XVIII-го века
(на примере исторического произведения под названием «Тухфат-уль-хони»
Мухаммадвафои Карминаги) 143

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Беронов Ҷ.С.
Таъсирпазирии Носири Хусрав аз ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 148
Ҳасанова Б.Н.
Баъзе вижагиҳои публитсистикаи солҳои навадуми садаи бист 153
Мирзораҳматова Г.М.
Доираи адабии роғ дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX 158
Олимӣ Х. Ҳ., Иброҳимов Ф.
Омӯзиши осори Аҳмади Дониш дар адабиётшиносии муосир 166
Кувватова С. М.
Проблема поиска эквивалента при переводе повести «Бэла» М.Ю.Лермонтова
на таджикский язык 170
Гоибова Ф. М.
Общественно-политический менталитет видного публициста
Индии Сайид Ахмад-Хана 175
Акилова Н.А.
Паремическое наследие иранских народов в поэзии Абу Нуваса 182
Абдуллоева А. Н.
Махсусияти пахши мустақим дар телевизион 187
Холматова Д.
Характеристика перевода романа Павела Лукницкого на таджикский язык 193
Писков А. В.
К истории возникновения трансмедийных франшиз: культурные, социальные,
технологические и экономические предпосылки 197
Мухторӣ Қ., Олимиён С. Ш.
Ҷашнҳои сегона дар матбуоти даврӣ (дар мисоли сомонаҳои www.jumhuriyat.tj ва
www.millat.tj) 200
Салимзода О.
Место и роль информационных жанров в освещении парламентской темы в Республике
Таджикистан 206

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ
ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Ходжаева Н. Д.
Об арийском происхождении династии Ахеменидов 211
Мирзоев Н. М., Одинаев А. Н., Мирзоев Ҳ. Т.
Рушди ҳамкориҳои гуманитарии Тоҷикистон дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай 215
Раджабзода А. Н.
Роль Талбака Назарова в развитии министерства иностранных дел
Республики Таджикистан (1994-2006) 222
Зубайдаи А.
Баррасии масъалаи вазъи зани тоҷик то қарни ХХ дар осори илмии муҳаққиқон 228
Исматова Н. Ш.
Таҳаввули муносибатҳои гуманитарӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва Ҷумҳурии
исломии Афғонистон (2014-2016) 235
Дарвозиева Х.
Сатҳи инъикоси ҳаёти анъанавии мардуми Помир дар асарҳои
таҳқиқотчиёни асри XIX 240
Исломов Ф.Ш.
Становление и развитие первых профессиональных театров в г. Душанбе в предвоенные
годы (1929-1941) 243
Сафаров С. Қ.
Аз таърихи омӯзиши топонимикаи таърихӣ – ҷуғрофӣ дар Тоҷикистон 247
Азизхонова Р.Г.
Омода намудани кадрҳо дар заводи сементи Душанбе дар солҳои 40-60-уми асри ХХ 252
Талипова С.Ш.
Мурғоб дар солҳои 20-30-юми асри ХХ 256
Мирзоев М. Н.
Научно-литературное сотрудничество Сухаревой О.А. и С. Айни при переводе повести
«Смерть ростовшика» 260
Ашӯров Ф.М.
Бозёфти сиккаҳои қарохонӣ дар шимоли Тоҷикистон 264
Мусоев А.Қ.
Ба вуҷуд омадани ноҳияҳои аграрӣ - саноатии Вахш ва Ҳисор 270
Ибодуллозода А., Исроилов И. И.
Нақши қушунҳои сарҳадӣ дар ҳифзи марзи Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол 275
Кудратов К.А., Одинаев А.Н.
Причины и предпосылки прихода к власти движения «Талибан» в 90-х годах ХХ века 278
Қудратов К.А.
Омӯзиш ва таҳлили мушкилоти асосии соҳаи маорифи
Афғонистон дар солҳои 1996-2016 284
Садиров Ш. А.
Инъикоси баъзе паҳлуҳои фаъолияти сиёсии Яъқуб ибни Лайс
бар асоси ахбори «Таърихи Систон» 288

УДК 371.321.1

ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК СРЕДСТВО АКТИВИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Юньтин Цзэн
Российский университет дружбы народов, Москва, Россия

Введение. Китайский язык в последние годы является все более популярным в России. Но с изменением ситуации и переходом к дистанционному обучению количество сложностей в изучении древнего языка стало возрастать.

Цель любого педагога – подобрать тот метод обучения, который в наибольшей степени заинтересует его учеников. При использовании современных технологий одним из самых эффективных стал метод геймификации – внедрения и адаптации элементов игры к неигровым событиям. В сфере образования данный термин получил распространение с 2010 года.

Проблема геймификации образования в последние годы изучается целым рядом российских специалистов, таких как: Баркова Т. И. [1], Гольцова Т.А., Проценко Е.А. [4], Залялетдинова И.М., Кралина Е. Д. [6], Титова С.В., Чиркизова К.В. [9] и другие. Но на данный момент тема не является полностью изученной.

Актуальность темы обусловлена тем, что с 2019 года обучение повсеместно переходит на дистанционные методы, и необходимо искать способы повышения активности студентов к самостоятельному изучению материала. Снижение личного контакта с преподавателем и другими студентами, рост ответственности за организацию обучения, увеличение количества изучаемого материала приводят к снижению заинтересованности в образовании и понижению активности.

Цель исследования – определить преимущества геймификации как средства активации деятельности студентов при дистанционном обучении китайскому языку.

Основная часть. Развитие отношений России и Китая в последние десятилетия привели к значительному росту интереса студентов к китайскому языку. Появляется все больше желающих освоить древний язык на профессиональном уровне, но это не так легко.

Китайским сам по себе является одним из самых сложных языков в мире. Трудности возникают не только при изучении грамматики и восприятия специфики языковых конструкций, но и на этапе формирования навыков письма. Иероглифические символы достаточно сложны для понимания и воспроизведения представителями европейских культур. Полноценное освоение языка требует временных, умственных и физических усилий [1].

Основными причинами сложности обучения являются разность в культурных ценностях, а так же то, что сам по себе китайский язык – это язык образов и понятий [7]. Изучать его как европейские языки проблематично, необходимо больше наглядности, так как древний язык очень оригинален, а письменность витиевата, и опирается больше на визуализацию [8].

Переход в 2019 году на дистанционное обучение привел к тому, что у российских студентов возник целый ряд трудностей в обучении. Сложность языка, его непривычность для российских студентов может привести к тому, что даже у тех, кто стремиться достичь профессионального уровня владения китайским, может снизиться интерес к обучению. Отсутствие мотивации при изучении древнего языка приведет к снижению и уровня образования.

Для хорошего педагога главная задача – найти подход не только к обучению, но и к мотивации студентов, который сможет заинтересовать и увлечь любого учащегося. Особенно сложно это при отсутствии личного контакта, то есть при дистанционном обучении, занявшем в последние годы одно из первых мест в преподавании.

Одним из эффективных способов мотивации студентов при использовании современных технологий, онлайн или офлайн обучении, стали методы геймификации. Они близки и понятны современной молодежи, позволяют снизить напряжение и повысить интерес к процессу обучения [6].

Игровые методы использовались в различных неигровых сферах достаточно давно, но сам термин «геймификации» не получил большой известности. В 2002 году в Вашингтоне был основан Serious Games Initiative, который изучал применение игровых принципов в политике. С 2003 года был введен термин «геймификация» для обозначения использования игровых методов в различных сферах. Началось изучение игр в образовании. Термин получил большую известность только с 2010 года [10].

В настоящее время существует несколько различных определений геймификации:

- применение элементов игрового дизайна в неигровом контексте [11],
- адаптация игр (в том числе видео) к повседневной жизни [10],
- технология адаптации игровых методов к неигровым событиям [2].

Все они сводятся к тому, чтобы в сферах, не являющихся игрой как таковой, использовать игровые методы для привлечения внимания и увеличения интереса.

В последние годы изучением понятием геймификации занимаются многие российские ученые, такие как Гольцова Т.А., Проценко Е.А. [4], Залялетдинова И.М., Титова С.В., Чиркизова К.В. [9, с. 135-152]. Они считают, что использовать данный подход к обучению можно на разных уровнях знаний и в разном возрасте.

При этом отношение российских педагогов к геймификации, как и к дистанционному обучению неоднозначно. Многие учителя считают, что любая профессия и качественные знания должны передаваться непосредственно из уст в уста [5]. Но развитие современного общества приводит к обязательному использованию современных технологий, а, следовательно, необходимости поиска новых способов мотивации студентов.

В дистанционном обучении в целом используются различные методы и современные технологии, такие как:

- добавление эффектов мультимедиа,
- внедрение интерактивных методов контроля успеваемости и проверки знаний,
- иерархия материала и другие.

Внедрение этих методик позволяет облегчить усвоение и понимание материала, но так же требует определенных навыков работы в приложениях и на платформах. И преподаватели, и студенты становятся определенными специалистами, владеющими инновационными методами. Для современных студентов большинство приложений и интернет-платформ знакомы. Принцип работы технологий понятен и прост. Они с детских лет пользуются телефонами, смартфонами, планшетами, компьютерами и т.д. Играют в игры, разгадывают загадки, таким образом, отвлекаясь и развлекаясь.

Использование большого количества эффектов анимации в обучающей программе, внедрение видео и аудио файлов, подключение к работе виртуальных помощников, позволяет превратить учебный процесс в увлекательную и богатую по возможностям среду [5].

Внедрение игровых методов позволяет добиться достаточно больших успехов в отношении стимулирования и мотивации за счет того, что:

- игра позволяет выбрать несколько решений, но при этом всегда ставит четкие задачи;
- учащийся больше концентрируется на процессе, стремится к глубокому изучению материала;
- возможность постоянного получения обратной связи и быстрого понимания собственных ошибок;
- увлекательный процесс позволяет легче справляться со сложными упражнениями и задачами;
- возможность получения игровых бонусов, стимулирующих желание продвигаться вперед [3].

Учащиеся начинают относится к обучению ни как к необходимости, чему-то навязываемому по разным причинам, а к интересной игре, в процессе которой можно узнать много нового и интересного. В целом введение игровых элементов в процесс дистанционного обучения позволяет сделать его более увлекательным, разнообразным и разносторонним. А это активизирует студентов, стимулирует их переходить на следующие уровни обучения, помогает развиваться, все больше увлекаться китайским языком и культурой древней страны.

В настоящий момент у российских преподавателей нет необходимости придумывать самостоятельно игровые методики. Уже существует ряд программ, приложений и платформ, на которых создана подходящая по параметрам база упражнений и заданий. На ряде из них так же можно создавать и собственные интерактивные материалы. К ним относятся следующие сервисы:

- LearningApps – платформа для проектирования педагогических заданий. Может использоваться на различных уровнях обучения, позволяет создавать билингвальные задания, разнообразить процесс запоминания символов и построения сложных грамматических конструкций [1, с. 12-18];
- Chinese Writer by Trainchinese – приложение для обучения правильному написанию иероглифов. Хорошо зарекомендовало себя на начальном уровне, позволяет набирать бонусные очки и повышать рекордные цифры. При этом все иероглифы произносятся и переводятся [6];
- Online Test Pad – образовательный онлайн-сервис. Позволяет конструировать тесты, опросы, кроссворды на разных языках, а так же комплексные текстовые упражнения и задачи [1, с. 12-18];
- Wordwall – многофункциональная платформа с ярким интерфейсом. Позволяет создавать разнообразные задания, интересные и увлекательные на разных уровнях обучения. Содержит целый ряд шаблонов, в том числе «сопоставление», «распутывание», «пропущенное слово» и т.д. [1, с. 12-18];
- AnkiApp – набор виртуальных карточек с иероглифами. Использование изображений является

распространенным и универсальным методом запоминания иероглифов во всем мире. Наличие виртуальных карточек позволяет значительно сократить время на их подготовку, и увеличить время на запоминание иероглифов. Как пример практического применения можно привести подготовку студентов к экзамену HSK, к которому необходимо запомнить 600 иероглифов [6].

Представленные приложения и платформы не являются единственными, можно использовать и другие современные сервисы, в том числе просто воспользоваться возможностями смартфона. Например, педагог может дать задание записать какой-либо текст с помощью диктофона или приложения. Дать задание снять видео на заданную тему, например, рассказ о родном городе, или предложить рекламу какого-то продукта и т.д.

Главное придерживаться основной цели геймификации – сделать все задания более яркими, увлекательными и привлекательными для обучающегося [4]. Ведь именно повышение привлекательности процесса позволяет повысить мотивацию и увеличить результативность каждого задания.

В современном мире молодежь с ранних лет увлекается играми, пользуется смартфонами. Соответственно, использование гаджетов позволяет не только заинтересовать их, но и сохранить доверие к учебному процессу, снизить уровень стресса и напряжения во время занятий, сократить затраты энергии [9, с. 135-152].

Визуализация заданий, в том числе наличие карточек с иероглифами позволяет упростить процесс обучения. Ведь подчас именно усталость из-за трудоемкости процесса изучения китайского языка становится причиной снижения интереса и мотивации студентов, затрудняет процесс усвоения материала. Например, написание иероглифов и подготовка большого количества карточек требует много сил и времени.

Привлекательный интерфейс программ, простота в обращении с привычными технологиями, позволяет активизировать деятельность студентов, увлечь их процессом изучения материала, а так же развивать фантазию и желание выполнять следующие упражнения.

Кроме того, при дистанционном обучении личные контакты с педагогами и другими студентами минимизируются, учащимся часто не хватает эмоциональной составляющей, которая очень важна при изучении иностранных языков. Геймификация за счет внедрения дополнительной виртуальной награды позволяет вызывать дополнительные эмоции и стремления, что так же способствует активизации деятельности и высокой мотивации к обучению.

Использование популярных платформ и программ позволяет сделать ряд выводов:

1. Геймификация при изучении китайского языка позволяет сделать процесс более ярким, увлекательным, разнообразным и в то же время простым. Элементы игры сохраняют не только мотивацию обучающихся, но и их моральные и физические силы за счет сокращения напряжения.

2. Разработка заданий с помощью универсальных современных платформ и программ позволяет сделать задания, развивающие творческий потенциал, зрительную и аудиальную память, создавать положительный настрой, снижать недоверие к педагогу и дистанционному обучению в целом.

3. Дополнение программы дистанционного обучения требует большого внимания от педагога. Необходимо правильно соединять традиционные и геймифицированные методы, знать современные технологии и своевременно их использовать [1, с. 10-21].

4. Геймификация актуальна не только на начальных методах обучения китайскому языку, но и позволяет значительно упростить процесс освоения материала на старших курсах, где подготовка к экзаменам требует много времени и сил.

Таким образом, геймификация является эффективным средством повышения мотивации студентов и активизации их деятельности при дистанционном обучении китайскому языку. При этом нельзя строить обучение только на игровых и визуальных методах, необходимо эффективно сочетать их с традиционными методиками.

Выводы. Изучение трудов специалистов и ученых, занимающихся проблемами геймификации дистанционного обучения, позволяет сделать выводы о том, что данный метод является достаточно эффективным в преподавании китайского языка.

Древний язык восточной страны в большей степени нацелен на визуализацию, чем европейские языки. В связи с этим у российских студентов часто возникают проблемы с восприятием и запоминание лексики, грамматики и специфики языковой структуры.

Перечисленные сложности могут стать причиной снижения мотивации и активности студентов, в особенности при дистанционном обучении. Удаленное общение снижает эмоциональную составляющую, что может привести к понижению интереса студентов. Геймификация позволяет решить ряд этих проблем за счет визуализации обучения, повышения заинтересованности, создания дополнительных эмоций.

В целом, геймификация дистанционного образования в области китайского языка позволяет

добиться следующих результатов:

- снизить уровень стресса, трудоемкость процесса подготовки к экзаменам, сократить затраты энергии;
- повысить заинтересованность за счет использования привычных современной молодежи программ и приложений, упростить процесс изучения новых уровней;
- вызвать дополнительные эмоции за счет виртуальных наград;
- развивать творческие способности, визуальную и аудиальную память, создавать положительный настрой.

За счет того, что элементы игры делают процесс изучения китайского языка более ярким, увлекательным, понятным современным студентам, геймификация является хорошим дополнением дистанционного образования для сохранения мотивации и активизации деятельности студентов российских вузов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баркова, Т. И. Геймификация как средство формирования мотивации к изучению китайского языка / Т. И. Баркова // Научные горизонты. – 2021. – № 9(49). – С. 10-21.
2. Геймификация / Словарь маркетолога . – URL: https://www.calltouch.ru/glossary/geymifikatsiya/
3. Геймификация в дистанционном обучении. Инструменты геймификации в Mirapolis LMS. – 2020. – URL: https://www.mirapolis.ru/blog/geimifikasiya-v-obuchenii-mirapolis-lms/#%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2
4. Гольцова Т.А., Проценко Е.А. Геймификация как эффективная технология обучения иностранным языкам в условиях цифровизации образовательного процесса. Отечественная и зарубежная педагогика. – 2020. Т. 1. №3 (68). С. 65-77. [Электронный ресурс] – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43143427
5. Дьячкова Е.А. Геймификация в дистанционном образовании как средство активизации обучения студентов-архитекторов // Вестник Московского информационно-технологического университета – Московского архитектурно-строительного института. – 2019. №4. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/geymifikatsiya-v-distantsionnom-obrazovanii-kak-sredstvo-aktivizatsii-obucheniya-studentov-arhitektorov
6. Кралина Е. Д. Игровые методы обучения китайскому языку студентов вузов // Преподаватель XXI век. – 2020. №2-1. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/igrovye-metody-obucheniya-kitayskomu-yazyku-studentov-vuzov
7. Малая А.Г. Новые педагогические условия обучения китайскому языку / А.Г. Малая, Н.В. Клочкова, Ю.Н. Коротышева, Ю.С. Воронюк, Ч.М. Ли // Вестник науки и образования [Электронный ресурс] – № 7(31). Том 1. 2017, С. 59 – 65. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/novye-pedagogicheskie-usloviya-obucheniya-kitayskomu-yazyku/viewer
8. Рубец М.В. Влияние китайского языка на мышление и культуру его носителей / М.В. Рубец, [Электронный ресурс] – 2014. – URL: http://www.intelros.ru/pdf/ history_of_philosofy/2009_14/5.pdf/
9. Титова, С. В. Геймификация в обучении иностранным языкам: психолого-дидактический и методический потенциал / С. В. Титова, К. В. Чикризова // Педагогика и психология образования. – 2019. – № 1. – С. 135-152.
10. Deterding, S. From Game Design Elements to Gamefulness: Defining «Gamification» / S. Deterding, D. Dixon, R. Khaled, L.Nackle [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/230854710_From_Game_Design_Elements_to_Gamefulness_Defining_Gamification, свободный. – Загл. с экрана. – Яз. англ.
11. Gamification [Электронный ресурс]. – URL: https://www.coursera.org/learn/gamification, свободный. – Загл. с экрана. – Яз. англ.

ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК СРЕДСТВО АКТИВИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Популярность китайского языка в России растет в связи с развитием взаимоотношений двух стран. При этом изучение восточного языка всегда сопровождалось рядом проблем, вызванной разницей культур, особенностями грамматики и письменности, требующих постоянной визуализации.

Трудности изучения китайского языка русскими студентами стали увеличиваться с переходом на дистанционное обучение. Снижение контакта между студентами, а так же с преподавателем вызвало уменьшение мотивации даже у заинтересованных ранее студентов.

Так как цель каждого преподавателя – выбор метода, способного увлечь каждого студента, а при дистанционном обучении необходимо повышение самообразования и само мотивации, возникла потребность в поиске новых методов активизации деятельности.

Одни из самых эффективных способов мотивации студентов при использовании современных технологий стала геймификация – использование игровых методов в неигровых сферах деятельности.

Само понятие появилось в начале XIX века, но активно стало исследоваться лишь с 2010 года. Ряд зарубежных и российских исследователей занимается изучением применения геймификации в образовании, и приходит к выводам о целесообразности применения.

Геймификация позволяет разнообразить обучение, сделать его более ярким, понятным и простым. Понятность программ и приложений современной молодежи увеличивает степень их мотивации, а внедрение виртуальной награды повышает активность и стимулирует на

прохождение следующих этапов обучения.

При этом нельзя забывать, что использовать только элементы игры в обучении нельзя. Педагогам необходимо разрабатывать полноценные программы, сочетающие геймифицированные и традиционные методы обучения.

Ключевые слова: *китайский язык, геймификация, дистанционное обучение, мотивация, активизация деятельности.*

GAMIFICATION AS A MEANS OF ACTIVATION OF STUDENTS IN DISTANCE LEARNING OF THE CHINESE LANGUAGE

The popularity of the Chinese language in Russia is growing due to the development of relations between the two countries. At the same time, the study of an oriental language has always been accompanied by a number of problems caused by the difference in cultures, peculiarities of grammar and writing, requiring constant visualization.

The difficulties of learning Chinese by Russian students began to increase with the transition to distance learning. The decrease in contact between students, as well as with the teacher, caused a decrease in motivation even among previously interested students.

Since the goal of each teacher is to choose a method that can captivate each student, and with distance learning it is necessary to increase self-education and self-motivation, there was a need to find new methods of activating activity.

One of the most effective ways to motivate students to use modern technologies has become gamification - the use of gaming methods in non-gaming areas of activity.

The concept itself appeared at the beginning of the 19th century, but began to be actively explored only since 2010. A number of foreign and Russian researchers are studying the use of gamification in education, and come to conclusions about the feasibility of using it.

Gamification allows you to diversify learning, make it more vivid, understandable and simple. The comprehensibility of the programs and applications of today's youth increases the degree of their motivation, and the introduction of a virtual award increases activity and stimulates the passage of the next stages of learning.

At the same time, we must not forget that it is impossible to use only elements of the game in training. Educators need to develop full-fledged programs that combine gamified and traditional teaching methods.

Keywords: *Chinese language, gamification, distance learning, motivation, activity activation.*

Дар бораи муаллиф::

Зенг Юнтинг, *аспиранти курси 2-юми Донишкадаи забонҳои хориҷии Донишгоҳи дӯстии халқҳои Русия, Маскав, Русия. Ихтисоси 44.06.01 «Маориф ва педагогӣ», профили 13.00.02 «Назария ва методикаи таълим ва тарбия (забонҳои хориҷӣ): муошрати байнифарҳангӣ, интралингводидактика».*

Сведения об авторе:

Цзэн Юньтин*, аспирантка 2 курса Института иностранных языков Российского университета дружбы народов, Москва, Россия. Специальность 44.06.01 «Образование и педагогические науки» по профилю 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки): межкультурная коммуникация, интралингводидактика».*

About the author:

Zeng Yunting, *2nd year postgraduate student, Institute Foreign Languages, Peoples» Friendship University of Russia, Moscow, Russia. Specialty 44.06.01 «Education and pedagogical sciences», profile 13.00.02 «Theory and methods of teaching and upbringing (foreign languages): intercultural communication, intralinguodidactics».*

УДК: 371.321.2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ БУДУЩЕГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Умаров А. С.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Сегодняшняя социокультурная ситуация является причиной многих примеров негативное влияние на формирование качеств личности внешних факторов. Это увеличивает потребность в социальной, психологической и физической безопасность в нестабильной ситуации. Согласно многим психологическим и социологическим исследованиям, большой процент родителей обеспокоен безопасностью своего ребенка в образовательной среде. Родителей волнует, как их дети

чувствуют себя в школе, их принимают, понимают, положительно относятся, уважают и любят независимо от их академической успеваемости. Но они еще больше обеспокоены о деструктивных последствиях психологического или физического насилия и запугивания своих детей со стороны сверстников, старших детей и, иногда, преподавателя.

Анализ ряда исследований (Г.В. Грачев., Т.С. Кабаченко., Я. Даева) показали, что эффективность образовательного процесса зависит от психологической безопасности образовательной среды. Психологически безопасная образовательная среда реализует потенциал личности, и усиливает способность справляться с жизненными трудностями. Большой интерес представляют работы многих психологов, в свете проблемы психологической безопасности. Среди них есть К.А. Абдулханова – Славская., А.Г. Асмолов., А.Л. Журавлев., М.М. Кашапов., Д. Парыгин., В.В. Рубцов., Н. Фетискин; теоретические исследования психологическая безопасность субъекта приведена в работах И.А. Даева., М. Котик., Н. Львов., и Шлыкова; особенности психологии образовательной среды описаны в трудах И.А. Даева., А.А. Реан., В.В. Рубцов., Е.А. Песковский., С.Г. Плещиц., Д.И. Фельдштейн., Г.П. Щердовский.,В.А. Левин) и др. По мнению О. Лебедева, интегральным показателем психологической безопасности образовательной среды должно быть чувство эмоционального благополучия, разделяемое всеми участниками образовательного процесса, что является предпосылкой эффективного личностного развития как преподавателей, так и школьников. В этой связи вопрос психологической безопасности культуры во взаимодействии в образовательной среде кажется чрезвычайно важным. Психологическая культура проистекает из культуры преподавания, и педагогического взаимодействия. Психологическая культура формирует необходимых профессиональных качеств преподавателей, и обеспечивает эффективность учебный процесс.

По данным ряда исследователей проблемы психологической грамотности преподавателя, похоже, что нынешняя система психологическое образование не направлено на воспитание психологической культуры в преподавателях. В нынешней практике подготовки преподавателей больше внимания уделяется курсы, и их содержание, поэтому большая часть времени уделяется психолого-педагогическим дисциплинам, которое не привносят важный аспекты профессионального поведения в личность будущих преподавателей. Предоставляет очень важным изучить влияние психологической культуры преподавателя на психологическую безопасность школьников. Кажется даже больше важно определить альтернативные методы обучения, которые будут способствовать развитию психологической культуры будущих преподавателей. В настоящее время ни один из педагогических вузов и колледжей не готовит будущего преподавателя к должность классного руководителя, что еще больше увеличивает разрыв между личным и профессиональными качествами современного преподавателя и требования к обязанностям классного руководителя.

Классный руководитель- это обязанность преподавателя, которую они добровольно берут на себя в дополнение к своей основной деятельности. Классный руководитель является основным организатором воспитательной работы в школы организует учебные процесс своего класса. Класс преподаватель:

- опосредует общество и развивающиеся личности школьников в их познании культурных основ человечества;
- управляет взаимоотношениями между всеми элементами образовательного процесса;
- создает оптимальный психологический климат в классах;
- координирует совместные усилия преподавателей, семьи и общества;
- организует повседневную жизнь детей и является важным образцом для подражания в индивидуальное развития ребенка.

Для профессиональном грамотной, успешной и эффективной реализации своих обязанности классные руководители должны быть знакомы с психолого- педагогическими основомы работы с детьми определенного возраста, быть в курсе последних достижений в формах и методах воспитательной работы, знать и использовать современные образовательные технологии.

Центральным элементов профессионализма классного руководителя является его или ее профессиональная психолого- педагогическая компетентность, понимание сложности личности, способности анализировать взаимодействие школьника с миром, проявления межличностных отношений школьника с другими людьми. Таким образом, психологическая культура может рассматриваться как часть психолого- педагогической компетенции классного руководителя. В широком смысле психологическая культура связана с внутренней жизнью человека – мысли, чувства, эмоциональные состояния и межличностные отношения – все это составляет психологическую реальность. В психологическом плане человек культура- это не тот, кто читает много книг по психологии и много болтает. В нашей школьной системе к каждому классу прикреплен преподаватель, которой берет на себя ответственность за его успехи в учебе и

контролирует его от начальной школы до окончания школы. Такая должность называется «классный руководитель» психологическая культура классного преподавателя как основа современного школьника сложного профессионального жаргона, но тот, для кого тонкая психологическая сфера так же реально, как и любой материальной объект в мире.

Психологическое понимание культуре определяет людей как культурные объекты и субъекты, и это требует того, чтобы определение понятия культура должна быть дополнена набором ценностей, норм и идеалов, активно усваивается людьми и используется ими во взаимодействии с другими. По мнению И.А. Зимняя (2005), общая культура определяется состоянием, стабильностью и значимостью сформировавшегося отношения к внешний мир и себя. Требует наличия культуры (такт, достоинство, уважение к другим, ответственность, само регуляция). Мы считаем, что внутренняя культура- это психологическая культура- определенного качество психика человека. Поэтому в основе их общая культура, психологическая культура – это культура интеллектуальной деятельности и культура саморегуляции. Основы концепции психологической культуры можно найти в трудах таких известных и зарубежных психологов как У. Вундт, С. Фрейд, К. Юнг, А. Маслоу, М. Коул, К.Д. Ушинского, М.Я. Дасов, Л. Выготский, Д. Ананьев, С. Рубинштейна, а также в отдельные работы современных психологов. Л.С. Выготский и его школа мысли разработали культурно-исторический подход к психологии. Самое интересное в этом плане работы - три основных понятия, которые Выготский выделил в своей работе «История развития высших психических функций»:

1) понятие высшей психической функции;

2) понятие культурного развития поведения;

3) понятие овладения собственными поведенческими процессами.

Согласно его, наиболее важным фактором, определяющим развитие психических функций- это культура, и при этом все культурное является социальным. Следовательно, культура – это продукт социальной жизни и деятельность человека.

Психологическая культура как часть общей культуры многослойна. Это включает: 1) повседневные психологические знания и психологические практики религиозной, социальной, политической, экономической и образовательной деятельности. 2) профессиональный опыт и практические знание в области психологии как науки, так и искусства (психотехника, различные школы консультирование и терапия), 3)психологическая наука и образование (в основном высшее образование), составляющие психологическую сферу. Индивидуальную психологическую культуру нельзя рассматривать вне культуру, в которой вырастает и живет. Она содержит черты как мира, так и национальные культуры, «впитывающие» их богатство. Культура-мировая сокровищница прошлого человечества, которое поддерживает его будущее. Культура объединяет людей друг с другом и со своим внутренним. В свете этого различия мы рассматриваем понятие «базовая психологическая культура» как многокомпонентное системное образование, которое может рассматриваться с позиций гносеологического, деятельностного и субъективно-личностного аспектов. С гносеологической точки зрения мы рассматриваем философские и культуролигические, компоненты культуры: нормы, знания, ценности и символы. Культурные нормы связаны с нормативным социальным поведением, его ролями, социальными ожиданиями и т.д. В то же время принятие нормы приводят к усвоению психологического наследия культуры, как предрассудки, стереотипы, проявлящиеся в сознании, подсознании и поведении. Психологические знания, сформированные личным попытки познать себя или других людей, а также научные достижения, выраженные в идеях, понятиях или теориях, могут быть как практическими, так и теоретический. Смыслы – культурные инструменты связи с миром посредсвом знаков – выражаются изображениями, символами, жестами, словами, одеждой и т.д. Символы в области психологии могут быть предмет анализа с точки зрения различных проявлений мыслительной деятельности (сказки, сновидения, метафоры и др.), их интерпретация, назначение личных смыслов и влияние на деятельность человека. С точки зрения деятельности мы рассматриваем задачи, которые нужны мужчине выполнять. Это аспект рассматривает содержание деятельности, лежащей в основе интернализации человеческой культуры. Попасть в мир психологической культуры, как и в любую другую культуру, можно двумя способами: через воспризведение опыта, знакомого человечеству и через творчество - «открытие» истины, понимание психологических явлений или ин сайтов. С субъективно-личностей точки зрения мы рассматриваем компоненты, объективно представленные в культуре, которые стали частью личности человека. который их усвоил. Психологическая культура личности это прежде всего явление, которое пронизывает все аспекты человеческого психика и активность. Первая попытка изучить психологическую культуру как самостоятельный психологический феномен сделал Д.С. Колмогорова (Колмогорова, Холодкова 2001): « Психологическая культура – психологическая культура классного руководителя как фундамент современного школьника является неотъемлемой частью базовой культуры личности, позволяющей

быть самоопределенным и смореализованным в реальной жизни, способствую успешной социальной адаптации, саморазвитию и переживанию радости жизни». В настоящее время существует множество исследований, посвященных различным аспектам и составные элементы психологической культуры. Например, Е.А. Климов ввел понятие психологической грамотности как определенного уровня психологической культуры, указав на «душевный» аспект познания, интерес к другому человеку и навыки получения психологической проницательности- это отсутствие эффективный инструмент построения поведения. Ф. Куликов (1995), рассматривая психологическую культуру с точки зрения этнической психология, антропология и социология. Концепция психологической культуры по Н.Н. Обзов (1986) включает: 1) знание и понимание себя и других 2) адекватная самооценка и уважение к другим людям 3) саморегуляция личностные особенности, саморегуляция своей деятельности и взаимодействия с другими людьми.

По мнению О. Моткова (1999) психологическая культура- это совокупность приобретенные потребности, способности и навыки человека. Психологическая культура проявляется в самоорганизации и самоконтроле людей, их основных стремления и склонности, их отношение к своей личности, другие- одушевленная и неодушевленная природа и мир в целом. С психологическая культура позволяет более гармонично чувствовать потребности своего собственный разум и тело, а также внешние потребности жизни. Рассмотрение феномена психологической культуры в рамках образовательный контекст объясняется тем, что педагогическая реальность необходимо внести эмоциональную составляющие в учебный процесс и актуализировать личные ресурсы его участников. Психологическая культура – это социально – психологический механизм эффективной адаптации внутри общество; он способствует социальному и культурному взаимодействию и играет важную роль в поддержании психологического здоровья и качества всех видов деятельности, включая образовательную определенный уровень психологической культуры позволяет охарактеризовать человеческое поведение, узнайте об особенностях отношения одного к другому люди, глубина понимания природы переживаний ассоциируется с другим человеком, система взаимоотношений, способность общаться и сотрудничать, работать и т.д. Психологическая культура это единственное знаний, взглядов, чувств и жизненного культура это единственное знаний, взглядов, чувств и жизненного опыта. В идеале психологическая культура – это высокое качество самоорганизации и саморегулирование различных основных потребностей и стремлений, их отношения (к себе, близким людям, живой и неживой природе, к миру в целом). Психологическая культура, вместе с оптимальным образом жизни, способствует стабильному и гармоничному функционированию человека.

Что касается внутренней гармонии, О. Мотков отмечает следующее проявления психологической культуры:

- Преобладающее чувство благополучия;
- Глубокое понимание и принятие себя;
- Позитивное отношение к повседневным обязанностям и отдыху время;
- Радость жизни, удовлетворение межличностными отношениями с другими людьми, тем, как идет, своим здоровьем, образом жизни, творчеством мероприятия;
- Достаточно высокий уровень регуляции своих желаний, эмоций, действий, привычки;

Изучение различных аспектов психологической культуры можно найти в работах других выдающихся психологов. Нас М.Я. Дасов (1975), как педагог- психолог, интересовался причинами, по которым преподавателям, в повседневной профессиональной деятельности является наблюдение за детьми. М.Я. Дасов подчеркивает важность того, чтобы преподаватель был эффективна исследователь ребенка, старающийся обучения и стратегии. Несомненно, психологическая культура преподавателя Г. Имел это в виду Ананьев, когда писал в своей работе «Человек как объект знаний», что опытный преподаватель достигает высот эффективности в образовании благодаря глубоким знаниям своих учеников, их характеристик, социального поведения, личностных качеств и мотивов (Ананьев, 2001).

Психологическая культура классного преподавателя как основа современного школьника А.А. Додалева (2002), размышляя о качествах преподавателей что касается психологической культуры, выделяет следующие в них: умение сопереживать школьникам, сочувствовать им, быть открытым, чтобы чувствовать себя частью детских «побед» и «поражений». Согласно для него эти качества-основа, на которой стоит преподаватель, предпосылка к установлению уважительных отношений с детьми А.Б. Орлов (2002), определяя гуманизацию образования как под конструктивным самоизменением людей понимается формирование особой психологической культуры. Воспитание детей передает культуру (знания и ценности) из поколения в поколение. Истинная психологическая культура преподавателей – это культура их убеждений, опыта, идеи и влияния, проявляющиеся в их отношении к себе и их ученики.

Психологическая культура рассматривается как неотъемлемая характеристика образовательная среда, а также психологическая безопасность, обеспечивающая психологическое здоровье школьников и преподавателей.

Психологические культура является основным фактором и предпосылкой для создания безопасной среды обучения, которая существует в культуре преподавания и культуре взаимодействия. Как правильно отметил В.П. Зинченко и Э. Моргунов (1994); «Мы не должны конструировать или даже формировать» определенную личность. А школьнику нужно только помочь (или, по крайней мере, избавить его от вмешательства), чтобы он стал самим собой. Кажется, что это правда философия культурной педагогики, педагогика, деятельность которой должна более ответственный, чем отзывчивый».

На основе анализа различных подходов к пониманию психологическая культура преподавателя, мы считаем возможным представить структурная модель психологической культуры классного руководителя. Истинная психологическая культура преподавателей – это культура их убеждений, опыты, идеи и влияния, проявляющиеся в их отношении к себя и своих учеников. Применяя компоненты психологической культуры к личности классного руководителя, необходимо подчеркнут: взаимосвязь трех основных компонентов: культуры классного руководителя является психологическая грамотность и психологическое здоровье (Куликова, 2008). Психологическая грамотность (Климов, 2004), являясь минимальным требованием психологической культуры, предполагает целостность личности и определенный образ мышления. Психологическая грамотность может проявляться в широком смысле. Общие знание о различных психологических явлениях, полученные научный и повседневный опыт, почерпнутые из средств массовой информации, и так далее.

Отсутствие базовой психологической грамотности является основной причиной многих проблемы, трудности, конфликты, стресс и эмоциональные травмы в жизни и работа как отдельных людей, так и общества в целом. Как отмечает И.В. Дубровиной (2006), нашему обществу нужно больше психологических знаний и психологическая культура, способствующая интересу к другим людям, уважению за их личность и готовность понимать действия, отношения и чувства других людей.

Психологическое здоровье, хотя и не входит в структуру психологической культуры личности, опосредует различные ее аспекты. Психологические здоровье – результат нормального развития субъективной реальности внутри индивидуальный. Он характеризует человека в целом, формирует проявления его духа и служит диагностическим индикатором возможных проблемы в психологической сфере человека (Дубровина, 2000). Современная интерпретация психологического здоровья констатирует позитивное отношение к себе, оптимальное психическое развитие, личностное рост и самоактуализация, ментальная интеграция, баланс, личная автономия, соответствующее социальное поведение, способность понимать себя и другие – способность делать выбор и брать на себя ответственность. Само рефлексивный компонент психологической культуры классного руководителя и представление о себе. Часто преподавателя ограниченно воспринимают свои роли в образовательное учреждение – просто исполнителей своих социальных ролей.

Восприятие умаляет индивидуальность преподавателя, потому что человек всегда больше, чем его социальная роль. Личностно- ориентированное образование, с точки зрения которого мы рассматриваем саморефлексивный компонент педагогической деятельности, ориентированной на развитие личностно- смысловой сферы классный руководителя- является умение размышлять о действительности и ее значении. Размышление- это медитация на цели, процесс и результаты своего интернализация культуры, а также осознание внутренних изменений в личность. Рефлексия является одновременно основным когнитивным средством самосознания и саморегуляции, а также механизмом саморазвития. Классный руководитель должен знать культуры принятия себя и уметь выражать себя во многих различных и иногда неожиданных качества, чувства, действия. Высокий уровень принятия себя определяет не только устойчивой концепцией (К. Роджерс). По мнению Р. Бернса, следствие низкого самоуважения – неадекватная самооценка и неприятие определенных качеств собственной личности- приводят к неуверенности и препятствуют гармоничным отношениям с самим собой и другие. Такой классный руководитель не может принимать школьников такими, какие они есть и ришает их права быть самими собой, что, в свою очередь, мешает общение между ними.

Проблема принятия себя в педагогической профессии, рассматриваемая в контексте психологической культуры исследовали А. Орлова (2002). Он считает концепцию преподавателя само рефлексивным компонентом, психологической культуры и отмечает, что преподавателя воспринимают себя школы через свои социальные роли, через образ Идеального Преподавателя. А поскольку в реальной жизни этого идеала достичь невозможно, это «ставит преподавателя в

положении постоянно отстающих, что неизбежно влияет на их самооценку (и самооценку в целом). Более того, самовосприятие и самоуправление преподавателей, опосредованное этой позицией и самопроявление преподавателей, опосредованное этой позицией, не только сильно стесняет и искажает концепцию и поведение, но также постепенно приводит к отказу от себя».

Само принятие преподавателя приводит к положительному принятию школьников. Преподавателям, принимающие себя, с пониманием относящиеся к школьникам и стремящиеся создать атмосферу безопасности, доверие и забота, которые способствуют желанию детей быть тем, кем они являются. Другой важный компонент психологической культура- это их эмоциональная культура. Это необходима каждому преподавателю и его развитие начинается с попыток проанализировать свои эмоциональные переживания, внимательно выслушать себя, отделяя истинные безусловные эмоции от деструктивных суждений.

В конце я хочу отметить что - успешная реализация этого поведения во многом зависит от качество эмоциональной жизни. В общей культуре существуют определенные формы эмоционального поведения, которые способствуют эффективному межличностному общению, общение и лежат в основе социальной компетентности людей. Эти формы и индивидуальный опыт взаимосвязаны внутри личности и составляются один из его сложных аспектов, которые проявляются в сострадании, сочувствии и эмоциональной саморегуляции, и могут быть описанных как эмоциональная культура. Эмоциональная культура является частью общей культуры, и является составной частью личности, которая характеризует отношение к творческой деятельности и позволяет воспринимать, выражать, понимать и регулировать эмоции.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ БУДУЩЕГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

В этой статье автор исследует проблемы психологической грамотности преподавателя, похоже, что нынешняя система психологическое образование не направлено на воспитание психологической культуры в преподавателях. В нынешней практике подготовки преподавателей больше внимания уделяется курсы, и их содержание, поэтому большая часть времени уделяется психолого-педагогическим дисциплинам, которое не привносят важный аспекты профессионального поведения в личность будущих преподавателей. Предоставляет очень важным изучить влияние психологической культуры преподавателя на психологическую безопасность школьников. Кажется, даже больше важно определить альтернативные методы обучения, которые будут способствовать развитию психологической культуры будущих преподавателей. В настоящее время ни один из педагогических вузов и колледжей не готовит будущего преподавателя к должность классного руководителя, что еще больше увеличивает разрыв между личным и профессиональными качествами современного преподавателя и требования к обязанностям классного руководителя.

Ключевые слова: *культура, профессия, классного руководителя, структура, психологической культуры, психологическая грамотность, качества, чувства, эмоционального поведения, педагогических вузов.*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF THE EMOTIONAL STATE OF THE FUTURE TEACHER

In this article, the author explores the problems of psychological literacy of a teacher; it seems that the current system of psychological education is not aimed at educating psychological culture in teachers. In the current practice of teacher training, more attention is paid to courses and their content, so most of the time is devoted to psychological and pedagogical disciplines, which do not bring important aspects of professional behavior into the personality of future teachers. It makes it very important to study the influence of the teacher's psychological culture on the psychological safety of schoolchildren. It seems even more important to identify alternative teaching methods that will contribute to the development of the psychological culture of future teachers. Currently, none of the pedagogical universities and colleges prepares a future teacher for the position of a class teacher, which further increases the gap between the personal and professional qualities of a modern teacher and the requirements for the duties of a class teacher.

Key words: *culture, profession, class teacher, structure, psychological culture, psychological literacy, qualities, feelings, emotional behavior, pedagogical universities.*

Дар бораи муаллиф:

Умаров Абдураҳмон Саидаҳмадович *- мудири кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Тел: (+992) 918941689 e-mail abdurahmon45@mail.ru*

Сведения об автора:

Умаров Абдурахмон Саидахмадович *- Заведущей кафедра иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел: (+992) 918941689 электроная почта abdurahmon45@mail.ru*

About author:

Umarov Abdurahmon Saidahmadovich *- The head of department of foreign languages of Tajik State Pedagogical University nemad after Sadriddin Ayni, Phone: (+992) 918941689 E - mail abdurahmon45@mail.ru*

УДК: 371.321.5

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ В РОССИИ И РУССКОМУ ЯЗЫКУ - В КИТАЕ

Аньжань И.

Российский университет дружбы народов, Москва, Россия

Я на данный момент преподаю китайский язык на 3 и 4 курсах в Российском университете дружбы народов, занимаюсь параллельно репетиторством русского языка с китайскими студентами, 3 года опыт преподавания обоих языков.

В вопросе обучения языкам одним из современных и интересных подходов является компетентностный подход. Суть настоящего подхода заключается в сравнении существующей системы компетенций учеников с идеальной эталонной моделью компетенций, утвержденной в классе и выстраивание на ее основе программы обучения. Важно, что сравнение с эталонной моделью следует производить не один раз, а регулярно при смене этапов развития ученика, изменении уровня его знаний, то есть на протяжении всего образовательного процесса.

При разработке модели компетенций следует придерживаться определенной структуры, выделяя в ней три основных блока: общий, организационный и специальный.

Общий блок компетенций предполагает фиксирование в себе общих для всех учеников компетенций. Такие компетенции отражают общее направление развития учеников, стратегические цели и задачи процесса обучения.

Одним из главных инструментов обучения русских студентов китайскому языку являются поликодовые тексты. Исследования показывают, что в современном мире люди проще и быстрее всего усваивают визуальную информацию, чем аудиоинформацию. В связи с этим получили распространение поликодовые тексты, которые содержат сразу несколько видов информации, что позволяет их лучше запомнить. Активнее всего такие тексты применяются в рекламе и маркетинге, но их свойство четко оседать в памяти человека позволяют их использовать в различных сферах, наиболее полезная из которых – обучение. Применение таких текстов в обучении языкам имеет некоторые особенности, а также зависит от национальности обучаемого.

Эффективность процесса обучения всегда зависит от уровня мотивации обучающегося. Вопрос преподавания иностранных языков не исключение. Русский язык – один из наиболее сложных в современном мире, что значительно снижает уровень мотивации студентов при его изучении. В связи с этим существует необходимость разработки более эффективных методов обучения языку. К таким методам сегодня можно отнести поликодовые тексты. Особенностью данных текстов является совмещение в них различных типовй информации, что позволяет студенту активнее вовлекаться в процесс обучения и успешнее усваивать полученный материал.

Впервые в научном мире термин «поликодовый текст» был введен Л. Юхтом и Г. Ейгером, которые обозначили его как сочетание языкового кода и кода иной семиотической системы. Другими словами данный термин означает совмещение вербальной и невербальной информации в различных пропорциях.

Распространение поликодовых текстов связано с тем, что человеку гораздо проще воспринимать аудиоинформацию, если она сопровождается графической картинкой или

ассоциативным рисунком. Данные тексты довольно эффективны в самом начале обучения, когда основной задачей ученика является набрать необходимый уровень словарного запаса и активно работает память. Кроме того, такие тексты, хотя и весьма отдаленно помогают ученикам осознать культурные ценности россиян [Румянцева 2019].

Основной сложностью при обучении китайских студентов русскому языку является объяснение различий семантический и семантико-грамматической категоризации действительности, что обусловлено в том числе разным характером строения предложений в русском и китайском языках [Сорокин 1990: 180-186]. В России язык строится на том, что в целом можно расставлять слова в предложении практически в любом порядке, не теряя при этом его смысла, при условии подбора правильного склонения слов, падежей, родов и чисел. В китайском же языке таких понятий, как род, число, падеж и склонение нет, а смысл предложения будет зависеть от порядка расстановки в нем слов. Именно поэтому для китайских студентов очень эффективно применение поликодовых текстов: они визуализируют то, что произносят и запоминают только то, что визуализировали.

Хорошим помощником в этом направлении будет применение проекторов и других средств автоматизации. Проект позволяет наглядно показать необходимую информацию, а также озвучить ее. Другими словами, у ученика будут задействованы все органы чувств в процессе обучения, что только увеличит отдачу от обучения. В рамках данного направления будет эффективно применять не только иллюстрации и картинки, но и схемы, карточки, таблицы, а также некоторые практические упражнения [Куницына 2020].

Однако, вернемся к поликодовым текстам. Основная причина эффективности их применения заключается в следующем [Румянцева 2019]:

1. упрощается процесс запоминания новых текстов;
2. увеличивается объем запоминаемой информации;
3. увеличивается контроль со стороны педагога за процессом обучения.

Итак, как мы уже несколько раз отметили, использование поликодовых текстов позволяет увеличить объём запоминаемой информации, что связано с применением нескольких типов информации в одном упражнении. Поликодовый текст задействует одновременно сознательную и подсознательную сферу ученика, фактически записывая в его мозг необходимую информацию. Это значительно облегчает работу педагога, а также самого ученика.

Рассмотрим пример на теме «Еда». Каждый человек знает, как выглядит определенная пища. Поликодовый текст на эту тему представлен на рисунке 1.

Рисунок 1- Пример поликодового текста 1

奶制品 **Молочные продукты, яйца**					
牛奶	酸奶（酸）	酸奶油	酸奶	高脂肪牛奶	奶酪
молоко	кефир	сметана	йогурт	ряженка	сыр
鹌鹑蛋	鸭蛋	鸡蛋	黄油	奶渣	
перепелиное яйцо	утиное яйцо	куриное яйцо	сливочное масло	творог	

Схемы чаще всего используют при изучении русских грамматических конструкций. Например, одна из труднопонимаемых тем «Предлоги». В китайском языке нет предлогов, поэтому при изучении русского языка они часто их пропускают не только во время говорения, но и при аудировании они их не слышат. Предлогам со значением удаления, отбытия из, с, от в китайском языке соответствует один предлог [从...cong...]. Предлог cong также многозначен, например, Выйти из комнаты 从房间走出来 [cong fang jian zou chu lai]; Прийти с улицы домой 从外面走回家 [cong wai mian zou hui jia]; Отъехать от города 从城市出发 [cong cheng shi chu fa]. Поликодные тексты позволяют наиболее наглядно показать разницу в значении слов с предлогами, особенности их употребления. Таблицы, как правило, преподаватели используют при изучении падежей (схемы образования форм падежей) склонений. Пример таблицы для изучения родительного падежа рисунок 2.

Родительный падеж（二格）

Рисунок 2 - Пример поликодового текста 2

пачка	**бутылка**	**упаковка**	**банка**	**коробка**
一包	一瓶	一盒，包	一罐	一箱，盒
Пачка чая, печенья, масла	Бутылка минералки, растительного масла, газировки, вина,кока-колы	Упаковка пельменей, лапши, сушек	Банка кукурузы ,горошка, кофе, варенья, сгущёнки	Коробка сока, конфет
一包茶，一包饼干，黄油	一瓶矿泉水，植物油，汽水，红酒，可乐	一包水饺，一包面条，一盒寿司	一罐玉米，豌豆，咖啡，酸奶，炼乳	一盒果汁，一盒糖果

Используются учебные пособия, в которых есть иллюстративный юмор, особенно на начальном этапе. Лекции с их использованием сопровождаются обилием красочных картинок, например, новейший УМК «Точка.Ру» или один из первых коммуникативных учебников «Русский экспресс». Обучающимся предлагаются диалоги или небольшие рассказы в картинках с юмористической окраской. Они содействуют активизации лексического запаса студентов в рамках определенной грамматической темы, как, например, в учебном пособии «Глаголы движения без ошибок» и повышают интерес к изучению РКИ. Нельзя недооценивать роль иллюстраций и фотографий в учебниках. С целью визуализировать текстовую информацию в них в качестве поликодовых текстов, как правило, используют иллюстрации и фотографии. Например, иллюстрации знаменитых достопримечательностей Москвы или Санкт-Петербурга. Но даже при обращении к фотографиям, авторы учебников придерживаются идеи дополнения информации. Дублирование представленных сведений – главная, но не единственная функция иллюстраций и фотографий. Одна их функций вызвать интерес обучающихся РКИ, привнести позитивный настрой в аудитории студентов.

В последние два года процесс обучения как русских студентов китайскому языку, так и китайских студентов русскому все больше переводится в онлайн формат. Интересным решением в вопросе изучения иностранных языков могут стать социальные сети. Социальные сети – это довольно популярный коммуникационный канал учеников старшей школы. Он привычен для них, интересен, может быть применен в процессе обучения. Социальные сети являются доступным и актуальным языком общения старших школьников. Они используют твиты, видеохостинги, посты, изучают страницы блогеров. Все это можно делать, общаясь с носителями языка, подписываться на китайских блогеров, просматривать посты на китайском. В социальных сетях можно обеспечить взаимодействие учеников с носителями языка, увеличив планку обучения. Одним из инструментов обучения могут стать дискуссионные семинары, когда каждый из учеников сможет высказывать свою точку зрения по проблемному вопросу на китайском языке. Это поможет не только развить речевую компетенцию, но и научить студента свободно высказывать свою точку зрения и подбирать слова, а также расширит словарный запас по заданной теме.

Если говорить о процессе обучения при помощи мобильных телефонов или гаджетов, то целесообразнее рассматривать мобильные приложения для обучения на базе Android и iOS. Сегодня маркеты предлагают не большое количество детально разработанных приложений, которые могут помочь в обучении языку группы учеников в режиме дистанционного формата. Большинство приложений замкнуты на том, что предлагают ученику запоминать набор слов и основные правила их использования в речи. Иногда, приложение предлагает соотнести фразу и ее перевод или показать слово на картинке, что однако не отвечает целям дистанционного формата обучения. Однако, нужно указать, что использование мобильных приложений довольно привлекательно для студентов, поскольку позволяет проводить обучение в удобном формате в любое время. Кроме того, не требует приобретения дополнительного оборудования и несения ненужных затрат [Губина 2018].

Описанные нами выше мобильные приложения в рамках дистанционного обучения можно использовать, как часть программы обучения. Данные приложения позволяют расширить словарный запас, увеличивают объем памяти и учат студента выражать свои мысли и правильно использовать грамматику. Среди таких приложений также можно выделить задания на сортировку картинок, сбор пазлов, построение предложений, вставку недостающих слов в предложение, тренировку знаний правил грамматики китайского языка, заполнение таблиц и схем. Кроме того, такие приложения часто используют музыку и картинки, что задействует визуальную память и слуховую, увеличивая эффективность процесса обучения. При использовании таких приложений можно работать с формированием различных компетенций учеников в зависимости от конкретных целей обучения информационно-поисковые, демонстрационные, контролирующие и пр. Если заниматься разработкой приложений самостоятельно, то можно будет разработать индивидуальное

приложение непосредственно для конкретной группы обучения, что однако будет довольно дорого и трудоемко. Поэтому гораздо целесообразнее использовать уже готовые приложение в качестве определенной части процесса обучения.

В системе дистанционного обучения России существует понятие электронного образовательного ресурса (ЭОР). ЭОР – комплекс средств обучения, разработанных на базе компьютерных технологий и используемых в процессе дистанционного обучения. Такой ресурс удобнее в современных условиях обучения, поскольку они обладают определенным потенциалом к стимулированию образовательной активности, росту мотивации студента, предоставляют возможность тщательного визуального изучения исследуемоего объекта. Также данные ресурсы могут хранить достаточно высокий объем данных, организовать групповую работу.

Разнообразие средств дистанционного обучения китайскому языку обязывает как педагога, так и студентов уметь работать с источниками информации. Это умение составляет суть информационной компетенции, которая рассматривается как «совокупность готовности и потребности работать с современными источниками информации в профессиональной и бытовой сферах деятельности, а также умений находить нужную информацию с помощью различных источников, включая современные мультимедийные средства; определять степень ее достоверности / новизны / важности; обрабатывать в соответствии с ситуацией и поставленными задачами; архивировать и сохранять; использовать ее для решения широкого спектра задач». К примеру, При формировании запроса информации важно уметь сделать это наиболее кратко, но и, в то же время, содержательно.

В целом сегодня существует несколько основных проблем, с которыми сталкиваются русские студенты, которые занимаются изучением китайского языка. Основной комплекс проблем связан с существенными различиями фонологических систем двух языков. В результате студентам сложно разделить оба языка, и они фактически соединяют оба языка в один, что является отклонением от нормы. Данную проблему решить наиболее сложно, поскольку русский и китайский языки – одни из наиболее сложных языков в мире, и очень сильно различаются между собой. В целом, проблему можно разрешить только при упорной работе и желании студента достичь совершенства в рассматриваемой сфере.

Также, сложным является вопрос выделения минимальной филологической единицы в китайском языке. Классический подход предлагает рассматривать в качестве таковой фонему. В противовес ему современная теория говорит о наличии слога в словах, состоящего из нескольких компонентов. Кроме того, слог помогает определить смысловую нагрузку слова, его лексическое значение.

Необходимо отметить, что вопросы обучения иностранных студентов-филологов устному учебно-профессиональному общению являются недостаточно изученными в методике преподавания РКИ. Так, были исследованы фонетические, лексико-грамматические, словообразовательные и синтаксические особенности устной научной речи, а также текстовые характеристики устного научного текста. Предпринимались попытки описать языковые характеристики публичной устной научной речи. Однако в соответствии с современными требованиями к уровню языковой подготовки иностранных специалистов встает серьезная методическая задача – обосновать принципы обучения устному учебно-профессиональному общению и разработать модель обучения на основе описания смысло-речевых категорий, используемых в диалогическом общении студентов и преподавателей.

К особенностям диалогического общения в учебно-профессиональной сфере со стороны коммуниканта-студента относятся:

1) вопросы различных типов с целью получения информации;

2) адекватные ответы на заданные вопросы;

3) уточнение информации;

4) запрос разъяснения;

5) различные способы выражения реакции в процессе общения (заинтересованность, согласие-несогласие, удивление и др.);

6) сопоставление своей и чужой позиций.

Для достижения конечных целей обучения китайских студентов русскому языку необходимо разработать методику формирования у диалогических умений в учебно-профессиональной сфере общения, что должно способствовать повышению уровня профессиональной подготовки обучаемых.

Подводя итоги настоящей статье можно сделать выводы о том, что современный процесс обучения русских и китайских студентов языкам все больше уходит в онлайн формат, что предполагает необходимость дальнейшего развития инструментов дистанционного обучения.

Эффективность процесса обучения всегда зависит от уровня мотивации обучающегося. Вопрос

преподавания иностранных языков не исключение. Русский язык – один из наиболее сложных в современном мире, что значительно снижает уровень мотивации студентов при его изучении. В связи с этим существует необходимость разработки более эффективных методов обучения языку. К таким методам сегодня можно отнести поликодовые тексты. Особенностью данных текстов является совмещение в них различных типовой информации, что позволяет студенту активнее вовлекаться в процесс обучения и успешнее усваивать полученный материал.

Современным и уже зарекомендовавшим свою эффективность является компетентностный подход к обучению языкам, использующий в своем арсенале инструменты полидоковых текстов. Распространение поликодовых текстов связано с тем, что человеку гораздо проще воспринимать аудиоинформацию, если она сопровождается графической картинкой или ассоциативным рисунком. Данные тексты довольно эффективны в самом начале обучения, когда основной задачей ученика является набрать необходимый уровень словарного запаса и активно работает память. Кроме того, такие тексты, хотя и весьма отдаленно помогают ученикам осознать культурные ценности россиян.

В последние два года процесс обучения как русских студентов китайскому языку, так и китайских студентов русскому все больше переводится в онлайн формат. Интересным решением в вопросе изучения иностранных языков могут стать социальные сети. Социальные сети – это довольно популярный коммуникационный канал учеников старшей школы. Он привычен для них, интересен, может быть применен в процессе обучения. Социальные сети являются доступным и актуальным языком общения старших школьников.

В процессе обучения студенты могут сталкиваться с различными проблемами, обусловленными сложностью изучения языков и их фонематической разницей, что обуславливает необходимость дальнейшего развития инструментов обучения и индивидуализацию их под каждого студента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Куницына, 2020 – Куницына О.М. Дидактический потенциал поликодового текста в обучении иностранному языку // Вестник Московского государственного лингвистического университета. 2020. №4 (837). С. 138-149.
2. Румянцева, 2019 – Румянцева О.В. Обзор учебных пособий по русскому языку как иностранному, содержащих юмористические тексты // Человеческий капитал. 2019. № 4 (124). С. 76-82.
3. Сорокин, 1990 - Сорокин Ю., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // Оптимизация речевого воздействия. М., 1990. С. 180-186.
4. Губина, 2018 - Губина Е.А. О различии между понятиями «креолизованный текст» и «поликодовый текст» // Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире: материалы IV Международной научно-практической конференции. Минск: БГУ, 2018. С. 169-173.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ В РОССИИ И РУССКОМУ ЯЗЫКУ - В КИТАЕ

Актуальность выбранной темы заключается в изменении методик преподавании русского и китайского языка, как наиболее сложных в мире. Интересными в этом отношении являются компетентностный подход, а также метод поликодовых текстов, связанные с нацеленностью на формирование определенного уровня компетенций, а также с использованием различных средств визуального восприятия информации. Данный подход особенно эффективен в условиях дефицита квалифицированных кадров и кадрового голода. В целом, компетентностный подход можно рассматривать как основу системы достижения общих целей обучения.

Ключевые слова: *обучение русскому языку, обучение китайскому языку, поликодовые тексты, компетентностный подход, дистанционное обучение.*

FEATURES OF TEACHING CHINESE IN RUSSIA AND RUSSIAN IN CHINA

The relevance of the chosen topic is to change the methods of teaching Russian and Chinese as the most complex in the world. Interesting in this regard are the competence approach, as well as the method of polycode texts related to the focus on the formation of a certain level of competence, as well as using various means of audiovisual perception of information. This approach is especially effective in conditions of shortage of qualified personnel and staff hunger. In general, the competence approach can be considered as the basis of a system for achieving common learning goals.

Keywords*: Russian language teaching, Chinese language teaching, polycode texts, competence approach, distance learning.*

Сведения об авторе:

Аньжань И. *– Российский университет дружбы народов, Москва, Россия, anyaanran@mail.ru*

Дар бораи муаллиф:

Анжан И. – *Донишгоҳи дӯстии халқҳои Русия, Маскав, Русия, anyaanran@mail.ru*

About the author:
Anran Yi *– Peoples» Friendship University of Russia, Moscow, Russia, anyaanran@mail.ru*

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЗЕБОИПАРАСТИИ ДОНИШҶУЁНИ КОЛЛЕҶҲОИ ТЕХНИКӢ

Усмонов З.Ҷ.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар суханрониҳои худ, ки ба масъалаҳои фарҳанги миллӣ бахшида шудаанд, Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомали Раҳмон вазифаҳои тарбияи эстетикии насли наврасро дар ҷомеа муайян намуда, чунин зикр мекунанд, ки аз яке аз вазифаҳои имрӯза фарҳангикунонии ҷомеа ва тарбияи эстетикии насли наврас мебошад, ки муассисаҳои фарҳанг дар он нақши муассир ва ҳатто ҳалкунанда мебозад.

Дар якчанд Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои тарбияи эстетикӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шуда, мақомотҳои дахдор доир ба ин унсури муҳими тарбия вазифаҳои мушаххас гузошта шуданд. Пешвои миллат қайд мекунад, ки ташаккули фарҳанги зебоипарастӣ вазифаи асоси вазорати фарҳанг ва дигар мақомоти дахлдор мебошад. Ва ин ниҳодҳо бояд дар ниҳоди насли нави ҷавони мо ҳисси эстетикӣ ва маърифаи баланди зебоипарастиро ташаккул диҳад.

Дар суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста зикр мегардад, ки ба шарофати соҳибистиқлол гардидани кишвари тоҷикон ва миён омадани ниёзи ҷиддӣ барои дарёфту мароми муситақили ҷумҳуриамон ба сӯи ояндаи мутамаддин моро заарур аст, ки низоми таълуму тарбия ва мактабу маорифамонро дар заминаи ҳамон сарвати бебаҳои маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва равонии халқамон ва педагогикаи миллӣ бо назардошти имконоту тақозои замони муосир ва арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монем [1].

Асоси назариявӣ ва методологии тарбияи эстетикиро дар коллеҷ осор ва консепсияҳои олимони соҳаи фаласафа, эстетика, фарҳангшиносӣ, педагогика ва дигар илмҳо ташкил медиҳад. Махсусан, дар ин самт таҳқиқотҳои олимон тоҷикро зикр кардан ба маврид аст: М. Лутфуллоев, С. Раҳимов, И. Каримова, Д. Латифзода, А. Саидов, Ф.Шарифзода ва диг. [4].

Воқеан ҳам нақши тарбияи эстетикӣ дар ташаккулу такомули ҷаҳони маънавии ҷомеа ва тақвияти андешаву рӯҳияи миллӣ нақши беандоза калон аст. Аз ин рӯ кори тарбиявӣ*эстетикӣ бояд фаъоляити хешро дар ин самт беҳтар намоянд ва ҷиҳати ташаккули маънавиёти ҷавонон шаклҳои ҷолиби бадеии корро мавриди истифода қарор диҳанд.

Имкониятҳои равониву педагогӣ ва тарбиявии санъати ороишиву дастии халқӣ ҳамчун инкишофи санъати насли наврас дар корҳои Г.Н. Волков, Л.С. Виготский, А.Э. Измайлов, И.С. Кон, В.А. Разумного, Р.Н. Фрис, П.М. Якобсон ва дигарон баррасӣ гаштаанд. Афкори педагогони рус В.Г. Белинский, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой доир ба масъалаи тарбияи зебоипарастӣ нисбатан васеътар буда, барои фаҳмидани аҳамияти назариявии санъати халқӣ дар тарбияи бачагон ёрӣ мерасонанд ва принсипи айёниятнокиро дар инкишофи санъати бачагон зиёд мекунанд.

Барои таҳқиқоти мо меъёрҳое, ки аз тарафи олими намоёни рус академик Лихачев Б.Т. муайян карда шудаанд, хеле аҳамияти калон доранд. [2, 52-57].

Таҳқиқотҳои Зоҳидова С.Н. роҷеъ ба тарбияи эстетикии хонандагони хурдсоли мактабӣ барои омӯзиши масъалаҳои тарбияи эстетикӣ ба мо хеле муфид буданд [3, 240-243].

Дар мақолаи илмии Саидов А.Р. ташаккули фарҳанги эстетикӣ чун хориқаи илмӣ-фарҳангӣ ва педагогӣ баррасӣ гардидааст, ки аз нигоҳи робитаҳои илмӣ дар омӯзиши ин масъала муҳим мебошад. Дар он омодагии муаллим ба истифодаи арзишҳои эстетикии санъат, роҳҳо ва механизмҳои тарбия, таълим ва рушд дар ин раванд нишон дода шудаанд [5, 118-121].

Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои илмӣ ва иҷтимоии тарбияи зебоипарастиро дар ҷомеа ва вазифаҳои ниҳодҳои онро муайян кардааст.

Аз таҳлили адабиёти илмӣ роҷеъ ба тарбияи эстетикӣ бар меояд, ки доир ба тарбияи эстетикӣ дар ҷумҳурӣ корҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом дода шудаанд. Рисолаҳои диссертатсионӣ таҳия ва дифоъ карда шуданд. Аммо танҳо дар баъзе аз онҳо масъалаи тарбияи эстетикӣ дар заминаи ҳамкориҳои мутақобилаи ниҳодҳои гуногуни тарбиявӣ баррасӣ ва таҳлил шудааст халос. Баъзе паҳлӯҳои ин унсури муҳими тарбия дар ҷумҳурӣ то ҳол пурра таҳқиқ нагардидааст. Илова ба ин, консепсияи томи ташаккули фарҳанги эстетикӣ мавриди махсуси таҳқиқ қарор дода нашудааст. Вобаста ба ин зарурияти таҳияи консепсия ва барномае ба миён омад, ки дар заминаи он тарбияи касбият доир ба фарҳанги техникӣ дар пайвастагӣ бо ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён,

робитаи зичи он бо унсурҳои дигари кори тарбиявӣ таҳия ва ба роҳ монда шавад. Вобаста ба ин мо мақсад гузоштем, ки дар таҳқиқоти худ вазифаҳои ошкор сохтани проблемаҳои актуалии ташаккули фарҳанги этникӣ дар шароити кунунии рушди Тоҷикистон ва муайян намудани ҷойгоҳи муассисаҳои таҳсилотиву фарҳангӣ дар ин раванд; - асоснок намудани омилҳои муҳимми педагогии ташаккули фарҳанги эстетикиро тавассути таълими фанҳои алоҳида (гумнитарӣ ва техникӣ) дар шароити коллеҷҳои техникӣ дар замони истиқлоли давлатӣ; таҳияи барномаи ташаккули фарҳанги эстетикӣ ва роҳҳои самараноки татбиқи онро дар фаъолияти тарбиявӣ-эстетикии коллеҷҳои техникӣ мавриди таҳқиқ қарор бидиҳем.

Омӯзиши таҷрибаи кори тарбиявии коллеҷҳо нишон медиҳад, ки машғулиятҳо на танҳо дар ташаккули касбияти баланди касбӣ, балки тарбияи эстетикии муҳассилин, ташаккули ҳисси меҳанпарастии онҳои нақши муассир мегузоранд.

Солҳои охир низом ва ва шабакаҳои нави муассисаҳои таҳсилот ва фарҳанг барои кӯдакон, ба вуҷуд омадани намуд навъҳои нави мухталифи муассисаҳои фарҳангию фароғатии наврасон, аз қабили Марказҳои кӯдакону ҷавонон, Марказҳои корҳои тарбиявии минтақавӣ ва ноҳиявӣ клубҳо аз рӯи рағбат дар ҳудуди ҷумҳурӣ, боло рафтани нуфузи муассисаҳои ин система ва дигар омилҳои мусбат коркарди муносибати наву муассирро дар соҳаи тарбияи эстетикӣ ба миён гузоштааст.

Аз ин ҷиҳат таҳқиқи масъалаҳои ташаккули салоҳияти касбӣ дар робита бо ташаккули фарҳанги эстетикӣ дар фаъолияти педагогӣ ва эҷодии омӯзгорони ҷумҳурӣ дорои аҳаммияти хеле зиёд аст. Омӯзиш ва баррасии ин проблема то андозае барои муайян намудани роҳҳои самараноки ташаккули касбияти донишҷӯён, тарбияи маънавию эстетикии онҳо дар системаи умумии фаъолияти тарбиявӣ ва беҳтаршавии корҳои таълимию тарбиявӣ кӯмак мерасонад.

Ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯёни коллеҷ тавассути фаъолияти таҳсилотиву тарбиявӣ проблемаи маҷмӯӣ буда, мавриди таҳқиқи илмҳои гуногун, аз қабили таърих, фалсафа, сиёсатшиносӣ, сотсиология, этнология, фарҳангшиносӣ, педагогика ва ғайра қарор гирифтааст. Таҳқиқоти мо ҷанбаҳои педагогии ин проблемаро фаро гирифтааст.

Барои аз падидаҳои зидди иҷтимоӣ дар соҳаи эстетикӣ - маишӣ раҳоӣ ёфтан, ҳар одам бояд дар худ маҳорати оқилона истифодабарии вақти холиро тарбия намояд, онро бо арзишҳои эстетикӣ ғанӣ гардоданд. Яъне, барои ҳар кас, махсусан, ҷавонон, қадр кардани ҳар дақиқаву соати зиндагӣ ва онро ба кори фоидаовар сарф карданро бояд омӯхт.

Ба ҷавонон барои иштирок дар корҳои фоиданоки ҷамъиятӣ, эҷодиёти илмӣ-техникӣ, маҳфили худфаъолиятӣ, санъати тасвирӣ, машғулият ба варзиш имконияти васеъ дода шудааст, ки аз онро самаранок истифода мебояд бурд.

Дар маркази таваҷҷуҳи омӯзгорон бояд чорабиниҳои беруназаудиторӣ, чун ҳамкории мутақобилаи мақсадноки омӯзгорону донишҷӯён, муколамаи иштирокчиёни раванди педагогӣ қарор дошта бошанд. Дар рафти чунин ҳамкориҳо омӯзгор донишҷӯро ба дарки танқидпазиронаи ҳақиқати атроф ва таҳкими рефлекси худшиносӣ водор месозад.

Таваҷҷуҳи хос ба он зоҳир бояд намуд, ки сатҳи баланди раванди педагогӣ худомӯзии донишҷӯён мебошад. Аз ин рӯ, мо кӯшиш намудем маҷмӯи боз ҳам самарабахши тарзу усулҳои идоракунии педагогии тарбияи эстетикии донишҷӯёни коллеҷро коркард намоем, ки дар намуди корҳо аз рӯйи барномаи инфиродии худтакмилдиҳӣ анҷом мепазирад. Мутобиқати барномаи номбурда ба меъёрҳои самтгирӣ, мунтазамӣ, самарабахшӣ ва тамоили он ба ташаккули фарҳанги эстетикӣ имкон медиҳад, ки барномаи инфиродии худтакмилдиҳиро технологияи самарабахши маърифати эстетикӣ ва ҷалбнамоӣ донишҷӯён ба фаъолияти эстетикӣ ҳисобид.

Яке аз минтақаҳое, ки аз ҷиҳати фарҳанги эстетикӣ зебо ва дорои мероси бойи фарҳанги таърихӣ мебошад, водии Зарафшон, аз он ҷумла шаҳри Панҷакент аст. Ин шаҳр яке аз шаҳрҳо қадимтарини ҷумҳурӣ маҳсуб ёфта он яке аз шаҳрҳои овозадор на танҳо Тоҷикистон, балки дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Дар соли таҷлили ҷашни 5500 – солагиии Саразм дар ин минтақа чорабиниҳои гуногуни фарҳангии умумиҷумҳуриявӣ ташкил ва баргузор гардиданд, ки олимони соҳаи таърих, фарҳангшиносӣ, археологиҳо, ходимони намоёни давлатӣ ва ҷамъиятиро ҷамъ карда буданд. Нишастҳои илмие, ки дар ин шаҳр доир гардиданд, дар ташаккули фарҳанги эстетикии ҷавонон мавриди истифода қарор гирифта метавонанд.

Дар ин шаҳр аз аввали таъсисёбии он ба масъалаҳои эҳё ва ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангӣ аҳаммияти беандоза калон медиҳанд. Аз хурдтарин имкониятҳои молиявӣ истифода бурда баҳри инкишофи соҳаи фарҳангу фарогирии мардум, аз ҷумла, ҷавонон ба муассисаҳои фарҳанг корҳои назаррас карда мешаванд. Ҳамин аст, ки дар шароити на чандон хуби иқтисодии имрӯза аксарияти муассисаҳои фарҳанги шаҳр фаъолият дошта, ҳунармандони ноҳия дар озмуну ҷашнвораҳо ғолиб меоянд.

Дар ш. Панҷакент дар ҷумҳурии мо яке аз ёдгории таърихӣ-фарҳангие арзи вуҷуд менамояд, (Саразм), ки ҳамчун мавзеи ҳифзкунандаи мероси таърихиву фарҳангии халқи тоҷик ба феҳристи арзишҳои умумибашарӣ ворид гардида, ифодагари фарҳанги қадима доштани миллати моро

мурррифӣ менамояд.

Шаҳри Панҷакент дар миқёси ҷумҳурӣ ба ҷумлаи шаҳрҳое дохил мешавад, ки санъаткори варзида, ҳунармандони номдор дорад. Майлу рағбати мардум ба санъату адабиёт, шеъру шоирӣ, ҳунарҳои мардумӣ беандоза калон аст, ки воситаи муҳими тарбияи эстетикии насли наврас ба шумор меравад. Ҳофизи халқии Тоҷикистон Баён Облоқулов, Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон Тоҷикистон Олим Бобоев ва даҳҳо ҳунармандони намоён шӯҳрати диёрро дар байни санъаткорони ҷумҳурӣ ва мардуми Тоҷикистон баланд бардоштаанд. Аксарияти онҳо аз маҳфилҳои ҳаваскорони мактабу саҳнаҳои «Бӯстон» ва «Андалеб»-ҳатто ба қатори ҳунармандони намоёни касбӣ расида, дар инкишофи санъати касбии миллӣ саҳм доранд ва дар дастаҳои номдори ҷумҳурӣ фаъолият намудаанд.

Самти дигари тарбияи эстетикӣ бо роҳҳо ва усулҳои замонави мубориза бо боқимондаҳои хурофотпарастӣ, коркарди низоми кории нигаронидашуда ба ташаккули завқи эстетикӣ, беҳдошти соҳаи маишӣ, рафъ ва дар зиндагӣ ҷорӣ намудани анъанаҳои наву замонавӣ, махсусан дар оила, мебошад, ки талаботи ҳатмии замону ҷомеъа маҳсуб меёбад. Муҳим аст, ки қисмати бадеии ҷашну маросимҳо ғанӣ гардонида шуда, тарафҳои манфии ташкил ва баргузор намудани онҳо, исрофкорӣ, худнамоишдиҳӣ, дар тарабхонаҳои нархашон гарон доир намудани тую маъракаҳо, гузаронидани ҳафту чил (дар шакли пинҳон) ва ғ., бартараф карда шаванд. Маросимҳо бо василаҳои гуногуни санъат, ороиши бадеӣ-эстетикӣ бигиранд, дар шакли театришуда таҷлил шаванд, то дер боз дар хотири ҷавонон боқӣ монанд. Эстетикикунонии иди маросимҳо, ва умуман, соҳаи маишии боиси боло рафатни ҳисси зебоифаҳмии насли наврас мегардад.

Омӯзиши вазъи амалии тарбияи мусиқӣ дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳқиқот гузаронидаи мо муайян кард, ки дар бештари мактабҳои шаҳр омӯзгорнии мусиқӣ намерасанд. Махсусан, вазъият дар мактабҳои деҳот ташвишовар аст. Суст будани заминаи моддӣ- – техникӣ, нарасидани маводи таълимӣ аз фанни мусиқӣ ва санъати тасвирӣ, набудан ва ё камшумор будани утоқҳои мусиқӣ ва рассомӣ, нарасидани созҳои мусиқии замонавӣ, айёнияти таълимӣ, китобҳо ва маводи таълимӣ – методӣ ва ғ., қариб дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбӣ, донишкадаи педагогӣ ба назар мерасад. Имконияти истифодаи технологияҳои муосир, аз он ҷумла, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар дарсҳои мусиқӣ, маҳдуд мебошад.

Хуб мешуд, ки барномаи маърифати эстетикӣ бо хусусияти махсуси баҳисобгирии муҳити баланди маънавӣ - равонии коллеҷ, ҳамкории муассисаҳои таълимӣ ва оила, услуби муносибати мутақобилаи онҳо истифода шавад. Таҷрибаи мусбати оилавӣ, анъанаҳои миллии пешрафта, донишҳо оид ба эстетика ба шакли муайян дароварда шуда дар муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ истифода бурда шаванд.

Натиҷаҳои омӯзиш ва таҳлили мавзӯи мазкур имконияти пешниҳоди боз чандин хулосаҳоро ба миён овард, ки фишурдаашон ба тариқи зайл аст:

1. Консепсияи ташаккули фарҳанги эстетикӣ бо дарназардошти хусусиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангии минтақа, махсусиятҳои тафриқавии таҳсилотии донишҷӯён ва дар асоси истифодаи имкониятҳои васеи низоми фарҳанги бадеии маҳал, анъанаҳо, ба ҳисоб гирифтани фарҳанги техникӣ, таҳия ва мукаммал гардонида мешавад.

2. Ҳамкории фаъолияти муассисаҳои таҳсилотӣ ва фарҳанг оид ба ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯёни коллеҷҳо, ҳалли чунин вазифаҳоро дар назар дорад:

- такмил додани барномаҳои чорабиниҳои фарҳангӣ ва маҳфилҳои эҷодии донишҷӯён ва таъмини онҳо бо маводи ҷанбаи худшиносӣ ва ватанпарастӣ дошта;

- таъмини робитаи зичи кори тарбиявии коллеҷҳо бо муассисаҳои фарҳангию фароғатии шаҳр, кумита ва созмонҳои ҷавонон, дигар тащкилотҳои ҷамъиятӣ ва истифодаи имкониятҳои намуду жанрҳои гуногуни санъати касбӣ ва халқӣ дар кори тарбиявӣ;

- ба низом даровардани кори маҳфилҳо ва ташкилу гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ-бадеии онҳо, ки раванди ташаккули шуур ва эҳсосоти зебоипарастиро тақвият мебахшад;

- омӯзиши масъалаи ба нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ворид сохтани омӯзши шашмақомхонӣ, фалакхон ва созҳои миллии халқи тоҷик ва ғ.

3. Шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги эстетикӣ дар раванди таълим ва корҳои беруназаудитории коллеҷҳо ва ба эътибор гирифтани онҳо дар корҳи тарбиявӣ-эстетикӣ:

- муҳайё сохтани шароитҳои педагогии мусоид, ташхису тасҳеҳи ҳолати равонӣ, маънавӣ ва эстетикӣ , азхудкунии арзишҳои эстетикӣ аз ҷониби донишҷӯён имкон медиҳад, ки сатҳи баланди ташаккули фарҳанги эстетикӣ ба тасвият дароварда шуда, дар ниҳоди донишҷӯён ва дар зиндагии ҳамарӯзаашон арзишҳои эстетикӣ татбиқ гарданд;

- ягонагии паҳлӯҳои маърифати эстетикӣ ва ҷалбнамоӣ ба фаъолияти маҳфилу иттиҳодияҳои илмию техникӣ, эҷодиёти бадеӣ ва ҳунарҳои амалӣ-ороишӣ имкон медиҳад, ки фарҳанги эстетикӣ фарогири ҳаёти ҳамарӯзаи донишҷӯён гардад;

- истифодаи васеи анъанаҳои миллии маҳал ва фарҳанги бадеии мардумӣ, махсусан,

шашмақомхонӣ дар кори тарбиявии беруназаудиторӣ дар байни донишҷӯён;

- ҷорӣ намудани технологияҳои нави тарбиявӣ-эстетикӣ ва иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар робита бо махсусиятҳои омодасозии мутахассисони соҳаи техникӣ - муҳандисон, информатикҳо, технологҳо, барномасозҳо ва ғ. ташкил мешаванд.

Дар нақшагирии тарбияи эстетикӣ ба инобат гирифтани ҳамоҳнгсозии ниҳодҳои маорифу фарҳанг ба мақсад мувофиқ буда, корҳоро дар ин самти тарбиявӣ ҷоннок менамояд.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи масъалаи ташаккули фарҳанги зебоипарастӣ дар фаъолияти омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки салоҳияти касбии онҳо дар алоқамандии зичи азхудкунии донишҳои техникӣ, илмҳои дақиқ ва маърифати эстетикии онҳо ташаккул дода шавад.

Робитаи зичи донишҳои техникиву эстетикӣ дар таълиму тарбияи насли наврас имкон медиҳад, ки дастуру супоришҳое, ки дар доираи бистсолагиии илмҳои дақиқ, табиатшиносӣ ва риёзӣ дар соҳаи маориф ва илм, татбиқи нақшаву барномаҳои он дар кишвар беҳтар гардида, фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии донишҷӯён такмил дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон Раванди омода кардани мутахассисон аз мактаб оғоз мегардад //Садои мардум. -2013.-17 май.
2. Лихачев Б.Т. Критерии эстетического воспитания отношений школьников к искусству и действительности //Сов. педагогика. – 1983. - №6. – С.52-57.
3. Зоҳидова С.Н. Роҷеъ ба тарбияи эстетикии хонандагони хурдсоли мактабӣ. Номаи донишгоҳ. Уч. Записки. - Душанбе, 2019.- №2.- С.240-243.
4. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Ҳумо, 2007. – 448 с.
5. Саидов А.Р. Формирование эстетической культуры как важная педагогическая проблема //Вестник Таджикского технического университета. - Душанбе, 2011. – №4.– С.118-121.
6. Сластёнин В.А., И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. Педагогика: Учеб. пособие для студентов педагогических учебных заведений. - М.: Школа-Пресс, 1998. - 512 с.
7. Суна У.Ф. Абгарян Э.Л. Опыт моделирования уровня эстетической культуры студентов. – М:МГУ, 1979. – 83 с.
8. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006.
9. Эстетическая культура и эстетическое воспитание. /Составитель: Г.С. Лабковская М.: Просвещение, 1983. – 320 с.
10. Юсупов Й. Педагогика. Китоби дарсӣ барои коллеҷҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 380 с.
11. Яковлев Е.Г. Эстетика. - М., 2000.

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЗЕБОИПАРАСТИИ ДОНИШҶӮЁНИ КОЛЛЕҶ

Дар мақола дар заминаи таҳлили мабаҳои адабиёти фалсафӣ, психологию педагогӣ, моҳияти истилоҳи фарҳанги зебоипарастӣ муайян карда шудааст, ки он натиҷаи тарбияи эстетикӣ ва инкишофи эстетикӣ мебошад; ҷойгоҳ ва нақши коллеҷҳои техникӣ дар рушди эстетикии донишҷӯён муайян карда шудааст; хусусиятҳои ташаккули фарҳанги эстетикии ин қишри донишҷӯён дар раванди фаъолияти таълимию тарбиявӣ дар шароити омодагии касбӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф пешгӯйӣ менамояд, ки шарти ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён ҳамкории мутақобилаи коллеҷҳо ва муассисаҳои фарҳанг дар мегополиси шаҳрӣ, такя ба анъанаҳои фарҳангию бадеии минтақа, фаъол гардонидани худи донишҷӯён дар раванди рушди эстетикӣ маҳсуб меёбад.

Асосҳои барномаи педагогии ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар раванди ҳамкории коллеҷҳо бо муассисаҳои фарҳангию фароғатии мегополиси шаҳрӣ ва тавсияҳои методӣ оид ба мукаммалгардонии ташаккули фарҳанги зебоипарстии донишҷӯён пешниҳод гардидаанд. Зарурияти истифодабарӣ ва татбиқи он асоснок шудааст.

Дар аснои муайян намудани вазифаҳои таҳқиқот муаллиф на танҳо масъалаҳои ташаккули шуури эстетикӣ, балки муҳим будани табдили донишҳоро дар эътиқод ва рафтори муҳассилин зарур мешуморад, ки дар ин кор ҳамкории коллеҷҳо бо муассисаҳои фарҳанг, истифода аз анъанаҳои минтақа, шоирон ва ҳунармандони мардумӣ аҳаммияти калон дорад.

Дар мақола зикр мегардад, ки чорабиниҳоисатҳи ҷумҳуриявӣ, ки дар шаҳри Панҷакент ташкил ва баргузор шудаанд, дар тарбияи эстетикӣ нақши бориз гузоштаанд. Махсусан, чорабиниҳоеро, ки ба муносибати 5500 –солагии ёдгории таърихию фарҳангии Саразм тачлил гардида буд ва дар он садҳои меҳмонони хориҷӣ иштирок дошатанд, қайд кардан ба мавриди аст.

Дар хулосаи мақола қайд мегардад, ки барои беҳтар намудани кори тарбиявӣ-эстетикӣ барои минтақаҳои ҷумҳурӣ барномаи тарбияи эстетикӣ зарур аст, ки яке аз шартҳои муҳими педагогии он

ҳамоҳангсозии кори муассисаҳои таълимию тарбиявӣ ва фарҳангию фароғатӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: *фарҳанги эстетикӣ; рушди комили шахс; омодагии касбӣ; фаъолияти эстетикӣ-тарбиявӣ; муассисаҳои фарҳанг ва санъат; анъанаҳои бадеӣ; шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги зебоипарастӣ; ҳисси эстетикӣ; маърифати эстетикӣ; фаъолияти эстетикӣ; анъанаҳои миллии маҳал; маҳфилҳои худфаъолиятӣ.*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ

В статье на основе анализа философских и психолого-педагогических источников уточнена сущность понятия «эстетическая культура», которая является результатом эстетического воспитания и эстетического развития; определены роль и место в эстетического развития личности студентов технических колледжей. Рассматриваются особенности формирования эстетической культуры этой категории студентов в процессе учебно-воспитательной деятельности в условиях профессиональной подготовки в среднем специальном учебного заведения. Автор предполагает, что условием для формирования эстетической культуры студентов является взаимодействие колледжей и учреждений культуры в мегаполисе городского региона; опора на культурно-художественные традиции местности; активизация деятельности самих студентов в процессе эстетического развития. Предлагаются основы педагогической программы формирования эстетической культуры студентов в процессе взаимодействия образовательных с культурно-досуговыми учреждениями городского мегаполиса и методические рекомендации по совершенствованию формирования эстетической культуры студентов. Почеркивается необходимость их внедрения.

На основе определения задач исследования, автор считает необходимым не только формирование эстетического сознания, но и важность превращения их в убеждения и нравственные нормы поведения. Относительно этого, огромное значение имеет взаимодействие колледжей и учреждениями культуры, использование традиций региона, поэтов, народных промыслов и т.д.

В статье отмечается, что в эстетическом воспитании обучающихся огоромное значение имеют общереспубликанские мероприятия, проводимые в г. Пенджикенте. Особенно следует отметить мероприятия, свзянные с 5500 – летием празднования исторического города Саразма, на которых участвовало сотни гостей из ближнего и зарубежья.

В заключении статьи подчеркивается, что для дальнейшего улучшения эстетико-воспитательной работы для регионов республики необходима разработка программы эстетического воспитания, одним из условий которых, является взаимодействие работы учебно-воспитательных и культурно-досуговых учреждений.

Ключевые слова: *эстетическая культура; целостное развитие личности; профессиональная подготовка; эстетико-воспитательная деятельность; учреждения культуры и искусств; художественные традиции. Педагогические условия совершенствования эстетического воспитания, эстетические чувства; эстетическое просвещение; эстетическая деятельность; национальные традиции местности; самодеятельные объединения.*

SOME ISSUES OF THE FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF STUDENTS OF TECHNICAL COLLEGES

Based on the analysis of philosophical and psychological-pedagogical sources, the article clarifies the essence of the concept of «aesthetic culture», which is the result of aesthetic education and aesthetic development; the role and place in the aesthetic development of the personality of students of technical colleges are determined. The features of the formation of the aesthetic culture of this category of students in the process of educational activities in the conditions of vocational training in a secondary special educational institution are considered.

The author assumes that the condition for the formation of the aesthetic culture of students is the interaction of colleges and cultural institutions in the metropolis of the urban region; reliance on the cultural and artistic traditions of the area; activation of the students themselves in the process of aesthetic development. The foundations of the pedagogical program for the formation of the aesthetic culture of students in the process of interaction between educational and cultural and leisure institutions of the urban metropolis and methodological recommendations for improving the formation of the aesthetic culture of students are proposed.

Based on the definition of research objectives, the author considers it necessary not only to form an aesthetic consciousness, but also the importance of turning them into beliefs and moral norms of behavior. Regarding this, the interaction of colleges and cultural institutions, the use of the traditions of the region, poets, folk crafts is of great importance.

The article notes that in the aesthetic education of students, nationwide events held in the city of Penjikent are of great importance. Of particular note are the events associated with the 5500th anniversary of the celebration of the historic city of Sarazm, which was attended by hundreds of guests from near and abroad.

In conclusion, the article emphasizes that in order to further improve the aesthetic and educational work for the regions of the republic, it is necessary to develop a program of aesthetic education, one of the conditions of which is the interaction of the work of educational and cultural and leisure institutions.

Key words: *aesthetic culture; holistic development of personality; professional training; aesthetic and educational activities; institutions of culture and arts; artistic traditions; pedagogical conditions for improving aesthetic education, aesthetic feelings; aesthetic education; aesthetic activity; national traditions of the area; independent associations.*

Маълумот доир ба муаллиф:

Усмонов З. *– соискатель НИИ образования Академии образования Таджикистана*

Сведения об авторе:

Усмонов З.Ҷ. *- унвончӯи ПРМ ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

About the author:

Usmonov Z . *– Applicant of the Research Institute of Education of the Academy of Education of Tajikistan*

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ НОВОГО ТИПА

Мирзоева Н.Р.

Академии образования Таджикистана

Следует констатировать факт, что в Республике Таджикистан ежегодно открываются школы нового типа, так за ними закрепилось это название. Если взглянуть в историю, то они далеко не новые и существовали еще в начале 20 века. Открытие таких школ различных видов и типов, развитие рыночных отношений и в сфере образования обострило проблему оценки результатов обучения детей со стороны родителей. Возникает вопрос, требующий безотлагательного решения: смогут ли нововведения изменить в лучшую сторонуработу аттестационных комиссий, в функциональные обязанности которых входит оценивание результатов обучения. Прежде всего это касается лицеев, гимназий, школ с углубленным изучением отдельных предметов, ориентирующих, как правило, своих выпускников исключительно на поступление в вуз и предназначенных для такой подготовки.

В такие учебные учреждения существует строгий отбор, так называемые «добровольные» пожертвования родителей значительны, а в большинстве случаев и официально узаконены. Педагоги в лицеях и гимназиях получают «достойную» заработную плату, что нельзя сказать о государственных средних образовательных учреждениях. Какой бы тип не был образовательного учреждения, нас интересует вопрос качества образования.

На протяжении нескольких десятилетий активно муссируется вопрос перехода на 12-летнее обучение в нашей стране, объясняя это вхождением в мировое образовательное пространство и с целью получения образования более высокого качества. Каковы же конкретные механизмы, за счет которых предполагается это более высокое качество получить?

Если быть точным, то введение 12-летнего образования связано и с другими причинами, а именно: наша страна заинтересована во вхождение в «мировое образовательное пространство». Что же за такое пространство?

Европейский Союз или что – то иное, что сулит экономике, нашим демократическим преобразованиям целый ряд преимуществ. Но для этого нам необходимо перейти на целый ряд принятых в европейских странах норм, прав, стандартов, среди которых и стандарты средних образовательных учреждений. Последнее в Европе считается таковым, если оно 12-летнее. Это, на мой взгляд, истинная причина перехода нашей школы на 12-летку.

Что же касается повышения качества образования в школах нового типа, то пока нет каких-либо документов, разъясняющих новшества в школах 1-10-х классов и в школе 11-12 -х классов, кроме того, разумнее было бы последние два года сделать профильное обучение, обеспечив подготовку в вуз.

Исследователь Каримова И.Х. в статье «Опыт Республики Таджикистан по формированию

национальной системы оценки качества общего (школьного) образования: национальные экзамены и мониторинговые исследования образовательных достижений» отмечает, что «Согласно Закона РТ «Об образовании», управление качеством образования осуществляется методами внутренней и внешней оценки на основании результатов мониторинга принятия управленческих решений в образовательных учреждениях [1, ст.27, п.2].Для мониторинга принятия управленческих решений разработан план по 127 повышению качества образования в структурных единицах, который состоит из ряда пунктов: работа Совета управления образования; нормативно-правовое обеспечение; кадровое обеспечение; методическое обеспечение; учебная деятельность; работа с руководителями образовательных учреждений; работа с обучающими учащимися; работа с одаренными детьми; повышение методического сопровождения воспитания и др. Реализация данного плана способствует повышению качества образования. Сама внутри школьная система оценки качества образования регламентируется Программой управления качеством образования в средних образовательных учреждениях РТ [14], которая определяет способы оценивания качества образования и предлагает вариативную шкалу оценивания качества знаний при проведении промежуточного контроля. [2, с.125].

Что касается механизма повышения качества образования, то пока я могу только предположить: если появляется дополнительное время (еще один учебный год), то возможно это позволит уменьшить перегрузку, другие отрицательные эффекты и последствия организации нынешнего среднего образования, что естественно создаст временные условия для получения образования лучшего качества.

Но все это пока мои умозрительные рассуждения, основанные на предположениях, здравом смысле. Результаты исследований по этой проблеме неизвестны, нормативных документов пока нет, кроме Концепции перехода на 12 – летнее обучения, ведутся эксперименты.

И хотя мы говорим о качестве образования, бюрократия душит творчество учителей. Поднять качество образования – это не усиление ревизорских действий, которые добрались и до школ нового типа. В беседе с руководителями средних образовательных учреждений (Проект в Хатлонской области) часто приходится слышать, что специалисты разных категорий с энтузиазмом взялись за знакомое: сведения, справки, проверки: заполнение классного журнала, рабочие планы администрации среднего образовательного учреждения, поурочные планы учителей и пр. Вот и настал *ренессанс бюрократического подхода***.**

Применение, на мой взгляд, строгих единых для всех нормативов, стандартов, требований и т.п. бессмысленно, ибо если они не гибки, не вариативны, то они и не выполнимы. Нормы должны быть обязательно, но как ориентир в работе. Разве не видно, что при устрашении школ самыми строгими стандартами, школы продолжают давать учащимся образование самого разного качества: от крайне низкого уровня у одних, до высочайшего уровня у других, и это как правило школы нового типа.

Теперь несколько слов о высшем образовании, которое влияет на качество образования в школе. До сих пор главным содержанием высшего педагогического образования остается наука, лежащая в основе учебного предмета, и методика его преподавания (именно преподавания, а не обучения). Главный же объект педагогической деятельности - ученик, ребенок (знание о нем)- как был, так и остается второстепенным элементом образования будущего учителя- воспитателя. Современному педагогу остро необходимо образование, включающее аксеологию (теорию ценностей), этику, психологию на более высоком уровне, чем сейчас, дефектологию или коррекционную педагогику и дисциплины, которые развивают общую культуру личности. А у нас многое вузы до сих пор сотнями выпускают учителей, не владеющих даже информационными и коммуникационными технологиями.

Вместе с этим, современному учителю, как хлеб, как воздух, необходимо овладение близкими и возможным несколькими специальностями, если не в системе подготовки педагогических кадров (колледжи, высшие школы, академии), то в системе подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров. Это как никогда актуально сейчас, когда наблюдается отток педагогических кадров из школю См. выступление министра образования и науки РТ на пресс-конференции от 3.02.2022 г.). Речь идет о таких специальностях, как химик - биолог, филолог - историк и др.)

Наконец, считаю, что управления образования могут создать благоприятные условия для себя, педагогов, руководителей школю подготовке диссертаций, что является очень эффективным путем саморазвития специалиста. Пора понять, что на должностях директоров гимназий, лицеев, колледжей, ИПК просто неприлично не иметь научной степени. Отрадно, что динамика в этом направлении наблюдается.

Стоит внедрять в практику назначать на руководящие должности средних образовательных учреждений педагогов менеджеров, т.е. по специальности 0612 00- менеджер в образовании, ведь на должности руководителей работают люди, имеющие только педагогическое образование. Они – управленцы не по профессиональному образованию, а по опыту работы, что явно недостаточно.

Всю приведенную ситуацию, говорящую о необходимости обновления(по содержанию, прежде всего) подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров образования, могут и должны изменить не только Министерство образования РТ, но в не меньшей степени органы управления на местах, что несомненно поднимет качество квалификации кадров, а поэтому неизбежно и качество образования учащихся, которое эти кадры обеспечивают.

ЛИТЕРАТУРА

1. .Закон РТ «Об образовании». Д., 2013.
2. Опыт Республики Таджикистан по формированию национальной системы оценки качества общего (школьного) образования: национальные экзаменыи мониторинговые исследования образовательных достижений. //Вестник таджикского национального университета – Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №3/4 (205),2016, с.121-130.
3. Пидкасистый П.И. Учебник для студентов педагогических вузов. М., 2006.
4. Подласый И.П. Педагогика. Книга 1, Общие основы педагогики. М., 2012, 309 с.
5. Программа управление качеством образования в средних образовательных учреждениях РТ // Утверждён распоряжением министра образования Республики Таджикистан от 05 июля 2010 года №770.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ НОВОГО ТИПА

В статье автор рассматривает вопросповышения качества образования в школах нового типа. Ведь это одна из основных проблем современного образовательного учреждения, это процесс, который постоянно совершенствуется. Автор задается вопросом: из чего же он складывается и отвечает на него, что это целостная совокупность, которая характеризуется результатом учебно-познавательной деятельности учащихся, их полнотой, глубиной, гибкостью, обобщённость, систематичность, прочность, т.е. то, что требует постоянной работы над собой, ежедневно совершенствуясь, чтобы успевать идти «в ногу со временем».

Ключевые слова: *обучение, образование, качество, подготовка, переподготовка, руководитель, профессионализм.*

IMPROVING QUALITY OF EDUCATION IN SCHOOLSOF NEW TYPE

In this article the author considers the issue of improving the quality of education in schools of a new type. After all, this is one of the main problems of a modern educational institutions, this process which improves constantly. The author inquiries intothefollowing question: what does it consist of and answers toit, that it is an integral set, which is characterized by the result of the educational and cognitive activity of students, their completeness, depth, flexibility, generalization, systematicity, strength, i.e. something that requires constant work on oneself, improving daily in order to «keep up with the current time».

Keywords: *training, education, quality, upbringing, retraining, leader, professionalism.*

Сведения об авторе:

Мирзоева Н.Р.*- соискатель Академии образования Таджикистана, E-mail: golo_78@mail.ru, tel: +992 931998000, +992 919655378*

About the author:

Mirzoeva N.R. *- Applicant of the Academy of Education of Tajikistan. E-mail: golo_78@mail.ru, tel:+992931998000,+992 919655378.*

УДК 811.512.141

НАУЧНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КОНЦЕПТА В ФОРМАТЕ ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ РАБОТ ТАДЖИКСКИХ УЧЕНЫХ)

Хасанова Т.Г.

МГУ им. М.В.Ломоносова в г. Душанбе

Введение. За последние три десятилетия таджикское общество и все социально-политические институты страны претерпели кардинальные качественные изменения, процесс которых характеризуется нелинейностью и турбулентностью особенно в первой половине этого периода. Отечественная наука отреагировала на этот кризис мощнейшим потоком исследований, однако вне поля зрения ученых оказывается нечто существенное, без чего невозможным становится разрешение уже имеющихся проблем и постановка новых целей и задач. За этим «нечто существенным» стоит «концептуальное» осознание трансформации деятельности всех этих институтов. В этой связи вопрос их трансформационной парадигмы требует не просто изучения различных аспектов их влияния на человека и социум, он тяготеет к созданию системы знания, позволяющей учесть многопараметрическое переплетение взаимовлияющих факторов, которое и определяет сложность «концептуального» восприятия и проекции объективной действительности.

Основная часть. Формирование научно-теоретической базы по изучению концептов, объективирующих современные реалии должно складываться из поиска по многим научным направлениям: 1) определение статуса концепта в конкретной области знания; 2) изучение природы «существования» концептов, поскольку их хаотичное бытие полностью исключается; 3) выделение социальных факторов, влияющих на классический цикл функционирования концепта «введение, расширение, ограничение, исключение, обновление, национализация, расширение» и пр. Теоретические и практические аспекты исследования по концептам на сегодняшний день являются объектом пристального внимания различных научных сообществ, в частности филологического. Концепты оказались в эпицентре научного интереса таких российских исследователей, как С.Х. Ляпин, Д.С.Лихачев, В.П.Нерознак, А.Вержбицкая, В.А.Ефремов, В.И.Карасик, А.Н. Приходько, Ю.Е.Прохоров и многих других, которые поднимали целый вопросов, связанных с этим уникальным феноменом – от становления концептологического подхода в целом и до его различных парадигм (типология и функции (Полюжин), концептология дискурса и концептосистемы (Приходько), семантика (Вержбицкая), этноспецифичность (Карасик) и пр.).

В целом можно утверждать достаточную степень изученности концепта российскими учеными, но при этом приходится констатировать ограниченный ракурс внимания к концепту со стороны таджикских ученых.

Ограниченность отечественного филологического знания в этом аспекте объясняется относительно недавним (конец 2000-х годов) появлением «концептуальной» тенденции на научных площадках страны. В Таджикистане начало этому исследовательскому «тренду» положила профессор Д.М. Искандарова. Однако инициированные ею попытки наших ученых изучить концепт проводятся, как правило, в сравнительно-сопоставительном аспекте.

Так, например, А.О. Пак [11] рассматривает концепт как лингвокультурное понятие в контексте межкультурной коммуникации, затрагивая вопросы русской и китайской фразеологии, стереотипного понимания красоты носителями русского и китайского языков.

З.А. Гулова [3] дает описание объема, содержания, структуры концепта, выявляет компоненты концептосфер на основе концепта «Еда», классифицируя одноименную тематическую группу и проводя региональную классификацию тематической группы «Национальная кухня».

Работа М.Дж. Мамедовой [8] опирается на достижения когнитивной лингвистики. В основу анализа легли фразеологизмы и паремии китайского и русского языков, реализующие структуру и содержание концепта «ум».

С.С. Рахими [13] идентифицирует концепт «измена» как индикатор нравственности, проводя сопоставительный анализ его лексико-семантической репрезентации в художественной литературе и паремиологических единицах.

Исследование М.М. Имомзода [6] проведено на стыке когнитивной лингвистики и лингвокультурологии, где автор рассматривает термины родства и способы актуализации концепта «семья» относительно национальной специфики его восприятия.

Несколько расширила исследовательские рамки Ш.К. Фазилова [17], проведя дефиниционный анализ концепта «богатство», представив метафорический срез, осмыслив методику психолингвистических исследований в рамках проведенного ассоциативного эксперимента.

Н.Б. Рахмонова [14] обратилась к сугубо локальному компоненту – шугнано-рушанской группе языков. Подробному изучению подверглись лексикографические источники, проанализированы обрядовые тексты, фразеологические единицы с компонентом «Туй/Сур» (на материале анкетирования) в шугнано-рушанской группе языков.

Профессор М.Б. Давлатмирова [4] обращается к истории изучения концепта «Судьба» в лингвистике, определяет национально-специфические особенности макроконцепта «Судьба» и его выделяет философско-теологические аспекты. Именно ею впервые осуществлен лексикографический анализ с выявлением структуры и семантического поля макроконцепта «Судьба» в таджикском, арабском и шугнано-рушанской группе языков,

Н.К. Бойматова [2] моделирует фрагмент языковой картины мира носителей таджикского и английского языков, рассматривает способы репрезентации концепта «красота» на материале словарей и национальных корпусов языка, а также посредством антропонимов трех языков

Д.С. Шоназарова [18] освещает вопросы становления и развития таджикской когнитивной лингвистики и рассматривает специфику отражения концепта «лень» в единицах паремиологических фондов таджикского, русского и английского языков.

Ф.Ш. Аминова [1] занимается проблемой национально-специфических особенностей в реализации концепта «страх» в таджикской и английской лингвокультурах, проводит его дискурсивно-корпусный анализ, выделяя медицинско-социальный дискурс, в частности такой его аспект как страх перед COVID - 19.

В этом же контексте следует привести работы Махдии Мухаммадбегии Косвои [7] и Х.Х. Мирзоева [9], в которых частично затрагиваются отдельные вопросы таджикской концептуальной картины мира.

Отметим, что упомянутые нами труды таджикских исследователей российских ученых позволяют выделить те лакуны, которые могут быть обозначены в качестве объектов последующих «концептуальных» изысканий. Итак, мы можем наблюдать наличие нескольких основных проблем: во-первых, исследования в заявленном направлении на ведущих научных площадках страны на сегодняшний день достаточно активны, хотя штудии в данной области находятся в стадии актуализации; во-вторых, все эти работы направлены на изучение лишь одного конкретного концепта и носят чисто лингвистический характер.

При этом мы ни в коей мере не умаляем ценности исследований, проведенных таджикскими учеными, и в некотором смысле даже реабилитируем себя относительно несколько критичных замечаний, сделанных нами выше, заявляя следующее: Обобщая результаты работ по проблематике концептов, следует отметить, что в любом исследовании присутствует последовательно/прерывисто/косвенно проводимая идея концепта, даже в том случае, когда авторы не ставят перед собой конкретных целей и задач по выделению концептов, моделированию их структуры и способов лексико-семантической реализации.

Например, профессор М.Р. Джураева [5], не стремится осмыслить концептуальную составляющую, обращаясь к дискурсу отечественных массмедиа и определению этикетных рамок коммуникативного поведения его создателей. Однако мы с уверенностью можем заявить о латентной попытке выделить концептуальное пространство публикаций СМИ в заявленной проблематике.

Работу другого таджикского исследователя К.Мухтори [10] также отличает, по нашему мнению, наличие определенного концептуального вектора, поскольку одним из центральных объектов для ученого стали дискурсивные практики, что дает повод говорить о наличии

невыраженного, но имевшегося в виду стремления рассмотреть слоистую структуру главных «фигурантов» дискурса – концептов.

При этом ни один из имеющихся трудов не ставит перед собой целью провести узкопрофильный концептуальный анализ, например, материалов медийного, или экономического, или медицинского, или военного, или спортивного, или образовательного, или педагогического дискурсов. Соответственно, при кажущейся достаточной изученности проблемы концептов не разработанными остаются теоретические основы исследования концепта в специализированном векторе (медицина, экономика, СМИ и др.). В целом можно говорить о том, что попытки рассмотрения вопросов концептологии и собственно концептов не отличаются частотностью и целостностью, затрагиваются они, как правило, фрагментарно и не получают должного полноценного изучения.

«Концептуальная лакунарность», которая в определенной степени пронизывает отечественное научное знание, может быть частично заполнена за счет работ отечественного исследователя С.Г. Сабировой, занимающейся вопросами концепта в институциональном срезе посредством обращения к экономическому дискурсу, что для таджикской науки является принципиально новым направлением. Ценнейшим ресурсом ее изысканий стала экономическая терминология, которая на сегодняшний день представляет собой огромнейший потенциал ввиду активного развития республики по основным современным повесткам и реализации стратегических целей по интеграции таджикской экономики в международное бизнес сообщество. В ее публикациях отражены языковая и институциональная специфика и поступательная научная последовательность. С логической точки зрения можно предположить, что серия статей С.Г. Сабировой [15, 16] имеет реальный шанс быть представленной в рамках серьезного диссертационного исследования, которое станет популяризатором «концептуальной идеологии» современных научных изысканий.

Настоящая статья также может считаться логическим обобщением публикаций, посвященных концептуальной составляющей материалов СМИ Республики Таджикистан. Здесь важно констатировать необходимость проведения концептуального анализа медиатекстов, поскольку именно концепты, представленные в журналистском дискурсе являются ретрансляторами национальной идеи, государственной идеологии, преференций, чаяний и проблем современного социума.

Заключение. В этой связи следует заявить о принципиальной значимости междисциплинарных исследований, которые позволят сформировать концептуальный глоссарии по каждой отрасли современного научного знания (журналистика, экономика, медицина, образование, педагогика, военное дело, юриспруденция, спорт и др.), представляющий научную и практическую ценность в вопросах исследования различных его аспектов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминова Ф.Ш. Этнопсихокогнитивный анализ концепта «Страх» в таджикской и английской языковых картинах мира: авторефе. дис. ... канд. филологических наук: 10.02.20 / Аминова Фарангис Шарифовна. – Душанбе, 2022. –231с.
2. Бойматова Н.К. Семантическое поле концепта «красота« в таджикской и английской лингвокультурах: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Бойматова Нигора Камолиддиновна. –Душанбе, 2020. –174 с.
3. Гулова З.А. Концепт «Еда» в русском и польском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Гулова Зевар Ахлиддиновна. –Душанбе, 2013. –178с.
4. Давлатмирова М.Б. Универсальное и этноспецифичное в языковой репрезентации макроконцепта «Судьба» (на материале таджикского, арабского и шугнано-рушанской группы языков): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Давлатмирова Манижа Бораковна. –Душанбе, 2019. – 389 с.
5. Джураева М.Р. Коммуникативно-прагматический анализ устойчивых формул общения в средствах массовой информации Таджикистана [2010-2016 гг.]: дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.10 / Джураева Мушаррафа Рустамовна. –Душанбе, 2017. – 320 с.
6. Имомзода М.М. Национальная специфика языковой объективации концепта «семья» в лексико-фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Имомзода Махина Мухаммадюсуф. – Душанбе, 2017. – 192 с.
7. Косвои М.М. Лексико-семантическое поле «Еда» в персидском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Косвои Махдии Мухаммадбегии. – Душанбе, 2014. – 173 с.

8. Мамедова М.Дж. Концепт «Ум» в китайской и русской языковых картинах мира (на материале фразеологических единиц, пословиц и поговорок): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Мамедова Мехрангиз Джахонгировна. –Душанбе, 2015. – 245 с.
9. Мирзоев Х.Х. Лексико-семантическое поле horse/асп в английском и таджикском языках: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Мирзоев Хабибулло Холович. –Душанбе, 2013 – 308 с.
10. Мухтори К. Особенности языка СМИ и социальной коммуникации (на материале таджикской периодической печати 1991-2020 гг.): дис. ... д-ра филол. наук:10.01.10 / Мухтори Кутбиддин. –Душанбе, 2021. – 295 с.
11. Пак А.О. Сопоставительное исследование концепта «красота» в китайском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Пак Анна Олеговна. –Душанбе, 2009. – 174с.
12. Полюжин М., Остапчук А. Типология и основные функции концептов / М. Полюжин, А. Остапчук // Научный вестник Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки. Когнитивная лингвистика. – 2015. – №4, – С. 86-91
13. Рахими С.С. Концепт «измена» в русском и таджикском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Рахими Садат Сухробовна. – Душанбе, 2016. – 293 с.
14. Рахмонова Н.Б. Отражение концепта «свадьба» в таджикском и памирских языках (на материале прецедентных текстов): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Рахмонова Нушофарин Бадалбековна. – Душанбе, 2019. –167 с.
15. Сабирова С.Г. Структура и семантика экономического термина в сегменте налогообложения (на материале таджикского и английского языков) / С.Г. Сабирова // Монография. – Душанбе, 2021. –183с.
16. Сабирова С.Г. Концептуальная метафора «time» в реалиях мира экономики / С.Г. Сабирова. Когнитивные исследования языка. Когнитивная лингвистика в антропоцентрической парадигме исследований: материалы Международного конгресса по когнитивной лингвистике. Вып. № 30 – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2017. – С. 467-472.
17. Фазилова Ш. К. Концепт «богатство» в английской, русской и таджикской лингвокультурах (на материале фразеологических единиц, пословиц и поговорок): дис. … канд. филол. наук:10.02.20 / Фазилова Шахноза Камилджоновна. –Душанбе, 2019. – 211 с.
18. Шоназарова Д.С. Семантический анализ концепта «Лень» в таджикском, русском и английском языках: дис. … канд. филол. наук: 10.02.20 / Шоназарова Дилора Субонназаровна. –Душанбе, 2020. – 144 с.

НАУЧНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КОНЦЕПТА В ФОРМАТЕ ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ РАБОТ ТАДЖИКСКИХ УЧЕНЫХ)

В статье оценивается перспектива междисциплинарных исследований по проблемам концепта. Представляется краткий обзор по содержанию диссертационных работ и монографий, под авторством отечественных ученых, занимавшихся когнитивными исследования во взаимосвязи языка и человека.

Цель статьи: *подтвердить, что теоретические и практические аспекты исследований по концептам на сегодняшний день являются объектом пристального внимания различных научных сообществ, в частности филологического; доказать факт ограниченного ракурса внимания к концепту со стороны таджикских ученых.*

По результатам исследования *было выявлено следующее: контент-анализ трудов таджикских исследователей позволил выделить те лакуны, которые были обозначены в качестве объектов последующих «концептуальных» изысканий. Обобщая результаты работ по проблематике концептов, автор статьи отмечает, что в любом исследовании присутствует последовательно/прерывисто/ косвенно проводимая идея концепта, даже в том случае, когда ученые не ставят перед собой конкретных целей и задач по выделению концептов, моделированию их структуры и способов лексико-семантической реализации. Однако ни один из имеющихся трудов не ставит перед собой целью провести узкопрофильный концептуальный анализ, например, материалов медийного, медицинского, военного и иных видов дискурса. С положительной точки зрения рассмотрена возможность заполнения «концептуальной лакунарности» за счет научной активности некоторых таджикских исследователей.*

Ключевые слова: *исследование, потенциал, трансдисциплинарность, концепт, лакуна, дискурс, перспектива, ученый.*

SCIENTIFIC POTENTIAL OF THE CONCEPT IN TRANSDISCIPLINARY RESEARCH (CASE STUDY ON ACADEMIC STUDIES OF TAJIK SCIENTISTS)

The article evaluates the prospect of interdisciplinary research on the concept problems. A brief overview of the content of dissertations and monographs, under the authorship of Tajik scientists involved in cognitive research is presented.

Purpose of the article: *to confirm that the theoretical and practical aspects of modern research on concepts are the object of considerable attention of various scientific communities, in particular the philological one. At the same time, the limited perspective of interest to the concept from Tajik scientists is stated and proved.*

According to the results of the study *following factors have been found out: Content analysis of the works of Tajik researchers made it possible to identify those gaps that were designated as objects of subsequent «conceptual» research. Summarizing the results of studies on the concepts problems, the author of the article notes that in any study there is a consistently/intermittently/indirectly carried out idea of a concept, even in the case when scientists do not set themselves specific goals and objectives for concepts identification, modeling their structure and methods of lexical - semantic implementation. However, none of the available works aims to conduct a narrow-profile conceptual analysis, for example, of materials from media, medical, military or any other types discourse. From a positive point of view, the possibility of filling the «conceptual lacunarity» due to the scientific activity of some Tajik researchers is considered.*

Keywords: *research, potential, transdisciplinarity, concept, gap, discourse, perspective, scientist.*

ИҚТИДОРИ ИЛМИИ КОНСЕПСИЯ ДАР ФОРМАТИ ТАДҚИҚОТИ ФАРОСОҲАВӢ (ДАР АСОСИ КОРҲОИ ОЛИМОНИ ТОҶИК)

Дар мақола дурнамои тадқиқоти байнисоҳавӣ оид ба проблемаҳои консепсия арзёбӣ мешавад. Баррасии мухтасари мӯҳтавои рисолаҳо ва монографияҳое, ки бо муаллифии олимони ватанӣ дар пажӯҳишҳои маърифатӣ дар робитаи забон ва инсон машғуланд, оварда шудааст.

Мақсади мақола: *тасдиқ кардани он, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии тадқиқоти мафҳумҳо имрӯз объекти таваҷҷуҳи ҷиддии ҷомеаҳои гуногуни илмӣ, аз ҷумла филологӣ мебошанд; далели махдуд будани дурнамои таваччух ба концепцияи олимони точикро исбот кунад.*

Аз рӯи натиҷахои тадқиқот *маълум гардиданд: тахлили мазмуни асархои мухаққикони тоҷик имкон дод, ки он норасогиҳое, ки ба сифати объекти тадқиқоти «консептуалии» минбаъда таъин шудаанд, муайян карда шаванд. Муаллифи мақола натиҷаҳои корҳоро оид ба масъалаҳои мафҳумҳо ҷамъбаст намуда, қайд мекунад, ки дар ҳама гуна тадқиқот идеяи пайваста/фосилавӣ/бавосита амалӣ намудани консепсия вуҷуд дорад, ҳатто дар ҳолате, ки олимон дар назди худ ҳадафҳои мушаххас нагирифтаанд. ва вазифаҳои ҷудо кардани мафҳумҳо, моделсозии сохтори онҳо ва усулҳои татбиқи лексикӣ-семантикӣ.*

Аммо ҳеҷ яке аз асарҳои мавҷуда ҳадафи таҳлили консептуалии консептуалии маҳдуд, масалан, маводҳои расонаҳои хабарӣ, тиббӣ, ҳарбӣ ва дигар навъҳои гуфтугӯро надоранд. Аз нуктаи назари мусбат имкони пур кардани «камбудии консептуалӣ» аз фаъолияти илмии баъзе мухаќќиќонї тољик баррасӣ шудааст.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳасанова Таҳмина Ғаюровна *- Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В.Ломоносов дар ш. Душанбе, докторанти кафедраи матбуот факултети журналистика ДМТ.* ***Сурога:*** *734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Бохтар, 35/1. E-mail:* ***azamat99996@mail.ru,*** *Тел.:* ***(+992) 93-510-11-16***

Сведения об авторе:

Хасанова Тахмина Гаюровна*, к.ф.н., филиал МГУ им. М.В.Ломоносова в г. Душанбе, старший преподаватель кафедры «Лингвистика», докторант кафедры печати факультета журналистики ТНУ.* ***Адрес****: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1.; E-mail:* ***azamat99996@mail.ru,*** *Тел.:* ***(+992) 93-510-11-16***

About the author:

Takhmina G. Khasanova*, Candidate of Philological Sciences, Lomonosov Moscow state university in Dushanbe, senior teacher of Linguistic Department, Doctoral Candidate of Periodical Press Department, Journalism Faculty of Tajik National University.*

Address: *35/1 building, Bokhtar street, Dushanbe-city, the Republic of Tajikistan; E-mail:* ***azamat99996@mail.ru,*** *phone number****: (+992) 93-510-11-16***

УДК: 81=222.8 (575.3)

ЯК НАЗАР БА ТАЪРИХИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ-ФОРСӢ ДАР ВОЖАҲОИ ТУРКӢ

Шарифова Г.А.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

«Забон барҷастарин ва гӯётарин поя, шиноснома ва нишони бақои ҳар як халқу миллат аст»
(Эмомалӣ Раҳмон)

Сарсухан. Забон калиди дари донишу маърифат аст ва дар ҳама зинаҳои инкишофи таърих метавонад ба нафъи инсон хидмат намояд. Забони модарии ҳар миллат сарчашма ва манбаи бақои он мебошад. Далел ва санади қавитарини исботи зинда будани ҳар миллат пойдор мондани забони модарии он мебошад. Забони мо ойинаи фарҳанги миллат ва мояи ифтихор буда, аз ҷумлаи забонҳои сарватманд ба ҳисоб рафта, хеле барвақт, бештар аз ҳазорсолаҳо соҳиби шохаи адабии худ гашта буд [15, с.18].

Бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои забондонию забономӯзӣ ва арҷгузорӣ ба забони давлатӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад ва забони ноби тоҷикӣ бо асолати таърихии худ соҳиб шуда, ҷойгоҳи муносиби худро ёфт, яъне он ба сифати яке аз рукнҳои муҳимми шинохту устувории давлати мустақил пазируфта шуд.

Пешвои миллат на танҳо дар суханрониҳояшон ҷиҳати омӯзиши комили забони давлатӣ, эҳтиром ва қадршиносии он даъват ба миён меоваранд, балки дар асарҳои арзишманди илмии худ, аз тавоноӣ, вусъати комил, мақому таҳаввул, асолат, имконот ва таърихи он бо далелҳои муътамад ва таҳлилҳои амиқ маълумоти муҳимро пешкаши мо мегардонанд [15, с.23].

Хушбахтона, забони тоҷикӣ дар давоми умри тӯлонии худ бо вуҷуди таҳаввулоти ҷиддию сиёсии зиёди таърихӣ, на ин ки маҳв нагардид, балки бо мурури замон дар Эрону Афғонистон, қисматҳои Покистону Ҳиндустон, Туркистон, Осиёи Миёна ва ҳудудҳои Қавкозу Қошғари Чину баҳри Хазар густариш ёфта, ба мақоми баланди илмию фарҳангӣ ва таърихӣ расида, ҳамчун забони байналмилалии муошират байни халқу миллатҳои гуногун хизмат намудааст [15.с.38].

Мақолаи илмии зери назар низ ба гузаштаи таърихии дур, мақому манзилати забони тоҷикӣ-форсӣ ва равобити илмӣ-адабиву таърихии тоҷикону туркҳоро дар бар гирифтааст.

Саргаҳи дӯстии таърихии ин ду халқ қадимӣ буда, аз нахустдавраҳои пайдоиш нисбати ҳамдигар таваҷҷуҳи хоса доштаву дар рӯзҳои сахти таъриху қисмати халқ ҳамтақдир будаанд [13, с.21].

Қисми асосӣ. Далелҳои қотеъ шоҳиди онанд, ки сарчашмаи забону адабиёти турк афкори солими намояндагони барӯманди забон ва адабиёти классики тоҷику форс ба шумор меравад. Он ҳама хислатҳои шоистаи инсонӣ, ки шоҳкориҳои адабиёти классикони мо ба тараннуми он нигаронида шудааст, ба мисли накӯкорӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, кӯмак ба ғарибу афтодаҳо, бо мурури асру солҳо, аввалҳо ба тавассути назму осори илмии Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайёму Румӣ, Зоконӣ ва Ҷомӣ, Навоӣ, Насимӣ барин арбобони адабу маънӣ ба саҳнаи адабу маърифати Туркия роҳ ёфта, дар камолоти маънавӣ ва фарҳанги мардуми он, хоса аҳли қаламу адаб нақши муҳим бозидаанд [14, с.18-19].

Шавқу рағбати шоирон ва нависандагони турк ба забону адабиёти форсу тоҷик аз асрҳои XIII оғоз меёбад. Поягузори назм дар Осиёи Хурд шоири форсу тоҷик Ҷалолиддини Румӣ (1207-72) ба шумор рафта, дар тамоми гӯшаю канори Шарқу Ғарб бо назми оламгири худ маъруф гаштаву шеъру андешаҳои фалсафии ӯро дар тамоми олам бо завқи беандоза новобаста аз дину мазҳаб ва ҷаҳонбинии худ қироат мекунанд. Андешаҳои зиёди ирфонии Мавлоно то кунун ҳам аҳамияти худро гум накардаанд ва аксарияти он дархури ниёзмандӣ ва эҳтиёҷоти фикрию ахлоқии ҷаҳони муосир аст [3].

Аз замони худи мутафаккир дар байни мардум румихонӣ (шамситабрезихонӣ) ҳамчун ҳофизхонӣ шуҳрат пайдо карда буд ва имрӯзҳо ҳам ин кор идома дорад. Ғазалҳои ширадори ӯро, ки бо забони ноби тоҷикӣ садо медиҳанд, чи овозхонони мардумӣ ва чи оҳангсозони касбӣ дар Тоҷикистон, Туркия, Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон ва кишварҳои зиёди Аврупову Амрико месароянд ва мардум аз онҳо ҳаловат мебаранд [4].

То имрӯз садҳо ҷилд шарҳу тафсири «Маснавӣ» ба забонҳои тоҷикӣ-форсӣ, арабӣ ва туркӣ навишта шудааст. Ҷалолиддин Румӣ ба забони тоҷикӣ-форсии замони худ иншо мекард. Забони тоҷикӣ-форсӣ дар асрҳои миёна дар Шарқи наздик ва Миёна ҳамон нақши забони адабии байналмилалиро дошт, ки дар Аврупо забони лотинӣ буд [2].

Дар якҷоягӣ бо аруз туркҳо намудҳои шеърии арабӣ ва тоҷикӣ-форсиро бо вазни шеърию қофиябандӣ ва тарзу усули назмии барои ин намудҳо хос бударо низ аз худ карданд. Дар миёни ин намудҳои аз худ кардашуда, асосан Маснавӣ ҳамосаи калони дорои қофияҳои ҷуфт, қасидаву ғазал, ки бо як қофия сохта мешаванд, мавҷуд буд. Аруз барои сохти забони туркӣ, қабл аз ҳама барои фонетикаи он бегона буд. Шоирон маҷбур буданд, ки дар шеър шумораи бисёри калимаҳои арабӣ ва тоҷикӣ-форсиро истифода баранд [14, с.45].

Дар асрҳои XVIII-XIX ҳамаи жанру намудҳои анъанавӣ, ки тадқиқоти хоси адабиётшиносии рус ошкор намуд, яъне давраи ошноӣ пайдо кардани туркҳо ба маданияту адабиёти ғарб ва давраи ҷадиди ислоҳот (танзимат) аз забон ва адабиёти форсу тоҷик об мехӯрад [5, с.10].

Тибқи ахбори сарчашмаҳои туркӣ таваҷҷуҳи онон ба таъриху забон, адабиёт ва маданияти тоҷикон хеле бузург будааст. Шавқу рағбати шоирон ва нависандагони турк ба забону адабиёти тоҷику форс аз асрҳои XVIII оғоз меёбад. Дар давлати Салҷуқиҳои Рум забони арабӣ, забони дин ва илм, аммо забони тоҷикӣ-форсӣ забони шеъри дарбор буд ва онҳо якҷоя бо аруз шаклҳои шеъри арабию тоҷикӣ-форсии маснавӣ, қасида ва ғазалро низ аз худ намуданд. Дар миёнаи ин асрҳо шеърҳои туркӣ низ эҷод мегардиданд ва пайдоиши онҳо сабабгори ду услуби шеърнависӣ, аз як тараф назми халқии шифоҳии туркиву форсӣ-тоҷикӣ ва аз тарафи дигар вазни шеърии форсию арабии арузӣ дар назми турк шаш аср идома меёбад. Аз забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ-форсӣ асарҳо аз алгебра, тиб, таърих, назарияи мусиқӣ ба туркӣ тарҷума мешуданд. Рисолаҳои илмӣ бештар ба тарзи хаттӣ бо забони туркӣ эҷод мешуданд, аммо истилоҳоти илмӣ аз забонҳои хориҷӣ, бештар арабӣ ва тоҷикӣ-форсӣ истифода мегардиданд.

Шоири турк Ҳамдӣ Челебӣ (1449-1503) муаллифи нахустин «Хамса» мебошад, ки ба достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Низомии Ганҷавӣ тақлид карда, дар тақлиди Фирдавсӣ низ се достон эҷод кардааст [6, с.78].

Шоири дигари турк Юсуф Набӣ (1642-1712) дар достонаш «Хайробод» аз лиҳози мавзуъ ба достони шоирони тоҷику форс ва як зумра шеърҳои Низомии Ганҷавӣ, Фаридуддини Аттор ва Алишери Навоӣ такя намудааст. Имоми масҷиди бузург дар ш.Бурс Сулеймон Челеби (соли вафот 1422) бо асари эҷодкардаи хеш «Мавлуди пайғамбар» машҳуру маъруфи давр гардида, аз овони таваллуд оғоз карда, зиндагинома ва соатҳои охирини ҳаёти Муҳаммад (сс) возеҳу равшан ва хеле мароқангез тасвир ва ба қалам додааст. Дар забони асар шакли гуфтугӯии забони туркӣ бо таъбирҳои забонҳои тоҷикӣ-форсӣ ва арабӣ хеле мувофиқ бо ҳам омадаанд. Анъанаи таълифи асарҳои насрии асри XVII дар асарҳои нависандагони дорои афкори пешқадами ҷамъиятии Туркияи садсолаҳои минбаъда ба дараҷаи баланди инкишофу рушди худ мерасад [1, с.203].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар давраи феодалӣ насри бадеӣ дар адабиёти турк бо фаҳмиши нав қариб, ки маълум набуд. Дар шакли наср асосан, рисолаҳо дар бораи тиб, фиқ, историография (илм дар бораи маъхазҳои таърихӣ) ва ғайра навишта мешуданд. Дар байни асарҳои на чандон зиёд, ки метавон онҳоро насри бадеӣ номид, «Калила ва Димна»-и аз забони тоҷикӣ-форсӣ ба забони туркӣ тарҷума ва мазмунан дигаргун намудаи Алӣ Челеби Вайсӣ (1541-1600), (дар забони туркӣ «Китоби шоҳона» номгузорӣ шудааст), аз ҳама бештар мароқангез аст.

Шоир Набӣ дар достонаш бо ҳадафҳои тарбиявӣ ва кӯшиши зинда гардонидани назми олӣ ва ба хонанда наздику дастрас кардани он панду андарзҳои зиёди мардумиро истифода бурдааст. Дар достони «Хайробод», ки аз лиҳози мавзуъ ба достони шоири форс Аттор ва як зумра шеърҳои Низомӣ ва Навоӣ такя намудааст, аз афсонаҳои мардумӣ васеъ истифода кардааст. Қаҳрамони мусбати «Хайробод» - парвардаи табақаҳои поёнии ҷамъият, дузде бо номи Чолок буда, дар достон ҳамчун инсони меҳрубон, нотарсу ҷасур тасвир шудааст [5, с.104].

Дар «Хобнома», «Воқеанома», «Хайрия», «Хайробод»-и Набӣ, Собит Карим ва Аслӣ бошад, орзую омоли чандинсолаи халқи одӣ таҷассум ёфтааст. Чи навъе ки дар боло зикр гардид, аксари ному унвони осори классикони турк истилоҳоти тоҷикӣ-форсӣ мебошанд, ки аз айёми маскун шудани аҳли илму адаби мо, равобити адабӣ-фарҳангӣ дар мамлакати туркҳо густариш пайдо намудаанд. Умар Нафӣ, Вайсӣ, Навозода, Мантиқӣ, Собит Набӣ, Ниёзии Мисрӣ, Суҳайлӣ, Саид Эҳё, Исмоили Анҷанобӣ, Аҳмади Расмӣ, Иброҳими Шиносӣ, Намиқ Камол, Зиёпошшо, Аҳмад Тавфиқи Фитрат симоҳое мебошанд, ки дар инкишофи минбаъдаи ҳамаи навъҳои адабӣ, ҳикояву роман ва пешрафти нерӯҳои нави эҷодӣ дар Туркия саҳми зиёде гузоштаанд.

Чи тавре ки устод Абдусаттор Нуралиев дар китобаш овардааст: «Абай бештар ба Фирдавсӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Навоӣ ва Фузулӣ пайравӣ намудааст ва аввалин шуда ба шеъри қазоқӣ вазни арузро татбиқ намудааст, бисёр калимаю ибораҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабиро аз таркиби нутқи осори онҳо дар назми худ истифода бурдааст». Тарҷумаи ба забони қазоқии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ яке аз бузургтарин ёдгориҳои адабиёти ҷаҳон мебошад, ки муҳимтарин масъалаҳои равобити адабиётҳоро дар миёни маданияти мардуми қазоқ муайян мекунад» [9, с.46].

Аз рӯйи мушоҳидаҳои мо дар муҳити илмиву адабии тоҷику форс ҳамон адибони туркӣ машҳур гаштаву мавриди баррасии олимон қарор гирифтаанд, ки донандаи хуби забони тоҷикӣ-

форсӣ буданд. Шояд ба эҷоди девони форсӣ пардохтани адибони турк низ аз ҳамин ҷиҳат бошад. Дар ин ҷода, тарҷумон ва адиби тоҷик Раҳим Ҳошим ба сифати аввалин муҳаққики робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озарӣ ба заминаҳои чунин сурат гирифтани рӯйдодҳои адабӣ диққат ҷалб намуда, сабаби то асри ХУ беэътибор будани забони туркиро дар он мебинад: «адиб ва шоирони туркнажод ба забони форсӣ-тоҷикӣ менавистанд, дар маҳфилҳои адабӣ сухан дар атрофи шеъри форсӣ-тоҷикӣ мерафт ва онҳо ба забони модарии худ, бо назари беэътиноёнае нигариста, барои шеър ва ифодаи нозук мувофиқ набудани забони модарии худро баҳона меоварданд». Ба қавли ӯ барои рӯйи кор овардани забони туркӣ Алишер Навоӣ муборизаҳо бурдааст [10].

Ҳамин тариқ, пас аз Алишер Навоӣ кӯшишҳои ба майдони адабиёт ворид гаштани забони туркӣ давра ба давра пуркувват мегардад. Ин кӯшиши ӯ дар байни ашрофони туркзабон дастгирӣ меёфт.

Таъсири мактаби ғазалсароии Ҳофиз низ ба шоирони баъдинаи тоҷику форс як шакли дохилии алоқаи забону адабиёт мебошад. Таъсир ва нуфузи ғазалҳои вай ба адабиёти халқҳои туркзабон аз шаклҳои берунии ин ҳодиса аст. Ин шаклҳои таъсирро дар тамоми даврaҳои адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик низ кам ё беш дидан мумкин аст.

Бояд қайд кард, ки ғазалиёти Ҳофиз ва дигарон дар доираҳои адабии туркигӯён ҳам эътибори баланд ва ҳам таъсири пурфайзе дошта дар ин ҷода ба ифодаи муҳаққиқи рус В.А.Гордлевский «Насимӣ, устоди баркамоли сухани халқҳои турку форснажод дар ашъори дилангези худ беҳтарин хислатҳои инсониро ситоиш намудааст, ки он аз адабиёти тоҷику форс ибтидо мегирад» [13, с.26].

Таъсири забон ва адабиёти форсу тоҷик ва равнақи адабиёти турк боз дар он ифода мегардад, ки як зумра симоҳои машҳури илмиву адабии Туркия дар ибтидои асри XIX дар айёми ислоҳот ба мероси классикони мо рӯй овардаанд. Бино ба таълифи муҳаққиқ Валӣ Самад ҷиҳати дигари таъсири байниҳамдигарии адабиёт он буд, ки дар гирди маҷаллаи «Мулло Насриддин» ашхоси пешқадами халқҳои Осиёи Миёна ҷамъ омада буданд ва аз иштироки намояндагони адибону шуарои тоҷику форс албатта нафъ мебурданд. Шоирони турк Шайёди Ҳамза, Озари Шамс, Мустафо Зарир, Сули Факиҳ дар Истамбул ва Анқара сужети афсонаи «Юсуф ва Зулайхо»-ро эҷодкорона истифода карда ҷавобияҳои пуразише офаридаанд [11, с.18].

Муносибатҳои адабӣ ва фарҳангии халқу миллатҳо дар даврони дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ ва сиёсӣ ва воҳиди муштараки давлатӣ дар замони нав, дар шаклҳои гуногун моҳияти нав касб карданд. Дар тақвияти чунин қазия, ки падидаҳои нав ба нави адабӣ, хусусан дар нимаи дуюми қарни гузашта дар соҳати мушаххасоти таърихӣ ба ҳам сахт печида, яке дигареро пурра карда, шаклу навъҳои пайвандҳои адабиву таъсири мутақобилаи забону адабиётҳоро омезиш дода бошад, ташаккули забони миллӣ чун як воҳиди муштараки фарҳангӣ мусоидат кардааст. Замони аз қайди инкишофи нисбии воҳиди фарҳангӣ ба яроқи нерӯманди мафкуравӣ мубаддал карда, онро дар муборизa барои ормонҳои ҷамъият дар шакли зуҳури мустақимаш ба кор бурдааст.

Хулоса ҳамин тавр, адибони турк ба таври худ аз таҷрибаи ҳазорсолаи забону адабиёти форсу тоҷик омӯзиши эҷодӣ ба амал овардаанд. Ба ҳамин хотир, садсолаҳо паси сар шудааанду забони ноби тоҷикӣ то ҳоло вирди забони мардуми турк қарор мегирад, ки мисоли гуфтаҳои болоро равшан месозад.

маош - aylık maaş
замон - zaman
бозор - pazar
шаҳр - şehir
ташаккур - teşekkürler
ҳаво - hava
адолат - adalet
одам - insanlar
китоб - kitap
ҷазо - ceza
аҳолӣ - nüfus
вақт - zaman
шакар - Şeker
инсон - insan
мошин - araba
сарбоз - asker
оташ - ateş
силоҳ - silah
чӣ қадар - ne kadar
падар - baba
дар ҳайрат - hayretler içinde
шукр - teşekkürler
лутфан - lütfen
парда - perde
тиреза - pencere
мумкин - mümkün
рост гуфти - doğruyu söyledi
дуруст гуфти -haklısın

АДАБИЁТ

1. Алькаева Л.О. Очерки по истории тур. лит-ры, / Л.О. Алькаева М., 959; ее же, Сюжеты и герои в тур.романе, М., 1966.- 305с.
2. Зиёев Х. Ситорае, ки аз Вахш дамид. (Матн) Ҷалолиддини Румӣ. / Х.Зиёев Омӯзгор-2007-8 июн.
3. Мавлойи Рум – мутафаккири Шарқ (Матн) Конфронси илмӣ дар сафорати Туркия дар Тоҷикистон ва Ҷамъияти дӯстӣ ва равобити фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷӣ. / Мавлойи Рум // Паёми Душанбе. 2007. -30 апрел.
4. Машъале, ки ҷаҳониёнро раҳнамоӣ менамояд. (Матн): Конфронси илмӣ-амалӣ дар Маркази тиҷоратии Туркия бо

унвони «Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ-мутафаккири бузурги Шарқ». Ҷумҳурият-2007. - 5 май.
5. Маштакова Е.И. Турецкая литература конца XVII начала XIX в.в. / Е.И. Маштакова - М.: Наука, 1984. - 205с.
6. Маштакова Е.И. Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе (XIV-XVII в.в.). / Е.И. Маштакова М.: Наука, 1972. - 280с.
7. Мустафаев Э.М, Щарбинин В.Г. Русско-турецкий словарь. / Э. М. Мустафаев М.: изд-во Советская энциклопедия, 1972. - 1028с.
8. Нуралиев А. Адабиёти халқҳои Осиёи Марказӣ (китоби 1). Васоити таълимӣ барои мактабҳои олӣ. / А.Нуралиев – Душанбе, 1996. - 207с.
9. Нуралиев А. Таджикско-казахские литературные связи второй половины X1X и XXвв (Абай и послеабаевский период) / А.Нуралиев // АДД. – Душанбе, 1998. – 263с.
10. Раҳим Ҳошим. Эдиби иматымыз хаггинда бир неча сез (Несколько слов о нашей литературе). / Раҳим Ҳошим // Эдибиийат ва инчесенет (Баку, 16.10.1965).
11. Самад Валӣ. Аз қаъри Хазар то авҷи Зуҳал. Мақолаҳо. – Душанбе: Маориф 1993. - 217с.
12. Фиш Р.Г. Писатели Турции – книги и судьбы. М. св. писатель. 1963. -345с.
13. Шарифова Г.А. Равобити адабӣ ва нақши тарҷумаи бадеӣ, Душанбе «Ирфон» 2012. - 129с.
14. Шарифова Г.А. Таджикско-турецкие литературные взаимосвязи в XX веке. / Г.А. Шарифова Душанбе 2015. – 323с.
15. Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат - ҳастии миллат» –Душанбе: / Эмомалӣ Раҳмон - Эр- Граф, 2016. -516с.
16. Koprulu M. F., Turk edebiyati tarihi, Ist., 1928. 467s.
17. Bibliyografya. Neþriyat Bülteni, 1928-1933, №2.
18. Kabaçalý A. «Türkiye'de Yayýncýlýðýn Tarihçesi», Varlýk Ed. ve Sanat Dergisi, №1029, (1993). 234s.3-7.
19. Yucel H.A., Turk edebiyatina toplu bir baku, İst., 1933. 176s.

ЯК НАЗАР БА ТАЪРИХИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ-ФОРСӢ ДАР ВОЖАҲОИ ТУРКӢ

Хушбахтона, забони тоҷикӣ дар давоми умри тӯлонии худ бо вуҷуди таҳаввулоти ҷиддию сиёсии зиёди таърихӣ, на ин ки маҳв нагардид, балки бо мурури замон дар Эрону Афғонистон, қисматҳои Покистону Ҳиндустон, Туркистон, Осиёи Миёна ва ҳудудҳои Қавкозу Қошғари Чину баҳри Хазар густариш ёфта, ба мақоми баланди илмию фарҳангӣ ва таърихӣ расида, ҳамчун забони байналмилалии муоширати байни халқу миллатҳои гуногун хизмат намудааст.

Мақсади мақола: *Мақолаи илмии зери назар низ ба гузаштаи таърихии дур, мақому манзилати забони тоҷикӣ-форсӣ ва равобити илмӣ-адабиву таърихии тоҷикону туркҳоро дар бар гирифтааст. Саргаҳи дӯстии таърихии ин ду халқ қадимӣ буда, аз нахустдавраҳои пайдоиши нисбати ҳамдигар таваҷҷуҳи хоса доштаву дар рӯзҳои сахти таъриху қисмати халқ ҳамтақдир будаанд.*

Далелҳои қотеъ шоҳиди онанд, ки сарчашмаи забону адабиёти турк афкори солими намояндагони барӯманди забон ва адабиёти классики тоҷику форс ба шумор меравад.

Натиҷаи татқиқот нишон дод ки *Он ҳама хислатҳои шоистаи инсонӣ, ки шоҳкориҳои адабиёти классикони мо ба тараннуми он нигаронида шудааст, ба мисли накӯкорӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, кӯмак ба ғарибу афтодаҳо, бо мурури асру солҳо, аввалҳо ба тавассути назму осори илмии Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайёму Румӣ, Зоконӣ ва Ҷомӣ, Навоӣ, Насимӣ барин арбобони адабу маънӣ ба саҳнаи адабу маърифати Туркия роҳ ёфта, дар камолоти маънавӣ ва фарҳанги мардуми он, хоса аҳли қаламу адаб нақши муҳим бозидаанд. адибони турк ба таври худ аз таҷрибаи ҳазорсолаи забону адабиёти форсу тоҷик омӯзиши эҷодӣ ба амал овардаанд. Ба ҳамин хотир, садсолаҳо паси сар шудаанду забони ноби тоҷикӣ то ҳоло вирди забони мардуми турк қарор мегирад, ки мисоли гуфтаҳои болоро равшан месозад.*

Калидвожаҳо: *забон, нашр, таърих, меъёр, ибора, адабиёт, калима, ҷумла, маданият, дӯстӣ, сарчашма, рушд, фарҳанг.*

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА В ТУРЦИИ

К счастью, таджикский язык за долгую жизнь, несмотря на многие серьезные исторические и политические изменения, так и не был искоренен. Со временем в Иране и Афганистане, некоторых частях Пакистана и Индии, Туркестане, Центральной Азии и на Кавказе и в Кашгаре в Китае расширилось, достигло высокого научного, культурного и исторического статуса и стало международным языком общения между разными народам.

Цель статьи: *в научной статье подробно рассматривается далекое историческое прошлое,*

статус и место таджикско-персидского языка, а также научно-литературные и исторические отношения между таджиками и турками. История исторической дружбы двух народов древняя, и издревле они уделяли друг другу особое внимание и разделили одну судьбу в трудные дни истории и судьбы народа. Есть веские доказательства того, что источником турецкого языка и литературы являются здравые мысли видных представителей и литературы. Это все благородные человеческие качества, на которые нацелены шедевры нашей классической литературы, такие как доброта, патриотизм, человечность, помощь незнакомцам и павшим на протяжении веков, в первую очередь благодаря научным трудам Рудаки, Фирдоуси, Хайяма и Руми, Закани.

По результатам иследования *мы наблюдаем, что такие деятели литературы, как Джоми, Навои и Насими, вошли в турецкую литературную и образовательную среду. Писатели сыграли важную роль в духовном развитии и культуре своего народа. Турецкие писатели по-своему изучили тысячелетний опыт персидского и таджикского языков и литературы. По этой причине прошли столетия, а таджикский язык по-прежнему остается языком турецкого народа, что иллюстрирует приведенный выше пример.*

Ключевые слова: *язык, орфография, печать, история, терминология, норма, литература, слово, фраза, культура, дружба, источник, развитие.*

VIEW TO THE HISTORY OF THE TAJIK-PERSIAN LANGUAGE IN TURKEYS WORDS

In the given article the author reseaches the problem of a view to the fortunately, the Tajik language has not been eradicated for a long time, despite many serious historical and political changes. In Iran and Afghanistan, some parts of Pakistan and India, Turkestan, Central Asia and the Caucasus and Kashgar in China, it expanded, reached a high scientific, cultural and historical status and became one of the international language of communication between different peoples.

Purpose of the article *The scientific article also includes the distant historical past, the status and place of the Tajik-Persian language, as well as scientific, literary and historical relations between Tajiks and Turks. The history of the historical friendship of the two peoples is ancient, and since ancient times they paid special attention to each other and shared the same destiny of the people. There is strong evidence that the sound thoughts of prominent figures and literature are the source of the Turkish language and literature.*

Those the results of the stady shawet that *those are all noble human qualities that the masterpieces of our classical literature are aimed at, such as kindness, patriotism, humanity, helping strangers and those who have fallen over the centuries, primarily thanks to the scientific works of Rudaki, Firdousi, Khayyam and Rumi, Zakani, Literary figures such as Jomi, Navoi and Nasimi have entered the Turkish literary and educational environment. Writers have played an important role in the spiritual development and culture of their people. Turkish writers have studied the thousand-year experience of the Persian and Tajik languages and literature in their own way. For this reason, centuries have passed, and the Tajik language is still the language of the Turkish people, which is illustrated by the example above.*

Key words: *language, spelling, printing, history, terminology, norm, literature, word, phrase, culture, friendship, source, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шарифова Гулистон Амриддиновна – *доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Беҳзод 2. ҳ.17, Тел.: (+992) 907 702975, E-mail: gulyasab51@gmail.com*

Сведения об авторе:

Шарифова Гулистон Амриддиновна – *доктор филологических наук, доцент зав. кафедрой таджикского языка Таджикского технологического Университета, Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Бехзод 2. кв 17, тел.: (+992) 907 702975, E-mail: gulyasab51@gmail.com*

About the author:

Sharifova Guliston Amriddinovna – *doctor of Philology, associate professor of Tajik Technological University, Adress Republic of Tajikistan, Dushanbe, 2 Behzod st. apt 17, Phone: (+992) 907 702975, E-mail: gulyasab51@gmail.com*

ОИД БА ИБОРАҲОИ ЗАРФИИ ЗАМОНӢ БО АЛОҚАИ ИЗОФӢ

Ҷабборова Ш.С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сарсухан. То ҳол дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани ду роҳи ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ эътироф шудаасту халос. «Ибораҳои зарфӣ каммаҳсуланд. Яке аз хусусиятҳои ибораҳои зарфӣ ин аст, ки онҳо, адатан, дар таркиби ибораҳои феълӣ ташаккул меёбанд.Ибораҳои зарфӣ бо алоқаи ҳамроҳӣ ва пешояндӣ ташаккул меёбанд», -қайд мекунад забоншиноси тоҷик Рустамов Ш. [9, с.118]. Дар натиҷаи таҳлилу тадқиқи маводи забонӣ муайян гардид, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик боз як роҳи дигари ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ мавҷуд аст. Ин роҳ ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ тавассути алоқаи изофӣ мебошад.

Зарфҳои гуногуни замон, макон, миқдору андоза бо ёрии бандаки изофӣ калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиро ташкил медиҳанд, ки тавассути онҳо муносибатҳои мухталифи грамматикии замонӣ, маконӣ, андозагӣ бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода меёбанд.

Қисми асосӣ Ҷузъи асосии чунин ибораҳои зарфиро бештар зарфҳои замон ташкил медиҳанд. Зарфҳои замон, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ, ҳиссаҳои мухталифи нутқ ва таркибу ибораҳои дигарро бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замонии аз ҷиҳати сохту таркиб гуногунро ташкил медиҳанд. Ибораҳои зарфии замоние, ки тавассути алоқаи изофӣ ташаккул меёбанд, хеле серистеъмоланд.

Пеш аз ҳама, зарфҳои замони **субҳ, саҳарӣ, бегоҳӣ, пагоҳӣ, пагоҳ, бегоҳ, фардо** ва монанди инҳо зарфҳои замони **барвақт, бевақт, дер** ва монанди инҳоро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиеро ташкил медиҳанд, ки замони иҷро шудани амалро аниқтару мушаххастар ифода мекунанд: **саҳарии барвақт, бегоҳии бевақт, пагоҳии барвақт, бегоҳии дер** ва монанди инҳо.

Саҳари барвақт*, ҳанӯз офтоб паҳн нашуда, аробаи онҳо ба роҳ даромад [15,с.166]. Худи Ҳоҷӣ Ҳасанбек* ***пагоҳи барвақт*** *аз хоб бедор шуда, ӯро ҳам, ки тамоми шаб мижа ба ҳам назада буд, дағалона тела дода, маҷбур ба хестан кард [15, с. 201]. Ҳафтаи дигар Саидпаҳлавон* ***саҳари барвақт*** *аз хоб бедор шуду Миракро, ки сахт мехобид, хору мол карда, базӯр бедор кард [15, с. 71].* ***Пагоҳии барвақт*** *тақ-таки дари кӯча шуд [10, с. 4].* ***Бегоҳии дер*** *мо ба он ҷо рафта бо теша ва корди ош дар таги сафедори калон ду чуқурӣ кофтем [10, с. 4].*

Тавре мушоҳида шуд, дар ҷумлаҳои «Пагоҳии барвақт тақ-тақи дари кӯча шуд *[*10, с.4*]*.» ва «Бегоҳии дер мо ба он ҷо рафта бо теша ва корди ош дар таги сафедори калон ду чуқурӣ кофтем [10, с.97].» ибораҳои мазкур дар қолаби «пагоҳии барвақт», «бегоҳии дер» омадааст, ки алоқаи изофии он равшантар зоҳир мегардад.

Зарфҳои замони **саҳарӣ-саҳар, бегоҳӣ-бегоҳ, пагоҳӣ- пагоҳ, фардо** ва монанди инҳо, ҳамчун ҷузъи асосӣ, ибораҳои гуногунро низ ба худ тобеъ намуда, ибораҳои мураккаби зарфиро ташкил медиҳанд, ки муносибати замониро бо тобишҳои гуногун ифода менамоял:

Бегоҳии рӯзи дуюм *барои аҳди никоҳ бастан як муллои пирро оварданд. [14, с.211].* ***Пагоҳии он рӯз****, пеш аз ба роҳ баромадан, мо рафта, бо оилаи Ершов хайру хуш кардем [14, с.133].* ***Бегоҳии ҳамон рӯз*** *ӯ ба Кургонтеппаи Тоҷикистони офтобрӯя теллеграмаи зеринро дод… [10, с.234].* ***Саҳарии ҳафтаи гузашта*** *хола берун мебарояд …[, с.64]....Насимҷон дар* ***бегоҳии рӯзи дигараш*** *расида омад [15, с.373].*

Зарфҳои замони **дина, фардо** низ, ҳамчун ҷузъи асосии ибора, метавонанд калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиеро ташкил намоянд, ки замони иҷро шудани амалро бо ягон тобиши маъноӣ ифода созанд:

Фардои он рӯз, *пагоҳонӣ****,*** *ҳанӯз офтоб набаромада Абдуллохоҷа ба ҳуҷраи ман омад [12, с. 169]. Охир,* ***динаи дароз*** *ӯ овора шуд, дуруст карда натавонист [10, с.234].*

Масалан, дар ҷумлаи «Охир, динаи дароз ӯ овора шуд, дуруст карда натавонист.» зарфи «дина» сифати «**дароз»**-ро ба худ тобеъ намуда, замони иҷро зудани амалро бо тобиши маъноии давомнокӣ ифода намудааст.

Калимаҳои **тирамоҳ, зимистон, тобистон, баҳор** номи фаслҳои солро ифода мекунанд ва дар ин маънӣ исм мешаванд, аммо онҳо вобаста ба мавқеи синтаксисиашон дар ҷумла мафҳуми замонро низ ифода мекунад ва дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд. Аз ин рӯ, меъёри синтаксисии таснифоти ҳиссаҳои нутқро ба назар гирифта, онҳоро зарфи замон ҳам номидан мумкин аст. Зеро «як қатор калимаҳое, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ доранд, чи дар забони адабии пешина ва чи дар забони адабии ҳозира ба вазифаи зарф кор фармуда мешуданд ва ҳоло ҳам кор фармуда мешаванд» [14, с.9-10]. Калимаҳои **тирамоҳ, зимистон, тобистон, баҳор,** ҳамчун зарфҳои замон, ба вазифаи ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ омада, калимаҳои **порсол, гузашта, имсола, ҳозира** ва

монанди инҳоро бо ёрии бандаки изофии «и» ба худ тобеъ намуда, ибораҳоеро ташкил медиҳанд, ки замони иҷрои амалро аниқтару мушаххастар ифода менамоянд:

Тирамоҳи порсол *онҳоро ба хок гӯр накарда, ба сармои зимистон вогузошта буданд [14, с,124];* ***Тобистон ва тирамоҳи соли бисту сеюм*** *дар деҳаи мо воқеаҳои ғалатӣ рӯй доданд [14,с.220];* ***Тирамоҳи гузашта*** *пахтаҷаллобони тусӣ пахтаро аз деҳқонон бо нархи баланд хариданд[14, с.236].*

Зарфҳои замони **аввал, охир, ибтидо**, ҳамчун ҷузъи асосии ибора, калимаҳои **баҳор, тирамоҳ, зимистон, тобистон, шаб, рӯз** ва монанди инҳоро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониеро ташкил медиҳанд, ки вақти иҷро шудани амалро дар муддати вақти муайян ба таври мушаххас ифода менамоянд: **аввали баҳор, охири зимистон, ибтидои сол, аввали субҳ, аввали шаб** ва монанди инҳо.

Ибораҳо бо калимаҳои **аввал, охир, нисф (ним)** ва **ибтидо, наздик** гурӯҳи алоҳидаро ташкил мекунанд. Калимаҳои мазкур исмҳои **сол, моҳ, ҳафта, рӯз, шаб** –ро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии изофиро ташкил медиҳанд. Ин ибораҳо дар замони муайян иҷро шудани амалро ифода мекунанд;

Ман ҳар рӯз, ***аввали пагоҳӣ*** *як-ду соат бо навбат дар яке аз ин мактабҳо ба сифати консултант кор мекардам [13, с. 99].* ***Аввали пагоҳӣ,*** *бе он ки чизе хӯрда бошанд, ба саҳро баромаданд [12, с.76). Ҳар сари моҳ ба Бухоро меомад [13, с. 234].****Ибтидои ҳамин сол*** *бештар аз дувуним ҳазор ленинободҳо, новиҳо, пролетарию ӯротеппагиҳо ба аспи ғайрат савор шуда, ба сари кор омаданд [10, с.122].*

Ибораҳои зарфие, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои **авввал, ибтидо, охир** мебошанд, дар забон хеле серистеъмоланд. Онҳо калима ва гуногунро, монанди зарфҳои **рӯз, шаб, тирамоҳ, зимистон, баҳор, тобистон, сол** ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии изофиеро ташкил медиҳанд, ки дар аввал ва охири вақти муайян иҷро шудани амалро ифода менамоянд**: аввали рӯз, аввали шаб, аввали баҳор, охири тирамоҳ, ибтидои сол** ва ғайра.

Аввали пагоҳ чеҳраи мӯйсафед андак кушод *[15, с.373].* Он вақтҳо аз Когон се бор «поездча» меомад: **аввали пагоҳ**, нимирӯзӣ, бегоҳӣ *[15, с.23]. Фирӯза...* ***аввали пагоҳ****, бинобар супориши Ҳайдарқул ба гузари Қоплон ба ҳавлии подшоҳи омад [15, с.141].* ***Аввали моҳи октябр*** *дар Бухоро боронгарӣ ва ҳавои бад сар [15, с.254]. Онҳо* ***аввали рӯз*** *омада, дар сари ҳавзи чорбоғ дам гирифтанд [15, с.344]. Мо* ***аввали рӯз*** *лоқу парамонро бардошта омадем [15, с.66].*

Ин ибораҳо бисёр вақт бо пешоянди «дар» сурат ёфта, ба вазифаи ҳоли замони хосса меоянд, ки замони иҷро шудани амалро ба таври умумӣ боз ҳам равшантар ифода менамоянд:

Ду сол кор кард, ***дар аввали соли сеюм*** *аз тахта лағжида бо бор ба поён афтоду миёнаш шикаст [15, с. 156].* ***Дар аввали моҳи ноябр*** *рӯзҳо кӯтоҳ шаванд ҳам, ҳаво чандон хунук намешавад [15, с. 56] .Анҷуман* ***дар охири моҳи феврали ҳамин сол*** *шуда буд [15, с.77].* ***Дар охири рӯзи кор*** *Асо баробари дигарон корашро тамом карду ба кӯча баромад [15, с.196].*

Бояд қайд кард, ки баъзан ба ҷои калимаи «аввал» калимаи «калла» дар шакли «каллаи» истифода мешавад, ки бештар хусусияти фразеологӣ-лаҳҷавӣ дошта, асосан, дар нутқи персонажҳои асарҳои бадеӣ истифода мешавад. Калимаи «калла» бо ёрии бандаки изофӣ бештар зарфи «саҳар»-ро ба худ тобеъ менамояд. Ибораи «каллаи саҳар» бисёр вақт бо пешоянди «дар» ва «аз» сурат ёфта, дар ҷумла муносибати замониро возеҳтар ифода менамояд:

-Аз каллаи саҳар *хестам,-мегуфт яке ба дигаре[15, с. 67].*

Ибораҳои зарфии замонӣ бо калимаҳои **аввал, ибтидо** хоси ҳам забони адабӣ ва ҳам гуфтугӯйӣ буда, доираи истеъмолашон васеъ мебошад. Ин ибораҳо аз рӯи сохт сода ва мураккаб мешаванд.Ибораҳои зарфии замонӣ, ки ҷузъи асосиашон зарфҳои **ибтидо** ва **аввал** мебошанд, тобишҳои гуногуни муносибати синтаксисиро ифода менамояд ва амалеро нишон медиҳанд, ки дар оғози муддати вакте ба вучуд омадааст.

Чунин ибораҳо ҳанӯз дар китоби дарсии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» (1963) ибораҳои мафҳуми замонидошта номида шудаанд. «Баъзе ибораҳои мафҳуми замонидошта ҳам ба вазифаи ҳоли замон меоянд» қайд карда шудааст дар ҳамин китоб ва ибораҳои зерин дар қатори якчанд ибораҳои дигар ба сифати мисол оварда шудаанд:

Солҳои сол *барои авлод-авлоди мо намунаи барҷастаи ватандӯстӣ, вафодорӣ хоҳад шуд (Ш.Сурх). Лекин дилам гувоҳӣ дода истодааст, ки –гуфт Пулод, -инҳо* ***ҳоли ҳозир*** *таги хок истодаанд.(Ҷ. И.). Онҳо* ***аввали рӯз*** *омада, дар сари ҳавзи чорбоғ дам гирифтанд (Ҷ.И.).* ***Аввали моҳи октябр*** *дар Бухоро бо боронгарӣ ва ҳавои сард сар шуд. (Ҷ.И.) (5, 85).*

Ҳарчанд ки дар ин китоб воситаи алоқаи ҷузъҳои ибораҳои боло қайд карда нашуда бошанд ҳам, аммо чун ибораҳои «мафҳуми замонидошта» зикр гардидани онҳо аввалин қадаме мебошад дар роҳи ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ бо алоқаи изофӣ.

Ин ибораҳо бисёр вақт бо пешояндҳои «дар», «аз» сурат ёфта, муносибати замониро дар ҷумла аниқтар ифода мекунад ва бори дигар хусусияти зарфӣ доштани худро тасдиқ мекунанд, зеро аксари

зарфҳо, монанди зарфҳои макон (берун- дар берун, дарун-дар дарун, поён- дар поён), замон (тобистон- дар тобистон, баҳорон- дар баҳорон) дар ҷумла бо пешоянди «дар» сурат ёфта муносибатҳои ҳолиро боз ҳам равшантар ифода менамоянд ва ба он тобиши хоси замонӣ илова менамоянд:

Ду сол кор кард, ***дар аввали соли сеюм*** *аз тахта лағжида бо бор ба поён афтоду миёнаш шикаст [15, с. 156].* ***Дар охири рӯзи кор*** *Асо баробари дигарон кораширо тамом карду ба кӯча баромад [15, с.196].*

Ибораҳои зарфии **нисфи шаб, бевақтии шаб** ҳам аз зумраи чунин ибораҳои зарфӣ буда, муносибати замониро бо тобиши маъноии таъкидӣ ифода менамоянд:

Кор мефармуда бошанд, **ними шаб** бандӣ карда намебурданд [15, с. 302]; ***Бевақтии шаб*** *Холдорхӯҷа аз тӯй омада, алами занашро зиёдтар кард [10, с.67]; Мо* ***бевақтии шаб*** *хобида будем [10, 96]; Бевақтии шаб дари кабинети комиссари ҳарбии районӣ тиқ-тиқ зада шуд [10, 112];*

Нисфи шаб *омад ба хона, боз кард оҳиста дар,*
То ки нороҳат насозад хоби фарзандони хеш

[Турсунзода].

Як рӯз модари амир ба боғи Ситораю моҳи хосса ба боздиди амир рафту аз он ҷо ***дар бевақтии шаб*** *хурсанду шод баргашт [15, с. 816].*

Калимаҳои **шаб, рӯз, ҳафта, дам, лахза, фурсат,** асосан, исмҳои ченаки вақт мебошанд ва дар ҷумла ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда меоянд:

Рӯз ба анҷом расид (Маромиҳалқ).

Дар забони тоҷикӣ ҳодисаи омонимияи грамматикӣ вуҷуд дорад. Калимаҳо вобаста ба мавқеи синтаксисиашон дар ҷумла метавонанд ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дошта бошанд, Як қатор калимаҳо, монанди калимаҳои **шаб, рӯз, ҳафта, дам, лах**за, **фурсат** вақт ва ё замони иҷро шудани амалро ифода намуда, дар ҷумла ба вазифаи ҳол меоянд. Ин калимаҳо то ба зарф нагузаранд, дар ҷумла ҳолро ифода карда наметавонанд, зеро «ин вазифаи синтаксисӣ барои зарф вазифаи асосӣ аст» [6, с.38]. Бинобар ин, ин калимаҳо вобаста ба вазифаи синтаксисиашон гоҳ исм ва гоҳ зарф мешаванд. Калимаҳои **шаб, рӯз, ҳафта, дам, лах**за, **фурсат** зарф буда, дар ҷумла замон ва вақти иҷро шудани амалро низ ифода менамоянд ва дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд:

Ҳамаи ин масъалаҳоро ***дар рӯзҳои наздик*** *ҳал кардан лозим [15, с.238].* **Рӯзи даҳум** ба кор рафт *[15, с.373].* ***Шаби дигар*** *онҳо секаса ба маҷлиси ҷадидҳо рафтанд [15, с.301].* ***Пас аз чанд дақақаи дигар*** *Саидпаҳлавон хайру хуш карда, аз назди Ҳайдарқул берун шуд [15, с.140].* ***Рӯзи дигар*** *қаймоқчойро хӯрда, бозорҳоро тамошо карда баргаштем [15, с.36]. Хуллас,* ***рӯзи дигар*** *бо маслиҳати Халимҷон ба як қишлоқи дурдасти Қурғонтеппа рафтам... [15, с.38].*

Онҳо дар ифодаи ин маънӣ ба исм не, балки ба зарф тааллуқ доранд. Бояд қайд кард, ки «зарф нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ дертар ва, асосан, дар заминаи онҳо ба вуҷуд омада, дар айни замон, ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ, бо роҳу воситаҳои гуногун инкишоф ёфта истодааст» (8, 9). Аз ин рӯ, калимаҳои **сол, моҳ, рӯз, ҳафта, дақиқа, лахза, фурсат** дар ифодаи замони иҷрои амал ба зарф мешаванд. «Ба зарф гузаштани ҳиссаҳои мустақили нутқ ҷараёни қадима буда, … аз ҳиссаҳои мустақили нутқ бештар исму сифат ба зарф мегузаранд» [9, с.87]. Онҳо дар қолаби ибора муносибати замониро равшантару возеҳтар ифода менамоянд. Онҳо, ҳамчун зарф калима ва ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳоеро ташкил медиҳанд, ки вақт ва замони иҷро шудани амалро аниқтару мушаххастар ифода менамоянд:

Шоҳмуродбек дар гузари Арабон ба як ҳавлии подшоҳӣ ҷо гирифта, ***аз рӯзҳои аввали истиқоматаш*** *чоҳ канонда, об бароварда [15, с.97]. Фирӯза ҳам рӯзҳои аввали инқилоб дар посбонии дарвозаи шаҳр бо ман ҳамроҳ буд, хеле ёрӣ медод [15, с.43]. Қариб* ***як соли баъди ин воқеа*** *як рӯз Асад Махсум хурсанду шод аз берун ба ҳуҷра омада даромад [15, с.22].*

Калимаҳои **шаб, рӯз, ҳафта, дам, лах**за, **фурсат** дар ифодаи маънии вақт ва замон хусусияти зарфӣ зоҳир намуда, пасванди «ҳо» қабул мекунанд, ки он ҷамъи исмҳоро не, балки дар ифодаи вақти иҷро давомнокӣ ва мулкаратиро ифода мекунанд. Калимаҳои **соатҳо, рӯзҳо, ҳафтаҳо, солҳо, асрҳо,** ҳамчун зарф ба вазифаи ҷузъи асосии ибора омада, ба воситаи бандаки изофӣ калимаву ибораҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил медиҳад:

Рӯзҳои аввал Бухорои шариф бо вуҷуди ҳамаи «шарофаташ”...ба Шоҳмурод ва зани ӯ маъқул нашуд *[15, с.96].* *Фирӯза ҳам* ***рӯзҳои аввали инқилоб*** *дар посбонии дарвозаи шаҳр бо ман ҳамроҳ буд, хеле ёрӣ медод [15, с.43)] Баъди* ***рӯзҳои аввал*** *умеду орзуҳои калон хеле наздик метофтанд [15, с.87].*

Чуноне мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, зарфи «рӯз» ҳам, ҳамчун ҷузъи асосии чунин ибораҳо пасванди ҷамъбандии «ҳо»-ро қабул карда, дар шакли «рӯзҳо» меояд, ки давомнокӣ ва ё мулкаратии амалро ифода намуда, нишон медиҳад, ки иҷрои амал рӯзҳои зиёде давом ёфтааст.

Зарфҳои **солҳо, асрҳо,** ҳамчун ҷузъи асосии ибора, калимаҳои «сол ва аср»-ро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои махсуси зарфиеро ташкил медиҳанд, ки иҷрои амалро дар муддати тӯлонӣ ва ё

мулкаратии амалро дар муддати муайяни вақт ифода менамоянд. Қолаби чунин ибораҳо ба қолаби ибораи «охири охирон» монанд буда, дар баробари он ҳанӯз дар китоби «Грамматикаи забони тоҷикӣ», ҳамчун «ибораҳои мафҳуми замонидошта қайд шудаанд [5,с. 85] ва ҷулаҳои зерин мисол оварда шудаанд:

Месуруданд солҳои сол

Шоирон дар умеди нек- иқбол (Турсунзода).

Ҳар кӯҷое одамон мекофтанд,

Асрҳои аср роҳи кулларо (Садои Шарқ).

Зарфҳои замони «рӯз», «шаб» ба вазифаи ҷузъи асосии чунин ибораҳо хеле зиёд корбаст мешаванд. Онҳо, пеш аз ҳама, зарфҳои «аввал, охир»-ро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиеро ташкил медиҳанд, ки хеле серистеъмол буда, замони иҷро шудани амалро дар аввал ва ё охири вақти муайян ифода менамоянд, яъне нишон медиҳанд, ки *амал дар аввал ва ё охири рӯз, дар аввали шаб ва ё охири шаб иҷро шудааст.*

Хулоса ҳамин тавр, дар забони тоҷикӣ ибораҳои зарфие, ки тавассути алоқаи изофӣ ташаккул меёбанд, хеле зиёданд ва аз он шаҳодат медиҳанд, ки ибораҳои зарфӣ на танҳо бо алоқаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ, балки бо алоқаи изофӣ низ ташаккул меёбанд. Бояд гуфт, ки ин ҷо танҳо оид ба баъзе ибораҳои зарфии замонӣ бо алоқаи изофӣ сухан меравад. Ҷузъи асосии чунин ибораҳо на танҳо зарфҳои замон, балки зарфҳои дигар ҳам шуда метавонанд. Доир ба онҳо минбаъд низ сухан хоҳад рафт.

АДАБИЁТ

1. Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷик. / С. Ализода -Душанбе, 2006, 80 с.
2. Виноградов В.В.Современный русский язык. Вып.2./ В.В. Виноградов -М.,1947.-592 с.
3. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 1.- Душанбе, 1985.- 348 с.
4. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 2.- Душанбе, 1986.- 372 с.
5. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Душанбе, 1963.-256 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2 (синтаксис). -Душанбе, 1970.- 267 с.
7. Исматуллоев М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми1 / М.Исматуллоев.-Душанбе, 1971.- 175 с.
8. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик / И.Исмоилов. -Душанбе, 1971.- 87 с.
9. Рустамов Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (проспект) / Ш. Рустамов. -Душанбе, 1977.- 187 с.
10. Раҳим Ҷалил. Ҳикояҳо.-Душанбе, 1958.-396 с.
11. Садриддин Айнӣ.Куллиёт. Ҷ.3,-Душанбе, 1962.- 446 с.
12. Садриддин Айнӣ.Куллиёт. Ҷ.2,-Сталинобод, 1960.- 443 с.
13. Садриддин Айнӣ.Куллиёт. Ҷ.6,-Сталинобод, 1954.- 425 с.
14. Сотим Улуғзода.Субҳи ҷавонии мо. –Сталинобод.- 360 с.
15. Ҷалол Икромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро.-Душанбе, 1984.- 432с.
16. Ҷалол Икромӣ. Духтари оташ. -Душанбе, 1988.-423 с.
17. Ҷалол Икромӣ. Тахти Вожгун. –Душанбе, 1989.- 336 с.

ОИД БА ИБОРАҲОИ ЗАРФИИ ЗАМОНӢ БО АЛОҚАИ ИЗОФӢ

Дар мақолаи «Оид ба ибораҳои зарфӣ бо алоқаи изофӣ» сухан дар бораи он меравад, ки дар забони тоҷикӣ боз як роҳи дигари ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ-ташаккулёбии онҳо тавассути алоқаи изофӣ мавҷуд аст, зеро то ҳол дар аксари сарчашмаҳои илмӣ оварда мешуд, ки ибораҳои зарфӣ танҳо тавассути алоқаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ташакккул меёбанд.

Мақсади мақола *Алоқаи изофӣ хоси ибораҳои зарфию феълӣ нест. Аммо дар ин мақола тавассути мисолу далелҳо исбот карда мешавад, ки ибораҳои зарфӣ бо алоқаи изофӣ низ ташаккул меёбанд.*

Зарфҳои гуногуни замон, макон, миқдору андоза бо ёрии бандаки изофӣ калима ва ибораҳои гуногунро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиро ташкил медиҳанд, ки тавассути онҳо муносибатҳои мухталифи грамматикии Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки пеш аз ҳама, зарфҳои замони ***субҳ, саҳарӣ, бегоҳӣ, пагоҳӣ, пагоҳ, бегоҳ, фардо*** *ва монанди инҳо зарфҳои замони* ***барвақт, бевақт, дер*** *ва ибораҳои гуногунро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиеро ташкил медиҳанд, ки замони иҷро шудани амалро аниқтару мушаххастар ифода мекунанд: саҳарии барвақт, бегоҳии бевақт, пагоҳии барвақт, бегоҳии дер ва монанди инҳо.*

Зарфҳои замони ***аввал, охир, ибтидо****, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфии замонӣ, ки тавассути алоқаи изофӣ ташаккул меёбанд, хеле серистеъмоланд:*

Калидвожаҳо: *зарф, ибораҳои зарфӣ, алоқаҳои грамматикӣ, алоқаи изофӣ, алоқаи вобастагӣ,*

алоқаи ҳамроҳӣ, зарфи замон, зарфи макон, забон, калима, ибора ва ғайра.

О НАРЕЧНЫХ СЛОВОСОЧЕТАНИЯХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ВРЕМЕНИ ОБРАЗУЮЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИЗАФЕТА

В статье «О наречных словосочетаниях со значением времени образующиеся с помощью изафета» речь идёт о том, что в таджикском языке существует ещё один путь образования наречных словосочетаний, то есть образования данных словосочетаний путём изафета.

***Цель статьи**: В большенстве научных работ отмечается, что наречные словосочетания не образуются путём изафета. И изафет не свойственен глагольным и наречным словосочетаниям. В данной статье на основе анализа, языковых примерах и фактах доказывается, что наречные словосочетания образуются и при помощи изафета.*

Разные виды наречия, как наречия времени, места, наречия каличества и меры связывают за собой разные слова и другие словосочетания с помощью изафета, и таким образом образуются наречные словосочетания, которыми выражаются разные грамматические отношения.

***По результатам исследования** прежде всего наречия времени, как **субҳ (ранним утром), саҳарӣ, пагоҳӣ (утром), бегоҳ, бегоҳӣ (вечером), пагоҳ, фардо (завтра),** связывают за собой другие наречия времени, как **барвақт (ранно), бевақт, дер (поздно)** с помощью изафета, и вместе образуют наречные совосочетания со значением времени, выражающие время действия ёщё более конкретным и ясным: **саҳарии барвақт (рано утром), бегоҳии дер (поздно вечером), пагоҳии барвақт (с утро пораньше), бегоҳии бевақт (вечером позднее, позднее вечера)** и так далее.*

*Наречия времени, как **аввал ибтидо (начало), охир (конца), арафа (накануне)** очень популярны, как основная часть данных словосочетаний.*

***Ключевые слова:** наречие, виды наречия, времени, место, количество и мера, значение, словосочетание, отношение, грамматические отношения, изафет.*

ABOUT ADVERSE COMBINATIONS WITH THE MEANING OF TIME FORMED WITH THE HELP OF IZAFET

The article «About adverbial phrases with the meaning of time formed with the help of izafet» refers to the fact that in the Tajik language there is another way of forming adverbial phrases, that is, the formation of these phrases by means of izafet.

***Purpose of the article:** In most scientific works it is noted that adverbial phrases are not formed by isafet. And izafet is not characteristic of verbal and adverbial phrases. In this article, on the basis of analysis, language examples and facts, it is proved that adverbial phrases are also formed with the help of izafet.*

Different types of adverbs, such as adverbs of time, place, adverbs of quantity and measure, connect different words and other phrases with the help of isafet, and thus adverbial phrases are formed that express different grammatical relationships.

***According to the results** of the study, first of all, the adverbs of time, like subҳ (early morning), sakhari, pagoҳӣ (in the morning), begoh, begoҳӣ (in the evening), pagoh, fardo (tomorrow), connect other adverbs of time, like barvakt (early), bevakt , der (late) with the help of izafet, and together form adverbial combinations with the meaning of time, expressing the time of action even more concrete and clear: sakharia barvakt (early in the morning), begohyi der (late evening), pagohyi barvakt (early in the morning), begohyi bewaqt (late in the evening, later in the evening) and so on.*

Adverbs of time like awwal ibtido (beginning), ohir (end), arafah (the day before) are very popular as the main part of these phrases.

***Key words:** adverb, types of adverb, time, place, quantity and measure, meaning, phrase, relation, grammatical relations, izafet.*

Сведения об авторе:

***Ҷабборова Шарофат Сафаралиевна** - номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Тел: (+992) 917125555*

Маълумот дар бораи муаллиф:

***Джабборова Шарофат Сафаралиевна** - кандидат филологических наук, доцент*

кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода Тел: (+992) 917125555

About the author:

***Dzhabborova Sharofat Safaralievna** - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor departments of the Tajik language Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod Tel: (+992) 917125555*

ШАРҲИ МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ДАР САРЧАШМАҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ

Ҷурақулов Б. Р.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Сарсухан. Истилоҳсозӣ фаъолияти огоҳонаи инсон аст, яъне инсон метавонад бевосита ба он мудохила кунад. Ҳадафи аслии он харҷи расотар, дақиқтар ва равшантар барои аҳли соҳа ва агар мафҳум марбут ба ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ бошад, барои доираи васеътари аҳли ҷомеа, баён кардани маънои мафҳумҳои нав аст. Ҳангоме ки дар ҷомеа чунин мафҳумҳо пайдо мешаванд ва инсонҳо бад-он бармехӯранд, дар навбати аввал саъй мекунанд дар забони ҷории худ вожа ва ё таркиботе пайдо кунанд, ки аз ҷиҳати маъно шабоҳат ё наздикӣ ба онҳо доранд ва барои аҳли фан, ё мардуми бештар ошно буда, метавонанд маънои мафҳуми навро инъикос намоянд. Вале, замоне ки дар забон луғати муносиб барои ифодаи чунин мафҳумҳо пайдо нашуд, он гоҳ фаъолияти луғатсозии забон ба кор медарояд. Барои ин кор забон аз захираю имконоти дохилӣ ва васоили гуногуни дастурии хеш, аз қабили луғатсозии мутобиқи суннатҳои анъанавӣ, аз пасванду пешвандҳо ва нимвандҳо ва ғайра истифода мебарад [13, с.68-72].

Дар давраҳои гузашта, вақте ки истилоҳот ҳанӯз кам буд ва соҳаҳои корбурди онҳо аз он ҳам камтар ҷудо кардани истилоҳот аз таркиби вожагони умумӣ мушкил буд. Вале, дар асрҳои XIX, замоне ки инқилоби иҷтимоӣ-сиёсӣ, пешрафтҳо ва кашфиётҳои бузурги илмӣ-техникӣ чеҳраи ҷаҳонро дигаргун сохт, риштаҳои гуногуни илму фан ва соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсон падид омад, ки ҳар кадом вожагони хоси худро тақозо мекард. Дар натиҷа шохаи истилоҳоти забон густариш пайдо кард ва олимону донишмандон дар фикри ҷудо кардани онҳо ва вожагони умумӣ шудаанд.

Қисми асосӣ: Азбаски инсонҳо барои фарқи беҳтари падидаҳои нави моддиву маънавии атрофи хеш ҳамеша дар фикри таҳлилу таҳқиқ буда, мехоҳанд барои онҳо қолабҳо сохта, меъёру таърифҳо муқаррар намоянд, аз ин рӯ исттилоҳот низ аз «қонуни умумӣ» барканор намонд. Донишмандон ба баррасии он пардохта, ҳудуду марзҳо ва соири мушаххасони онро муайян карданд. Дар натиҷа дар илми забон риштаи алоҳидае ба вуҷуд омад ба номи истилоҳшиносӣ, ки омӯзиш ва танзими асосҳои назарӣ ва методологияи истилоҳгузиниро ҳадафи асосии кори худ қарор дод.

Бояд гуфт, ки истилоҳшиносӣ ба таври куллӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ шохаи нисбатан ҷавон аст ва дар Иттиҳоди Шӯравӣ дар охири солҳои 20-уми асри гузашта, пеш аз ҳама дар забони русӣ пайдо ва ташаккул ёфт. Зеро бахши истилоҳгузинии ин забон ҳамтои таҳаввулоти иҷтимоиву сиёсӣ ва илмиву фарҳангии кишварҳои пешрафтаи аврупоӣ ва дастовардҳои илми забоншиносии нав инкишоф ёфта, ягона забоне буд дар байни дигар забонҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки метавонист тамоми истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва илмӣ-техникии замони навро баён кунад. Аз ҷониби дигар дар ҳамин марҳилаи инкишофи ин забон буд, ки истилоҳгузинии он соҳаи нуфузи мустақим ва мудохилаи бошууронаи забоншиносон қарор гирифт [2, с.41-52].

Мафҳумҳои илмӣ, тавре ки маълум аст, ифодагари шаклҳои гуногуни зуҳурёбии тафаккури инсон буда, хусусиятҳои аслӣ, иртиботот ва робитаҳои ашё ва ҳодисаҳоро дар соҳаи муайяни дониш инъикос менамоянд. Дар натиҷаи инъикоси вазъияти илмӣ ва иҷтимоию фарҳангии зудтағйирёбанда, дар ҳоли ҳозир ташаккули низомҳои истилоҳоти бахшҳои зиёди дониши илмӣ, махсусан байнифаннӣ ва ба таври фаъол идома дорад. Дар ин робита шумораи зиёди таҳқиқот дар бораи истилоҳот ва терминография ба вуҷуд меоянд. Бо ин ҳол, истилоҳоти забоншиносӣ ба сабабҳои зиёд ба таври фаъолона густариш меёбанд, ки миёни онҳо афзоиши шумораи фанҳои забоншиносӣ, ҷараёнҳо ва мактабҳо нақши муҳимро мебозанд. Аз ин рӯ, шумораи мафҳумҳо ва истилоҳоти марбути «педагогика» бо суръати зиёд афзоиш меёбад [10, с.29-31].

Дар ҳоли ҳозир мутобиқи масъалаҳои мухталифи грамматикаи забонҳои гуногун шумораи зиёди китобҳои дарсӣ ва роҳнамоҳои таълимӣ таълиф мешаванд. Истилоҳоти нави зиёд вуҷуд доранд, ки бар асоси таҳқиқоти охири мутахассисони грамматика сохта шудаанд. Аксари вақтҳо истилоҳоти нав дар воқеъ синонимҳо, алтернативаҳо барои мафҳумҳои куҳна мебошанд. Ғайр аз ин, дар забоншиносӣ ҳар мактаб дорои «метадиалектҳо» -и худ мебошад, ки онҳо дар маҷмӯъ

фарозабонӣ (Interlingua) забоншиносиро ташаккул медиҳанд. Дар натиҷа, агар ин, аз як тараф, боиси печ дар печӣ ва сардаргумӣ шавад, аз тарафи дигар, заминаеро барои таҳқиқот ва омӯзиши истилоҳоти марбути «педагогика» пешниҳод менамояд, зеро таҳия ва мураттабсозии истилоҳоти муносиб, ошкор намудани тамоюлҳои муҳимтарин дар истилоҳсозӣ аз ҷумлаи вазифаҳои асосии илмӣ забоншиносӣ мебошанд.

Низоми муосири истилоҳоти марбути «педагогика» бо як қатор хусусиятҳои хосе муайян карда мешавад, ки онҳоро метавон дар алоқаҳои семантикии онҳо, равандҳои пурмаҳсули дериватсионӣ, амалкард дар зернизомҳои мухталифи забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ ошкор намуд. Ҷавоб ба саволи низоми муосири истилоҳоти марбути «педагогика» аз низомҳои истилоҳоти дигар илмҳо чӣ фарқ дорад, пеш аз ҳама, ошкорсозӣ, тавсиф ва муқоисаи баъдии вижагиҳои асосии низомию вазифавии онро талаб мекунад. Монанди низоми истилоҳоти забон, ҳамчунин низоми луғавӣ барои ба вуҷуд омадани луғатҳои нав боз мебошад ва ин кори доимӣ ва ҳатмиро барои мураттабсозии он талаб менамояд. Забоншиносон, олимон ва мутахассисони бахши истилоҳот якдигарро дарк нахоҳанд кард, агар ба таҳқиқи истилоҳот низ напардозанд. Ҳар шакли илм новобаста аз дахл доштани он ба ин ё он соҳа ба муҳтаво ва моҳияти худи илм дар маҷмӯъ таваҷҷуҳи комил зоҳир менамояд [11, с.68-72].

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз вазифаҳои мубрами забоншиносӣ буда, дар таркиби назарияи забоншиносии умумӣ мавриди муҳокимаву таҳқиқ карор мегирад. Масъалаҳои марбут ба маънои забоншиносии «истилоҳ» ва «истилоҳшиносӣ» дар забоншиносии муқоисавӣ дертар дар охири асри XIX ибтидои асри XX пайдо шуд. Мафҳуми «истилоҳ» дар илм асосан дар аввалҳои асри XX ба вуҷуд омадааст. Аввалин тавзеҳи калимаи «истилоҳ» дар «Энциклопедический словарь» Ф.А. Брокгауза ва И.А. Ефрона зикр шудааст**.**

Забоншиносоне, ки ба таҳқиқи илмӣ дар он вақт машғул буданд, ба таҳқиқи хусусиятҳои қисмати он маҳдуд шуданд. Корҳои илмӣ бахшида ба омӯзиши махсуси истилоҳот то оғози асри XX амалан ба назар намерасад.

Танҳо дар аввалҳои асри XX дар забоншиносӣ аввалин назария дар бораи истилоҳот ба вуҷуд омад. Ба он таҳқиқот дар бораи:

1) Истилоҳот ба калимаҳои умумихалқӣ ва ё лексикаи касбӣ муқобил меистад;
2) Истилоҳот ба формулаҳои математикӣ ва формулаҳои химиявӣ наздик аст;
3) Истилоҳот ба жаргонизмҳо қаробат доранд;
4) Истилоҳот ҳамчун нишонаҳои нейтралии «иероглифҳо»;
5) Истилоҳот бо мафҳум шабоҳат дорад мансуб аст.

Аммо таҳқиқоти олимони хориҷа, ки то замони имрӯз анҷом ёфтааст, бештар ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳотшиносӣ, истилоҳоти алоҳида ва системаи истилоҳот ё стандартикунонии истилоҳоти алоҳида дахл дорад.

Таҳлил ва хусусиятҳои истилоҳот дар забоншиносӣ мавриди таҳқиқи олимони зиёде гаштааст. [Авербух, 2005; Виноградов, 1954; Гринёв, 1993; Герд, 1981; Даниленко, 1972,1993; Канделаки, 1977; Лейчик, 1983, 1976, 1981, 1991; Лотте, 1961; Суперанская, 1989; Татаринов. 1999; Джаматов С., Назарзода С., Султонов М., Фозилов М., Шарипов Т. ва дигарон].

Таҳқиқи истилоҳшиносон на танҳо истилоҳоти алоҳидаро таҳлил менамояд, балки ба масъалаи коркарди умумии истилоҳотшиносӣ дахл дорад. Таваҷҷӯҳи забоншиносон ба масъалаи истилоҳот тасодуфӣ набуда, ба сохтори назарии истилоҳотшиносӣ, ҳамчунин талаботи амалии истилоҳ мебошад. Яке аз масъалаи муҳими назария истилоҳшиносӣ ин муайян намудани истилоҳ аст.

Дар адабиёти илмии забоншиносӣ дар бораи муайян намудани истилоҳот маълумоти гуногун мавҷуд аст, як иддаи муаллифон дар андешаи онанд, ки таркиби истилоҳ муҳимтар аст. Соли 1959 А.А.Реформатский таркиби истилоҳотро ҳамчун ҳаммаъно будан, «аз мавқеъ берун» бо модалӣ ва экпрессӣ, хусусияти байналхалқӣ, мантиқӣ ва системанокӣ доро будани онро муайян кард. Аммо ҳамаи ин хусусиятро танҳо якчанд истилоҳот дораду халос.

Истилоҳ бояд дорои хусусиятҳои зерин бошад: мавҷудияти **дефиниция,** дараҷаи муҷарраднокӣ, сермаъноӣ, надоштани тобиши зудӣ ва муассир, бетарафии услубӣ, ***нейтралӣ*** мантиқ ва системаи дақиқ.

Талаботи асосӣ ба истилоҳ аз ҷониби мактаби истилоҳшиносии С.Лотте муайян карда шуда чунин аст: якмаъноӣ, мунтазамӣ, мухтасарӣ. Дар ҳамин ин мавқеъ ҷонибдорони назарияи сохторӣ – субстатсионии истилоҳ қарор доранд.

Ҷонибдорони назарияи функционалӣ нуқтаи назари дигарро барои муайян кардани хусусиятҳои функционалли истилоҳ иброз медоранд. андеша доранд [4, с.19-29].

Исбот гардид, ки истилоҳ – ин типи воҳиди лексикӣ аст, на типи махсуси воҳиди лексикӣ. (В.Г.Гак, Б.Н.Головин, В.И.Перебийнос, В.М.Лейчик, Ф.А.Циткина, Т.Р.Кияк, Т.И.Панько). Дар тадқиқоти истилоҳоти компютерӣ мо ҷонибдори консепсия оид ба пайдоиши функционалии истилоҳ ҳастем, ки натиҷаи он донистани забон ҳамчун шаклҳои гуногуни функционалии забони

адабӣ мебошад.

Яке аз нишонаҳои асосӣ ва бартаридоштаи истилоҳ ин системанок будани он аст. Ин нишона аввалин бор дар таҳқиқоти Д.С.Лотте ба назар мерасад. Лотте қайд мекунад, ки " ҳар як истилоҳ дорои ҷои муайян (бо тобеият бо истилоҳоти дигар) буда, дар системаи истилоҳот, ба мавқеи мафҳуми ҷавобгӯ будани он дар системаи мазкур вобаста аст» (Лотте, 1961: 14). Илова бар ин системанокӣ ҳамчун тарҳи мазмун ва ҳам тарҳи ифода намудор мешавад (системанокии беруна). Нишонаи системанокии муайянкунандаи истилоҳ дар таҳқиқоти дигар олимон низ ба назар мерасад. (Герд, 1981: 12, Реформатский, 1968: 121; Сорокалетов, 1970: 12); Суперанская, 1976: 74). В.С.Кулебакин ва А.Я.Климовитский истилоҳро ҳамчун калима ва ибора, нишонаи забон, ки бо мафҳум дар системаи дарки ин ё он соҳаи илм ва техника мувофиқ аст, муайян кардаанд.

Мафҳуми якмаъноии истилоҳ яке аз аломатҳои асосии он дар соҳаи мазкур дар назар дошта мешавад [Пумпянский, 1977: 92; Ярцева: 1970: 10]. Якмаъноӣ ҳамчун хусусияти асосии истилоҳ нигоҳ дошта мешавад, аммо берун аз доираи истифодаи истилоҳот, ҳамчунин калимаи бисёрмаъно зоҳир мегардад. [Лотте, 1961:75]. Дар доираи истилоҳотшиносии мазкур ин хусусияти истилоҳ бетаъсир мегардад, дар ин ҳолат низ истилоҳ бештар каммаъно мешавад. Ҳамин тавр, сермаъноии байнифанӣ дар истилоҳоти компютерӣ, нисбат ба дохилифанӣ миқдоран хеле зиёд пешниҳод мешаванд.

На ҳамаи нишонаҳои истилоҳоте, ки А.А.Реформатский зикр кардааст то дараҷаи баробар хоси истилоҳ мебошанд. Дар тадқиқот дарҷ гардидааст, ки чунин талабот ба мисли абстрактнокӣ, байналмиллалӣ ва ғайраҳо нисбӣ мебошанд.

Дараҷаи абстрактнокии истилоҳ дар истилоҳшиносӣ назар ба калимаи лексикаи умумиистеъмол кам мегардад. Чи тавре ки истилоҳоти компютерӣ нишон медиҳанд дар системаи он баробар ҳам лексикаи абстрактӣ ва ҳам истилоҳоти дорои семантикаи конкретӣ мавҷуданд.

Хусусияти байналхалқӣ дар истилоҳ хеле суст мебошад. Дар истилоҳотшиносии компютерӣ ин махсусан зарур аст. Новобаста ба он, ки истилоҳоти компютерӣ нисбат ба истилоҳоти дигар (масалан техникӣ) дар дараҷаи баланди стандартикунонӣ қарор дорад, истилоҳоти қадимӣ дар ин соҳа миқдоран кам бошад ҳам, вуҷуд дорад [15, с.33-41].

Дар масъалаи нишонаҳои нейтралии истилоҳот дар миёни забоншиносон назарҳои гуногун мавҷуд аст. Аксари забоншиносон андеша доранд, ки истилоҳот ҳамеша дар ҳолати нейтралӣ аст, дар сохтори маъноии он табақабандии эҳсосӣ ва экспресӣ вуҷуд надорад. (Герд, 1981: 13; Даниленко, 1971: 11). Дар мақолаи мазкур мо бештар ба андешаи он муҳаққиқоне такя мекунем, ки ба маънои маҷозӣ доштани истилоҳоти алоҳидаи илмӣ низ бовар доранд.

Аксари забоншиносон ба чунин хусусияти истилоҳот -(дефинитивность) тафсирӣ будани он аҳамияти махсус медиҳанд. Масалан, В.П.Даниленко дар зери мафҳуми истилоҳ «калима ё ибораи соҳаи махсус, ки истифодаи он номгӯи маънои махсус мебошад ва тафсирро талаб мекунад " –ро мефаҳмад. Чунин талабот комилан дуруст аст, чунки дар ҳолати набудани тафсир дар таркиби истилоҳ сарҳадҳо истилоҳро васеъ менамояд. Маводҳои таҳқиқшуда ва талаботи болоро дар бораи истилоҳ ба инобат гирифта, дар рафти кор дар муайян намудани истилоҳ онро ба кор мебарем. Истилоҳ – ин калима ё ибораи мутобиқ ба мафҳуми мувофиқ дар сохтори соҳаи муайяни фан (дар айни ҳол- компютерӣ), дар сохтори муносибат бо калимаҳои монанд сохтори махсуси муайяни илмиро ташкил медиҳад [9, с.13-21].

Хусусиятҳои номбаршудаи истилоҳот танҳо дар дохили сохтори истилоҳот амалӣ мешавад, дар ҳолате, ки истилоҳ хусусиятҳои тафсирӣ ва сохториашро аз даст медиҳад, хусусияти муайянкунандагиро мегирад (мисли ифодаи образнок дар забони адабӣ). Раванди муайяншудан (гузаштани истилоҳ ба лексикаи умумиистеъмолӣ) дар бораи ҳамтаъсирии истилоҳот ва лексикаи ғайри истилоҳӣ ба он шаҳодат медиҳад. Дар баробари ***истилоҳсозӣ*** - роҳи ташкили истилоҳ, ретерминологизация - гузаронидани истилоҳ тайёр аз як соҳа ба соҳаи дигар қисман ё мазмунан мавҷуд аст. (масалан - «дифференциал» дар математика ва «дифференциал» дар забоншиносии равоншиносӣ). Истилоҳ метавонад аз забони дигар гирифта шавад (ба ин калька дохил мешавад), ҳамчунин метавонад аз морфемаҳои забони худӣ ва ё элементҳои байналмиллалӣ ташкил шавад [10, с.68-73].

Ҳарчанд раванди истилоҳсозӣ дар забонҳои муқоисашаванда кайҳо объекти таҳқиқи муҳаққиқони забоншиноси ватанӣ ва хориҷӣ аз ҷумла дар асоси исм (Л.Авдрейко, М.Бонелис, З.Коломиец, Ф.Циткина,), феъл (Л.Макеева, К.Семко) сифат (О.Афанасьева, А.Ерченко, Л.Дацюк), қарор дошт, аммо масъалаи таҳлили системаноки раванди истилоҳсозӣ дар доираи забони алоҳида ҳанӯз ҳалли худро пурра наёфтааст.

Масъалаи ташаккул ва инкишофи забони истилоҳоти техникии тоҷикӣ, мушкилот ва омӯзиши он дар таърихи забоншиносии тоҷик дар як қатор корҳои тадқиқотӣ, ки махсус ба таҳқиқи истилоҳоти забони тоҷикӣ бахшида шудаанд, равшан мегардад. Дар маҷмуъ таърихи ташаккул ва инкишофи истилоҳоти забони тоҷикӣ ва таърихи забоншиносии тоҷик ба тариқи зайл намудор

мегардад.

Аввалин кӯшиши коркарди истилоҳоти илмӣ дар асоси махсусгардонидани калима, иваз намудани калимаҳои арабӣ ба истилоҳи тоҷикӣ ба олими маъруфи асримиёнагӣ Абуалӣ Ибни Сино тааллуқ дорад. Абуалӣ Ибни Сино ин корро дар китоби «Донишнома»-и хеш ва бештар аз 20 офаридаҳои илмиаш, ки бо забони тоҷикӣ иншо намуда буд, анҷом додаст.

Саҳми арзишмандеро дар инкишофи илм, истилоҳоти илмӣ ва техникӣ олими барҷастаи тоҷик Абурайҳони Берунӣ гузоштааст. Лексикаи соҳаи гуногуни ҳунармандӣ (профессионализм) дар «Сафарнома»-и Носири Хисрав , «Таърихи Бухоро» -и А. Наршахӣ ва фарҳангҳои зиёди тафсирӣ зикр шудааст. Ин луғатҳо дар инкишофи минбаъдаи лексикографияи забони тоҷикӣ, «Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри Х то ибтидои асри ХХ)» нисбат ба луғатҳои пешин нақши боризе гузоштаанд. Аҳамияти бузурги ин луғатҳо дар истилоҳотшиносии асбобҳои техникӣ, дар қатори калимаҳои серистеъмол истифода шудан ва инъикоси худро ёфтани калимаҳои камистеъмол ва ё архаистӣ мебошад. Дар луғат бештар историзмҳо, маънои луғавӣ ва лексикии калимаҳо ба назар мерасад. Луғат бойтарин манобеъ на танҳо барои истилоҳоти техникии солҳои гузашта, балки барои калимаҳои иқтибосии аз таркиби забони арабӣ, туркӣ, чинӣ ва забонҳои ба забони тоҷикӣ гузашта низ мебошад.

Истилоҳоти асбобҳои техникӣ, омӯзиши он, таҳқиқоти илмӣ инъикоси худро асосан дар адабиёти махсус ёфтаанд. Асосгузори ин таҳқиқот С. Иброҳимова мебошад. С.Иброҳимова лексикаи касбии лаҳҷаи Фарғона, ки хоси забони тоҷикӣ аст ва дар забоншиносии тоҷик аҳамият дорад, таҳқиқ намуд. Муаллиф лексикаи ҳунармандӣ, ки дар минтақаҳои гуногуни тоҷикзабон - Хуҷанд, Чуст, Бухоро Самарқанд истифода мешавад таҳлил намуд. Маълумот дар бораи лексикаи ҳунармандӣ ва лексикаи касбӣ ҳамчунин дар таҳқиқоти А. Н. Шаропов, Т.Джураев, С. Усманов, Н. Ш. Абдуллаева, М. Д. Истамова ва дигарон ба назар мерасад. Дар ин мақола объекти таҳқиқ истилоҳ-истилоҳшиносӣ ва истилоҳоти асбобҳои техникӣ ва фанҳои умумитехникии забони тоҷикӣ қарор дода шудааст.

Ҷанбаи муҳими истилоҳоти ҳозиразамон таҳқиқи муқоисавӣ- типологӣ мебошад. Ин самти таҳқиқоти истилоҳот бахусус солҳои охир хеле инкишоф ёфтааст. Дар рисолаҳои Мамадрасулов Т., С.Толибӣ тарҳи муқоисавӣ- таърихӣ мақсади таҳқиқ лексикаи астрономии забони тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Истилоҳоти соҳаи сохтмон объекти таҳқиқи М.М.Бекмурадов гардид. Истилоҳоти соҳаи обёрӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷониби С. Ҷаматов мавриди пажуҳиш қарор ёфт. Истилоҳоти соҳаи педагогика дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷониби Б.Ҷуракулов мавриди пажӯҳиш қарор ёфт. Истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳқиқи монографӣ қарор ёфт. Миқдори истилоҳоти муқоисавшавандаи забони англисӣ ва тоҷикӣ дар кори таҳқиқоти Т.Тағоева мавриди таҳқиқ қарор гирифт. З.Мирзоева истилоҳоти варзишӣ дар забони тоҷикӣ ва англисиро мавриди пажӯҳиш қарор дод. Истилоҳоти соҳаи бонк дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷониби муҳаққиқ М.Валиева мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор дошт. Лексикаи демографӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ дар рисолаи И.Дадаҷонова ҳамаҷониба ҳалли худро ёфтааст. Зикр кардан ба маврид аст, ки ҳамчунин як қатор таҳқиқоти дигар мавҷуданд, ки ба хусусияти таҳлили муқоисавии истилоҳоти забони тоҷикӣ бо русӣ (М.К.Каримбаев, Л.Т. Рузиев ва диг.), олимонӣ (Т.Гафаров) ва забонҳои дигар бахшида шудаанд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки истилоҳоти соҳаи компютерӣ дар забоншиносии тоҷик, рус, англисӣ аз нуқтаи назари забоншиносӣ таҳқиқ шудааст.

Аввалин коркардҳо дар омӯзиши истилоҳоти англисии компютерӣ дар забоншиносии русӣ ва англисӣ пайдо шуданд. Аз нимаи дуюми солҳои 80-уми асри ХХ аввалин луғатҳои гуногун (якзабона, дузабона, тафсирӣ), ки ба лексикаи компютерӣ бахшида шудаанд, ба вуҷуд омаданд.

Дар давраи бозсозӣ талабот ба луғатҳо афзуд, зеро муносибатҳои хориҷӣ афзуд, нофаҳмиҳо зиёд буд, аз ин рӯ талабот ба шарҳи он бештар шуд. Одамон бештар ба соҳибкорӣ машғул мешуданд, аз ин рӯ донистани истилоҳоти ҳар соҳа зарур гардид. Дар ин давра нашри луғатҳо бештар гардид, то мардум ҳамқадами замон бошанд [2, с.11-22].

Дар солҳои 80-ум аввалин таҳқиқоти забоншиносӣ, ки ба истилоҳоти ҳавопаймоӣ дахл дорад, пайдо шуд, аз ҷумла мақолаи О.В.Стельмак «К вопросу о терминологии» ва ғайраҳо.

Дар соли 1996 мақолаи М.В.Воронцова «Синтаксический способ образования терминов», ба табъ расид, дар ин мақола муҳаққиқ хусусиятҳои сохтории лексикаи истилоҳотро, зиёд будани ибораҳоро, ки бештар типи «муайянкунанда + муайяншаванда»-ро доранд, муайян намудаст.

Истилоҳоти соҳаи компютерӣ бо истилоҳоти соҳаи дигар дар муқоиса омӯхта мешавад.

Хулоса. Қайд кардан ҷоиз аст, ки инқилоби илмӣ- техникӣ дар олами муосир ба фаъолнокии раванди ахборотӣ- коммуникативӣ, инкишофи зиёди истилоҳотро дар соҳаҳои гуногун дар забони миллӣ ба вуҷуд овард. Ин раванд номи «Таркиши истилоҳот»-ро гирифт. Ин нишон дод, ки дар забони адабии тоҷик ҳолатҳои ногувори истилоҳот дар соҳаҳои гуногуни илм ба вуҷуд омад, ки ба ин пайдоиши маъноҳои зиёд ё истилоҳоти номунтазам, аз рӯи сохтори маъноиву грамматикии

мураккаб сабаб шуд. Пеш аз ҳама дар истилоҳоти компютерии забони тоҷикӣ ин чиз баръало эҳсос мешуд. Дар навбати аввал зарурати пайдоиши истилоҳоти илмию объектҳои техникӣ ба вуҷуд омад; ташкили сохтори информатсионии муосир бо истилоҳот, автоматикунонии сохтори идорӣ, талаботи рӯзмарра ба луғати истилоҳот барои тарҷума, таҳсил ва таҷриба дар кори касбӣ ва ғ.

Қуллаи баландтарини «Таркиши истилоҳотӣ» ба андешаи муҳаққиқон дар солҳои 80-ум гузашт, бештар аз 2000 муассисаҳои табъу нашр ба ин кор машғул гардиданд. Дар забони русӣ илми нав – истилоҳотшиносӣ, ки объекти он истилоҳ, маънои луғавӣ ва грамматикии он дар раванди муошират мебошад, ташаккул ёфт.

АДАБИЁТ

1. Авербурх К. Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход: К.Я. Авербурх / К.Я.Авербурх // Автореф. дис. доктор. филол. наук.- Иваново, 2005. -18 с.
2. Алиреза Акбарипур. Терминологическое строительство в Иране: / Акбарипур. Алиреза // Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 2006. - 27 с.
3. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. / В. Д Аракин. – М.: Просвещение, 1989. -254с.
4. Аракин В. Д. Типология языков и проблемы морфологического и прогнозирования. / В. Д Аракин. – М.: Высшая школа, 1989. -158с.
5. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. / И.В.Арнольд - М.: Просвещение, 1995. – 328с.
6. Головин Б.Н. О некоторых доказательствах терминированности словосочетаний // Лексика, терминология, стили. / Б.Н.Головин – Горький: Изд-во Горьк. ун-та, 1973. - Вып. 2. - С. 21-29.
7. Гринев С.В. Введение в терминоведение. / С.В.Гринев – М.:Моск.лицей, 1993. -309 с.
8. Даниленко В.П. Лингвистический аспект стандартизации терминологии. / В.П. Даниленко - М., 1993.-280 с.
9. Даниленко В.П. Терминология и норма. / В.П.Даниленко – М.: Наука, 1972. -274 с.
10. Джаматов С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. С.С. Джаматов– Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
11. Лейчик В.М. Терминоведение. Предмет, методы, структура. В.М.Лейчик – М.: КомКнига, 2006. - 254с.
12. Лейчик В.М. Соизмеримость научных теорий и анализ терминологических определений. // Научно-техническая информация. Сер.2. № 8. / В.М., Лейчик С.Д. Шелов - М.: ВЦП, 1991. - С.12-18.
13. Мирзо Хасани Султон. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ. Султон Мирзо Хасани. - Душанбе: Дониш, 2003. -167 с.
14. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. А.А. Реформатский - М., 1968 .- С.103-126..
15. Реформатский А.А. Введение в языковедение. / А.А. Реформатский - М.: Аспект Пресс, 2005. -536 с.

ШАРҲИ МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ДАР САРЧАШМАҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан роҷиби масъалаҳои истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва истилоҳоти забони англисӣ мавриди пажуҳиш қарор гирифтааст. Бояд, қайд намоем, ки асосан сухан доираи омӯзиши истилоҳ ва истилоҳгузини мавриди таҳқиқ баррасӣ гардидааст.

Мафҳумҳои илмӣ, тавре ки маълум аст, ифодагари шаклҳои гуногуни зуҳурёбии тафаккури инсон буда, хусусиятҳои аслӣ, иртиботот ва робитаҳои ашё ва ҳодисаҳоро дар соҳаи муайяни дониш инъикос менамоянд. Дар натиҷаи инъикоси вазъияти илмӣ ва иҷтимоию фарҳангии зудтағйирёбанда, дар ҳоли ҳозир ташаккули низомҳои истилоҳоти бахшҳои зиёди дониши илмӣ, махсусан байнифаннӣ ва ба таври фаъол идома дорад. Дар ин робита шумораи зиёди таҳқиқот дар бораи истилоҳот ва терминография ба вуҷуд меоянд. Бо ин ҳол, истилоҳоти забоншиносӣ ба сабабҳои зиёд ба таври фаъолона густариш меёбанд, ки миёни онҳо афзоиши шумораи фанҳои забоншиносӣ, ҷараёнҳо ва мактабҳо нақши муҳимро мебозанд. Аз ин рӯ, шумораи мафҳумҳо ва истилоҳоти марбути «педагогика» бо суръати зиёд афзоиш меёбад.

Инчунин дар мақолаи мазкур зикр шудааст, ки масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз вазифаҳои мубрами забоншиносӣ буда, дар таркиби назарияи забоншиносии умумӣ мавриди муҳокимаву таҳқиқ қарор мегирад. Масъалаҳои марбут ба маънои забоншиносии «истилоҳ» ва «истилоҳшиносӣ» дар забоншиносии муқоисавӣ дертар дар охири асри XIX ибтидои асри XX пайдо шуд. Мафҳуми «истилоҳ» дар илм асосан дар аввалҳои асри XX ба вуҷуд омадааст. Аввалин тавзеҳи калимаи «истилоҳ» дар «Энциклопедический словарь» Ф.А. Брокгауза ва И.А. Ефрона зикр шудааст.

Таҳқиқи истилоҳшиносон на танҳо истилоҳоти алоҳидаро таҳлил менамояд, балки ба масъалаи коркарди умумии истилоҳотшиносӣ дахл дорад. Таваҷҷӯҳи забоншиносон ба масъалаи истилоҳот тасодуфӣ набуда, ба сохтори назарии истилоҳотшиносӣ, ҳамчунин талаботи амалии истилоҳ мебошад. Яке аз масъалаи муҳими назария истилоҳшиносӣ ин муайян намудани истилоҳ аст.

Калидвожа: *истилоҳшиносон, забоншиносон, тасодуфӣ, мафҳум, вижагиҳо, пажуҳиш,*

бозсозӣ, стандартикунонӣ, истилоҳгузинӣ, таҳаввулот, нимвандҳо, метадиалектҳо, фарозабонӣ, терминография.

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОНЯТИЕ «ТЕРМИНА» ЛИНГВИСТИЧЕСКИМИ ИСТОЧНИКАМИ

В данной статье рассматривается роль терминов и словарных слов в современном таджикском литературном языке. Следует отметить, что это в основном предмет изучения терминологии и изучаемой терминологии.

Научные концепции, как известно, представляют собой различные формы проявления человеческого мышления и отражают изначальные особенности, связи и связи предметов и событий в определенной области знания.

***Целью статьи** является изучение терминов как одной из важнейших задач языкознания и обсуждается и изучается в рамках теории общего языкознания. Проблемы, связанные со значением «терминологии» и «терминологии» в сравнительном языкознании, возникли позже, в конце девятнадцатого и начале двадцатого веков. Термин «термин» в науке возник в основном в начале XX века. Первое объяснение слова «термин» в «Энциклопедическом словаре» дали Ф.А. Брокгауз и И.А. Упоминается Эфрона.*

Изучение терминологии занимается не только анализом отдельных терминов, но и общей разработкой терминологии. Внимание лингвистов к проблеме терминологии не случайно, а к теоретической структуре терминологии, а также к практическим требованиям терминологии. Одним из важных вопросов теории терминологии является определение терминологии.

***Результаты исследования** отражаются в быстро меняющейся научной, социальной и культурной ситуации; активно идет формирование терминологических систем для многих секторов научного знания, особенно междисциплинарного. В связи с этим появляется большое количество исследований по терминологи.*

Однако, лингвистическая терминология активно развивается по многим причинам, среди которых важную роль играет увеличение числа лингвистических дисциплин, процессов и школ. Поэтому количество понятий и терминов, относящихся к «педагогике», быстро растет.

***Ключевые слова:** терминологи, лингвисты, рандом, концепты, признаки, исследование, реконструкция, стандартизация, терминология, эволюция, семантика, метадиалекты, метафоры, терминология.*

THE PLACE OF TERMS IN THE DICTIONARY OF THE MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

***This article deals** the issues with piace of term in the modern lexical sistem of Tajik and literary language. It should be noted that, this is mainly a subject of study of terminology and studied terminology.*

***Scientific concepts**, as you know, represent various forms of manifestation of human thinking and reflect the initial characteristics, connections and connections of objects and events in a particular field of knowledge. As a result of the reflection of the rapidly changing scientific, social and cultural situation, terminological systems are actively being formed for many sectors of scientific knowledge, especially interdisciplinary. In this regard, a large number of studies on terminology and terminology appear.*

However, linguistic terminology is actively developing for many reasons, among which the increase in the number of linguistic disciplines, processes and schools plays an important role. Therefore, the number of concepts and terms related to «pedagogy» is growing rapidly.

Also in this article is noted that, the issue of termin and terminology is one of the most important tasks of linguistics and in the theory of the general linguistics composition is discussed and studied. Problems related to the meaning of «terminology» and «terminology» in comparative linguistics arose later, in the late nineteenth and early twentieth centuries. The concept of «term» in science arose mainly at the beginning of the twentieth century. The first explanation of the word «term» in the «Encyclopedic Dictionary» was given by F.A. Brockhaus and I.A. Efron is mentioned.

The study of terminology is concerned not only with the analysis of individual terms, but also with the general development of terminology. The attention of linguists to the problem of terminology is not

accidental, but to the theoretical structure of terminology, as well as to the practical requirements of terminology. One of the important issues in the theory of terminology is the definition of terminology.

Key words: *terminologists, linguists, random, concepts, features, research, reconstruction, standardization, terminology, evolution, semantics, metadialects, metaphors, terminology.*

Дар бораи муаллиф:

Ҷӯракулов Бозорали Раҳмоналиевич *- номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел: (+992) 985479147*

Сведения об авторе:

Джуракулов Бозорали Рахмоналиевич *- кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (+992)985479147*

About the author:

Jurakulov Bozorali Rakhmonalievich *- candidate of philology sciences, dosent of the ch air of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. Phone: (+992) 985479147*

ТДУ – 81.255.2
ТКБ – 4т
Г 57

THE CASES IN THE DIFFERENT STRUCTURED LANGUAGES

Ghiyosov N.I., Kuzieva N.M.

Khujand State University named after Academician B. Gafurov

Introduction. It is common knowledge that case is considered to be a grammatical category of a noun (object, pronoun, numeral) expressing its syntactic relations with other words referring to the statement, or any separate grammatically relevant category, upon the whole. The system of cases is found in different languages of the world: in Russian, Arabic, in some Iranian, Germanic and a number of other languages. It is worth mentioning that they are declined differently that depends on syntactic relations between one word and other words.

There are six cases in Russian:
Nominative case – shkola;
Genitive case – shkolu;
Dative case – shkole;
Accusative case – shkola;
Instrumental case – shkoloy;
Prepositional case – o shkole.

Proceeding from «the above examples one can assert that» [2, p.123; 1, p.101-109] the word ***«shkola»*** possesses different inflexions in various cases, and the root morpheme is considered to be ***«shkol»*** – later on there is a declined morpheme. However, there is a developed system of triple declension in the Arabic language which is resorted to in all three states of the noun.

The object of the corpus of our study is to dwell on some considerations beset with case in languages of different grammatical structures. As it is considered to be a grammatical category of a noun; pronoun; numeral expressing its syntactic relations with other words.

The subject of the corpus of our study is to compare and canvass the system of cases found in different languages of the world, including Russian, Arabic, some Iranian ones, Germanic and a number of other ones.

The aim of the corpus of our study refers to:

- to carry out the role case in term of its function and semantics in a sentence;
- to compare the actualness of the topic in question with the correlative languages;
- to consider certain unique peculiarities of the letter under consideration.

The nominative case is used if the noun does not depend on any other word, and considers mainly the designation of the subject:

الصَبرُ مُقَدسٌ تَقَدسٌ بِهِ الأشياءُ -

The genitive case is used if one noun depends on another or while combining the noun by dint of the preposition, but the majority of Arabic words which we equate with preposition in terms of their essence are

considered to be nouns in the form of accusative case expressing the circumstance of the place and time exactly. Thus, one can assume that the latter in Arabic expresses the dependence of the noun on another one, in general:

ثَمَرةُ الصَبرِ لَذيذةٌ

The accusative case is resorted to in order to express the dependence of the noun on the verb, and this dependence can be very diverse: from direct objects to various types of ones, specifying, limiting and explaining the action of the verb:

بَدأَ المُعلمُ الدَرسَ

In Arabic, there is also a two-cases declension which occurs in indefinite states, in other states, two-cases nouns are inclined according to the general paradigm: كِتابُ, قَلَمُ

In reference to it, the inflexions of cases in Semitic-Hamitic languages are different:

- in Arabic: ū (و) is an inflexion of nominative case; -i - indirect;
- in Hebrew: -i is an inflexion of nominative case; -ē – indirect.

Case inflexions of the correlative languages are presented with short vowels. However, in the early era they were «anceps» -ie could be pronounced both as long and briefly, but initially they were and should remain only long.

Apparently, case inflections are characteristic for all Semitic languages, and they are traced back to the early Semitic period, namely they were originally long or two-fold in Arabic consequently.

In this regard, Arabic case inflexions should not be considered in isolation from similar phenomena in other Semitic languages, and general Semitic facts show that initially in the Semitic languages and dialects there were long vowels in inflections which could also be preserved in some Arabic vernaculars [3, p. 322-324].

The inflexions of cases in Germanic languages are different. For instance, the words hester - horse, kinn - cheek, augu - eye in the Icelandic language are declined in cases in the following way:

Case	**Singular**	**Plural**	**Singular**	**Plural**	**Singular**	**Plural**
Nom.c.	hest –ur	-ar	kinn -#	-ar	aug -a	-u
Gen.c.	hest -a	-a	kinn -ar	-a	aug -a	-na
Dat.c.	hest -i	-um	kinn -#	-um	aug -a	-um
Accu.c.	hest -#	-a	kinn -#	-ar	aug -a	-u

In German, the declension of the following nouns: Strahl - beam, das Auge - eye and die Uhr - watches are declined in cases like this:

Case	**Singular**	**Plural**	**Singular**	**Plural**	**Singular**	**Plural**
Nom.c.	Strahl -#	-en	Aug -e	-en	Uhr -#	-en
Gen.c.	Strahl -es	-en	Aug -es	-en	Uhr -#	-en
Dat.c.	Strahl -#	-en	Aug -e	-en	Uhr -#	-en
Accu.c.	Strahl -#	-en	Aug -e	-en	Uhr -#	-en

So, the differences between Icelandic and German nominal word-morphs are especially evident while comparing the plural paradigmatic numbers. In spite of the almost complete unification of inflections of the genitive and dative cases, the structure of the paradigm still allows partial recognition of the gender of the noun in the Icelandic language. Owing to the presence of differing inflections in plural case their meaning is clearly expressed.

In German, gender differences are leveled: plural foundations of all genera are connected with such suffixes as -e and -en, and the suffix -er can only mark non-female genders.

At the same time, the case system can be found in Scandinavian languages which distinguishes two forms of case, including general and genitive in Swedish and Danish as well:

№	Case	Swedish/indefinite.	Danish/indefinite.
.	General	en pojke (a boy)	en bog (a book)
2	Genitive	en pojke –s	en bog -s

However, there are two cases in English language [6, p.253-258]:

№	Case	General	Possessive
1	Singular	Boy	Boy's
2	Plural	Boy –s	Boy -s'

Clearly, in English, all nouns are divided into two classes: firstly, words denoting unanimated objects that do not have the case category; secondly, words denoting living objects and those having two cases - common and possessive. The seven possessive cases are as follows: objectivity, animation, possessiveness, subjectivity and objectivity.

The declension of nouns by dint of cases is also found in Iranian languages, for example: there are two types of declension in Khotanosak language:

1) declension of masculine names in two varieties - based on the consonant and pine on the vowel - a;

2) declension of feminine names is also in two varieties – based on nouns with cases in singular form in - a and in - ā;

Adducing an analysis beset with case inflexions shows that the first type in its basic variety (and with the basis for the consonant) directly traces back to the ancient masculine - a declension, and the second one to the ancient feminine - ā declension. Therefore, we adduce Khotanosaki case inflexion in the main types of declension and their historical correspondences.

Case	**Singular**	
	Masculine Gender	**Feminine Gender**
Nom.	-ä < -ah (avas.-ō; ancient Persian -a)	-a < -ā (avas. –ā, -a; ancient Persian –ā)
Accu.	-u < -am (avas.-əm; ancient Persian -am)	-o < -ām (avas.-am; ancient Persian - ām)
Gen.	-i < -ahyā (avas.-ahe, -ahyā; ancient Persian -ahyā)	-e < -yāh (avas.-ayå; ancient Persian - āyā)
Pro.	-a (avas.; ancient Persian -ā)	-a < -iya (avas.-aya; ancient Persian -āyā)

Thus, such kind of grammatical peculiarities of the former we can find in Manichean, Buddhist and Sugdian languages which in the masculine and feminine of the ancient declension promote the Khotanosaki case inflexions - a (in masculine gender) and -ā (and feminine gender) [7, p.115].

Despite the fact that in some Iranian languages nouns are declensive, in the Tajik language declensions of cases disappeared at a certain historic time, but we can encounter the ways to express them as well. In order to identify the ways to express the case in the Tajik language, we decided to «adduce examples» [2, p.123; 1, p.101-109] comparing them with other languages:

The caravan of life ***shall pass***
Beware that is fresh as sweet young grass
Let's not worry about what tomorrow ***will amass***
Fill my cup again, this night ***will pass****, alas [4].*
***

In qofilai umr ajab ***meguzarad****,*
Daryob dame, ki bo tarab meguzarad.
Soqi, ghami fardoi qiyomat ***chi khuri****?*
Pesh or piyolaero, ki shab meguzarad [8, p.44]
***

Chto zhizni caravan!On proch ***uhodit****,*
Nam, schastya uderzhat nevmoch ***uhodit****,*
O nas ti ***ne pechalsya,*** *vinocherpiy,*
Skorei napolni chashu – noch uhodit [8, p. 44]
******

Ibriqi mayi maro ***shikasti,*** *Rabbi,*
Bar man dari ayshro ***bubasti****, Rabbi.*
Bar hok ***birehti*** *mayi nobi maro,*
Khokam ba dahon, magar tu ***masti****, Rabbi? [8, p. 196]*
***

يارِبُّ لقد **كسرتَ** *لي إبريقي*
أغلقت *عليّ بابَ عيشي* **وقدرتْ**
إني نَمَلٌ وأنت في عَرْبَدَةٍ
إغفر لي إن قلت فهل أنت سكرتْ ؟*[6]*

***

Ti Kuvshin moy ***razbil****, vsemogushy gospod,*
V ray mne dver ***zatvoril****, vsemogushy gospod.*
Dragotsennuyu vlagu ti ***prolil*** *na kamni -*
Ti, vidat, ***perepil****, vsemogushy gospod? [8, p. 196].*

In the above-mentioned rubais belonging to the pen of Omar Khayyam translated in Tajik, Arabic and Russian languages we can determine and discern the cases of Arabic and Russian languages and their glimpses in Tajik. Those words which are printed in italics refer to the subject and bold words indicate the predicate. The words in italics define indirect cases. Such kinds of examples can be defined in sentences:

Case	*Russian*	*Arabic*	*Tajik*	*English*
Nom.c.	**Student** prishel na fakultet.	جاءَ **الطالِبُ** إلى الكلِيَّةِ	**Donishju** ba fakultet omad.	**The student** came to the university.
Ge.c.	Ya vzyal knigu **u studenta**.	أخذْتُ الكِتابَ **من الطالب**	Man **az donishju** kitob giriftam.	I took a book **from the student**
Dat.c.	Ya otdal **knigu student**	أعْطيتُ الكتابَ **الى الطالب**	Man kitobro **ba donishju** dodam.	I gave the book **to the student**
Accu.c.	Ya uvidel **studenta** v biblioteke	رأيتُ **الطالبَ** في المكتبةِ	Man dar kitobkhona **donishju-ro** didam.	I saw **the student** in the library
Instr.c.	Uchitelnitsa dovolna **svoim studentom**	رضيَتِ المعلمةُ **من طالبها**	Muallima **az donishjuyash** rozi ast	The teacher has agree **with her student**
Prep.c.	Rector universitete besedoval s uchitelyami **o razvitie obrazovanie**	باحث عميدُ الجامِعةِ بالمعلمينَ **عن تطويرِ التعليم**.	Rectori donishgoh bo muallimon **dar borai peshrafti ta`lim** suhbat orost	The President of the University discussed **the improvement of education**

From the above-mentioned table we can see how the selected words are inflected by cases and how the case in the Russian language is declined in Arabic, Tajik and English languages. As it is «stated in the given table» [2, p.123; 1, p.101-109], the declined cases in different languages possess their own morphological and syntactic inflexions and the ways of their own expressions as well.

Conclusion. Having analyzed the case systems one can come to the conclusion that cases in the above-stated languages are different. For instance, there are three cases in Arabic language, and their meanings in the relevant language are transmitted by morphological and syntactic means which correspond to the cases of the Russian language, although there are six cases in it. Into the bargain, in the Tajik language, the case categories are not distinguished, while transmitting the grammatical meanings of the Arabic ones into the Tajik language we resort to syntactic means, on the whole.

LITERATURE

1. Ashrapov, B. P. Consideration on the place and role of subordinate conjunctions in «Tuhfat- ul-khoni» by Muhammad Vafo Karminagi / B. P. Ashrapov // Bulletin of Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian Sciences. – 2017. – No 4(73). – P. 101-109.
2. Ashrapov, B. P. The Place of Poly-Affixes in the Tajik Literary Language of the XVIII-th Century / B. P. Ashrapov // Bulletin of Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian Sciences. – 2015. – No 3(64). – P. 122-131.
3. Grande B.M. Arabic Grammar Course in Comparative Historical Illumination. - M.: Eastern Literature of the Russian Academy of Sciences, 2001. - 596 pp
4. Internet resource: www.sattor.com. (Date of appeal: 28.10.2014).
5. Internet resource: www.wikiwic.com. (Date of appeal: 02.02.2021).
6. Kubryakova E.S. Grounds of Morphological Analysis (based on the Germanic languages). – M.: Science, 1974. – 319 pp.
7. Rastorgueva V.S., Edelman D.I. Experience of the Historical-Typological Study of Iranian Languages. Volume 1. Phonology. Evolution of the morphological type. – M.: Science, 1975. – 238 pp.
8. Umari Khayyom. Ruboyet. - Dushanbe: Enlightenment and Culture, 2010. - 236 pp.

THE CASES IN THE DIFFERENT STRUCTURED LANGUAGES

The article under consideration is devoted to cases and the author tried to investigate the different structury languages.. Every language that has cases expresses grammatical meaning in different ways. In the course of the study of languages with different structures it turned out that all proto-languages had from 6 to 8 cases and in some languages cases still exist, including six cases in Russian, three cases in Arabic and four cases in German. Into the bargain, the authors of this article consider the existence of cases in the ancient Iranian languages.In the article Russian, Arabic, English, and Tajik languages with examples from the conjugation forms of the cases have been studies.

Keywords: *case, inflection, ways of case expression, morphology, syntax, analysis and comparison.*

ПАДЕЖИ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена падежам, и авторы старались исследовать падежи в разноструктурных языках. Каждый язык, который имеет падежи, выражает грамматическое значение разными способами. Во время исследования разноструктурных языков выяснилось, что все праязыки имели от 6 до 8 падежей и в некоторых языках падежи до сих пор существуют, в том числе, в русском

языке – шесть падежей, в арабском языке – три падежа и в немецком языке – четыре падежа. Также в исследовании рассматривается существование падежей в древнеиранских языках. На примерах анализируется изменение слов по падежам в русском, арабском, английском и таджикском языках.

Ключевые слова: *падеж, флексия, способы выражение падежа, морфология, синтаксис, анализ и сравнение.*

ПАДЕЖҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Мақола ба падежҳо - ҳамчун ифодагари маъниҳои грамматикӣ бахшида шуда, муаллифон кӯшиш ба харҷ додаанд, ки забонҳои аз ҷиҳати сохт гуногунро мавриди таҳқиқ қарор диҳанд. Ҳар як забоне, ки падеж дорад, бо воситаҳои гуногун маъниҳои грамматикиро ифода мекунад. Ҳини таҳлилу баррасии забонҳои гуногунсохт маълум гардид, ки ҳамаи забонҳои даврaҳои бостон падежи худро доштаанд ва миқдори онҳо тақрибан аз 6 то 8 падеж будааст. То имрӯз он дар бархе аз забонҳо устувор боқӣ мондааст, аз ҷумла дар забонҳои русӣ – шаш падеж, арабӣ – се падеж, олмонӣ – чор падеж. Инчунин, дар ин таҳқиқот оид ба мавҷудияти падеж дар забонҳои эрониш қадим иттилоъ дода шудааст. Дар мақола забонҳои русӣ, арабӣ, англисӣ ва тоҷикӣ бо мисолҳо аз рӯи тасрифи падежҳо ба риштаи таҳлил кашида шудааст.

Калидвожа: *падеж**,** бандак, воситаҳои ифодаи падеж, морфология, синтаксис, таҳлил ва муқоиса.*

Information about authors:

Ghiyosov Nurullo Ismatovic *- candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Arabic grammar, Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1. E-mail: nur-1954@mail.ru Тел.: (+992) 927739641*

Kuzieva Nodira Murodovna *- candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Arabic grammar, Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1. E-mail: grammatika-arab@mail.ru Tel.: (+992) 927613244*

Сведения об авторах:

Гиёсов Нурулло Исматович *- кандидат филологических наук, доцент кафедры грамматики арабского языка, Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова, Адрес: 735700, Республика Таджикистан,г. Худжанд, Мавлонбекова 1. E-mail: nur-1954@mail.ru Тел.: (+992) 927739641*

Кузиева Нодира Муродовна *- кандидат филологических наук, доцент кафедры грамматики арабского языка, Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, Мавлонбекова 1. E-mail: grammatika-arab@mail.ru Тел.: (+992) 927613244*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ғиёсов Нурулло Исматович *- номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи грамматикаи забони арабӣ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузар. Мавлонбеков 1. E-mail: nur-1954@mail.ru Тел.: (+992) 927739641*

Қӯзиева Нодира Муродовна *- номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи грамматикаи забони арабӣ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузар. Мавлонбеков 1. E-mail: grammatika-arab@mail.ru Тел.: (+992) 927613244*

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЭТНОГРАФИИ ИФОДАГАРИ НОМИ МАТОЪ ВА АНВОИ ОН ДАР ШЕВАИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Абдуназарова Г.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни

Сарсухан. Диалектизмҳои этнографии ифодагари номи матоъ ва анвои он дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ҳамчун масъалаи алоҳида дар забоншиносии тоҷик ва шевашиносии он мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Матоъ, навъҳои он вобаста ба маҳсулоти соҳаи бофандагӣ (нахи пахта, абрешим, пашм), вобаста ба ранг, ба таъйинот матоъ ва ҳаҷму андозаи он шаклу номгузориҳои гуногун дошта, ба сатҳи рушди воситаҳои истеҳсолот ва қувваҳои истеҳсолкунанда дар ин ё он

марҳалаи тараққиёти ҷомеа пайванди ногусастанӣ дорад. Р.Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев дар бахши лексикаи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (1980) масъалаи мазкурро дар робита ба номҳои либос арзёбӣ намуда, танҳо аз ду диалектизми этнографии **сон** (суф, матои сафеди фабрикавӣ); **рағза** (матои носуфта, дуруште, ки аз пашми шутур, гӯсфанд ва умуман ҳайвонот тайёр карда мешавад) [12, с.162]. Аз нигоҳи замон агар ин ду вожаро дида бароем, яке ба номгузории калимаю истилоҳоти соҳаи бофандагӣ ба охири асри Х1Х ва ибтидои асри ХХ (**сон)** тааллуқ дошта, дигаре (**рағза**) дорои таърихи тӯлонии пайдоишро соҳиб буда, ба рушди ҳунарҳои дастӣ дар даврaҳои нисбатан қадимтари инкишофи истеҳсолоти маҳаллӣ вобаста мебошад.

Қисми асосӣ Муҳаққиқи лаҳҷаҳои Рашт профессор Ш. Исмоилов низ баъзе хусусиятҳои номгузории марбут ба номи матоъҳоро дар доираи номи либосҳо ва ҷузъҳои таркибии онҳо баррасӣ намуда, мавҷудияти диалектизми **моъмила** (дар забони адабӣ: тиҷорат, хариду фурӯш)-ро ба маънои «ҳама чизи танҳо ба матоъ ва либосворӣ тааллуқдошта», ки аз ҳудуди деҳаи Яхчи ноҳияи Нуробод берун намебарояд ва бо диалектизмҳои **лоқу лъқ, ҷълу ҷъғел** қисман муродиф будани онро таъкид кардааст, зеро вожаҳои мазкур мафҳуми «ҳама гуна ашёи матоии хона, аз қабили кӯрпа, кӯрпача, гилем, болишт ва ғайра»-ро низ ифода мекунанд [7, с.113]. Дар лаҳҷаҳои Рашт зимни маъракаҳои хурсандӣ дар шакли матоъ туҳфа кардани чизе маъмул будааст ва ин муддаоро дар истеъмол будани диалектизми **саръ по** исбот мекунад. Ё ин ки маҷмуи матоъ ва сару либоси арус дар аксарияти гӯйишҳои шеваи ҷанубӣ бо истилоҳи туркӣ-ӯзбекии **тъқъз** (нуҳ) ифода карда мешавад, ки шумораи **нуҳ** рамзӣ буда, он барои ифодаи мафҳуми якчанд қабат либосу чанд либосвор матоъ ба кор меравад. Ин диалектизм дар нутқи мардуми водиҳои Ҳисору Вахш, минтақаи Кӯлобу Рашт ба маънои зикрёфта роиҷ мебошад.

С. Раҳматуллозода зимни таҳқиқи лексикаи тӯйи арусӣ менависад, ки «Баъд аз муҳайё шудани ҳамаи ашёи зарурӣ қалинг бурда мешавад. Истилоҳоти марбут ба қалинг дар шеваи ҷанубӣ чандон зиёд нест. Баробари калимаи **қалинг** вожаи **маҳр//маҳър//mahp** (ВР), тъқъз//тъқъзак истифода мешавад ва хароҷоти тӯй бо ибораҳои маҳри мол (ШК), **mahpъ** мъхр (Р), молъ амвол (ШК) ифода мегардад». Бояд афзуд, ки дар нутқи бисёр маҳаллоти Водии Ҳисор диалектизми **қалинг** бо истилоҳоти **маҳр** ва **тъқъз** як чиз набуда, зери мафҳуми **қалинг** танҳо пул дар назар дошта мешавад, вале **тъқъз** ба тамоми сару либос ва ҷиҳози арус нисбат дошта, матоъҳоеро, дар шакли туп барои дӯхтани кӯрпаю кӯрпача ва болишт таъин шудаанд, **моли зийотӣ** мегӯянд.

Аз ин мулоҳизарониҳо бармеояд, ки матоъ ва анвои он дар ташаккули дигар унсурҳои луғавӣ нақши муҳим доштааст. Ба ҳамин минвол, мо диалектизмҳои этнографии марбут ба номи матоъ ва анвои онро аз рӯйи мавзуъ, маъно, таъинот ба тариқи зайл тақсимбандӣ кардан мумкин аст:

1. Диалектизмҳои этнографии ифодагари номи умумии матоъҳо: ***мато*** (ар.: матоъ – 1.порча, қумош; 2.мол, колои тиҷоратшаванда; молу мулк, сарват [13, с.655]; матоъ, газвор; ***газмол*** (газвор; матои фабрикӣ, ки онро дар шакли туп печонида бошанд): Пеш-о ай Дъшамбӣ туп-туп ***газмол*** меовадан (Р); ***карбос//карвос*** дар Фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи аслан ҳиндӣ ба маънои «матои дурушти нахӣ» [13, с.539] маънидод шуда, дар Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ «як навъи матои сафеде, ки дар дӯкони дастӣ бофта мешуд» тавзеҳ ёфтааст; ***карбосӣ//карвосӣ*** – мансуб ба матои ***карбос***, ки сафедрангу дуруштбофт аст); дар заминаи вожаи ***карбос*** исми шахси мураккабсохти ***карбосбоф*** ба маънои «бофандаи карбос» сохта шудааст; ***кола*** – вожаи тоҷикиасл буда, дар забони адабӣ дар шакли ***коло*** маънои «мол, матоъ; чизу чора»-ро ифода мекардааст [13, с.558] дар Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ бошад, бар 5 маъно мустаъмал аст, ки ҳамаи маъноҳои он хусусияти этнографӣ доранд ва бештари маъноҳои он бевосита ба мавзуи мавриди назар мутааллиқ мебошад: 1) либосворӣ, матоъ; 2) мол, чорво; 3) ашё, чизу чора; 4) қалин, маҳр; 5) сару либосе, ки ба арусшаванда фиристода мешавад [10, с.335]: ***кола****ҳой арус-а пора кардемъ духтем* (ЁЛ, ҶК); диалектизми ***латта*** – асосан «матои куҳнаи фарсуда» маънӣ шуда, мафҳуми «рӯймол ва сарбанд»-ро ҳам инъикос менамояд: *И(н)* ***лата***-ра *мъ либос намкънъм* (ВР). Тавассути он калимаҳои мураккаби ***латтасев*** (навъи себи хеле мулоим), ***латафаранг*** (навъи матои сифаташ паст), ***латахорак*** (навъи хоре, ки аз ғӯрааш рафида тайёр мекунанд); ибораҳои ***латай гирди сар*** (як тарзи рӯймолбандии занон), ***латай ғълбар*** (докаи гулдор), ***латай докагӣ*** (рӯймоли дока), фразеологизми ***лата шидан (***бе ҳолу бемадор, лоғар шудан) ва ғайра сохта мешавад. Дар лаҳҷаҳои Бухоро М.Маҳмудов, Б.Бердиев диалектизмҳои зеринро, ки бо вожаи латта сохта шудаанд, ба қайд гирифтаанд: ***латапарчин*** (босаришта, сариштакор; он, ки либосу либосворӣ (матоъ ва газворҳои гуногун) пасандоз мекунад); ***латабӯй*** (бӯйи ғализи латаи сӯхтагӣ), ***лата-пута*** (либосу матоъҳои куҳна), ***латачигӣ*** (савдогаре, ки шуғлаш матоъфурӯшӣ аст) [9, с.138]; ***рағза*** дар нутқи мардуми Кангурту Ховалинг, ба маънои 1) «матои махсуси носуфтаву дуруште, ки аз риштаҳои нисбатан ғафси пашмӣ ё пахтагӣ тайёр карда мешавад**:** ***рағза****-ра мебофтан-ъ ба (баъд) чаҳман мекаан* (Хов.); 2) либосе, ки аз матои мӯинаи дастибофт дӯхта шудааст (Ғор., т.Вах., ВР); 3) гилеме, ки аз риштаҳои ғафси пашмӣ ва пахтагӣ тайёр карда мешавад (Раштӣ, Хов.) [10, с.570]; калимаи ***рағза*** дар сохтани чунин унсурҳои луғавию грамматикӣ хизмат кардааст: ***рағза задан*** – боло бар задани қисмати поёни

чакман, ҷома, пероҳан (дохил кардани курта ба шалвор); ***рағзабофӣ*** – ҷараёни бофтани рағза; ***рағзақоп*** **–** ҷуволе, ки аз матои мӯинаи дастбоф дӯхта шудааст; ***рағзамол*** – он, ки рағзаро пас аз бофтан бо пошнаи по шибба мекунанд [10, с.570]; ***чалма*** – вожаи аслан туркӣ-ӯзбекист ва дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бар се маъно роиҷ мебошад: 1) чирк, қарқи бадан; 2) муҳосира, иҳота, муҳосира кардан; 3) матое, ки чӯпонон ба шакли салла ба сар мепечонанд [10, с.819]. Дар лаҳҷаҳои Бухоро ин вожа: «саргини дар фарши оғил часпидаи бузу гӯсфанд, ки онро тахта-тахта канда, чун сӯзишворӣ истифода мебаранд» [9, с.235] дар гардиш будааст. Истисно аз ин, дар гӯйишҳои ҷанубӣ дар шакли маҳдуд бошад ҳам, муродифи туркӣ-ӯзбекии калимаи ***рағза – урмак*** (рағза, рағзабофӣ) низ мушоҳида карда мешавад.

2.Диалектизмҳои этнографие, ки хелҳои матоъро вобаста ба ранг ифода мекунанд: ***авлон//алвон*** **–** калимаи арабиасл аст, ки дар забони адабӣ маъноҳои «ҷамъи лавн (ранг), гуногун, рангоранг»-ро ифода карда, дар шеваи ҷанубӣ «матои сурхри якранг» тафсир ёфта, навъҳои зерин дорад: ***авлони ордак*** (бумазӣ), ***авлони патдор*** (навъи бумазӣ); ***алача//алоча*** – матое, ки аз нахи пахта ё ресмони абрешимии рах-рахи рангоранг бофта мешавад: *да ҷоҳой мо бофъндаҳой* ***алача*** *кам бъд*; навъи аълои ***алача//алоча*** бо ибораи ***алачай мийонков*** маъмул буд, ки бо ин ибора ҳатто дар матнҳои фолклорӣ низ дучор омадан мумкин аст: *да танай йоръм* ***алачай мийонков****-ай, дуст-ъш медорум ҷавонаки сийоҳтов-ай* [10, с.54]. Ин навъи матоъ асосан бо истифодаи ду хели ранг: сафеду сиёҳ оро дода мешуд, аз ин рӯ, бо ранги ало (дуранга, рах-рах) марбут мебошад; ***банот*** ҳамчун вожаи арабӣ дар забони адабӣ барои ифодаи мафҳуми 1) «ҷамъи бинт», 2) маҷозан: «ҳамсохт, ҳамто, ҳамҳайат» [13, с.140] ба кор рафта, дар гӯйишҳои ҷанубӣ ба ду маъно роиҷ аст: 1) як навъ матои сурхтоб, ки ба махмал шабеҳ мебошад; 2) ранги сурхи баланд [10, с.86]. Бо таркиби овозии ба он наздик дар лаҳҷаҳои Бухоро барои ифодаи номи матоъ истилоҳи ***банорас*** ба маънои «як навъ матои бофтаи майданақши сиёҳу сафед, ки тораш абрешиму пудаш ресмони пахтагӣ мебошад [9, с.40], ба кор бурда мешавад. Диалектизми ***карбосалача*** (тик, як навъ матоъ, ки ба ***алача*** монанд аст) доираи маҳдуди интишор дошта, бо матои ***тик***, ки он ҳам дуранга аст, муродиф мебошад. Дар робита бо исми ***тик***, ки номи матоъро вобаста ба ранги он – сурху сафед (дуранга) ифода кардааст, ин вожа боз як муродифи наздикмаънои дигар – ***сурхалача*** (алочаи сурхчатоб) пайдо кардааст. Монанди ҳамин истилоҳи ***сийоҳала*** (матои сиёҳи рах-рахи маҳаллӣ) низ номи матоъро, ки рангҳои сиёҳу сафед ва ало дорад, инъикос намудааст. Номи газвори сафеди пахтагӣ бо калимаи суф ифода ёбад. Матои сафеди ***сон***, ки маҳсули тараққиёти воситаҳои технологӣ мебошад, аз рӯйи сифати нахҳо ва рангаш фарқ мекунад. Одамон зимни гузаронидани маросими мурдагӯронӣ барои кафан кардани майит бештар матои ***суф ё сон***ро истифода мебаранд. Дар чунин ҳолатҳо асосан аз этнографизми ***кафан*** (порчаи матои сафеде, ки мурдаро ба он печонда гӯр мекунанд), ки баромади арабӣ дорад ва дар заминаи он вожаи муштаки ***кафанворӣ*** рӯйи кор омадааст, истифода бурда мешавад. Ин унсури луғавӣ дар забони адабӣ низ серистеъмол мебошад. Чунончи, Рӯдакӣ нигоштааст:

Аз ҳазорон ҳазор неъмату ноз

На ба охир ба ҷуз ***кафан*** *бурданд? [13, с.544]*

3. Диалектизмҳои этнографӣ, ки анвои матоъро вобаста ба маҳсулот муайян мекунанд. Дар гузаштаву имрӯза дар манотиқи густариши шеваи ҷанубӣ мардум барои омода намудани матоъ асосан аз се навъи маҳсулот: пахта, пилла ва пашм истифода мебурданд. Аз маҳсулоти номбурда нах, ришта, ресмони борик ҳосил мекарданд. Масалан, нахи абрешимӣ бо диалектизми ***бирешум//бърешум//бирешим//бърешим*** номгузорӣ шудааст. Ин вожа тоҷикиасл аст ва дар забони адабӣ ва тамоми шеваҳои тоҷикӣ ба маъноҳои 1) нахе, ки аз пилла ҳосил мешавад; 2) ҳарир, парниён, матои абрешимӣ роиҷ буда, хусусияти умумитоҷикӣ касб кардааст. Қадимӣ будани ҳунари бофандагиро ин мисраъҳои Фирдавсӣ далел аст:

Зи ***каттону абрешиму мӯю қаз****,*

Қасаб *кард пурмоя* ***дебою ҳаз*** *[13, с.30].*

Вобаста ба анвои маҳсулот диалектизмҳои этнографии ин гурӯҳро чунин тасниф менамоем:

а) Матоъҳои абрешимин: ***адрас*** (матои тораш абрешими ғафс), ***кундал//къндал*** (матои абрешими ҷилодор), ***қазин*** (матои карбосии абрешимин), ***оби равон*** (дар заминаи ташбеҳ маънои маҷозӣ пайдо кардааст ва дар лаҳҷа маънои «газвори ниҳоят нафис»-ро ифода менамояд), ***съндъл*** (ҳин./ар.: **дар забони адабӣ:** 1) дарахти ҳамешасабзе, ки дар минтақаҳои гарм мерӯяд; 2) чӯби дарахти сандал хушбӯ буда, хосияти давоӣ ҳам доштааст; **дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ:** матои абрешимии ҳарир), ***ҳалил*** (ар.: ҳарир; матоъҳои абрешимии нафису ҳарир дар назаранд), ***хосса*** (ар.: дар забони адабӣ ва шеваи ҷанубӣ: навъе аз матои хушсифати нафис), ***пилагӣ*** (як навъ матои абрешимӣ; мансуб ба пила) – калимаи умумитоҷикист – ба маънои «ғӯзаи кирми абрешим, ки аз он торҳои абрешим ҳосил мешавад:

Ҷу парвона оташ ба худ дарзананд,

На чун кирми ***пила*** *ба худ дартананд. Саъдӣ [14, с.60].*

Ториматор (калимаи хоси лаҳҷа маҳсуб меёбад: матое, ки танҳо аз нахҳои абрешим бофта

шудааст), ***шойӣ*** (шоҳӣ; мансуб ба шоҳ; матои маъмули абрешимӣ) ва ғ.

б) Матоъҳои пахтагин: ***карбос*** (умумиторикӣ: матои дуруштбофти пастсифат), **тик** (умумиторикӣ: матои пахтагини дуранга), ***чит*** (умумиторикӣ: матои пахтагии арзонбаҳо), **олчанбар** (диалектизм: як навъ матои пахтагини маҳаллӣ), ***дока, суф, сон*** (вожаҳои умумиторикӣ: анвои матоъҳои пахтагии маъмул), ***латафаранг//латафарҳанг*** (диалектизм: як навъ матои фаранги сифаташ паст), **ҳафкабута** (диалектизм: матои пахтагини гуногунранг) ва ҳоказо.

в) Матоъҳои нахашон омехтаи абрешим ва пахта: ***полбирешъм*** (русӣ/тоҷикӣ: матои нахҳояш абрешиму пахтагин), ***шойикарбос*** (диалектизм: матое, ки тораш аз абрешим ва пудаш аз пахта) ва монанди инҳо.

г) Матоъҳои пашмин: ***рағза*** (диалектизм: матои нахҳояш дурушти пашмин), ***чакман//чагман//чаҳман*** (умумиторикӣ: болопӯши мӯинаи дастбоф): ***чакмани бъзмугӣ*** (диалектизм: чакмане, ки матоаш аз пашми буз бошад), ***чакмани қоқма*** (диалектизм: чакмани матоаш дурушти пашмин) ва мисли инҳо.

4. Диалектизмҳои этнографие, ки мафҳуми шаклҳои гуногуни нахро ифода менамоянд: ***ришта//ръшта*** (умумиторикӣ: ресмони борик), навъҳои ришта: ***40-ум*** (ришгаи хеле борик), ***20-ум*** (ришгаи нисбатан бориктар), ***10-ум*** (ришгаи ғафс ва сахт); ***сетора*** (умумиторикӣ: ришгаҳои сетораи матоъ дар бофандагӣ), ***таҳмуйӣ*** (диалектизм: пати ришгаҳои пашмӣ), ***лос задан*** (диалектизм: тоза кардани ришта аз пат), ***тор*** (умумиторикӣ: нахҳои росту уфуқӣ (горизонталӣ)-и матоъ), ***пуд//пъд*** (умумиторикӣ: нахҳои бари матоъ), ***торсарӣ*** (диалектизм: торҳои ришгаи пашмӣ), ***рушидан*** (диалектизм: амали омехта шудани нахҳо) ва ғайра.

5. Диалектизмҳои этнографие, ки номи воситаҳои дастии ресмонбофиро нишон медиҳанд: ***шимак*** (диалектизм: калобаи ришгаи пашмӣ), ***чалак*** (диалектизм: асбоби пашмресӣ), ***чарх*** (умумиторикӣ: дастгоҳи ресмонресӣ), ***сарпара*** (диалектизм: ришгаи чархи ресмонресӣ; тор, нах), ***урчуқ//урчък//орчък*** (диалектизм: олати ресмонресӣ, ки аз чӯб сохта мешавад) ва ҳоказо.

6. Диалектизмҳои этнографие, ки мафҳуми матоъро дар робита ба таъйиноти он ифода мекунанд: ***либосворӣ*** (умумиторик: матоъҳое, ки барои дӯхтани либос муқаррар шудаанд), ***поҷумавор//поҷумаворӣ*** (диалектизм: матоъҳое, ки аз онҳо лозимӣ омода карда мешаванд), ***саллаворӣ*** (умумиторикӣ: матое, ки барои саллабандӣ муқаррар шудааст), ***кьртаворӣ, кьртагӣ*** (умумиторикӣ: матоъ барои дӯхтани курта), ***сарбанд*** (умумиторикӣ: матоъ барои тайёр кардани рӯймол), ***иртиш*** (диалектизм: пораи матое, ки дар рӯзи ҷаноза ба одамон дода мешуд. Ин таомул алҳол аз байн рафтааст), ***тилимӣ*** (диалектизм: матое, ки аз порчаҳои гуногун дӯхта мешуд), таркдӯзӣ (диалектизм: муродифи қурокдӯзӣ), ***ситорашавак*** (диалектизм: гули матоъҳои рангоранг, ки дар кӯрокдӯзӣ ба кор мебаранд), ***гълакбърӣ, гълакдузӣ*** (муродифи кӯрокдӯзӣ) ва ғ.

Хулоса ба ҳамин тариқ, баррасии калимаҳои ифодагари номи матоъ дар шеваи ҷанубӣ бармеояд, ки як қисми чунин вожаҳо дар шакли унсурҳои луғавии умумиторикӣ дар ҳамаи гӯйишу лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ мустаъмал буда, як бахши дигари он танҳо дар доираи як ва ё якчанд маҳалу мавзеъ истеъмол меёбанду халос, ки онҳо дар забоншиносӣ бо истилоҳи диалектизм маъмул мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Бобомуродова М. Вожаномаи мухтасари зебу зинати занон ва заргарӣ / М. Бобомуродова. – Душанбе: Бебок, 2014. – 71 с.
2. Бобомуродова М. Маълумоти мухтасар дар бораи манбаъҳои лексикаи ороишӣ–зиннати занон / М. Бобомуродова // Маҷмуаи илмию методӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2009. – С. 143-147.
3. Бобомуродова М. Намунаи мавод барои таҳқиқи истилоҳоти ороиши занон дар лаҳҷаи Панҷакент / М. Бобомуродова // Маҷмуаи илмию методӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2009. – С. 148-154.
4. Бобомуродова М. Тафсилоти луғавию маъноии калимаю истилоҳоти ороиши занон дар забони тоҷикӣ / М. Бобомуродова // Автореферати диссертатсияи номзадӣ. – Душанбе: ДМТ, 2012. – 25 с.
5. Богорад Ю.И. Южнокулябские диалектизмы / Ю.И. Богорад // Масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1971. –С. 245-257.
6. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тагнов / Н. Гадоев. – Душанбе, 2012. –107 с.
7. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2018. – 333 с.
8. Исмоилов Ш. Як омили халқияти забони асари бадеӣ / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2012. – 120 с.
9. Маҳмудов М. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 278 с.
10. Маҳмудов М. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе, 2012. – 946 с.
11. Неменова Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка / Р.Л. Неменова. – Сталинабад, 1956. – 167 с.
12. Неменова Р.Л., Ҷӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Р.Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1980. – 328 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. –М.: Советская энсиклопедия, 1969. – 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. –М.: Советская энсиклопедия, 1969.– 951 с.

15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – 996 с.
16. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М., 1972. – 327 с.
17. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М., 1983. – 335 с.

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЭТНОГРАФИИ ИФОДАГАРИ НОМИ МАТОЪ ВА АНВОИ ОН ДАР ШЕВАИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола, муаллиф диалектизмҳои ифодагари номи матоъро аз лиҳози маъно, баромад, дараҷаи истеъмол дар шеваи ҷанубӣ мавриди баррасӣ қарор додааст.

Мақсади мақола Дар такя бо андешаҳои муҳаққиқони соҳа – Ғ. Ҷӯраев, Ш. Исмоилов, С.Раҳматуллозода, Н.Гадоев ва дигарон ӯ кӯшидааст, ки ҳудуди интишори калимаҳои умумиҳоҷикӣ ва диалектизмҳои этнографии ифодакунандаи номи матоъ муайян намояд.

Маводи фароҳамомадаро аз рӯйи ифодаи номи матоъ, ранг, навъҳои матоъ вобаста ба маҳсулот ва нахи он, воситаҳои дастии матоъбофӣ ва таъйиноти матоъ бо ниишон додани мансубияти забонии калимаҳо тасниф намуда таҳлилу тадқиқ созад.

***Калидвожаҳо**: гӯйиш, лаҳҷа, шева, вожаҳои умумиҳоҷикӣ, диалектизм, этнографизм, диалектизми этнографӣ, таснифот, номи матоъ, ранги матоъ, таъйиноти матоъ ва ғайра.*

ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ДИАЛЕКТИКА НАЗВАНИЯ ТКАНИ И ЕЕ ВИДОВ В ЮЖНОМ СТИЛЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье автор исследует лексико - семантические особенности этнографических диалектизмов обозначающих названия тканей в южном диалекте таджикского языка. Автор, в ходе исследования темы в основном опирается на мнение ведущих диалектологов, таких как: Г. Джураева, Ш. Исмоилова, С. Раҳматуллозоды, Н. Гадоева и другие, а также самостоятельно определяет множество фонетических вариантов общетаджикских слов, которые употребляются в речи жителей южных местностей, указывает границы распространения диалектизмов, их значения; классифицирует ткани по названию, разновидности, цвету, волокну и назначению ткани в быту.

***Ключевые слова:** наречие, говор, диалект, общетаджикские слова, диалектизмы, этнографизмы, этнографические диалектизмы, классификация этнографизмов, название тканей, цвет тканей, назначении тканей.*

ETHNOGRAPHIC DIALECTICS OF THE NAME OF THE FABRIC AND ITS TYPES IN THE SOUTHERN STYLE OF THE TAJIK LANGUAGE

In this article, the author researches the lexico-semantical - features of ethnographic dialectisms denoted by the names of fabrics in the southern dialect of the Tajik language.

The author of the research topic mainly relies on the opinion of leading dialectologists like G. Juraev, Sh. Ismoilov, S. Rakhmatullozoda, N. Gadoev and others and independently determines the set of phonetic variants of general Tajik words that are used in the speech of residents of southern area. The gained materials from the expression of the name of the fabric and their meaning: colour, name, variety, color, fiber and purpose hand The classification of words is not classified, but analized and research by

***Keywords:** adverb, dialect, dialect, general Tajik words, dialectisms, ethnographisms, ethnographic dialectisms, classification of ethnographisms, name of fabrics, color of fabrics, purpose of fabrics.*

Дар бораи муаллиф:

***Абдуназарова Гулҷаҳон Абдулмаҷидовна** - унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Тел: (+992) 985260572*

Сведения об авторе:

***Абдуназарова Гулджахон Абдулмаджидовна** - соискатель кафедры теории и практики таджикского языка**,** таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Тел: (+992) 985260572*

About the author:

***Abdunazarova Guljahon Abdulmajidovna** - candidate of the Department of Theory and Practice of the Tajik Language**,** Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni**.** Tel: (+992) 985260572*

ОИД БА ЯКЕ АЗ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МАЙДОНИ ЛУҒАВӢ ГРАММАТИКИИ КОНСЕПТИ «ҲАРАКАТ» ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Оқилова Д. Ӯ.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Сарсухан. Дар марҳилаи имрӯзаи тараққиёти илми забоншиносӣ шавқу рағбати мухаккикон нисбат ба омӯзиши забонҳо ва ҷиҳати функсияи воҳидҳои забонӣ зиёд гаштааст ва яке аз ҷанбаҳои он, ин ҳамбастагии илм бо фарҳанг, яъне таъсир ва муносибати забон ва фарҳанг мебошад. Аз ин лиҳоз мо ба таҳлили ифодаи консепти «ҳаракат» дар сохтори забон, рӯй овардем. Мафҳуми консепт дар маркази таваҷҷӯҳи бисёр мухаккикон қарор гирифта, бо тарзҳои гуногун тафсиф карда мешавад. Онро ҳамчун муаррифии идеалии фарҳангии шахс дар бораи воқеият ва ҳамчун категорияи мантиқӣ меҳисобанд.[8;40].

Олими машҳури рус Н.Д.Арутюнова консептро чун мафҳуми фалсафаи амалӣ дида мебарояд, ки он натиҷаи ҳамбастагии якчанд омилҳо ба монанди анъанаи миллӣ, таҷрибаи зиндагӣ, дин, идеология, инъикоси санъат, хиссиёт ва маҷмӯи арзишҳо мебошад. Консепт як навъ қабати фарҳангиро ташкил медиҳанд, ки инсон ва ҷаҳонро бохам мепайвандад.[1;6].

Забоншиноси машҳури дигари рус И.А. Стернин дар сохтори консепт қабати асосиро муайян менамояд, ки он воҳиди рамзи (коди) универсалӣ мебошад. [6;12].

Асоси типологияи консепти аз тарафи олими машҳури рус, Г.Г. Слышкин пешниҳод шударо, вижагиҳои арзишҳои таркибӣ ташкил медиҳанд, ки он яке аз хусусиятҳои асосии консепт маҳсуб мешавад.[7;7].

А.П. Бабушкин қайд мекунад, ки консепт нисбатан ивазшаванда буда, метавонанд бо мурури замон маъноашонро аз даст диҳад ва дубора ташаккул ёбад. [3;16].

Дар илми забоншиносии муосир дар радифи таҳлили маводҳои забонӣ аз ҷиҳати танҳо луғавӣ ё танҳо грамматикӣ, воҳидҳои забонӣ дар сохтори майдонҳои функсионалӣ семантикӣ омӯхта мешавад.

Мо низ тасмим гирифтем, ки консепти «ҳаракат»-ро низ дар асоси назарияи майдони семантикӣ таҳлил намоем. Дар сохтори майдони семантикӣ ядро ва периферия. Дар ядро маркази майдони семантики феълҳои ҳаракат дар забони англисӣ феълҳои ҳаракати to move-кӯчидан, to go-рафтан, to come-омадан ташкил медиҳад. Дар периферия онро бошад, феълҳои to run-давидан, to walk-сайр кардан, to draw-кашидан, to drop- рондан, to fly- паридан, to wear- пӯшидан, to swim-шино ҷойгир ҳастанд.

Ба ақидаи А.В. Бондарко майдони функсионалӣ- семантикӣ ин гурӯҳбандии воҳидҳои луғавӣ ва грамматики дар асоси категорияи муайяни маъноӣ, инчунин воситаҳои гуногуни омехта (лексикӣ, синтаксисӣ ва ғайра) ва ҳамбастагии онҳо дар асоси умумиятҳои вазифаҳои маъновии онҳо мебошад.

Қисми асосӣ. Майдони функсионалӣ-семантикӣ- ин системаи воситаҳои гуногуни забонӣ (морфологӣ, синтаксисӣ, лексикологӣ) мебошад, ки дар асоси умумияти вазифаҳои онҳо барои ифодаи ин ё он категорияи забонӣ истифода карда мешавад, яъне «Майдони функсионалӣ - семантикӣ» маҷмӯи воҳидҳои забонист, ки байни якдигар алоқамандӣ доранд ва мувофиқи системаи муайян барои ифодаи ҳодисаи забонии муайян хизмат мерасонанд.[4;94]

Бояд қайд кард, ки дар забони англисӣ мафҳуми «ҳаракат» бо лексемаи асосии «to move» ифода меёбад, ки он маркази асосии консепт маҳсуб мебошад ва он чӣ хеле, ки мо дар боло қайд кардем, маркази ин майдонро ташкил медиҳад. Барои ошкор намудани хусусиятҳои консептуалии он, каноҳаҳои наздики лексемаи «to move» -ро муайян намудан лозим аст, ки онро мо дар ин мақола таҳқиқ менамоем. Дар натиҷа, омӯхтани луғатҳо ,дорои маъноҳои зерини асосӣ мебошад. [12; 13]

1 «Ҳаракат кардан, рафтан»

Масалан:To move a chair – курсиро ба ҷое ҷеҷонидан

2. «Ҳаракат кардан, кӯчидан, ба ягонҷо кӯчидан»

Масалан:To move a house ба хонаи дигар кӯч бастан

3. «Ба ҳаракат даровадан, ба амал намудан шурӯъ кардан»

Бо мисолҳо мебинем:

To move the bowels – маҷбуран б а кор даровардани рӯдаҳо

To move smb.to do anything - касеро ба ҷунбиш даровардан.

Ҳамин тавр, каноҳаи наздики мафҳуми «ҳаракат» аз лексемаҳое иборатанд, ки мафҳумҳои ҳаракатро муаррифӣ мекунанд. Инчунин, лексемаи «to move» боз чунин маъноҳои иловагӣ дорад, ба монанди : [12; 13]

1. «Муассир кардан, даст задан, ламс кардан, ба чизе водор кардан»

Масалан;
To move to anger (to laughter) –ба хашм (ба ханда) водор кардан
To move to tears –ба ашк рехтан водор кардан
2. «Рушд кардан (дар бораи ҳодисаҳо); рафтан, (дар бораи тиҷорат)»
Масалан:
To move rapidly –зуд рушд ёфтан
3. «Пешниҳод, (пешниҳод, қарор); изҳорот кардан; ба суд мурочиат кардан; кардан»
Масалан:
To move to adjourn the meeting – пешниҳоди ба таъхир гузоштани ҷаласа.
4.«Гаштан, дар доираи чизе гаштан»
Масалан :
To move in a literary circles- дар доираи аҳли адабиёт.
5. «Нашукуфтан»
Nothing is moving in the garden – Дар боғ то ҳол ҳеч чиз насазидааст
6. «Ба дигар даст гузаштан; фурухтан»
7.«Ҳукмронӣ кардан; корбарӣ намудан; дасткорӣ кардан»

Ҳамин тариқ, ин маъноҳои иловагии лексемаи «to move» канораи дури мафҳуми «ҳаракат"-ро муаррифӣ мекунанд. Барои муайян кардани дигар маъноҳои консептуалии иловагӣ қатори синонимии лексемаи «to move»-ро дида баромадан лозим аст:

1. Go (v) – to move or travel – «ҳаракат кардан, роҳгаштан, сайёҳат кардан».
2. Come(v) - to move towards the speakers or a particular place-“омадан; биёед; расидан;ба сӯи баландгӯякҳо ё ба ҷои муайян рафтан «.
3. Budge(v) – move very slightly- «ҷунбонидан; ба ҷунбиш даровардан;ҷунбидан».
4. Stir (v) - move very slightly – «ҷунбонидан, ба ҳаракат овардан».
5. Walk(v) - use one's feet to advance - «роҳ гаштан; рафтан; роҳ рафтан».
6. Step (v) - shift or move by taking a step –«ҳаракат карадан бо гузоштани қадам , қадам гузоштан; пой мондан».
7. Shift (v) – move around, change place or direction – «ҳаракат кардан; давр задан; иваз кардани ҷой ё самт».
8. Transfer (v) - move from one place to another –«интиқол кардан; ҳаракат кардан аз як ҷой ба ҷои дигар».

9.Transport(v) - move something or somebody around; usually over long distances –«ҳаракат кардани чизе ё кассе бо нақлиёт; одатан дар масофаҳои дур кашондан бо нақлиёт».

10.Travel (v) - change location, move – «сайёҳат кардан, иваз кардани ҷойгоҳ, ҳаракат кардан».

11.Shove (v) - come into rough contact with while moving – «ҳангоми ҳаракат ба чизе бархӯрдан, чизеро тела додан»

12.Shuffle (v) - walk by dragging one's feet – «кашола кардани пойҳо дар ҳаракат кардан».

13.Relocate (v) – to move (something) from one place to another –«интиқол додани (чизе) аз як ҷой ба ҷои дигар ; ба тартиб даровардан»

14.Rearrange (v) - put into a new order or arrangement – «ба танзим овардан, ба тартиби нав даровардан, азнав созмон додан».

15.Run(v) - move fast by using one's feet, with one foot off the ground at any given time – «тез бо истифода аз пойҳо; ҳаракат кардан дар як лаҳзаи муайян бо як пой дар рӯи замин давидан».

16.Pass(v) - movepast –«Гузариш ,гузар кардан» .

17.Push(v) – to use sudden or steady pressure in order to move (someone or smth.)toward away from oneself or to a different position –«истифода бурдани фишори ногаҳонӣ ё устувор барои ҳаракат кардан; (касе ё чизе). Ба сӯи дур аз худ ё ба мавқеи дигар тела додан».

18.Wander(v) - move about aimlessly or without any destination –«сар сари гаштан;бемақсад ё бидуни таъинот ҳаракат кардан».

19.Drive(v) - cause someone or something to move by driving –«Рондан; боиси ҳаракат кардани касе ё чизе бо ронандагӣ шудан»

20.Chase(v) - go after with the intent to catch –«Шикор кардан бо мақсади дастгир кардан; аз паси чӣ рафтан; таъқиб кардан».

21.Roll(v) - move by turning over or rotating –«Давр задан ё бо гардиш ҳаракат кардан».

22.Climb(v) -move with difficulty- «бо душворӣ ҳаракат кардан; часпида баромадан»

23.Crawl(v) - move slowly –» оҳиста ҳаракат кардан ; говак кардан».

24.Fly(v) - move quickly or suddenly, travel through the air –» парвоз кардан; зуд ё ногаҳон дар ҳаво ҳаракат кардан; парвоз кардан».

25.Swim(v) - move as if gliding through water - «шино кардан; ҳаракат кардан; гӯё ки аз даруни об гузаштан;»

26.Drag(v) - move slowly and as if with great effort -» оҳиста гӯё бо саъйи зиёд кашола кардан».
27.Cross(v) - travel across or pass over -«убур кардан ё гузаштан;
28.Jump(v) - move forward by leaps and bounds –«ба пеш ҳаракат кардан; ҷаҳидан ”
29.Limp(v) - proceed slowly or with difficulty -оҳиста ё бо душворӣ роҳ гаштан; лангидан».
Ин номгӯй на танҳо феълҳои асосӣ, балки феълҳои фразавиро низ дар бар мегирад.

Дар натиҷаи таҳлили воҳидҳои синонимӣ, ки мафҳуми «ҳаракат»-ро ифода мекунанд, як қатор маъноҳои иловагии консептуалӣ ба вуҷуд омаданд.

1. Stir-ба ҳаракат овардан, ҷунбидан.	11.chase-бо мақсади дастгир кардан, таъқиб кардан.
2. walk-роҳ гаштан, рафтан.	12.roll-бо гардиш ҳаракат кардан, давр задан.
3.shift-ҳаракат кардан, иваз кардани самт.	13. climb-ба душворӣ ҳаракат кардан , часпида баромадан.
4.shove-чизеро тела додан, бархӯрдан.	14.crawl-оҳиста ҳаракат кардан, говак кардан.
5.travel-ба иваз кардани ҷойгоҳ ҳаракат кардан, сайёҳат кардан.	15. fly-зуд ё ногаҳон ҳаракат кардан дар ҳаво парвоз кардан.
6.shuffle-кашола кардани пойҳо дар ҳаракат кардан	16.swim- гӯё, ки аз даруни об гузаштан .
7.rearrange-ба тартиб даровардан, ба танзим овардан.	17.push-ба мавқеи дигар тела додан
8.run- бо истифода аз пойҳо тез ҳаракат кародан, давидан.	18.drag-оҳиста ҳаракат кардан, кашола кардан.
9.wander- бемақсад ва бетаъинот ҳаракат кардан, сар -сари гаштан.	19 cross-убур кардан ё гузаштан .
10.drive-боиси ҳаракат кардани чизе ё касе шудан, рондан	20.jump-ба пеш ҳаракат кардан, ҷаҳидан.
21.limp-оҳиста ё бо душворӣ роҳ гаштан, лангидан.	

Таҳлили маводҳои фактологӣ собит менамояд, ки феълҳои силсилаи синонимии мавриди таҳлилро семаи «ҳаракат» мутттаҳид мекунад. Онҳо бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунанд:

-бо тарзи, хусусияти амал-зуд, дилпурона – нобоварона, тадричан- зуд, бо душворӣ-бо осонӣ;

-мувофиқи самти амал, ҳаракати ба чизе нигаронидашуда, ки ягон ҳадаф дорад, таъинот дорад.

-ба ҳаракати бемақсад ва ғайримақсад мукобил аст;

-мувофиқи мақсад ва хусусияти ҳаракат: сайругашт барои кайфият, машқҳои ҷисмонӣ ба ҳаракати самтӣ ё ҳаракати оддии аз як нукта ба нуктаи дигар мукобил гузошта мешавад.

Воҳидҳои синонимии муайянкардашудаи мафҳуми «ҳаракат» маъноии ҷойгиршавӣ-локализация, тағирёби дар вакт ва фазо, тағирёбии ҳолат ва амалро ифода мекунад. Феъли «to move» илова бар маъноҳои асосиаш тибқи луғат, ки семаи ҳаракатро дорад, ҳамчун феъли фразавӣ бо пешояндҳои зерин истифода мешавад: about, away, back, in, for, on, off ва ғайра.

Таҳлили луғатҳои тафсирӣ нишон дод, ки феъли «to move» бо ҳамроҳ кардани пешояндҳои локативӣ (маконӣ) ва темпоралӣ (замонӣ) маъноҳои зиёдеро ифода карда метавонад.[9,10,12,13]

Бо мисолҳо дида мебароем;

Move about/ around/ round

1. Аз як ҷой ба ҷои дигар кӯчонидан, ҷобаҷокунии мебел: Масалан:

e.g. - Oh, you've moved the furniture around again!

-Оҳ шумо мебелро боз ба ҷои дигар ҷобаҷо кардед!

2. Аз ҷое ба ҷое бо кор рафтан; бисёр сафар кардан: Масалан:

e.g. - In my work I have been moved about from city to city.

Бинобар шароити корам, ман бисёр сафар кардам ё худ, «Дар кори худ маро аз шаҳр ба шаҳр кӯчонданд»

Move a head

1. Ба пеш рафтан; дар сафи пеш ҳаракат кардан ; Бо мисолҳо мебинем;

e.g. - The horse that we were hoping would win began to move ahead halfway through the race.

- Аспе, ки мо умедворем будем, ки ғолиб хоҳад буд, дар нимаи мусобиқа дар сафи пеш ба ҳаракат сар кард..

2. Ба пеш ҳаракат кардан: Масалан:

e.g. - Our team was at the bottom of the local competition, but now they are moving ahead.

-Дастаи мо дар поёни сабқати маҳаллӣ қарор дошт, аммо ҳоло пеш рафта истодааст.

- Move a long

1.Гузаштан, издиҳом (тӯда) нашудан: Бо мисол дида мебароем:

e.g. - Move along there, please!

-Лутфан, ба он ҷо ҳаракат кунед! ё худ, Лутфан тӯда нашавед!

Move away

1.Тарк кардан, пароканда шудан, дур шудан: Масалан:

e.g. - Losing interest, the crowd moved slowly away.

- Мардум тавaччӯхро аз даст дода, охиста пароканда шуданд.

2. Тарк кардани (шаҳре, ҷое) ба ҷои дигар; кӯч бастан : Масалан:

e.g. - I don't know where you'll find your sister after all these years, she moved away (from the town) a long time ago.

- Ман намедонам, ки шумо пас аз ин ҳама қадарсолҳо хоҳари худро аз куҷо меёбед, вай хеле пештар (аз шаҳр) кӯчида рафт.

3. Тағйир додани нуқтаи назар, ақида; даст кашидан аз ақида: Масалан:

e.g. - I came gradually to move away from the position that I had always held, and to see the value of opposing opinions.

- Ман тадричан нуқтаи назари худро, ки ҳамеша риоя мекардам, тағйир додам, то ки арзиши тарафҳои муқобилро бинам.

Move back

1. Ба қафо гаштан, пуштнокӣ гаштан;Масалан:

e.g. - Move back! The roof is falling!

- Ба қафо ҳаракат кунед! Бом афтода истодааст!

2. Боз баргаштан: Масалан:

e.g. - The family left town three years ago but moved back last week.

-Оила се сол пеш шаҳрро тарк карда буд, аммо ҳафтаи гузашта дубора баргашт.

Movedown

1. Ба дохили вагон, автобус ва ғайра ворид шудан; гузаштан: Масалан:

e.g. - Move down inside, please!

Лутфан ба қафои кабина гузаред!

2.Бозгашт, интиқоли (касе) ба сатҳи қаблӣ, рутба ва ғ.: Масалан. e.g. - We had to move the student down into an easier class.

- Мо маҷбур шудем, ки донишҷӯро ба синфи осонтар интиқол диҳем, (гузаронем).

3. Қадам задан , (дар қади роҳ); ба поён рафтан: Масалан:

e.g. - The old roan had difficulty in moving down the road.

- Аспи пирро бо қад қади роҳ ҳаракат кардан душвор буд.

Move for

- Пешниҳод кардан, корбарӣ намудан; (дар парламент, суд); дархост кардани чизе: Масалан:

e.g. - The defence lawyer moved for a new trial because he had discovered some important new witnesses.

- Ҳимоягар(адвокат) ҷараёни нави судӣ дархост намуд, зеро ки ӯ якчанд шоҳидҳои нави асосиро дарёфт намуда буд.

Move forward

1. Ба пеш ҳаракат кардан, ба пеш рафтан : Масалан:

e.g. - At last the line of people waiting to go info the cinema began to move forward.

- Оқибат шахсони ба кино дар навбат интизор буда, ба ҳаракат оғоз карданд.

2. Беҳтар, хубтар, пешравӣ , рушд ёфтан: Масалан:

e.g. - More and more newly independent notions are moving forward into civilized life.

- Навигариҳои бештари мустақили рӯз торафт ба ҷамъияти мутараққи ҷой гирифта истодаанд.(ворид гашта истодаанд).

Move in

1.Ба хонаи нав ворид гардидан; кӯчидан,ҷойгир шудан: Масалан:

e.g. - We've bought our new house, but we can't move in till the end of the month.

- Мо хонаи нав харидему лекин то охири моҳ ба он ҷо кӯчида наметавонем.

2. Забт кардан, гирифтан; назорат; ворид карадан (иқтидори нав):

e.g. - As they moved in closer, they could see the moon shining on the enemy guns.

-Чун онҳо мавқеи назоратиро гирифтаанд, ҷилваи моҳро дар яроқҳои душман дида тавонистанд.

Move in on

1. Маскун шудан бе иҷозати касе: Масалан:

e.g. - My brother's friend moved in on us without even as asking him.

- Дӯсти бародари ман ба хонаи мо, ҳатто аз ӯ иҷозат нагирифта, маскун шуд. 2.Ҳаракат карда наздик, омадан, наздик шудан: Масалан;

e.g. - The camera moved in on the table for a better view of the group.

- Камера ба назди миз наздик шуд, то ки манзараи зебои гурӯҳро сабт карда бошад.

3. Иҳота кардан ва омода намудани ҳуҷум ба касе: Масалан:

e.g. - The police are moving in on the criminals hiding in the house.

- Полисҳо ҳуҷум ба ҷиноятқороне, ки дар хона пинҳон ҳастанд, омода к4арда истодаанд.

4. Гирифтани назорат дар (ташкилот): Масалан:

e.g. - Criminals have been moving in on the taxi business for some years.

- Ҷиноятқорон тиҷорати таксиро тӯли якчанд солҳо ба даст гирифтаанд:

Move into

1. Рафтан, даромадан;ворид кардан (қувваҳои нав): Масалан;

e.g. - Let's move into the shade, it's cooler there.

- Биёед ба соя равем, онҷо каме бошад ҳам салқин аст.

2. Ба хонаи нав рафтан, кӯчидан: Масалан:

e.g. - What day do you plan to move into the new house?

- Дар кадом рӯз шумо фикри ба хонаи нав кӯчиданродоред?

Move off

1. Равона шудан;(кардан); раҳсипор шудан; дурр шудан: Масалан:

e.g. - The bus moved off before all the passengers had got on board.

- Автобус баръакт рафт (раҳсипор шуд) то он даме, ки мусофирон ба он савор шуда бошанд,. Ё худ, (Автобус пеш аз мусофирон савор нашудан, ба роҳ даромад.)

Move on

1. Ақиб рондан; ба дигар ҷой роҳӣ;боз рафтан (ба ҷое): Масалан:

e.g. - The police moved the crowd on when they threatened to damage the building.

- Полисҳо тӯдаи одамонро ақиб рониданд, вақте ки онҳо таҳдиди осеб расонидан ба бинаро карданд. Ё худ,(Полисҳо вақте, ки мардум таҳдид карданд, ки ба бино зарар мерасонанд, онҳоро ақиб рониданд).

2.Бо пеш рондан; ба пеш ҷой иваз кардан; ҳаракат кардан; пеш кардан; Масалан:

e.g. - Let's trick Mother by moving the hands of the clock on, so that she thinks it's already dinner time!

- Биёед ба модар бо пеш кардани ақрабаки соат ҳазл кунем, то фикр кунад, ки аллакай вақти хӯроки нисфирӯзӣ шудааст.

3. Ҳаракатро идома додан, давом додани ҳаракат: Масалан :

e.g. - I think we've talked enough about that subject; let's move on.

- Ман фикр мекунам, ки мо дар бораи он мавзӯъ ба қадри кофӣ сӯҳбат кардем, биёед (маҷлисро) идома дихем.

4. Пешбурд дар кор, хидмат; пеш бурдан: Масалан

e.g. - Having done many years of school teaching, I felt that it was time to move on into college or university work.

- Ман солҳои дароз дар мактаб дарс дода, ҳис кардам, ки акнун вақти он расид, ки ба донишгоҳ ё коллеҷ рафта кор кунам.

5. Get a move on-(infml)- Гузаштан; бо шитоб; саросемавор(ғайрирасмӣ); Масалан:

e.g. - Get a move on, you two; we haven't all day to waste!

- Шумо ду нафар, тезтар шитоб кунед; мо набояд тамоми рӯзро барбод диҳем!

Move out

1. Кӯчидан; Масалан:

e.g. - No sooner had the family moved out (of the house) than the windows were broken and the paintwork damaged.

-Ҳамин ки оила кӯчонида шуд (аз хона), тирезаҳо шикаста ва рангубор зарар диданд.

2. Ба роҳ баромадан: Масалан:

e.g. -The train moved out, slowly at first.

- Поезд аввал оҳиста ба роҳ даромад.

Move over

1. Зичтар нишастан, ҷо ба ҷо шудан; зич шудан: Масалан:

e.g. - There's room for three if you move over.

- Агар шумо зичтар шавед, барои се нафар ҷой ҳаст.

2. Аз ҷои худ, аз мавқеи худ даст кашидан. Масалан:

e.g. - Uncle left his position on the board of directors as he felt that he should move over in favour of a younger man.

- Амак мавқеи -ҷои (мансаб) худро дар Шӯрои директорон тарк кард, зеро ҳис кард, ки бояд аз ҷои худ ба фоидаи марди ҷавонтаре даст кашад.

Move to

1. Ба (ба ҷои дигар) кӯчидан; интиқол ба (ҷои дигар): Масалан

e.g. - When did your family move to the North?

- Кай оилаи шумо ба Шимол кӯчид?

2.Муассир кардан; ба риққат овардан. Масалан ;
e.g. - The sad song moved the crowd to tears of sympathy.
- Суруди ғамангез мардумро ба риққат овард.
Move to wards
1. Ба самти (чизе, касе), ҳаракат кардан: Масалан:
e.g. - A strange creature was moving steadily towards me.
- Як махлуқи ачиб ба сӯи ман ҳаракат мекард.
2. Наздик шудан ба ақида, бо нуқтаи назар; наздик шудан ба фаҳмиш: Масалан:
e.g. - The talks seem to be moving towards agreement at last.
-Чунин ба назар мерасад, ки музокирот дар ниҳоят ба мувофиқа (созиш) ҳаракат мекард.
Move up
1. Ҳаракат кардан ба пеш ё боло: Масалан:
e.g. - The line of people waiting to go into the cinema began to move up a little.
-Катори одамоне, ки интизори ба кино даромадан буданд, каме ба пеш рафт. Ё худ
– (Навбати одамоне, ки мунтазири тамошои филм буд, охиста ба пеш ҳаракат кардан гирифт).
2.Ҷой иваз кардан, ҷой ҷудо кардан; ба боло ҳаракат кардан: Масалан;
e.g. - Move up, will you, you're taking up all the space!
- Шумо ба боло ҳаракат намекунед, шумо тамоми ҷойро ишғол кардаед!
3. Боло рафтан дар хизмат; пешбарӣ шудан (ба дигар мақом); Масалан;
e.g. - This student is finding the work too easy; she ought to be moved up into an more advanced class.
- Ин донишҷӯ корро хеле осон ичро кард; вай бояд ба синфи болайёқат гузаронида шавад. Ё худ
–(Ин донишҷӯ аз ухдаи кор осон баромад, вай бояд ба синфи болотар интикол карда шавад).
4. Қӯшунҳоро ба пеш ҳаракат кунонидан, қувваҳои иловагӣ ворид кардан: Масалан;
e.g. - Move some more men up, we need help here!
- Ба мо кӯмак лозим аст, қувваи иловагӣ биёред!
5. Баланд шудан, боло баромадани нарх: Масалан;
e.g. - The pound moved up a little today on the world money market.
- Фунт имрӯз дар бозори ҷаҳонии пул каме боло рафт. (Имрӯз, дар бозори ҷаҳонии пул, фунт арзиши худро каме боло бурд)
Move upwards
1. Рушд, такмил ёфтан, афзудан; боло рафтан:Масалан;
e.g. - Sales moved upwards for the first time this year.
- Нарх (савдо) бори аввал имсол ба боло баромад. Ё худ
-(Фурӯшҳо бори аввал имсол афзоиш ёфтанд).
1.Таҳлили феълҳои фразавӣ маъноҳои зерини консептуалиро ошкор мекунад, ки дар муқоиса бо забони тоҷикӣ чунин мебошад:

1.Ба пеш рафтан, дар сафи пеш ҳаракат кардан- Move a head.	11. Маскун шудан бе иҷозати касе-Move in on.
2. Аз ҷое ба ҷое гузаштан, аз як ҷой ба ҷои дигар кӯчонидан, ғеҷонидан-Move about/ around/ round.	12. Ҳаракат карда наздик омадан-Move in on.
3.Тарк кардан, пароканда шудан, дурр шудан-Move away	13.Гузаштан бо шитоб, саросемавор- Move on.
4.Тарк кардан, ба ҷои дигар кӯч бастан-Move away.	14.Кӯчидан- Move out.
5.Ба ақиб қафо гаштан-Move back.	15.Раҳсипор шудан, дур шудан - Move off.
6. Ба ҷое бозгаштан, баргаштан - Move back.	16. Зичтар нишастан, зич шудан-Move over.
7.Ба дохили вагон, автобус ворид шудан-Move down.	17. Аз ҷойи худ, мавқеи худ даст кашидан-Move over.
8. Кадам задан, дар қади роҳ ба поён рафтан--Move down.	18. Наздик шудан ба ақида, бо нуқтаи назар- Move towards.
9. Ба хонаи нав рафтан, кӯчидан- Move in to.	19. – Баланд шудан, боло баромадани нарх-Move up..
10. Забт кардан, назорат, ворид кардан (иқтидори нав, қувваҳои)-Move in.	20. Рушд, такмил ёфтан, афзудан-Move upwards

Маъноҳои консептуалии ошкоршуда на танҳо маънои ҳаракат кардан, ҷойиваз намудан ва балки маънои некӯаҳволии моддии инсон (роҳбарӣ, боло рафтан, пешрафт дар хидмат), маънои иқтисодӣ (болоравии нарх, афзоиш, такмил, қобили тафаккур аст, ки парадигмаи феълҳое, ки ҳаракатро ифода мекунанд, аз ҳисоби воҳидҳои фразеологӣ ба таври назаррас васеъ шуданашон мумкин аст. Фразеологизм воҳидест, ки сохт, семантика ва рангубори услубии ба худ хосро дорост.

Хусусияти фарккунандаи воҳиди фразеологӣ ин тағирёбии маъноӣ дар ҷузъҳои луғавии он мебошад.[4, с.94]

Аз ин рӯ, калима, ки ба таркибӣ воҳиди фразеологӣ дохил шуда, маънои аввалаи худро гум мекунад ва маънои нав мегирад, ки он бо дигар ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ вобаста аст. Феъли таҳкикшудаи «ҳаракат кардан» метавонад ҷузъи воҳидҳои фразеологӣ гардад, ки дар ин ҳолат он, маънои ҳаракатро қисман ё пурра гум мекунад. Барои таҳлили воситаҳои сатҳи фразеологӣ, ки ин мафҳумро ифода мекунанд, мо луғатеро истифода мебарем, ки воҳидҳои фразеологиро дар бар гирад.

Масалан:1. To move heaven and earth – аз ҳама воситаҳо истифода бурдан, барои ноил шудан ба ҳадаф ҳама чизи имконпазирро истифода бурдан. Масалан;

e.g. – He moved heaven and earth to see his daughter enter the university.

- Вай ҳамаи воситаҳоро барои дохил кардани духтараш ба донишгоҳ истифода бурд.

2. To move on to fresh pastures (to go to pastures)- касбро иваз кардан, ҷойи истро иваз кардан. Масалан;

e.g. – If the job doesn't meet my ambitions I'll be off to pastures new.

- Агар кор ба орзуҳои ман чавобгӯ набошад, ман дигар корро чустуҷӯй мекунам. Ё худ-(Агар ин кор орзуҳои маро қонеъ карда натавонад, пас ман чизи дигаре меҷӯям).

3. To move in for the kill – - азми қатъӣ гирифтан, барои ғалаба дар мусобиқа (озмун) дарафтодан ба касе (дар бораи матбуот, дар бораи телевизион).

e.g. – Te coach urged his players to go in for the kill.

- Мураббӣ футболбозони худро барои пирӯзӣ танзим кард (ҳамзӯр кард).

4. To move the goal posts – дарвозаро ғеҷонидан, сиёсат ва ҳадафҳоро тағир додан;

e.g. – He was always moving the goalposts so that we could never anticipate what he wanted. - Вай ҳадафхо ва дастурхои худро доимо иваз мекард, бинобар ин мо хеч гох наметавонистем пешгӯй кунем, ки ӯ чӣ мехохад . Ё худ.(Вай ҳамеша мақсадҳои худро иваз мекард, з-ин сабаб мо ҳеҷ гоҳ чизеро, ки ӯ мехост, пешбинӣ карда натавонистем.)

5. To move the mountains – Кӯҳро чаппа кардан . Масалан:

e.g. – Love can move the mountains.

- Муҳаббат метавонад кӯҳҳоро чаппа кунад.

6. To move with the times- Ҳамқадами замон будан.

e.g. – You must try to move with the times.

- Шумо бояд кӯшиш кунед, ки бо замона ҳамқадам бошед.

7. To move in different circles – дар доираҳои гуногуни ҷомеа давр задан, қарор доштан, гаштан; Масалан ;

e.g. – We don't know him. I mean we move in different circles.

- Мо ӯро намешиносем. Манзурам он аст, ки мо дар доираҳои гуногуни ҷомеа қарор дорем.

Ҳамин тариқ, таҳлили воҳидҳои фразеологӣ, ки мафҳуми «ҳаракат»-ро ифода мекунанд, маънои иловагии консептуалиро ошкор намуданд, ки инҳоянд**:**

1. Истифодаи тамоми воситаҳо барои ноил шудан ба ҳадаф.

2. Шуғлро иваз кардан, иқоматро иваз кардан;

3. Азми қатъӣ гирифтан барои ғалаба дар озмун, дарафтодан ба касе (дар бораи матбуот, телевизион);

4. Дарвозаро ғеҷонидан, сиёсат ва ҳадафҳоро барои бартарии худ тағйир додан.

5. Кӯҳҳоро чаппа кардан;

6. Бо замон ҳамқадам будан;

7. Дар доираҳои гуногуни ҷомеа давр задан, қарор доштан.

Воҳидҳои фразеологие, ки мавриди таҳқиқи мо гардиданд, ҷузъи «ҳаракат"-ро дар бар мегирад. Маънии «ҳаракат» маҷозӣ ва таҷдидшуда мебошад. Ин феъл дар таркибӣ воҳидҳои фразеологӣ маънои маҷозӣ, қиёсӣ пайдо карда, маънои луғави асосии худ, яъне ҳаракатро гум мекунад. Воҳидҳои фразеологӣ муҳимтарину мураккабтарин ва ҷолибтарин ҷузъҳое буда, барои ҳарчӣ пурмӯҳтавою марғубтар баён кардани фикрҳои инсон хизмат мекунад. В.В. Виноградов низ қайд мекунад, ки «воҳидҳои фразеологӣ маҳсули тафакури инсонро бо рангу ҷилои тоза мучалло месозанд, зеро онҳо худ меарзанд, ки чун моли алоҳида ва махсуси забон омӯхта ва эътироф гарданд». [5, с.47]

Хулоса, дар ҷараёни таҳқиқ чунин маъноҳои иловагии консептуалии ин мафҳум муайян карда шуданд: «ҳаракат кардан, пиёда рафтан, ҳаракат кардан, интиқол додан, пошидан, давидан, саргардон шудан, роҳнамоӣ кардан, акиб рафтан, дубора ба ҷое баргаштан, дохил шудан аз ҳамлу нақл, поин рафтан, назоратро ба даст гирифтан, бо касе бидуни иҷозат ҳаракат кардан, ворид кардан, болорафтани нархҳо, афзоиш ёфтан, беҳтар шудан наздик шудан ва ғ. "

Воҳидҳои фразеологиро бо ҷузъи «ҳаракат» таҳлил намуда, мо дарёфтем, ки ин феъл дар

вохидҳои фразеологӣ маънои мачозӣ пайдо мекунад ва маънои луғавии ҳаракатро гум мекунад. Онҳо барои ҷолибу, марғуб баён кардани фикр хизмат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Арутюнова Н.Д. Введение // Логический анализ текста. Ментальные действия. / Н.Д. Арутюнова - М.: Наука, 1993 с. 3-6.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово. // Русская словесность. Антология. / С.А. Аскольдов - М.: Academia, 1997. - 350с.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологичесой семантике языке, / А.П. Бабушкин Воронеж, 1996. - 104 с.
4. Бондарко А. В.\\ Функсиональная грамматика. / А.В. Бондарко // Изд. «Наука».1984. 94с.
5. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. / В.В. Виноградов - Москва, 1946-312с.
6. . Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта //Методологические проблемы современной лингвистики. Воронеж: Издательство Воронежского Государственного Университета, 2001. - 182 с.
7. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании «дискурсе». / Г.Г. Слышкин // М.: Издательство Азбуковник, 2000. - 240 с.
8. Попова З.Д. Некоторые проблемы выявления национальной специфики языка. Воронеж: / З.Д. Попова, И.А. Стернин Издательство Воронежского государственного университета, 2002. - 144 с.
9. Cambridge Learner's Dictionary, Cambridge, 2000.
10. Longman Dictionary of English language and Culture, Edinburgh Gate, 1998
11. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. / А.В. Кунин // 3-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 2001. - 512 с.
12. Мюллер В. К. Англо-русский словарь .14-е изд., / В.К. Мюллер Москва, Советская Энциклопедия; 1969:.912 с.
13. Новый русско-английский словарь /В.К. Мюллер-М.: Адрес - Пресс, 2003.- 638 с.
14. Мюллер В.К. - Большой англо-русский словарь. В новой редакции: 180000 слов, словосочетаний, идиоматических выражений, пословиц и поговорок. / В.К. Мюллер - М.: Цитадель - Трейд: РИПОЛ КЛАССИК, 2005. - 832 с.

ОДИН ИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ГРАММАТИЧЕСКОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА «ДВИЖЕНИЯ» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье проводится анализ одного из показателей грамматической лексической области концепта действия, которым является глагол действия.

1.Лексико-семантического значения.

2. Фразовый глагол с «to move» предшествующие глаголам действия, которые меняют свое значение в контексте.

3.Фразовые глаголы с «to move», имеют концептуальное значение, а также глагол «to move», во фразеологизме, который в данном значение как метафора используется в основном для окраски речи

Ключевие слова: *концепт, семантика, типы консепта, концептуальная структура, функсиональная поля семантики, ядро, периферия.*

ONE OF THE INDICATORS OF THE LEXICO-GRAMMATICAL FIELD CONCEPT OF «MOVEMENT» IN ENGLISH LANGUAGE

This article analyzes one of the indicators of the lexical field of the concept of action, which is the verb of action.

1.lexical-semantics value.

2. Phrasal verbs with «to move», that is preceded by action verbs that change their meaning in context.

3.Phrasal verbs with «to move» have a conceptual meaning, as well as the phraseology, which in this case takes the meaning of metaphor is used mainly to color the speech.

Key words: *concept, semantics, types of concept, conceptual structure, functional semantic field, core, periphery.*

Дар бораи муаллиф:

Оқилова Дилфуза Ӯктамҷоновна *- омӯзгори кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ, докторанти соли дуюми факултети забонҳои хориҷии, МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров», Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд,*

хиёбони. Р. Ҷалил 18, Email:akilovadilfuza84@mail.com.

Сведения об авторе:

***Окилова Дилфуза Уктамджоновна** - предподаватель кафедры методики предподавания иностранных языков, докторант второго года обучения факультета иностранных языков ГОУ «Худжанского государственного университета имени академика Б. Гафурова». Адрес: Республика Таджикистан,г. Худжанд,пр. Р. Джалил 18 Email:akilovadilfuza84@mail.com.*

About the author:

***Okilova Dilfuza Uktamjonova** - teacher of methods of foreign language, PhD the 2nd year of the Faculty of foreign languages SEI «Khujand State University named after academician B. Gafurov». Address: Republic of Tajikistan, Khujand R. Jalil Ave.,18 Email:akilovadilfuza84@mail.com.*

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, СОДЕРЖАЩИЕ НАИМЕНОВАНИЕ ДЕКОРАТИВНЫХ РАСТЕНИЙ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА МАТЕРИАЛОВ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Зубайдова С.Ш.

Таджикский национальный университет

Введение. Фразеологические единицы занимают особое место в языке как средство выражения и украшение речи. Они, как и слова обозначают самые разные понятия окружающей действительности. Эти лексические неделимые единицы языка имеют стабильную неделимую особенность. Они, устойчивы семантически и связанные сочетания слов, которые целестны по своему значению, отличающиеся образностью и экспрессивностью. Подобные единицы созданы людьми и отражают природу людей в материальном и духовном плане.

Фразеологические единицы отличаются различной степенью смысловой связанности компонентов. Употребление фразеологизмов в речи свидетельствует о богатстве речевого запаса говорящего и конечно о широте его кругозора. Нужно заметить, что смысловая структура речи прежде всего обусловлена процессами связанными с семантическим наполнением слова, создающим для него возможности употребляться в различных контекстах и ситуациях общения с разнообразными семантика стилистическими оттенками. Именно это является той основой, на базе которой происходит обогащение словарной системы языка не только за счет расширения семантического багажа отдельных слов, но и образования более сложных лексических единиц-фразеологических оборотов.

Основная часть. При этом главную роль играет образный оттенок каждой лексемы в составе словосочетания, так как у переносной семантики может быть и референтное содержание. Взаимовлияние смысловой образности слов-компонентов друг на друга является основной предпосылкой семантической слитности большинства фразеологических единиц.

Соответственно способность слов употребляться в переносных значениях и лежит в основе лексикализации устойчивых словосочетаний т.е фразеологических оборотов, независимо от того, мотивируется смысл фразеологизма значениями его компонентов с точки зрения современного восприятия.

Нужно заметить, что первоначальная фразеологизация словосочетаний обусловлена так или иначе употреблением слов в переносном значении. Со временем этот оттенок стирается, что не дает возможности установить смысловую связь фразеологического оборота и его составных слов-компонентов. Такой процесс произошел со многими фразеологическими сращениями. Однако в подобных фразеологических единицах роль переносно-образных значений слов очевидна.

В связи с этим В.Н Вакуров справедливо замечает: «…при углубленном изучении фразеологии не менее важным оказывается познание таких свойств, признаков фразеологизмов, как их метафоричность, образность, эмоциональность и стилевая окраска. Именно эти качества фразеологии делают ее одним из языковых средств, формирующих эстетическую функцию воздействия»

Исходным моментом в образовании устойчивых оборотов является контекст, включающий слова с переносными значениями, дающими нечто неразложимое с новым смысловым содержанием. При этом одни фразеологизмы постепенно теряют образный оттенок или имеют ослабленную эмоциональную экспрессивность.

Известно, что «Каждый язык богат своими фразеологическими единицами, которые отражают очень богатый и разнообразный национальный характер. В свою очередь они отличаются многозначностью и стилистической разноплановостью, которые могут употребляться в разных

стилях речи. Нужно заметить, что перевод фразеологизмов с одного языка на другой, это передача значения фразеологической единице средствами другого языка. В этом процессе помимо исчерпывающей точности в передаче смыслового содержания посредством значения, т.е оригинала, важно учитывать эмоционально-стилистические особенности того или иного выражения коннотативного значения, так как фразеология разных языков развивалась и развивается разными путями в различных условиях. Соответственно, иногда стилистические нюансы, свойственные фразеологическим единицам одного языка отсутствуют в другом» [1, с.159]

Целью нашей работы в данной статье является анализ некоторых фразеологических единиц с названием декоративных растений английского языка и их эквивалентов на таджикском языке. Общеизвестно, что среди растений самыми красивыми и имеющими прекрасный запах являются цветы. При помощи данного фитонима сформировались определенные фразеологические единицы.

Среди цветов, как нам известно, особо популярен цветок роза за что и ее называют «царицей цветов». Роза считается самым почитаемым цветком особенно, в Англии. Она нашла свое отражение и в литературе, и в живописи. Этот прекрасный цветок, почти везде ассоциируется с красотой, молодостью и любовью. Можно сказать, что это яркий образ, которым охотно пользуются писатели и поэты .

Широко известное **«A rose by any other name would smell** as sweet («Что в имени ? как роза ни зови –в ней аромат останется все тот же») подарил У.Шекспир-знаменитый английский писатель и драмматург. Далее как крылатое выражение ,оно впервые появилось в «Ромео и Джульетта». Например, «a rose without thorn» -« роза без щипов» первый раз упоминается в стихотворении «Девушка из Ричмонд-Хилла» Ирландского поэта и драмматурга Л. Мак-Нелли (1752-1820).

Как принято, с розой обычно сравнивают молодую женщину. Соответственно, фразеологизмы «English rose – Английская роза», настоящая английская леди, « a rose between two thorns – (красивая) женщина среди мужчин» или « as fresh as a rose – свежа, как роза», часто употребляется в качестве компонента, который ассоциируется с чем-то приятным, легким и красивым

«Роза была известна в древнем Вавилоне и получила особенное распространение в Персии. Персия (Иран) и носит поэтическое название «Гулистан» - «Сад роз» (гуль-роза)

Поэт Саъди в книге «Цветник роз» («Гулистан») в 1258 году писал: «Слышишь, как всюду весною раздается лишь сладостный шепот радости любви: это шелест соловья, читающего книги роз!»

Другой наш поэт Хафиз (XIV век), также воспевал розу в своих стихах :

«Не мало этот сад растит прелестных роз,

Но тех, кто их берет, щипы язвят до слезь»[2, с.62]

Другие фразеологизмы содержащие различные наименований фитоним тоже употребительны:

«Paint the lily» (or «gild the lily») –пытаться улучшить или украсить что-либо не нуждающееся в улучшении или украшении, заниматься бесплодным и бесполезным делом. (стр – 556)

В таджикском языке, в этом значении употребителен фразеологизм:

«Аз бекори , кадукори»

«Fair as lily» (или « as a rose») –красивый, прекрасный как цветок.(с – 312)

В таджикском языке аналогом данного фразеологизма выступает фразеологизм

«Гул барин зебо»

«To be as fresh as a daisy» - цветущий, свежий, свеж как цветок,(как роза) энергичный и бодрый, пыщуший здоровьем.(дословно: «свежий как маргаритка» -подобными словами обычно характеризуют человека, который хорошо выспался, выглядит свежим и бодрым.) «Цветочная» английская идиома появилась из, за интересной особенности маргариток. Известно, что эти цветы распускаются только в солнечную погоду, а ночью и во время дождя, закрываются т.е «спят». Даже само название маргариток-«daisy» - происходит от староанглийского «daeges eage», в современном английском это звучит как «day's eyes»,то есть «дневные глаза». Поэтому получается, что маргаритки по сравнению с другими цветами лучше всего «высыпаются» ночью, поэтому логично, что свежего высыпавшегося человека сравнивают с маргариткой. (например : I will be as fresh as a daisy only after a cup of strong tea- Я буду свежим как огурчик, только после чашки крепкого чая.

В таджикском языке в подобных ситуациях употребляют фразеологизм :

« Гул барин тару тоза» (ботароват-.свеж как цветок, как роса)

«A bad of roses» -«Ложе из роз» - путь, усыпанный розами , лёгкая, счастливая и безмятежная жизнь, «не жизнь а рай» [5,с.417]

В таджикском языке:

«Гул гуфта, гул шунидан» (стр-84.)

«The flower of the flock» -« краса, украшение, гордость семьи или какого-либо общество.

В таджикском языке:

«Гули сари сабад»-(с-34)

«The bloom of the plum», « Take the bloom of smth» – В расцвете сил. [6, с.97]

В таджикском языке:

«Давуча нашуда гулинг шудан» [7, с.22]

«Blush like a rose» - зардеться, краснеть как маков цвет.

В таджикском языке:

«Лола барин сурх будан»

В английском языке в этом значении также употребителен фразеологизм :

«Red as a cherry » (или « as a rose») –румяный, с румянцем во всю щеку (с- 748)

«Tramble like an aspen leaf» -дрожать как осиновый лист, трястись от страха. В таджикском языке:

«Чун барги бед ларзидан» (с-106)

«Feed somebody on soft corn» -льстить, попусту, надеяться или попусту возлагать надежду,, говорить комплементы кому-либо (с-221)

В таджикском языке:

«Бо чормагзи пуч домани касеро пур кардан».

«To beat around (about) the bush» - «ходить вокруг да около», говорить намеками,(дословно: «бить около куста» -Это выражение используют, когда человек что-то недоговаривает, говоря намеками старается сообщить какую-либо информацию. В средние века богатые охотники нанимали специальных работников, которых называли «beaters»-«загонщики». В то время как мелкая дичь вроде зайца или лисы пряталась под кустами, загоньщики били (to beat) землю и растения около кустов длинными палками. Этим они выгоняли прятавшееся животное на более удобное место для охоты.)

В таджикском языке в этом значении употребляют фразеологизм

«Шаф-шаф нагуфта,шафтолу гуй»

Таким образом наш анализ показывает, что покомпонентный состав фразеологизмов с наименованием декоративных растений и английского и таджикского языка очень разнообразен. Несмотря на то, что в каждом языке употребляются различные виды наименований декоративных растений, контекст остается тот же.

Академик Л.В.Щерба об этом писал: «В общем можно сказать, что нет абсолютно тождественных понятий в разных языках ,а потому и перевод, как мы знаем это из опыта ,никогда не бывает точным;…..Даже самое простое слово могут ,обозначая один и тот же предмет, быть различным только потому, что они принадлежат к разным языкам, один из которых менее привычен, чем другой.,.. Дело в том, что оно очень облегчает ход мысли. Когда мы хотим передать свою мысль самым точным образом, мы часто бываем очень довольны, что можем употребить иностранное слово, которое точно соответствует тому, что мы хотим сказать,…» [8, с.49]

Перевод подобных фразеологизмов целесообразно осуществлять при помощи лексических средств подбором свободных словосочетаний в языке рецепторе. Цельный и оригинальный перевод требует хорошего и профессионального знания языков, в котором немаловажную роль играет знание фразеологических единиц определенного языка.

Важно заметить, что, «в процессе исторического развития языка фразеологизмы стали более утонченными и, как и другие лексические элементы, нашли себе место и случаи употребления, и в связи с этим возникают стилистические, эмоциональные и смысловые нюансы. Поскольку большое количество таких выразительных и образных выражений являются работой носителей языка, они широко используются в повседневной человеческой речи и являются характерными чертами стиля общения, отражая все сферы жизни и деятельности людей.» [4, с.4]

Заключение. Таким образом, стоит отметить, что в области сопоставительного анализа фразеологии таджикского языка с другими родственными и неродственными языками, достигнуто не мало определенных успехов.

«В этом плане фразеология таджикского языка изучается в сопоставлении с другими иранскими языками. Интересны в этой области сопоставительные работы по таджикской фразеологии с отдельными индоевропейскими языками, в частности с английским и русским. Исследователи, сопоставляя таджикскую фразеологию с фразеологическим материалом английского языка, особое внимание уделяют вопросам семантики оценочным оттенкам и лексическому составу в сфере фразеологических единиц сопоставляемых языков» [3,с.16]

ЛИТЕРАТУРА

1. Зубайдова С.Ш. Вестник ТНУ серия филологических наук / С.Ш. Зубайдова. –Душанбе, 2020. – 333 с.
2. Зубайдова С.Ш. Вестник ТНУ. Серия филология; «Сино» / С.Ш. Зубайдова. –Душанбе, 2015. – 316 с.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь; Гос. Издание иностранных словарей / А.В Кунин. – Москва, 1957. – 1455 с.

4. Кунин А.В Англо-русский фразеологический словарь., Издание «Советский энциклопедия» / А.В Кунин. – Москва, 1967. – 738с.
5. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка; Издательства «Девиштич» / Х. Маджидов. – Душанбе, 2006 – 406 с.
6. Мирзоева М. М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С.Айни ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ; «Матбуот» / М.М Мирзоева. – Душанбе, 2008. – 160 с.
7. Фозилов М. Фразеологический словарь современного таджикского языка (том1) М.Фозилов – Душанбе, гос. издателство., 1963. – 680 с.
8. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике (том1) / Л.В Щерба – Ленинград, «Издание ленинградского университета» 1958. – 180 с.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, СОДЕРЖАЩИЕ НАИМЕНОВАНИЕ ДЕКОРАТИВНЫХ РАСТЕНИЙ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА МАТЕРИАЛОВ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье речь идет о фразеологических единицах, об употреблении и способах их перевода, которые производятся весьма различными путями.

Нужно заметить, что знание и употребление этих единиц требует высокого языкового знания. Фразеологизмы называют «зеркалом национальной культуры» где отображается некое своеобразие того или иного народа.Не случайно известные исследователи языкознания рассматривали и рассматривают этот раздел языка,как в числе наиболее привлекательных разделов науки.

Изучая языки и её фразеологизмы появляется возможность выходить за пределы языка, в окружающую жизнь, историю, развитие стран, культуру, традиции и наконец сопоставлять с переводом фразеологизмов одного языка с другим. При переводе, помимо исчерпывающей точности в передаче смыслового содержания, т.е оригинального значения, важно учитывать эмоционально-стилистические особенности данного выражения, так как фразеология разных языков развивается разными свойственными культурой и историческими путями.

***По результатам исследования** как и в нашем родном языке так и в английском и в других языках очень много фразеологических единиц содержащих наименования декоративных растений. Если в одном языке употребляются одни компоненты с наименованиями цветов и растений, то при переводе на другой язык (например с английского на таджикский) могут употребляться другие наименования растений или фруктов. Но очень важно заметить, что в данном случае контекст остаётся один и тот же. Эти языковые единицы переводятся при помощи определенных эквивалентов, лексических средств, подбором монолексем, а также при помощи свободных словосочетаний другого языка .*

***Ключевые слова:** особенности, декоративные растения, цветы, роза, оригинальное, точное значение, эквивалент, стиль, экспрессивность, различие, стилевая окраска, национальные особенности, исторический культурный, исследование, развитие, словарный фонд, контекст, смысл и содержание.*

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИ БО НОМГЎИ РАСТАНИҲОИ ОРОИШИ ДАР ДОИРАИ ТАҲЛИЛИ МАВОДҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақолаи мазкур оиди воҳидҳои фразеологи ,мавриди истифодаи онҳо, роҳҳои мухталифи тарҷумаи онҳо ва ҳамчунон муҳиммияти ин воҳидҳои забони сухан меравад. Воҳидҳои фразеологиро «оинаи маданияти миллӣ» меноманд,зеро дар онҳо хусусиятҳои хоси миллии ин ва ё он халқу миллат таҷассум меёбанд.

Бояд қайд кард, ки донистану истифодаи воҳидҳои фразеологи дараҷаи баланди забондониро талаб мекунад. Ҳангоми тарҷима, дар баробари ба даст овардани мазмуну мундариҷаи асл, хусусиятҳои эмосионали-услубии воҳидҳои мазкурро ба мадди назар гирифтан зарур аст. Мавриди кайд аст, ки воҳидҳои фразеологии ҳар забон ба таври мухталиф, мутаносибан ба роҳҳои ташаккули таърихию фарҳангии худ мавриди тадқиқ қарор мегиранд. Аз ин рӯ, зимни тарҷума бахусус дар тарҷимаи воҳидҳои фразеологӣ хусусиятҳои хоси ҳар ду забонро ба инобат гирифтан мавриди максад аст.

Чун дар забони тоҷики, дар забонҳои дигар ва ҳамчунон дар забони англисӣ низ воҳидҳои фразеологӣ, бениҳоят зиёданд. Ҳамчунон дар баробари он воҳидҳое, ки таркибашон аз номгўи растаниҳо иборатанд, дар ҳар ду забони тадқиқ шаванда низ шумораашон зиёд аст.

Мусаллам аст, ки ҳар яки он бо усул ва хусусиятҳои хоси дар забон доштаашон ба забони дигар бо ёрии муродифҳои муайян, бо усули лексики, интихоби монолексемаҳо ва инчунин истифодаи ибораҳои рехтаи забони дигар тарҷима мешаванд.

Агар дар забони англисӣ номи гул ва ё номгўи дигар растаниҳо истифода шавад, дар забони

тарҷимашаванда яъне дар забони тоҷикӣ бошад,он бо истифодаи дигар номгӯи растаниҳо метавонад тарҷима шавад. Аммо мазмун, ҳамон як хел ва тағирнопазир мемонад.

Таҳлили воҳидҳои фразеологии таркибашон аз гулу гиёҳ ё умуман растаниҳо иборат буда, ки марбути ду забон мебошад, аз як тараф беҳад шавқовар, аз тарафи дигар бошад фонди луғавӣ - фразеологиро ғанӣ мегардонад.

Калидвожаҳо: *воҳидҳои фразеологи, хусусиятҳои хос, растаниҳои ороишӣ, гул, садбарг, мазмуни асл, муродиф, услуб, таъсирбахшӣ, фарқият, обуранги услубӣ, хусияти хоси миллӣ, таърихӣ, фарҳангӣ, тадқик, фонди луғавӣ, рушд, таркиб,мазмуну мундариҷа.*

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE NAMES OF ORNAMENTAL PLANTS ON THE GROUND OF ANALYSIS OF TAJIK AND ENGLISH MATERIALS

This article is deal with the phraseological units, their use and ways which Is reproduced by the various ways and modes of the translation .

It should be noted that, the knowladge of using of phraseological units require the wide knowledge of any languages. As we know the process of translation is very complicate process Therefore we should pay attention to specific features of both languages.

When we use in phraseological units any components with the names of flowers or any plants it is quite possible to use the other names of plants in other language But the meaning is just the same.

It is very important that each of them emotionally-stylistic features and meaning of given expression in the process of translation of these units, as the phraseology of various languages have been developing through the different culture and history.

There are many phraseological units with the components of ornamental plants in our native language as well as in English and other languages .These units of languages are translated with the help definite equivalents, lexical means and also through the phrases and word-combinations.

Key words: *particularities, ornamental plants, flowers, rose, original meaning, equivalent, style, expressively, different, stylistic coloring, national, historical, cultural, research, develop, lexical fund, context, meaning and content.*

Сведения об авторе:

Зубайдова Сулхия Шодмоновна *- старший преподаватель общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета, Адрес 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки 17. Тел: (+992) 918803011*

Дар бораи муаллиф:

Зубайдова Сулхия Шодмоновна *- муаллими калони кафедраи байнидонишгохии забони англиси Донишгоҳи милли Тоҷикистон,Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел: (+992) 918803011*

About the author:

Zubaydova Sulhiya Shodmonovna *- the senior teacher of English department Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave,17. Tel: (+992) 918803011*

УДК 811.21/22-55:811.112.2

РОҲҲОИ ИФОДАИ СЕМАНТИКИИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МУАЙЯНКУНАНДАИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ ВА РУСӢ

Абдулхайрова С.Х.

Таджикский нацтональный университет

Таҳлилу таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаб таърихи тӯлониро дар бар мегирад. Ҷумлаҳои мураккаб яке аз воҳидҳои олиташаккули синтаксис мебошад, ки он аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои содда ташкил ёфта, дорои ягонагии маъно сохт ва интонатсия мебошад. Мавзӯъи ҷумлаҳои мураккаб хеле мушкил ва дар навбати худ шавқовар ва баҳсталаб мебошад, ки дар таҳқиқи он забоншиносони русу тоҷик А.Белинитский, Ю.А.Рубинчик, Ш.Рустамов, Ниёзмуҳаммадов, Л.Бузургзода, Б.Ҳоҷизода, Д.Т.Тоҷиев, С.Атобуллоев ва Д.Хоҷаев ва дигарон саҳми бузург гузоштаанд.

Мо тасмим гирифтем, ки дар мақолаи мазкур танҳо як намуди ҷумлаҳои мураккаби тобеъи бо пайрави муайянкунандаро мавриди таҳлилу таҳқиқи типологӣ қарор диҳем.

Қисмати асосӣ Ҷумлаи пайрави муайянкунанда исм ва ҷонишинҳои шахсии сарҷумларо муайян мекунад. Дар байни ҷумлаи пайрав ва калимаи муайяншаванда муносибати атрибутӣ мавҷуд буда, гоҳҳо вобаста ба омилҳои гуногуни луғаву грамматикӣ тобишҳои дигари маъноӣ ифода мешавад. Дар ифодаи тобишҳои модалӣ мақоми воситаҳои гуногуни луғавию грамматикӣ алалхусус сиғаҳои

феъл басо калон аст.[9, с.243]

Аломати асосии ҷумлаи пайрави муайянкунанда ин аст,ки ба яке аз аъзоҳои субстантивии сарҷумла муносибатҳои маъноиву грамматикӣ дорад. Ин гуна аъзоҳо аксар бо исм, камтар бо ҷонишинҳои шахсӣ ва ягон ягон бо масдар ифода мешавад:

А) **Бо исм.** Мисол: Раҳими Қанд боре ба ман аз қаҳрамониҳои афсонавии одамони зинда ҳикоя мекард. [10, с.33] ~ Manchmal erzählte mir Rahimi Kand von Heldentaten einiger Leute, die noch lebten. [11.33s] ~ Иногда Рахими Канд повествовал о легендарном героизме живых людей. [12, с.14]

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ муайянкунандаи аслӣ ифода гардида дар забони олмонӣ бошад, ҷумлаи пайрави муайянкунанда ***die noch lebten*** бо ҷонишинҳои нисбии ***die*** ифода гардида ба сарҷумла тобиши маъногӣ медиҳад.Дар ҷумлаи забони русӣ бошад калимаи " ***«иногда»*** ба ҷои **боре ба ман** партофта шудааст.

Б) Бо ҷонишин. Мисол: *Лекин шунидам, ки шумо аз думболагириам да ҳаққи ман бадгумон шудаед – «атои шуморо ба лиқои шумо бахшидам»- гӯён суханони худро ҳазломезона ба охир расонидам. [10. 43 s] ~ Aber nach dem ich erfaren hatte, wie sie über mich dachten, entschied ich mich Ihnen ihre Gabe zurück geben, scholoss ich scherzent. [11.47s] ~ Одноко, узнав, что моя попытка познакомиться с вами вызвала у вас нехорошие подозрения, я решил «вернуть вам ваш дар обратно»- закончил я шутливо. [12.31s]*

В) Бо масдар. Мисол: *Албатта, дар он вақт ба сӯзиши даст диққат карда истодан мумкин набуд ва ба зудию чолокӣ худро ба канор кашидан даркор буд. [10.75 с] ~ Однако мне было не до боли, -я думал как бы скорее выбраться на берег. [12.32с]~ Hielt mich mit einer Hand am Steigbügel fest. Wäre ich eingebrochen, hätte ich mich so immer noch retten. [11.92s]*

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар забони тоҷикӣ тавассути пайвандаки тобеъкунандае, ки дар забони олмонӣ бо ҷонишинҳои нисбии der, die, das, deren, dessen, wie, welche ва дар забони русӣ бо пайвандаки -который (-ая -ое) ифода мегардад.

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда аломату ҳолати бевосита ва ё бавоситаи предметро нишон медиҳад , ки он ба худи предмети муайяншаванда мансуб аст, ки ба вай нисбат дода шудааст , муайяншаванда дар ҳамин ҳолату вазъият воқеъ гардидааст, дар бораи вай маълумот дода мешавад.

Ба вазифаи калимаи муайяншавандаи сарҷумла ҳамаи навъҳои луғавию грамматикии исмҳо истифода мешаванд. Албатта , дараҷаи истифодаи ҳамаи онҳо якхел нест . Масалан: Ба вазифаи муайяншаванда исмҳои ҷинси конкрет нисбат ба исмҳои хос фаровонтар меоянд, доираи истифодаи семантикӣ ҳам ба исмҳои конкрет маҳдуд аст. Ин ҳодиса ба маъною моҳияти луғавию грамматикии онҳо марбут аст. Ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда вобаста ба маънои ҷумлаи пайрав ва хусусияти исми муайяншаванда, муносибати умумии семантикиву грамматикии ҷумлаи пайраву сарҷумла ба якчанд гурӯҳ тақсим мешаванд; [9, с.244]

1) **Ҷумлаи пайрави тавсифӣ.** Ҷумлаи пайрави тавсифӣ аломату хосияти мансуби предметро нишон медиҳад, сифатҳои зоҳириву ботинии предметро ифода менамояд. Мисол: *Дар деҳаи Розмоз Арбоб- Ҳотам ном одами баобрӯе ҳаст, рост ба ҳавлии ӯ меравед. [10.70с] In Rosmos lebt ein höchst angesehener Mann, der Arbob Hotam Sie reiten geradewegs zu ihm. [11.84с] В Розмозе есть весьма почтенный человек арбаб Хатам. Вы заедете прямо к нему.[12, с.50]*

Дар ҷумлаи пайрави забони тоҷикӣ пайвандаки *«ки»* партофта шуда шудааст Арбоб Ҳотам ном одами баобруе ҳаст,дар забони олмонӣ бошад бо ҷонишини нисбии «der"(который) ифода гардидааст.Дар забони русӣ бошад пайвандаки «который» партофта шудааст.

2)**Ҷумлаи пайрави ташбеҳӣ.** Ҷумлаи пайрави ташбеҳӣ муайянкунандаи ташбеҳӣ аломати предмет ва хосияту характери онро батарзи зиташбеҳу қиёс муайян мекунад.Мисол: *Қорӣ-Исмат монанди хорпушти шаттахӯрда, ки сару пояшро ба дарун мекашид кӯлӯлаю лӯнда шуд. [10, с.95] Kori zog den Kopf zwischen den Schultern und rollte sich, wie ein verängstigter Igel.[11, с.84]*

Дар ин ҷумла бошад Қорӣ- Исмат ба хорпушт ташбеҳ дода шуда ва сару пояшро ба дарун мекашид **кулӯлаю лӯнда** шуд. Дар забони олмонӣ **wie ein verängstigter Igel** тарҷума шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар забоншиносии тоҷик аввалин бор Давлатбек Ҳоҷиев ҳаракат намудааст, ки ҷумлаи пайрави муайянкунандаро тасниф намояд, ба ҳамин муносибат ӯ ҷумлаҳои пайрави ташбеҳиро бо истилоҳи «қиёсӣ – монандӣ» ба гуруҳои зерин ҷудо намудааст. Ҷудокунӣ-муайянкунандагӣ, қиёсӣ-монандӣ, эзоҳӣ [13, с.14-18].

Ба ҳамин муносибат ӯ ҷумлаҳои пайрави ташбеҳиро бо истилоҳи «қиёсӣ-монандӣ» ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо намудааст. Ин иқдоми хубест дар таснифи ин ҷумлаи пайрав, аммо ба ду гурӯҳи дигар тақсим намудани навъи ҷумлаи муайянкунанда ба маврид мебошад. Чунки дар гурӯҳи якум маънои ташбеҳ на бовосита ҷумлаи пайрав, балки бо воситаи ҳоли монанди таркиби сарҷумла ба амал омадааст . [13.7с]

Ҷумлаи пайрав бо аломати хосияти монандиро ифода мекунанд. Мисол: Намуди вай мисли уқобе буд, ки худро сӯи кабкчуҷае андохта бошад.

3.Ҷумлаи пайрави ҳолӣ ҳоли амал ва ҳолату вазъияти предметро муайян мекунад.Мисол:

Миршаб, ки то он вақт аз паси даста меомад якбора сари аспашро ба паскӯчаи бозори ангишт ба тарафи Чорсӯ гардонда ба сӯи посбонгоҳи худ раҳсипор гардид. [10.52с] ~ Der Mirschab, der hinter seiner Abteilung ritt, wondete das Pferd in Richtung auf die Basarkreuzung zu einem Wachhaus [11, с.61] Миршаб замыкавший свой отряд повернул коня назад поскокал в переулок где торгуют углем затем по направлению к своему сторожевому посту у базарного перекреска.[12, с.31]

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки тобеъкунандаи"ки» баъд аз калимаи **миршаб»** омада ба ҷумла тобиши маънои дода , калимаи **«якбора»** дар ҳоли ҳолат ифода гардидидааст.Дар забони олмонӣ бошад бо ҷонишини нисбии **«der»** ифода гардидааст. Дар забони русӣ бошад баръакс **пайвандаки"но»** ва пайвандаки тобеъкунандаи **«который»** партофта шудаа дар ин ҷо нобаробарии ҳиссаҳои нутқ дида мешавад.,яъне конвенсия ба амал омадааст.

4. Ҷумлаи пайрави таъинӣ;Ҷумлаи пайрави муайянкунандаи таъинӣ вазифа ва таъиноти предметро нишон медиҳад.Мисол: *Ман 22-юми октябр аз Тошканд баргашта ба Самарқанд омада, дар он ҷо дар як мактаби миёнае, ки барои бачагони халқҳои маҳалли аз Ҳукумати Советӣ кушода шуда буд, муаллим шудам. Am 22 Oktober kehrte ich zurück aus Toshkent in Samarkand dort arbeitete als Lehrer in der Mittelschule die von Sovetregierung für den Kindern dieser Region eröffnet hatte.*

Дар забони таҷикӣ ҷумлаи «**як мактаби миёнае, ки барои бачагони маҳаллӣ аз Ҳукумати Советӣ кушанда шуда буд** ҷумлаи пайрави таъинӣ мебошад, дар забони олмонӣ бошад **«als Lehrer in der Mittelschule, die von der Sovjetregierung für die Kinder dieser Region eröffnet hatte.»** тарҷума шудааст Дар ин ҷо тарҷумаи мантиқӣ ба назар мерасад.

5. Ҷумлаи пайрави соҳибӣ. Ҷумлаи пайрави муайянкунандаи соҳибӣ моликияту соҳибияти предметро мефаҳмонад: *Дуруст аст, ки ду се ҳуҷра дорам, ки онҳо аз падарам мерос мондаанд. [10.43с] Doch ich nenne zwei, drei Zellen, mein eigen, die mir mein seliger Vater vererbt hat. [11.s47] Но у меня есть две три худжри которые достались мне в наследство от покойного отца. [12, с.19]*

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ***Дуруст аст,ки 2-3ҳуҷра дорам****дар* ***забони олмонӣ*** ҳиссачаи **doch ich nenne vier-drei Zellen (номбар мекунам) ки онҳо аз падарам мерос мондаанд.**

mein eigen-моли ман, боз исми падари раҳматиам илова гардида бо ҷонишини нисбии **die** дар шакли ҷамъ ифода гардидааст**.** Дар забони русӣ бошад ба ҷои **doch ich nenne- но у меня есть** тарҷума шуда бо пайвандаки тобеъкунандаи **который** ифода гардидааст.

6**.Ҷумлаи пайрави баёния.**Чумлаи пайрави муайянкунандаи баёния муносибати гуногуни як предметро ба предмети дигар нишон медиҳад ё ки ба овардани ном, тахаллус, лақаби худашон ё ягон хешу табор муайян мекунанд: *Абдунабӣ ном як хизматгори қадрдоне доштам, медонед, ки ӯ бемор шуда, ба хонааш рафт ва мурд. [10, с.68-69] Ich hatte den Diener namens Abdunabi, einen treuen und erschrodenen Mann wie Sie wissen wurde er krank, kerte er in sein Dorf zurück und starb. [11, с.84] Был у меня слуга по имени Абдунаби. верный и бесстрашный. Он заболел вернулся в родное селение и умер вы знаете об этом. [12, с.42]*

Ҷумлаи **Абдунабӣ ном як хизматгор-den Diener namens Abdunabi Akk,-Objekt** ва **Genetiv Objekt (падежи винительный ва родителный)** ифода гардидааст. Дар забони русӣ бошад пайвандаки **который** партофта шуда **слуга по имени Абдунаби, верный и бесстрашный** ҳамчун муайянкунандаи аслӣ ифода гардидааст.

Тадқиқгари ҷумлаи пайрави муайянкунанда Д.Ҳоҷиев ин навъи ҷумлаи пайрави муайянкунандаро **эзоҳӣ** номида дар ин хусус чунини маълумот додааст.Ин хели ҷумлаҳои пайрав аз рӯи вазифа хусусияти эзоҳи ва сохт аз дигар хелҳои ҷумлаи пайрав эзоҳ медиҳад, аммо нависанда ё гӯянда барои дуруст тасаввур намудани он предмет дар хусуси ягон хосияти ҷудогонаи он маълумоти иловаги медиҳад.Дар натиҷа хонанда ё шунаванда дар бораи предмет дар бораи он маълумоти иловагии нав мегирад.

Маънои эзоҳӣ басе васеъ буда онро ба ҳамаи навҳои ҷумлаи пайрави муайянкунанда ҳатто дигар ҷумлаи пайрав нисбат додан мумкин аст. Маъноҳои хелҳои ҷудогонаи ҷумлаҳои пайрав аз маъною муносибати асосии он на он қадар васеъ балки махдудтар мешавад .Аз ҳамин ҷиҳат маънои эзоҳиро, ки аз маънои муайянкунанда васеътар аст ба як хели ҷумлаи пайрави муайянкунанда махдуд карда намешавад.

Сабаби бе калимаҳои ҳамнисбат ҳамчунин бе артикл омадани исмҳои муайяншавандаи ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайрав дар ҳаминаст,ки хусусияти баёншавандаги доранд [9, с.347]

6.Ҷумлаи пайрави тавзеҳӣ: Ҷумлаи пайрави муайянкунандаи тавзеҳӣ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанадаи эзоҳӣ, ки Ю.А. Рубинчик нишон додааст ҳеҷгуна умумияте надорад.

Ю.А.Рубинчик ҳамаи ҷумлаҳои муайянкунандаро ба ду гурӯҳи калон **муайянкунандаҳои *аслӣ*** ва ***муайянкунандаҳои эзоҳӣ*** тақсим намудааст. Ба гурӯҳи дуюм ҷумлаҳои пайраверо мансуб медонад, ки исмҳои ифодакунандаи ҳодисаи фикрӣ, нутқ ва ҳиссиёт (нукта, мавзӯъ, мужда, эломия, умед, натиҷа, воқеият)-ро муайян мекунад. Ба назари ӯ аломати характерноки ин гурӯҳи ҷумлаҳо ин аст а) онҳо мундариҷаи исми муаяншавандаро нишон медиҳанд б) ҳамчун пуркунандаи тафсилӣ истифода мешаванд дар як вақт ҳам ба саволи муаянкунанда ва ҳам пуркунанда ҷавоб мешаванд.[8,

с.146]

Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки исмҳои муаяншавандаи ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайрав мисли ҳамагуна исмҳо ҳамеша якхел хусусият зоҳир намекунанд. *Масалан:Ман чаро ба ғазаб омада бошам ман ин гуна ҳазлҳои ҷиддимонанди шуморо акнун намешунавам гуфт тоқияфурӯш дар ҳолате ки аз шӯриш фаромада буд.[10, с.22]. Ach, wozu sol lich mich gekränkt fühlen! Höre ich atwa solehe Scherze von Ihnen zumerstemmel sagte der Tjubitakeshändler, dessen Zorn anscheinend verglos.[11, с.20] Ах что к толку сердиться! Разве впервые я слышу от вас подобные шутки,- сказал более спокойным тоном торговец, гнев которого видимо остыл. [12, с.9]*

Ҷумлаи пайрав мундариҷаи исмро нишон намедиҳад, балки аломати онро мефаҳмонад. Ҳамин тавр вобаста ба вазъияти синтаксисӣ ва муносибати семантикиву структураи ҷумлаи пайрав калимаи муаяншавандаро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳад ва моҳияту мундариҷаи онро мекушояд ва аломату ҳолати онро эзоҳ медиҳад ва дар бораи вай маълумоти иловагӣ медиҳад. Тобишҳои маъногии гуногун касб намудани ҷумлаи пайрави муяйнкунанда низ ба ҳамин муносибати маъноиву структурии тамоми ҷумлаҳои пайрав вобаста мебошад.

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда на танҳо моҳияту мундариҷаи исмҳои ифодакунандаи фикру ҳисс балки исмҳои конкретро нишон медиҳад. Ҷумлаи пайрави муайянкунандаи тавзеҳӣ аломату ҳолати предметро бевосита ё бавосита нишон намедиҳад, балки исми муайяншаванда аз ягон ҷиҳат ягон вобастагие дорад, ки он ҳамчун маълумоти иловагӣ зоҳир мегардад.

Алоқаи ҷумлаи пайрави эзоҳӣ бо исми муайяншаванда нисбатан суст мебошад. Ҷумлаи паврав асосан пас аз сарҷумла воқеъ мегардад. Дар забони адабии тоҷик гоҳҳо ҷумлаи пайрави муайянкунанда аъзои сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Мисол*: Фурӯшандаи таҷрибакор ки ҷиддӣ ё булҳавас будани харидорро аз чашмони ӯ мефаҳмид.[10, с.19] Der erfahrene Händler, der den Leuten ansah, ob sie etwas kaufen oder nur herumtmäkeln wollten [11, с.21] Опытный торговец который по глазам умел понять- серьезный перед ним покупатель или только желающий прицелится. [12, с.9].*

Ин гурӯҳи ҷумлаи муайянкунанда исми муайяннамуда бо шумораи миқдорӣ ифода мегардад. Ин навъи ҷумлаҳои пайрав низ ҳам бо пайвандак ва ҳам бе пайвандак меоянд: *Ду кас аз ӯҳдаи ин кор мебароянд:- яке сардори участкаи дуюм Олимҷон ва дигаре худи шумо.*

Ҷумлаи пайрави субъективӣ. Ҷумлаи паврави муайянкунандаи субъективии баҳо ва муносибати субъективонаи шахсро ба предмети муайяншаванда ифода менамояд. Мисол: *Модом ки ӯ ингуна одами бадгумон будааст дигар на рӯи ӯро мебинам ва на аз вай ҳуҷра мепурсам.[10, с.41] Wenn er es aber fertigbringt, einen ehrlichen Menschen zu verdächtigen, er sei ein Dieb und ein Räuber, will ich ihn weder sehen noch um eine Zelle bitten![11, с.45] Но раз он способен подозревать честного человека, считать его вором и разбойником не желаю больше не видеть его не просить жельё. [12, с.17]*

Хулоса Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда яке аз серистеъмолтарин ҷумлаҳои мураккаб ба ҳисоб меравад, ки бисёртар онро ҳам дар нутқи хаттӣ ҳам дар нутқи даҳонӣ вохӯрдан мумкин аст. Ҷумлаи пайрави муаянкунанда дар таркиби он ва ҳамчун дигар намудҳои ҷумлаҳои пайрав функсияи худро танҳо дар алоқа бо сарҷумла иҷро менамояд. Барои ҳамин дар омӯзиши синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз он ҷумла ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда мафҳуми асосии семантикӣ ва алоқаи характерноки мазмуни онро эзоҳ медиҳад. Дар забони олмонӣ бошад он на танҳо исми сарҷумла балки сарҷумларо низ ба пуррагӣ ифода мекунад.

АДАБИЁТ

1. Admoni W. Der Deutch Sprachbau/ Admoni W, Leningrad:1960, -263с.
2. Архипов. А.Ф.Самоучитель перевода с немецкого языка на русский/ А.Ф.Архипов, Москва: Высшая школа ,1991, -254 с.
3. Валгина Н.С. Современный русский язык/ Н.С. Валгина, изд.3. Высшая школа. М, -1991.
4. Gegenwartssprache, Duden Grammatik der deutschen/ Gegenwartssprache, Leningrad:1984. -804s.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик.Синаксис/Душанбе:Ирфон, 1970. -268 с.
6. Рустамов Ш.Грамматикаи забони ҳозираи адабии тоҷик/ Ш.Рустамов, Душанбе:198. -324 с.
7. Рустамов Ш, Б.Камолиддинов. Грамматикаи адабии забони хозираи точик. Чилди 3.Ҷумлаҳи мураккаб/ Ш.Рустамов, Б.Камолиддинов, Душанбе: Дониш,1989. -300 с
8. Рубинчик Ю.А. Сложные предложения с придаточным определительным. / Рубинчик Ю.А. 1980.-146с
9. Рустамов.Шарофиддин. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Мушкилоти синтаксис. / Рустамов Шарофиддин, Душанбе: Маориф, 1988. -340 с
10. Садриддин Айнӣ.Марги судхӯр.Ҷилди 4/ Садриддин Айнӣ. Сталинобод: 1961.-316 с
11. S.Ayni.Tod des Wucherers/ S.Ayni, Berlin:1966. -263 S.
12. С.Айни. Смерть ростовщика/ Айни.С, М,1978.-156 с
13. Ходжаев Д. Сложноподчиненные предложения с придаточным определительными в современном таджикском литературном языке/ Д. Ходжаев, Душанбе 2021,- 172 с

14. Шендельс Е.И..Грамматика нимецкого языка/ Е.И. Шендельс, М.: München:1954. -320с
15. Hilke Dreyer, Richard Schmitt, Lehr-und Übungsbuch der deutschen Grammatik/ Hilke Dreyer, Richard Schmitt, München:1991. -300s.

РОҲҲОИ ИФОДАИ СЕМАНТИКИИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МУАЙЯНКУНАНДАИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ ВА РУСӢ

Ҷумлаи пайрави мураккаби тобеъ яке аз мавзӯъҳои мубрами муҳимтарини замони муосири соҳаи забоншиносӣ мебошад.

Дар мақолаи мазкур тасмим гирифта шудааст, ки яке аз намудҳои пурмаҳсули ҷумлаи мураккаби тобеъ, ифодаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар забонҳои олмонӣ ва русӣ мавриди таҳлилу таҳқиқи типологӣ қарор диҳем.

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба мисли дигар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ яке аз воҳидҳои олиташаккули синтаксис мебошад, кӣ он аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои содда ташкил ёфта дорои ягонагии семантикӣ ,сохт ва интонатсия мебошад.

Мавзӯи ҷумлаҳои мураккаб хеле мушкил ва дар навбати худ хеле шавқовар ва бахсталаб мебошад,кӣ дар таҳқиқи он забоншиносони хориҷӣ чӣ тавре,ки дар боло дарҷ намудам саҳми бузург гузоштаанд.

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда яке аз сермаҳсултарин ба ҳисоб рафта онро дар нутқи хаттӣ ва ҳам даҳонӣ вохӯрдан мумкин аст.

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар таркиби он ва ҳамчун дигар намудхои ҷумлаи пайрав функсияи худро танҳо дар алоқа бо сарҷумла иҷро менамояд.

Ҳадафи мақола Бинобар ин дар омӯзиши синтаксисии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ .аз он ҷумла, ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда мафҳуми асосии семантикӣ ва алоқаи характерноки онро эзоҳ медиҳад.;

Дар забони олмонӣ бошад он натанҳо исми сарҷумларо муайян мекунад,балки худи сарҷумларо низ ба пуррагӣ ифода мекунад.Он дар забони тоҷикӣ бо пайвандаки ***кӣ,*** *дар забони олмонӣ бо ҷонишинҳои нисбии* ***der ,die, das****(аз рӯи категорияи ҷинсият ва тасрифи падеж* ***deren,dessen, welcher, solcher*** *дар шакли ҷамъ****.*** *Дар забони русӣ бошад бе пайвандак ва бо пайвандаки тобеъкунандаи* ***который, которая ,которое*** *ва шакли ҷамъ* ***которые*** *бо тасриф дар падежҳои гуногун ифода мегарданд.*

Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки ягонагӣ ва фарқияти ҷумлаҳои пайрави муаяйнкунанда дар мисолҳои дар мақола оварда шуда, ба таври бояду шояд мавриди таҳлилу таҳқиқи типологӣ қарор гирифтааст. Мисолҳо аз шоҳасари сардафтари адабиети советии тоҷик устоди гиромқадр С.Айнӣ «Марги судхур» дар забонҳои омӯхташаванда мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифт.

Калидвожаҳо: *ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрави муайянкунанда, исм, феъл, ҷонишин, хабар,ҷонишинҳои нисбӣ, пешоянд, пайвандак, ҳол ва масдар.*

СПОСОБЫ СЕМАНТИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПРИДАТОЧНЫМИ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫМИ В ТАДЖИКСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными являются одной из важнейших и актуальных тем в области современной лингвистики.

В данной статье исследуются типологические анализы сложноподчиненных предложений с придаточными определительными таджикского языка в немецком и русском языках их сходства и различия.

Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными, как и другие виды сложноподчиненных предложений являются наиболее употребляемыми синтаксическими единицами, которые состоят из двух или более простых предложений.

Тема сложных предложений считается очень трудной и актуальной, но и в своё время является очень интересной и дискуссионной темой.

Она имеет очень древнюю и длинную историю. В этой области языкознания, то есть грамматике а также некоторой части синтаксиса проводились и проводятся много исследований. Многие зарубежные и отечественные исследователи и учёные внесли большой вклад, который был подчеркнут в данной статье.

Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными одно из наиболее употребляемых, которые наиболее часто встречаются в устной и письменной речи.

Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными выполняют свою функцию по отношению к главным предложениям.

Поэтому, при изучении синтаксиса сложноподчиненных предложений, также с придаточными определительными определяют семантическое значение и объясняет характерность отношения.

- *В немецком языке оно не только определяет имя существительное в главном предложении, но и полностью выражает само главное предложение. В таджикском языке употребляется чаще союз**"ки"**,а в немецком относительные местоимения «**der ,die,das** и косвенных падежей **deren, dessen** множественного числа.*
- *В русском языке они выражаются союзами **который ,которая, которое** и множественное число **которые и** их спряжении в падежей .*
- *Для типологического анализа и исследования были использованы примеры из повести С.Айни «Смерть роставщика"в изучаемых языках.*

Ключевые слова: *сложное предложение, сложноподчиненные предложения, сложноподчиненные предложения с придаточными определительными,имя существительное, глагол, определение, союзы, предлог, обстоятельства, инфинитив, относительное местоимение, причастие и другие.*

THE WAYS OF SEMANTIC EXPRESSIONS OF COMPLEX SENTENCES WITH SUBORDINATE DETERMINANTS IN TAJIK, GERMAN AND RUSSIAN LANGUAGES

The ways of semantic expression of complex sentences with subordinate determinants in tajik, german and russian languages the definite article in German and Russian. Is one of the most important them in modern linguistics.

In this article, the author researches typological analysis of one of the most productive types of compound sentences, the expression of the determiner in German and Russian and their differentation

The determiner, like other subordinate compound sentences, is one of the most highly developed units of syntax, consisting of two or more simple sentences with semantic unity, structure, and intonation.

The subject of complex sentences is very difficult and, in turn, very interesting and controversial, and foreign linguists, as I have mentioned above, have made a great contribution to its study.

A compound subordinate clause with a definite article is one of the most productive and can be found in both written and oral speech.

The defining follower sentence in its composition and, like other types of follower sentences, performs its function only in relation to the header.

Therefore, in the syntactic study of complex subordinate clauses, including the subordinate clause with the determiner, explains the basic semantic concept and its characteristic connection;

In German language, is not only defines the name of the translation, but also fully expresses the translation itself. In the Russian language, without a conjunction and with a subordinate clause, which is expressed in different cases.

The unity and difference of the sentences of the definite article in the examples given in the article have been fully analyzed and typologically studied. Examples from the masterpiece of the Tajik Soviet literature, the honored master S. Ayni «Death of a profiteer» in the studied languages were analyzed.

Keywords*: compound sentence, subordinate clause, noun, verb, pronoun, message, relative pronouns, prefix, conjunction, case and infinitive.*

Сведения об авторе:

Абдулхайрова Сулхинисо Хакимовна *- старший преподователь общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Адрес:734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки.17. E-mail: abdulkhayrova@internet.ru Тел.: (+992) 935299992*

About the author:

Abdulkhayrova Sulhiniso Hakimovna *- senior lecturer Department of German and French languages Tajik National University,. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki 17. E-mail: abdulkhayrova@internet.ru Phone: (+992) 935299992*

УДК809.155.0+802.0
ББК 81.2(2тоҷик)+81.2анг

ВИЖАГИҲОИ УСЛУБӢ-ЛЕКСИКИИ ВОСИТАҲОИ ЗАБОНИИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ОСОРИ С. АЙНӢ

Ғафорова Т.С.

Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Боиси қайд аст, ки тафаккури инсон бо ёрии забон на танҳо воқеияти объективӣ, балки воқеияти субъективии инсониро инъикос мекунад. Таркиби лексикии забони ҳозираи тоҷик дорои имкониятҳои бузурги тасвирӣ ва ҳиссӣ буда, барои собит кардани омилҳои субъективии инсон хизмат мекунанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳар гуна калимаҳо дорои воҳидҳои мухталифи забонӣ буда, муҳиммияти маъноӣ, лексикӣ ва грамматикӣ, ҳамчунин хусусиятҳои денотативӣ ва конотативиро дорад.

Маънои денотативии калимаҳо ва воҳидҳои забонӣ нисбатан доимӣ буда, маънои коннотативӣ ноустувор аст. Онро метавон дар асари бадеӣ истифода намуд ва ҳамчун маъноҳои семантикаи коннотативӣ ба кор бурдд. Пас бояд гуфт, ки ҳар кадоми онҳо дар матни асари бадеӣ нақши калон доранд.

Қисми асосӣ Аксарияти вожаҳо дар забони муосири тоҷик танҳо маънои денотативиро доранд ва аз ҷиҳати маънои экспрессивӣ истеъмол намешаванд. Аммо, ҳар як калимаи истеъмолнашуда, ки ба ҷузъиёти ҳиссӣ (эмотсионалӣ) ифода карда мешавад, мисли он замина пайдо мекунад. Дар айни замон, шумораи зиёди вожаҳо бо рангу тобишҳои устувор ва гуногун истифода бурда мешаванд. Масалан, вожаҳое, ки тобишҳои онҳо меъёри адабии забон аст, воситаҳои услубӣ (таснифоти услубӣ)-ро ташкил медиҳанд ва вожаҳое, ки дорои воҳидҳои забони тасвири бадеӣ ва ҳиссӣ мебошанд, дар илми забоншиносӣ бештар таҳлили илмиро талаб мекунанд.

Истифодаи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар асар зимни воқеияти таърихӣ, ҷаҳонбинӣ ва характери муаллиф муайян карда мешавад. Омилҳои лексикии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ инҳоянд:

Метафора – «муқоисаи пинҳонӣ буда, як мавзӯъро ба мавзӯи дигар ташбеҳ медиҳад» [2, с.58].

Яке аз намудҳои метафораи нутқ метафораи муфассал аст. Он аз як қатор метафораи соддаи ба ҳам алоқаманд ва мукаммал иборат аст, ки образ эҷод мекунад ва ҳавасмандии онро баланд мебардорад [7, с.121].

Метафораҳое, ки дар асари бадеӣ зиёд ба назар мерасанд, метафораҳои композитсионӣ ё сужавӣ ном доранд. Маънои чунин омилҳои услубӣ ба мисли метафора дар сабки нутқи бадеӣ, хусусан эҷоди образҳои бадеӣ, нисбат ба симои бадеӣ баҳо додан душвортар аст. «Метафора бештар ҳамчун яке аз усулҳои ба таври дақиқ нишон додани воқеият бо вожаҳо ва воҳидҳои забонии тасвири бадеӣ мебошад. Аммо, мафҳуми дақиқи онҳо нисбӣ аст. Метафора симои конкретии мафҳуми абстрактро мефаҳмонад ва имкон медиҳад, ки тафсирҳои хабариро ифода кунад» [3, с.29].

Метафора – ҳамчун воҳиди забонии тасвири бадеӣ ба кор бурда шуда, маҷмӯи вожаҳои ҳаммаъноро таҳлил менамояд: *хазони зиндагӣ* (роҷеъ ба пирӣ; a mighty fortress is our God), ***дастҳои бобаракат (precious hands), тирамоҳи заррин (golden season), нигоҳи хунук (хунукназарона), забони дурушт*** ва ғ. Масалан, Садриддин Айнӣ дар «Ёддоштҳо» чунин менависад: «Дар охири ***тирамоҳи заррин*** – баъд аз тамом шудани мавсими ҳосилғундорӣ - қозӣ нархи ҳар маҳсулро аз рӯйи бозор ба амир арз мекард ва амир дар бораи бо ҳамон нархи қозӣ арзкарда аз деҳқонон рӯёнда гирифтани пули андозҳои ҷинсӣ ба амлокдор фармон мефиристод» [1, с.98].

Тасвир (Олицетворение) – навъи метафора буда, тасвири ашё, ҳайвонот ва мафҳумҳои абстрактӣ сифатҳои инсонӣ: эҳсосот, андеша, нутқро мефаҳмонад.

Баъзе вожаҳоро метавон дар забони англисӣ бо ҷонишинҳои соҳибӣ ***he*** (ҷинси мардона) ва ***she*** (ҷинси занона) ва дар якҷоягӣ бо феълҳои нутқ, тафаккур, хоҳишҳо ва дигар нишонаҳои амал, ҳолат ва дигар хислатҳо инсонӣ, ки ба инҳо хос аст, иваз карда мешаванд» [2, с.66].

Муқоиса – дорои ду мафҳум, яъне шабоҳати ду мафҳум тавсифӣ мебошад. Онҳо бо феълҳо ва ҳиссачаҳои ***чун, ба монанди, ба мисли, ба шакли, ҳамчун, ба мисоли*** ва ғайра истифода мекунанд. Масалан, «Назар ба қавли Султонпошшо, вай ҳар гуна деву париҳоро ва аз ин ҷумла деви ҳафтсарро дидааст. Ӯ мегуфт, ки дар пушти меҳмонхонаи амакбобо (ӯ падаршӯяшро, яъне Абдуллохоҷаи 90-соларо амакбобо мегуфт) деви ҳафтсар ҳаст, аввал вай ба сурати гурба менамояд, баъд аз он ба сурати саг, гург, хар ва ***монанди*** инҳо медарояд, дар охир ***ба шакли*** одами сиёҳи баднамо бадал гардида, дар худ ҳафт сар пайдо мекунад ва ба осмон нигоҳ карда дароз шуда рафтан мегирад, ба ҳадде, ки рафта-рафта сараш ба осмон мерасад» [1, с.61].

Дар забони англисӣ онҳо бо таркиббандҳои ***as, such as, as if, like, seem*** ва ғ. тарҷума мекунанд.

Муқоиса чун метафора, ба таври пурра барои тасвир кардани ашё ва ҳодисаҳо, ҳамчунин барои баён кардани муносибати муаллиф кӯмак мекунад.

Гипербола – усули бадеии муболиға мебошад, ки аз ҷиҳати имкониятҳои воқеӣ ва татбиқи фикр шубҳанок ё оддӣ мебошад [3, с.150].

Гипербола усулест, ки имкон медиҳад возеҳтару рангинтар дар баён сохтани муносибат ва зуҳуроти тавсифшуда ифода ёбад. Гипербола ба сифати меъёри услубӣ маънои калимаро баланд нишон медиҳад. Масалан: ***сад бор гуфтан (to wait an eternity), ба нодонӣ задан (to be stupid.***

Дар «Ёддоштҳо» чунин омадааст: «-Чӣ кор кардед? -Ҳоло аз ваҷҳи он кори ман ба касе чизе гуфтан дуруст нест. Ту ҳам аз он ваҷҳ ба касе чизе нагӯй, -гуфт ва ба шарҳи кори кардаи худ даромад: «-Ман дидам, ки мардуми туман тамоман бехонумон мешаванд ва рӯди нав ҳам намебарояд. Як тахта коғази калонро пур карда ба амир ариза навиштам» [2, с.16].

Антономазия – табдил ёфтани номи инсон аз рӯи шакли берунӣ ва рафтору одат ба лақаби омма. Масалан, баъзе занҳои ҷасур ва далерро «***зани оҳанин» (the Iron Lady), шоҳи бузург*** (***great king***) ва ё мардҳоро бо ҳунарашон ном мебурданд. Устод Айнӣ чунин ба қалам додаст: «Болои Ҳавз раҳсипор шуда ба гузари ***Усто-Руҳӣ*** расидем, ки ҳавлии ***Рӯзӣ-Бадбурут*** дар ҳамин гузар будааст. Дар вақте мо ба он ҷо расидем, ки ***Маҳдуми Гав*** дар пеши масҷиди гузар бо мӯйсафедони он ҷо гуфтугузор дошт» [1, с.271].

Ҳамчунин одамонро ба унвони бузургон ном мебаранд. Чунончи, «***одами донишманд***»-ро ***Эйнштейн, Арасту*** ё ***Сино*** мегӯянд; ***«ошиқу маъшуқ»***-ро ***Лайливу Маҷнун*** ва ғайра.

Синекдоха – воҳиди забонии тасвири бадеъ буда, ҷамъи ашёҳоро дар маҷмӯъ баён мекунад. Масалан, дару хона, ашёҳову лавозимоти хона ва замини гирди онро ***манзил*** мегӯянд, ки ин калимаи умумӣ аст: «Мо ба ***манзил*** рафта хобида пагоҳонӣ боз ба сайргоҳ омадем. Дар сарҳавз он зинати дирӯзаи дӯкондорон намонда бошад ҳам, ба ҳар ҳол асарҳои сӯхторро барҳам дода, як дараҷа ба тартиб даровардаанд. Мо дар чойхонаи сарҳавз ба чойнӯшӣ нишастем, намад ва гилемҳои чойхона ҳам порча-порча шуда, шакли сояи дарахти сафедорро гирифта буданд» [1, с.271].

Метонимия – табдил ёфтани ифодаи маънои як калима ба калимаи дигар дар асоси монандиҳои воқеӣ. Чунончи, ба ҷои «***одамони деҳа танқид мекунанд***» «***деҳа танқид мекунад***»; ба ҷойи «***истакони шиша***» «***истакони об***»; ба ҷои «***осори Саъдиро хондан***» «***Саъдиро хондан***», «***хӯрокро мондан***» «***дастархонро оро додан (оростан)***» ва ҳоказо. Масалан С Айнӣ чунин навиштааст: «Бой он шаб аз пули худ барои зиёфати он зан таомҳои гуногун фармуд. Аз бозор қурсу қанфит ҳам харида оварда ***дастархонро оро дод*** ва як шиша шароби хуб ҳам харида оварда монд» [1, с.451].

Катахреза – истифодаи нодурусти калимаҳо аз сабаби этимологияи беасос ё истифодаи нодурусти истилоҳ ба маънои ба он мансуб набуда мебошад.

Баъдтар истилоҳи ***малапропизм*** пайдо шуд, ки маънои иштибоҳи семантикиро дорад, ки дар он як калимаи муҳимро дар матн калимаи дигаре иваз мекунад, ки аз ҷиҳати овоз монанданд, аммо маънои дигар дорад.

Эпитет – навъи воситаи забонии тасвири бадеӣ буда, сифат, нишонаи падидаи тавсифшударо бо калимаҳо ё ибораҳои атрибутӣ ва зуҳуроти тасвириро таҷассум мекунад [3, с.138]. Аз ин рӯ, эпитет субъект буда, дорои мазмуни эҳсосотӣ мебошад.

Ба ақидаи забоншинос И.В. Арнолд, эпитет метавонад ба сифати муайянкунанда ифода ёбад: ***баҳри саҳт (loud ocean), вазъиятҳоро smile cuttingly (нимтабассум)*** ё мурочиатҳо ***ширинсухан (sweet words)*** ва ғайра. Масалан «Устоамак, ғайр аз хешӣ, бо падарам дӯсти бисёр наздик ҳам буд, ҳар як ба они дигар «ҷӯра» гуфта хитоб мекарданд. Дар фикр ва дар ақидаашон дар ҳаққи одамон ҳам ҳар ду як буданд. Фақат фарқ дар ин ҷо буд, ки ***Устоамак ширинзабон***, хушмуомила ва ширинкорнамо буд ва кори бади одамонро бо ширинсуханӣ ба рӯяшон мезад» [1, с.451].

Калима метавонад танҳо ҳангоми якҷо истифода намудани номи ашё ва ҳодисаҳои он ба сифати эпитет истифода шавад.

Бояд қайд кард, ки бештари муҳаққиқон ва забоншиносон эпитетро ба сифати субъект баррасӣ мекунанд. Бо истифода аз эпитет, муаллиф тавонистааст, диққати бештари хонандаро ҷалб намудааст [10, с.127].

Перифраз – ифодаест, ки маънои ифодаи дигар ё калимаро ифода мекунад. Чунончи, ***дили сафед – хоксор, фурӯтан***; ***сайёраи сабз – Замин; тиллои сиёҳ – нафт, нони дуюм – картошка; Фирдавсӣ – офаридаи «Шоҳнома»*** ва ғайра. Масалан, «Дар миёнаи як тӯда ҷаллобон ва тарозудорони сиёҳдил, албатта, ***дили ман сафед*** намемонад. Лекин аз ин кампир дуздӣ намекунам, -гуфт ҷавон бо оҳанги андак тунду тез» [1, с.363].

Ирония – навъи воситаи забонии тасвири бадеӣ буда, бар асоси нутқ, мафҳум ва маънои бар хилофи маънои луғавии калима ифода меёбанд. Воситаи забонии тасвири бадеии мазкур барои муқоисаи байни воқеият ва ҳақиқат бо истифода аз таҳлилҳои ҷиддии илмии забонӣ истифода

мешаванд [5, с.113].

Шаклҳои услубӣ (***шаклҳои сухани тасвирӣ***) воситаҳои асосии нутқ буда, барои баланд бардоштани баёни нутқ истифода мешаванд. Баъзан ***Шаклҳои услубӣ*** ба ***троп*** хеле монанд мешаванд.

Шаклҳои ифодаи нутқ ба чанд навъ ҷудо мешаванд:

- ***антитеза*** – тасвири муқоисавӣ, мухолифати ашё, падидаҳо, хосиятҳо;
- ***анафора*** – такрори унсурҳои монанд дар аввали ҳар як сатри параллелӣ дар назм ва наср истифода мешавад;
- ***эпифора*** – такрори унсурҳои монанд буда, дар охири ҳар як сатри якҷоя монда мешаванд;
- ***градатсия*** – тартиби калимаҳо, ки дар он ҳар як калима маънои калимаи қаблиро меафзояд ё суст нишон медиҳад;
- ***инверсия*** – заиф шудани тартиби муқаррарии калима;
- ***параллелизм*** – сохтори якхелаи синтаксисии ҷумлаҳои ҳамсоя ё сегментҳои нутқ ва ғ.

Зебогии нутқ ва фарқ кардани намудҳои он ҳанӯз дар замонҳои қадим вуҷуд доштааст. Димитрий Александр ғояҳои Аристотелро истифода мебурд ва далел меовард, ки услуби содда бояд табиӣ бошад. Усулҳои он асосии онҳо возеҳӣ, равшанӣ, намоёнӣ, садоҳои сахт ё тартиби нодурусти калимаҳо мебошад. Услуби суханвар метавонад дараҷаи амиқи ифода тартиби рӯйдодҳоро тағйир диҳад. Баъдтар интихоби воситаҳои услубӣ дар таркиби матнҳои мухталиф ҷиҳати се намуд, яъне оддӣ, миёна ва баланд маълум мегарданд.

Тағйироти семантикӣ, ки дар воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ва тобишҳои услубӣ мавҷуданд, бо семасиологияи услубӣ тавсиф карда мешавад. Дар ин ҷо бояд хотиррасон кард, ки воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ва воситаҳои услубӣ комилан муродиф нестанд. Ҳама воситаҳои услубӣ ба воситаҳои забонии тасвири бадеӣ тааллуқ доранд, аммо на ҳамаи онҳо воситаҳои ифода воситаи услубӣ мебошанд.

Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ метавонанд калимаҳои оддиро таъсирбахш ё баланд нишон диҳанд. Мо метавонем онҳоро бо ҷиҳатҳои фонетикӣ, яъне заддаи мантиқӣ, таваққуф, талаффузи дароз ва зимни қоидаҳои морфологӣ: суффиксҳо ва таснифоти синтаксисӣ пайдо кунем [9, с. 76].

Вижагиҳои услубӣ тақвияти бошууронаи ҳар як усули сохторӣ ва ё семантикии воҳиди забоншиносӣ (воҳидҳои забонии тасвири бадеъ) мебошад, ки ба модели умумиҷаҳонӣ ва аз ин рӯ ба як модели генеративӣ табдил ёфтааст. Бо сабаби истифодаи зуд-зуд, як далели лингвистиро метавон ба як усули услубӣ табдил дод.

Се таснифи муосири воситаҳои тасвирии забони англисиро Ҷ. Лич, И.Р. Галперин ва Ю.М. Скребнев пешниҳод кардаанд.

Таснифоти Ҷ. Лич ба усули фарқ кардани аломатҳои муқаррарӣ ва нодурусти забони адабиёти бадеъ асос ёфтааст. Ӯ меъёрҳои парадигматикӣ ва синтагматикиро аз меъёрҳои лексикӣ ва грамматикии забон муайян кардааст.

И.Р. Галперин таснифоти худро ба равиши сатҳӣ асос дода, се гурӯҳро, яъне воситаҳои экспрессивии фонетикӣ, лексикӣ, синтаксисӣ ва услубӣ муайян кардааст.

Техникаи Ю.М. Скребнев омезиши усулҳои тақсимоти парадигматикӣ ва синтагматикии Ҷ.Лич ва равиши сатҳии Галперинро нишон медиҳад. Вай фонетикаи парадигматикӣ ва синтагматикӣ, морфология, лексикология, синтаксис ва семасиологияро таҳия кардааст.

Таҳлили забони асарҳои бадеӣ аз давраҳои қадим бо тақсим кардани воситаҳои услубӣ ба тасвирӣ (тропҳо: метафора, метонимия, гипербола, литот, ирония, парафраз ва ғ.) ва тасвири бадеӣ (шаклҳои нутқ: инверсия, риторикӣ) гузаронида мешавад. савол, сохторҳои параллелӣ, контраст ва ғайра) Дар марҳилаи кунунӣ, бисёр муҳаққиқон қайд мекунанд, ки воситаҳои визуалиро метавон ҳамчун усули парадигматикӣ тавсиф кард, зеро онҳо ба ҷамъи калимаҳо ва ибораҳои интихобкардаи муаллиф бо калимаҳои дигаре, ки дар матн ифода нашудаанд ва барояшон афзалият дода шудааст, асос ёфтаанд. Воситаҳои забонии тасвири бадеӣ воситаи экспрессивӣ-синтагматикӣ мебошанд, зеро онҳо ба танзими хаттии қисмҳо асос ёфтаанд.

Дар баробари воситаҳои забонии тасвири бадеӣ, воситаҳои услубии мавзӯиро бояд зикр кард. Мавзӯъ инъикос дар кори адабии соҳаи интихобшудаи воқеият аст. Дар илми муосири забоншиносӣ равиши нав ба тафсири воситаҳои тасвирӣ ба вуҷуд омадааст, ки дар он зиддияти байни меъёр ва берун аз меъёр мухолифи асосии услубӣ мегардад. Ю.М. Скребнев барои ин ҳолат истилоҳҳоро, ки ба таври анъанавӣ ифода мекунанд ва вазъиятро ифода мекунанд, пешниҳод кардааст.

Хулоса таҳлили таснифоти мавҷудаи воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ва усулҳои услубӣ имкон медиҳад, ки иерархияи дилхоҳро дар асоси зарурати омӯзиши маводи муайяни забон интихоб намоем. Интихоби худи воситаҳои услубӣ метавонад аз рӯи матни бадеӣ, ки барои тадқиқоти забоншиносӣ-услубӣ гирифта шудааст, муайян карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 462 с.
2. Арнольд И. А. Стилистика. Современный английский язык / И.А. Арнольд. – М.: Флинта; Наука, 2002. – 384 с.
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / Гальперин И. Р. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 459 с.
4. Гуревич В. В. English Stylistics. Стилистика английского языка / Гуревич В.В. – М.: Флинта; Наука, 2008. – 72 с.
5. Знаменская Т.А. Стилистика английского языка. Основы курса / Т.А. Знаменская. – М.: КомКнига, 2006. – 224 с.
6. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика / Т.А. Казакова. – СПб., 2006. – 536 с.
7. Марченко Т.В. Эмоционально-образный и оценочный потенциал эпитетов: переводческий аспект // Филологические науки. Вопросы теории и практики / Т.В. Марченко. – Тамбов: Грамота, 2013. № 10 (28). С. 118-121.
8. Москвин В. П. Выразительные средства современной русской речи: тропы и фигуры / В. П. Москвин. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.
9. Оболенская Ю.Л. Художественный перевод и межкультурная коммуникация / Ю.Л. Оболенская. – М., 2006. – 336 с.
10. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка / Ю.М. Скребнев – М.: Астрель; АСТ, 2000. – 218 с.
11. Степанова И. В. Стилистика английского языка / И.В. Степанова. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2012. – 188 с.

ВИЖАГИҲОИ УСЛУБӢ-ЛЕКСИКИИ ВОСИТАҲОИ ЗАБОНИИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ОСОРИ С. АЙНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф вижагиҳои услубиву лексикии воситаҳои забонии тасвири бадеӣ, мавқеъ ва истифодаи онҳоро дар асари бадеӣ, ба хусус дар осори Садриддин Айнӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Зимни таҳлилҳои муаллифи мақола маълум мешавад, ки воситаҳои забонии тасвири бадеӣ дар осори Устод Айнӣ мавқеи калон дошта, ҳатто дар истифодаи онҳо аввалин нависанда ба ҳисоб меравад. Дар осори Садриддин Айнӣ воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ба чанд навъ омадаанд ва асарро ҷаззобтар гардондаанд. Бинобар ин онҳо истилоҳоти гуногун ном бурда мешаванд: ***Метафора*** *– навъи вожаҳоеанд, ки ба ҷойи як калима калимаи дигарро истифода намуда, маънои маҷозӣ медиҳанд ва ғ. Ҳамчунин тасвир муқоиса, гипербола ва дигарҳо дар осори С. Айнӣ мавқеи калонро касб менамоянд.*

Калидвожаҳо: *вижагӣ, тасвир, лексикӣ, нависанда, забоншиносӣ, муҳаққиқ, бадеӣ, усул, илмӣ, услуб.*

СТИЛИСТИЧЕСКО-ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОПИСАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ С. АЙНИ

В статье автор исследует стилистические и лексические особенности языковых средств художественного описания, их положение и использование в художественном произведении, особенно в творчестве Садриддина Айни. При анализе статьи становится ясно, что лингвистические средства художественного описания занимают значительное место в творчестве Устода Айни, и даже в его использовании он является первым писателем. В произведениях Садриддина Айни лингвистические средства художественного выражения представлены в нескольких формах, что сделало их более привлекательными. Поэтому их называют разными терминами: ***Метафора*** *- это тип слов, в которых используется другое слово вместо одного для передачи переносного значения и так далее. Есть также* ***сравнение, олицетворение, гипербола*** *и др. В работе С. Айни занимает достойную позицию.*

Ключевые слова: *особенности, описательный, лексический, писатель, лингвист, исследователь, художественный, методический, научный, стиль.*

VIEW TO THE KINDS OF DESCRIPTIONS EXPRESSIONS OF SADRIDDIN AINI'S HERITAGE AND THEIR TRANSLATION INTO ENGLISH

In the article, the reseaches explores the stylistic and lexical features of the linguistic means of artistic description, their position and use in a work of art, especially in the work of Sadriddin Aini. During analyzing, the author of the article, it becomes clear that linguistic means of artistic description occupy a large place in the work of Sadriddin Aini, and even in its use he is the first writer. In the works of Sadriddin Aini, linguistic means of artistic expression are presented in several forms, which made them more attractive. Therefore, they are called different terms: Metaphor is a type of word that uses another word instead of one to convey a figurative meaning, and so on. There is also comparison, personification, hyperbole, etc. In the work of S. Aini occupies a large position.

Keywords: *particularity, descriptive, lexical, writer, linguist, researcher, artistic, methodical, scientific, style.*

Сведения об авторе:

Гафорова Тахмина Сатторовна *- старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии управления при Президенте Республики Таджикистан, Тел.: (+992)907854411, E-*

mail: gafarovatahmina2020@gmail.com

About the author:

***Gaforova Takhmina Sattorovna** - Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages of the Academy of Management under the President of the Republic of Tajikistan, Phone.: (+992)907854411, E-mail: gafarovatahmina2020@gmail.com*

СЕМАНТИКА И СТРОЕНИЕ НЕЧЛЕНИМЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБОРОТОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Урозов Б.Х.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Одной из основных особенностей преподавания русского языка в национальной школе вызвано потребностями межнационального общения. Изучение русского языка и литературы как формы межнационального общения является актуальным сейчас и литературные связи Республики Таджикистан с Россией продолжаются. Это показывает необходимость к высоким требованиям к уровню его преподавания изучения нечленимых предложений современного русского языка в национальной школе, которая и сейчас продолжает исследование различных проблем изучения нечленимых предложений в современном русском языке.

Общению читателей различных национальностей, его контакт в сфере культурной, и экономической деятельностей, безлесной формы и невозможности с переводной, без составления трехъязычных словарей самой различной характерной формы (тематической, фразеологической, синонимической и т.п.). поэтому совершенно очевидно, что нечленимые предложения имеют очень много теоретического значения.

«В развитии человеческой формы еще не было случая, - пишет Алексеев А.Н., - когда бы шла такая большая сосредоточенная работа над двуязычными словарями на почве общения с одним и тем же основным для всех источником – русским литературным языком» [1, с.17].

Основной часть: Нечлемимых предложений (теории и практикой составления словарей) появились за несколько лет до современного периода. Когда появились различные теории нечлемимых предложений.

В практической грамматике появились особые отрасли – учебная грамматика. Особую роль в эту область грамматики внесли такие ученые, как: В.В.Виноградов, Л.В. Щербо, Н.М. Шпанский, С.И. Ожегов, П.Н. Денисов, В.В. Морковник и другие.

В.В.Виноградов писал: «В форме изданиях в начале XX века книгах и монографиях издается определения год опубликованных «понятию учебного метода грамматикой современного русского языка », показывают различные его формы, сравнительной характеристики учебника современного русского языка» [2, с.88].

Имеются разновидности учебника современного русского языка, как:

1) Методической направленности и характеристика совершенствования учебника с нечлемимых предложений;

2) Выбор языковой проблемы

3) Структура и грамматический строй учебного материала: как раз и показывают виды учебного материала по грамматике современного русского языка – «грамматикой формы обучения и совершенствование грамматикой нечлемимых предложений .

Неполные предложения показывают, что одного из основных членов предложения учебного метода грамматики является «развитие других форм предложения нарастающего развития нечлемимых предложения. Например .

А. Шарафиддинов перевел на таджикский язык нечлемимые предложения:

«- Бисёр ғамгин! – охиста гуфт Дориан Грей, аз сурати худ чашмашро дур накарда.- Бисёр гамгин! Ман мубориза бурда калон шуда бисёр безеб мешавам, аммо сурати манн чавон мемонад. Вай хеч вакт калон намешавад, хамчун ин рузи июн… Ой агар ин кафо мегашт! Агар ин сурат пир мешуд, аммо ман чавон» мемондам! Барои ин … Барои ин ман хамаи чизро медихам. Ягон чизро нигох намедоштам! Чонамро медодам!» [4, с.37].

Неполные предложения относятся к факторам, активно воздействующим на общий уровень восприятия языкового материала. Это указывает на возможность обработки принципов формирования неполных предложений, отбора материала, их структуры, лингвистического и методического освещения. Нечлемимые предложения по отношению к изучающим второй язык в определенной степени выступает в роли преподавателя другого языка, который показывает

различные формы .

Таким образом, развитие основополагающих форм неполных предложений методов создания учебника по современному русскому языку и структура учебника по различным формам н членимых предложениях в частности, выявление наиболее рационального признака построений был и находят в настоящее время в книге современного русского языка и являются одним из значимых форм грамматики современного русского языка .

Например нечлемимых предложений на таджикский язык:

Перевод Эмиля Муллокандова на таджикский язык:

Онхо лангон- лангон аз канори нишеби нахр поин мефуромаданд ва касе, ки аз пеш мерафт, як бор ба санге пешпо хурда калавида монд. Хар ду хаставу монда ва аз модор рафта буданд ва дар чехраи онхо он аломати такдир тандихи, ки дар окибати азият ва тангихои зиёде пайдо мешпавад, накш баста буд. Хар кадоме дар пушти худ халтаи вазнини пур аз чихоззои гуногун дошт, ки бо тасмахо баста шуда буд. Дар дасти хар яке яктоги милтик буд. Онхо бо комати хамида, сархоро поин андохта ва чашмро аз замин духта рох мерафтанд.

- Чи хуб мешуд, агар аз он тирхое, ки дар ниҳонгохи худ рост карда монда будем, - гуфт яке аз онхо.

У бепарвоёна гап мезад ва овозаш хушки беобуранг буд ва хамрохаш,ки нав ба оби ширбарин сап- сафеди дар руи хурсангхо кафккунанда пой монда буд, ба сухани вай чавобе нагуфт.

Дуйумин низ аз паси он ба об даромад. Онхо пойафзолхои худро наканиданд; об яхбарин хунук буд, чунон хунук буд, ки пойхошон ва хатто ангуштони пойхо аз хунуки карахт шуданд. Дар баъзе чойхо об то ба зону мерасид, хар хардуяшоннхам дар хар кадам таккон мехурданд ва ба зур ба по меистоданд [1, с.83].

Грамматика русского языка показывает, что учебники три язычные книги для развития опыта студентов в отличие от других учебников, уделяет внимание методической модели развития современного русского языка..

В настоящее время появились всевозможные учебники, которые показывают всяческое развития нечлемимых предложений в преподавании русского языка, но наблюдение дает понять, что у студентов ограничен словарный запас.

Например на таджикском языке звучит таким образом:

Перевод на таджикский язык:

Касе ки аз акиб меомад, дар руи санги тахте гечида кариб буд, ки галтад, лекин тамоми кувваташро ба як чо гун карда ба по истода ва аз зурии дар сахт фарёд зад. Зохиран сараш гашт,ки калавиду дасти холиашро ба хаво бардошт, гуё мехост бо ин харакати худ такягохе дар хаво ба даст дарорад. Комати худро рост карда,ба пешкадам партофт, лекин боз калавид ва боа зобе аз афтидан боздошт. Он гох вай боз истода, ба он кас, ки аз пеш рафта ва боре хам ру ба тарафи у нагардонда буд, назар андухт.

Дакикае дар чои худ бехаракат истод, гуё бо худ дар маслихат буд, дар охир фарёд зад:

- Хой билл, гуш кун, поям баромадаги барин.

Аммо Билл дар рохи худ давом карда, хамчунон аз оби шир барин сафед лангон- лангон кадам мемонд. У ягон бор хам ба акиб бар гашта нигох накард. Дуйуми шуда истодани уро дида чашм аз у намеканд ва хар чанд чехрааш монанди пештара чизе ифода намекард, вале акнун чашмони гамгинаш чашмони охуеро мемонд, ки мачрух гашта бошад.

Билл аллакай ба он канори дарё расида пеш рафтан мегирифт. Дуйумин, ки хануз дар даруни об буд, аз кафои у ниох карда истод. Лабонаш сахт ларзида ва муйлаби дурушти зардаш хам боло чахидан гирифт. Лабони хушкшудаашро бо нуги забонаш тар кард:

- Билл! Гуён бонг зад.

Ин фарёд фарёди имдодчуёнаи шахсе буд, ки гирифтори фалокате шуда бошад, вале Билл нигох накард. Рафикаш чашм ба паи Билл духт, ки вай бо кадами нохамвор пешпо хурда- -пешпо хурда лангон- лангон аз нишеби бафароз баромада, ба суи хатти норавшани уфук, ки рафта – рафта гуё бо тали пасте мепайваст, мерафт. У то даме нигох карда истод, ки Билл аз тегаи тал гузашта аз назар гоиб гашт. Дар ин дам вай руяшро гардонда, он кисми оламро, ки у пас аз рафтани Билл дар он яккаву танхо монда буд, аз назар гузаронд.

Дар канори уфук хира- хира офтоб метофт, ки гирди онро ғубор ва тумани гализи вазнини пардавор печонида гирифта буд. Вай ба як пои сихаташ такя карда, соаташро аз кисса баровард. Соат хозир чор буд. Ду хафтаи охир у хисоби рузу мохро гум карда буд: тахминан медонист, ки холо ё охири моҳи илю аст ва аввали моҳи август; лекин хамин кадараш ба у маълум буд, ки офтоб бояд дар шимоли ғарб бошад. Ба тарафи чануб нигох карда аз фикраш гузаронид, ки дар ин талхои хузнангез Кули Хирси калон вокеъ аст инчунин медонист, ки ба хамон су аз миёни биёбони хушк ва урёни Канада роҳи хавлангези доираи қутби шимоли мегузарад. Чуё ки у дар он истода буд, шохае аз нахри Коппермайн буд ки ин нахр низ ба тарафи шимол чори буда, оби худро бурда ба халичи

Коронасия ва аз он чо ба Укёнуси Яхбстаи Шимоли мерезад. Худаш хеч вакт дар он ҷойҳо набуд, лекин боре хамаи инро дар харитаи ширкати халичи Гудзон дида бүд.

Он кисми оламро, ки дар он акнун яккаву танхо монда бүд, боз як бор аз назар гузаронд. Манзара манзараи ношоде бүд. Пайваста ба уфук талхҳои пасте кашол мешуданд, ки хатти якранги мавчмонанде ташкил медоданд. На як дарахте ба назар менамуд, на бүттазоре ва на акаллан гиёхе,- ғайр аз биёбони беканори хавлангез чизе дигар ба чашми вай вонамехурд, - ба дилаш вахм афтида, дар чашмонаш тарсу харос хувайдо гардид.

- Билл! Билл!- такрор мекард у пичиросзанон.

Вай дар миёни оби лойолуди чуй диккат нишаст, гуё биёбони бепоён, ки дар атрофи у вокеъ бүд, бо як кувваи беандоза уро фишор дода, бо хашамату хайбату оромонаи худ ба дили у вахм андохта бошад, у табу ларз гирифтаги барин дарак- дарак ларзидан гирифт ва милтик аз дасташ баромада шаластзанон ба даруни об афтид. Ин садо уро ба хуш овард. Тарсу вахмро аз худ дур карда ба худ омад ва хам шуда даст- дасткунон милтикро аз даруни об пайдо кард, баъд халтаро наздиктар ба тарафи китфи чапаш кашид, то ин ки вазнинии бор ба пои дарднокаш камтар таъсир кунад, ниҳоят охиста ва бо тарафи сохил харакат кард.

Ӯ беист рафтан гирифт. Бо як катъияти навмедонае, ба дарди пояш ахамият надода, бо шитоб рафта ба болои тал баромад, ба болои хамон тале, ки андаке пеш Билл аз он гузашта, нопадид шуда бүд; гашти худи у хам аз гашти Билл, ки лангида- лангида базур ба болои тал мебаромад, боз хам хунуктар ва хандаовартар бүд. Дар он тараф тал дарае бүд ва дар он хеч кас набүд. Уро боз тарсу вахм пахш карда, лекин ин дафъа хам онро аз худ дур карда, халтаашро ба китфи чапаш наздиктар кашида, лангон- лангон поин фаромадан гирифт» [3, с.56].

Заключение

Таким образом, надо отметить, что неполные предложения – это предложения, в которых пропущен член предложения, необходимый для полноты строения и значения данного предложения. Пропущенные члены предложения могут восстанавливаться участниками общения из знания ситуации, о которой идёт речь в предложении.

Например, если на остановке автобуса один из пассажиров, посмотрев на дорогу, скажет: «Идёт!», остальные пассажиры легко восстановят пропущенное подлежащее: Автобус идёт.

Пропущенные члены предложения могут восстанавливаться из предыдущего контекста. Такие контекстуально неполные предложения очень частотны в диалогах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.Н. Современный русский язык. / А.Н. Алексеев - М.: Наука, 2015.- 387 с.
2. Виноградов В.В. Различные формы неполных предложений. / В.В.Виноградов - М.: Наука, 2015.- 387 с.
3. Муллокандов Э. Муйсафед ва бахр.- тарчума / Э.Муллокандов // Садои Шарк.-№4.-2014.- С.56-57
4. .Шарофиддинов А. Бахри калон.- тарчума.- Садои Шарк.-№ 5.- 2015 с.34-35
5. Яковлев С.Н. Современный русский язык.- М.: Наука, 2017.- 276 с.
6. Ябусов А.Н. Развитие неполных предложений в русском языке.- М.: Наукк, 2919.- 287 с.

СЕМАНТИКА И СТРОЕНИЕ НЕЧЛЕНИМЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБОРОТОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье автор исследует семантику и строение нечленимых предложений и фразеологических оборотов в русском и таджикском языках. Автор статьи на основе обширного материала показывает семантику и строение нечленимых предложений и фразеологических оборотов в русском и таджикском языках.

Одна из основых особенностей преподавания русского языка в национальной школе вызвано потребностями межнационального общения и изучения русской литературы как формы. Межнациональное общение является актуальным сейчас и литературные связи Республики Таджикистан с Россией продолжаются. Это показывает необходимость высоких требований к уровню его преподавания, изучения нечленимых предложений современного русского языка в национальной школе, которая и сейчас продолжает обзор различных проблем изучения нечленимых предложений в современном русском языке.

***Ключевые слова**: Строения неполных предложений, тематические, фразеологические, русский и таджикский языки, форма, метод.*

СОХТ ВА СЕМАНТИКАИ ҶУМЛАҲОИ НОПУРРА ВА ИБОРАХОИ РЕХТА ДАР ЗАБОНҲОИ РУСИ ВА ТОҶИКИ

Муаллиф дар ин мақола семантика ва сохтори ҷумла ва ибораҳои фразеологиро дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллифи макола дар асоси материалхои васеъ

семантика ва сохти чумлахои бетаъсир ва гардишхои ибораҳои рехта дар забонхои руси ва точики нишон додааст.

Яке аз хусусиятхои асосии таълими забони русӣ дар мактаби миллӣ аз эхтиёчоти муошрати байни миллатхо ба миён омада, омузиши адабиёти рус хамчун шакли муошрати байни миллатхо дар айни замон актуалӣ пайдо карда, робитахои адабии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Россия мебошад. Ин зарурати талаботи баландро нисбат ба дараҷаи таълими ӯ оид ба омузиши ҷумлаҳои бетаъсири забони русии муосир дар мактаби миллӣ нишон медихад, ки холо хам проблемахои гуногуни омузиши чумлахои беэътибор дар забони русии муосирро нишон медиханд.

Муошрати хонандаи миллатҳои гуногун, иртиботи ӯ дар соҳаи фарҳангӣ, иқтисодӣ, шакли бедараҷа ва имконнопазириш тарҷума бо тарҷума, бидуни тартиб додани лугатҳои сезабонии шаклҳои хоси гуногун (мавзуъӣ, фразеологӣ, синонимӣ ва ғайра). аз ин ру мукаммал аён аст, зеро мудофизатнашаванда адамияти калони назариявӣ дорад.

Калидвожаҳо: *Сохтори ҷумлаҳои нопурра, мавзӯъӣ, фразеологӣ, русӣ, тоҷикӣ, забонҳо, шакл, усул.*

SEMANTICS AND STRUCTURES OF INCLUSIVE SENTENCES AND PHRASEOLOGICAL PHRASES CURRENTS IN THE RUSSIAN AND TAJMK LANGUAGES

This article deals with the exemine of verbial features of gerund in the theme that, the author researches the semantics and structure of non-applicable sentences and phraseological phrases in the Russian and Tajik languages. The author of the article, on the basis of extensive material, shows the semantics and structure of indefensible sentences and phraseological turns in the Russian and Tajik languages.

One of the main features of the teaching of the Russian language in the national school is caused by the needs of interethnic communication, the study of Russian literature as a form of interethnic communication is relevant now and the literary ties between the Republic of Tajikistan and Russia continue. This shows the need for high requirements for the level of his teaching of the study of indefensible sentences in the modern Russian language in the national school, which even now continues to show various problems in the study of indefensible sentences in modern Russian.

Communication of a reader of different nationalities, his contact in the sphere of cultural, economical, treeless form and impossibility with translation, without compiling trilingual dictionaries of the most diverse characteristic forms (thematic, phraseological, synonymous, etc.). therefore the perfect is obvious, because the indefensible have a great deal of theoretical significance.

Keywords*: Structures of incomplete sentences, thematic, phraseological, Russian, Tajik, languages, form, method.*

Сведения об авторе:

Урозов Бободжон Холмахмадович *- преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 907010180*

Сведения об авторе:

Урозов Бободжон Холмахмадович *- преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 907010180*

About the author:

Urozov Bobojon Holmakhmadovich *- English teacher of university Department of the Russian Language, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 907010180*

УДК 811.111+811.21/22(575,3)
ББК: 74.268.1

ХУСУСИЯТҲОИ ФЕЪЛИИ ГЕРУНД ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА РОҲҲОИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Эмомов У.Х.
Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Сарсухан.Забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ибтидо то ба имрӯз бо вуҷуди дигаргуниҳо асолати бунёдиашонро чун забони меъёр ҳифз намудаанд. Забонҳои мазкур дар тӯли таърих барои соҳибони худ якдасту қобили фаҳм будаанд, ки дучори тағйирот ва таҳаввулоти зиёде гаштаанд. Ин дигаргуниҳо марбут ба ибораҳо, таркибот ва луғоту истилоҳоти забонҳо мебошанд, ки бешак, ба сохтори сарфию наҳвии онҳо таъсири зиёд гузоштаанд.

Махсусан, тағйирот ва таҳаввулоте, ки дар забонҳои англисӣ ва форсии тоҷикӣ тайи як асри охир ба амал омад, ҳодисаи нодир буда, баҳсу арзёбии ин раванд ба тадқиқотҳои муфассалу

ҷудогона ниёз дорад. Бо дарназардошти ин ҳама моро мебояд бо гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ ҷиҳатҳои ба ҳам монанд ва фарқкунандаи ин ду забонро муайян намоем.

Мавзӯи зери таҳлилу барраси қарордодаи мо яке аз шаклҳои феълӣ дар забони англисӣ герунд мебошад, ки чунин шакли феълӣ дар забони тоҷикӣ мавҷуд нест. Герунд яке аз мавзӯи серистеъмол дар грамматикаи забони англисӣ ба ҳисоб рафта, дорои хусусиятҳои ҳам феъл ва ҳам исм мебошад. Ҳамчун исм он дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол бо пешоянд меояд. Ҳамчун феъл пас аз худ пуркунандаи бевосита дорад ва бо зарф муайян мешавад.

Манобеи қисми назариявии тадқиқот: Герунд низ яке аз мавзӯҳои тадқиқотталаб ба ҳисоб меравад, ки дар ин хусус забоншиносони зиёд тадқиқотҳо гузаронидаанд. Масалан дар мақолаи мазкур аз тадқиқотҳои В. Л. Каушанская, Т. Камянова, К. Усмонов, А. Мамадназаров О. Икболов истифода шудааст.

Дар қисмати назариявии тадқиқоти хеш муаллиф доир ба сохти герунд, вазифаҳои феълии он, шабоҳати он бо сифати феълӣ, пайдо кардани роҳҳои тарҷума ва муодилҳои пурраи он ба забони тоҷикӣ маълумот додааст.

Дар қисмати амалии мақола бошад, оиди мавқеияти герунд дар ҷумла, вазифаҳо ва хусусиятҳои феълии он, роҳҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ бо истифода аз мисолҳо ва шарҳу тавзеҳи онҳо сухан меравад.

Қисми асосӣ Омӯзиши муқоисавии забонҳо барои муайян кардани сохтор ва хусусиятҳои мухталифи онҳо дар асоси масъалаҳои муҳими забоншиносии муосир гузаронида мешавад. Ин соҳаи илм на танҳо дар забоншиносии умумӣ, балки дар забоншиносии тоҷик низ мавқеи хос дорад. Дар забоншиносии тоҷик рисолаҳои илмии ба мавзӯъҳои муқоисавӣ бахшидашуда каме дертар рӯи кор омаданд, ки ҷанбаҳои мухталифи воҳидҳои забонҳои гуногунро зери таҳқиқ қарор додаанд.

Маълум аст, ки ҳангоми тарҷумаи мавзӯъҳои забони асл ба забони тарҷума, тадқиқу таҳлили ҳамаҷонибаро тақозо менамояд. Бо назардошти ин ҳама, мо тасмим гирифтем, ки оид ба масъалаи хусусиятҳои феълии герунд дар забони англисӣ, роҳҳои тарҷума ва ё пайдо кардани муодилҳои пурраи он ба забони тоҷикӣ тадқиқот анҷом диҳем.

Олими намоёни рус В. Л. Каушанская дар ҳама осори худ дарҷ намудааст, ки герунд аз исми феълӣ рушд ёфта, бо мурури замон хусусиятҳои феълӣ ва номиналии худро ҳифз намудааст. Герунд бо илова кардани пасванди –ing дар асоси феъл сохта шуда, бо сифати феълии I шабоҳат дорад [4, с. 206].

Герунд шакли номуайянии феъл буда, дорои хусусиятҳои исм ва феъл аст. Он бо ҳамроҳ кардани суфикси –**ing** ба асоси феъл (масдар-infinitive) сохта мешавад [6, с.123].

Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик К. Усмонов дар китоби худ «Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» дарҷ намудааст, ки герунд аз асоси масдар тавассути морфемаи «**-ing**» сохта мешавад: going, taking, being. Он дар худ хосиятҳои исм ва феълро таҷассум менамояд. Хосиятҳои барҷастаи исмии герунд дар вазифаи синтаксии он дар ҷумла зуҳур меёбад [8, с.183].

Герунд чун сифати феълии I бо ҳамроҳ кардани охирбандаки –**ing** бо тағироти имлои мувофиқ ба масдари ҳар гуна феъл илова шудааст [1, с.471].

Дар маҷмӯъ ҳама олимони соҳаи сарфу наҳв доир ба сохти герунд якфикранд. Вале ба ақидаи олими намоёни рус В. Л. Каушанская асоси рушди герунд ин исми феълӣ буда, бо гузашти замон бо хусусиятҳои феълӣ ва исмӣ боқи мондааст, ки ақидаи мазкурро аксари муҳаққиқони соҳаи илми сарфу наҳв дастгирӣ намудаанд.

Бо такя ба ин манобеъ, дар мақолаи хеш мехоҳем доир ба хусусиятҳои феълии герунд дар забони инглисӣ ва муқоисаи он ба забони тоҷикӣ каме ҳам бошад, маълумот диҳем. Бояд зикр кард, ки чунин шакли феълӣ дар забони тоҷикӣ вуҷуд надорад. Танҳо моро мебояд роҳҳои тарҷумаи онро ба забони тоҷикӣ барасӣ ва зери таҳқиқ қарор диҳем.

Хусусиятҳои феълии герунд ба хусусиятҳои сифати феълӣ бисёр монандаанд. Аксарияти наҳвшиносони англис байни сифати феълӣ ва герунд фарқ мегузоранд ва баъзан акси ҳол низ мушоҳида мешавад. Новобаста ба монанд будани шаклҳои он, балки аз тарҷума ва таҳлили мисолҳо хусусиятҳои фарқкунандаи герунд ба мо равшан мегардад, ки инро фарқияти функсионалии онҳо тасдиқ мекунад. Пеш аз ҳама, фарқият дар табиати феълӣ - номии герунд ва табиати феълӣ-адеквативии сифати феълӣ мавҷуд аст. Бо назардошти он, ки мақсади мо муайян ва баррасӣ намудани хусусиятҳои феълии герунд аст ва моро мебояд сари ин масъала фикру андешаи худро иброз намоем.

Герунд – ин шакли ғайришахсии феъл мебошад, ки номи амалро ифода намуда, хусусиятҳои феълу исмро дорад. Хусусиятҳои феълии герунд чунин мебошанд:

1.Герунд бидуни пешоянд феълҳои гузарандаи пуркунандаи бевосита дошта метавонад:

Fishing kills me exactly as it keeps me alive [10, с.141].~ ***Моҳигирӣ (чӣ?)*** ҳам маро мекушад, айнан мисли он ки зинда нигаҳ медорад [10, с.141].

Reading English books every day will improve your knowledge of the language[1, с.471]. ~Ҳамаруза

хондани (чӣ?) китобҳои англисӣ забондониатро мустаҳкам мегардонад [1, с.471].

I had now made a good progress in understanding and ***speaking*** their language [9, с. 90]. ~ Ман нав фаҳмидам, ки муваффақияти хуб дар гап задан ва ***фаҳмидани (чӣ?)*** забони онҳост [2, с.94].

2. Герунд дар хусусиятҳои феълии худ метавонад дорои муайянкунандае

бошад, ки бо зарф ифода шудааст. Дар муқоиса ба забони тоҷикӣ ҷойивазшавии ҳисаҳои нутқ мушоҳида мешавад

Reading loudly ~ *баланд хондан (чӣ тавр?)*

Driving quickly ~ *тез рафтан (чӣ тавр?)*

She opened the drawers and one by one began ***pawing carefully*** through them [10, с.78]. ~ Вай куттиҳоро кушода, онҳоро бо навбат ***ба эҳтиёт аз назар гузаронид*** [10, с.79].

3. Герунд бе пешоянд бештар ҳамчун як қисми хабари таркибии феълӣ истифода мешавад:

He will start ***circling*** soon and then I must work on him [10, с.108]. ~ Вай ба зудӣ ***чарх заданро*** сар мекунад, пасон ман бояд меҳнат кунам [10, с.109].

At that moment he felt him ***stop moving*** but the weight was still there [10, с.52].

Лаҳзае ***ҳаракат қатъ шуд***, аммо ӯ ҳамоно вазнро эҳсос мекард [10, с.53].

Ба феълҳои серистеъмол бо назардошти оне, ки герунд хабари таркибии феълиро табдил медиҳад, дохил мешаванд:

4. Герунд хабари таркибии феълиро инчунин бо сифати **worth** ~ *истода* ва **busy** ~ *бандбуда* (бо бандаки феълӣ) тартиб медиҳад:

These goodsare ***worth buying*** ~ Ин молҳоро ***харидан мумкин аст***.

When I entered the room, he ***was busy translating*** an article [2, с.273]. ~ Вақте ки ман ба хона даромадам, вай бо ***тарҷумаи мақола банд буд*** [2, с.274].

5. Ҳамчун қисми хабари таркибии феълӣ, пас аз баъзе феълҳо герунд ба ҷои масдар истифода мешавад, ки дар мисолҳои навбатӣ танҳо вазифаи герундии онҳоро истифода менамоем:

I like **bathing (=to bathe)** in a river better than in the sea [10, с.271]. ~ Ман нисбат ба баҳр, дар дарё бисёртар ***оббозикуниро*** нағз мебинам [10, с.272].

We began **talking (=to talk)** about the position of the rubber market ~ Мо оиди ҳолати бозори каучук, ***гапзаниро*** оғоз кардем.

After a while the fish stopped ***beating*** **(= to *beat*)** at the wire and started circling slowly again [10, с.117]. ~ Пас аз муддате моҳӣ ба сими чангак ***заданро*** бас кард ва боз оҳиста-оҳиста ба чарх задан даромад [10, с.117].

But you enjoyed ***killing*** **(= to *kill*)** the dentuso, he thought [10, с.138]. ~ Лекин ***аз куштани*** наҳанг лаззат бурдӣ, -фикр кард ӯ [10, с.139].

6. Герунд ҳамчун шакли шахсии феъл дар вазифаи хабари ҷумлаи тобеъ тарҷума мешавад:

You think I have no **feelings,** and that I can do without one bit of love or kindness; but I cannot live so [9, с.30]. ~ Шумо гумон мебаред, ки дар сиришти ман ***ягон хел эҳсос*** вуҷуд надорад ва ман ниёзманди лоақал заррае меҳру навозиш нестам, аммо шумо хато мекунед [2, с.34].

7. Герунд дорои замонҳои аз ҳам фарқкунанда мебошад, ки метавонад ду шакли категорияи грамматикӣ, герундӣ дар замонҳои *номуайянӣ*−**(*Indefinite Gerund*)** ва замонҳои *перфектӣ* −**(*Perfect Gerund)*** бошад. Инчунин ду тарз, *тарзи фоил* дар замони муайянӣ– **(*Indefinite Gerund Active)***, замонҳои перфектӣ−**(*Perfect Gerund Active)*** ва *тарзи мафъул* дар замонҳои *номуайянӣ* −**(*Indefinite Gerund Passive)*** ва замонҳои перфектӣ ―**(*Perfect Gerund Passive)* -** ро доро мебошад.

Ҳамаи ин аломатҳоро сифати феълӣ низ бо худ дорад. Вале герунд боз дорои хусусиятҳои исмӣ мебошад, ки ҳамаи ин аломатҳои мазкурро дар вазифаҳои синтаксисии он мушоҳида намудан мумкин аст.

Замони номуайянии герунд (***Indefinite Gerund)*** одатан, барои ифодаи амале, ки бо феъл - хабар дар ҷумла дар замонҳои ҳозира, гузашта ва оянда ифода мешавад, ба кор бурда мешавад:

I hate ***going out*** in the carriage [9, с.16]. ~ Ман савора ***сайру гашт карданро*** тобу тоқат надорам! [2, с.20]. (дар замони ҳозира)

«You will not fish ***without eating*** while I'm alive» [10, с.20]. ~ То даме ки ман зиндаам, ***гизо хӯрда*** моҳигирӣ меравӣ [10, с.21]. (дар замони оянда)

I wanted to take him ***fishing*** but I was too limed to ask him [10, с.22]. ~ Ман мехостам, ки ӯро ба ***моҳигирӣ*** даъват кунам, аммо шарм медоштам [10, с.23]. (дар замони гузашта)

Пас аз пешояндҳои *after* ва *on (upon*) ***Indefinite Gerund*** (бештар дар замони гузашта) кор фармуда мешавад:

You said Mr. Rochester was not strikingly peculiar, Mrs. Fairfax,» I observed, when I rejoined her in her room, ***after putting*** Adele to bed [9, с.118]. ~ Шумо гуфтед, дар шахсияти ҷаноби Рочестер ягон хусусияти фарқкунанда, ки ба чашм бархӯрад, нест, хонум Фэйрфакс,- чун вориди ҳуҷраи ӯ шудему Аделро ***хобондам***, изҳор доштам ман [2, с.124].

After training for a long time, he decided to take part in the sport competition ~ ***Пас аз тамрини***

тӯлонӣ, вай қарор дод, ки дар мусобиқаи варзишӣ ширкат варзад.

Герунд дар шакли перфектӣ ***(Perfect Gerund)*** ифодагари амали иҷрошуда мебошад, ки баъзан истифода мешавад ва дар замони мазкур натиҷаи амал муҳим аст.

Bessie and Abbot ***having retreated***, Mrs. Reed, impatient of my now frantic anguish and wild sobs, abruptly thrust me back and locked me in, without farther parley [9, с.11]. ~ Андар ин миён Бесси ва Эббот ***бирафтанд*** ва хонум Рид, ки тарси раънопазиру гиряҳои ман ба дилаш зада буданд, бо катъият маро дубора ба хонаи сурх тела дода, бе гуфтугӯи баъдин маҳкам кард [2, с.16].

I went, and ***having found*** Bessie and despatched her on my errand, I proceeded to take further measures [9, с.217]. ~ Ман баромадам, Бессиро ***кофта ёфтам*** ва аз ӯ иҷро кардани хоҳишамро тақозо намуда, чунин қатъи амал намуданро давом бахшидам [2, с.225].

Герунд ду шакли категорияи грамматикии феъл: ***тарз,*** чӣ тавре, ки дар боло зикр гардид, дорад;

1. *Тарзи фоил* - дар замонҳои ***Indefinite Gerund Active*** (opening, going, writing) ва - ***Perfect Gerund Active*** (having opened, having gone, having written).

Дар тарзи фоилӣ ҳар ду замон амали мубтадо, ки дар шакли герундӣ омадааст, ба объекти он равона карда мешавад. Яъне новобаста аз мавқеият, мубтадо метавонад объекти худро зери таъсир қарор диҳад. Масалан:

He will start ***circling*** soon and then I must work on him [10, с.108]. ~ Вай ба зудӣ ***чарх заданро*** сар мекунад, пасон ман бояд меҳнат кунам [10, с.109].

A sufficient interval ***having elapsed*** for the performers to resume their ordinary costume, they re-entered the dining-room [9, с.173]. ~ Баъди чанд лаҳза ба иҷрокунандагони нақшаҳо ***лозим омад***, ки тағйири либос намоянд ва онҳо ба ошхона баргаштанд [2, с.180].

2. *Тарзи мафъули* - замонҳои ***Indefinite Gerund Passive*** (being translated, being told) ва - ***Perfect Gerund Passive*** (having been translated, having been told).

Дар шакли мафъулӣ ҳар ду замон ва амал ба мубтадои ҷумла равона мешавад, яъне мубтадо дар зери таъсири объекти худ қарор дорад. Дар аксар ҳолат, пеш аз шахс ё предмете, ки мубтадои ҷумларо зери таъсири худ қарор додааст, пешоянди *«by»* истифода мешвад.

The rest ***being concealed*** by a screen, hung with some sort of dark and coarse drapery [9, с.172]. ~ Саҳнаи боқимонда бо пардаи сиёҳ ***маҳкам карда шуда буд*** [2, с.180].

Аз ҷумлаи овардашуда маълум гашт, ки шакли мафъули замони ҳозираи герунд (***Indefinite Gerund Passive)*** бо ёрии феъли ***to be*** дар шакли одии герундӣ (=***being***) ва феъли асосии (=***concealed***) бошад, дар замони гузашта истифода шудааст, ки равона шудани амалро ба предмете, ки ба вазифаи мубтадо омадааст ва дар зери таъсири ӯ қарор дорад, ифода менамояд.

Дар шакли мафъулии перфектӣ бошад, сохти герунд ба феъли ёридиҳандаи ***have + ing*** ва феъли асосӣ дар замони гузашта истифода мешавад.

Having considered me at leisure, he said - «What made you ill yesterday? [9, с. 16]. ~ Ӯ маро муддате ***мадид*** ва муфассал аз назар гузаронд, сипас гуфт: Чаро ту дирӯз нотоб будӣ? [2, с. 21].

Герунд дар шакли ***Indefinite Active*** ва ***Passive*** амалеро ифода мекунад, ки ба замони гузашта ва оянда тааллуқ дораду аз замони феъл-хабар дар ҷумла вобаста нест:

After a while the fish stopped ***beating*** at the wire and started ***circling*** slowly again [10, с.117]. ~ Пас аз муддате моҳӣ ба сими чангак ***заданро*** бас кард ва боз оҳиста-оҳиста ***ба чарх задан даромад*** [10, с.117].

He will be interested ***in collecting*** rare minerals. ~ Ӯ ***ба ҷамъкунии*** маъданҳои нодир завқманд хоҳад шуд.

I don't know that women are always rewarded for ***being charming***. ~ Оё занҳоро барои он ки бисёр ***зебо ҳастанд***, мукофот медиҳанд?

Perfect Gerund Active ва ***Passive*** барои нишон додани амали пеш аз амали бо феъл-хабар ифода ёфта, дар ҷумла истифода мегардад:

I was now nearly sick from inanition, ***having taken so little*** the day before [9, с. 39]. ~ Ман бо сабаби гуруснагӣ худро тамоман мариз эхсос менамудам, чунки дирӯз қариб ҳеҷ чиз ***тановул накарда будам*** [2, с.44].

We know of wood having been used as structural material in prehistoric times [10, с.68]. ~ Мо медонем, ки дарахт дар даврaҳои қадим ҳамчун маводи бинокорӣ истифода мешуд [10, с.69].

Пас аз феълҳои to need ~ эҳтиёҷ доштан, to want ~ талаб кардан ва сифати worth ~ арзанда, одатан ба ҷои шакли ғайри фаъол, шакли фаъоли герунд истифода мешавад:

That needs explaining (на: being explained). ~ Ин эзоҳро талаб мекунад.

My drill wants sharpening (на: being sharpened). ~ Ба ман тез кардани парма лозим аст.

Is this article worth reading? (на: being read). ~ Ин мақола ба хондан меарзад?

Агар дар муқоиса ба шакли инкории дигар замонҳои номуайянӣ ё мутлақ назар афканем, ҳиссачаи инкории «not» баъд аз феълҳои ёридиҳанда, вобаста ба замони ҷумла гузошта мешавад. Аммо шакли инкории герунд фарқкунанда буда, на танҳо бо ёрии ҳиссачаи инкории ***«not»,*** балки бо

истифода аз пешоянди инкории ***without*** ва ҳиссачаи инкории ***no*** низ мушоҳида мешаванд, ки пеш аз ҳама феълҳои дорои маънои герунд буда, ба кор бурда мешавад.

The boy was blamed for not helping his school-friends [1, с.133]. ~ Писарак барои ба дӯстони мактабиаш кӯмак нарасондан, маломат карда шуд [1, с.133].

I could go ***without sleeping***, he told himself [10, с.100]. ~ ***Бе хоб ҳам*** корамро идома дода метавонам, худ ба худ гуфт ӯ [10, с.101].

He had ***no feeling of*** his left hand but he braked all he could with his right and the line rushed out [10, с.106]. ~ Ӯ дасти чапашро ***ҳис намекард***, бинобар ин, бо тамоми қувва кӯшиш кард, ки бо дасти рост ресмонро нигоҳ дорад, аммо ресмон ҳамоно беист лағжида, рафтан мегирифт [10, с.107].

Ҳар як навъи ин ҷумлаҳо хусусияти хоси сохторӣ, фазои тафсилёбанда ва истифодаи услубии худро доранд. Баъд аз пажӯҳишҳо дар атрофи мавзӯи хусусиятҳои феълии герунд дар забони англисӣ ва роҳҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ ба чунин натиҷа метавон расид:

1. Герунд чун шакли феълӣ дар байни дигар шаклҳои феъл тағйироти чашмрасро аз сар гузаронидааст. Бо гузашти замон сохт, маъно ва вазифаи он тағйир ёфта, намудҳои такмилёфтааш бо таъсири забони зинда, ба вуҷуд омада, рушд кардаанд.

2. Мо мушоҳида намудем, ки герунд ҳангоми ифодаи замон, низ аз хусусиятҳои луғавию наҳвии хеш дарак медиҳад.

Маводи ба даст овардаи мо аз он шаҳодат медиҳад, ки герунди забони англисӣ дар таркиби ибораҳо ҳам ба вазифаи исм ва ҳам феъл омада метавонад, вале тадқиқоти мо танҳо доир ба вазифаи феълии он равона шудааст. Ғайр аз ин, герунди забони англисӣ чун ҷузъи тобеъ дар таркиби шаклҳои замонии феъл, ташаккули тарзи фоил ва мафъули шаклҳои мутлақи феъл низ меояд.

Дар мавриди «таҳлили морфологӣ ва синтаксисии вазифаҳои феълии герунд дар забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ» ба ин хулоса омадем, ки ин ду забони муқоисашаванда аз ибтидо то кунун бо вуҷуди дигаргуниҳо асолати бунёдиашонро чун забони меъёр ҳифз кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Бонк Н.А. «Учебник английского языка-Часть 2» / Н.А.Бонк, Н.А. Лукьянова–Москва, 2014. - 510 с.
2. Бронте Ш. Ҷен Эйр. – Душанбе: Истиқлол, 2010. – 412 с.
3. Камянова Т. Грамматикаи английского языка. – М. 2015. –1023 с.
4. Каушанская В.Л. A Grammar of the English language / В.Л.Каушанская, З.Л.Ковнер - Москва, 2018. - 381 с.
5. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. –1016 с.
6. Туйғунов Н., Сангинов Ф. грамматикаи забони англисӣ / Н.Туйғунов, Ф.Сангинов «Эр-граф»–Душанбе, 2008.–179 с
7. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ. / К.Усмонов – Душанбе, 2009 – 250с
8. Усмонов К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. / К.Усмонов–Хуҷанд, 2015 –231 с.
9. Bronte Ch. Jane Eyre. – USA, 1986. – 435 p.
10. Ernest Hemingway. The old man and the sea. «*Пирамард ва баҳр*» - *Душанбе, 2014.* – 167 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ФЕЪЛИИ ГЕРУНД ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА РОҲҲОИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мавзӯе, ки муаллиф тадқиқот гузаронида ва бо ду забон муқоиса намудааст, воқеъан, мавзӯи мубрам ва ҳалталаб ба шумор меравад. Герунд дар забони англисӣ шакли феълии доманадорест, ки муқоиса ва роҳҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ равшаниҳои зиёдро талаб менамояд. Дар мақолаи хеш муаллиф аз китобҳои илмӣ, таълимӣ ва бадеӣ, ки мутафаккирони саршиноси илми забоншиносӣ рӯйи даст овардаанд, самаранок истифода намудааст. Бо истифода аз маводҳои зикршуда ва фикру ақидаи олимон оид ба герунд, сохти он, маълумотҳои назаррас гирд овардааст ва ҳамзамон ақидаҳои худро низ баррасӣ намудааст. Гарчанде чунин шакли феълӣ дар забони тоҷикӣ мавҷуд нест, мавсуф доир ба хусусиятҳои феълии герунд дар забони англисӣ ибрози ақида намуда, бо истифода аз масоили зиёд роҳҳои тарҷумаи онро бо забони тоҷикӣ таҳлил ва шарҳу тавзеҳ додааст. Аз тадқиқоти гузаронидаи муаллиф бармеояд, ки мавзӯи герунд то ба ҳол роҳҳои ҳалношудаи худро дорад ва моро мебояд зери ин масъала тадқиқотҳои нав ба нав анҷом диҳем.

Ҳадафи мақола*: гузаронидани тадқиқот доир ба хусусиятҳои феълии герунд дар забони англисӣ ва роҳҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ мебошад, чунки дар забони тоҷикӣ герунд вуҷуд надорад. Ҳамчунин мавзӯъи мазкурро бо мисолҳои зиёди англисиву тоҷикӣ таҳлил намуда, аҳамияти онро аз нигоҳи назариву амалӣ нишон додан лозим.*

Натиҷаҳои тадқиқот: *дар мақола асосан оид ба хусусиятҳои феълии герунд ва роҳҳои тарҷумаи он маълумоти муфассал ҷамъоварӣ шудааст. Ҳамзамон доир ба сохти синтаксисии хусусиятҳои феълии герунд аҳамияти ҷидди дода шуда, тавассути масоили муътамад муқоиса карда намудааст.*

Калидвожаҳо: *муосир, вазифа, хусусият, сифати феълӣ, хабар, ҷумлаи тобеъ, тарзи фоил, категория, тарзи мафъул.*

ОТГЛАГОЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕРУНДИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ЕГО ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Тема, которую автор исследовал и сравнил с двумя языками, по сути, является актуальной. Герундий в английском языке - это глагольная форма имеющая обширное значение, сравнение и способы его перевода на таджикский язык требуют большой ясности. В своей статье автор эффективно использует научные, учебные и художественные книги, написанные ведущими мыслителями лингвистики. Используя упомянутые выше материалы и мнения ученых о герундии и его структуре, он собрал важную информацию и в то же время обсудил свои взгляды. Хотя такой формы глагола не существует в таджикском языке, он выразил свое мнение о глагольных особенностях герундия в английском языке и, используя множество примеров, проанализировал и объяснил способы его перевода на таджикский язык. Из исследования автора следует, что тема герундий все еще имеет нерешенные вопросы, и нам необходимо провести новое исследование по этой проблеме.

***Цель статьи**: провести исследование глагольных особенностей герундия в английском языке и способы его перевода на таджикский язык, так как герундия в таджикском языке нет. Также необходимо проанализировать эту тему на многих английских и таджикских примерах и показать ее важность с теоретической и практической точки зрения.*

***Результаты исследования**: в статье в основном собрана подробная информация о глагольных особенностях герундия и способах его перевода. При этом особое внимание уделялось синтаксическому строению действительных признаков деепричастия и сопоставлению по достоверным данным.*

***Ключевые слова**: современный, функция, характеристика, причастие, сказуемое, придаточное предложение, действительный залог, категория, страдательный залог.*

VERBAL FEATURES OF GERUND IN ENGLISH AND ITS WAYS OF TRANSLATION INTO TAJIK

The theme that the author researched and compared with two languages, in fact, it is urgent and unresolved. Gerund in English is a verb form that has extensive meaning, the comparison and ways of its translation into Tajik require great clarity. In his article, the author effectively uses the scientific, educational and artistic books which written by scientists of linguistics. Using above-mentioned materials and opinions of scholars about Gerund and its structure, he collected significant information and at the same time discussed his views. Although such a verb form does not exist in the Tajik language, he expressed his views on the verb features of the Gerund in English and, in using many examples, analyzed and explained the ways of its translation into the Tajik language. From the author's research it follows that the theme of Gerund still has its unresolved ways and we need to do new researches about it.

***The purpose of the article:** the researching of the verbal features of Gerund in English and ways of its translation into Tajik. as there is no Gerund in Tajik language. Also the article should be analyze with many English and Tajik examples and show its importance from the theoretical and practical points.*

***Result of the research:** in this article mainly collects detailed information on the verbal features of the Gerund and ways of its translation. At the same time, the syntactic structure of the verbal features of Gerund is given serious attention and compared through reliable examples.*

***Key words:** modern, function, feature, participle, predicate, subordinate clause, active voice, category, passive voice.*

Сведения об авторе:

***Эмомов Умед Хасанович** - старший преподаватель кафедры иностранных языков Педагогического колледжа имени Хосият Махсумовой Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Тел: (+992) 918416881. E-mail: umed-0508@mail.ru*

About the author:

***Emomov Umed Hasanovich** - Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Pedagogical College named after Hosiyat Makhsumova, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 918416881. E-mail: umed-0508@mail.ru*

УДК 811.11

СРАВНИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ АКУШЕРСТВА И ГИНЕКОЛОГИИ, И РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНИХСРЕДСТВ В РАЗВИТИИ ЕЕ ТЕРМИНОЛОГИИВ ТАДЖИКИСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Каримова М.Д.

Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино

Введение. Владение терминологией какой-либо специальной лексической системы требует очень большого внимания и профессионально высокого уровня знаний. В своей работе при использовании необходимой терминологии специалист сталкивается с различными языковыми проблемами, которые имеют различные научно обоснованные источники.

Эта проблема в основном углубляется тем, что если коммуниканты используют разные языки, где возникает проблема передачи специальной лексики, также терминологии на другой язык.

Акушерство как область медицины считается сложной и трудной, потому, что она включает в себя термины разных сфер медицины, где наблюдаются структурно-семантические изменения лексики и терминологии.

Анализы показывают, что терминология в области акушерства была еще известна в девятнадцатом веке. Несмотря на это заимствование с других языков играло особенную роль, так как большинство терминов в языке были заимствованы, и в этом плане особую роль играл латинский язык.

Надо отметить, что не всегда можно точно передать значение одного термина с точностью на другой язык, особенно если он касается медицины, но и здесь не должно быть ошибок, так как тут речь идет о здоровье человека.

В качестве примера можно рассмотреть несколько терминов, которые не всегда могут четко передаваться на таджикский язык. Перевод на таджикский язык с латинского в большинстве случаев может не полностью или неверно отражать суть событий, или же точное значение понятия. Для сравнения можно рассмотреть три термина: *сгибание (flexion, bending) и разгибание головки (headextension), наружный поворот головки (externalheadrotation) и принимать(принять) роды (take (take) birt). Все три термина являются не точно отражающими происходящее. Сгибание и разгибание головки: сгибание(разгибание)* предполагает изменение взаиморасположения частей предмета.

Основная часть. Надо отметить, что в процессе развития языка многие слова и термины становились общеупотребительными. Они в конкретных сферах употребляются по-разному, такой же характер они приобрели и в сфере акушерства и гинекологии, например общеупотребительное слово **base** в английском языке имеет несколько значений, которые в разных сферах науки имеют свое место и круг использования, основным значением которого является *основание, база[8,с.86]*.

В медицинской терминологии слово **base** употребляется в значении *лекарства (основа) (дору, дармон, асос),*слово **to examine** в английском языке также используется для обозначения различных понятий, но в медицинской терминологии приобрело другой оттенок значения и используется для выражения значении*обследовать, врачебный осмотр (аз назаритабибгузаштан, аз муоинагузаштан)[8,с.79].*

Надо подчеркнуть, что такие примеры в области акушерства и гинекологии можно встречать очень часто, которые нуждаются в обоснованном анализе в рассматриваемых языках, хотя содержание термина в английском и таджикском языках тождественны. Например, слова *ophorectomy– бурида гирифтани тухмдонҳо; pulmonarycirculation – гардиши хун; pregnancy– ҳомиладоршавӣ uterus–маҳбал;abortion- исқотиҳамл); childbearing – таваллудикудак, зоиш* и многие другие.

Язык медицины, один из наиболее древних и социально значимых в сфере человеческой деятельности, всегда привлекал внимание лингвистов, поэтому в области исследования отдельных аспектов медицинского дискурса накоплен богатый опыт.

Слово *акушерство* (французское слово-*accoucher – помогать при родах*) – область клинической медицины, изучающая физиологические и патологические процессы, происходящие в организме женщины, связанные с зачатием, беременностью, родами и послеродовым периодом, а также разрабатывающая методы родовспоможения, профилактики и лечения осложнений беременности и родов, заболеваний плода и новорожденного. Беременность, роды – это два состояния, неразрывно связанные друг с другом, во многом определяют всю дальнейшую жизнь не только самого человека, но и семьи где он родился, а значит и общества в целом[8, с.80].

В целом, термин акушер употребляется в значении «человек, принимающий роды у женщины и

связано с английским средневековым языком. В разных этапах развития английского языка в этом значении использовались в основном слово midwife. Постепенно это слово теряло свое основное значение и в современном языке оно стало называться *obstetricorattendantwife (акушерка или помощница).*В обоих случаях основное значение вышеназванных терминов связано деторождением.

Надо отметить, что при рассмотрении терминологии различных областей можно наблюдать лексики различных этапов развития языка, которые во-первых способствуют дальнейшему развития этого пласта, во-вторых используются наряду с другими научно обоснованной терминологии. Это прежде всего связано с местными диалектами национального языка. Основываясь на употребление слова *акушерство(доя или момадоя)*местные диалекты можно встречать некоторые тождественные слово, которые до сих пор активно используются в этой сфере и даже вошли в системе медицинской терминологии в таджикском языке.

Надо отметить, что историческое использование таких терминов *акушерство* связано с различными этапами истории таджикского народа, которые имеют непосредственную связь с иностранным вмешательством в жизни и языки народов, которое оставило свое влияние на дальнейшее развитие языка. Это, прежде всего касается арабских языков и языков завоевателей вошедших в жизни таджикского народа в ходе тысячелетний истории, где таджикский язык постоянно находилось под влиянием других языков.

Необходимо отметить, что медицина у таджиков имеет глубокую историю. История показала, что медицина у таджиков является бесценным наследием, истоки которой уходят в глубокую древность. Прежде всего, в развитие мировой медицины труды великого таджикского учёногоАбуали ибни Сино считаются бесценным, которые способствовали развитию мировой медицины в целом и до сих пор используется в современной медицине.

Надо отметить, что акушерство развивалось поэтапно в зависимости от хода и изменения истории государственности. Так в Средней Азии после революции вопросом медицины и здравоохранениям людей стали уделять большое внимание. Этим непосредственно занялись медработники, в основном в России. Такой ход событий конечно способствовал резким улучшением жизни народов Средней Азии, также решением ряда других проблем, в частности социального, экономического характера. Медицина нарду с другими существующими проблемами занимала особое место.

Отмечается, что «В России наука акушерства получила своё начало и развитие значительно позже, чем в других европейских странах. Первый акушер, о котором упоминается в летописях, был англичанин Якоб (при Иоанне Грозном), славившийся как «умеющий очень искусно лечить женские болезни»[2, с.49].

Надо подчёркнуть, что термин акушерство как и в таджикском языке имеет разные корни, основой которого тоже являются разные диалекты. Так например в России акушерство называлось *бабичьим делом*. Слова *«Бабка-повитуха», «бабушка-повитуха» и «повивальная бабка»*заменяли значение слова акушера[8,с.97].

Постепенно по ходу развития науки и медицины стали появляться другие термины акушерство в кругу которых можно включать слова г*оловное предлежание, поперечное, косое и тазовое предлежания (transverse, obliqueandpelvicproposals), диета беременной (pregnantdiet), привычное невынашивание (habitualmiscarriage), пузырный занос (hydatidiformmole), кровотечение (bleeding), эклампсия (eclampsia), преждевременное излитие околоплодных вод (prematureruptureofamnioticfluid), выпадение и обвитие пуповины (prolapseandentanglementoftheumbilicalcord), аномалии положения плода в матке (anomaliesinthepositionofthefetusintheuterus), декапитация и краниотомия (decapitationandcraniotomy), эмбриотомия (embryotomy), задержка последа в матке (retainedplacentaintheuterus).децидуальная оболочка (decidua*).

Большой вклад в развитие терминологии акушерства можно встретить в работах Л.М.Алексеева, МА. Лавре,Н. М. Амбодик, Л.А. Киселева и других учёных, которые внесли огромный вклад в развитие терминологии акушерства.

В ходе этих работ были предложены термины «*пузырьки либо с водянистым, либо с желтоватым, либо с мутным содержимым» («vesicleswitheitherwatery, oryellowish, orcloudycontents»),* т .е. *фолликулы и желтые тела (folliclesandcorpuslustrum), термины вход и выход в малом тазе (termsofentryandexitinthesmallpelvis), косые размеры таза (obliquedimensionsofthepelvis), определение кос малого таза (definitionofpelvicbraids).*

Одним из первых исследователей и разработчиков терминологии акушерства считается Н. М. Амбодик. В своих работах известный учёный затронул некоторые элементы гинекологиианатомии, физиологии, патологии женского организма и гигиены женщины, которые осветили все проблемы касающиеся вопросов акушерства[1, с.78].

Акушерское дело и гинекология являются единой клинической дисциплиной, одним из

ведущих разделов медицинской науки и здравоохранения. Роль специалиста-медика, деятельность которого связана с такими ценностями, как жизнь и смерть, здоровье и болезнь. Формирование и развитие этой темы в английском и таджикском в названной предметной области медицины еще не становились предметом лингвистического исследования[6, с.78].

Лингвистические особенности функций акушерской терминологии является многофункциональной языковой формацией и являет собой совокупность терминов, в качестве которых выступают единицы лексического уровня. Таким образом, термины являются средством реализации функций терминологической системы, а функции этой системы являются одновременно функциями терминов.

Надо отметить, что при изучении научной литературы наблюдается взаимозависимость языковых явлений. Структурно-семантическая характеристика медицинских терминов говорит о том, что они выполняют единую функцию. Тождественность медицинских терминов в определенную область можно наблюдать во многих работах ученых этой сферы. Так например слова *miscarriage-бачапартоӣ; cervix – гарданакибачадон; complaint –шикоят, арз,;multipleofpregnancy – ҳомиладориичандкарата; diagnosticofpregnancy – ташхисиҳомиладорӣ; preventionofpregnancy – пешгириҳомиладорӣ*[8, с.112]

При анализе языковых явлений необходимо различать функцию и цель, которые, не будучи тождественными, тесно взаимодействуют, сочетают в той исконной доведенности языка и речи, что всегда было свойственно предмету изучения нашей науки [4, с.145]. Можно выделить такие аспекты противопоставления функции и цели. Функция принадлежит языку, а цель – человеку, который создает речь. Функция является категорией лингвистической, а цель – экстралингвистической, что характеризует деятельность говорящего. Функция есть способ описания и классификации языковых средств в особенном – функциональном – аспекте, а цель – ориентир, который указывает, как использовать языковые средства для выполнения коммуникативных заданий [7, с. 131].

Основываясь на обоснованной научной литературе, можно подчеркнуть, что в медицинской терминологии чаще всего используется греческая и латинская лексика. На этой основе можно наблюдать словообразовательные средства этих языков в терминологии данной области науки, например, греческий элемент (*gaster- меъда) служит для формирования ряда терминов: гастрит (воспаление слизистой оболочки желудка - назлаимеъда); gastroptotis -гастроптоз – (опущение желудка–афтодагии (поён фаромадани) меъда - gastritis (inflammationofthegastricmucosa - nazlaime'da); gastroptotis - gastroptosis - (prolapseofthestomach) ит*д.

В целом, источником обогащения словарного запаса языка является литературный язык. Так как литературный язык выступает в качестве источника обогащения специальной лексики, немаловажную роль играет также образование терминологических единиц посредством метафорического и метонимического переноса.

Терминологическая лексика (термины) характеризуется большой содержательной емкостью; языковой знак тем более терминологический, чем больше информации нужно для его понимания. Для понимания сущности терминологической лексики нужны специальные знания, а ее смысловая системность выделяется, как самостоятельный объект плана содержания тематической сферы и может быть охарактеризована своей глубиной и регулярностью. В качестве термина может выступать и общелитературное, и специальное по форме слово [5, с.159].

Отмечается, что общеупотребительные слова как *totreat- табобат кардан, toexamine - ташхис кардан, муоина карда*нв функции терминов базируются на обобщающей природе слова и тех потенциальных возможностях, которые заложены в его содержательной структуре.Многие слова в ходе развития науки и языка приобретают новое значение, новые оттенки значения, которые отличаются различными признаками.

На этой основе термины и терминологии не могут терять всевозможную актуальность в развитие любого языка. Выявление оттенков значения в слове способствует появлением другой терминологии на основе общеупотребительных слов, перенесения значения – распространенный способ в терминологической системе языка. Например, слово *to wean (бытовое) и to wean (постепенно отказываться от системы жизнеобеспечения -graduallyabandonthelifesupportsystem -) (medical) (медицинское); to tease (дразнить, раздражить- (teasing, irritating-) (бытовое) и to tease (препарировать ткань с помощью иглы-) (медицинское) - (dissectingtissuewithaneedle) (medical).*

Заключение. В целом, такие языковые разнообразия являются результатом развития языка, появлением новейших технологий, которые нуждаются в получении наименовании в языке. Этот процесс является постоянным и всегда актуальным. Термин – это устойчивое терминологическое сочетание, которое выражает определенное понятие и используется для точного взаимного общения. Другими словами они считаются словами или словосочетаниями технического и научного понятия. Точное определение значения является основным признаком терминологии. Оно должно чётко определять значения, принадлежность и сферу употребления используемых терминологий.

Термины характерно имеющие сложные семантико-синтаксические особенности должны иметь огромную возможность в сочетаемости в любой сфере общения лексической системы языка науки. Таким образом, термины, в том числе и медицинские, характеризуются единством функций, реализованным ими в процессе языковой репрезентации для достижения коммуникативных целей лиц, которые их создают.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамова, Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития: дис. докт. филол. наук / Г.А. Абрамова. - Краснодар, 2003. - 312 с.
2. Авербух, К.Я. Общая теория термина / К.Я. Авербух. - Иваново: Ивановский гос. ун-т, 2004. - 252 с.
3. Алексеева, Л.М. Медицинский дискурс: теоретические основы и принципы анализа / Л.М. Алексеева, С.Л. Мишланова. - Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2002. - 200 с.
4. Алексеева, Л.М. Проблемы термина и терминообразования: учебное пособие по спецкурсу / Л.М. Алексеева. - Пермь: Перм. ун.- т, 1998. - 120 с. и прикладных исследований. – 2015. – № 3. – С. 41 – 46 (0,3 п.л.)
5. Киселева, Л.А. Динамические явления в медицинской терминологии / Л.А. Киселева // Экология языка : сб. науч. тр. под ред. д.ф.н. Е.Н. Сердобинцевой. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2016. – Вып. IX. – С. 14 – 17 (0,2 п.л.).
6. Киселева, Л.А. Этимология терминов акушерства и гинекологии // Термины в коммуникативном пространстве : материалы научнопрактической конференции с международным участием «Современные проблемы экологии языка», г. Астрахань, 10.02.2017. – Астрахань : Изд-во Астраханского ГМУ, 2017. – С. 204 – 208 (0,29 п.л.).
7. Киселева, Л.А. Взаимосвязь обыденного и научного знания / С.И. Маджаева, Л.М. Касимцева, Л.А. Киселева // Generalquestionofworldscience. Collection of the international scientific-practical conference November 30, 2017, Ed, SIC «LJournal», 2017. – С. 77 – 82 (0,29 п.л.).
8. Киселева, Л.А. Терминология профессионально-языковой картины мира областей медицины «акушерство» и «гинекология» // Язык и культура в эпоху интеграции научного знания и профессионализации образования : материалы II международной научно-практической конференции. – Пятигорск : ПГУ, 2018. – С. 185 – 192 (0,46 п.л.).
9. Киселева, Л.А. Классификация терминов предметных областей медицины акушерства и гинекологии / Л.А. Киселева // Термины в коммуникативном пространстве: материалы научно-практической конференции с международным участием «Дискурсология, терминология, экология языка в современной лингвистике», г. Астрахань, 11.05.2018. – Астрахань :Издво Астраханского ГМУ, 2018. – С. 212 – 217 (0,3 п.л.).
10. Интернетресурс, https://tgmu.ru › kafedra-akusherstva-i-ginekologii

СРАВНИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ АКУШЕРСТВА И ГИНЕКОЛОГИИ, И РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В РАЗВИТИИ ЕЕ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКИСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье проводится сравнительно-семантический анализ лексики акушерство и гинекологии, также рассматривается важая роль словообразовательных средств данной терминологии в таджикском и английском языках.

***Цель статьи**: исследование сравнительно-семантического анализа лексики акушерство и гинекологии и роль словообразовательных средств развития ее терминологии в таджикском и английском языках*

Очевидно, что акушерство само является сложной областью медицины, и несомненно, анализ лексики данной области не может быть самым понятным или же общедоступным. Исходя из этого в статье рассматривается данная лексика в сравнительном плане и одновременно охватывает терминологии данной области.

***По результатам исследования** стоит отметить, что словообразовательные средства в обоих языках также могут способствовать анализу и усвоению терминологии данной области науки, так как в языке наравне с развитием новейших технологий появляются новые термины и они активно используются в языке.*

***Ключевые слова:** терминология, сложности перевода медицинской терминологии, эквивалентность, сравнение, точное соответствие значения, частичное соответствие значения, несоответствие, общность.*

COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS OF THE WORDS DENOTING OBSTETRICS AND GYNECOLOGY, AND THE ROLE OF WORDFORMATION IN THE DEVELOPMENT OF ITS TERMINOLOGY IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, is analizes the comparative semantic analysis of the lexical denoting of obstetrics and gynecology, and the important role of word-formation of this terminology in Tajik and English language.

***Purpose of the article** is study of the obstetrics itself is a complex field of medicine and undoubtedly the analysis of the vocabulary of this area cannot be the most understandable or generally accessible.*

***According to the results of the study**, it should be noted, that the article considers this vocabulary in a comparative sense and at the same time covers the terminology of this area.*

It should be noted that word-formation means in both languages can also contribute to the analysis and assimilation of the terminology of this field of science, since new terms appear in the language along with the development of new technologies and they are actively used in the language.

***Keywords**: terminology, difficulties in translating medical terminology, equivalence, comparison, exact match of meaning, partial match of meaning, inconsistency, generality.*

Сведения об авторе:

***Каримова Мукаддас Дониёровна** - преподаватель кафедры иностранных языков ГОУ Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино, Тел: 900993232*

About the author:

***Karimova Muqaddas Doniyorovna** - teacher of the Department of Foreign Languages of Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino. Email: karimovamukaddas3@gmail.com Tel: (+992) 900993232*

УДК 809.155.0+802.0

ИСТИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ БО ПАЙРАВИ САБАБ ВА ЗАМОН, ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Орзуева П. Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Сарсухан. Ҷумла воҳиди асосии забон аст, зеро бо ёрии он одамон фикри худро ба ҳамдигар баён месозанд ва тафсилоти хабару ҳикояҳо низ ба воситаи хелҳои гуногуни ҷумлаҳо ифода меёбанд.

Агар ҳар як ҷумлаи содда фикри алоҳидаро ифода намояд, ҷумлаҳои соддаи алоқаманд ба ҳамдигар муносибати синтаксисӣ пайдо мекунанд ва аз ҷиҳати сохт, интонатсия ва маънои умумиашон ба якдигар вобаста гашта, барои ифодаи фикри мураккаб хизмат мекунанд. Дар ин маврид одатан як ҷумла мазмуни ҷумлаи дигарро инкишоф медиҳад ва аз мазмуни умумии онҳо ҷумлаи мураккаб ташкил меёбад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ яке аз рукнҳои асосии илми забоншиносӣ ба шумор мераванд.

Дар дохили ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои аз ҷиҳати сохт хеле гуногун мушоҳида мешаванд, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои ҷузъҳо ва ҷумлахо муқаррар мегарданд.

Қисми асосӣ ҳама гуна ҷумлаҳои пайрав дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сарҷумла ва ё ягон аъзои онро шарҳу эзоҳ медиҳанд ва барои нишон додани чигунагии фикрҳои дар сарҷумла ифодаёфта хизмат мекунанд. Аз ин ҷост, ки онҳо чи аз ҷиҳати сохт ва чи аз ҷиҳати мазмун дорои аҳамияти калон буда, хусусиятҳои ба худ хос доранд.

Ба ақидаи олими забоншиноси рус В.А.Богородицкий ҳамаи ҷумлаҳои мураккабро ба мураккаби пайваст ва мураккаби тобеъ тақсим намудан то дараҷае сунъист. Фактҳои забони зиндаро ба ин ду гурӯҳ ҳатман дохил кардан мушкил аст [3, с.64].

Ҷумлаҳои соддаи алоҳида (хоҳ сарҷумла хоҳ пайрав) дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб мустақилияти маъно ва интонатсионии худро аз даст дода, ба як ифода табдил меёбанд.

Ҷумлаҳои соддаи дохили чумлаи мураккаб дорои ду хусусият мебошанд:

Хусусияти якум он аст, ки онҳо аз ҷумлаҳои содда ягон фарқ намекунанд: онхо ҳам мисли ҷумлаҳои содда дутаркиба ё яктаркиба, хуллас ё тафсилӣ мешаванд, сараъзо ва аъзои пайрав доранд. Хусусияти дуюм он аст, ки ҷумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби тобеъ мустақилӣ (чиҳати коммуникативӣ) ва хусусиятҳои хоси худро пурра нигоҳ намедоранд ва фикри нисбатан тамомшударо ифода карда наметавонанд, зеро интонатсияи хоси худро гум карда, ба ягонагии интонатсияи тобеъ ва маънои умумии ҷумлаи мураккаб вобаста мешаванд. Дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ оҳанги пурсиш пурра нигоҳ дошта намешавад.

Аз ин ҷост, ки омӯзиши сохти синтаксисии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масъалаи шарҳи грамматикии ҷумлаҳои мураккаб, хел ва гурӯҳҳои онҳо, муносибати сохту маънои ҷузъҳояшон ва тарзҳои ифодаи онҳо яке аз мушкилиҳои хеле мухимми забоншиносӣ баҳисоб меравад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар давоми инкишофи забони адабии тоҷик ба шакл даромада, дорои ягонагии маъно, сохт ва интонатсия гардидаанд. Дар раванди инкишофи таърихии забон пеш аз ҳама, системаи пайвандакҳои тобеъкунандаи забони тоҷикӣ такмил меёбад ва воситаи муҳими ифодаи муносибатҳои ҷумлаҳо, маъно ва тобишҳои ниҳоятдараҷаи гуногуни замон, натиҷа, сабаб, мақсад, шарт ва ғайра мегардад. Дар забони англисӣ низ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои гуногуни пайрав пайвандакҳои ба худ хосро доро мебошанд, ки ҳар кадоми ин пайвандакҳо хусусияти истифодабарии ба худ хосро доро мебошанд.

Ба ақидаи забоншиноси тоҷик Д.Тоҷиев барои инкишофи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар таркиби сарҷумла омадани иҷораҷонишин, зарф ва таркибҳои зарфӣ низ муҳим аст, зеро ин воситаҳо барои боз ҳам зичтар алоқаманд шудани ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла нақши бузург мебозанд [9, с.11].

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забоншиносӣ ҳодисаи қадим буда, истифодаи онҳо дар забонҳои қадими форсӣ ва Авесто вомехӯрад. Дар он замон барои ифодаи алоқаи тобеъ якчанд пайвандакҳои тобеъкунанда низ буданд, ки бо ҷонишини нисбӣ ё нисби-ишоратӣ ва пасвандҳои зарфӣ истифода мешуданд. Бояд зикр намуд, ки баъзе аз пайвандакҳои тобеъкунанда вобаста ба сиғаи феъл сермаъно буданд. Масалан, як пайвандаки тобеъкунандаи забони Авесто (йат) маъноҳои замон, сабаб, мақсад, натиҷа ва ғайраро ифода карда метавонист.

Дар забони форсии миёна пайвандакҳо аз пурсишҷонишин ва пасвандҳо инкишоф меёбанд. Маълум аст, ки дар ин давраи инкишофи забони форсӣ калимаи **ке** ҳамчун пайвандаки муайянкунанда, **ка** ҳамчун пайвандаки замон ва **ку** ҳамчун пайвандаки пуркунанда кор фармуда мешуданд. Дар забони ҳозираи тоҷик онҳо шакли ягонаи **ки**-ро гирифтаанд ва дар забони англисӣ ин пайвандак ҳамчун **that** ё **so that** истифода мешавад [9, с.18].

Дар забони тоҷикӣ пайвандаки **ки** вазифаҳои худро васеъ карда, ҳамаи ҷумлаҳои пайравро ба сарҷумла тобеъ мекунад, ки истифодаи он дар забони англисӣ на дар ҳама хелҳои ҷумлаҳои пайрав ба назар мерасад. Ғайр аз он, дар забони форсии миёна пайвандакҳои тобеъкунандаи **то ки--so that, агар ки--if that, чунки – because, since** низ вучуд доштанд. Онҳо бевосита ё бо морфемаҳои дигари забон пайвандакҳои таркибии зиёде сохтаанд ва онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле зиёд истеъмол мешаванд.

Инкишофи минбаъдаи илми забоншиносӣ нишон медиҳад, ки пайвандакҳои соддаи миқдорашон маҳдуд асоси калимасозии пайвандакҳо гардида, боиси ба амал омадани пайвандакҳои таркибии сершуморе гардидаанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз исм, ҷонишин, зарф пайвандак ва ё пешояндҳо бо пайвандакҳои содда, хусусан бо пайвандаки **ки –that** пайвандакҳои таркибӣ ё мураккаби хеле зиёд сохта мешаванд**(вақте ки--when, агарчи--although, то ки--so that, ҳамчунон ки--as аз барои он ки-- for that).**

Аксари пайвандакҳои содда сермаъно буда, барои ифодаи алоқаи хелҳои гуногуни ҷумлаҳои пайраву сарҷумла меоянд. Пайвандакҳои таркибӣ одатан барои ифодаи муносибати ягон навъи муайяни ҷумлаи пайрав истифода мешаванд. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи тобеияти ҷумлаи пайрав ба сарҷумла дар як вақт ҳам пайвандаки содда ва ҳам пайвандаки таркибӣ истифода бурда мешуд, ки ин анъана то ҳол давом дорад, вале пайвандаки таркибӣ бо сабаби равшании маънои луғавӣ махсусан дар наср серистеъмол шудаанд.

Агар дар даврaҳои аввал пайвандакҳои содда хеле серистеъмол ва, баръакс, пайвандакҳои таркибӣ ҳам аз чиҳати миқдор ва ҳам аз бобати дарачаи истифода хеле маҳдуд бошанд, ҳоло миқдор ва теъдоди истеъмоли пайвандакҳои таркибӣ зиёд гардида, доираи истеъмоли пайвандакҳои содда то як андоза маҳдуд гардидааст. Азбаски пайвандаки **ки** вазифаи синтаксисиро адо мекунад, барои равшан кардани маънои он пайвандакҳои таркибии зиёд вучуд доранд.

Забоншиносони рус Залеман К.Г. ва Жуковский В.А. танҳо пайвандакҳои зеринро қайда карда буданд:(**бо вучуди он ки--despitethe fact that, зеро ки--because, чаро ки--because, то ки--so that, ҳарчанд ки--though**,**то он ки--so that** [5, с.67-68].

Пайвандакҳои таркибӣ аз рӯи маъно ва вазифаашон хоси чумлаҳои пайрави муайян мегарданд (**баъд аз он ки--after that**- замон, **аз сабаби ин ки—because of that**- сабаб, **бо мақсади он ки--in order to**- мақсад**, бо вучуди он ки--despite the fact that**--хилофӣ ва ғайра мебошанд).

Инкишофи тафаккур талаб мекунад, ки на фақат муносибатҳои замон, сабаб, мақсад ва ғайра равшан ифода шаванд, балки тобишҳои мухталифи онҳо ҳам фаҳмо бошанд. Аз ҳамин сабаб махсусан дар забони адабии имрузаи тоҷик пайвандакҳои таркибии зиёде сохта мешаванд,ки ин равияи асосии инкишофи забонро инъикос мекунад.

Дар раванди ҷумлаҳои мураккаби тобеъи забонҳои точикӣ ва англисӣ пайвандакҳои тобеълунандаи таркибии зерин истифода мешаванд:

ҳангоме ки-, модоме ки, зеро ки, аз барои он ки, аз он ки, бо мақсади он ки, ба шарти он ки, қатъи назар аз он ки, сарфи назар аз он ки, бо вучуди он ки, аз хусуси он ки, дар бораи он ки, барои ин ки, ҳамин ки, бинобар он ки, то ки, то ин ки, гарчанде ки, ҳарчанд ки, пеш аз он ки, баъд аз он ки, чаро ки, гӯё ки, дар ҳолате ки, мисли он ки, монанди он ки, аз сабаби он ки, ба шарте ки, аз бозе ки, пас аз он ки, гаҳе ки, даме ки, замоне ки, вақто ки, баробари ин ки, чунон ки,	When, as long as, because, because of, because of, in order to, as long as, in spite of that, in spite of that, despite of the fact, about that, about for, because of, because of that, though, though, before that, after that, why, as if, in the case of, as it were, as it were, because, as it were, as like, because of, provided that, as long as, after thatwhen, when, when, when, however, asas, as if, as long as, in such a way

ҳамчунон ки, чи қадар ки, гӯё ин ки, ба тарзе ки, ба тавре ки, ба қадре ки, ба ҳадде ки, ҳар қадар ки, ба дараҷае ки, ба андозае ки.	that, to the extent that, to the extent that, to the extent that, as much as to the extent that, to the extent that.

Маълум мешавад, ки як қатор пайвандакҳои тобеъкунанда аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ тарҷумаи якхела дошта, ҳар кадоми онҳо мавриди истифодабарии хешро доранд. Масалан пайвандакҳои **ҳангоме ки, вақте ки, замоне ки вақто ки гаҳе ки, даме ки,** ба забони англисӣ ҳамчун **when** тарҷума мешаванд. Пайвандакҳои **зеро ки, чунки, модом ки, барои он ки, аз барои он ки, барои ин ки, бо сабаби он ки, бо сабаби ин ки, бинобар ин** ба забони англисӣ бо пайвандакҳои **because, because of, since, for that** ифода карда мешаванд.

Пайвандакҳои- **аз бозе ки, чи қадаре ки, ба қадре ки, ба ҳадде ки, ба андозае ки, ҳар қадар ки, ба дараҷае ки** дар забони англисӣ бо пайвандаки тобеъкунандаи **as long as** ифода меёбанд.

Пайвандакҳои **бо вуҷуди он ки, сарфи назар аз он ки, қатъи назар аз он ки,** дар забони англисӣ бо пайвандаки **in spite of ё despite of the fact** ифода карда мешаванд.

Пайвандакҳои **дар бораи он ки, дар бораи ин ки,дар хусуси он ки, дар мавриди он ки,** ва ғайра дар забони англисӣ бо пайвандаки **about** ифода карда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ калимаҳои ҳаммаъно бештар мушоҳида карда мешаванд, чунки дар забони тоҷикӣ як пайвандак бо якчанд калимаи ҳаммаъно ифода карда мешавад.

Барои тасдиқи ин гуфтаҳо якчанд ҷумлаҳои пайрави сабаб ва замонро бо истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи зерин дар ду забон меорем. ки чунин мисолҳо дар китоби «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ хеле хуб ба назар мерасад. Масалан: Ин деҳа **бинобар** поёноб буданаш камоб буд, хусусан баъд аз он,ки рӯди кӯҳнаи Шофиркомро, ки аз шимоли ин деҳа мегузашт, рег пахш карда ботил кард [1,9]. Дар ин ҷумлаи пайрави сабаб пайвандаки тобеъкунандаи **бинобар ин** дар забони англисӣ ҳамчун «because of» тарҷума мешавад.

Because of the law water level this village was poorly irrigated: and after the Shofircom canal to the north of it was inundated by sand and wiped out [12, с.32-33].

Ё дар ҷумлаи дигари пайрави сабаб пайвандаки тобеъкунандаи **бинобар ин** чунин ифода ёфтааст: **Бинобар ин,** дар он давру пеш аз он деҳа маданиятноктар ва серхату саводноктар ҷое набуд [1, 9].Дар ин ҷо бошад пайвандаки тобеъкунандаи **бинобар ин** дар ҷумлаи забони англисӣ ҳамчун **on this account,** тарҷума шудааст: On this account Soktare was the best-educated and most advanced village on the whole region [12, с.32].

Баъзан ҷумлаи пайрави сабаб хабарҳои алоҳидаро эзоҳ дода ба воситаи онҳо ба сарҷумла тобеъ мегардад. Дар мисоли зерин сарҷумла ду хабари чида дорад ва ҳар як хабари он алоҳида бо ҷумлаҳои пайрави сабаби ғайричида шарҳ ёфтаанд. Барои таъкиди хабарҳои сарҷумла онҳо пас аз сарҷумла боз такрор шуда, баъд аз ҳар як хабар ҷумлаи пайрави сабаби он оварда мешавад. Масалан дар ҷумлаи дигар:

Чунки ӯ бо вуҷуди ҳунарманд будан, дар Соктаре аз касби дуредгарии худ дуруст фоида бурда наметавонистааст, **зеро** дар он ҷо ҳатто аз хешовандони худаш ҳам якчанд нафар дуредгарони ҳунарманд буданд [1, с.11]. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони англисӣ пайвандаки **чунки** ҳамчун пешояди **for** тарҷума шудааст. Маълум мешавад, ки дар баъзан мавридҳо ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ба англисӣ ҷойивазкунии пайвандакҳо бо пешояндҳо мушоҳида карда мешавад. Дар қисмати дуюми ҷумла, ки ҷумлаи пайрав аст, пайвандаки **зеро** ба забони англисӣ ҳамчун **since** тарҷума шудааст.In Soktare**, for** all his skills, he had not been able to profit fully from his carpentry, **since** even among his own relatives there were already skilled carpenters [12, с.34].

Вақте ки созандагон асбоби созу навози худро ғундошта ба рафтан тайёрӣ медиданд, ман хабардор шудам**, ки** меҳмонон ҳамагӣ пароканда шуда рафтанд ва дар ҳавлӣ танҳо хешовандон мондаанд [1, с.16]. Дар ин ҷумлаи пайрави замон ҷумлаи пайрав дар аввали ҷумла омада сарҷумла баъд аз ҷумлаи пайрав омадааст, яъне дар ин ҷо ҷумлаи пайрав ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки **ки** тобеъ шудааст. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони англисӣ низ ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омадааст. Пайвандаки тобеъкунандаи **вақте ки** дар забони англисӣ ҳамчун **when** тарҷума шудааст ва пайвандаки тобеъкунандаи **ки** бошад, **that** тарҷума шудааст.

When the musicians had gathered their instruments and were preparing to leave I discovered **that** all the guests had gone, and only relatives remained in the yard [12, с.39].

Ё ин ки дар ҷумлаи дигари пайрави замон: Вақте ки, ман ба тарафи ҷойгаҳи худ мегузаштам чашмам ба чашми акаам афтод....[1, с.18]. Дар ин ҷо **ман ба тарафи ҷойгаҳи худ мегузаштам** ҷумлаи пайрави замон буда, **чашмам ба чашми акаам афтод,** сарҷумла мебошад ,ки ба воситаи пайвандаки **вақте ки** ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони англисӣ низ ҷумлаи пайрави замон пеш аз сарҷумла омада, ба воситаи пайвандаки тобеъкунандаи **when** ба сарҷумла тобеъ шудааст. Масалан: **When** I trotted over toward the bed my eyes met my brother’s eyes [12, с.41].

Чи тавре ки забоншиноси рус А.И.Смирницкий дар китоби худ «Синтаксис Английского

языка» қайд кардааст, ҷонишинҳои нисбӣ бо пешояндҳо ва пайвандакхо алоқаи зичи маъноӣ доранд ва бо ин восита метавонанд муносибати байни аъзоҳои ҷумларо осон кунанд. Аз ҳама бештар ҷонишинҳои нисбӣ ба ҷои пайвандакҳои тобеъкунанда меоянд. Ин наздикӣ ба он оварда мерасонад,ки дар бисёр мавридҳо ба чои як калима калимаи дигар истифода шавад. Ҷонишинҳои нисбӣ бештар дар ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда истифода мешаванд. Масалан дар ҷумлаи: I spoke to the man **whom** you saw yesterday [8, с.94]. Дар ин ҷумла ба ҷои пайвандаки тобеъкунандаи **that** ҷонишини нисбии **whom** истифода гардид,ки дар забони тоҷикӣ бо ҷонишини **ҳамон** ва пайвандаки тобеъкунандаи **ки** ифода ёфтааст. Масалан: Ман бо **ҳамон** марде, ки шумо ӯро дирӯз дидед, сӯҳбат кардам.

Ё дар ҷумлаи дигари пайрави муайянкунанда ин гуфтаҳо боз як бори дигар исботи худро ёфтааст**:** It happened in the year **when** he came to Moscow[8, с.96]. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки тобеъкунандаи **вақте ки** бо ҷонишини нисбии «ҳамон» ифода ёфта чунин тарҷума шудааст: Ин ҳодиса **ҳамон** соле рӯй дода буд, ки вай ба Маскав омада буд. Яъне ҷонишинҳои нисбӣ дар ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда нисбатан бештар истифода мешаванд. Дар чумлаҳои мураккаби тобеъ муносибати чумлаҳои яктаркиба ва дутаркибаеро мушоҳида мекунем, ки яке аз чумлаҳо ба дигаре тобеъ аст. Ҷумлаи тобеъшаванда – ҷумлаи пайрав буда ҷумлаи тобеъкунанда сарҷумла номида мешавад. Сарҷумла аз ҷиҳати сохт пояи асосӣ ба шумор рафта, пайрав ба эзоҳи он меояд.

Дар забони тоҷикӣ аксари ҷумлаҳои пайрав аз руи маъно ва вазифа ба аъзоҳои ҷумлаи содда наздиканд. Бештарини ҷумлаҳои пайрав бо аъзоҳои тафсилии ҷумлаҳои содда ҳаммаъноӣ зоҳир менамоянд. Барои ҳамин ҳам таснифи ҷумлаҳои пайрав аъзоҳои ҷумлаҳои соддаро ба хотир меоваранд: ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, пуркунанда, мубтадо, хабар, ҳолҳои замон, сабаб, натиҷа тарзи амал, шарт ва ғайра.

Доир ба таснифоти ҷумлаҳои пайрав дар забоншиносӣ фикрҳои мухталиф мавҷуданд. Дар таснифоти анъанавӣ ҷумлаи мураккаб ба ҷумлаи содда ва ҷумлаҳои пайрав ба аъзоҳои пайрави ҷумлаи содда қиёсан омухта мешавад.

Ҷумлаҳои пайрав одатан ба яке аз аъзоҳои сарҷумла ё ба гӯрӯҳи аъзоҳои он ва ё ба тамоми сарҷумла тобеъ шуда меоянд. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, муайянкунанда ва пуркунанда эзоҳдиҳандагони ягон аъзо ё гурӯҳи аъзоҳои сарҷумла мебошанд.

Сарҷумла нисбат ба ҷумлаи пайрав аз ҷиҳати сохт мустақил бошад ҳам, баъзан ба ҷумлаи пайрав маънои пурра дода наметавонад. Ин ҳодиса ҳам вобастагии сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро нишон медиҳад.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки ки дараҷаи вобастагии сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрав гуногун мебошад. Байни сарҷумла ва ҷумлаҳои пайраве, ки ягон аъзои сарҷумларо шарҳ медиҳанд, вобастагӣ бештар мушоҳида мешавад, чунки онҳо ба як аъзои сарҷумла алоқаманд буда, аксари чунин ҷумлаҳои пайрав ба ибораҳо бармегарданд ва ягон аъзои ҷумлаи содда шуда метавонанд.

Чи тавре ки қайд кардем, таснифоти ҷумлахои мураккаби тобеи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳимми назарӣ ва амалии синтаксиси ҷумлаҳои мураккаб ба шумор меравад. Ҳангоми классификатсияи онҳо ҳамеша бояд дар хотир дошт, ки ҷумлаи пайрав як ҷузъи сохти синтаксисии ҷумлаи мураккаб аст ва он бо воситаҳои гуногун сарҷумларо эзоҳ медиҳад ва ба ин васила ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба амал меояд. Ҷумлаҳои пайрав хусусиятҳои ба забониҳои тоҷикӣ ва англисӣ хос доранд, ки моро зарур аст, ки онҳоро бештар мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Дар муқоиса бо забони англисӣ низ ҷумлаҳои пайрав хусусиятҳои ба худ хосро доранд. Ҳамаи ҷумлаҳои пайрав дар ду забон сарҷумларо аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳанд. (мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, тарзи амал, макон, замон, мақсад, сабаб, натиҷа ва ғайра).

Хулоса дар забони тоҷикӣ як пайвандаки тобеъкунандаи **ки** метавонад дар ҳамаи хелҳои ҷумлаи пайрав истифода шавад (ҳар кас ки, ҳамин, ки, касе, ки, ҳамоне, ки, ба тарзе, ки, то ҷое ки, вақте ки, то ки, чунки, зеро ки, ки ва ғайра).

Яъне барои сохтани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақши пайвандакҳои тобеъкунанда дар ду забон, ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ бениҳоят муҳим аст ва пайвандакҳои тобеъкунанда яке аз воситаҳои асосии алоқаи сарҷумла бо ҷумлаҳои пайрав ба ҳисоб мераванд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо/ С.Айнӣ.- Душанбе, Адиб-1990.-352с.
2. Арзуманов С., Сангинов А. Забони тоҷикӣ / С.Арзуманов, А.Сангинов. -Душанбе, Маориф - 1988.- 414 с.
3. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики/ В.А.Богородицкий.- М-Л, 1935 - 229с.
4. Бернацкая А.А., Забытов Н.П. Синтаксис сложного предложение (сложносочинённое, сложноподчинённое предложение косвенная речь) /А.А.Бернацкая, Н.П. Забытов.- Красноярск, 1989.- 156с.
5. Залеман К.Г. Жуковский В.А. Краткая грамматика новоперсидского языка / К.Г. Зелеман, В.А. Жуковский. - СПб, 1960. - 67-68с.
6. Каримов Ҳ., Маъсумӣ Н., Тоҷиев Д., Эшонҷонов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) / Ҳ.Каримов,

Маъсумӣ Н, Тоҷиев. Д, Эшонҷонов А. -Душанбе, Ирфон, 1970. -265 с.
7. Рустамов Ш, Мушкилоти синтаксис /Ш.Рустамов. -Душанбе, Маориф. -1988. - 331с.
8. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка /А.И.Смирницкий. - Москва, Просвещение -1957.- 263с.
9. Тоҷиев.Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик /Д.Т.Тоҷиев. -Душанбе, Дониш-1981. – 213с.
10. Тоҷиев Д.Т. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик /Д.Т.Тоҷиев. - Душанбе, Ирфон, 1971. - 50 с.
11. Хоҷаев Д., Кабиров Ш. Синтаксис ва пунктуатсия /Д.Хоҷаев, Ш.Кабиров. - Душанбе,- Маориф-1991.-59 с.
12. S.Aini.The Sands of Oxus/ Aini. S. Dushanbe. -1990. - 352p.
13. Geoffrey Leech. Jan Svartvik.» A Communicative Grammar of English".Moscow-1983.-304p.

ИСТИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ БО ПАЙРАВИ САБАБ ВА ЗАМОН, ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллиф доир ба истифодаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави сабаб ва замон ва хелҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав маълумоти муфассал додааст, ки дар забоншиносии муосир яке аз мавзӯҳои актуалӣ ба ҳисоб меравад.

Мақсади мақола: Агар ҳар як ҷумлаи содда фикри алоҳидаро ифода намояд, ҷумлаҳои соддаи алоқаманд ба ҳамдигар муносибати синтаксисӣ пайдо мекунанд ва аз ҷиҳати сохт, интонатсия ва маънои умумиашон ба якдигар вобаста гашта, барои ифодаи фикри мураккаб хизмат мекунанд. Дар ин маврид одатан як ҷумла мазмуни ҷумлаи дигарро инкишоф медиҳад ва аз мазмуни умумии онҳо ҷумлаи мураккаб ташкил меёбад. Дар дохили ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои аз ҷиҳати сохт хеле гуногун мушоҳида мешаванд, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои ҷузъҳо ва ҷумлахо мукаррар мегардад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар давоми инкишофи забони адабии тоҷик ба шакл даромада, дорои ягонагии маъно, сохт ва интонатсия гардидаанд. Дар раванди инкишофи таърихии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, пеш аз ҳама, системаи пайвандакҳои тобеъкунандаи ин ду забон такмил меёбанд ва воситаи муҳими ифодаи муносибатҳои ҷумлаҳо, маъно ва тобишҳои ниҳоятдараҷаи гуногуни замон,натиҷа, сабаб,мақсад, шарт ва ғайра мегарданд.

Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки барои сохтани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо хелҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав нақши пайвандакҳои тобеъкунанда дар ду забон, ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ бениҳоят муҳим аст.

***Калидвожаҳо**: Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ҷумлаҳои пайрав, пайвандакҳои тобеъкунанда, пешояндҳо, хусусият, пайвандакҳои ки, бинобар ин ,вақте ки, ҷонишинҳои нисбӣ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОЖНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПРИЧИНЫ И ВРЕМЕНИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье автор подробно рассказывает об использовании сложных придаточных предложении прчины и времени и разных видов придаточных предложений, что является одной из важнейших тем современного языкознания.

***Цель статьи.** Если каждое простое предложение выражает отдельную идею, то связанные простые предложения будут иметь синтаксические отношения друг с другом и будут взаимосвязаны с точки зрения структуры, интонации и общего значения и будут служить для выражения сложной идеи. В этом случае одно предложение обычно развивает содержание другого предложения, и из их общего содержания образуется сложное предложение. В придаточных предложениях есть очень разные конструкции предложений, с помощью которых устанавливаются отношения частей и предложений.*

Сложные придаточные предложения образовались в период развития таджикского литературного языка и имеют единство значения, структуры и интонации. В процессе исторического развития языка, прежде всего, система придаточных предложений таджикского языка совершенствуется и становится важным средством выражения взаимосвязи предложений, значений и оттенков крайне разного времени, результата, причины, цели, состояния и так далее.

***По результатам исследования** выялена роль придаточных предложений в обоих языках, как таджикском, так и английском, чрезвычайно важная для построения сложных придаточных предложений.*

***Ключевые слова:** сложные придаточные предложения, придаточные союзы, придаточные предложения, префиксы, особенность, союзы тот, потому что, когда относительные местоимения.*

USING COMPLEX SUBORDINATE CLAUSES OF CAUSE AND TIME IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the article, the author talks in detail about the use of complex subordinate clauses of cause and time and different types of subordinate clauses, which is one of the most important topics of modern linguistics.

Purpose of the article *If each simple sentence expresses a separate idea, the related simple sentences will have a syntactic relationship with each other and will be interrelated in terms of structure, intonation and overall meaning and serve to express a complex idea. In this case, one sentence usually develops the content of the other, and a complex sentence is formed from their general content. In subordinate clauses, there are very different sentence constructions with the help of which the relations of parts and sentences are established.*

Complex subordinate clauses were formed during the development of the Tajik literary language and have the same meaning, structure and intonation. In the process of the historical development of the language, first of all, the system of subordinate clauses of the Tajik language is being improved and becomes an important means of expressing the relationship of sentences, meanings and shades of extremely different times, results, reasons, goals, conditions, and so on.

According to the results of the stady, *That is, the role of subordinate clauses in both languages, both Tajik and English, is extremely important for the construction of complex subordinate clauses.*

Keywords: *complex subordinate clauses, subordinate unions, subordinate clauses, prefixes, singularity, the conjunctions that, because of, when, relative pronouns.*

Сведения об авторе:

Орзуева Парвина Джамолидиновна *- соискатель кафедры языковедения и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С .Айни. Адрес:* 734003 г. Душанбе*. проспект Рудаки 121.* *E-mail:* orzueva.parvina@bk.ru *Тел. (+992) 917999609*

About the author:

Orzueva Parvina Jamolidinovna *- applicant of the Department of Tipology Lingvistics, Tajik State Pedagogical University, named after Sadriddin Aini, Address: 734003 city Dushanbe avenue Rudaki.* *E-mail: orzueva.parvina@bk.ru, Phone: (+992) 917999609*

УДК 81-44:6 811.161.1=222.8

АНАЛИЗ ПЕРЕФЕРИЙНЫХ ЛЕКСЕМ КОНЦЕПТА «ГНЕВ» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Азизов Ф.Д.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Введение. Периферийная система концепта описывает структурную категорию, которая вербализуется многочисленными слоями лексических единиц, семантические признаки которых частично или полностью описывают концепт, который находится в центре внимания исследования. Данные лексико-семантические слои образуются в результате анализа макраполя анализируемой единицы языка, в нашем случае концепта «Гнев».

В современной когнитивистике написано большое колличество работ, посвященных проблемам вербализации концептов, в том числе концепта «Гнев». В русской языковой картине концепт «Гнев» рассматривался с точки зрения его структуры и семантики в лексической и фразеологической системе, однако периферийная система анализируемого концепта еще не описывалась. Анализ периферии эмоции гнева позволяет выявить основные структурно-семантические и лингвокультурные признаки интересующего нас концепта. По мнению Е.Ю. Балашовой *«периферия, обозначаемая термином интерпретационное поле, содержит интерпретацию отдельных когнитивных признаков и их сочетаний в виде определённых установок сознания, различного рода утверждений и стереотипов, определяющих особенности менталитета той или иной лингвокультурной сообщности»* [1, с. 151], а Ю.В. Крылова считает, что *«к периферии поля могут быть отнесены эмотивно-оценочные единицы, которые помимо экспрессивной функции также с достаточной точностью дифференцируют эмоцию субъекта»* [2, с. 52].

Основная часть. Периферийную систему концепта можно разделить на три основные категории, которые, в зависимости от структурно-семантических признаков, реализованы в понятиях *ближняя, дальняя и крайняя* периферия. Вопрос об анализе трёхступенчатой периферийной системе ядра концепта был нами позаимствован из методики построения номинативного поля концепта З.Д. Поповой и И.А. Стернина, которые считают, что *«языковые единицы ядра имеют частотность от 100 до 553 на один миллион словоупотреблений, а языковые*

единицы центра ядра – от 900 до 2909 употреблений» [4, с 127].

По структурно-семантическим признакам в состав ближней периферийной системы концепта «Гнев» можно включить лексемы *негодование, возмущение, раздражение,* т.к. *«основными признаками лексем, относящихся к ближней периферии, являются: меньшая по сравнению с ядром частотность, стилистическая нейтральность, отсутствие ограничений в употреблении и минимальная зависимость от контекста»* [4, с. 127]. Лексемы дальней периферии *«включают в себя языковые единицы с невысокой частотностью, как однозначные, так и многозначные»* [Попова, 4, с. 127], следовательно, к ним можно отнести понятия *ярость* и *бешенство.* Лексические единицы крайней периферии *«имеют яркие стилистические и эмоционально-экспрессивные семы. К ним относятся устаревшие слова, поскольку они малоупотребительны или же употребляются не в основном значении»* [4, с.127]. Анализ показал, что из лексико-семантического поля концепта «Гнев» в состав крайней периферии можно включить лексемы *исступление* и *остервенение.*

Лексическими единицами, входящими в состав ближней периферийной системы номинативного поля концепта «Гнев», являются слова *возмущение, негодование* и *раздражение*, которые в толковых словарях русского языка являются структурно-семантическими составляющими компонентами концепта «Гнев» и по содержанию выражают начальную стадию развития данной эмоции. Для выявления семантических особенностей концепта «Гнев» лексемы *возмущение, негодование* и *раздражение* будут проанализированы с позиции разных толковых словарей русского языка, а именно:

— Лексема *возмущение* в словаре С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой имеет 3 значения: *1. Возмутить, -ся. (см.) 2. Сильное раздражение, негодование. 3. Восстание, мятеж»*, и связана с народом, в словосочетании «*Возмущение крестьян»* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 93].

— В словаре Д.Н. Ушакова семантическая особенность существительного *возмущение* заключается в деривационных лексемах, выраженных инфинитивами «*Возмутить*» и «*Возмутиться*», т.к. само слово возмущение в словаре не анализируется. Данные лексемы имеют отношение к психическому состоянию самого индивида в момент гнева и выполняют функцию раздражителя по отношению к какому-нибудь человеку.

Как видно из приведенных примеров, авторы связывают лексему «*возмущение*» с психическим состоянием, имеющим негативный характер и относящимся и к отдельному индивиду, когда он выходит из состояния покоя и начинает бушевать, и к группе лиц, когда поднимается бунт против какой-либо несправедливости.

Авторы первого названного словаря дают ссылку на глагол *возмутить, возмутиться*, а во втором словаре эти глаголы рассматриваются отдельно. Инфинитив семантически выделяется тем, что в толковых словарях интерпретируется двояко: 1. *Вывести из состояния покоя;* 2. *Привести в негодование, в возмущение* [Ушаков, 2014; с. 93], 1. *Вызвать у кого-нибудь чувство негодования, раздражения;* 2. *Поднять мятеж* [Ожегов, Шведова, 2010; - с. 93]. Структурная особенность лексемы *возмутить* по словарной системе заключается в том, что глагол имеет совершенней и несовершенный вид и от него можно образовать страдательное причастие прошедшего времени: *«Возмутить, -ущу, -утишь,- ущенный,(-ён, ена) // возмущать, -аю, -аешь* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 92,93].

Семантические особенности лексемы *возмущение* по лексико-семантической сочетаемости выглядит следующим образом: «*Чувство возмущения. В крайнем возмущении кто-нибудь. Возмущение крестьян»* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 93]. Лексема может согласоваться с прилагательным *крайнем,* что указывает на степень физиологического состояния индивида и может относиться как к отдельному индивиду, так и к группе людей, но прежде всего возмущение является эмоциональным состоянием, связывающим нас с окружающим миром.

Следующая лексема ближней периферии – *негодование*, которая интерпретируется как форма проявления недовольства против внешних раздражителей и в словарной структуре выглядит следующим образом: *возмущение, крайнее недовольство* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 403]. Данная лексема в своей структуре имеет три разряда семантических слоев – это само слово *негодование*, которое выражено именем существительным, глагол *негодовать* и причастие *негодующий*, которое относится к высокому стилю языка.

Глагол *негодовать* в словарной системе имеет семантику относительности, так как эта эмоция связана с несогласием: *испытывать, проявлять негодование* [Ожегов, Шведова, - 2010; с. 403]. Эмоциональное состояние гнева возникает в то время, когда индивид не может согласится с действительностью и начинает в метафорическом значении *кипеть* от несправедливости. Для выявления структурных признаков исследуемого концепта необходимо определить категорию сочетаемости. Лексико-семантическая сочетаемость глагола *негодовать* с другими частями речи по словарю выглядит следующим образом: *негодовать на клеветника; негодовать против несправедливости* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 403].

Причастие *негодующий* в современной русской языковой картине используется крайне редко. Это прежде всего связано с тем, что лексема относится к высокому стилю языка. В словаре семантические особенности причастия репрезентируется лексемами *полный негодования* и *выражающий негодование*. Кроме того, отмечается сочетаемость лексемы с другими частями речи: *негодующая речь; негодующий жест* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 403]. Таким образом, лексема может выражаться как вербально, так и невербально, т.е. негодующим может быть речь и жест.

Следует отметить, что согласно словарю Д.Н. Ушакова номинативное поле концепта «Гнев» было обогащено одной лексической единицей *–раздражение*, которая формально нами была включена в состав ближней периферии. Семантическая особенность лексемы заключается в её отношении к окружающей среде, т.к. причиной раздражения всегда является внешнее влияние на наше сознание. Автор считает, что лексему можно рассматривать в 3 аспектах: «*1) действие по глаголу раздражать; 2) состояние по глаголу раздражиться*», а семантическая особенность гнева выражается в эмоциональном описании понятия раздражение, как «*3) чувство гнева, недовольства, озлобления, острого возбуждения*» [Ушаков, 2014; с. 574].

Значит, *возмущение, негодование* и *раздражение* можно рассматривать, как негативное эмоциональное состояние, связанное с внутренним миром и чувством индивида. Вышеперечисленные лексические единицы имеют семантику начальной формы проявления гнева. Следовательно, лексемы ближней периферийной системы концепта «Гнев» описывают действие и состояние индивида и анализируют эмоциональное поведение в этот момент.

Следующими лексическими единицами синонимического ряда, входящими в состав номинативного поля концепта «Гнев», являются лексемы *ярость* и *бешенство*, которые находятся в крайней периферийной системе исследуемого концепта и выражают более нейтральную семантику гнева: индивид в гневе может от ярости впасть в состояние *бешенства*, имеющего семантику болезни.

Лексема *ярость* имеет сложную семантическую структуру, и в толковых словарях приводятся её разные семантические признаки. Например, в словаре под редакцией С.И. Ожегова 1975 года издания *ярость* имеет два значения: *1. Сильный гнев. 2. Напор, неукротимость* [Ожегов, 1975; с. 842]. В первом значении лексема имеет прямое отношение к концепту «Гнев» и относится к высшей форме его проявления, во втором – семантическая связь более подходит к природным или естественным явлениям, что можно проанализировать на примере словосочетаний из словарной статьи: *1 Прийти в ярость. 2. Ярость волн* [Ожегов, 1975; с. 842]. Однако в новом издании словаря современного русского языка под редакцией Д.Н. Ушакова семантика понятия *ярость* характеризуется тремя признаками: *1. Сильный гнев, озлобление. 2. Неукротимость, крайняя устремленность, напор. 3. У животных – возбужденное состояние в период течки* [Ушаков, 2014; с. 798].

В приведенных примерах из словарей в первом и во втором значениях в основном ощущается схожая структурно-семантическая связь. Что же касается толкования лексемы *озлобление,* которое приводится в словарной статье Д.Н. Ушакова, то в третьем значении автор связывает лексему с животным миром, указывая на самый агрессивный период их жизни.

Лексема *озлобление*, извлеченная из словарной статьи Д.Н. Ушакова, является семантически-составляющим компонентом концепта «Гнев», т.к. описывает эмоциональное состояние индивида в момент гнева. В словаре этого автора лексема реализуется посредством трех существительных – *злоба, злость*, *злорадство,* и одного прилагательного – *злой.* Существительные *злоба* и *злость* в своей семантике соотносятся друг с другом и выражают одну и ту же категорию: *злость – злое, полное раздраженной враждебности настроение; злоба – чувство гневного раздражения, недоброжелательства против кого-н.* [Ушаков, 2014; с. 175].

Лексема *злорадство* по семантическим параметрам имеет двоякую структуру, так как относиться к эмоциям, выражающим радость и злость: *злобная радость при несчастье другого* [Ушаков, 2014; с. 175]. По грамматическим особенностям данные существительные не имеют множественного числа и чаще всего в словаре встречаются в сочетании с глаголами: *испытывать злобу, питать злобу; почувствовать прилив злости, зло берет меня* [Ушаков, 2014; с. 175].

Семантические признаки прилагательного *злой* являются разнообразными в структуре словаря Д.Н. Ушакова. В реализации этой лексемы используются 6 лексических значений, которые имеют следующую структурно-семантическую связь: *охваченный, проникнутый злом; дурной, недобрый, бедственный; исполненный злобы, злости; причиняющий боль, жестокий; выражающий злобу, злость* [Ушаков, 2014; с. 175]. По грамматическим признакам словарной статьи из прилагательного злой можно образовать наречие *зло*, которое имеет отношение к духовному миру людей. Кроме того, лексема может согласовываться с такими абстрактными существительными, как *дух, воля,* и иметь невербальную форму проявления: *злой дух, злая сила, злая воля; злое лицо* [Ушаков, 2014; с. 175].

Таким же образом в словаре под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой лексема злость имеет множество лексических признаков с различной структурно-семантической окраской. Например, встречаются лексемы со словообразовательной основой наречия зло: *злоба, злобится, злободневный, злобствовать, зловещий, зловоние, зловредный, злодей, злосчастный* [Ожегов, Шведова, 2010. с. 230-231], которые имеют свою особую лексико-семантическую характеристику в словарной системе и относятся к эмоциональной и духовной природе человека.

Вторая лексическая единица синонимического ряда *бешенство* относится к крайней периферийной системе концепта *гнев,* имеет семантическую связь с животным миром и относится к ментальной природе человека. В словарях приводятся разные интерпретации данной лексемы, но основное значение относится к острой заразной болезни животных и человека, передающейся не только путем укуса бешенного животного, но и при попадании слюны бешеного животного (собака, волк, кошка) на открытую поверхность кожи.

С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова в словаре интерпретируют лексему как: *вирусное заболевание, поражающее нервную систему* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 47]. Значит, при соприкосновении с бешеным животным нервная система поражается, и это может привести к тому, что индивид потеряет контроль над своим разумом. В словаре во втором значении данная лексема имеет семантику силы, которая зависит от характера и волевых качеств индивида: *крайняя степень раздражения* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 47].

Следовательно, *бешенство* можно рассматривать, как некий сосуд, который наполнен горячей жидкостью, и когда индивид раздражен до предела, этот сосуд лопается и возникает невероятный прилив силы. Невозможно обуздать данную силу, потому что она контролируется характерными особенностями того или иного этнического сообщества.

В грамматическом плане лексема может быть выражена прилагательным *бешеный*, которое также понимается как *необузданный, крайне раздражительный* [Ожегов, Шведова, 2010. с. 47].

Из этого следует, что лексема *бешенство* в первом значении может находиться в дальней периферийной системе концепта «Гнев» и в большей степени относится к медицине, так как описывается болезнь, которая порождает опасные симптомы. Во втором значении *бешенство* имеет семантику *раздраженного, злого* человека и может быть выражена в словах *неистовство, ярость, сумасшествие,* а прилагательное *бешеный* в своей семантической системе может иметь значение *большого, величавого* предмета и по лексическо-фразеологической сочетаемости в словарной структуре рассматривается как мера ценности и тем самым указывает на объём: *бешеные деньги, бешеные цены, бешеные скидки* [Ожегов, Шведова, 2010. с. 47].

Ярость и *бешенство* семантически связаны с концептом «Гнев» в когнитивном аспекте и относятся к описательным компонентам данного эмоционального состояния. Они находятся в системном отношении второй стадии проявления эмоции гнева, когда предел начальной стадии превышает стабильную норму и сосуд терпения лопается.

Лексемы *исступление* и *остервенение* синонимического ряда номинативного поля концепта «Гнев» по своим семантическим признакам относятся к последней стадии проявления гнева, и находятся в дальней периферийной системе изучаемого концепта. Данные лексические единицы имеют прямое отношение с сознанием индивида, и относятся к его внутренней эмоциональной природе.

По грамматическим параметрам лексема *исступление* в толковых словарях имеет 2 семантических признака. Эти признаки заключены в значении самой лексемы *исступление*, которое выражено существительным, и в значении прилагательного *исступленный*. В словаре С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова анализируемая лексема имеет эмоционально-окрашенную семантику и понимается как возбужденное состояние организма, при котором теряется контроль над разумом: *крайняя степень возбуждения, страсти* [5, с. 772], а в словаре Д.Н. Ушакова существительное *исступление* рассматривается как: *состояние крайнего возбуждения, при котором теряется самообладание* [7, с. 203].

Как мы видим, С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова в толковании связывают данную лексему со значением страсть: *крайняя степень возбуждения, страсти* [Ожегов, Шведова, 2010; с. 254]. Лексема *страсть* в данном словаре имеет семантику: *страх, ужас «до страсти перепугался»* [6, с.772]. Однако Д.Н. Ушаков связывает страсть с гневом в значении *«у спорящих разыгрались страсти»* [7, с. 658].

Из сказанного следует, что одни и те же лексические единицы в разных словарях имеют разную структурную и семантическую интерпретацию, что позволяет выявить их когнитивные признаки в языковой картине русского народа.

По словарю Д.Н. Ушакова прилагательное *исступленный* семантически имеет отношение к состоянию аффекта: *Исступленный – крайне возбужденный, болезненно аффективный* [Ушаков, 2014; с. 203]. Семантическая связь лексемы *исступленный* выражена и в толковании слова *аффект* в

этом же словаре: *Аффект – состояние запальчивости и раздражения* [7, с. 25].

Лексема *запальчивость* имеет семантику *огня,* а огонь был символом *гнева* у славян, и по мнению И.А. Вотяковой гнев имеет семантическую связь с *огнем, болезнью* и *стихией*, т.к. повышение температуры может рассматриваться как общий элемент стихии, огня и болезни [3, с.7]. По толковому словарю *запальчивость* рассматривается как: *1. Легко приходящий в раздражение, гнев. 2. Полный раздражения, гнева* [5; с.214] и может согласовываться с существительными *человек, нрав, характер*. Значит, прилагательное *исступленный* понимается как состояние, при котором индивид становится сильнее, и эта сила направлена против того, что вызвало данное состояние.

Существительное *остервенение* имеет лексико-грамматический дериват, выраженный глаголом *стервенеть*. В словаре лексема указывает на состояние индивида: «*приходить в крайнюю ярость, возбуждение», «свирепеть»* [5, с.767]. В толковании приводится новая лексическая единица – *свирепеть*, в которой указывается состояние индивида, когда он «*становится свирепым»* или начинает «*рассвирепеть*» [5, с.702]. По лексико-семантическим параметрам прилагательное *свирепый* относится к крайней периферийной системе концепта «Гнев» и реализовывается посредством двух толкований: *1. Зверский, жестокий, неукротимый. 2. Очень сильный, пагубный* [6, с.703]. Значит, в момент гнева индивид становится неуправляемым и неукротимым, а лексема может иметь структурно-семантическую связь с понятием *сила,* которая чаще всего приносит вред и бывает пагубной для человека.

Следовательно, лексемы крайней периферии описывают гнев как одну из форм болезни человека или животного. Это значение можно рассмотреть в сочетаниях *взбешенный – слон, отец, муж*; *взбешенная – супруга, мать, собака* и др. Значит, по словарной структуре можно выявить семантическую категорию концепта «Гнев», который понимается, как болезнь, которая имеет определенный временной промежуток. В этом же значении можно рассматривать семантику лексемы *буйный*, которая понимается, как *гневный, своевольный, непокорный* [7, с.47].

Заключение в результате проведенного анализа было выявлено, что в состав номинативного поля понятия «Гнев» можно включить три наиболее значимые категории частей речи: существительное, прилагательное, глагол. Анализируемый концепт и состав периферийной системы могут выступать в роли всех членов предложения. Концепт «Гнев» имеет структурно-семантическую и лексико-грамматическую связь с такими понятиями, как *гной, яд, желчь, сила, огонь, пламя* и др. В этом концепте есть вербальные и невербальные признаки. Периферийная система гнева выражается 6 лексемами синонимического ряда, которые делятся на три лексико-семантические категории:

1 уровень реализовывается в лексемах *негодование* и *возмущение,* которые по семантическим категориям указывают на начальную стадию гнева;

2 уровень заключает в себя лексемы *ярость* и *бешенство*, которые понимаются как заразная болезнь и состояние высокой эмоциональной напряженности;

3 уровень реализуется посредством лексем *исступление* и *остервенение*, которые указывают на психическое состояние индивида, когда эмоции берут верх над разумом и он не в состоянии контролировать свои действия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антология концептов. под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – 2005 Т. 1. Волгоград: Парадигма. – 151 с.
2. Антология концептов. под ред. / В.И. Карасика, И.А. Стернина. – 2007 Т. 5. Волгоград: Парадигма. – 52 с.
3. Вотякова И.А. Некоторые замечания о концепте «гнев» в русском языке // Вестник Удмуртского университета. Серия История и филология, 2015. Т. 25, вып. 6. – 7 с.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. / Когнитивная лингвистика – М., АСТ: «Восток-Запад», 2007. – 127 с.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: 4-е издание. 2010 г. – 874 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Издательство «Советская энциклопедия». 1973 г. – 846 с.
7. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка. – М.: «Аделант». 2014 г. – 800 с.

АНАЛИЗ ПЕРЕФЕРИЙНЫХ ЛЕКСЕМ КОНЦЕПТА «ГНЕВ» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются проблемы репрезентации периферийных лексем, отражающих структурно-семантические признаки концепта «Гнев» в русской языковой картине. Особенности вербализации семантических категорий анализируемого концепта построены на базе структурных признаков, которые выявлены из словарей разного периода издания.

Периферийная система концепта «Гнев» состоит из трех семантических слоев, каждый из которых включает в свое семантическое поле определенный круг лексических единиц. К лексическим единицам ближней периферии относятся понятия «негодование», «возмущение» и «раздражение», крайняя периферия реализовывается посредством понятий «ярость» и «бешенство», а дальняя периферия выражена

в структурно-семантических категориях понятий «остервенение» и «исступление». Каждая лексема периферийной системы обладает своими семантическими признаками и реализовывается посредством различных лексических единиц, которые имеют свою семантическую природу. Таким образом, природу эмоции гнева можно наблюдать в таких понятиях как болезнь, огонь, необузданность, восстание, мятеж, неукротимость, страсть, аффект и др.

Ключевые слова: *гнев, возмущение, негодование, раздражение, ярость, бешенство, исступление, остервенение, периферия*

ANALYSIS OF THE PERIPHERAL LEXEMES OF THE CONCEPT «ANGER» IN RUSSIAN

The article deals with the problems of representation of peripheral lexemes that reflect the structural and semantic features of the concept «Anger» in the Russian language picture. Features of the verbalization of the semantic categories of the analyzed concept are built on the basis of structural features that have been identified from dictionaries of different periods of publication.

The peripheral system of the concept «Anger» consists of three semantic layers, each of which includes a certain range of lexical units in its semantic field. The lexical units of the near periphery include the concepts of indignation, indignation and irritation, the extreme periphery is realized through the concepts of rage and fury, and the far periphery is expressed in the structural-semantic categories of the concepts frenzy and frenzy.

Each lexeme of the peripheral system has its own semantic features and is realized through various lexical units that have their own semantic nature. Thus, the nature of the emotion of anger can be observed in such concepts as illness, fire, unbridledness, revolt, rebellion, indomitability, passion, affect, etc.

Keywords: *anger, indignation, indignation, irritation, rage, rabies, frenzy, frenzy, periphery.*

Сведения об авторе:

Азизов Фаррух Джурабоевич *- преподаватель кафедры русского языка Российско-Таджикского (Славянского) университета, Ул. М. Турсунзаде 30, 734025, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 900 28 22 00 (м.) E-mail: juraboizodaf@gmail.com*

Сведения об авторе:

Азизов Фаррух Джурабоевич *- преподаватель кафедры русского языка Российско-Таджикского (Славянского) университета, Ул. М. Турсунзаде 30, 734025, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 900 28 22 00 (м.) E-mail: juraboizodaf@gmail.com*

About the author:

Azizov Farrukh Juraboevich *- teacher at the Department of the Russian Language Russian-Tajik (Slavonic) University. Adress st. M. Tursunzade 30, 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan Phone: (+992) 900 28 22 00 (m.) E-mail: juraboizodaf@gmail.com*

УДК 81.255.3.

НАҚШИ ИБОРА ВА ИБОРАСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ҳакимов Н.Д.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Сарсухан. Рушди ҳар як забон ҳамвора бо инкишофи пайвастаи илму техника ба низоми мунтазами ибора ва иборасозии он вобастагии қавӣ дошта, маҳз ба воситаи ташаккули сермаҳсуливу каммаҳсулиаш нутқи ҳамарӯзаи пуррангу ҷозиб намуда, дар созмони ибораҳои нав ва омилҳои дигар таркиби худро ғанӣ мегардонад. Яке аз қисматҳои махсуси луғатшиносӣ, ки ба хусусияту воридшавии калимаву ибораҳои нав ба таркиби луғавии забон сару кор дорад, маҳз аз ҳамин сабаб забон бою ғанӣ мегардад.

Рӯз аз рӯз омӯзиши забони англисӣ дар миёни забономӯзон на танҳо дар дохили кишвар, балки берун аз он ҳам зиёд мегардад. Яке аз сабабҳои ин омил, албатта, васеъ паҳн гардидани забони мазкур дар кураи замин мебошад. Сабаби дигар дар он аст, ки яке аз талаботҳои аксари кордиҳандагон донистани забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ ба шумор меравад, зеро он дар навбати аввал забони муошарати сатҳи ҷаҳонӣ ва дар навбати дуввум тақвияти муносибатҳои байналмилалро фароҳам овардааст.

Мақсади мақола: Нахуст, мо инҷо зарур донистем ки аз мафҳуми истилоҳи «*ибора»* дар забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем. Истилоҳи номбурда дар забони англисӣ бо муодилҳои *«word combination, phrase, collocation*» ба чашм хӯрда, ҳар яке дар матн бо маънии истилоҳии худ корбурд мегардад. Масалан, истилоҳи *«phrase"*дар фарҳанги забони англисии «*Oxford American Dictionary»* бо маънии *«a small groups words standing together as a conceptual unit,*

typically forming a compenent of a clause –гурӯҳи хурди вожагоние, ки ҳамчун воҳиди мафҳум якҷоя омада, ба тарзи ба худ хос як ҷузъи ҷумларо созмон медиҳанд омада, дар сохтани ибораҳои истилоҳии исмӣ ва навъҳои он хеле фаъол аст.

Чи тавре, ки масъалаҳои омӯзиши муқоисавӣ-типологии низоми ибораҳо ва иборасозӣ дар асарҳои чунин забоншиносони ватанию хориҷӣ, аз қабили В.Д. Аракин, Л.С. Алексеева, Л.С. Алексеева, Л.С. Бархурдаров, Т.М.Беляева, Б. А. Ильиш, П. Ҷамшедов, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, Б.Н. Ниёзмуҳаммедов, С. Ҷоматов, К.У. Усмонов, Л. В. Каушанская, Е.Е. Израилевич, Качалова Н. К., ва диагрон инъикос ёфтаанд. Забоншиносӣ англис В.Д. Аракин зикр карда буд, ки «*.....маънии истилоҳе ки дар таҳлили грамматикӣ ба ҷузъи ягонаи таркибие, ки аз якто зиёд калима ишора мекунад ва мубтадову хабар надораду сохтори махсуси ҷумлаҳоро ташкил медиҳад, истифода мешавад.....»* [3, с.75]. Аз ин рӯ, маълум мегардад, ки ибора ва иборасозӣ дар байни ҷумла ва калима тақсим гардида, якчанд навъи маъноии худро дорад, ба монанди ибораи сифати–*adjective phrase,* ибораи зарфи – *adverb phrase* ва ибораи пешояндӣ – *preposition phrase* дарак медиҳад.

Аз худи сохти истилоҳи «*phrase»* метавон истилоҳи ибораҳои исми зеринро сохт: *noun phrase* – ибораи исмӣ *adjective phrase* – ибораи сифатӣ *adverb or adverbial phrase* ва ғ. Агар танҳо ба маънии истилоҳи *noun phrase* –ибораи исмӣ назар афканем, он аз маънии «*a word of group of words that functions in a sentence as subject, object, or prepositional object*»- калима ё гурӯҳи калимаҳое, ки дар ҷумла вазифаи мубтадо пуркунанда ё ибораи исмии пешояндиро иҷро мекунанд иборат буда, дар сохтани истилоҳи ибораҳо назар ба дигар ҳиссаҳои нутқ фаъолтар аст.

Як нуқтаи муҳимро бояд тазаккур дод, ки истилоҳбарорӣ «ибораи феълӣ» дар ду шакл *verb phrase or verbal collection* кор бурда мешавад. Истилоҳи англисии *word combination* – ибора аз нигоҳи сохтори мураккаб буда, аз ду калимаи баробарҳуқуқӣ *word and combination* сохта шудааст ва бо шакли мазкур хеле кам истеъмол буда, аҳён – аҳён вомехурад ва ҳам дар тарҷумаи матнҳо ба назар мерасад.

Яке аз забоншиносонӣ намоёни англис, Л.В. Каушанская дар ин бора ба маврид қайд намудааст: «*Мо забонҳоро қатъӣ назар аз хешигариашон ва иртиботи таърихиашон комилан метавонем муқоиса намоем. Мо ҳамеша дар забонҳое, ки аз нигоҳи таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба ҳам бегона ҳастанд вижагиҳои якранг, тағйиротҳои якранг ва раванди таърихӣ ва ба куллӣ дигаршавии якрангро дарёфт менамоем*» [13, с.175].

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки калимаву ибора, ҷумлаи содда ва ҷумлаи мураккаб воҳидҳои муҳимтарини наҳвии ҳар як забони муқоисашаванда ба шумор рафта, ҳамарӯза мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши омӯзандагони ин забон ба таври васеъ истифода мегардад. Зеро калимаву иборавоҳидӣ махсуси наҳв набошад ҳам, вазифаи худро маҳз дар таркиби ибора ва ҷумла иҷро менамояд, вай дар ташкили воҳидҳои махсуси наҳв фаъолона иштирок менамояд. Калимаи мустақил мувофиқи имконияти луғавию грамматикии дигар калимаҳоро ба худ тобеъ менамояд ва ба онҳо тобеъ мешавад ва ба ин восита таркибҳои наҳвиро созмон медиҳад. Калима шаклҳои гуногун дорад, ки дар ташкили ҳама воҳидҳо ва категорияҳои наҳвӣ иштирок менамоянд.

Ибора дар ҳарду забон ҳам аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил маъно бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора дар ҷумла ҳамчун материал истифода мешавад. Н.К. Качалова ва Е.Е. Израилевич қайд меномоянд, ки *«Аз ин рӯ, ибора мисли калима танҳо бавоситаи ҷумла ба системаи воситаҳои коммуникативии забон дохил мешавад. Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмету ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикии калима мебошанд. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд. Инчунин абстрактсияи калима аз абстрактсияи ибора хеле баланд аст*». [14, с.85].

Чӣ тавре, ки қайд кардем ибораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба амсоли *noun phrases - ибораҳои исмӣ,* дили модар-*the heart of mother*, дарахти зардолу-*the apricot tree, adjective phrases - ибораҳои сифатӣ,* духтари зебо- *the beautiful girl,*ҷавони нозук-*the tender young, numeral phrases-ибораҳои шуморагӣ,* соли 1917-*the 1917 year*, рӯзи бистум-*twenty days*, роҳи сеюм-*the third way, pronoun phrases-ибораҳои ҷонишинӣ,* хонаи мо-*our home,* марҳамати шумо-*you are wellcome,* фармони ӯ-*his order, verb phrases - ибораҳои феълӣ* фурсати рафтан-*the time going* , ёрони рафта, ғайрати гапзадан, ҷавонии гузашта-*the passing younger.For example: He is standing near a wall*- Вай дар наздикии девор истодааст. Резник Р.В. ва диг қайд менамоянд, ки «*Ибораҳои исмӣ дар навбати худ бо дигар ҳиссаҳои номии нутқ аз он ҷумла бо худи исм, сифат, шумора, ҷонишин омада, ибораҳои исмӣ бо исм, ибораҳои исмӣ бо сифат, ибораҳои исмӣ бо шумора, ибораҳои исмӣ бо ҷонишинро ташкил медиҳанд*» [13, с. 87-88].

Дар забони тоҷикӣ гурӯҳи калони ибораҳоро ибораҳои исмӣ ва ибораҳои сифатӣ ташкил медиҳанд, лекин дар забони англисӣ бошад, гурӯҳи калони ибораҳоро фақат ибораҳои исмӣ ташкил

медиҳанду халос.

Маълум аст, ки калимаву ибора мавзӯи баҳси (наҳв саҳв) синтаксис, морфология ва лексикология аст. Вале аз таърифҳои болоии ҷумла ва ибора бармеояд, ки он инчунин мавриди омӯзиши наҳви ҳам будааст. Гап дар сари он аст, ки як калимаи ҷумла ва ибора ҳам шуда метавонистааст. Мисол: *«Fire»* ҳамчун калима ҳодисаи мушаххас, яъне сӯхторро номбар мекунад. Ғайр аз ин, *«Fire !»* бо оҳанги хитобӣ чун ҷумла амал мекунад ва мефаҳмонад, ки касе дар бораи ба вуқуъ омадани сӯхтор хабар дода истодааст. Тафовути байни ду навъи истифодаи вожаи *«Fire»* дар он аст, ки дар ҳолати аввал он калимаи бе оҳанг ва дар мавриди дуюм бо интонатсияи махсус талаффӯз карда шуд. Бинобар ин, оҳанг, яке аз воситаҳои муҳими ташаккули ҷумла ва ибора будааст. Аз ин рӯ, ақидаи фавқулода дар хусуси аз як калима низ таркиб ёфта тавонистани ҷумла дуруст менамояд. Вале таърифи Брянский К., ки зарурияти мавҷуд будани феълро дар ҷумла шарти асосӣ мешуморад, мақбул нест, зеро дар ҷумлаи *«Fire!»* феъл мавҷуд нест, бо вуҷуди он аз ҷумла будани он касе шубҳа карда наметавонад». [4, с. 98].

Дар наҳв ғайр аз ҷумла ибора низ мавзуи баҳсҳои доманадор ва бисёрҷанба гаштааст. Яке аз олими шинохтаи тоҷки П.Дж. Джамшедов ин мафҳумро возеҳ ва фаҳмо шарҳ додааст, яъне ба ҷои вожаи «ибора» истилоҳи «гурӯҳи калимаҳо»-ро *(word-groups)* истифода бурдааст. + нишон додаст, ки «гурӯҳи калимаҳо»- ин маҷмӯи калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ва мантиқӣ ба ҳам алоқаманд буда, вале ҷумларо ифода намекунад [6, с. 89] . П.Дж. Джамшедов дар хусуси се қатор калимаҳо сухан ронда, гурӯҳи калимаҳои *«terribly cold weather»*- ро таҳлил намудааст. Дар инҷо *«weather»* калимаи асоси, *«cold»*- калимаи дуюминдараҷа ва *«terribly»*-вожаи сеюминдараҷа номида шудааст, яъне калимаҳо дараҷа ба дараҷа байни ҳамдигар алоқаи иртиботӣ пайдо намуда, барои ифодаи мафҳуми муайян хизмат мекунанд. Бинобар ин, П.Дж. Джамшедов се катори калимаҳои ба ҳам алоқамандро ҷудо мекунад.

Бояд қайд кард, ки ибора дар ҷараёни нутқ ташаккул ёфта, барои ҷумласозӣ чун масолеҳ хизмат мекунад. Чунин созмонҳоро ибораҳои озоди наҳвӣ меноманд. Ғайр аз чунин ибораҳо, ибораҳое низ ҳастанд, ки дар забон чун масолеҳи тайёр арзи вуҷуд мекунанд. Муқоиса кунед: *to kill the bear - хирсро куштан* (ибораи озоди наҳвиест, ки дар ҷараёни нутқ ташаккул меёбад); *to kill two birds with one stone - бо як тир ду нишон задан* ибораи тайёри фразеологӣ аст, ки он дар забон дар шакли тайёр истифода мегардад ва маънои он ба соҳибзабонон маълум аст. Аз ин рӯ, ибораҳои озоди синтаксисиро аз ибораҳои фразеологӣ бояд фарқ кард. Мавзӯи баҳси грамматика ва алалхусус синтаксис иборахои озоди синтаксисӣ мебошад. Ибораҳои навъи дуюмро қисмати дигари илми забоншиносӣ «Фразеология» меомӯзад.

Дар байни ибора ва ҷумла, ки ҳар ду воҳиди синтаксисӣ ҳастанд, фарқи куллӣ мавҷуд аст: 1) Ибора вазифаи номбаркунӣ, вале ҷумла вазифаи коммуникативӣ дорад. Мисол: *a cold winter – хунукии зимистон* чун ибора ҳодисаи табиат, яъне зимистони хунукро номбар мекунад. *I like cold winter* бошад, фикрро ифода менамояд. Дар ҳолатҳои муайян, яъне ҳангоми бо оҳанги лозима талаффуз кардани ибора он низ ба ҷумла табдил меёбад ва ифодакунандаи фикрро муайян менамояд. Мисол: *«Land of Modern. I don't rememder hearing of it before»* [8, с. 21]. Дар ин ҷо *«Land of Modern»* ҷумлаи унвонӣ аст. 2) Ибора аз ҷумла боз бо он фарқ мекунад, ки ҷумла дорои оҳангӣ муайян аст, вале ибора интонатсия надорад; 3) Ҷумла хосияти предикативӣ дорад, вале предикативият ба ибора хос нест. Аз рӯйи диди Б.А. Ильиш предикативият муносибати мазмуни гуфтор ба воқеият аст. Воқеият фарогири се чиз мебошад: шахс, замон ва модалият. Аз ин хотир ба предикативият метавон инчунин таърифи зеринро мақбул донист: «Предикативият – ин муносибати мазмуни гуфтор ба шахс, замон ва модалият аст.» Яъне ҳар гуфтор дар хусуси шахсе ё чизест ва он дар ягон замон ё вақти муайян ба вуқуъ меояд ва инъикоси воқеъият аст; 4) Ҷумла вазифаи мухобиравӣ (хабар расонидан ба ҳамдигар)-ро дорад, яъне гуфтор аст, вале ибора гуфтор нест, балки номи мафҳумҳои мураккаби олами моддӣ мебошад.

Барои ташаккули ибора ва ҷумла воситаҳои гуногуни алоқа мавҷуданд, ки маъмултаринашон инҳо мебошанд: 1) алоқаи пайваст; 2) алоқаи тобеъ; 3) алоқаи предикативӣ. Дар алоқаи пайваст элементҳо ва ё унсурҳои алоқаманд чун ҷузъҳои мустақил, баробарҳуқуқ амал мекунанд ва ба ҳамдигар тобеъ нестанд. Мисол: *The old couple ran the store and lived in it. They were not slaves, not chattels.* Дар алоқаи тобеъ яке аз ҷузъҳои асоси буда, ҷузъи дигар ба он тобеъ аст ва онро шарҳ медиҳад: *The old doctor heard the clock striking midnight. He bought an interesting book.* Дар алоқаи предикативӣ байни мубтадо ва хабар алоқаи мантиқӣ мавҷуд аст. Мубтадо ба дорандаи аломати предикативӣ далолат кунад, хабар дар бораи он предмет, хосияти он маълумот медиҳад: *Miss Helstone was slow. He lives here.*

Ғайр аз ин, дар созмонҳои навъи *Nominative with the Infinitive, Nominative with the participle, Accusative with the infinitive ва Accusative with the participle* алоқаи предикативии дуюмдараҷа мушоҳида карда мешавад, ки инро Л.С.Бархурдаров муносибати предикативӣ ва В.Д. Аракин муносибати сотсиативӣ – предикативӣ номидаанд. Мисол: 1) *He listend to his uncle talking to him.* Дар

ибораи *uncle ва talk I felt Matty touch me on the shoulder* . Инҷо дар байни *Matty* ва *touch* алокаи предикативии дуюминдараҷа ҷой дорад. Ҳаминро бояд ёдовар шуд, ки ибораҳо ва роҳҳои корбурди онҳо дар грамматикаи ҳар ду забонҳо хеле ҳам фаррох ва доманадор буда, дар сохтани ибораҳои нав ба нав нақши муҳимро мебозад. Зеро ибораҳо дар забон нақши худро доро буда, барои сохтани ибораҳои маъмул бо ҳамоҳангии дигар ҳиссаҳои номии нутқ пайвастагии зич дорад.

Аз ин рӯ, метавон ба хулосае омад, ки дар омӯзиши ибора ва иборасозӣ барои равшан намудани масъалаҳои мухталифи илми забоншиносӣ ва осори он аҳамияти амалӣ ва назариявиро мавриди баррасӣ қарор дод. Бояд зикр намуд, ки омӯзиши ибораҳо дар забоншиносии забони англисӣ аз рӯйи чанд равия анҷом пазируфтааст, ки яке аз ин равияҳо омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ зимни таҳқиқи забон ва услуби ин ё он адиб дар асоси осори ӯ мебошад. Тавре маълум аст, хусусиятҳои сохторӣ ва муносибати ҷузъҳои таркибии онҳо ба маҷози хусусиятҳои семантикӣ мавриди баррасии муфассал қарор мегиранд. Дар ин раванд, сухан асосан дар бораи масоили марбут доир ба ибора ва навъҳои он дар забонҳои муқоисашаванда, хусусиятҳои сохтории он, муқоисаи ибораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, мақсади истифодабарии онҳо дар забон, хелҳои онҳо аз ҷиҳати грамматикию-фонетикӣ, услубӣ ва умуман роҷеъ ба сохти таркибии ибора ва иборасозӣ мавриди таҳқиқу пажӯҳиши дуҷонибаи хеш қарор гирифтааст.

Хулоса. Қобили қайд аст, ки хусусият ва вижагиҳои ибора ва иборасозӣ дар забонҳои муқоисашаванда гуногуншакл ва мухталиф буда, бисёр муаммоҳоро дар бар мегирад, ки дар мақола ба таври кушоду васеъ ҳал намудани онҳо аз манфиат холӣ нест. Хусусан дар алоҳидагӣ омӯхтани маънои ибораҳо; аниқтар таҳқиқ кардани воситаҳои муайянкунандаи маънои онҳо; ба таври муфассал таъйин кардани мавқеи ибораҳо дар жанру услубҳои гуногуни ду забон; пурратар таҳқиқ кардани ҳодисаҳои ин ба ибора табдил додани дигар ҳиссаҳои нутқ ва муносибати онҳо; чуқуртар омӯхтани вазифаҳои услубии ибораҳо ва монанди инҳо ҳоло ҳам мунтазири таҳқиқ қарор доранд.

АДАБИЁТ

1. Аракин В.Д. История английского языка. / В.Д Аракин. - Учебное пособие. - 2. изд. – М.: Физматлит, 2001.- 272 с.
2. Бархурдаров Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. / Л.С. Бархурдаров. –М.: Наука, 1975. – 298 с.
3. Брянский К. История английского языка. / К.Брянский. – ТТ. I, II. – М.: Высшая школа, 1955. – 421 с.
4. Джамшедов П.Дж. Очерки о сопоставительном изучении английского и таджикского языков. / П.Дж. Джамшедов Учебное пособие. –Душанбе, 1988. -150 с.
5. Каушанская Л. В. Грамматика английского языка. / Л.В. Каушанская. –М.: Высшая школа, 1985. – 431 с.
6. Качалова Н. К., Е.Е. Израилевич. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами. /Н.К. Качалова и др. - Москва: Ладком, 2008.-345 с.

НАҚШИ ИБОРА ВА ИБОРАСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф дар бораи нақши ибора ва иборасозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтааст. Дар доираи ин масъалаи пажӯҳишӣ раванди ташаккул додани ибораҳои феълӣ, роҳҳои корбурди онҳо дар илми забоншиносӣ бо хусусият ва мафҳумҳои иборавӣ дар мақолаи мазкур дарҷ гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки хусусиятҳои вижагиҳои ибора ва иборасозӣ дар забони англисӣ гуногуншакл ва мухталиф буда, бисёр муаммоҳоро дар бар мегирад, ки ба таври кушоду васеъ ҳал намудани онҳо аз манфиат холӣ нест.

Мақсади мақола *Хусусан дар алоҳидагӣ омӯхтани маънои ибораҳо; аниқтар таҳқиқ намудани воситаҳои муайянкунандаи маъноии онҳо; ба таври муфассал таъйин кардани мавқеи ибораҳо дар услубҳои гуногунии ду забонҳо; пурратар таҳқиқ намудани хусусиятҳои табиӣ забони англисӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор рифтааст.*

Натиҷаи татқиқот нишон медиҳад*, ки самтҳои асосии ташкил намудани хусусиятҳои иборасозӣ дар забони англисӣ ба таври ошкор намудани маъноии онҳо аз нигоҳи илмӣ ба таври зарурӣ таҳқиқ намудааст, ки ин раванд ба муаллиф имкон фароҳам овард, ки ба масъалаҳои хусусияти нақши ибора ва иборасозӣ дар забони англисӣ бештар мароқ зоҳир намояд. Ҳадафи дигари таҳқиқот ба он равона гардид, ки барои ошкор намудани қисматҳои иборавӣ дар забони англисӣ ба таври мушаххас дар мақола аз ҷониби муаллим мавриди таҳқиқоти илмӣ дар илми забоншиносӣ баррасӣ гардид.*

Калидвожаҳо: *нақш, забони тоҷикӣ, ибора, забоншиносӣ, хусусият, маъноӣ, забони англисӣ, баррасӣ, таҳқиқ, калима, алоқа, пайваст, феъл, фразеологӣ, ҷумла, ташаккул.*

РОЛЬ ФРАЗ И ВЫРАЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор исследовал роль фраз и выражений в английском и таджикском языках. В контексте данного вопроса исследования в статье описывается процесс образования

глагольных словосочетаний, способы их использования в лингвистике с указанием характера и выражений словосочетания. Следует отметить, что особенности фраз и выражений в английском языке разнообразны и многогранны, и включают в себя множество задач, открытое и широкое решение которых полезно.

***Цель статьи** заключается в изучении смысла фраз по отдельности; более точное изучение средств определения их значения; детальное определение положения фраз в разных стилях двух языков; также обсуждение более подробного изучения естественных особенностей английского языка.*

***По результатам исследования**, автор попытался изучить основные направления организации особенностей идиом в английском языке с целью раскрытия их значения с научной точки зрения, что позволило автору обратиться к природе роли идиом и идиомы, чтобы больше интересоваться английским языком.*

***Ключаевые слова:** роль, таджикского языка, фраза, лингвистика, особенность, английского языка, исследование, обследование, слова, сочинённый, глагол, фразеологий, предложение, формирование.*

THE ROLE OF PHRASE AND EXPRESSIONS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article has been researched by the author on the role of phrases and expressions in English and Tajik languages. In the context of this research issue, the process of formation of the verb phrases, ways of their use in linguistics with the nature and expressions of the phrase has described in this article.

***Purpose of the article** Especially the study of the meaning of phrases separately; a more accurate study of the means of determining their meaning; define in detail the position of phrases in different styles of the two languages; A more detailed study of the natural features of English language has been studied and discussed.*

***According to the results of the stady** In this regard, the author has tried to study the main directions of the organization of the features of idioms in English in order to reveal their meaning from a scientific point of view, which allowed the author to address the nature of the role of idioms and idioms in be more interested in the English language.*

***Key words:** role, Tajik language, phrasa, linguistics, characteristic, meaning, English language, consideration, research, word, conection, verb, phrase-ological, sentence, progress.*

Сведения об авторе:

***Хакимов Навруз Давлатмуродович** - ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имена А. Рудаки. Адрес: г. Куляб, ул. С. Сафаров 16. Тел: (+992) 918848417. E-mail: navruz.hakimov.2017@mail.ru*

About the author:

***Hakimov Navruz Davlatmurodovich** - assistant of foreign languages department of the Kulob state university by named A. Rudaki. Address: Kulob city, S. Safarov 16 street. Telephone: (+992) 918848417. E-mail: navruz.hakimov.2017@mail.ru.*

ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҲОТУ ЛУҒОТИ СОҲАИ ВАРЗИШ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Файзалиева Ф.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Сарсухан. Забон – шиносномаи ҳастии миллат ва яке аз рукнҳои асосии пояҳои пойдории давлат маҳсуб меёбад. Эҳтироми забон ва гиромӣ доштани он як омили муҳими ҳувияту хештаншиносии асил аст. Ифтихори миллӣ аз донистани забони адабӣ шурӯъ мегардад. Забони тоҷикӣ аз забонҳои бостонӣ ва соҳибхати олам шинохта шуда, зиёда аз ҳазорсолаҳост, ки ҳамчун забони асил, дар зеҳну замири мардум ҷойгузин аст. Забони миллӣ ва ҳамзамон ташаккули пайвастаи он дар мақоми забони давлатӣ муҳимтарин рамзи истиқлолияти давлативу сиёсии мо ба ҳисоб меравад. Забони адабии тоҷикӣ барои тамоми соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ хизмат менамояд.

Дар солҳои охир омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми хеле махсус пайдо кардааст, зеро давлати бузурги мо, дар тӯли аср вуҷуд дорад, аъзои бисёр ширкатҳову созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ аст ва қариб бо ҳамаи давлатҳои хориҷӣ робитаҳои иқтисодиву сиёсӣ ва фарҳангӣ дорад. Бинобар ин, ин гуна забонҳои хориҷӣ бо роҳбарии сарвари мамлакат дар макотибҳои олии кишвар омӯзонида мешавад ва мавриди омӯзиш қарор дорад.

Қисми асосӣ Ин ҳам бошад, барои омӯхтани ҳам забони хориҷӣ ва ҳам забони тоҷикӣ мусоидат мекунад, ки ба сикли фанҳои забоншиносӣ дохил кардани курси грамматикаҳои муқоисавӣ ва

мутаносибии забонҳои гуногун аз тарафи муаллимони факултети филологии мактабҳои олии мо бо хушнудӣ пешвоз гирифта шуд.

Дар забоншиносии имрӯзаи тоҷик бо пеш рафтани илму техника, иқтисодиёт ва равобити байналмилалӣ миёни кишварҳои дигар мавриди омӯзиш қарор додани мавзуи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, муқоиса намудани забони тоҷикӣ бо дигар забонҳо ва дуруст тарҷума намудани онҳо аз забонҳои хориҷӣ ба забони тоҷикӣ хеле рушд карда истодааст. Муқоисаи ду забон ва зуҳуроти ин ё он ҳодисаи забон имконият медиҳад, ки забонро фарохтару дақиқтар омӯхта умумияту монандии ду забонро аз ягон ҷиҳат барои беҳтар намудани ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам рушд кардани роҳову воситаҳои намудҳои тарҷума имконият медиҳад [7, с.5].

Ба шарофати истиқлолияти кишварамон забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ гирифт. Ба қавли профессор С. Назарзода, «Дар ин миён перомуни таърихи забон, бурду бохти он дар асри XX, роҳҳои такомули минбаъда ва бознигариву ислоҳи иштибоҳот ва албатта вазъи истилоҳгузинии мавҷуда андешаҳои гуногун иброз гардидааст» [8, с.8]. Ин аст, ки аҳли тахассус ҳоло дар пайи тоҷикӣ намудани истилоҳоти соҳавӣ ва такмил бахшидани ин қабати таркиби луғавии забони ноби тоҷикӣ мебошанд. Месазад, ки мутахассисони ҳар як соҳаи касбу кор истилоҳоти соҳаи хешро аз нуқтаи назари пайдоиш, ташаккул ва муносибати забонӣ дарёбанд ва аз маънии дурусти онҳо огоҳ бошанд. Барои аҳли зиё ин масъала хеле муҳим аст, зеро тақдири ояндаи насли наврас дар дасти онҳо аст. Бозбинӣ аз ин масъала барои варзишгарон низ хелемуҳимму зарур мебошад.

Масъалаи тадқиқоти соҳаи гуногун дар забони тоҷикӣ масъалаи хеле мубрам ва актуалӣ ба шумор меравад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ба масъалаи мазкур дар баробари муасисаҳои илмию тадқиқотӣ, муасисаҳои гуногун, роҳбарияти кишвар ва кумитаҳои дахлдори кишвар низ таваҷҷӯҳ зоҳир менамоянд ва мавриди баррасии илмӣ қарор додани онро муҳим мешуморанд [2, с.43].

Дар баробари омӯхтани истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ҳамчун як илми алоҳида, ҳамчунин омӯхтани он дар соҳаи муайян низ мавзуи хеле мубрам дар замони имрӯз ба шумор меравад. Махсусан, омӯхтани истилоҳоти соҳаи марбут ба дипломатия яке аз мавзуъҳое мебошад, ки диққати тадқиқотчиёни соҳаи забоншиносӣ ва донишҷӯёнро ба худ ҷалб намудааст. Дар тӯли 30-соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муносибатҳои дипломатӣ ба дастовардҳои хеле назаррас ноил гаштааст, зеро мамлакати мо худ «сиёсати дарҳои кушод» -ро пеш гирифта кӯшиш ба харҷ дода истодааст, ки равобитҳои байналмилалии худро бо тамоми давлатҳои дунё мустаҳкам гардонад. Айни ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон узви бисёр созмонҳову ташкилотҳои бонуфузи дунё аз қабили Созмони Миллали Муттаҳид, Созмони амнияти ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони умумиҷаҳонии савдо, Созмони Ҳамкории Шанхай ва дигар созмонҳои дигар гаштааст ва бо ин васила муносибатҳои дипломатии худро рӯз то рӯз рушд дода истодааст [20, с.43].

Истилоҳот ифодагари номи ашё ё мафҳумҳои ин ё он соҳаи муайян буда, дар сурати воҳидҳои махсуси луғавие зуҳур меёбанд, ки мустақиман дар доираи ҳамон соҳа амал мекунанд. Ба таври дигар, истилоҳот луғати махсуси ягон соҳаи илму техника, санъату фарҳанг ва амсоли инҳо мебошанд, ки бо хусусиятҳои илмӣ ва қонуну қоидаҳои маъруфи худ аз вожаҳои муқаррарӣ ҷудо шуда меистанд.

Омӯхтани истилоҳоти соҳаи варзиш аз ҷиҳати лексикию грамматикӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ва роҳҳои тарҷума намудани онҳо ба забони тоҷикӣ, муайян намудани доираи истеъмоли он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, яке аз мавзуъҳое мебошад, ки муддати солҳост ки зери тадқиқоти олимону донишмандони соҳаи забоншиносӣ гаштааст. Ба ин мавзуъ инчунин сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Дар ин маврид Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид кардаанд: « Яке аз масъалаҳои мубрам танзими истилоҳоти соҳавӣ ва дар маҷмуъ ба низом овардани истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти бахши иҷтимоӣ ба шумор меравад. Бояд гуфт, ки дар замони истиқлолият таълифи қонунгузории миллӣ ба забони давлатӣ ҷиддан пайгирӣ шуда, дар ин самт таҷрибаи хуб андӯхта мешавад» [21].

Ҳар як соҳаи илм вазифаҳои муайян дорад, ки махсус ба назарияву амалия, моҳияту мундариҷаи ҳамон соҳа нигаронида шудаанд ва бе иҷрои онҳо оид ба қонунияти инкишоф ва вазъи умумии истилоҳоти он соҳа тасаввуроти амиқ назари тоза пайдо намудан аз имкон берун аст. Ин нигошта ба соҳаи варзиш дар Тоҷикистон, ки таърихи тӯлонӣ дорад, низ иртибот дорад. Ҳамаи ин водор сохт, ки қабати истилоҳоти таркиби луғавии забони тоҷикӣ чун як бахши махсуси илми забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирад. Воқеан, дар солҳои 30-юми асри XX зимни таълими асосҳои илми ҳозиразамон аз тарафи олимони ҷавони тоҷик ба ин масъала мароқ зоҳир шуд. Устод А. Деҳотӣ дар ду мақолаи худ таҳти унвони «Дар хусуси имло, истилоҳ ва забони китобии тоҷикӣ» ва «Истилоҳотро аз кучо гирем?», ки ҳамон солҳо аз чоп баромаданд, дар бобати санҷида гирифтани истилоҳот, меъёрҳои истилоҳсозӣ ва аз ҳисоби имкониятҳои худи забони тоҷикӣ такмил додани низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ андешаҳои ҷолиб иброз намудааст.

Ӯ аз ҷумла чунин мегӯяд: «Ба масъалаи интихоби истилоҳоти илмӣ рӯовардани аҳли зиё ба ин

муносибат буд, ки дар ин давра навиштани китобҳои дарсиву дастурҳои таълимӣ доир ба фанҳои ҷудогона, аз ҷумла, забону адабиёти тоҷик, физика, математика, химия, табиатшиносӣ ва ғайра шурӯъ гардида буд, матбуоти даврӣ ба кор даромад, зарурати чопи васеи асарҳои бадеӣ, сиёсию ҷамъиятӣ, илмию оммавӣ, саҳнавию публисистӣ ва ғайра пеш омад, ки ҳамаи ин ба ҷорӣ гардидани мафҳумҳои нав дар ҳаёти сиёсию фарҳангӣ, хоҷагию иҷтимоии мардуми тоҷик оварда расонид» [20, с.76].

Дар таркиби луғавии забони англисӣ вожаҳои ифодагари соҳаи варзиш чунин мавриди истифода қарор мегиранд: авангард avant-garde, авария accident, аврак avrak, автогонк autogonka, автодром autodrome, агитатсия agitation, аждаҳоthe dragon, азартexcitement, (enticing, absorption than either) ex. sports game, айкидо aikido, аккacrow, jackdaw, rook, акробат acrobat, акробатика acrobatics, акт act, ақвиё strong, ақво (strong and stronger against the opponent, аллюр allure, аловпарак playing with fire, алпинизм mountaineeng, алпинистclimber, алфахтан stash, accumulate, collect, алюри тез alluri fast (fast horse trail), амреслингamresling, ангуштарбозӣ ring player, ангуштпӯшак thumb, антропометрияanthropometer, арабеск arabesque, арғунчак rope (to swing on a swing), ардавонardavon, арена arena, армағон armagon, арса scope (sports field, race field), аспарисasparagus, аспгирак horse racing, аспдавакӣ races, аспдавонӣ horsemen, аспи сабуктак a fast horse, аспраз scope, аспрасб scope, аспрасф scope, асптозhorse races, аспу фарзин ниҳодан put a horse, ассиметрия asymmetry, ассистентassistant, атакаattack, атлетика athletics, аут out, афиша poster, афзол preferable, ахлакандувmorality, аҳадӣ ahadith, аҳвом the team of athlete, бадан the body, бадминтон badminton, базаbase, байдарка sports boat, бакен goal, балл score, баланс balance, банд rope, бандаж bandage, барер barrier obstacle, бассейн pool, баоҳусаворшудан to be judged, irony, ба ҳуҷумгузаштан to attack, ба ҳарифҳавододан to give air to an opponent, байдақ foot in a game of chess, байдарка ва каное rowing, байрақча flag, бактар-багтарiron shirt, бакук bakuq, бакуна bakuna, бакунак bakunak, баландгарак higher, баландпарак tall, бандбоз bandit, racer, бандбозӣ walking a tightrope, бандбозӣ tightrope, бандкашакbandwidth, баҳодур brave, бапаҳлӯ sideways, барангехтанto motivate, барга short peak, барҷос range for archery, бармачидан thumb, баскетбол basketball, баттерфлей butterfly, башк running and lying, бакқабозӣ gardening, беггun, бегунrunaway, белак-байлак-беларaddle(arrow and shovein the ln the form of a shovel), белзан two arrows in shooting, белча savoca, беостин sleeveless, беҳуш unconscious, биатлонbaitlon, бивак residence, бидав run, (running horse), билярдbilliards, бин bandage, бит bit, биссепс biceps, бич whip, бишкулӣ vigilance in sport, блок block, блокировка blocking, блокирующий blocking, бо ҳамовехтан mixed, бодбодак kite, бодпо ripidly going, run fast, бозигар player, бозигоҳ place for game, playing field, бозипӯш playful, бозии гиргиракон a game of catch, бозии думдумакон a game of tails, бозии мирувазир a game of mayorminister, miruwazir, бозии чашм eye game, blindfold, бозича –бозича toy, бозича toy, бозӣ game lottery bonds, бозӣ game, бозон lost, бозпеч swing, rattle, бозӯ arm, бой fight, бокshit, бокс boxing, болиштшапак cushion, боло бардошта задан lift up, бомомоланг bomomolang, бон moringa, борт board, боретс wrestler fighter, борикбин estute, shrewdly, insight, бордон large wicker basket, бохтан to lose, бошгоҳ hall, great hall, бревно log, pole, бросок throw, брусия brusia, (log), буёкskiff, boat, canoe, буй a bold victory in gymnastics, бузбозӣ antics, бузкашӣ party goat, бутси boots, буҷулbones, буҷулбозӣ knucklebones, вазирminister, вазнбардор weightlifter, варзанда winner, варзида trained, варзидан farming, gain experience, sport, train, exercise, варзиш sport, exercise, athlete, gymnastics, sporty, варзишгоҳ stadium, playground, варзишкорathlete, knight, wrestler, варзишхона gym, training room, place to train, вариантoption, variant, edition, version, ватерпол water polo, ведуший leading (group leading), велогонка bicycle, cycling, велоспорт cycling, велотриксcycling, волейбол volleyball, вонамуд pretended, ворастан escape, get rid of, ворӯ upside down, ворӯзадан from the back, to enter, восеъмаҷол wide, in wide, extensive, far-flung, гав wrestler, гавбоз wrestler, (a wrestler carrying a cow), гавдарз gavdarz, гавзода descendant of heroes, гавончӣ bold, brave, chief heroes, гавонпаҳлавон great wrestler, галоп gallop, horse back riding, гамбит gambit, гандбол handball, гантелdumbbell, гард guard, гардӣ (small-small), return, гарзамона powerful wrestler, гев gev, гетрӣ getry, гимнастика gymnastic, гир-гиракон catch- up, гирда barbell, гиря weight, голgoal, голкипер goalkeeper, голф golf, головой head-on, гонка race, гриф-штанга vulture-bar (weightlifting), груша punching bag, гуловезшудантook each others throats, гулӯлапартойgunnery, shooting cannon balls, гургакбозӣ wolf play, гурд hero, knight, гурдонheroes, гурз hammer, гурозӣ quret, дастакамон our hand, даста units, gang, handle, set, даровехтан tied to whom or, дарвозабон goalkeeper, далер enterprisingly, давумайдони continuous, давроннишинӣchronology, даволбозӣ flirting, даволакбозӣ leather drum beater, leather belt, даванд racing, fast in, the race, дав run, дами натъӣ the edge of the result, дана run, race, to run, racing, дарвоза the gate, дасташамшер handcuffs, дастбандswaddle, дастбозӣ trying to force, дастболо win out, dominant, дастбурдmanual, overcoming, дастпӯш gloves, дастхобкунак handheld, amresling, даҳра double-edged sword, двойной double, double blow, дебют debut, дебютант debutant, девор wall, flange, fence, дзюдо judo, диета diet, диккак sitting on two legs, дистансиядistance, дисквалификатсия disqual, диққат obstacles, attention, диск disk, дискобол disco,

дихание breath, довrate increase, довар judge, доваривақт judge of time, довари калон senior judge доваримарра judge of the finish, доварипаҳлӯӣ lateral judge, домино dominoes, дона pieces(seals in checkers), донакбозӣ game pits, (children game with seeds), допитингdoping, дор rope, дорбоз walking a tightrope, дорбозacrobat, дорбозӣacrobatic, дум-думакон tail-tail, дурпарак jump, дух the spirit, excitement, дуэл duel ва ғ.

Вожаҳои ифодагари соҳаи варзиш дар забонҳои қиёсшаванда аз нигоҳи сохт низ гуногун буда, онҳоро метавон ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо намуд: сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ.

Дар сохтани соҳаи варзиш калимаҳои содаи ҳамин гурӯҳ нақши асосӣ доранд. Маҳз ба воситаи вожаҳои сода аксарияти истилоҳот баён мешаванд, ки характери умумиҳалқӣ доранд. Ҳар истилоҳ номи муайян дошта бошад ҳам, калимаҳое мавҷуданд, ки барои ҳамаи истилоҳ умумианд.

Хулоса, луғати истилоҳоти соҳаи варзиш дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қабати махсус ва бою рангини лексикаи забони тоҷикиро ташкил медиҳад. Пайдоиш ва тараққиёту такомулоти истилоҳоти ин соҳа ба қонуну қоидаҳои дохилии рушди таърихи худи забони тоҷикӣ ва англисӣ вобаста аст, ки имрӯз низ ногузир идома дорад.

Пайдоиши истилоҳоти варзиш дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба даврaҳои қадим ва миёнаи рушди забонамон рост меояд, зеро номгузорӣ ба мафҳумҳое, ки бо фаъолияти меҳнатӣ, шикор ва амалиёти ҳарбӣ марбутанд, бевосита дар зиндагӣ, маишат ва муошарати рӯзмарраи одамон инъикос меёбанд, ки ин ҷиҳат барои ташаккули калима-истилоҳоти ин соҳа мусоидат намудааст.

АДАБИЁТ

1. Александровская Л.Н.Управление качеством: Роль образования //высшее образование сегодния .-2004.- №1 –С.8-9.
2. Астахова .Е.С. Рольархитектурной среды в психолого педагогических аспектах образования Инновационные аспекты учебного и воспитательного процесов в технических вузах. Материалы научно – методического семинара вузов Северного Кавказа.-Новочер касск: Изд-во ЮРГТ У,1999.
3. Бабанский Ю.К. Потошник М.М. О тиеизация педагогического процесса (В вопросах и ответах). / Ю.К. Бабанский - Киев: Рад. Школа,1984
4. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения Эффективности педагогических исследований. / Ю.К. Бабанский -М. педагогика,1982.
5. Бандаревский Е.Я. физичсское воспитание в пионерском лагере. / Е.Я. Бандаревский, Б.А. Мирончук М.,1976.
6. Барномаи ҳуқуқи инсон барои синфҳои10-11 мактабҳои таҳсилоти умумӣ / Мурат. Зиёев Т.Н., Менглиев Ш.М. ва диг.-Душанбе, 2006.-84с.
7. Бобоҷонов А. Гӯштини миллии тоҷикон / А. Бобоҷонов. «Душанбе: Олӣ Сомон, 1996.
8. Давлатшоев И. Тарбияти маънавии мактабиён дар шароити кунунӣ. / И. Давлатшоев -Душанбе: Мавлавӣ, 2007.-252 с.
9. Ғаффоров Р. Вазъи кунунии истилоҳоти забоншиносии тоҷик ва лузуми такмили он./Р.Ғаффоров.//Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Серияи шарқшиносӣ, таърих, филология, 1991, № 4, С. 16-21.
10. Ғафуров Б. Тоҷикон. Дар ду ҷилд. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна./ Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1983, Ҷ. 1.– 700 с
11. Меъёрҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ.–Душанбе,1971.–62 с.
12. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ./А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 320 с
13. Калонтаров Я.И. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русии терминҳои забоншиносӣ. // Я. И. Калонтаров. – Душанбе, 1974. С. 4-56.
14. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ.–Душанбе: Дониш, 2006. – 192 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: СЭ,1969. – 951 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: СЭ, 1969. – 996 с.
17. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»[таҳияи И. Ализода]. –Душанбе: Адиб, 1992. – 493 с.
18. Фарҳанги вожагони футбол. Таҳияи Муҳаммад Ризо Шамс. –Кошон: Ҷангал, ФЗТ9.
19. Фарҳанги вожаҳо ва истилоҳоти тарбияти баданӣ ва улуми варзиш. Таҳияи Муҳаммад Солеҳ Абдӣ ва дигарон. – Теҳрон, 1388.
20. Шафоатов, А.Н /Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ// Н.А.Шафоатов, Душанбе-2019. - 318 с.

ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҲОТУ ЛУҒОТИ СОҲАИ ВАРЗИШ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, асарҳои муътамади фалсафию педагонӣ, ва сомнаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули мавзуи мазкур ва корбурди онҳоро ошкор намояд.

Ҳадафи таҳқиқот: *Ба ақидаи муаллиф, дар тадқиқ ва коркарди истилоҳот нақш ва хидмати олимони маъруфи ватанию хориҷӣ: Дар мавзӯи олимону забоншиносони ватанию хориҷӣ, монанди:* Я.С. *Пейсиков, В.А./Капранов, А.А. Ковалев, Ю.А. Рубинчик, А.Л. Пумянский, забоншиносони тоҷик - Н. Маъсуми, М.Н. Косимова. Х. Маҷидов.Б. Камолидинов, С. Сулаймонов, Д. Саймиддинов, С.Назарзода, Т. Бердиева ва забоншиносони эронӣ - Сайид Нафисӣ, Алиасиари Холабӣ, Довуди Насруллоҳ, Забехуллоҳ Сафо, Карими Кишоварз, Парвиз Нотили Хонлар, Ризозода Шафақ ва*

дигарон хело калон ба назар мерасад.

Натиҷаҳои таҳқиқот: *Инчун муаллиф аз сарчашмаҳои муътабар истифода намуда, корбурди онро мавриди омӯзиши муқоисаи илмӣ қарор дода, дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, алахусус забоншиносони тоҷику форс, фарҳангҳои тоҷикӣ, англисӣ, арабӣ ва дигар сарчашмаҳову, сомонаҳои интернетӣ мазмун, моҳият, ва нақши истилоҳотро дар забонҳои иқтибосшаванда муайн намуда, корбурди онҳоро дар забон ошкор сохтааст.*

Калидвожаҳо: *забон, калима, рушди забоншиносӣ, замони истиқлолият, марҳила, забон, калима, таҳқиқот, истилоҳ, рушди забоншиносӣ, замони истиқлолият, марҳила, таҳқиқот, соҳаи варзиш, ташаккул ва ғ.*

КЛАССИФИКАЦИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЙ СПОРТИВНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор предпринимает попытку на основе достоверных научных источников, на базе исследований многочисленных отечественных и зарубежных ученых, проверенных работ по философии, педагогике, интернет сайтов, с целью раскрыть процесс формирования и развития данной темы и их употребления.

Цель статьи. *По мнению авторов, исследование и развитие литературного ритма и служения на королевском и зарубежном языках: предметом языказнание спорта являются отечественные и зарубежные ученые и лингвисты, такие как: Ю. С. Пайсиков, В. А. / Капранов, А. А. Ковалев, Ю.А. Рубинчик, А. Л. Пумян, Таджикские лингвисты - Н. Описание: Косимова. Х. Муджидов. Камолидинов, С. Сулеймонов, Д. Сумиддинов, С. Зазарзода, Т. Бердиева и иранские лингвисты - Саид Нафиши, Али Халиами, Довуд Насрулло, Забехулла Сафо, Карим Кишовар, Парвиз Ноти Хан, Ризозода Шафак и другие*

По результатам исследования *автор использует научные ресурсы для анализа своего научного труда на основе многих отечественных и зарубежных исследователей, особенно лингвистов, таджикских и персидских, арабских и других источников контента интернет-сайтов, их содержаний.*

Ключевые слова: *язык, слово, развитие языкознания, время независимости, этап, язык, слово, исследование, терминология, развитие языкознания, время независимости, этап, исследование, спорт, образование и др.*

CLASSIFICATION OF SPORTS TERMINOLOGE AND DICTIONARY IN TAJIK AND ENGLISH

This article, the author attempts, on the basis of reliable scientific sources, on the basis of research of numerous domestic and foreign scientists, reliable works on philosophy, pedagogy, physical education, Internet sites to reveal the process of formation and development of this topic and their use.

Purpose of the article: *According to the authors, the research and development of the royal and foreign-based literary rhythm and service: The subject of quotations is native and foreign scientists and linguists, such as: J. S. Paysikov, VA / Capranov, AA Ковалев, Ю.А. Rubinchik, A.L. Pumyan, Tajik linguists - N. Description: Kosimova. X. Mujidov. Kamolidinov, S. Sulaimonov, D. Sumiddinov, S.Zazarzoda, T. Berdieva and Iranian linguists - Sayid Nafishi, Ali Khaliami, Dovud Nasrulloh, Zabehullah Safo, Kariim Kishovars, Parviz Noti Khan, Rizozoda Shafaq and others.*

According of the results of the stady: *The article covers the issue of English language quotes in the Tajik language, where it refers to language aspects, identifying structure, composition, and usage in Tajik. In this study, the origins of the English citation are embedded in the scientific and historical context of the scientific and historical perspectives.*

Keywords: *language, word, development of linguistics, time of independence, stage, language, word, research, terminology, development of linguistics, time of independence, stage, research, sport, education, etc.*

Сведения об авторе:

Файзалиева Фархунда *- ассистент кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес:* 734065, г. Куляб, ул. *С.Сафаров 16. E-mail: Farkhunda@mail.ru, тел: (992) 988536900.*

Сведения об авторе:

Файзалиева Фархунда *- ассистент кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес:* 734065, г. Куляб, ул. *С.Сафаров 16. E-mail: Farkhunda@mail.ru, тел: (992) 988536900.*

About the author:

Faizalieva Farkhunda *- assistant of the Tajik language department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: 734065, Kulob town , street S. Safarov 16. E-mail: Farkhunda@mail.ru, phone: (+992)* 988536900.

ББК: 81.37.15
УДК: 81.366.21

ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ГИЁҲҲОИ ШИФОБАХШ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Сабоҳати И.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Сарсухан.Дар олам ҷанбае вуҷуд надорад, ки барои тадқиқ ва омӯзиш қобили таваҷҷӯҳ набошад, лекин масоиле мавҷуд аст, ки бештари мардум ба он таваҷҷуҳ надоранд ва дар назари эшон чизи оддӣ ва ҳатто нолозим менамояд. Вале бояд гуфт, ки омӯзиши ҳар як шохаи илм муъҷизот, муассирӣ ва паҳлуҳои мусбати ба худ хос дорад. истилоҳоти гиёҳӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ афкори моро моломоли маълумотҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ, огоҳ сохтан аз вазъи иҷтимоии даврони гузашта, таърихи тавлиди калимаҳо, шинос намудан бо тафовути истилоҳот байни ду забон мегардонад. Омӯзиш, таҳлилу таҳқиқ ва та риштаи таҳқиқ кашидани истилоҳти гиёҳи дар забонҳои муқоисашаванда дар айни замон аз ҷониби муҳаққиқони соҳа бо назардошти ҷанбаҳои забонӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ хеле роиҷ гаштааст, ки ҷолиби диққат аст. Муҳаққиқони соҳа зимни тадқиқоташон паҳлуҳои гуногуни истилоҳотро мавриди омӯзиши таърихию забонӣ қарор дода, маҳсули тадқиқоташонро дар шакли асарҳои илмӣ, мақолаҳо ва дастуру фишурдаҳои илмӣ ба табъ расонидаанд, ки дар густариши илми истилоҳшиносии тоҷик мақоми созгор доранд.

Қисми асосӣ: Дар ин ҷабҳа тадқиқотҳои олимону муҳаққиқони ватанӣ М.Ғоибов, Д.Хоҷаев, Н. Абдуллоев, Р.Х. Додихудоев, О. Маҳмадҷонов, Ҷ. Алимӣ, О. Ғафуров, Н. Офаридаев, Ф. Абдулло, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, М. Шодиев, А. Насриддиншоев, Д.Ф. Майнусов, С.Х. Қурбонмамадов, ки тайи даҳсолаи охир анҷом дода шудааст, шоистаи зикр аст.

Аз ҷумла, таркиби луғавии ҳар як забони алоҳидаро истилоҳот ташкил медиҳанд, ки дорои вижагии илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва гуфтугӯианд.

Маълум аст, ки ҳар гуна истилоҳи ин ё он соҳаи илм ба мисли вожа воҳиди забон идрок мешавад ва ба туфайли ин робитаи байни истилоҳот аз лиҳози муҳтавои он муайян карда мешавад, яъне он тавассути мафҳум, ки навъи асосии робитаҳои мафҳумии истилоҳот ва ибораҳои истилоҳӣ – навъӣ - ҷинсӣ мебошад, муайян мегардад.

Дар ҳоли ҳозир масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти ин ё он соҳа, махсусан дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳи бештар дар забоншиносии муқоисавӣ мебошад.

Даҳсолаҳои охири асри XX ва ибтидои асри XXI мумкин аст ҳамчун давраи пешрафти босуръати илмии шадидан афзоишёбанда муайян карда шаванд. Рушди пайвастаи маърифати инсон дар назди забон вазифаи таъмин намудани ҳамаи ҷонибҳои ҳаёт ва фаъолияти инсонро бо номҳои нав мегузорад. Натиҷаи таркиши иттилоотӣ «таркиши истилоҳотӣ» гардид – афзоиши назарраси шумораи истилоҳоти навин ва ҳамчунин ба вуҷуд омадани истилоҳоти ҷадид, ки бо пайдоиши соҳаҳои нави дониш ҳамрадиф ҳастанд [2, с.9]. Ин, дар навбати худ, рушди босуръати чунин соҳаи забоншиносиро монанди луғатнигории истилоҳшиносӣ ё истилоҳнигориро муайян намуд.

Истилоҳнигорӣ бо истилоҳшиносӣ робитаи бевосита дорад, ки низоми мафҳумию истилоҳии соҳаҳои мухталифи донишро аз нуқтаи назари воситаҳои забонии ифодаи мафҳумҳо, созмондиҳии мантиқию забоншиносии низоми мафҳумҳо ва истилоҳот таҳқиқменамояд. Ба сифати мақсади асосии истилоҳшиносӣ омӯзиши хусусияту қонуниятҳои ташаккул ва рушди истилоҳот барои таҳияи тавсияҳо мутобиқи такмил, мураттабсозӣ ва истифодаи бештар самарабахши онҳо ҷудо мешавад.

Мавзӯи истилоҳнигорӣ, ғайр аз таҳияи воситаҳои методологии мураттаб намудании фарҳангҳои махсус, усули (принсипҳои) тасниф ва типологияи истилоҳот, таҳияи принсипҳои аз нигоҳи илмӣ асосноки интихоби лексика, муайян намудани принсипҳои созмондиҳӣ ва интиқоли воҳидҳои истилоҳӣ ба фарҳангҳои махсус барои эҷоди шароити муносиби истифодаи онҳо мебошад.

Тавре ки объекти таҳқиқоти истилоҳнигорӣ истилоҳоти ин ё он соҳаи фан мебошанд, пас барои мураттибони луғат муайян намудани мақоми истилоҳ, муайян намудани вижагиҳои он шарти ҳатмӣ мебошад, ки онҳо дар маҷмӯъ ба он барои дар моддаи луғат ишғол намудани ҷойи муносиб имкон медиҳанд.

Дар инҷо қайд кардан ба маврид аст, ки терминҳо калимаҳои махсус буда, дорои як маъноянд ва бо ин хусусиятҳои худ аз калимаҳои оддии муқаррарӣ махсусан полисимия фарқ мекунанд. Истилоҳ ба монанди калимаи оддии сермаъно ба матн эҳтиёҷ надорад.

Вай на танҳо дар доираи забон, балки дар доираи соҳаи худ бояд як маъноро ифода кунад, зеро

сермаъноӣ камбудӣ ва норасоии термин аст [3. с.48]. Истилоҳот ин ҷамъи калимаҳое мебошанд, ки дар соҳаҳои гуногуни илм ва техника ба кор бурда мешаванд. Масалан ҳар соҳа истилоҳоти хосси худро дорад. Имрӯз дар ин мақолаи хеш итминон гирифтем, ки терминҳои соҳаи гиёҳиро аз ҷиҳати маъно ва сохтор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил созем [3, с.48-49].

Шодравон, академик Муҳаммадҷони Шакурӣ дар китоби «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад» чунин қайд намудааст: «Кайҳо боз зарурате пеш омадааст, ки дастури муқоисавии забони тоҷикӣ аз арабӣ, русӣ, англисӣ тартиб дода шавад. Чунин дастури забон барои он ки тавонем аз сарватҳои бепоёни забонҳои дигар бештар ва огоҳона баҳраманд шавем, аҳаммияте хоҳад дошт» [9, с.23].

Истилоҳоти марбут ба гиёҳони шифобахш як қабати махсуси таркиби луғавии шеваро фаро мегирад ва барои такмили он мусоидат мекунад, зеро бо гиёҳон табобат кардан дар тамоми тӯли таърих мубрам ва замонавӣ ба шумор меравад [10, с.168].

Албатта, дар марзу буми ҷумҳуриамон гиёҳони шифобахше, ки илм онҳоро медонад бениҳоят зиёд аст, аммо хосиятҳои шифобахшии онҳоро ҳамаи мардум намедонанд. Сабаби асосии ин аз он иборат аст, беморхонаҳои расмӣ ҷойитабибони халқиро гирифтааст ва дар тӯли даҳсолаҳо номи аксарияти гиёҳони шифобахш ба ҳукми фаромӯшӣ даромадаст.

Набототи шифобахш, растаниҳое, ки дар тиб ва байторӣ (ветеринария) барои табобат ё пешгирии касалиҳо истифода мешаванд. 20 ҳазор сол муқаддам, вақте, ки одамон дар ғорҳо мезистанд, баъзе растаниҳои шифобахшро аз растаниҳои заҳрн о к фарқ мекарданд. Тасвиру тавсифи бисёр Растаниҳои дорӯӣ дар аҳромҳои Миср, ёдгориҳои қадимаи маданияти Юнон, Рим, Ҳинд, Чину Мочин инъикос ёфтаанд. Дар китоби қадимаи ҳиндувон (аз «Ведҳо», асри 6 то мелод), ки табибон Чарака (асри 1 мелодӣ) ва Сушрута (асрҳои 7—8 мелод) такмил додаанд 500—700 намуди Растаниҳои дорӯӣ зикр шудаанд. Бисёре аз онҳо (масалан, чилибух, равғани чилмуғ барои табобати махов, рауволфия ҳангоми фишори баланди хун ва ғайра) то алҳол истифода мешаванд. Арабҳо 4—3 ҳазор сол то мелод аз дарахти ос (мӯрд) қатрон мегирифтанд. Онҳо шифоангез будангиёҳи ишкил (пиёзи баҳрӣ) ва камадона (канакунчид)-ро медонистанд. «Падари тибб»-и Чип Шен Нун (қариб 3 ҳазор сол пеш аз мелод) 230 намуди Растаниҳои дорӯӣ ва заҳрнокро медонист. Дар Ҳинд ва Чин 2,7—2 ҳазор сол пеш аз мелод аз шифобахшии ревоҷ (чукрӣ) ва сиёҳмушк воқиф буданд. Шоҳи Пергамия Атталуси 111 (Филометр), ки дар асри 2 пеш аз мелод зистааст, дар боғаш Растаниҳои доруиро парвариш мекард. Табиби маъруфи Юнони Қадим Букрот (460—377 ё 356 пеш аз мелод) барои табобати беморон беш аз 200 намуди Растаниҳои доруиро истифода мебурд. «Падари ботаника», табиатшиноси юнонӣ Теофраст (372—287 то мелод) дар асари безаволи худ «Таърихи табиии растанӣ» аҳамияти беш аз 500 намуди растаниро барои тиб ва рӯзгор нишон додааст. Олим ва нависаидаи Рими Қадим Плинийи Калонӣ (23 ё 24— 79) дар «Таърихи табиат» (Naturalis historiae), ки барои навиштани он 2 ҳазор китобро истифода кардааст, қариб 1000 намуди растаниҳои шифобахшу судмандро ном бурдааст. «Давоҷот» (Demateria medica) аввалин рисолаест дар бораи Растаниҳои дорӯӣ . Муаллифи он табиби ҳарбии лашкари Нерон, «падари фармакологҳо» Диоскорид (асри 1 мелод) доир ба 600 намуди набототи шифобахш (меҳргиёҳ, ангури сагак, шавкарон ва ғайра), паҳншавӣ, маҳалли рушд ва номҳои гуногуни онҳо маълумоти муфид додааст. «Давоҷот» дар Европа то худи асри 16 хеле маъмул буд ва то ҳол аҳамияти илмию амалиашро гум накардааст. Яке аз асосгузорони тибби атиқа Ҷолинус, яъне Гален (129—201) хусусиятҳои доруии беш аз 300 намуди растаниро тавсиф намудааст. Ӯ усули аз узвҳои гуногуни растанӣ тайёр кардани доруҳоро ҷорӣ кард, ки ҳоло бо номи «доруҳои галенӣ» маъмул аст.

Ин ҷо мо номи гиёҳонеро баррасӣменамоем, ки ҳомилони шева хосиятҳои табобатии онҳоро худашон медонанд ва дар ҳаёти ҳаррӯзаашон истифода мекунанд. Онҳо дар қолаби вожаҳои сода, сохта мураккаб шакл гирифтаанд ва доираи интишорашон як хел нест. Истилоҳи содаи коснӣ чун доруи халқӣ, ки аз растании «коснӣ» аст ва истилоҳи сано бо маънии гиёҳи табобатие, ки баргаш ба барги бед монанд буда, ғӯрааш мисли мурч тунд аст, дар гурӯҳи шимолии Кӯлоб истифода мешавад.

Маълум аст, ки забон, хоссатан қисмати луғавии он, ҳамеша дар ҳолати тағйир аст.

Вақте ин раванд дар замоне фаъолтар шавад, пас маълум мегардад, ки он забон дар ҳоли рушд кардан ва инкишоф ёфтан аст. Забони имрӯзаи тоҷикӣ, бешак, ҳамин гуна забон мебошад. Сабабу омилҳои инкишофу нумуи забон гуногун ва зиёданд, ки таъсири забони зиндаи мардум, забони ВАО ва забони осори бадеиро ҳамчун муҳимтаринашон номбар карда метавонем. Дар бораи нақши суханварон дар инкишофи забон муҳаққиқони ин соҳа зиёд гуфтаанд, чунончи: «…адибони ҷудогона дар асоси қолабҳои муайяни ин ё он таъбир таъбироти тару тозаи дигарро, маъноҳои нави воҳидҳои забон ва ҳамнишиниҳои нав ба нави онҳоро ба вуҷуд овардаанд, ки аз онҳо рафта-рафта захираи луғавӣ, фразеологӣ, ҳатто олами маъноии забонамон ғанӣ мегарданд, аммо ин ҳама тағйир додани системаи имрӯзаи забонамон нест. Ин такмили имкониятҳои каломи он, нутқи он аст» [1. с., 6].

Ба унвони мислол, вожаи сабз дар луғатҳои «Бурҳони қотеъ», «Луғатномаи Деҳхудо», ФЗТ,

ФТЗТ чунин ташреҳ шудааст: ҳар ранге, ки монанди ранги алаф ва баргҳои дарахтон дар фасли баҳор бошад; ҷойи серсабзаву шодоб; ба маънои кабуд дар ашъори баъзе шоирон (осмони сабз, яъне соф; дарёи сабз) ва маҷозан (бахти сабз) бахти баланд, толеи нек, хушбахтӣ, сари сабз киноя аз хушию хуррамӣ, беғамӣ; мач. нав баромадан, нав дамидан (дар бораи сиблат, риш).

Калимаи гул. Бо ин вожа ибора- истилоҳоти фаровоне сохта шудааст, ки теъдоди ибораҳои исмӣ 49 адад, ибораи феълӣ 2 адад дар доираи калимаҳои марбат ба растаниҳо ва 17 ибораи феълии фразеологӣ ба вуҷуд омадааст. Онҳо муносибати муайянкунандагиро ифода кунанд ҳам, барои ифодаи як мафҳум - номи гул хизмат мекунанд. Масалан: гули ҳино, гули гандум, гули бунафша. Гули маҳсар, гули кравчак, гули наврӯз, гули маҳтов, гули чачракӣ, гули чкрӣ, гули шаманлоқ, гули қоқу, гули шибит ва ғ.

Дар қисми дигари ибора-истилоҳоти мансуб ба наботот аломати зоҳирии ашё нақши муҳим дорад ва ҷузъи тобеъ калимаи асосиро аз рӯйи хусусиёти ранг ва шабеҳ будан ба ашёи гуногун муайян мекунанд: гули азрақ, гули зардак ,гули сийаҳгуш, гули ҳамешабаҳор, гули шомусаҳар ва ғ. Калимаи гул дар ду ҳолат ибораи феълии мансуб ба амал сохтааст, ки бакоркарди наботот вобаста аст: гул буровардан ва гул кардан, ки онҳо ҳарду маънои муродифии шукуфтанро ифода мекунанд.

Вожаи гул дар ҳайати ибораҳои фразеологӣ барои ифодаи маъноҳои маҷозии гуногун истифода мешавад, ки ба наботот вобаста нестанд: гул додан, гул задан, гулда умадан, гули алов , гули газита, гули гирд, гули дафтар, гули замин, гули чандгула, гули чорхона, гули ғуза, гул кардан, гул кандан, гулда паридан, гули нос , гули каҳ, гули орд ва ғайраҳо.

Мафҳумҳои илмӣ ифодагари шаклҳои гуногуни зуҳури тафаккури инсонӣ буда, хусусиятҳои аслӣ, иртибот ва ҳодисаҳоро дар соҳаи муайяни дониш таҷассум менамоянд.

Дар натиҷаи инъикоси вазъияти илмӣ ва иҷтимоию фарҳангии зудтағйирёбанда, дар ҳоли ҳозир, ташаккули низоми истилоҳоти бахшҳои зиёди донишҳои илмӣ, махсусан байнифаннӣ фаъолона идома доранд.

Дар таркиби луғавии забони англисӣ вожаҳои ифодагари дарахтони мевадиҳанда чунин мавриди истифода қарор мегиранд: алокузанг alokuzang, анзарут anzarut, glue made from animal flash, арзанmillet, cheap, банги девона crazy drug, бодинчон bot, aborigine egg-plan, бокило bokilo, болдиргон prevented, бунафшapurple, васма vasma, class, газ gas, гази калони кухи large mountain gas, газна med, nettle, гиёхи шура the plant of the council, гули офтобпараст sunflower flower, ёсамин jasmine, загир flax, занбуруг mushrooms, занчабил ginger, pepper, зардчуба, ginger root, зарингиёх zaringiyoh, зарпечак ё худ зардпечак, convolvulus, dodder, заъфарон, saffron, зира bot, caraway, зирк barberries, зуф bot, plantain, ribwort, индов (индав) indov (indav), испанд rue, исфаноxspinach, кавар (камар)capers, каллакарам kallakaram, карами точики tajik generosity, кокути origanum, marjoram, кукнор poppy, кунчид sesame, морчуба asparagus, мурч pepper, наргис daffodil, narcissus, наск lentil, нахуд peas, наъноъ mint, нилуфар lotus, lity, greeper, обсабз water plant, seaweed, печак dodder, bindweed, kind of sweets made of flower and suger, пешоб urine, water, пудина mint, руян ruyan, сабир sabir, савринчон savrinchon, савсан savsan, савсани кухи mountain lily, садаф sadaf, садбарги сафед white rose, саломалек salomalek, санавбар pine, сарв carv, сафедчор safedchor, себарга sebarga, сиёхдона black, сиреши кухи sireshi kuhi, сиреши сахрои desert glue, сияхак siyahak, судоб sudob, сунбул sunbul, талхшувок talkhshuvok, тарра tarra, турб turb, туршак turshak, харбузаи сагак, dog melon, хори хасак chorus hasak, хулба hulba, хандалак khandalak, хино hino, чавзи баво chavzi bavo, чамилак chamilak, чинорак chinorak, чойкахак choikahak, чокула peak, шавкарон shavkaron, шиби shibi, шир milk, шубрум (шибрим), shubrum (shibrim), шумгиёх shumgiyoh, шунгбед shungbed, шутур shutur, юнучкаи зардак yunuchkai zardak, янток yantok, сир cheese, гулканд gulkand, чадвор chadwar, мисвок miswak , шакари янток, amber sugar ва ғ.

Аз мисолҳои фавқи дар ду забон оварда маълум гардид, ки истилоҳоти гиёҳӣ азҷиҳати коркарди гиёҳ ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо мешаванд ва барои бой гардидани таркиби луғавии забон мусоидат менамоянд.

Агар аз ҷиҳати сохтор истилоҳҳои гиёҳиро дар ду забон дида бароем, яъне дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ онҳоро ба истилоҳҳои яккалимагӣ ва бисёркалимагӣ ҷудо менамоянд. Масалан: бокило bokilo, васма vasma, class, газ gas, газна med, nettle, ёсамин jasmine, загир flax, занчабил ginger, pepper, зардчуба, заъфарон, saffron, зира bot, caraway, зирк barberries, зуф bot, plantain, ribwort, индов (индав) indov (indav), испанд rue, исфано xspinach, кавар (камар) capers, кукнор poppy, кунчид sesame, мурч pepper, наргис daffodil, narcissus, наск lentil, нахуд peas, наъноъ mint, нилуфар lotus, lity, greeper, печак dodder, bindweed, kind of sweets made of flower and suger, пешоб urine, water, пудина mint, руян ruyan, сабир sabir, савсан savsan, садаф sadaf, сарв carv, сиреши кухи sireshi kuhi, сиреши сахрои desert glue, судоб sudob, сунбул sunbul, тарра tarra, турб turb, туршак turshak, хулба hulba, хино hino, чокула peak, шавкарон shavkaron, шиби shibi, шир milk, шубрум (шибрим), shubrum (shibrim), шумгиёх shumgiyoh, шунгбед shungbed, шутур shutur, янток yantok, сир cheese, гулканд gulkand, чадвор

chadwar, мисвок miswak ва ғ.

Истилоҳҳои бисёркалимагӣ дар забони тоҷикӣ: алокузанг alokuzang, анзарут anzarut,glue made from animal flash, арзанmillet, cheap, банги девона crazy drug, бодинчон bot,aborigine egg-plan, гази калони кухи large mountain gas, гиёхи шура the plant of the council,гули офтобпараст sunflower flower, зарпечак ё худ зардпечак, convolvulus,dodder, карами точики tajik generosity, кокути origanum,marjoram, кукнор poppy, нилуфар lotus,lity,greeper, обсабз water plant,seaweed, печак dodder,bindweed,kind of sweets made of flower and suger, савсани кухи mountain lily, садбарги сафед white rose, сиреши кухи sireshi kuhi, сиреши сахрои desert glue, харбузаи сагак, dog melon, хори хасак chorus hasak, чавзи баво chavzi bavo, юнучкаи зардак yunuchkai zardak, шакари янток,amber sugar ва ғ. [7, с.337].

Як қатор калимаҳои марбут ба гиёҳон дар қолабҳои гуногуни калимасозӣ ба вуҷуд омадаанд, ки барои тамоми тоҷикон фаҳмоанд: алокузанг alokuzang, бодинчон bot,aborigine egg-plan, офтобпараст sunflower flower, зарпечак ё худ зардпечак, convolvulus,dodder, кукнор poppy, обсабз water plant,seaweed ва ғ. [10, с.43].

Таҳили болоии истилоҳоти гиёҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки терминҳои гиёҳӣ аз ҷиҳати маъно ва сохташон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд.

Аз ҷиҳати сохташон калимаҳои гиёҳиро ба калимаҳои якҳиҷогӣ ва таркибӣ ҷудо намудаанд. Ин ҳодиса дар ду забон мушоҳида гардид.

АДАБИЁТ

1. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. - М.: МГУ, 1993. - 309 с.
2. Джаматов, С.С. Словарь лингвистических терминов (англо–русско–таджикский) / С.С. Джаматов. –Душанбе: Шуджоиён, 2011. – 250 с.
3. Лотте Д.С. Образование системы научно-технических терминов / Д.С. Лотте. - М.: Мир, 2001. - 741 с.
4. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М.Норматов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 176 с.
5. Реформатский А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский. - М.: Аспект-Пресс, 2008. - 536 с.
6. Реформатский А.А. Вопросы терминологии / А.А. Реформатский. - М.: Аспект, 2005. -403 с.
7. 102
8. Толикина Е.Н. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии / Е.Н. Толикина. - М.: Наука, 2006. - 337 с.
9. chuvil.ru» Ceramics/dictionary_ceram/dictionary
10. Шакурӣ, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад / М.Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 400 – 23с.
11. Юсупова, А.А.Таққиқи луғавӣ- семантикӣ ва сохтории воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ/А.А Юсупова. Душанбе – 2019.-168 с.

ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ГИЁҲҲОИ ШИФОБАХШ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мавҷудияти асомии бениҳоят зиёди алафу буттаҳо гувоҳи он аст, ки дар тӯли таърих мардум аз онҳо барои эҳтиёҷоти гуногуни худ истифода кардаанд. Онҳоро чун хӯроки худашон ва барои ҳайвоноти хонагӣ, воситаи табобатии шифобахш, асбоби рӯзгор ва ғайра истифода мебаранд. Теъдоди ин калимаҳо ниҳоят бисёр аст. Таркибан сода, сохта мураккаб ва аз ибораҳо сохта шудаанд.

Ҳадафи таҳқиқот: *Вобаста ба ин проф. Ғ.Ҷӯраев чунин фикри маъқулро пеш меоранд, ки калимаву терминҳои ифодакунандаи ғарам дар шеваи ҷанубӣ аз рӯйи мундариҷа, ҳудуди интишор як хел нестанд. Чунон ки дар забони адабӣ барои ифодаи онҳо як силсилаи муайян ба вуҷуд омадааст (тор, қабза, банд, ғарам...), дар шеваи ҷанубӣ ҳамин гуна равиши аз ҷузъ ба кул мушоҳида мегардад. Як силсила истилохоти марбут ба гиёҳ дар шакли сохта бо пасвандҳои мазкур вомехӯранд, ки асосҳои онҳо исм, сифат, феъл ва ғайра буда, ниёз ба шарҳ надоранд, зеро дар забони меъёр, ба истиснои талаффузи шевагиашон, мустаъмаланд.*

Натиҷаҳои таҳқиқот: *Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, асарҳои муътамади фалсафию педагогӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва сомонаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули мавзуи мазкур ва корбурди онҳоро ошкор намояд.*

Калидвожа: *истилоҳот, калимасозӣ, наботот, содда, сохта, мураккаб, тор, қабза, банд, ғарам, гиёҳ, наботот.*

ТЕРМИНОЛОГИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Существование большого количества трав и кустарников свидетельствует о том, что на протяжении всей истории люди использовали их в разных целях. Их используют в пищу себе и для своих домашних питомцев, как лекарство, как бытовой прибор и так далее. Этих слов очень много. И они состоят из простых и сложных конструкций и составлены из словосочетаний.

Профессор Г. Джураев считает, что слова и термины, обозначающие «ГАРАМ» – (стопка), в южном стиле, неодинаковы по содержанию и объему публикации. Так как в литературном языке для их выражения существует определенный ряд (тор, кабза, банда, гарам...), в южном стиле можно найти такой же подход от части к целому. Список терминов, относящихся к растениям, встречается в искусственной форме с этими суффиксами, основами которых являются существительные, прилагательные, глаголы и т. п., и не нуждается в объяснении, поскольку в нормативном языке, за исключением их диалектного произношения.

***По результатам исследования,** в ходе написания статьи автор попытался раскрыть процесс становления и эволюции данной темы и их использование на основе источников научных данных а также на основе многочисленных исследований отечественных и зарубежных исследователей, достоверных философско-педагогических трудов, физических образованиях и веб-сайтов.*

***Ключевые слова**: терминология, словообразование, травы, простые, построенные, сложные, сетевые, запоры, полосы, гаремы, растения, растения.*

TERMINOLOGY OF MEDICINAL PLANTS IN TAJIK AND ENGLISH

The existence of a large number of herbs and shrubs indicates that throughout history people have used them for various purposes. They are used as food for themselves and for their pets, as a medicine, as a household appliance, and so on. There are a lot of these words. And they consist of simple and complex structures and are made up of phrases.

Professor G. Juraev believes that the words and terms denoting «GARAM» - (a stack), in the southern style, are not the same in content and volume of publication. Since in the literary language there is a certain series for their expression (thor, kabza, banda, garam ...), in the southern style one can find the same approach from part to whole. The list of terms related to plants occurs in an artificial form with these suffixes, the bases of which are nouns, adjectives, verbs, etc., and does not need to be explained, since in the normative language, with the exception of their dialectal pronunciation.

***According of the results of the stady:** In the course of writing the article, the author tried to reveal the process of formation and evolution of this topic and their use on the basis of scientific data sources, as well as on the basis of numerous studies of domestic and foreign researchers, reliable philosophical and pedagogical works, physical education and websites.*

***Keywords:** terminology, word formation, herbs, simple, built, complex, network, constipation, stripes, harems, plants, plants, etc.*

Сведения об авторе:

***Сабохати Ислом** - соискатель кафедры английского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. Тел: (+992) 981046414*

About the author:

***Sabohati Islom** - Aplicante of english leanguege of the department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki Address: Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Adress: 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. Тел: (+992) 981046414*

УДК: 4И (Англ).81.2 (Англ)

ГЛАГОЛ И ЕГО РОЛЬ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

Хошимова Н.М., Рахимова Т.Р.
Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова

В современном языкознании грамматика – это наука которая изучает строй языка, и о его законах в целом. Как строй языка грамматика представляет собой «систему систем, объединяющую словообразование, морфологию, синтаксис. Эти системы можно называть подсистемами грамматического строя языка или разными его уровнями»[7, 34].

В предложении также морфология изучает грамматические свойства слова и его формы, грамматические значения, а синтаксис – словосочетания, словообразования и предложения, сочетаемость и порядок слов, словообразование –слова на базе другого однокоренного слова, которым оно мотивировано, и определяется в предложении по смыслу и по форме с помощью специальных средств, присущих языку.

Следует подчеркнуть, что грамматика помогает правильно сформулировать мысли, делает нашу речь организованной и понятной для окружающих.

Для определения грамматического строя языка, следует выявить, что в речи оно как продукт длительного исторического развития в предложении. Грамматика в речи определяет тип языка как наиболее устойчивая его часть в предложении. Многие правила грамматики переходят из поколения в поколение и бывают иногда труднообъяснимыми в речи.

Также грамматика в речи это результат отвлеченной работы которое является отражением действительности и основывается на конкретных фактах.

Связь грамматики с действительностью, по мнению многих лингвистов, осуществляется через лексическую базу, так как грамматика в речи лишена всякой конкретности.

Каждое грамматическое явление всегда имеет две стороны: внутреннюю, в котором грамматическое значение, является тем что выражено, и внешнюю, где грамматический способ выражения, является то, чем выражено в предложении.

В английском языке следует различать грамматические и лексические значения. Лексическое значение слова дает представления о каком-то элементе действительности, его свойствах, признаках, состоянии.

Грамматическое значение выражает отношения, существующие между словами, и указывает на субъективное отношение говорящего к называемым предметам и явлениям.

Каждая грамматическая форма, каждый морфологический элемент (приставка, суффикс, окончание) имеют определенное значение. Так, например в словах кукла и куклы окончание а говорит о единственном числе и женском роде, окончание **ы** – о множественном числе. Так как данное окончание показывает род, число, падеж.

Усвоение грамматических норм языка способствует тому, что речь начинает выполнять функцию сообщения, когда он овладевает монологической формой связной речи. Здесь синтаксис играет особую роль в формировании и выражении мысли в развитии связной речи.

Овладение грамматически правильной речью способствует влиянии на мышление, последовательно, правильно излагать свои мысли. Также овладение грамматическим строем в речи оказывает огромное влияние на общее развитие, обеспечивая переход к изучению языка в целом.

Основой для усвоения грамматического строя языка является познание отношений и связей окружающей действительности, которые выражены в грамматических формах. Морфологический и синтаксический строй в речи говорит о неопознанности им отношений и связей, существующих в реальной жизни. Это происходит благодаря усвоению родного языка, его словарного состава и грамматического строя в речи. Установление различных связей, понимание логической зависимости между существующими явлениями сказывается в изменении структуры языка, в увеличении числа предлогов и наречий, употреблении сложноподчиненных предложений. В целом – в улучшении строя речи, в овладении словообразованием, формообразованием и синтаксическими структурами.

Пути формирования грамматически правильной речи определяются на основе знания общих закономерностей становления речи, изучения грамматических навыков детей данной группы и анализа причин их грамматических ошибок.

Способы формирования грамматически правильной речи и создание благоприятной языковой среды, дающей образцы грамотной речи и повышение речевой культуры является специальное обучение трудным грамматическим формам, направленное на предупреждение ошибок, формирование грамматических навыков в практике речевого общения, исправление грамматических ошибок.

Как уже отмечалось выше, успешное формирование грамматически правильной речи возможно при условии понимания причин и ошибок в области грамматики и учета их при выборе методов и приемов работы.

Важно, чтобы грамматические формы осваивались в живой речи и становились привычными. Необходимо воспитывать у ребенка языковое чутье, внимательное отношение к языку, умение «чувствовать» ошибку не только в чужой, но и в собственной речи. Самостоятельное исправление собственных ошибок – показатель достаточно высокого уровня овладения грамматической стороной языка и осознания явлений языка и речи.

В предложениях глаголы выполняют роль глагольного сказуемого или являются частью составного именного сказуемого. Именно благодаря глаголу мы узнаем начало, продолжение, окончание действия или состояние предмета. Например:

1. Суффиксы, префиксы и окончания глагола.

2. Суффиксов у английского глагола немного. Рассмотрим их с примерами: Суффикс «-ate», motivate – мотивировать (далел овардан, далелнок (сабабнок) кардан, далел нишон додан), communicate – общаться (алоқа (робита) доштан, рафтуомад кардан (доштан), муносибат доштан).

Суффикс «-en»: lengthen – удлинять (дарозтар кардан) дарозтар намудан,), strengthen – усиливать (таквия(т) додан, баландтар (сахттар, зиёдтар) кардан).

Суффикс «-ify»: verify – подтверждать (тасдиқ (собит, таъкид) кардан, далел овардан, шаҳодат додан), clarify – разъяснять (баён кардан, эзох (шарҳ) додан, фаҳмондан, равшан (возеҳ) кардан), notify – извещать (хабар додан, хабардор (маълум) кардан, огоҳонидан;).

Суффиксы «-ize», «-ise»: mesmerise – гипнотизировать (гипноз кардан; тасхир кардан), organize – организовывать (ташкил (таъсис) кардан, ташкил додан, барпо кардан ба вуҷуд овардан; тайёр (ташкил) кардан, муттаҳид (муттафиқ, муташаккил) кардан, ба тартиб овардан, мураттаб кардан).

К наиболее распространенным префиксам глаголов относятся:

Префикс «re-»: reconstruct – реконструировать (аз нав омода намудан, бунёд кардан),

Префикс «dis-»: disappear – исчезать (аз байн (аз миён) рафтан, нест (несту нобуд) шуда рафтан, рафтанд, барҳам хӯрдан, нонамоён шудан, аз чашм (аз назар) ғоиб шудан, нопадид (ноаён) шудан [1,48-52].

ғоиб шудан; гум (бедарак) шудан), disarm – обезоружить (мулзам кардан).

Префикс «un-»: unload – разгружать (аз бор холӣ кардан), untie – развязать (кушодан, боз кардан, озод кардан), ungated – запирать (махкам кардан).

Окончаний у английских глаголов куда уж меньше, чем у таджикских и русских языков.

Окончание «-s» используется для третьего лица единственного числа (he/she/it) у глаголов в Present Simple.

He usually sleeps well at night – Он обычно хорошо спит ночью (Ӯ одатан шабҳо бедорхоб намешавад).

She plays the piano every day – Она играет на пианино каждый день (Хар рӯз ӯ пианино менавозад).

Окончание «-ed» может указывать на вторую форму (в Past Simple), третью форму (во временах Perfect) или на причастие прошедшего времени:

Например: Yesterday we visited our friend – Вчера мы ходили в гости к нашему другу (Дирӯз мо барои хабаргирии рафиқамон рафта будем).

Например: I have lived here since my childhood – Я живу тут с самого детства (Ман дар инҷо аз айёни кӯдакӣ зиндагӣ мекунам).

He was an adopted child – Он был приемным ребенком (Ӯ писархонд буд).

Окончание «-ing» указывает на причастие настоящего времени, герундий и отглагольное прилагательное:

Например: She is working now – Она работает сейчас (Вай дар айни замон фаъолияти кориашро давом дода истодааст).

Barking dog was behind the fence – Гавкающая собака была за забором (Саги аккос карда истода паси девор буд).

Swimming is my favorite kind of sport – Плавание мой любимый вид спорта (Шиноварӣ варзиши дӯстдоштаи ман аст).

That film was terrifying – Тот фильм был ужасно страшным (Он филме, ким о тамошо кардем, хеле ҳам даҳшатангез) [6, 115].

Исходя из своей структуры, английские глаголы делятся на простые, производные, сложные и составные (фразовые) [3, 26].

Простые (обычно короткие и из одного корня): work, play, eat.

Производные (у них есть суффиксы и префиксы): replay, enrich, prepare.

Сложные (состоят из двух небольших слов, которые пишутся вместе): underline, overtake.

Составные (еще их называют фразовыми, состоят из двух слов и пишутся раздельно): carry on, look after, put on.

Таджикский язык	Английский язык	Русский язык
Вақти он расидааст, ки банақшагирии таътили худро оғоз кунед. Агар шумо як ҷуфт, оила бошед ё дар ҷустуҷӯи сафар ба ҷои нав бошед, Британияи Кабирро ҳамчун дастури сайёҳии худ интихоб кунед. Роҳҳои зиёде ҳастанд, ки ба бисёр ҷойҳои ношунида дар Британиё мебаранд. Агар шумо дар муайян кардани кадом роҳҳо душворӣ кашед, роҳҳоеро интихоб кунед, ки шуморо ба Каунти Виклоу, Кент ва Шервуд Форест мебаранд.	Now the time to start planning your holiday. Whether you are a couple, a family or want to go somewhere new, choose Britain as you travelling compass. There are numerous roads that lead to many unheard of places in Britain. If it is difficult for you to decide which roads to take, select those that will bring you to County Wicklow, Kent and Sherwood Forest.	Пришло время начать планировать свой отпуск. Если вы пара, семья или хотите поехать в новое место, выберите Великобританию в качестве путеводителя. Есть множество дорог, ведущих во многие неслыханные места в Британии. Если вам сложно решить, по каким дорогам идти, выберите те, которые приведут вас в графство Уиклоу, Кент и Шервудский лес.

Таджикский язык	Английский язык	Русский язык
Ба Каунти Виклоу равед. Роҳи як соат аз маркази Дублин ва шумо дар деҳаи ваҳшӣ ва аҷиби Уиклоу ҳастед. Ин минтақа ба шумо кӯҳҳои боҳашамат ва хатҳои печи беохирро пешкаш мекунад. Рамблерҳои бахшидашуда метавонанд дар роҳи Уиклоу, аввалин пиёда дар масофаи дурдасти Ирландия қадам зананд. Он аз Марлай Парк дар Дублин оғоз мешавад ва 82 мил баъдтар дар Клонегал ба охир мерасад. Дар соҳили Уиклоу як қатор соҳилҳои тӯлонии регдор мавҷуданд. Онҳо шомили дурахшон дар Бриттс Бей дар наздикии Арклоу мебошанд. Аммо он ҷозибаҳои осоиштаи дохилӣ аст, ки воқеан ин макони фаромӯшнашавандаро ташриф меорад.	Head down to County Wicklow. An hour's drive from central Dublin and you are in the wild and wonderful countryside of Wicklow. This area offers you majestic mountains and endless winding lanes. Dedicated ramblers can stride along the Wicklow Way, Ireland's first designated long distance walk. It starts at Marlay Park in Dublin and ends 82 miles later at Clonegal. The Wicklow coast has a string of long sandy beaches. They include the glistening stretch at Brittas Bay near Arklow. But it is the peaceful charms of the interior which really make this a memorable place to visit.	Отправляйтесь в графство Уиклоу. В часе езды от центра Дублина, и вы находитесь в дикой и удивительной деревне Уиклоу. Этот район предлагает вам великолепные горы и бесконечные ветры. Преданные путешественники могут пройти по тропе Уиклоу, первой ступени в далекой Ирландии. Он начинается от парка Марли в Дублине и заканчивается 82 милями позже в Клонегале. На пляже Уиклоу есть несколько длинных песчаных пляжей. Они расположены в ярком пятне в заливе Бриттс недалеко от Арклоу. Но именно умиротворяющие внутренние достопримечательности действительно делают это место незабываемым.

По своей роли в предложении можем выделить смысловые глаголы, вспомогательные, модальные и глаголы-связки.

Смысловые (самостоятельные) глаголы обладают собственным значением, они обозначают определенное действие или состояние:

Например: He works as a teacher – Он работает учителем (Ӯ ба ҳайси омӯзгор фаъолият мебарад).

Вспомогательные глаголы потеряли значение и выполняют лишь грамматические функции. Важно помнить, что вспомогательные глаголы в английском языке (to be, to have, to do, shall, will) могут также выступать и смысловыми.

Сравним:

Например: She does not go to school – Она не ходит в школу (Ӯ ба мактаб меравад) (глагол «do» использован для отрицания в Present Simple, смысловым тут является глагол «go»).

Например: I have a cat – У меня есть кот (Ман гурба дорам) (have – смысловой глагол).

Модальные глаголы (must, should, can и другие) частично утратили значение, они не используются самостоятельно и не обозначают конкретного действия. Они отражают отношение

говорящего к этому действию.

Например: You must see this film! – Ты должен посмотреть этот фильм! (Ту бояд ин филмро тамошо кунӣ!)

Глаголы связки — глаголы, которые утратили свое собственное значение в определенном контексте. Они используются для связи подлежащего и других членов предложения.

Существуют неличные формы глагола, которые не спрягаются по лицам и не употребляются в роли сказуемого: инфинитив, герундий.

Инфинитив называет действие и всегда отвечает на вопрос «что делать?». Формальным признаком инфинитива выступает частица to. Он может использоваться в предложении с разными функциями.

Например: To eat apples is good for health – Есть яблоки хорошо для здоровья (подлежащее) (Себ барои саломатӣ фоиданок аст).

В английском есть несколько моментов, в которых инфинитив употребляется без частицы «to» и называется «bare infinitive».

С глаголами «let»:

Например: I let them go – Я позволил им уйти - Я их отпустил (Ман ба онҳо иҷозат додам токи бираванд).

С глаголами чувств:

Например: I heard you sing – Я слышал как вы пели (Садои сурудхонии шумо ба гӯшам расид).

С модальными глаголами:

Например: You can stay with us – Ты можешь остаться с нами (Ту метавонӣ бом о дар инҷо бимонӣ) [6, с. 22].

Конструкция «do» + «verb» используется для усиления акцента.

Герундий — это неличная форма глагола, которая в предложениях используется как существительное и может выполнять разные функции. Рассмотрим на примерах:

Например: Knitting takes a lot of patience – Вязание требует большого терпения (Бофандагӣ сабру тоқати зиёдеро талаб мекунад) (подлежащее).

Например: His car needs washing – Его машина требует помывки (Мошинаи ӯ ба тозагӣ ниёз дорад) (прямое дополнение).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: КомКнига, 2007. – 576 с.
2. Бирих А.К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов. - 3-е изд. перераб. и доп. - М.: Астрель, 2007. – 926 с.
3. Лопатин В.В., Лопатина Л.Е. Толковый словарь современного русского языка/ В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. – М.: Эксмо, 2008. – 928 с.
4. Новый словарь иностранных слов: Словарь/Сост. М. Ситникова. – 3-е изд.: - Ростов н/д.: Феникс, 2009. – 300 с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53000 слов /Под общ.ред, Л.И. Скворцова. -24-е изд, испр. - М.: Оникс, Мир и образование. – 2006. – 645с.
6. Соловьев Н.В. Словарь правильной русской речи: ок. 40000 слов: более 400 коммент. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 960 с.
7. Штудинер М.А. Словарь образцового русского ударения/ М.А. Штудинер. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 576 с.
8. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык: в 2 т. Т. 1./ под общ. ред. А.Н. Тихонова, Р.И.
9. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык: в 2 т. Т. 2./ под общ. ред. А.Н. Тихонова, Р.И.
10. Яранцев Р.И. Русская фразеология. Словарь-справочник: ок. 1500 фразеологизмов/ Р.И. Яранцев. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2006. – 894 с.
11. Онлайн словарь «Мультитран». Электронный ресурс. URL: http://www.multitran.ru. Этимологический словарь. [Электронный ресурс] URL: http://www.etymonline.com.
12. Реформатский, А.А. Введение в языковедение [Текст] : учебник : Учебник для вузов/ А.А. Реформатский; Под ред.. В.А. Виноградов.- 5-е изд., испр : Аспект Пресс, 2010.- (Классический учебник).
13. Реформатский, А.А. Введение в языкознание [Текст] : учебник/ А.А. Реформатский.- 5-е изд., испр.- М. : Аспект Пресс, 2006.- 519 с.

ҶОИ ФЕЪЛ ДАР ҶУМЛАҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур роҳ ва усулҳои истифодаи феъл дар ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешниҳод карда шудааст. Инчунин дар мақолаи мазкур воситаҳои интиқоли он дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, семантика, шаклҳои грамматикӣ ва махсусиятҳои истеъмоли категорияи феъл дар ҷумла омӯхта шудаанд. Роҳ ва усулҳои истифодаи феъл дар ҷумла

дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо феълҳои асосӣ пайваст шуда, созмонҳои гуногунро месозанд. Дар ҳампайвастӣ қарор гирифта, онҳо ифодаи муносибатҳои субъективии имконияти содирсозии амали феъли асосиро интиқол медиҳанд. Аз рӯи маънии луғавии худ категорияи грамматикии замон сермаънӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, онҳо дорои маъниҳои гуногун мебошанд, ки бо воситаи шаклҳои грамматикии конструксияҳои феълӣ амалӣ карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки феълҳо дар ҷумла гуногунҷабҳа мебошанд ва тавассути шаклҳои гуногуни грамматикӣ дар амал тадбиқ мегарданд.

Хусусиятҳои махсуси грамматикии феъл ва истифодаи он дар ҷумлаҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки он метавонад тавассути созмонҳои феъл ва феълҳои бешахс васеъ истифода бурда шаванд. Бандаки феълӣ- феълҳое, мебошанд, ки маънои аслии худро дар ҷумла гум кардаанд. Бояд гуфт, ки он танҳо барои пайваст намуданимубтадо ва дигар аъзоҳои ҷумла хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: *феъл, ҷумла, суффикс, сохторҳои феълӣ, грамматика, маъно, сохтор.*

ГЛАГОЛ И ЕГО РОЛЬ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В данной статье рассматривается специфика глаголов и его роль в предложении таджикского и английского языков, а также способы его передачи в таджикском языке, и изучение семантики, грамматических форм и особенности его употребления в предложении. Существуют неличные формы глагола, которые не спрягаются по лицам и не употребляются в роли сказуемого: инфинитив, герундий.

Следует отметить, что глаголы обладают большим диапазоном разных глагольных значений, реализующихся через грамматические формы глагольных конструкций. Система глагола богата структурными грамматическими категориями.

Отличительные грамматические особенности глаголов и его роль в предложении заключаются в том, что он может использоваться с глагольными конструкциями с неличными формами, глагольной конструкцией. Глаголы связки — глаголы, которые утратили свое собственное значение в определенном контексте. Они используются для связи подлежащего и других членов предложения.

Ключевые слова: *глагол, предложение; суффикс, глагольная конструкция, грамматика, значение, структура.*

THE VERB AND ITS USE IN TAJIK AND ENGLISH SENTENCES

This article discusses the specifics and the usage of the verb in the sentence in Tajik and English languages, the ways of its transmission in Tajik are being investigated; semantics, grammatical forms and features of the use of them are studied. Being in combinations, they convey the expression of subjective relations of the possibility of performing the action of the main verb. Thus, they have a large range of different meanings that are realized through grammatical forms of verbal constructions. The verb system is rich in grammatical categories. From the point of view of functionality, the verbal category of time expresses a relationship between the subject and the action. The distinctive verbal features of the grammatical categories are that it can be used in the preposition and in the postposition to the main verb.

It should be noted that verbs have a large range of different verb meanings that are realized through grammatical forms of verbal constructions. The verb system is rich in structural grammatical categories. The distinctive grammatical features of the verbs and its role in the sentence are that it can be used with verbal constructions with non-personal forms, a verbal construct. Link verbs are verbs that have lost their own meaning in a particular context. They are used to communicate the subject and other members of the proposal.

Key words: *verb, suffix, verbal constructions, grammar, meaning, structure.*

Маълумот дар бараи муаллифон:

Ҳошимова Наргис Мирҳакимовна *– Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, кӯч.Мавлонбеков, 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru. Тел.: (+992) 92-715-14-59*

Раҳимова Таҳмина Раҳматовна *- Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, унвончӯйи кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, кӯч.Мавлонбеков, 1. E-mail: taxmina-2016@bk.ru. Тел.: (+992) 92-718-45-64*

Сведения об авторах:

Хошимова Наргис Мирхакимовна *– Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, доцент кафедры методики преподавания иностранного языка.*

Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова, 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru. Тел.: (+992) 92-715-14-59

Рахимова Тахмина Рахматовна *- Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, соискатель кафедры методики преподавания иностранного языка. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова, 1. E-mail: taxmina-2016@bk.ru. Тел.: (+992) 92-718-45-64*

Information about the authors:

Khoshimova Nargis Mirkhakimovna *- Khujand State University named after academician B.Gafurov, Assosiate Professor of the department of methods of teaching of foreign languages. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Str. 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru. Tel.: (+992) 92-715-14-59*

Rakhimova Takhmina Rakhmatovna *- Khujand State University named after academician B.Gafurov, researcher, the department of methods of teaching of foreign languages. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Str. 1. E-mail: taxmina-2016@bk.ru. Tel.: (+992) 92-718-45-64*

УДК: 4И (Англ).81.2 (Англ)

ХУСУСИЯТҲО ВА ВАЗИФАҲОИ ОМОМОРФЕМАҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Абдуллоев М. М.

Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Омонимия дар сатҳи морфемаҳо – ин як зерсистемаи омонимии забонӣ маҳсуб меёбад [4,3]. Омонимия ҳамчун як ҳодисаи забонӣ на танҳо дар сатҳи лексикология, балки дар сатҳи морфология ва фонология низ серистеъмол мебошад.

Системаи морфологии забони англисӣ яке аз қабатҳои серҷабҳаи сохтори забонӣ маҳсуб ёфта, системаи аффиксиалии ин забон бошад маҷмӯи воситаҳои морфологиро ташкил медиҳад.

Дар навбати худ, морфема – ин як воҳиди сохтории хурдтарин аст, ки хосияти дуҷониба дорад. Фарқият байни фонема ва морфема дар он зуҳур меёбад, ки морфема хусусияти ягонагии шакл ва маъноро дорад.

Профессор Ж. Вандриес зери мафҳуми «морфема» барои ифодаи шакл, ки дар он категорияи грамматикӣ таҷассум ёфтааст, ҳамаи элементҳои забоние, ки муносибати грамматикиро ифода менамояд (аффиксҳо, тартиби онҳо дар ҷумла ва ибора, тартиби садонокҳо, флексияҳои дохилӣ, зада, морфемаи сифрӣ, калимаҳои ёвар, тартиби калима) маънидод менамояд [3, 136].

Дар забони англисӣ дар умум 13 морфемаи флективӣ мавҷуд мебошад:

1. ***«–s» («es»)*** – морфемаи шакли ҷамъсоз: ***computers*;**
2. ***«–s»*** – морфемае, ки дорои маънои соҳибият мебошад: ***parent's house*;**
3. ***«–s» («-es»)*** – морфемаи мазкур барои сохтани шакли ҷамъи ҷонишинҳои нафсӣ истифода мешавад: ***ourselves, themselves*;**
4. ***«–s» –*** морфемаи шакли мутлақи ҷонишинҳои соҳибӣ: ***ours, theirs, yours*;**
5. ***«–s» («-es») –*** морфемаи нишондиҳандаи шахси сеюми танҳо: ***he tells, she teaches*;**
6. ***«-ed»*** – морфемаи замони гузаштаи феълҳои дуруст: ***played*;**
7. ***«-ed»*** – морфемаи сифати феълии замони гузаштаи феълҳои дуруст**: *completed* – тамом шуда;**
8. ***«-ing»*** – морфемаи герундий: ***finding – ковиш, кофтан;***
9. ***«-ing»*** – морфемаи сифати феълии якум: ***finding – кофтаистода;***
10. ***«-er»*** – морфемаи дараҷаи қиёсии сифат ва зарф: ***bigger, faster*;**
11. ***«-st»*** – морфемаи дараҷаи олии сифат**: *biggest, fastest*;**
12. ***«-en»*** – морфемаи сифати феълии замони гузаштаи феълҳои нодуруст: ***taken (гирифташуда);***
13. ***«-en»*** – морфемаи ҷамъсози исм: ***oxen, children*** [7, 13]

Таҳлил нишон медиҳад, ки морфемаҳои зикргардидаи забони муосири англисӣ вазифаҳои индивидуалии худро доранд ва аксарияти онҳо зиёда аз як вазифаро иҷро мекунанд.

Аз рӯи анъана омонимияро бештар дар сатҳи калима (лексемаҳо ва калимашаклҳо) ё ибораҳо меомӯзанд ва тадқиқотҳои алоҳида оид ба омонимия дар дигар сатҳҳои забонӣ кам ба назар мерасанд.

О. С. Ахманов дар китоби худ «Словарь омонимов русского языка» омонимҳоро гурӯҳбандӣ намуда, қайд кардааст, ки омонимия дар шаклҳои луғавӣ дорои сохтори морфологии барҷаста мавҷуд мебошад. Масалан: омонимияи асосҳо, фарқияти сохтори таркибӣ, гурӯҳбандӣ дар асоси

мансубият ба ҳиссаҳои нутқ [1, 214].

Омонимия дар системаи грамматикии забон кофиятан мураккаб ва хос ба шумор меравад, яъне воҳиди арзишноки минималии забон – морфема ҳам метавонад омонимҳои худро дошта бошад.

Омӯзиши морфемаҳои флективии забони англисӣ нишон медиҳад, ки вобаста ба хусусиятҳои сохториву маъноӣ ва вазифаҳояшон 5 морфемаҳои сермаҳсули ин забонро метавон ба гурӯҳи омоморфемаҳо дохил намуд. Инҳо морфемаҳои омонимии флективии ***«-ed», «-er», «-ing», «-s (es)»*** ва ***«-en»*** мебошанд, ки мавриди ҳар яки онҳо таҳлили муфассал дода мешавад.

Дар забони муосири англисӣ морфемаҳои омонимӣ ба таври васеъ истифода шуда, барои ташаккули шаклҳои грамматикӣ хизмат мекунанд. Морфемаҳо аз лиҳози морфологӣ мустақил нестанд ва ба ҷузъҳо ҷудо намешаванд.

Дар забони муосири англисӣ пасванди ифодакунандаи иҷрокунандаи амал ***«-er»*** пасванди аз ҳама пурмаҳсули калимасоз маҳсуб меёбад. Аслан пасванди ***«-er»*** ба гурӯҳи алломорфии ***«-or»*** дохил мешавад. Мутобиқи ақидаи англисшинос Л. М. Карашук гурӯҳи алломорфии пасванди ***«-or»*** гунаҳои фонематикии худро надорад [6, 91]. Дар ҷараёни инкишофи худ пасванди ***«-er»*** аз исм ва феъл исмҳое месохт, ки шахси иҷрокунандаи ягон фаъолиятро ифода мекарданд. Ба ин нукта асоси калима ишора менамояд.

Мисол: ***cartere - аробакаш, haberdaschere - тоҷир.***

Инчунин, морфемаи ***«-er»*** дар ҷараёни инкишофи худ маъноҳои иҷрокунандаи амал (***hatter-кулоҳдӯз***), мансубият ба ягон минтақа (***Londoner –сокини шаҳри Лондон***) ва соҳиби ягон олат будан ё бо он олат ягон фаъолият иҷро намуданро (***knocker - ҳалқаи дар***) ифода мекард.

Дар забони муосири англисӣ морфемаи мавриди назар маҳсулнокӣ ва маъмулии ҳамаҷонибаашро аз даст надода, бар замми ин хусусияти ифода намудани маънои иҷрокунандаи амал ва олатии худро нигоҳ доштааст.

Чунин хусусият имконият медиҳад, ки морфемаи ***«-er»*** ба гурӯҳи пасвандҳо-омонимҳо мансуб шуморем, зеро он метавонад ду мафҳуми гуногунро ифода намояд.

Маҳз мафҳуми иҷрокунандаи амал ва мафҳуми олатиро ифода намудани морфемаи ***«-er»*** дар забони муосири англисӣ яке аз заминаҳои асосӣ барои омоморфема шуморидани он ба ҳисоб меравад. Боз як заминаи дигар он аст, ки пасванди ***«-er»*** на танҳо исм месозад, балки он ба асоси сифат ҳамроҳ шуда, метавонад дараҷаи қиёсии онро созмон диҳад, ки роҷеъ ба ин хусусияти омоморфемаи ***«-er»*** дар поён муфассал сухан меравад.

Пасванди ***«-er»*** ба асоси исм ҳамроҳ шуда, мафҳуми мансубият ба минтақаи муайянро ифода мекунад. Ин маъноро шартан бо мафҳуми «нисба”-и забони тоҷикӣ баробар шуморидан мумкин аст.Мисол: ***villager - сокини деҳа, hosteller - донишҷӯи дар хобгоҳ истиқоматкунанда, islander - сокини ҷазира***.

Пасванди ***«-er»*** бо асоси сифати дорои маънои ранг ё хусусияти хос якҷоя шуда, метавонад вожаҳоеро ифода кунад, ки ба шахси соҳиби хусусиятҳои зикршуда далолат менамояд. Мисол***: greener - дар курси аввал таҳсилкунанда, fresher - нав ба донишгоҳ қабулшуда.***

Ҳолатҳои нодире ба назар мерасанд, ки вобаста ба серистеъмолӣ ва сермаҳсулии худ омоморфемаи ***«-er»*** на танҳо ба асоси калима, балки ба пасванд ҳамроҳ шуда, исми нав месозад. Мисол: ***onlooker - назораткунанда, come – outer - баромадкунанда.***

Омоморфемаи флективии ***«-er»*** дар забони муосири англисӣ ҳамчунин дараҷаи қиёсии сифатҳои аслӣ месозад. Ин хусусияти пасванди ***«-er»*** низ яке аз асосҳои омоморфемаи флективӣ ҳисоб шудани он мебошад.

Дар забони англисӣ дараҷаи қиёсии сифатро бо се восита ифода мекунанд. Воситаи якум – яъне воситаи синтетикии дараҷаи қиёсии сифат бо роҳи ба асоси сифати аслӣ ҳамроҳ намудани пасванди ***«-er»*** созмон дода шуда, аломатҳои қавии дар натиҷаи муқоиса зоҳир шудаи ашё ва хосиятҳоро ифода менамояд.

Мисол: ***fast - faster;***
big - bigger;
young - younger.

Ҳангоми созмон додани сифати дараҷаи қиёсӣ пасванди ***«-er»*** танҳо ба сифатҳое, ки аз ду ҳиҷо каманд ҳамроҳ мешавад. Мисол: ***tall – taller, soft – softer, small – smaller, easy – easier, happy – happier, heavy – heavier.*** Инчунин ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки гарчанд калима аз ду ҳиҷо зиёд набошад ҳам, шаклҳои дараҷаи қиёсии сифат тавассути шаклсозии суплективӣ амалӣ мегарданд ва дар бунёди чунин калимаҳо омоморфемаи флективии ***«-er»*** иштирок намекунад. Мисол: ***well – better - best (хуб – хубтар - хубтарин ё беҳтарин), bad – worse - the worst (бад – бадтар - бадтарин), little – less - the least (хурд – хурдтар - хурдтарин)***

Шаклҳои аналитикии дараҷаи қиёсии сифат метавонанд тавассути калимаҳои ёвар низ ташаккул ёфта метавонанд. Ба ин гурӯҳ бештар сифатҳое дохил мешавнд, ки аз зиёда ду ҳиҷо иборатанд. Мисол: ***interesting - more interesting (шавқовар - шавқовартар), beautiful - more beautiful***

(зебо -зеботар).

Форманти ***«-ing»*** аффикси флективиро аз худ ифода намуда, дар системаи морфологии забони англисӣ морфемаи хеле муҳим мебошад, аз он сабаб, ки маҳсулнокӣ ва такроршавандагӣ дар истифодабарӣ ба инкишофи на танҳо забони англисӣ, балки ба дигар забонҳои гуногунсохтор низ таъсир мерасонад.

Этимологияи пасванди ***«-ing»*** аз забонҳои қадима олмонӣ буда, дар он ин забон дар намуди ду вариант – ***ing*** ва – ***ung*** вазифа иҷро менамуд, ва дар пайдоиши топонимҳо ва номгӯи ҷинсӣ маҳдуд намешуд [5, 60 - 62].

Дар забони англисии муосир морфемаи – ***ing*** васеъкунии вазифаҳо ва хусусиятҳои валентнокии худро давом медиҳад ва онро ба вазифаҳои адвербалию субстантивӣ, феълӣ, атрибутивӣ ҳамроҳ намуда.

Мувофиқан морфемаи флективии додашуда, яке аз бештари аффиксҳои бисёрвазифа буда, нақши муҳимро ҳангоми муайяннамоӣ ва шаклонидани маъноҳои гуногуни грамматикӣ мебозад.

Дар умум, се маънои грамматикии омоморфемаҳои ***«- ing»*** – ро дар забони англисии муосир мушоҳида кардан мумкин аст. Аз он ки ин формант дар дар системаи морфологии забони англисӣ бисёрвазифаю бисёрҷабҳа мебошад.

Масалан:

1. It`s raining.

2. Flattering won`t help.

Дар мисолҳои додашуда арзиши форманти омӯзишшаванда метавон аз ҷиҳати ду ҳолат шарҳ диҳем: якум ин чун нишондиҳандаи замони ҳозираи давомдор ва дуюм ҳамчун аффикси флективии калимасоз.

Омоморфемаи ***«-ing»***, ба асоси масдари забони англисӣ ҳамроҳ гардида, яке аз шаклҳои бешахси феълро – герундийро ба вуҷуд меорад. Герундий дар худ хосиятҳои исм ва феълро муттаҳид менамояд ва баъзан вазифаҳои зеринро дар ҷумла иҷро менамояд: мубтадоро, пуркунандаро, ҳол ва ҳиссаи номии хабар ва муайянкунандаро. Масалан: ***speak – speaking, to keep – keeping.*** Лекин, якчанд қоидаҳои истеъмоли пасванди ***«-ing»*** дар забони англисӣ мавҷуд аст:

а) Агар феъли амалро ифодакунанда дар шакли масдар бо садоноки ***«-e»*** тамом шавад, вақти ҳамроҳ намудани пасванди ***«-ing» «-e»*** аз байн меравад.: ***to take – taking, to bite – biting;***

б) Дар забони англисӣ ду феъли бо ***«ie»*** тамомшаванда амал менамоянд. Дар ин ҳолати ҳангоми ба вуҷуд омадани герундий бо роҳи ҳамроҳ намудани омоморфемаи ***«-ing»*** тащйироти зерин ба вуҷуд меояд: ***die – dying*** ва ***lie – lying***. Яъне, аз қойидаҳои калимасозии забони англисӣ бармеояд, ки бандаки ***«ie»*** –ро бо морфемаи ***«-y»*** иваз намоем;

в) Ҳангоме ки, калима бо ҳиҷои баста дар зери зада тамом мешавад, он гоҳ ҳарфи ҳамсадои охирони он шадда мегардад. Масалан, ***run – running, swim – swimming, cut – cutting***

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки пасванди ***«-ing»*** метавонад герундий на танҳо аз масдари амалро ифодакунанда, алки аз ҳолатро ифодакунанда низ ба вуҷуд орад. Масалан: ***Annette's being French might upset him a little.*** Дар ҷумлаи овардашуда калима – шакли ***«being»***, ки бо роҳи ҳамроҳ намудани форманти ***«-ing»*** ба масдари ***«to be»***, сохта шудааст, ҳолатро ифода менамояд, ва дар ин ҳолати додашуда пайдоиши ***Annette.***

Чӣ хеле ки маълум аст, системаи шаклҳои феълии забони англисӣ бо назардошти танҳо ҳудуд ё замон тавассути чор намуд ифода меёбанд:

- Indefinite (номуайян);

- Continuous (давомдор);

- Perfect (тамомшуда);

- Perfect Continuous (тамомшудаи давомдор).

Ҳар яки ин шаклҳои аналитикӣ ба замони ба вуқӯъ омаданиамал ишора менамояд. Замони давомдор дар ҳолатхое, истеъмол мегардад, вакте ки ин ё он вокеа, амал ё ҳолат дар давоми муддати муайяни вакт тӯл мекашад, ва ин ё он ҷараёни давомдорро дар бар мегирад. Нақши феъли ёридиҳандаи ***to be*** ва омоморфемаи ***«-ing»*** ҳангоми ташкили ҳамаи замонҳои шакли ***Continuous*** (давомдор) ва ***Perfect Continuous*** (тамомшудаи давомдор) хеле аҳамиятнок мебошанд. Барои амали дар ҷараёни нутқ ба вуқӯъомадаро ифода намудан дар сохтори ҷумла феъли ёридиҳандаи ***to be*** ва омоморфемаи ***«-ing»***, истифода бурда мешавад, яъне пасванди «-ing» ба асоси феъли маънодор барои ифодаи маънои зарурии грамматикӣ ҳамроҳ карда мешавад. Масалан:

1. I`m listening to you.

2. Yesterday at the breakfast we were talking about our upcoming trip.

3. She will be having breakfast with Prime-minister at this time on Friday.

4. I have been waiting for you for two hours.

Омӯзиши морфемаи флективии омонимии ***«-ing»*** - и забони англисӣ нишон медиҳад, ки воҳиди

забонии додашуда вазифаи грамматикиро дорад.

Морфемаи мазкур ба сифати формант баромад намуда, такроршаванда ва маҳсулнок дар истифода мегардад.

Дар забони муосири англисӣ яке аз морфемаҳои флективии омонимӣ – пасванди ***«- ed»*** ба ҳисоб меравад.

Мутобиқи ақидаи П. М. Каращук морфемаи флективии омонимии ***«ed»*** барои сохтани шакли замони гузашта ва сифати феълии дуюми феълҳои дуруст ибтидо ёфтааст. Дар ҷараёни инкишофи забони англисӣ чунин сифатҳои феълӣ хусусияти сифатро гирифтаанд. [6, 73]

Омоморфи ***«- ed»*** ҳамчун аффикси калимаивазкунанда барои сохтани шаклҳои замони гузашта, сиғаи ғайривоқеӣ ва сифати феълии дуюми феълҳои дуруст хизмат мекунад.

Мавҷудияти омоморфема дар муайян намудани баъзе ҳодисаҳои грамматикӣ метавонад мушкилотҳоро ба миён орад. Масалан, ҳангоми дарёфти чунин омонимияҳо байни шаклҳои феъли ***to have*** ва мубтадои бевосита, ки бо исм ва ё ибораҳои исмиву сифати ифода ёфтаанд, муаммои грамматики пайдо шуда метавонад. Яъне саволе ба миён меояд, ки оё чунин шакли грамматикӣ ба хабари дар шакли перфектӣ тааллуқ дорад ё муайянкунандаи исми минбаъда мебошад. Мисол «***... had grilled salmon»*** ҳамчун ***«моҳиро маф дод»*** (***Present Perfect***) ё ***моҳии мафдодашударо доишт*** (***Past Simple***) шарҳ дода мешавад [9, 62]. Лекин ҳалли чунин муаммои грамматикӣ аз контексти умумӣ ва истифодаи хабари содда, ки бо пайвандаки пайвасткунанда омада, ба истифодаи ***Present Simple*** ва сифати феълии ба исм ишоракунанда нигаронида шудааст, бармеояд: ***The we all went to a restraunt and had grilled salmon.***

Дар натиҷаи омонимияи пасвандҳои калимаивазкунанда шаклҳои алоҳидаи калимаҳо, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансубанд, метавонанд шакли зоҳирии якхела дошта бошанд. Дар навбати худ, тавре ки қайд карда шуд, шакли замони гузаштаи феъли дуруст (***the method he suggested***) зоҳиран аз сифати феълии замони гузашта (***the method he suggested***) тамоман фарқ намекунад. Барои муайян намудани калимашаклҳое, ки бо морфемаҳои флективии омонимӣ сохта шудаанд, бояд муқаррар намуд, ки ба кадом системаи шаклҳо, яъне парадигмаҳо ҳар яки ин калимашаклҳо дохил мешаванд. Яъне барои муайян намудани ба кадом ҳиссаи нутқ дахл доштани калимашакли ***suggested***, ки дар боло оварда шуд, бояд дигар шаклҳои маҳфузи калимаи мазкур дарёфт карда шаванд: ***suggesting, suggests*** ва ғайраҳо (2. с.17)

Яке аз сермаҳсултарин морфемаҳои омонимии флективии забони англисӣ – морфемаи ***«-s» ё «-es»*** маҳсуб меёбад.

Омоморфемаи ***«-s (-es)»*** *ҳамчун* форманти шумораи ҷамъи исмҳо хизмат мекунад.

Инчунин ин воҳиди полифункционалӣ дар сохтори ибораҳо ва ҷумлаҳо барои ифодаи муносибати зерин хизмат менамояд: морфемаи додашуда маънои посессивиро ифода менамояд: ***Arthur's eyes travelled slowly down the page .***

Омоморфемаи сеюми ***«-s (es)»*** – ин воҳиди морфологие,ки барои ифодаи як қатор маъноҳои грамматикии феъл хизмат менамояд. Инҳо: а) ифодаи замони ҳозираи феълҳои маънодор.

Gemma raises her eyebrows slightly.

Хусусияти чоруми омоморфемаи ***«-s»*** аз пайдоиши шакли мутлақии донишинҳои соҳибӣ дар шумораи ҷамъ иборат мебошад. Мисол: ***our - ours, your - yours, their - theirs.***

Дар ин ҷуфтҳо шакли якум алоқаманд мебошад, шакли дуюм мутлақ мебошад. Шакли якум ба монанди сифат барои муайян намудани ягон исм хизмат мекунад. Он ба мансубияти ашё ба шахсони муайян хизмат менамояд [8, 160].

Дар забони муосири англисӣ морфемаи флективии ***«-en»*** назар ба омоморфемаҳои зикргардида камтар истифода мешавад. Дар забони англисии қадим то давраи тараққиёти худ пасванди мазкур аз асоси исм сифатҳое месохт, ки маънои сохташуда ё аз ягон чиз таркибёфтаро ифода мекард. Пасванди ***«-en»***, ки дорои чунин хусусият буд, танҳои бо асоси исмҳои махсус ба ҳам омада, маънои ашёи моддиро ифода мекард. Масалан: ***hempen, liken, silken*** ва ғайраҳо [6, 81].

Омӯзиши морфемаи флективии мазкур нишон медиҳад, ки ин пасванд ҳангоми инкишофи хусусиятҳои иловагиро пайдо намуда, доираи вазифаҳои он низ васеъ гардидааст. Дар умум, морфемаи флективии мазкур дар 4 хусусият мебошад:

1. Морфемаи ***«-en»*** ҳамчун бандак ба баъзе сифатҳои феълии нодуруст ҳамроҳ мешавад, лекин барои бунёди калимаҳои нав истифода намешавад. Масалан: ***taken, forgetten.***

2. Хосияти дигари морфемаи флективии ***«-en»*** аз сохтани шакли ҷамъи исмҳои махсус иборат буда, миқдори чунин исмҳо дар забони англисӣ каманд. Мисол: ***children, oxen ва г.***

3. Дар бунёди сифатҳои нисбӣ омоморфемаи флективии ***«-en»*** хеле пурмаҳсул мебошад. Ин пасванд ба асоси исм ҳамроҳ шуда, сифатҳоеро месозад, ки аз ягон чиз таркибёфтаро ифода мекунад. Масалан: ***golden watch, silken dress.*** Бо вуҷуди сермаҳсул буданаш, пасванди сифатсози ***«-y (-ly)»*** дар калимасозии сифат аз омоморфемаи ***«-en»*** болотар меистад.

4. Хосияти чоруми морфемаи ***«-en»*** ин сохтани сифат аз дигар ҳиссаи мустақили нутқ – аз феъл

мебошад. Яъне он ба асоси феълҳои маънодори якҳиҷогӣ пайваст шуда, сифатҳои яктаркибаро бунёд мекунад. Мисол: ***sharpen, shorten.*** Ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки пасванди мазкур ба сифат ҳамроҳ шуда, феълро бунёд мекунанд. Масалан: ***blacken***, яъне маънои сиёҳ карданро дорад. Аммо бояд қайд кард, ки гарчанд дар сохтори якчанд феълҳои забони англисӣ ба монанди ***frighten, lengthen, strengthen*** ва ғ. морфемаи ***«-en»*** мавҷуд бошад ҳам, ин феълҳо на аз сифат, балки аз исм ташаккул ёфтаанд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омонимияи пасвандҳои калимаивазкунанда шаклҳои алоҳидаи калимаҳо, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансубанд, метавонанд шакли зоҳирии якхела дошта бошанд.

Дар забони муосири англисӣ аз ҳама омоморфемаҳои пурмаҳсул аффиксҳои **«-er», «-ed», «-ing», «-s (-es)»** ва **«-en»** маҳсуб меёбанд. Ин морфемаҳои аз лиҳози ифодаи маъно ва вазифаву сохторашон аз дигар морфемаҳои пурмаҳсул фарқ менамоянд. Масалан, дар забони муосири англисӣ омоморфемаи флективии ***«-er»*** аз ҷумлаи аффиксҳои сермаҳсул ба ҳисоб рафта, дар ҷараёни инкишофи худ ба асоси калима ҳамроҳ шуда, тобишҳои маъноии гуногунро ифода намудааст. Пасванди ***«ed»***- и феълсоз ва пасванди ***«ed»***- и сифатсоз низ хеле сермаҳсул мебошад. Дар калимаҳои ***faced*** ва ***pale faced*** ду шаклҳои грамматикиро мушоҳида кардан мумкин мебошад. Дар калимаи аввал шакли замони гузаштаи феъли дуруст ва шакли дуюм аломатро ифода мекунад. Аз ин бармеояд, ки омоморфемаи ***«ed»*** на танҳо шаклҳои замони гузашта, сифати феълии дуюм ва сиғаи ғайри реалӣ балки барои сохтани сифат низ истифода мешавад.

Омоморфемаи ***«-ing»*** ҳангоми ташкилёбии шаклҳои бешахси феъл, ҳамчун герундий ва сифати феълии замони ҳозира истеъмол мегардад ва вазифаи грамматикии он муайян намудани исм мебошад. Инчунин морфемаи флективии ***«-ing»*** ба пайдошавии ҳамаи замонҳои шакли ***Continuous*** (***давомдор***) ва ***Perfect Continuous*** (***тамомшудаи давомдор***) мусоидат менамояд. Аз ин рӯ дохил намудани пасванди ***«-ing»*** - ро ба қатори омоморфемаҳои забони англисӣ аз рӯи мақсад мебошад.

Ҳамин тавр, омонимияи аффиксҳои шаклвазкунанда дар забони англисии муосир, ки яке аз хусусиятҳои барҷастаи забони зикргардида буда, тарҷумаи ҷумлаҳое, ки дар онҳо морфемаҳои флективии омонимӣ истифода шудаанд, таваҷҷӯҳи махсусро талаб мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Ахманова О.С. Словарӣ лингвистических терминов. М.; 1969, 608с.
2. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка (практический курс). Москва, 1977, 240с
3. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю. – М., 1937
4. Вардуль И.Ф. Основы описательной лингвистики. Синтаксис и супрасинтаксис. М.: Наука, 1977, 330с
5. Жердева. М. О. Суффикс –ing/–ung в истории английского языка // Лесной вестник, №4, 2003. стр: 60-62,
6. Каращук П.М. Аффиксиальное словообразование в английском языке. – М.,1965, 171с.
7. Усмонов К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Китоби дарсӣ. – Хуҷанд, 2017. – 372 с.
8. Усмонов К., Р. Ибрагимова. Английская омоморфема «-s» («-es»). // Учёные записки ХГУ №4(53) –Худжанд, 2017
9. Усмонова М.Э., Абдуллоев М. Роҷеъ ба морфемаи омонимии флективии «-ed» дар системаи морфологии забони англисӣ // Армуғони наврӯзони илм. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2017, – 268 с.

ХУСУСИЯТҲО ВА ВАЗИФАҲОИ ОМОМОРФЕМАҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақола ба омӯзиши яке аз ҳодисаҳои забонӣ - омонимия дар системаи морфологии забони муосири англисӣ бахшида шудааст. Омонимия дар сатҳи морфемаҳо – ин як зерсистемаи омонимии забонӣ маҳсуб меёбад. Омонимия ҳамчун як ҳодисаи забонӣ на танҳо дар сатҳи лексикология, балки дар сатҳи морфология ва фонология низ серистеъмол мебошад.

Системаи морфологии забони англисӣ яке аз қабатҳои серҷабҳаи сохтори забонӣ маҳсуб ёфта, системаи аффиксиалии ин забон бошад маҷмӯи воситаҳои морфологиро ташкил медиҳад. Дар навбати худ, морфема – ин як воҳиди сохтории хурдтарин аст, ки хосияти дуҷониба дорад. Фарқият байни фонема ва морфема дар он зуҳур меёбад, ки морфема хусусияти ягонагии шакл ва маъноро дорад. Дар мақола системаи аффиксиалии забони муосири англисӣ ҳамчун маҷмӯи воситаҳои морфологӣ дида баромада шудаанд. Панҷ омоморфема меҳвари асосии тадқиқоти мазкурро ташкил дода, вазифаҳо ва хусусиятҳои ин морфемаҳои омонимии флективӣ дар мақола мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд. Мавҷудияти омоморфема дар муайян намудани баъзе ҳодисаҳои грамматикӣ метавонад мушкилотҳоро ба миён орад. Дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариву амалии забоншиносони хориҷиву ватанӣ оид ба омоморфемаҳои флективӣ дар забони англисӣ хосиятҳои иловагии омоморфемаҳо муайян карда шуда, вазифаҳои нави онҳо пешниҳод гардидаанд. Ҳамин тавр, дар натиҷаи омонимияи пасвандҳои калимаивазкунанда шаклҳои алоҳидаи калимаҳо, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансубанд, метавонанд шакли зоҳирии якхела дошта бошанд.

Вожаҳои калидӣ: *омонимия, омоморфемаҳои «-er», «-ed», «-ing», «-s (-es)» ва «-en»,*

аффиксҳои шаклвазкунанда, морфология, калимасозии омомофемаҳо, формант.

ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ ОМОМОРФЕМ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена изучению одного из языковых явлений - омонимии в морфологической системе современного английского языка. Омонимия на уровне морфем - это подсистема лингвистической омонимии. Омонимия как языковое явление широко используется не только на уровне лексикологии, но и на уровне морфологии и фонологии.

Морфологическая система английского языка - один из самых сложных слоев языковой структуры, а аффиксная система этого языка - набор морфологических приемов. В свою очередь, морфема - это наименьшая структурная единица, имеющая двойственную природу. Разница между фонемой и морфемой в том, что морфема - это единица формы и значения. В статье исследуется аффиксная система современного английского языка как совокупность морфологических приемов. В центре внимания этого исследования находятся пять гомоморфем, а функции и характеристики этих флективных омонимических морфем изучаются и обсуждаются в статье. Наличие гомоморфемы может вызвать трудности в идентификации определенных грамматических событий. На основе изучения теоретических и практических аспектов зарубежных и отечественных лингвистов относительно флективных омоморфем в английском языке были выявлены дополнительные особенности омоморфем и предложены их новые задачи. Таким образом, в результате омонимии изменяющих слова суффиксов отдельные формы слов, принадлежащие к разным частям речи, могут иметь одинаковый внешний вид.

Ключевые слова: *омонимия, омоморфемы «-er», «-ed», «-ing», «-s (-es)» и «-en», аффиксы - модификаторы, морфология, словообразование омоморфемы, формант.*

FEATURES AND FUNCTIONS OF HOMOMORPHEMES IN ENGLISH

The article is devoted to the study of one of the linguistic phenomena - homonymy in the morphological system of modern English. Homonymy at the level of morphemes is a linguistic homonymy subsystem. Homonymy as a linguistic phenomenon is widely used not only at the level of lexicology, but also at the level of morphology and phonology.

The morphological system of the English language is one of the most complex layers of the language structure, and the affix system of this language is a set of morphological devices. In turn, a morpheme is the smallest structural unit that has a dual nature. The difference between a phoneme and a morpheme is that a morpheme is a unit of form and meaning. The article examines the affix system of modern English as a set of morphological devices. Five homomorphemes are the main focus of this study, and the functions and characteristics of these inflectional homonymous morphemes are studied and discussed in the article. The presence of an homomorpheme can cause difficulties in identifying certain grammatical events. Based on the study of theoretical and practical aspects of foreign and domestic linguists on inflectional homomorphemes in English, additional features of homomorphemes were identified and their new tasks were proposed. Thus, as a result of the homonymy of word-changing suffixes, individual forms of words belonging to different parts of speech may have the same appearance.

Key words: *homonymy, homomorphemes «-er», «-ed», «-ing», «-s (-es)» and «-en», affix modifier, morphology, word formation homomorphism, formant.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдуллоев Муминҷон Мамадҷонович– докторант (PhD) - и кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”E-mail: muminjon1994@bk.ru Tel: +992 98 546 29 99

Сведения об авторе:

Абдуллоев Муминджон Мамаджонович *- докторант кафедры английского перевода и грамматики ГОУ «Худжандский государственный университет им. академикаБободжона Гафурова» Электронная почта: muminjon1994@bk.ru Телефон : +992 98 546 29 99*

About the author:

Abdulloev Muminjon Mamadjonovich *- PhD of the Department of translation and grammar of the English Language of Khujand State University named after academician Bobojon Ghafurov E-mail: muminjon1994@bk.ru Tel: +992 98 546 29 99*

УДК: 4И (Англ). 81.2 (Англ)

КАТЕГОРИЯ ВИДА В СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Хошимова Н.М., Равзалиев А.Ш.

Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова

В зависимости от использования предложений в современной лингвистике грамматическая категория вида предполагает свойства глагола – характер действия которого относится к результату, длительности, повторяемости [4,54]. Категория вида не используется для словоизменений. Следует подчеркнуть, что в результате преобразования одного вида в другой значение глагола не меняется, но изменяется отношение его формы к исходному значению.

По утверждению Ивановой И.П. «Категория вида – это система противоположенных друг другу двух рядов глагольных форм: обозначающих ограниченное пределом целостное действие, и, не обладающих признаком ограниченного пределом целостного действия» [6,83].

По мнению ведущих лингвистов в процессе использования глаголов нельзя ограничиваться только двум – совершенного и несовершенного видам. Морфологическая категория глагола, наиболее взаимосвязанная с лексикой, имеет множество большое количество оттенков, которые являются отражением внутри языка, которое – является результатом его развития [7,89]. Тем самым в системах совершенного и несовершенного видов глаголов используется семантическая дифференциация которая выявляется в способах их взаимодействия. Следует отметить, что, в системе несовершенного вида особое место занимают глаголы движения, которые являются устойчивой структурно-семантической группой глаголов несовершенного вида.

Категория вида английского глагола является предметом для споров среди языковедов самых разных направлений, которые выдвигают следующие направления:

1) категория вида является семантической категорией;

2) категория вида неотделима от категории времени системы английских глаголов;

3) категория вида – грамматическая категория.

По своему сходству категории времени и определяют действие с разных точек зрения, то есть времена глагола указывают на время действия, тогда как вид имеет дело с развитием этого действия. Термин «вид» (aspect) подразумевает отношение данной категории, то есть определяет, какой вид действия предполагается: находится ли действие в процессе или нет. К тому же, среди лингвистов, занимающихся этим вопросом, нет единства взглядов на видовое содержание неопределенных, длительных, перфектных и перфектно-длительных временных форм глагола (как отдельно, так и в противопоставлении их друг другу) в грамматическом плане. Не только целые группы времен трактуются исследователями по-разному, но и в пределах одной группы, разным формам нередко предписываются различные видовые значения. Вопрос заключается в том, на основании каких категориальных признаков формы группы неопределенных времён противопоставляются длительным формам, с одной стороны, и перфектным – с другой.

Многие отечественные лингвисты рассматривают вид как грамматическую категорию глагола, но расходятся во мнениях относительно статуса перфектных форм. Ведущий языковед А.И. Смирницкий предполагает тот факт, «что наличия вида в английском языке положением, заключающемся в том, что такие формы, как he sat и he was sitting, лексически являются синонимами, и, следовательно, различие между ними имеет грамматический характер» [12, 123]. При этом выделяются только различные стороны действия. Как видовые он рассматривает только формы Indefinite и Continuous, исключая перфект, и, выделяя его в особую грамматическую категорию – категорию временной отнесённости [8,78], которая образует перфектные и неперфектные формы: do / have done (to have + Participle II).

До настоящего времени формы перфекта трактовались либо как формы времени в одном ряду с прошедшим, настоящим и будущим, либо как формы вида. Аргументом против такого подхода является невозможность однозначной трактовки форм типа had done, will have done (время выражено дважды) и have been writing (вид выражен дважды). Данный вид грамматического времени используется противопоставлением двух оппозиций: недлительного (общего) и длительного вида, который выражается формами Continuous. Категориальная форма длительного

времени в английском языке является аналитической. Все глаголы имеют форму недлительного вида, но не у всех глаголов есть противопоставление форм длительного и недлительного вида [10, 125], так как все глаголы в английском языке разделяются на те, которые объединяются в лексико-грамматические группы недлительного, общего вида.

В соответствии с этим в современном языкознании можно выделить следующие группы глаголов: предельные, непредельные, двойственного видового характера. Предельные глаголы – это глаголы, обозначающие такое действие, которое по достижению предела не может продолжаться. Непредельные глаголы не содержат семантики предела в обозначаемом ими действии.

В настоящее время видовой формой глагола однозначно принимается лишь одна – форма длительного вида. Выдвинутая позиция А.И. Смирницким, «форма общего вида глаголов не обладает явно выраженным видовым характером и, следовательно, не может противопоставляться длительному виду» [12, 78].

Например:

Таджикский язык	**Английский язык**
Аммо оҳанги Китс ва Шелли қаламравҳои азими рӯҳро кашф карданд, ки онро ҳеҷ кас надида буд. / Чарлз Стрикленд номаълум зиндагӣ мекард. // Хонум Стрикленд гумон кард, ки шумо дар клуби худ пул бозӣ мекунед	But the odes of Keats and Shelly discovered vast realms of the spirit, that none had explored before. / Charles Strickland lived obscurely. // Mrs. Strickland thought you were playing bridge at your club.

На примере английских глаголов «It was summer, hot and sunny, and, instead of working and preparing for winter, a Grasshopper preferred to dance, sing and play his violin at his leisure, not minding that these wonderful days will soon be over, that cold and rainy days will soon be near. On seeing a hardworking Ant passing by him, preparing for the hard winter that was to come one day, he invited him to join him and share his fun.

«Unfortunately, I don't have time for this», the Ant answered, «I must work hard, so that winter won't find me without shelter and food.»

«Stop worrying so much, there is still plenty of time to prepare for winter. Let's sing and dance together, let's laugh and enjoy life».

Однако следует обратить внимание на тот факт, что формы общего вида, не дают действию какой-либо конкретной характеристики. Действие, обозначаемое формой общего вида, может по своему характеру трактоваться по своему усмотрению.

Например:

Таджикский язык	**Английский язык**
Ман ҳамеша соати 8 ба идора меравам	She smiled; многократным: I always go to office at 8 o'clock

Данное предложение длится на протяжении целого периода времени:

Таджикский язык	**Английский язык**
Вай аз 5 то 6 хӯроки нисфирӯзӣ медиҳад	She gives luncheon-parties from 5 till 6

Следующее предложение не является ограниченным во времени:

Таджикский язык	**Английский язык**
Санъат зуҳуроти эҳсосот аст ва эҳсосот бо забоне сухан меронад, ки ҳама мефаҳманд.	Art is a manifestation of emotion and emotion speaks a language that all may understand

Но эти значения выражаются не самой формой общего вида а выявляются только в контексте, в результате взаимодействия лексического значения глагола и значения, окружающих его форм – обстоятельств времени (at 8 o'clock, from 5 till 6).

Что касается категориального значения самой формы общего вида, то ее можно охарактеризовать как действие не обозначающее в конкретный момент его протекания [10,125].

В современном языкознании перфектная форма глаголов занимают наиболее спорную позицию. Они рассматриваются и как формы перфектного вида, и как особая категория временной соотнесенности, как перфект / имперфект. Тем не менее, данные формы обладают явно выраженной семантикой завершенности действия в отличие от форм длительного вида, имеющих значение незавершенности, длительности действия:

Например:

Таджикский язык	**Английский язык**
Вақте ки расидам, каме дер, зеро аз тарси барвақт буданам се маротиба дар атрофи собор гаштам, ман зиёфатро аллакай ба итмом расондам; Аммо ман фикр намекунам, ки ҳеҷ гоҳ ман хотироти худро гузоштаам, агар хатари ҷанг маро ба	When I arrived, a little late, because in my fear of being too early I had walked three times round the cathedral, I found the party already complete; But I don't suppose I should ever have set down my recollections if the hazards of the war had not taken me to Tahiti. / I seemed to feel in him some vehement power that was

Таити намебаровард. /Ба назарам дар ӯ қудрати шадидеро ҳис мекардам, ки дар дарунаш мубориза мебурд; Вай хеле маккор буд, аммо аз афташ инро ба назар гирифта буд	struggling within him; He was very cunning, but it was evidently this that he was aiming at

Исследовав каждую из групп таджикских и английских времен на предмет выявления в них категории вида, можно подвести следующий итог. Вид – это особая грамматическая категория английского глагола, которая определяет действие по характеру его протекания во времени, а именно: длиться ли оно – или завершено.

Категория времени, в свою очередь, предполагает действия во времени. Следовательно, время и вид – это две грамматические категории, но исследовать видовые отношения в английском языке можно только через преломление их в категории времени, так как вневременного оформления они не существуют.

В таджикском и английском языке длительные глагольные формы имеют видовое категориальное значение длительности, продолженной непрерывности, а формы неопределенные (общего вида) не имеют никакого конкретного видового значения и, обозначая действие в общем виде, не могут противопоставляться длительным формам.

Все формы длительного вида характеризуются такими характерными для них признаками, как отсутствие ограничения, в которое вкладывается также сема незавершенности и нерезультативности, что позволяет заключить, что длительность / незавершенность является доминирующим признаком во всех исследуемых формах. Известно, что отношения длительности / перфективности, так же как совершенности / несовершенности, строятся на единстве ряда противоположных значений.

Хотелось бы выразить, что характерной особенностью английской глагольной системы является тесная связь категорий вида и времени. Можно спорить о степени их связности, о том, какая из них является ведущей и есть ли вообще в этом соотношении ведущая и подчиненная категория или же они равноправны, но наличие самой связи между ними, несомненно.

Таким образом, все формы длительного вида характеризуются такими общими для них признаками, как отсутствие понятия ограничения или лимитации и передача понятия протекания глагольного действия.

Тем самым, способность английских глаголов иметь двойственный характер – выступать как предельные, так и непредельные (не содержат семантики предела в обозначаемом ими действии; для которых предел может мыслиться как поставленный извне, обусловленный внеязыковой реальностью) сопоставима с таджикскими категорией вида.

Результаты изучения показали, что основополагающим фактором в установлении видовых значений в английском языке важную роль играет соотнесенность видовременных значений глагольных форм, а в таджикском языке такая тесная связь между категорией времени и вида не выявляется. Эти отношения находят разное выражение в исследуемых языках. Отличие это определяется ментальностью людей разных национальностей и системно-структурными отношениями этих языков

ЛИТЕРАТУРА

1. Английские эквиваленты. М.: Аст-Пресс, 1999. С. 13
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка./Арнольд И.В. Москва «Просвещение» 1990. 132 – 136 стр.
3. Барабаш Т.А. Грамматика английского языка. М., 1983.
4. Вилюман В.Г.Английская синонимика./Вилюман В.Г. М.:Высшая школа, 1980. – 123стр.
5. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка. М., 1960.
6. Иванова И.П. Вид и время в современном английском языке. Л., 1961.
7. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка – 2-е изд. Л.,1971.
8. Иофик Л.Л. и др. Хрестоматия по теоретической грамматике английского языка-3е изд. перераб. Л., 1981.
9. Капранов В.А. Фонетическая вариантность слов и синонимия./ Капранов В.А. – Сб.: Лексическая синонимия. – Капранов В.А. М., 1967. стр.137-151
10. Кошевая И.Г. Теоретическая грамматика английского языка. М., 1982.
11. Левин В. Д. Очерк стилистики русского литературного языка конца XVIII — начала XIX вв./ Левин В. Д. Лексика. М., 1964, с. 3—405.
12. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М., 1959.
13. Смирницкий А.И. Перфект и категория временной отнесенности. // Иностранные языки в школе, 1955, № 1, 2.
14. Хаймович Б.С., Роговская Б И. A course of English Grammar. Теоретическая грамматика английского языка. М., 1967.
15. Ярцева В.Н. Длительные времена и проблема вида в английском языке. / Уч. зап. ЛГУ, № 58, 1940.

КАТЕГОРИЯИ ГРАММАТИКИИ ФЕЪЛ ДАР ҶАНБАИ МУҚОИСАВӢ ВА ТИПОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оиди хусусиятҳои хоси феълҳои забони англисӣ ва қобилияти ифода намудани аломати ҷуфт - ҳамчун маҳдуд ва номаҳдуд амал карданро меомӯзад (дар амале, ки онҳо ишора мекунанд, маънои маҳдудро дар бар намегиранд, ки барои он ҳудуд фикр кардан мумкин аст) тавре, ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, бо сабаби воқеияти ғайри забонӣ) бо ва категорияи грамматикии феъли забони тоҷикӣ аз рӯи намуд муқоиса карда мешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки омили асосии ташаккулёбии маъноҳои категорияи намуд дар забони англисӣ таносуби намудҳои маънои муваққатии шаклҳои феълӣ мебошад ва дар забони тоҷикӣ чунин робитаи зич байни категорияи замон ва намуд ошкор карда нашудааст .

Бояд гуфт, ки ин муносибатҳо дар забонҳои омӯхташуда ибораҳои гуногун пайдо мекунанд. Ин фарқиятро менталитети одамони миллатҳои гуногун ва муносибатҳои системавӣ ва сохтории ин забонҳо муайян мекунанд.

Хусусияти хоси системаи феълҳои англисӣ робитаи зич байни категорияҳои намуд ва замон мебошад. Метавонад дар бораи дараҷаи мувофиқати онҳо баҳс кунад, ки кадоме аз онҳо пешбар аст ва оё дар маҷмӯъ дар ин таносуб категорияи пешбар ва тобеъ мавҷуд аст ё онҳо баробаранд, аммо ҳузури худи иртибот байни онҳо, бешубҳа, аст.

Калидвожаҳо: *феъл, типологияи муқоисавӣ, ҷанба, категорияи грамматикӣ, омил, сохтор.*

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ГЛАГОЛОВ В СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматривается характеристика английских глаголов и их способность иметь двойственный характер – выступать как предельные, так и непредельные (не содержат семантики предела в обозначаемом ими действии, для которых предел может мыслиться как поставленный извне, обусловленный внеязыковой реальностью) сопоставима с таджикскими категорией вида.

Результаты изучения показали, что основополагающим фактором в установлении видовых значений в английском языке важную роль играет соотнесенность видовременных значений глагольных форм, а в таджикском языке такая тесная связь между категорией времени и вида не выявляется.

Следует отметить, что эти отношения находят разное выражение в исследуемых языках. Отличие это определяется ментальностью людей разных национальностей и системно-структурными отношениями этих языков.

Характерной особенностью английской глагольной системы является тесная связь категорий вида и времени. Можно спорить о степени их связности, о том, какая из них является ведущей и есть ли вообще в этом соотношении ведущая и подчиненная категория или же они равноправны, но наличие самой связи между ними, несомненно.

Ключевые слова: *глагол, типология, аспект, грамматическая категория, фактор, структура.*

THE GRAMMATICAL CATEGORY OF VERBS IN THE COMPARATIVE TYPOLOGICAL ASPECT TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article explores the characteristics of English verbs and the ability to express the sign of a pair - acting as limited and unlimited (in the action they refer to, they do not include a limited meaning, for which boundaries can be thought of) as observations show, due to non-linguistic reality) is compared with and the grammatical category of the Tajik verb by type. The results of the study showed that the main factor in the formation of the meaning of the category of type in English is the ratio of types of temporal meaning of verb forms, and in Tajik such a close relationship between the category of time and type is not revealed.

It should be noted that these relationships find different expressions in the languages studied. These differences are determined by the mentality of people of different nationalities and the systematic and structural attitudes of these languages.

A characteristic feature of the English verb system is a close connection between the categories of type and tense. One can argue about the degree of their coherence, about which of them is the leading and whether there is a leading and subordinate category in general in this ratio, or whether they are equal, but the presence of the very connection between them is undoubtedly.

Keywords: *verb, typology, aspect, grammatical category, factor, structure.*

Маълумот доир ба муаллифон:

Ҳошимова Наргис Мирҳакимовна *дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ МДТ «ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» Адрес: 735700, шаҳри Хуҷанд,*

Гузаргоҳи Мавлонбеков 1. E-mail: hgu-rektor@khujandi.com. nargis_zebo@mail.ru. Тел: 92 715 14 59

***Равзалиев Аслиддин Шобиддинович** – ассистенти кафедраи забони давлатӣ ва забонҳои хориҷии Донишкадаи кӯҳӣ – металлургии Тоҷикистон, Тел: (92) 999- 78- 94*

Сведения об авторах:

***Хошимова Наргис Мирхакимовна** доцент кафедры методики преподавания иностранных языков ГОУ «ХГУ имени акад.Б.Гафурова». E-mail: Адрес: 735700, город Худжанд, Проспект Мавлонбекова 1. E-mail: hgu-rektor@khujandi.com. nargis_zebo@mail.ru. Тел: 92-715-14-59*

***Равзалиев Аслиддин Шобиддинович** ассистент кафедры государственного и иностранного языка ГМИТ Тел: (92) 999- 78- 94*

Information about the authors:

***Khoshimova Nargis Mirkhakimovna**, Assosiate Professor of the department of methods of teaching of foreign languages, Khujand State University named after academician B.G.Gafurov. Address: 735700 Khujand city,*

Republic of Tajikistan. Avenue Mavlonbekov 1, E-mail: hgu-rektor@khujandi.com. nargis_zebo@mail.ru 92-715-14-59

***Ravzaliev Asliddin Shobiddinovich** the assistant of state and foreign languages department, Mining and metallurgical Institute republic of Tajikistan (92) 999- 78- 94*

ИСТОРИКО-ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОСВЕЩЕНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАНЦА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Байбутаева А.М.

Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде

Историка - этнолингвистическое наследие каждого народа выражается в разных сферах жизни. Одним из таких сфер жизни каждого народа является культурная сторона, которая в свою очередь включает в себя великое художественное наследие, искусство: изобразительное, танцевальное и музыкальное и неповторимые архитектурные памятники. Танцевальное искусство имеет глубокую историю зарождения, при которой оно потерпело не мало изменений в течении всего человеческого существования. Выражение различных человеческих чувств: радости и горести, гордости и умиления, благодарности и неудовольствие способствовало выражению этих чувств, в форме музыки и танцевальных движений. Танец послужил людям способом самовыражения, а иногда даже способом влияния на людей. Выражение самых важных событий жизни древних людей как выражение симпатии, любви, имитации охоты, войны, вызов дождя в дни засухи. Как известно в древние времена люди всегда обращались к Богам при каждой трудности: засухи, во время охоты, войны, во времена без урожайности, и одним и этих обращений отобразилось в танце. Такими танцами называли ритуальными, которые послужили сплоченности и единомыслию всех представителей одной общины. Данные ритуальные танцы при использовании ритма определенных музыкальных инструментов и сочетании темпа танцевальных движений с этими ритмами сильно действовали на участников ритуалов.

Пластические выражение чувств в танце способствовало выражению человеческих эмоций, при исполнении определенных жестов, поворотов головы, взгляда, которая соединилось воедино людей.

Стоит отметить, что танец тесно связан с историческими и культурными контекстами.

В разные периоды определялись разные определения термина «танец». Некоторые предполагали, что танец–это способ выражения глубоких душевных чувств, которое выражается путём телодвижения.

Антрополог ДжоанКеалиинoХомоку дал следующее определение танцу: «*танец – это преходящий, мимолётный способ экспрессии, происходящей в заданной форме и стиле посредством движений тела*»[97].

Жюли Шарлотта ванКэмп в своей научной работе дал следующее определение термину танец: «*танец – это человеческое движение, которое формализовано, то есть выполняется в определённом стиле или по определённым шаблонам, имеет такие качества, как грациозность, элегантность, красота, сопровождается музыкой или другими ритмичными звуками, имеет целью рассказ сюжета, коммуникацию или выражение чувств, тем, идей, которому могут*

содействовать пантомима, костюм, декорации, сценический свет …»[98].

Культурные традиции человеческого общество наряду с другими проявлениями сопровождается также танцами, тем самым отражая богатое культурное наследие этого общество. Человеческое развитие способствовало появлению множественного количество видов, стилей и форм танца. С их помощью люди самовыражались, социально общались, осуществляли религиозные ритуальные церемонии, использовали как вид спортивных состязаний и представляли представителям других народностей свои характерные культурные особенности в виде танцевального искусство.

Первобытные движения в танце как: ходьба, бег, исполнение прыжков, повороты, трясение телом и раскачивание способствовали в дальнейшем появлению ещё более пластичных движений в других видах танца. Согласно специфической аудитории стали отличатся бытовые (танцы, исполняющие для себя), сценические и культовые (сценические) виды танцев. В сфере бытовых танцев стали выделятся крестьянские и городские виды танцев. Городские виды танца дали базу придворным, бальным и салонным танцам.

Исходя из этой данности, можно разделить определенные этапы развития танцев в английском и таджикском языках, которые породили нынешние виды танцев и послужили источниками появления того или иного движения в танцах этих двух народностей.

1. К первому этапу развития танца относится древний танец,

зарождение, которого непосредственно связанно с историей культуры человечество. В эту эпоху существовали разные виды танца как: трудовые, ритуальные, охотничье и воинские. Данные танцы переходили из поколения к поколению, но с определенными изменениями согласно требованиям быта, но иногда в танце сохранялись древние элементы пластики. Природа танца хорошо была воспринята в древней Греции, где она развивалась наряду с музыкой, драмой и живописью. Танцы также ярко отобразились в древнегреческих живописных стелах и разнофигурных вазах, где были отражены разные движения людей в танце. Само отображение пластики тел фигур на живописи передавали различные эмоции танцующего человека.

2. Ко второму этапу танца относится народный танец, который является неотъемлемой частью каждых народных мероприятий. Никакое народное гулянье не обходится без соответствующего танцевального сопровождения, которое придаёт особую энергетику народного веселья. Согласно менталитету каждого народа, проявляется особый темп и ритм в танце, соблюдение исполнения определённых движений. К характерным особенностям, которых проявляется национальный колорит танца,относятся национальные атрибуты танца–народный танцевальный костюм, танцевальные реквизиты. Развитие уклада социально-культурной жизни каждого народа отразилось также в танцах, тем самым выражая народный характер этих танцев.

3. К третьему этапу развития танца можно отнести бальные танцы, исполнение, которых впервые произошли в специальных дворцовых залах и со стороны представителей определенных слоёв общества. Основой данных танцев послужили показ изящных манер, благородной осанки, безмерной почтительности, которые были неотъемлемой частью благородных придворных людей. Придворные–благородные танцы дали начало многим изящным танцам, которые исполняются на больших мировых сценах на сегодняшний день и радуют изяществом и красивой пластикой исполнения.

Одним из этих танцев является балет, которых относится к четвертому этапу развития танца.

4. Балет –как четвертый этап развития танца, который несет в себе определённые суммированные движения, законы и правила исполнения. С течением времени в развитии данного танца возник специальный язык, передающий сложные движения души и тела. Язык танца балет весьма трудный, так как для изучения данного «языка» учатся десятилетия своей жизни *балерины* – танцующая балет (женского рода) и *балерин*–танцующий балет (мужского пола).

5.Пятый этап развития танца обхватывает современный этап, где люди танцуют вальс, фокстрот, квикстеп, краковяк, поленьку, танго, самбо, румба, шейк, джайв, рил и многие другие, при исполнении которых соблюдается особый стиль и «поддерживается особый разговор» между танцующим и смотрящим танца, или танцующим и танцующей.

Развитию европейской танцевальной культуры способствовало ассирийские, древнеегипетские и древнегреческие религиозные празднества и танцевальное искусство Древнего Востока. Первыми танцорами были пантомимисты, которые появились в эллинистическое время, движения которых медленно перешли в Древнем Риме к пантомиме. Пантомима – «вид сценического искусства, в котором главным средством создания художественного образа является пластическая выразительность человеческого тела, жест, мимика». Театрализация танца в Европе произошла в средние века с участием жонглёров, шпильманов и скоморохов. В этот исторический период впервые появились *морески* – сюжетные танцевальные сцены, которые в дальнейшем поспособствовали появлению танца балет.

Парный круговой трёхдольный австрийский танец –*ландлер* превратился постепенно в известный вальс.

В конце XIX века появился танец свободный, пластический или ритмопластический танец– «*модерн*», который исполнялся на специальных танцевальных площадках, баллах и танцевальных барах.

Постепенное историческое развитие способствовало появлению все новых направлений и стилей в танцах как: *фольклорные танцы*- народные танцы, которые исполнялись прежде всего для себя а потом для зрителей;*ритуальные танцы,* имевшие символическую ценность, носящий духовный смысл;*танец балет*– выражающий характер, мысли и страстьтанцующего путём мимических движений, и который с течением времени создал следующие направления: романтический, классический, современный; *бальные танцы*– «танец, который служит для массового развлечения и исполняется парой или большим количеством участников на танцевальных вечерах (балах)», способствующий появлению танцев *лансье, лендлер, галоп, канкан, полька, мазурка, полонез и танцы вальс-бостон, ту-степ, уан-степ, блюз, фокстрот, квик-степ, чарл-стон* возникшие из стран Северной и Южной Америки. Появились разновидности бальных танцев– спортивный бальный танец, которые в свою очередь делятся на 2 программы: европейскую – *Standart, Modern* или *Ballroom*:медленный вальс, венский вальс, медленный фокстрот, танго и квикстеп (быстрый фокстрот), латиноамериканскую – Latin: *самба, ча-ча-ча, посодобль, румба и джайв*. Акробатический танец –вид танца перешедшее в вид спорта, где танцоры–спортсмены соревнуются в техническом мастерстве и передают выразительность исполнения сложных акробатических и танцевальных элементов под музыку. Афроамериканский народный танец *свинг* –танец с укороченным ритмом и джазовыми танцами. Направление эстрадные танцы – разновидность сценического танца, чаще всего танцевальная миниатюра носящая развлекательный характер.

Танец *модерн* – один из направлений современных зарубежных танцев, который зарождался на базе свободного танца, дунканизма, танца босоножек, ритмопластический танца, не полностью отходящийв традиционные балетные формы.

Streetdance –уличный танец –это разновидность танцевального стиля, который развивался в любом доступном открытом пространстве как: танцевальных вечеринках, школьных дворах, в парках и ночных клубах. Обычно этот вид танца считается частью культуры района или улицы, где они были созданы представителями этих местностей. Ярким примером уличного танца является *brake-dance*, который имеет в свою очередь определенные виды.

Таджикское танцевальное искусство наряду с другими видами искусств: поэзией, музыкой, живописью также имеет богатую духовную историю, которая берет своё начало с древних времен. Формирование танцевальных стилей, жанров в таджикском языке основано на творчестве древневосточных иранцев, прожившие на территории Средней Азии, Афганистана, Пакистана, Ирана, Восточного Туркестана.

Основное развитие и формирование тематических образов музыкально-танцевального искусство таджикского народа осуществлено в эпоху древности и раннего средневековья. Историческое развитие музыкально-танцевальной традиции таджикского народа отражали духовно-культурную жизнь этого народа. Основой для зарождения танцев данных эпох послужили музыкально-танцевальные и пантомимические ритуальные представления. Яркими примерами для вышесказанного могут послужить древнеперсидские свадебные танцы вокруг костра, среднеазиатские танцы с огнем, танцы на ходулях.

Древняя эпоха и эпоха раннего средневековья формировали основные тематические образы музыкального и танцевального искусство на основе эпических, религиозно-обрядовых представлениях предков таджикского народа. В танцевальных традициях отражающие религиозно-культовые аспекты жизни различных этнических групп, относящиеся к таджикскому народу, просматривались общие черты. Такие формирования наблюдались в древнегреческих мифология, в гимнах «Авесты», в исторических описаниях и художественных памятниках. Согласно историческим источникам особый отпечаток поставил в танцевальном искусстве таджикского народа явление шаманство, действие которых включило в себя пение для вызова духов, и исполнение танца под аккомпанемент дойры.

Буддистская культово-ритуальная танцевальная практика хорошо прослеживается во времена Кушанского царство с объявлением буддизма государственной религией. Найденные скульптурные изображения музыкантов и танцоров, несмотря на буддийскую тематику, отражали и имели трактовку иранских бактрийских элементов.

Другим важным элементом исторического танцевального искусство таджикского народа считаются – «*масхарабозӣ*» –шутовство, действия которого сложились на основе различных видов и жанров народного творчество. Масхарабозы–шуты сымпровизировали текст, спонтанно во время

выступления, танцевали, использовали цирковые элементы.

Термин «рақс» – танец и описание разных его видов ярко описаны в средневековых художественных памятниках. Яркими примерами вышесказанного могут послужить произведения Низами – «Хамса», «Хисрав и Ширин», произведения НосираХусрава, Аттара, Мавлави, Манучехри, ХокониИШервони, Соиба и многих других, где данный термин отмечен как арабское слово обозначавшее: «пӯёдавидан», «пуёрафтан», «ҳаракати пӯёӣ»– динамика танца, двигаться в такт. В произведениях поэтов отмечены не только слова «рақс»–танец, «раққос»–танцор, «рақскунон»–танцуя, но и использованы слова «роққосӣ», «рақсон» в значении танцевать, «раққосхона» в значении место, где исполняются танцы, «раққосот»– танцовщица[9,7].

В начале XX векана территории Бухары, Самарканда,Кирмана, Шахрисабза было распространено особый вид искусство народных профессиональных танцовщиков–*созанда*. *Созанда*–жанр национального таджикского музыкально-танцевального искусство и его исполнители. В дальнейшем во дворцах эмиров создавались профессиональные танцевальные труппы, где набирались особо талантливые *созанда* и способные парни–танцоры из бедных семей. Танцевальный театр женской половины при дворе бухарского эмира назывался –«*урдаи хосагӣ*» (личный гарем), которым руководила сама мать эмира [5, 21-22].

Как показало историческое изучение танцевального искусство таджикского народа основой первых видов танцев послужил синкретизм– единство танца, музыки, песни, игры и пантомимы, которое прежде всего опиралось на художественное творчество с разработкой художественного образа. Художественный образ в танце в свою очередь воспроизвел жизненные реалии, историческое и этническое прошлое народного творчества.

Классовое деление общество способствовало появлению народного (фольклорного), любительского (самодеятельного) и профессионального танцевального искусства.

Согласно региональному разделению танцевального искусство, в таджикском языке также существуют три стиля: танцы горных народов, танцы народа Бадахшана и танцы народов равнин и жанровые танцы, которые отличаются формой движений, структурой и использованием музыки во время этих танцев.

Согласно региональным особенностям танцев таджикского народа, они отличаются своими географическими и культурными проявлениями. Опираясь на эти особенности, танцы разных регионов не похожи друг на друга. В каждой из них отражаются специфические движения каждой этнической группы, соблюдение темпа танца на основе разности ритма музыки, костюмов, танцевальных атрибутов, чувственности. Исходя из этого, танцы народов горных районов отличаются от танцев народов равнин.

К танцам горных народов относятся танцы народа Каратегина и Дарваза, Куляба и Фелгари, где танцы особенно исполняются под аккомпанементом дойры, чанга, дутара, таблы и гижжака. К терминологии танца горных народов относятся, прежде всего, названия танцев, которые отражали непосредственно обыденную жизнь горных регионов. Названия танцев как: «Қошуқбозӣ»–танец с деревянными ложками, название танца Уратюбинского района, «Қумбак», «Яксара», «Роғӣ», «Аспакпаррон»–названия танцев Дарваза, берущее начало из музыки[69,46], Кулябские танцы «Остин» – рукава, «Рақси дойира»–танец под дойру, «Табақбозӣ»– танец с табаком – деревянной тарелкой, «Таблакбозӣ»–игра на табле, «Рақси мор» – танец змеи [8,284].

Для исполнениятанцев народов Бадахшана также используют термины «рақс, раққоси»–танец, «раққос»– танцор, в которых отражается философия, природа танца. Танцы народов Бадахшана как и в других районов делятся на мужские виды танца–*рақсҳоимардона* и женские танцы–*рақсҳои занона*, при гендерном отличии также отличаются сопутствующая терминология каждого танца. Согласно источникам танцевальной терминосистемы оно включает в себя более 17 названий танцев, которые были популярны в середине XX века в шугнанском, рошткалинском, рушанском, ишкашимском районах и исполнялись народными танцорами и лучшими представителями коллективов художественной самодеятельности и профессионального искусства. Все эти танцы имели сюжетное начало и передали изобразительные и символические характеристики, к которым относятся:«Рақси кабутар» (танец «Голубь»), рақси «Рақси уқоб» (танец «Орёл»), рақси «Сегоҳ» (танец «Три ритма»), рақси «Ғулғунча» (танец «Бутон»), рақси «Аравон» (танец «Течение»), рақси «Росто» (танец «Прямой»), рақси «Раҳпо» (танец «Ход ног»), рақси «Шамшер» («Танец с саблей»), рақси «Кӯза» («Танец с кувшином»), рақси «Кошуқ» («Танец с ложками»), рақси «Қадам» («Танец шагов»), рақси «Бӯстон» (танец «Цветник»), рақси «Марворид» (танец «Жемчуг»), рақси «Рӯмол» («Танец с платком»), рақси «Гул» («Танец с цветком»), рақси «Косибӣ» (танец «Ремесло»), рақси «Чӯпонӣ» («Танец пастуха»), рақси «Ресанда» («Танец прядения нитей»), рақси «Дарав» («Танец косарей»), рақси «Бофанда» («Танец вязальщиц»), рақси «Аспак» («Танец лошадки»), рақси «Пишпақ» («Танец со стрелой»), рақси «Нозанини Шуғнон» – танец «Красавица Шугнана», рақси «Аспакбозӣ» – («Танец лошадки»), «Рақс бонай»–(«Танец со флейтой»), «Рақс бо ғижжак» –(«Танец

с гижжаком»), «Рақс борубоби бадахшонӣ»– («Танец с Бадахшанским рубабом»), рақси «Раҳпои Вахонӣ»–(«Танец Ваханскийрапо»), рақси «РаҳпоиРӯшонӣ»–(«Танец Рушанский рапо»), «Чӯббозӣ»–(«Танец с посохом»), рақси «Пойамал»– (танец «Поминальный танец»), рақси «Рақси масхарабозӣ»–(«Шуточный танец в исполнении двух мужчин»), рақси «Дилак» – («Танец сердечный в исполнении четырёх мужчин»), рақси «Калтакбозӣ»– («Танец с палками в исполнении четырёх мужчин и многие другие») [17, 224].

Таджикские танцы народов равнин бытуют на территории северного Таджикистана, некоторые из которых, в связи с историческими событиями, исчезли из народной культуры. К этому стилю таджикского танца относятся танцы больше встречающиеся в городе Канибадам и Ходжент и вБӯстонском, Истаравшанском, Аштском и Зафарабадском районах. К ярким терминам танцевального искусство данного направления относятся следующие танцевальные единицы: «Полкаи Хуҷандӣ»– Ходжентская полька, «Рақси мастчоҳӣ»–Матчинский танец, «Нағорабазм»– игра нагора, «Базмикалон»–зрелищный танец, «Рақси ду зону»– танец на двух коленях, «Остинатаҷунбон»–движение рукавов– наименование согдийских танцев связанные с этнической общностью, послужившие для создание танца или его ареала; «Рақс борӯймол»–танец с платочком, «Рақс болаган»–танец с лаганом, «Рақс бочойникваписла», «Кордбозӣ»–танец с ножами, «Шамшербозӣ»–танец с саблями– наименования танцев постепенно уходящие из обихода культуры народов равнин; традиционные танцы: «Чорчиллик», «Яккақарсақ», «Ироқ», «Яллобозӣ», «Қароқбозӣ» и многие другие [14, 175].

К жанровым единицам таджикского танца можно отнести следующие виды танцев:

1. Танцевальные единицы, имитирующие птиц и животных: «Шербозӣ»– танец льва (старинный Бухарский танец), «Уқоб–базай» (Уқоббозӣ)–танец орла (вид Бадахшанского танца), «Лаклакбозӣ»–танец аиста, «Рақси лак-лак ва қурбоқа»–танец аиста и лягушки (стариные таджикские танцы), «Рақси кавк»–танец куропатки, «Гургбозӣ» или «Арғишти гург»–танец волка, «Аспакбозӣ»–танец коня, «Рақси мор»–танец змеи ;

2. Танцевальные единицы отражающие трудовую деятельность представителей того или иного региона: «Шибитз»–танец шелкопряда (танец народа Рушана), «Чеб–базай» –танец с деревянными ложками (танец народа Бартангского и Рушанского районов), «Гилимифт» или «Моҳутбофӣ» – танец выделки сукна(танец народа Хуфа), «Арғишти ошпазӣ»– танец приготовление еды (кулябский танец) ;

3. Религиозные и ритуальные танцевальные единицы: «Рақси сӯгворӣ» или «Пойамал»– поминальный танец (танец бартангских кишлаков, Рушанского района),

4. Танцевальные единицы лирических танцев: «Текисбозӣ»– медленный танец, «Резабозӣ»– танец с подборными шагами (женский танец Уратюбинского района), «Чапакбозӣ»– танец известен также в гончинском районе под названием «Чапак–чапак», танец хлопанье в ладоши, «Ришин раққосай» или «Ду қурса»– танец двух мужчин (разновидность рушанского танца);

5. Боевые танцевальные единицы: «Чӯббозӣ»–танец с посохом, «Шамшербозӣ»–танец с саблями, «Кордбозӣ»– танец с ножами, «Наскак-базай»–танец богатыря Наскак;

6. Танцевальные единицы с музыкальными инструментами: «Рақс бо ғижжак»– танец с гижжаком, «Рақс бонай»–танец с флейтой, «Рақс бодутор»–танец с дутаром, «Арғишт бодойира»– танец с дойрой;

7. Единицы предметного танца: «Рақс бочойникупиёла»–танец с чайником и пиалой (танец районов Уратюбе), «Рақс бокушчак» (Рақс бокӯза)–танец с кувшином (танец Рушанского и Шугнанского районов), «Рақси ангуштпона»– танец, исполняющее на ритме созданным на четырех пальцах (танец Канибадамского района), «Рақс борӯймолча»–танец с платочком, «Қошуқбозӣ»– танец с ложками, «Рақси остин»–танец с рукавами;

8. Единицы шуточных танцев: «Бозӣбо муқоми занакӣ ё арғишти занакин»–танец –шуточная имитация женских движений в танце со стороны мужчины переодетый в женскую одежду (кулябский танец), «Арғишти мардакин»–танец, имитация мужского танца со стороны женщин, «Арғишти масхарабозӣ»– танец шутов, «Қоч-базай» –«Рақси шикам»–танец «большого» живота – шуточный танец толстяка;

9. Единицы комедийных танцев: «Хориш» – имитация чесание тело, которая исполняется в комедийной форме (танец Айнийского и Пенджакенткского районов);

10.Акробатические и жонглёрные танцевальные единицы: «Тағорабозӣ» или «Тавоқбозӣ»– танец с тарелочками исполняющее на ходулях с исполнением сложных акробатических элементов, «Чӯббозӣ»–танец на ходулях, «Рақси зангбоз» – танец, прикрепленных к ногам танцоров колокольчиков, которое при определенных ритмах и исполнении акробатических элементов создают определенный звук.

Профессионально-хореографическое танцевальное искусство таджикского народа также является неотъемлемой частью танцевальной сферы, которое опирается на определенные нормы и

каноны. Эти нормы и каноны сложились в древние времена, и имеют особые социальные функции в современном мире. Клычева Н.А. разделяет следующие социофункциональные сферы бытования в современном мире:

1. Профессиональное хореографическое искусство светского направления, использованное на мероприятиях «дворцово-церемониальной практике» государственного значения, участие профессиональных коллективов в мероприятиях.

2. Народно-профессиональное танцевальное исполнение подчиненное всем требованиям и нормам бытующее в народе, связанное с художественным обслуживанием семейных и народных праздников [4, 73].

Современное профессиональное танцевальное искусство таджикского народа развивается по трём направлениям: фольклорно-этнографическому, художественно-композиционному и техническому направлениям.

Фольклорно-этнографическое направление танцевального искусство обусловлено тем, что танцевальная культура каждого региона Таджикистана имеет свои этнические особенности, которые определяются географическими, климатическими, природными условиями, в которых сочетаются музыкальная, танцевальная символика каждой этнической группы. Главными носителями этого направления в народные массы являются фольклорно-этнографические ансамбли, которые создают с помощью профессиональных балетмейстеров яркие номера согласно их замыслу. Опираясь на эту данность, понятие «танец» разделяется на две части: «ракс»– «чистый танец», которое неимеет в основе сюжета и «ракси мавзӯгӣ»– танец, передающий сюжет, где количество танцующих определятся в зависимости от замысла балетмейстера [4,75].

Художественно-композиционное направление развития профессионального искусство таджикского танца основан полностью на постановках балетмейстеров, где танец исполняется строго в пространстве сцены с исполнением геометрических фигур, танцевальных рисунков и декоративных и орнаментных характеристик. Основой этого направления служит эстетические цели: воспитание у зрителя чувство красоты, гармонии души и тело. Примерами данного направления могут, послужит классические таджикские танцы, исполняющиеся на основе классической музыки: «Шашмақом», «Муноҷот», «Соқинома» и многих других.

Третье направление развитие профессионального хореографического искусства –техническое, основан на традиционной школе таджикского танца, на технике и сложных технических приёмах как: разных «чархов»–вращений на месте, по кругу, по диагонали; «чархимиён»–вращений корпуса или талии; «хам шудан»–движение нагибание корпусастоя, сидя, лёжа на сцене. Техническое направление развитие таджикского танца в профессиональной сфере способствует развитию лучших традиционных приёмов танцевальной культуры таджикского народа.

Обзор исторических и этнолингвистических аспектов танцевального искусства с компонентами танцевальной терминологии в английском и таджикском языках показал, что танцевальное искусство в обеих культурах пережил определенные исторические трансформации, которые способствовали развитию, появлению все новых танцевальных направлений и стилей. В обеих культурах, начиная с древних времен, в танце отражались духовно-религиозное восприятие окружающего мира, выражалось эмоциональное состояние при восприятии этого мира. Далее оно дало истоки для появления новых видов танца, для более точного выражения чувств и передачи эмоционального фона танцора, жанровое отличие танцевального искусство передавало этническую характеристику каждой этнической группы данных культур и на фоне современного этапа развития танца произошли глобальные изменения в хореографическом направлении танца. Все эти данности ещё раз доказывают что, невзирая на культурное происхождение, человечество почти одинаково проходит исторические этапы развития той или иной сферы жизни. Культурно-танцевальная сфера жизни человечества также прошел свой исторический поэтапный путь к совершенству. Совершенство в области танца понятие абстрактное, так как пока человечество существует, существуют массы людей, существуют массы идей и будут они реализоваться для развития каждого жизненного пути, в том числе и для развития танцевального искусство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова А. Танцевальное искусство Таджикистана. / А. Азимова.– Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957.– 47 с.
2. Аюбджанова Ф.Традиционные таджикские танцы (Текст)/ Ф. Аюбджанова – Худжанд, 2000. –96 с.
3. Барсов А. Танцевальный словарь. Перевод с французского. / А.Барсов .– М.,2012.–С.437.
4. Блок Л.Д. Классический танец. История и современность. / Л.Д. Блок – М., 1987.–С.343.
5. Буянова Л.Ю. Термин как единица логоса. / Л.Ю. Буянова. – Краснодар, 2002. – 184 с.
6. Буянова Л.Ю. Терминологический словарь корневых гнезд языка науки./Л.Ю.Буянова.– Краснодар, 2005. –С.452.
7. Володина М.П. Теория терминологической номинации. /М.П. Володина.–М., 1997. –С 137с.
8. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учебное пособие / Б. Н Головин., Р.

Ю. Кобрин.–М., 1987. – 104 с.
9. Гринев С.В. Терминологические заимствования: Краткий обзор современного состояния вопроса./ С.В. Гринев // Вопросы заимствования упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов. – М., 1982.–С.76-85.
10. Гринев С.В. Введение в терминоведение. / С.В.Гринев. – М., 1993. – 309 с.
11. Климов А.А. Основы русского народного танца./А.А.Климов. –М.,1981.–342с.
12. Клычева Н. А.Основные направления в развитии профессионального танцевального искусства в Таджикистане. Текст. / Н. Клычева // Паёмномаифарҳанг. –2001. –№4.– С.56-58.
13. Клычева Н.А. Танцевальное искусство таджиков: история и современность. / Н. Клычева.–Душанбе, 2019.–542с.
14. Кавракова Н. Состояние и перспективы подготовки специалистов в области хореографического искусства.(Текст). / Н. Кавракова //Паёмномаифарҳанг. – 2001. – № 4. – С. 50-54.
15. Карапетьян А. Э. Терминосистема танца в английском и русском яыках: лексико-семантический и лингвокультурный аспекты: дис… канд. фил. наук.– 10.02.20/ А. Э Карапетьян .–Краснодар, 2008. – С.159.
16. Лейчик В.М. Обоснование структуры термина как языкового знака понятия/ В.М. Лейчик //Терминоведение. – М., 1994, Вып.2. – С.72.
17. Львов Н. Материалы к истории таджикского театра (текст) / Н. Львов // Труды гос. центр.музея имени А. Бахрушина – М. –Л.: Искусство, 1941 – С.145-161.
18. Народный танец: Проблемы изучения.– СПб., 1991. – С.212.
19. Нурджанов Н. Олами беканори рақси тоҷик. Очерки таърихи-назарӣ./ Н. Нурджанов.– Душанбе, 2004 – 340 с.
20. НурджановН. Баъзе масъалаҳои санъати рақси тоҷик. Матн. / Н. Нурджанов // Шарқи сурх – 1961, № 9. – С.102-113.
21. Назаров М. Санъатихалқиҷоҷик. / М. Назаров.– Сталинобод, 1961 – 292с.
22. Нурджанов Н. Дар олами балет. (Матн)./ Н. Нурджанов.– Душанбе: Ирфон, 1975.– 64 с.
23. Нурджанов Н. Балет. (Матн) / Н. Нурджанов.– Душанбе: СИЭСТ, 1978 – ч. 1 – С.361 – 362.
24. Петров Н. Опыт методики обучения танцам в учебных заведениях и суждения по вопросам, касающиеся танцев. / Н. Петров.– М., 1903.– С. 177.
25. Супсранская А.В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории./ А.В. Суперанская, Н. В.Подольская, Н. В. Васильева.– М., 1989. – 246 с.
26. Проценко А. Танцевальное искусство Таджикистана. / А.Проценко.– Душанбе: Ирфон, 1979. – 104 с.
27. Ткаченко Т. Народный танец/ Т. Ткаченко.– М.: Искусство, 1954. – 47 с.
28. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии/ Л.Б. Ткачева.– Томск, 1987. – 198 с.
29. Фомин А.С. Понятие «танец» и его структура./ А.С. Фомин //Народный ганец: Проблемы изучения. — СПб., 1991. – С.60.
30. Эндрюс Т. Магия танца. Ваше тело как инструмент силы. /Т.Эндрюс–М., 1996.–547с.
31. https://ru.wikipedia.org › wiki › Танец

ИСТОРИКА - ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОСВЕЩЕНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАНЦА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье изучены историко-этнолингвистическое освещение терминологической системы танца в английском и таджикском языках с точки зрения сравнительного анализа. При изучение терминологии танца в английском и таджикском языках, в статье прежде всего определены виды танцев исходя из региональной и этнокультурной характеристики. В терминологической системе английского и таджикского языках наряду с исконно английскими и таджикскими терминами также наблюдаются термины заимствованные из других языков. Первоначальным терминообразующими словами послужили сами названия танцев этих двух языков, так как согласно их лексическому значения переопределялась сама суть танца. Наряду с этим каждый танец сопровождался определенными движениями, костюмами, антуражам, что сами по себе пробрели роль термина в каждом танце: Morrisdance – танец Моррис: основные термины танца: baldric– разноцветные повязки танцоров, Fool –«шут» – неформальный второй танцор, beast – ряженный, одетый в костюм животного как: лошадь, олень, баран и других, rushcart–камышовой повязки;Longsworddancing –танец с длинными мечами: «Tommy» – персонаж, парень бегло комментирующий танец и фигуры исполняющие танцорами, «Betty» — «девушка», роль которой исполняет бородатый крупный мужчина в женском одеянии; Hornpipe– танец Хорнпайп: «Hornpipe» Horn –рог, pipe-труба, Jive – танец джайв : шаг (step)→приставка (console) →шаг (step), медленным шагом назад (slowstepback).В таджикском языке также же определена такая тенденция появления терминов танца на основе самой сути танца. Ярким примером выше сказанного может послужит Бухарский стиль танца «ларзон» (букв. – встряхивание ладоней рук), исходя из прямого значения слово «ларзон» появились определённые движения–термины данного

танца как: «сари зонубозӣ» – танец колен), «елка кокиш» или «остинбозӣ» – встряхивание плеч,«кажрафтор» – круговые движения, «сари синабозӣ» –танец груди, «кафтларзон» – хождение на коленях,«синаларзон» –встряхивание полусидя справо налево,«кулбанд» – связка мизинцев, «пешонабозӣ» – танец головы, «доманбозӣ» –встряхивание подола, «кафтафшон» – бесконечное встряхивание, «қарс» – хлопки, «қушқарс» – двойной хлопок, «чарх» – волнообразное движение и её варианты: «чархидутарафа», «чархидомон», «чархимиён», «қадам» – шаги и её варианты: «ором қадам», «майдақадам», «жумонда», «кашида», «бишкаста» и тгд.

Ключевые слова: *терминология танца, историко-культурное освещение, классификация, культурное наследие, разносистемные языки, региональное разделение, виды танца, терминообразующие слова.*

HISTORY - ETHNO-LINGUISTIC COVERAGE OF DANCE TERMINOLOGY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article studies the historian - ethno-linguistic coverage of the terminological system of dance in the English and Tajik languages from the point of view of comparative analysis. When studying the terminology of dance in the English and Tajik languages, the article first of all defines the types of dances based on regional and ethno-cultural characteristics. In the terminological system of the English and Tajik languages, along with the original English and Tajik terms, there are also terms borrowed from other languages. The initial term-forming words were the very names of the dances of these two languages, since according to their lexical meaning, the very essence of the dance was redefined. Along with this, each dance was accompanied by certain movements, costumes, entourage, which in themselves stole the role of the term in each dance: Morris dance - Morris dance: basic dance terms: baldric - colorful bandages of dancers, Fool - «jester» - an informal second dancer, beast - masqueraded, dressed in an animal costume like: a horse, a deer, a ram and others, rush cart - reed bandage; Long sword dancing - a dance with long swords: «Tommy» is a character, a guy briefly commenting on the dance and figures performing dancers, «Betty» is a «girl», whose role is played by a large bearded man in women's attire; Horn pipe - Hornpipe dance: «Horn pipe» Horn - horn, pipe-pipe, Jive - jive dance: step (step) → prefix (console) → step (step), slow step back (slow step back). In the Tajik language such a tendency for the appearance of dance terms on the basis of the very essence of the dance is also determined. A striking example of the above can be the Bukhara style of dance «larzon» (literally, shaking the palms of the hands), based on the direct meaning of the word «larzon», certain movements-terms of this dance appeared as: «sari zonobozzi» - knee dance), «tree kokish «or» ostinboz - shaking the shoulders, «kazh raftor» - circular movements, «sari synaboz» - breast dance, «kaft larzon» - kneeling, «sina larzon» - shaking half-sitting from right to left, «kulband» - a bunch of little fingers , «peshonaboz» - head dance, «domanboz» - shaking the hem, «kaftafshon» - endless shaking, «vars» - clapping, «ush vars» - double clapping, «charkh» - wave-like movement and its variants: «charhi dutaraf», «charhi domon», «charkhi miyon», «vadam» - steps and its variants: «orom vadam», «maida vadam», «zhumonda», «kashida», «bishkasta» and so on.

Key words: *dance terminology, historical and cultural coverage, classification, cultural heritage, languages of different systems, regional division, types of dance, term-forming words.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бойбутаева А.М.– *ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишкадаи давлатии санъат ва фарҳанги Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода. Суроға:Ҷумҳурии Тоҷикистон, 736000, ш.Душанбе, куч.Ҷомӣ 30/3. Телефон: (+992 90 2441844), Email: adolatboybutaeva @ gmail.com.*

Сведения об авторе:

Байбутаева А.М. *–ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного Института культуры и искусств имени М.Турсунзаде. Адрес: Республика Таджикистан, 736000, г.Душанбе, ул.Джоми 30/3, телефон (+992 90 2441844), Email: adolatboybutaeva@gmail.com.*

Information about author:

Boybutaeva A.M.–*Assistant of the foreign languages department at the Tajik State institute of Art and Culture named after M.Tursunzade. Address: Republic of Tajikistan, 736000, Dushanbe city, 30/3 Jomi street. Phone:(+992 90 2441844), Email: adolatboybutaeva @ gmail.com.*

УДК 80/81
ББК 1

THE LEVEL OF USAGE OF ARABIC ADVERBS IN THE TAJIK LITERARY LANGUAGE REFERRING TO THE XVIII-TH CENTURY (on the example of the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi)

Ashrapov B.P.
Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov

Introduction. Determination of morphological, syntactic, lexico-semantic peculiarities of adverb is considered to be one of the most important and crucial issues in the sphere of Tajik linguistic studies. A number of scholars in linguistic studies have done extensive researches beset with the consideration of grammatical peculiarities of adverbs and other auxiliary parts of speech in modern Tajik literary language, and have clarified the functions, peculiarities, meanings and positions of the formers and other parts of speech as well. It is well-grounded that in modern Tajik literary language adverbs are divided into the following subgroups functionally and semantically: manner, similarity, quantity and degree, time and place, cause and purpose.

Academician B.N. Niyozmuhammadov underscores that «adverb has been formed and included into morphology as the last part of speech formed from other parts of speech historically» [22» p.56].

The objects of the corpus of our study are certain considerations beset with the level of usage of particles in the Tajik literary language referring to the XVIII-th century (on the example of the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi).

The subject of the corpus of our study is the historical production referred to as «Tuhfat-ul-knoni» belonging to the XVIII-th century depicting different historic events of the Manghtys` state.

The aims of the corpus of our study are:

- to dwell on the role and place of adverbs in terms of their function and meaning;
- to compare the relevance of the theme explored with modern Tajik literary language;
- to canvass some distinctive peculiarities of adverbs.

In «Tuhfat-ul-khoni» all kinds of adverbs are used: simple, derived, compound and complex ones. A number of researchers who dwelt on the language of historical productions - B. Sharifov («Badoe'-ul-waqo'e» by Vosifi) [13], O. Sulaymonov («Ta`rikhi Bayhaqi») [12], G. Kamolova (Majmu`-ut-taworikh) [6] underscored that in the above-mentioned works, compound and complex adverbs were rarely used. However, our factual materials concerning the corpus of the study show that in «Tuhfat-ul-khoni» such kinds of adverbs are used on the contrary, more frequently than other ones.

It is worth mentioning that in «Tuhfat-ul-khoni» there are a number of original Arabic adverbs and the latters are used over time as Tajik adverbs being observed in certain cases. The distinctive peculiarity of the relevant part of speech is mostly evident in Arabic borrowed words. A group of such borrowed words can be found «in the written literary productions appertaining to the XVIII-th century» [1, p. 101-109; 2, p. 122-131] and most of them are both preserved and used in modern Tajik language, as follows: ***alalfavr*** *(7, 7/11» 31/57)»* ***alhol*** *(7, 253/503)»* ***alassaboh*** *(7, 24/44» 76/150» 127/252» 131/260» 149/295» 197/391» 215/427)»* ***filmasal*** *(7, 29/54» 48/92» 160/317)»* ***anqarib*** *(7, 31/57» 32/60» 46/88» 190/377» 195/388» 270/537)»* ***alhaq*** *(7, 160/317)»* ***filhol*** *(7, 217/432),* ***okhirulamr*** *(7, 47/89)»* ***alalkusus*** *(7, 231/459)»* ***qarib*** *(7, 237/472)»* ***filjumla*** *(7, 168/334)* and several other ones are found in this or that of our written literary-historical legacies. One of the most distinguished peculiarities of adverb lies in the fact that of its being derived from the Arabic suffix –**an**=-ly. In the Tajik language the relevant sign is used as an adverbial suffix ***tanvin*** and in Arabic it is a means of expression of the grammatical phenomenon that of the category of case.

The level of usage of Tajik adverbs, especially derived ones formed by dint of the relevant suffix, such as: ***umuman, zohiran*** which not were ones and the same in Persian-Tajik language in its historic periods. For instance, Arabic adverbs with **-an** do not occur in «The History of Sistan». L.P. Smirnova lays an emphasis upon the idea that among these adverbs only **«haqqan»** is used in the mentioned historical production and other Arabic adverbs are not characteristic for the relevant work [11, p.22]. However, the

adduced analysis and consideration in reference to the theme explored show that the role of **tanvin** in building new adverbs from the original material of Tajik is almost non-existent, while in «Ta`rikhi Bayhaqi» such kinds of adverbs as **«zuran, zabonan»** [12» p.128] are frequently used. Of course, as a result of our research we came across the adverbs derived from Arabic ones with **-an** and they are occurred mostly frequently. In «Tuhfat-ul-khoni» totally 46 derived Arabic adverbs are used: ***ibtidoan*** *(7, 14/26» 158/314» 182/362» 211» 273/544» 277/551» 279/555» 286/569);* ***zohiran*** *(7, 37/69» 14/26» 76/149» 92/181» 212/421» 251/500» 258/514);* ***khususan*** *(7, 70/135» 3/4» 17/29» 147/291» 230/458» 245/488» 269/536» 274/545» 288/574» 290/577);* ***mujaddadan*** *(7, 179/356, 203/404);* ***sobiqan*** *(7, 75/147, 137/271, 179/356, 195/388, 219/436).* Additionally, in the corpus of our study the following are used only once: ***umuman*** *(7, 230/458);* ***solisan*** *(7, 98/193);* ***zimnan*** *(7, 128/254)»* ***sarehan*** *(7, 128/254);* ***ahyonan*** *(7, 88/173, 147/291, 224/445);* ***avvalan*** *(7, 5/8);* ***doiman*** *(7, 169/335);* ***tulan*** *(7, 245/488);* ***ehtiyotan*** *(7, 222/442);* ***akhiran*** *(7, 273/544):* …**avvalan** zikri nasabi komroni to ajdodi uzomash sokhta oyad, ba`d az on zubdai holoti volidi buzurvori u masturi raqami ikhtisor gardad (7, 5/8); …**zohiran** kamari taraddudu say` bar miyoni khidmatgorii amiri shavkatayobu sohibuddavlati olijanob basta (7, 76/149).

It is worth stressing that in the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» there are a number of compound Arabic adverbs. They are formed by means of the conjunctions **va**=and,**-u**=and» **yo**=or and also by dint of the adversative Arabic conjunction **av**=or. The conducted observations and comparisons with other historical productions belonging to the explored period (the XVIII-th century) testify that the relevant Arabic adverbs are not only characteristic of «Tuhfat-ul-khoni», but typical of the literary language of the period under consideration either. Into the bargain, such kind of adverbs were used until the XIX-th century (on the example of «Zafar-Name Khusravi». Adducing the result of collecting relevant examples, it becomes clear that Muhammadvafoi Karminagi resorted to the conjunctions of both Tajik and Arabic in some cases to connect two Arabic adverbs with **tanvin.**

B. Sharifov quoted the following sentence on the subject of conjunction **«chun»** to prove his assumption: «Chun ba ghayri talaqqi kaminaro tariqe namud, **taw`an va raghbatan** on multamasotro qabul namud» [13, p.218]. Although B. Sharifov did not consider the relevant unit as an adverb, it can be said that such complex Arabic adverbs were also common in the XVI-th century: ***taw`an av karhan*** *(willingly or unwillingly – A.B.) (7, 25/45, 37/69, 116/229, 188/373» 193/383)»* ***tav`an yo karhan*** *(7, 194/386)»* ***ikhtiyoran av iztiroran*** *(voluntarily or compulsorily – A.B.) (7, 123/243),* ***qahran va qasran*** *(unconditionally – A.B.) (7, 156/309),* ***sam`an va toatan*** *(audibly and obediently – A.B.) (7, 196/390» 234/466),* ***aslan va qat`an*** *(really and naturally) (7, 83/163),* ***farazan va haqiqatan*** *(7, 28/52),* ***zohiran av botinan*** *(outwardly and inwardly – A.B.) (7, 46/87» 221/440):* …sui utbai uliyo shitoft va **sam`an va toatan** kamari khizmati iqboli zafaramsol bar natoqi itoatu inqiyod bast (7, 235/467), ….navohii eshonro **qahran va qasran** intizo` namuda… (7, 156/309, 272/542), …**banochor** dasti tahavvur az ostini ghayrat barovarda… (7, 73/142). The above-adduced examples testify that Muhammadvafoi Karminagi resorted to complex Arabic adverbs ***«qahran va qasran»*** as a synonym of the Tajik one ***«banochor»***.

In regard to the above-mentioned topic Muhammadvafoi Karminagi used only once the Arabic adverb **aban an jaddin** (from generation to generation – A.B.). This is considered to be one of the distinctive features of the corpus of our atudy: …bo khonadoni salotini zaviehtirom tabaqai eshonro **aban an jaddin** izzi musoharat az jonibayn bud… (7, 91/179).

As well as, Khusrav Farshedvard underscores the main point associated with the relevant issue referred to as: «the point that can be made in the way of using the element «tanvin» in this book, such as **azizan va mukarraman, tulan va arzan, haqan summa haqin, hoiban-hasir, ghoniman-zofiran** and **favjan ba`da favjin**, which were less common before, but later they became more typical in our language referring to the VI-th - the VII-th centuries» [3, p.509].

As a result of the adduced observations and assumptions one can assert that in «Tuhfat-ul-khoni» the usage of a number of size and degree Arabic adverbs is rather tangible. Here refer: ***biaqsalghoyat*** *(7, 6/9» 32/60» 52/100» 56/108» 67/129» 101/200» 120/237» 154/306» 168/333» 178/354» 214/425» 246/489» 279/555) = very, extremely,* ***bilghoyat*** *(7, 7/12» 14/26) = extremely.* The relevant phenomenon is one of the distinguished peculiarities in this work. According to our statistical method it became clear that the adverb **biaqsalghoyat** is widely used: …to u niz dar zabti qavonini muhimmoti muhofazati kheshtandori biaqsalghoyat kushad… (7, 52/100), …ba nihoyati qillat rasid va garonii narkh **bilghoyat** shiddat anjomid

va qahtu usrat ba nav`e istilo yoft… (7, 14/26).

In the language of «Tuhfat-ul-khoni» the word **«hamesha»** which belongs to the group of temporal adverbs and a number of complex Arabic adverbs ***doimulavqot*** *(7, 60/116),* ***abaduddahr*** *(7, 58/112, 80/158),* ***doimulvaqt*** *(7, 28/51, 58/112)* are more widely used than **«hamesha»** as a synonymous one. It should be noted that in the historical productions «Majmu`-ut-taworikh [6] and «Badoe'-ul-waqoe`» [12] they are not linguistically specific: …ta`lifi qubuli duston va tarkibi havoshii dushmanoni u **abaduddahr** sobit va **doimulvaqt** soir bod! (7, 58/112), …vukaloi mu`tamili u **doimulavqot** ba khidmati ostoni jalolatoshyon hoziru mulozim budand… (7, 60/116).

Arabic adverbs among which muzof and muzofun ilahi (congruent and modifier) are most essential entered the Tajik language in the same grammatical form, but as converted into complex words. Therefore, it is worth mentioning that Arabic prepositions were also used in some cases in the work to form compound Arabic adverbs which are considered to be temporal ones, including: ***okhirulamr*** *(7, 20/35, 283/564),* ***min avvalilamr*** *(7, 39/74» 111/220» 112/222» 137/272» 165/328» 190/378» 233/463» 240/478)»* ***avvalulamr*** *(7, 239/476)»* ***fi-s-sini va-l-ashhor*** *(7, 155/308)»* ***alo marri-d-duhur va-l-afqot*** *(7, 146/290):* …ya`ne dar didai pindori jumhuri sighoru kibor ***fi-s-sini va-l-ashhor*** ravshanu mujallo gardond (7, 155/308)» **Okhirulamr** ba on diyor tasallut yofta… (7, 20/35).

One of the distinctive features of the Tajik literary language of the XVIII-th – the XIX-th centuries is that in this period there are more complex Arabic adverbs than Tajik ones, including **«ruz az ruz, sol az sol** etc.». They are formed by dint of the Arabic prefix **fa** = past, after: ***onan faonan*** *(7, 16/28» 18/31» 60/115» 130/257» 131/259» 167/332» 257/512» 272/541» 274/545) (gradually – A.B.),* ***yavman fayavman*** *(7, 7/12» 9/15» 19/34» 55/106» 60/116» 139/276» 146/289» 159/316» 260/518» 274/545) (day by day – A.B.).* Muhammadvafoi Karminagi often uses the above-mentioned adverbs as Tajik ones. It is worth mentioning that these units are occurred neither in modern Tajik literary language nor in the following historical production [6; 11; 12; 13]: **Onan faonan** surati izdiyodi guruh karda va tazoufi juyush mar`i meshud… (7, 64)» …umed az mabdai qiyos on ast, ki **yavman fayavman, balki onan faonan** fuyuzoti mutavali va futuhoti nomutanohiro qarini omol va radifi ahvoli in khonadoni buzurgvor kard… (7, 274/545).

Thus, by virtue of izofat **«ba`di=after»** the compound Arabic adverb **«onan ba`di onin»** is canvassed in the corpus of our study as used only once: Hazrati hoqoni komgor ba`d az futuhoti bisyor, ki **onan ba`di onin** az tavorudi latoifi ghaybi mushohada farmud (7, 60/115), …dar in khonadon **batnan ba`di batnin va qarnan ba`di qarnin** sobitu barqaror dar arsai ruzgor yodgor bimonad… (7, 37/69). In the last example, the compound Arabic adverbs are used collectedly which is considered to be one of the grammatical features.

In the language of «Tuhfat-ul-khani» a number of adverbs are used as sets of phrases formed by the Arabic prefix **bi** + comparative degree of the adjective **«af`al».** They function as quantity and degree adverbs and are very common and productive in the term of their level of usage*:* ***biaslahi say`e*** *(7, 103/204)»* ***biaslahi vajhe*** *(7, 12/22» 31/58» 34/63» 282/562)»* ***biahsane vajhe*** *(7, 69/133» 96/190)»* ***biaqbahi vajhe*** *(7, 128/253)»* ***biakmali asbob*** *(7, 20/35)»* ***biakmali mutamanniyot*** *(7, 145/287)»* ***biakmali shitob*** *(7, 254/505)»* ***biatami vajhe*** *(7, 28/52» 147/292» 153/303» 161/320)»* ***biaqdami sur`at*** *(7, 121/239» 122/242» 134/265» 137/272)*: …**biatammi vajhe** alhol maqosidi muzodoti khudro tehsil namoyand va **biakmali sur** fi muzoroti savonehi guzashtaro ba vuqu` orand… (7, 28/52)» …tariqi uburi sipohi qiyomatvufur **biahsali vajhe** muyassar shavad… (7, 31/58).

Conclusion. To sum it up, one can come to the conclusion that the historical production under consideration reflects diverse and colorful grammatical «peculiarities of the literary language appertaining to the XVII-th – the XVIII-th centuries» [1, p. 101-109; 2, p. 122-131]. The conducted exploration dealing with the lexical and morphological features of the language of the historical production in question allows us to get acquainted with the history of the Tajik language in the mentioned period and to summarize its grammatical changes in the course of evolution.

In reference to the distinctive peculiarities of adverbs one can assert that the relevant part of speech, like other ones, is the most widely-used in the material of our study. Commonly, designing on the premise of the adduced result of analysis beset with adverbs we can assess them as follows:

The adduced researches and comparisons have shown that a number of complex Arabic adverbs are present in the work considered. A number of such adverbs can be found in the written heritage of the XVII-th – the XVIII-th centuries, and most of them are preserved and used in modern Tajik language. They are

formed by means of conjunctions **va**=and, **-u**=and, **yo**=or and also by dint of adversative Arabic conjunction **av**=or. The conducted observations and comparisons with other historical productions belonging to the explored period (the XVIII-th century) testify that the relevant Arabic adverbs are characteristic not only for «Tuhfat-ul-khoni», but are typical of the literary language of the period under consideration either.

REFERENCE LITERATURE:

1. Ashrapov, B. P. Consideration on the Place and Role of Subordinate Conjunctions in «Tuhfat- ul-khoni» by Muhammad Vafo Karminagi / B. P. Ashrapov // Bulletin of Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian Sciences. – 2017. – No 4(73). – P. 101-109.
2. Ashrapov, B. P. The Place of Poly-Affixes in the Tajik Literary Language of the XVIII-th Century / B. P. Ashrapov // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian Sciences. – 2015. – No 3(64). – P. 122-131.
3. Farshedvard» Khusrav. Some View on the Dictionary of Prefixes and Suffixes of the Persian Language / Khusrav Farshedvard. // The Book of Literature. The first edition. - Tehran: Zawwar, -1386hijra. - pp. 90 - 95.
4. Grammar of Modern Tajik Language. Part 1. Phonetics and Morphology. - Dushanbe: Knowledge» 1985» – 356 pp.
5. Ismoilov» I. Adverb in Modern Tajik Literary Language / I. Ismoilov. - Dushanbe: Cognition, 1971. - 86 pp.
6. Kamolova, G. Morphological Peculiarities of «Majmu`-ut-tavorikh» / G.Kamolova. - Dushanbe: Knowledge,1984. - 91 pp.
7. Karminagi» M. Donation of Khoni. / M. Karminagi. Manuscript (№1426) of the Institute of Language,Lliterature, Oriental Studies and Written Heritage under Tajikistan Republic Academy of Sciences
8. Kuzieva, N.M. Comparative Analysis of the Category of Number of Nouns in Tajik and Arabic Languages / N.M. Kuzieva // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. – 2014, No. 2 (58). - pp. 215-220.
9. Muhammadvafoi Karminagi. Tuhfat-ul-khoni / The authors of introduction, text editing, copying, research and catalogues by Jamshed Jurazoda and Nurullo Ghiyosov. - Khujand: The Light of Enlightenment»- 2017. - 419 pp.
10. Niyozmuhammadov, B. Tajik Language Morphology / B. Niyozmuhammadov» L. Buzurgzoda. - Stalinabad: Educational and Methodological Department» 1941. - pp. 57 - 59.
11. Smirnova L.P. The Language of «The History of Siistan» (grammar, vocabulary). – Ldt.: synopsis of candidate dissertation in philology. 1965. - 32 pp.
12. Sulaymonov» O. Morphological Peculiarities of «Ta`rikhi Bayhaqi»: Dissertation for candidate's degree in philology: 10.02.22. / O. Sulaymonov. - Khujand» 2008. – 150 pp.
13. Sharifov, B. Morphological Peculiarities of «Badoe`-ul-vakoe`» by Vosifi / B. Sharifov. - Dushanbe: Knowledge, - 1985. - 232 pp.

THE LEVEL OF USAGE OF ARABIC ADVERBS IN THE TAJIK LITERARY LANGUAGE REFERRING TO THE XVIII-TH CENTURY
(on the example of the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi)

The article dwells on the level of usage of arabic adverbs in the Tajik literary language referring to the XVIII-th century on the example of the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi. It is underscored that determination of morphological, syntactic, lexico-semantic peculiarities of adverb is considered to be one of the most important and crucial issues in the sphere of linguistic studies. Proceeding from the conducted exploration, the author of the article adduces brief information about kinds of adverbs, such as simple, derived, compound and complex ones.

*It is elicited that one of the most distinguished peculiarities of adverb lies in the fact of its being that derived from the Arabic suffix –**an**=-ly. In the Tajik language the relevant sign is used as an adverbial suffix **tanvin**. However, the adduced analysis beset with the theme explored shows that the role of **tanvin** in building new adverbs from original Tajik is almost non-existent in the language of the work under*

consideration. It is worth mentioning that in the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» there are a number of compound Arabic adverbs formed by the following conjunctions ***va****=and,* ***-u****=and»* ***yo****=or.*

It is concluded that the historical production under consideration reflects diverse and colorful grammatical peculiarities of the literary language appertaining to the XVII-th – the XVIII-th centuries. Considering the level of usage and morphological features of Arabic adverbs we got familiarized with the history of the Tajik language of the mentioned period and summarized its grammatical changes in the course of evolution.

Key-words: *adverbs, Arabic adverbs, derived and compound adverbs, Tajik literary language, level of usage of Arabic adverbs.*

УРОВЕНЬ УПОТРЕБЛЕНИЯ АРАБСКИХ НАРЕЧИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ XVIII-го ВЕКА

(на примере исторического произведения под названием «Тухфат-уль-хони» Мухаммадвафои Карминаги)

В статье рассматривается уровень употребления арабских наречий в таджикском литературном языке, относящемся к XVIII веку, на примере исторического произведения под названием «Тухфат-ул-хони» Мухаммадвафои Карминаги. Подчеркивается, что определение морфологических, синтаксических, лексико-семантических особенностей наречия считается одним из важнейших и актуальных вопросов в области языкознания. На основе проведенного исследования автор статьи приводит краткие сведения о видах наречий, таких как простые, производные, составные и сложные.

Выявлено, что одна из наиболее характерных особенностей наречия заключается в том, что оно образовано от арабского суффикса – ***an****=-ly. В таджикском языке соответствующий знак используется как наречный суффикс, которым по сути является* ***-танвин****. Однако приведенный анализ, связанный с исследуемой темой, показывает, что роль* ***-танвин*** *в построении новых наречий из исходного таджикского языка практически отсутствует в языке рассматриваемого произведения. Следует отметить, что в историческом произведении под названием «Тухфат-уль-хони» встречается ряд составных арабских наречий, образованных следующими союзами:* ***ва=и» - у=и» йо=или****.*

Делается вывод о том, что рассматриваемое историческое произведение отражает разнообразные и красочные грамматические особенности литературного языка XVII-XVIII вв. Рассмотрение уровня употребления и морфологических особенностей арабских наречий позволяет нам познакомиться с историей таджикского языка в указанный период и обобщить его грамматические изменения в ходе эволюции.

Ключевые слова: *наречия, арабские наречия, производные и сложные наречия, таджикский литературный язык, уровень употребления арабских наречий.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ашрапов Баҳодурҷон Пӯлодович *- Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, унвонҷӯйи кафедраи грамматикаи забони арабӣ Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузар. Мавлонбеков 1. E-mail: bahodur.ashrapov@mail.ru Тел.: (+992) 929-08-83-44*

Сведения об авторе:

Ашрапов Баходурджон Пулотович *- Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, соискатель кафедры грамматики арабского языка. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1. E-mail: bahodur.ashrapov@mail.ru Тел.: (+992) 929-08-83-44*

Information about the author:

Ashrapov Bahodurjon Pulotovich *– Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, applicant of the department of Arabic grammar. Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1. E-mail: bahodur.ashrapov@mail.ru Tel.: (+992) 929-08-83-44*

ТАЪСИРПАЗИРИИ НОСИРИ ХУСРАВ АЗ АШЪОРИ АБУАБДУЛЛОҲИ РЎДАКӢ

Беронов Ҷ. С.
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Абармарди олами адабиёт, султони шоирон, асосгузори адабиёти классикии форсу тоҷик Ҳаким Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар тӯли зиёда аз ҳазор сол олами маънии адабиёти тоҷикро ҷило медиҳад. Ин шоири ширинсухан ва жарфандеш бо суханони соҳибмаънии худ олами шеъри тоҷикро қувват мебахшад ва ҳар як суханвари адабиёти куҳанбунёди тоҷик пайваста аз ӯ пайравӣ намуда, афкор, андеша ва сабку услуби ӯро дар ашъори хеш истифода мекарданд.

Бесабаб нест, ки ҳанӯз дар асри 12 Низомии Арӯзӣ дар «Чаҳор мақола»-аш Абуабдуллоҳи Рӯдакиро Сулотони шоирон ва Соҳибқирони шоирӣ дониста, бо эҳтироми баланд таъкид месозад, ки барои ҳар як соҳиби шеъру сухан равшан ва возеҳ аст, Рӯдакӣ Соҳибқирони шоирӣ аст:

Эй он ки таън кардаӣ дар шеъри Рӯдакӣ,
Ин таън кардани ту зи ҷаҳлу кӯдакист.
Он кас, ки шеър донад, доданд, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист [4, с.45].

Ҳамчунин Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон»-и хеш дар бораи падари шеъри форсии тоҷикӣ менависад: «Чунон закӣ ва тезфаҳм буд, ки дар ҳаштсолагӣ Қуръонро ба тамом ҳифз кард ва қироат биомӯхт ва шеър гуфтан гирифт ва ба воситаи ҳусни савт, дар мутрибӣ уфтод ва уд биомӯхт ва дар он моҳир шуд ва Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ӯро тарбият кард» [17, 98].

Агар ба осор ва афкори шоирон ва суханварони адабиёти тоҷик назар андозем, ба ашъор ва осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бо эҳтироми бузург ишора намуда, андешаҳои ӯро дар мавридҳои гуногун дар суханашон истифода менамоянд.

Қисмати асосӣ Ҳаким Носири Хусрав, ки аз зумраи бузургтарин соҳибқаламони олами адабиёти классикии форсу тоҷик маҳсуб меёбад ва дар пойдории назми тоҷик саҳми босазои худро гузоштааст, аз Устод Рудакӣ бо эҳтироми хосса ёдоварӣ шуда, сабку услуб ва равиши андешаҳои инсонпарваронаи ӯро идома додааст. Носири Хусравро аз рӯи чанд хусусияти услуби шеърӣ ва баёни андешаҳояш пайрави бевоситаи султони шоирон Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ донистан ба маврид аст. Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки Носири Хусрав дар осораш аз номи устод Рӯдакӣ чор маротиба расман ёдрас шуда, андешаҳои гуногуни шоирро ифода менамоянд. Ан ин нуқтаи назар равшан мегардад, ки муносибати Носири Хусравро бо А. Рӯдакӣ дар чанд самт метавон маънидод кард.

Аввалан, ёдоварии номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар ашъори Носиири Хусрав нишонгари эҳтиром гузоштан ба шеъру сухани ноби тоҷикӣ буда, ба ин хотир аз падари шеъри тоҷикӣ пайваста ёдовар мешавад. Баъдан сабку услуби нигориши Носири Хусрав бо сабки Хуросонӣ, ки хоси шеъри Рӯдакӣ аст, сахт вобастагӣ дорад. Зеро Носири Хусравро яке аз охирин намояндагони сабки Хуросонӣ шуморидан ба маврид буда, дар ашъори ӯ ин сабкро мушоҳида кардан мумкин аст. Бино ба андешаи донишманди эронӣ Алии Даштӣ: «Аз миёни қудамо шеваи сухани Носири Хусрав ва беш аз ҳама ба сабки сухани Рӯдакӣ наздик аст. Бо ин тафовут, ки гуфтаҳои Рӯдакӣ равонтар, мардумитар ва бо рӯҳи отифии хонанда ҳамсозтар аст, дар сурате ки Носири Хусрав пайваста бо ҷанбаҳои ақлӣ сару кор дорад ва гуфтаҳояш ранги эҳтиҷоти фалсафӣ ё каломӣ дорад» [9, с.31].

Аз рӯи сабку усуб ва вазну қофия низ ашъори Носири Хусрав ба сухани А. Рӯдакӣ наздикии зиёд дорад. Ин ҳамбастагиро дар қасидаҳои ҳар ду шоир баръало мушоҳида менамоем.

Қасидаи Рӯдакӣ:

Эй он ки ғамгиниву сазоворӣ,
В-андар ниҳон саршак ҳамебозӣ.
Рафт он ки рафту омад, онки омад,
Буд, он ки буд, хира чи ғам дорӣ.
Ҳамвор кард кард хоҳӣ гетиро,
Гетист! Кай пазирад ҳамворӣ… [9, с.34].

Носири Хусрав низ дар ин вазну қофия қасидаи муфассале сурудааст, ки мазмуни ахлоқӣ ва фалсафӣ дорад:

Тамйизу ҳушу фикрату бедорӣ,
Чун дод хира-хира туро борӣ.
То кор бандӣ ин ҳама олотро,
Дар ғадру макру ҳиллату таррорӣ.
То ҳамчу мур бе хуру бе пӯшиш,

Кӯшиш куниву мол фароз орӣ.
Аз холу амм ба ноҳақ биситонӣ,
В-он гаҳ ба Зайду Холид биспорӣ…[14, с.129].

Ҷанбаи дигари муносибати Носири Хусравро бо Рӯдакӣ дар истифодаи забони ноби форсӣ тоҷикӣ дониста, Носири Хусрав бо фахр ва эҳтироми баланд иброз медорад, ки сухани Рӯдакӣ саросар панду ҳикмат ва тарғибгари зӯҳду тақво аст. Аз ин хотир, худро пайрави сухани ӯ медонад:

Ашъори зӯҳду панд басе гуфтаст,
Он тирачашм шоири равшанбин.
Он хондаӣ, бихон сухани Ҳуҷҷат,
Рангин ба ранг маъниву пандогин [14, с. 33].

Дар навбати дигар, андешаҳои панду ахлоқии ин ду саромади сухан бо ҳам тавъам буда, Носири Хусравро идомадиҳандаи сухани устод Рӯдакӣ донистан қобили тазаккур аст. Чунонки аз мушоҳидаҳои адабиётшиносон ва муҳаққиқон равшан мегардад. Донишманди тоҷик Худоӣ Шарифов менигорад, ки: «Хусрав шеърашро аз ҷиҳати мазмун бо сухани Рӯдакӣ қобили қиёс мебинад ва ҳукми мақому арзишашро ба каси «кутуб хондаю дил равшан кардаю» бо илму ҳикмат огоҳ вогузор месозад. Шеъри Рӯдакӣ «панду зӯҳд» бошад, аз Хусрав «рангин ба ранги маънию пандогин» аст [16, с.278]. Ин андешаи муҳаққиқонро дар порчаҳои зерини ахлоқии Рӯдакию Носири Хусрав бар аъло мушоҳида менамоем:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад он чашм к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёт в-аз накӯкорӣ,
Киштие соз, то бад он гузарӣ [9, с.45].

Ин сабку услуб ва андешаи баён дар ашъори Носири Хусрав низ намоён мегардад:

Ба чашми ниҳон бин ниҳони ҷаҳонро,
Ки чашми аёнбин набинад ниҳонро.
Ниҳон дар ҷаҳон чист? озода мардум,
Бибинӣ ниҳонро, набинӣ аёнро.
Ҷаҳонро ба оҳан нашояд-ш бастан,
Ба занҷири ҳикмат бибанд ин ҷаҳонро [14, с.38].

Ҳар ду мутафаккир бар он бовараанд, ки ҷаҳонро танҳо ба чашми ақлу хирад нигоҳ бояд кард, зеро тавассути чашми зоҳир танҳо олами зоҳирро дидан мумкин асту халос ва олами ботин, ба чашми ақлу хирад ва дарки маънӣ зарур аст. Мақсади ҳар ду шоир аз ин сухан талқини нопойдории олами зоҳир ва абадияти олами бақо аст. Вале аз назари маънӣ шеъри Носири Хусрав маънии жарфтар ва маънигаротар аст.

Ҳарчанд мавзӯи дониш дар замони Носири Хусрав барои шеър нав набуд ва шоироне ҳамчун устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Шаҳиди Балхӣ ва фаровон бад он пардохтаанд, аммо вай низ ба ин мавзӯъ таваҷҷуҳе шоиста, буруз додааст, ки аз ҷойгоҳи дониш дар зиндагӣ гувоҳӣ медиҳад. Ҳакими Кубодиёнӣ нодониро нанг медонад ва донишро фахр мешуморад ва раҳнамоӣ мекунад, ки инсон бояд аз нанг бибурад ва дар талаби фахр бикӯшад:

Бибур аз нанги нодонӣ, талаб кун фахри донишро,
Магар як раҳ бурун ойӣ, ба ҳиллат з-ин рамаи ҳайвон [14, с.292].

Ҳар инсони муътадил ба қадри дониш ва имкони худ барои ҷамолу камол мекӯшад. Вале ҳар кас намедонад, ки ҷамоли аслӣ чист? Ва камол кадом аст? Ҳакими Носири Хусрав дар ин мавзӯъ муътақидан таъкид месозад:

Ҷамоли одамӣ дар ҳилм бошад,
Камоли одамӣ дар илм бошад [14, с.693].

Яке аз арзишмандтарин нукот дар осор ва афкори Ҳаким Носири Хусрав бузургдошти инсон мебошад. Ӯ дар маснавии «Равшаноинома»-аш менигорад, ки мухотаби инсон Худованд аст ва замину осмону ҳар чи ҳаст барои вай халқ шудааст:

Хитоб аз ҳақ ба ҷуз ту нест бо кас,
Агар дарёбӣ, ин маънӣ туро бас.
Замину осмон баҳри ту орост,
Аз он бархостӣ бо қомати рост [14, с. 691].

Шарофати одамӣ бар андеша ва хираду чашми саводи ӯст. «Илм аст, ки шарафи мардум бар ҳайвон бад он аст». Ва аммо Ҳаким аз инсон то инсон тафовут ҳам қоил аст; «Илм ба нафси мардуми нодон, ки ба манзалати сутур аст, аз доно, ки ба маҳалли фариштаст» [12, с.187]. Ҳадди камоли инсон бино бар гуфтаҳои вай огоҳӣ аст. Муҳим донистани ин нукта дар он аст, ки марҳилаи оғози ин огоҳӣ ва камоли инсон худшиносӣ мебошад:

Чунин гуфтаанд: рав бишнос худро,
Тариқи куфру дину неку бадро!

Гар ин раҳ сӯи Яздон аст роҳат,
Туро бас бошад ин маънӣ гувоҳат [14, с.691].

Шоир донишро болотар аз бахт медонад. Ба ин далел, ки бахт метавонад гоҳе ёр шавад ва гоҳе сиёҳ бошад, дар ҳоле ки дониш ҳамеша ширин ва равшан аст:

Дониш омӯзу бахтро мангар,
Аз дилат бахт кай зудояд занг.
Бахт обест гаҳ хушу гаҳ шур,
Гоҳ тираи сиёҳу гоҳ чу занг [14, с.354-355].

Ин андешаҳои ахлоқӣ, ки шаммае аз он ёдовар шуданд, қабл аз Носири Хусрав низ гуфта буданд, ки; «ин ҷаҳон саросар панд аст» [9, с.45]- и гуфтаи устод Рӯдакӣ худ гувоҳӣ аз он медиҳад. Носири Хусрав ҳам таъкид мекунад, ки ин сарои алфанҷғоҳи [андӯхтгоҳи] илму дониш аст ва одамӣ бояд ба талаби он машғул бошад.

Ёдовар бояд шуд, ки устод Рӯдакӣ як аср пеш айнан ин фикрҳоро таъкид сохта, аз ҷумла, донишро барои инсон дар баробари ҳама бадиҳо мисоли ҷавшан донистааст. Ҳакими Қубодиёнӣ дар ҳамин маънӣ доираи ташбеҳотро вусъат бахшида ва илму хирадро ба ҷои «сипар» тасаввур карда, худ ва фазлу адабро гурзу ханҷар шуморидааст. Чунонки мегӯяд:

Аз илму хирад сипар куну худ!
В-аз фазлу адаб дабусу сотур [14, с.301].

Носири Хусрав бо тамоми ҳастӣ худ таъкид мекунад, ки бояд илму дониш омӯхт. Вай бо тамсил насиҳат мекунад, ки ҷонро бо кафи ақл бояд шуст, чаро ки «Ҷони нодон ҳамеша дар азоб аст» [14, с.397]:

Бозӣ макун эй кабк ғилевож биёмӯз!
Зеро ки ба бозӣ нашавад кабк ғилевож.
Аз гург сафоҳиш ба лаби ҷӯй сухандон,
Ҷонро ба кафи ақл ҳаме шавиву ҳаме оз [14, с.128].

Носири Хусрав ба ин мавзӯъ бисёр мепардозад ва бо ёрии мисолҳои фаровон аз хонанда даъват мекунад, ки роҳи хирад ва саодатро ихтиёр намояд. Ба гуфтаи шоир тан чокари ҷон аст, на ҷон ғуломи тан. Ақл ҳокими ҷаҳл аст, на ҷаҳл фармондеҳи ақл. Вале агар худой накарда, ҳол баракс воқеъ гардад, файзу саодат аз зиндагӣ доман хоҳад барчид. Ва амну осоиш аз миён хоҳад рафт.

Лозим ба зикр аст, ки андешаҳои панду ахлоқӣ дар ашъори тамоми шоирони адабиёти тоҷик ҳамчун мавзӯъи суннатӣ ба шумор меравад, аммо сабку услуб ва нигориши ин мавзӯъ аз ҳамдигар тафовут дорад, вале услуби нигориши ахлоқиёти Носири Хусрав ба Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ наздикии фикрӣ ва воқеӣ дорад. Ин наздикӣ ва эҳтироми Носири Хусрав ба шеъри Рӯдакӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки ӯ нисбати давлати миллии тоҷикон, яъне давлати Сомониён, ки шоир пайваста дар осори худ бо дареғ ёд мекунад, сахт вобастагӣ дорад.

Хуросон з-оли Сомон чун тиҳӣ шуд,
Ҳама дигар шудаш аҳволу сомон [14, с.337].

Носири Хусрав на танҳо ба осори Рӯдакӣ муҳаббати хосса дорад, балкӣ нисбати ҳамаи намояндагони ин хонадон эҳтиром мегузорад. Ин бесабаб нест, ки шоир дар ашъораш «ҳоки Хуросонро ҷои адаб» гуфтааст ва афсӯс мехурад, ки дар замони ӯ ба ҷои онҳо шахсони нолоиқ ва бегона гирифта, фарҳанг ва адаби ноби тоҷикро хору залил намуданд.

Шояд чунин наздикии сабку услуб, нигориши маъноӣ ва соддагию равонии ашъори ин ду шоир сабаб мегардад, ки қитъаҳои зиёд ва абёти мутааддадеро ба ҳар ду шоир нисбат мекунанд. Аз ҷумла қитъаи:

Чун теғ ба даст орӣ, мардум натавон кушт,
Наздики Худованд бадӣ нест фаромушт.
Ин теғ на аз баҳри ситамгорон карданд,
Ангур на аз баҳри набиз аст ба чархушт… [14, с.519].

Ин қитъа дар ҳамаи нусхаҳои девони Носири Хусрав мавҷуд буда, ҳеҷ як аз муҳаққиқони осори Носири Хусрав саҳеҳан ба ки тааллуқ доштани онро қайд накардаанд. Гарчанде Алии Даштӣ ишора мекунад, ки Сайид Нафисӣ ин қитаъро дар Девони Рӯдакӣ овардааст ва исми ӯро низ дар поёни он меоварад, вале муҳаққиқони дигар дар ин маврид ишораҳое накардаанд.

Нуқтаи баъдии муносибати Рӯдакӣ ва Носири Хусрав ба эътиқодоти динии онҳо вобастагӣ дошта, таваҷҷӯҳи онҳоро ба дину ойин нишон медиҳад. Чи навъе ки аз сарчашмаҳои таърихӣ равшан мегардад, ҳар ду адиб ҳанӯз дар синни хурдсолӣ, яне нӯҳсолагӣ Қуръонро ҳифз кардаанд, ки ин на дар ҳамаи бузургони сухан дида мешавад. Мувофиқи ахбори «Боҳористон»-и А. Ҷомӣ, устод Рӯдакӣ дар синни хурдсолӣ қуръонро ҳифз кардааст ва дар мавриди Носири Хусрав ҳам дар ҳамин синну сол Қурон ба тамомӣ аз худ кардааст.

Муҳаққиқи тоҷик Худоӣ Шарифов дар таҳқиқоташ қайд мекунад, ки: «Ӯ [Носири Хусрав Б,Ҷ.] дар ҳамон овони ҷавонӣ Қуръонро ҳифз намуда, қариб дар тамоми улуми роиҷи ақлӣ ва нақлии

замонааш аз қабили арифметика, ҳисобу нуҷум ва фалсафаву калом дониши комил пайдо намудааст» [15, 20].

Таваҷҷӯҳи ҳар ду шоир ба Қуръон дар осорашон ҳувайдо буда, дар шеъру сухани онҳо ин китоби самовӣ дар мавридҳои гуногун, чун тазмини оёт, талмеҳоти қуръонӣ ва истифодаи алфози қуръонӣ дар сухани онҳо равшан ба назар мерасад.

Ба ақидаи Тоҳирҷонов ёд кардани Носири Хусрав аз Рӯдакӣ на танҳо дар он аст, ки: «Рӯдакӣ дар назми классик ва аз он ҷумла ашъори мадҳии форсӣ хушбаёнтарин шоири мадеҳасаро маҳсуб мешуд» [3, с.90], балки таваҷҷӯҳи ӯро ба дину ойин ва аз ҷумла, ба хонадони фотимӣ доштанашро низ равшан менамояд:

Ин фахр бас маро, ки ба ҳар ду забон
Ҳикмат ҳаме мураттабу девон кунам.
Ҷонро зи баҳри мидҳати оли Расул
Гаҳ Рӯдакиву гоҳе Ҳассон кунам [14, с.210].

Носири Хусрав аз он ифтихор дорад, ки ӯ бо ҳар ду забон шеър сурудааст ва танҳо мадҳе ки кардааст, он ҳам монанди Рӯдакию Ҳассон мадҳи Расул ва хонадони ӯ кардааст. Ба қавли муаллифи «Ҳакими суханвар» Худоӣ Шарифов дар шарҳи байти фавқуззикр ҳадафи Носири Хусрав: «барои худ фахр ба ду забон девони ҳикмат мураттаб кардану дар мидҳат ба мақоми Рӯдакиву Ҳассон расиданро кайфият медонад. Маълум аст, ки Рӯдакӣ тимсоли бузургӣ дар мадҳ ва Ҳассон дар ситоиши Пайғамабр аст» [15, с.173].

Донишманд ва муҳаққиқи тоҷик Қаландариён Ҳоким зимни таҳқиқоти хеш марбут ба робиттаи Носири Хусрав ва Рӯдакиро дар мавриди мадҳ чунин хулосабарорӣ менамояд: «Носири Хусрав, ки ағлаби шоирони дарборӣ ва маддоҳро таън мезанаду танз мегуфт ва онро на шоир, балки шеърфурӯш мехонд, шоир бояд миёни худ ва Рӯдакӣ иштироки ақидатӣ ёфта бошад, ки ашъори панду зӯҳди ӯро дар маркази қабул ва таҳсин қарор медиҳад» [4, с.51].

Абдулғани Мирзоев бо боварии том иброз медорад, ки: «Аз тарафи як нафар шахси мӯътабари мазҳаби исмоилӣ, ҳамчун Носири Хусрав, дар соҳаи мадҳи хонадони Пайғамбар ин тариқа пайрави Рӯдакӣ шуморидани худ чунин тасаввуротеро ба миён меовард, ки шояд ӯ ҳамон тамоилоти ба исмоилиҳо доштани Рӯдакиро дар назар дошта бошад» [16, с.134].

Муҳақиқи эронӣ Саидҳасани Тақизода дар муқаддима ба «Девон»-и Носири Хусрав аз таваҷҷӯҳи махсус доштани ӯ ба Рӯдакӣ ба хулосае меояд, ки Рӯдакӣ ҳам аз аҳли исмоилия будааст: «Аз як мисраи мансуб ба Рӯдакӣ, ки гӯяд: «Андар ҷаҳон ба кас магарав ҷуз ба Фотимӣ» [Лубоб-ул-албоб]. Агар ин ҳадс саҳеҳ бошад, дар ин сурат зикри хайри Носир аз ӯ мутаваҷҷеҳ мешавад» [4, с.31].

Мувофиқати маънавии ин ду шоир инчунин дар он аст, ки ҳар дуи онҳо ба хонадони Пайғамбар, ки дар замони онҳо давлати фотимиён парчамбардори ин хонадон буданд, равшан мегардад ва Носири Хусрав низ дар абёти зиёд ба ин нуқта ишораҳо дорад. Гарчанде дар ашъори Рӯдакӣ мадҳи фотимиён рӯй рост ба назар намерсад ва абёти зиёде аз ашъори ӯ аз миён рафтааст, шояд мисоли ин ашъор дар девонаш чашмрас буда, бо сабаҳои гуногун аз авроқи девонаш дур шудааст, аммо аз рӯи ахбори сарчашмашиносон таваҷҷӯъ ва муҳаббати ӯ ба ин хонадон равшан мегардад. Маъруфии Балхӣ шоири давраи Сомонӣ бо тазмини мисрае аз Рӯдакӣ ба ақидаи ӯ чунин ишора мекунад:

Аз Рӯдакӣ шунидам, султони шоирон,
К-андар ҷаҳон ба кас магарав, ҷуз ба Фотимӣ [9, с.51].

Вале дар ашъори Носири Хусрав мадҳи хонадони Пайғамбар ва махсусан, фотимиён қариб дар ҳар як қасидаи шоир омадааст ва шоир лоиқи мадҳро танҳо ин хонадон мешуморад.

Зи паси Фотимиён рав, ки ба фармони Худой,
Умматонро зи паси ҷадду падар роҳбаранд.
Ҷаддашон раҳбари деву парию мардум буд,
Сӯи ризвони Худову писарон з-он гуҳаранд [14, с.320].

Хулоса ҳамин тариқ, истиқболи андешаҳои шеъри Рӯдакӣ аз ҷониби Носири Хусрав мавриди таваҷҷӯъ буда, ҷанбаҳои зиёдеро метавон мисол оварад, ки Носири Хусрав аз Рӯдакӣ пайравӣ ва ҷонибдорӣ менамояд. Албатта ҳамбастагии ашъори ин ду саромади сухан ҷолиби қайд буда, дар баробари он тафовутҳои маъноӣ ва фикрӣ низ дар сухани онҳо бисёр дидан мумукин аст. Зеро сухани Рӯдакӣ агарчанде соддау равон ва дорои маъниҳои адабӣ бошад, сухани Носири Хусрав ғутавар дар фалсафаву калом буда, ҳар як андешаи ӯ бо соддагияш маъниҳои фалсафӣ ва ақлониву каломиро дар худ нигоҳ медоранд.

АДАБИЁТ

1. Абдулғанӣ Мирзоев. Рӯдакӣ ва замони ӯ. / Мирзоев Абдулғанӣ - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1958. - 237 с.
2. Абдулғанӣ Мирзов. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. / Мирзоев Абдулғанӣ –Ситалинобод: Нашриёти давлатии

Тоҷикистон. 1958. - 276 с.
3. Аълохон Афсаҳзод. Одамушуаро Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2008. 267 с.
4. Қаландаров, Х. Причины и предпосылки приверженя Насира Хусрава исмаилизму// Вестник педагогического университета. Серия общественных, гуманитарных и филологических наук. – Душанбе: // Издание Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ, 2014, № 1 (56). –С. 3-6.
5. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик/ Холиқ Мирзозода, китоби 2. –Душанбе: 1977. - 489 с.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Холиқ Мирзозода. китоби 1 қисми 2. –Душанбе: 1987. - 487 с.
7. Мирзоҳасанов Л. Шеъру шоирӣ аз нигоҳи Носира Хусрав/ Мирзоҳасанов Лаълҷуба. // Дирӯз, имрӯз ва фардо//– Хуҷанд: «ношир». 2005, саҳ. 425-434.
8. Муллоаҳмадов, М. ва Ҷоннисорӣ, Н. Рӯдакӣ ва суханварони ҳамрӯзгори ӯ/ Мирзо Муллоаҳмадов ва Носира Ҷоннисорӣ. –Теҳрон: 1387.- 264 с.
9. Рӯдакӣ, А. Девон / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Душанбе: «Бухоро», 2007. – 413.
10. Самарқандӣ, Д. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. –Теҳрон: 1338. -232 с.
11. Сайид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳвол уашъори Рӯдакӣ. –Душанбе: Эр-граф. 2000. 897 с.
12. Ғафуров Б. Тоҷикон.Нашриёти муосир. Душанбе, 2020. 970 Саҳ.
13. Тоҳирҷонов А. А. Рӯдакӣ. Рӯзгор ва осор [таърихи таҳқиқ]. Теҳрон, 1386.
14. Хусрав, Н. Девони ашъор/ Носира Хусрав. Дар ду ҷилд. Бо кӯшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. –Душанбе: 2009. - 1400 с.
15. Хусрав, Н. Девони ашъор/Носира Хусрав. –Душанбе: Адиб, 2010. «ахтарони адаб». -475 с.
16. Шарифов, Х. Рози ҷахон / Худоӣ Шарифов. – Душанбе: 2004. - 352 с.
17. Шарифов, Х. Сухане аз адабиёти миллӣ [маҷмӯи мақолаҳо] / Худоӣ Шарифов. Душанбе: Ирфон. 2009. - 477 с.
18. Шарифов, Х. Услуб ва камолоти сухан / Худоӣ Шарифов. Душанбе: Ирфон. 1985. – 172 с.
19. Ҷомӣ Абдураҳмон. Баҳористон/ Абдураҳмони Ҷомӣ. Душанбе: ИРфон, 1976. 169 с.

ТАЪСИРПАЗИРИИ НОСИРИ ХУСРАВ АЗ АШЪОРИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳим ва ҷолиби диққати муҳаққиқон ва адабиётшиносон башида шудааст, ин робиттаи маънавии шоирони баъдӣ бо Рӯдакӣ мебошад.

Ҳадафи мақола: Зеро шоиреро дар адабиёт ниҳоят кам пайдо намуд, ки ба ин абармарди олами адабиёт, султони шоирон, асосгузори адабиёти классикии форсу тоҷик Ҳаким Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ набахшида бошад ва ё ӯро пайравӣ накарда бошад. Агар ба шеъру сухани Носири Хусрав назар андозем ӯ аз чанд ҷиҳат бо шеъру сухани Рӯдакӣ рақобат дорад. Пайравӣ ва таъсирпазирии Носири Хусрав аз Рӯдакӣ сабабҳои зиёд дошта, дар мақолаи мазкур танҳо се самти робитта ва ҳамбастагии ашъори ин ду абармарди суханро бо ҳам таҳлилу баррасӣ шудааст.

Натиҷаи татқиқот: Дар навбати аввалан, бояд тазаккур дод, ки овардани Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ-султони шоирон дар шеъри Носири Хусрав аз он шаҳодат медиҳад, ки таваҷҷуҳи ӯ нисбати шеъру сухани ноби тоҷикӣ зиёд буда, ба ин хотир, аз сардафтари аадбиёти тоҷик муназзам ёдовар мешавад. Баъдан пайвастагии Носири Хусрав бо шеъри Рӯдакӣ дар он аст, сабку услуби нигориши Носири Хусрав бо сабки Хуросонӣ хеле наздик ва ҳамоҳанг аст ва хусусияти баъдии ин пайвастагӣ дар он зоҳир мегардад, ки мавзӯи панду ахлоқ ба он андозае ки дар ашъори онҳо дида мешавад, дар осори дигар саромадони сухан баробар ва ҳамрадифи онҳо дида намешавад.

Шояд чунин ҳамоҳангӣ бошад, ки дар мураттаб сохтани девонҳои ин ду шоир қитъаҳои зиёде дар ҳар ду девони инҳо оварда шудаанд. Ин ҷанбаҳои ҳамоҳангии осору ашъори шоирон дар он аст, ҳар ду шоир дар мактаби бузурги сабки Хуросонӣ тарбия ёфта, ба камол расидаанд. Ҳамаи ин хусусиятҳо дар мақолаи мазкур оварда шуда, таҳлил ва ба таври возеҳу равшан баён карда шудаанд.

***Калимаҳои калидӣ**: Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Носири Хусрав, Сомониён, Салчуқиён, сабки Хуросонӣ, Девони ашъор, панду ахлоқ.*

ВЛИЯНИЕ ПОЭЗИИ АБУ АБДУЛЛЫ РУДАКИ НА НАСИРА ХУСРАВА

Данная статья посвящена одному из самых важных и интересных вопросов для исследователей и литературоведов, а именно духовной связи последующих поэтов с Рудаки.

Цель статьи: В литературе не мало поэтов, которые бы не подражали Хакима Абу Абдулла Рудаки, великого писателя, султана поэтов, основоположника персидско-таджикской классической литературы. Если проанализировать поэзию Насира Хусрава, то можно выявить что он конкурирует с поэзией Рудаки по нескольким причинам. Причин влияния поэзии Рудаки на поэзию Насира Хусрава много, и в данной статье анализируются и обсуждаются только три аспекта связи и сплочённости поэзии этих двух великих мастеров слов.

По результатам иследования: Прежде всего следует отметить, что упоминание Абу Абдуллы

Рудаки – султана поэтов в поэзии Насира Хусрава свидетельствует о том, что он имел большой интерес к таджикской поэзии, а потому регулярно упоминает основоположника таджикской литературы. Следующая черта этой связи заключается в стиле письма Насира Хусрава, он очень близок и гармонирует со стилем Хорасана, другая причина даннойсвязи заключается в том, чтов поэзии обоих поэтов большое внимание уделяется вопросу нравственности, что не наблюдается в произведениях у других поэтов.

Вероятно, такая согласованность имеет место, и при составлении диванов поэтов многие стихи наблюдаются у обоих. Данная гармоничная связь сторон творчества поэтов, состоит в том, что оба поэта проходили великую школу Хорасанского стиля. Все эти особенности представлены, проанализированы и четко изложеныавтором в данной статье.

Ключевые слова: *Абуабдуллох Рудаки, НасирХусрав, Саманиды, Салджукиды, стиль Хурасан, Диван поэзии, нравственность.*

THE INFLUENCE OF ABU ABDULLAH RUDAKI'S POETRY ON NASIR KHUSRAW

This article is devoted to one of the most important and interesting questions for researchers and literary critics, namely the spiritual connection of subsequent poets with Rudaki.

Purpose of the article: There are many poets in literature who would not imitate Hakim Abu Abdullah Rudaki, the great writer, the sultan of poets, the founder of Persian-Tajik classical literature. If we analyze the poetry of Nasir Khusrav, we can find that he competes with the poetry of Rudaki for several reasons. The reasons for the influence of Rudaki's poetry on the poetry of Nasir Khusraw are many, and this article analyzes and discusses only three aspects of the connection and cohesion of the poetry of these two great masters of words.

According to the results of the stady, First of all, it should be noted that the mention of Abu Abdullah Rudaki - the sultan of poets in the poetry of Nasir Khusrav indicates that he had a great interest in Tajik poetry, and therefore regularly mentions the founder of Tajik literature. The next feature of this connection lies in the writing style of Nasir Khusrav, it is very close and in harmony with the style of Khorasan, another reason for this connection is that in the poetry of both poets much attention is paid to the issue of morality, which is not observed in the works of other poets.

Probably, such coordination takes place, and when compiling the sofas of poets, many verses are observed in both. This harmonious connection between the sides of the poets» creativity lies in the fact that both poets went through the great school of the Khorasan style. All these features are presented, analyzed and clearly stated by the author in this article.

Key words: *Abuabdulloh Rudaki, Nasir Khusraw, Samanids, Saljukids, Khurasan style, Divan of poetry, morality.*

Сведения об авторе:

Беронов Джумъа Саидюёевич *- кандидат филологических наук, доцент кафедры литетартуры Хорогского Государственного Университета им. М. Назаршоева. E-mail. behronov75@mail.ru Тел: (+992) 935972774;*

About the author:

Beronov Juma Saidyuevich *- Candidate of Philology Sciences, Associate Professor of the Department of Literature of the Khorog State University named after M. Nazarshoeva. E-mail. behronov75@mail.ru Phone: (+992) 935972774;*

ТДУ 891.550
ТКБ 83.3 тоҷ
Ҳ-51

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СОЛҲОИ НАВАДУМИ САДАИ БИСТ

Ҳасанова Б.Н.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Дар солҳои навадуми садаи гузашта даст ёфтани Тоҷикистон ба истиқлолияти миллӣ шароити мусоидро барои инкишофи адабиёт, аз ҷумла ҷанбаи публитсистии насри бадеӣ ба вуҷуд овард. Ба адибон имконе даст дод, ки дар интихоби мавзуъ, тарзу тариқи эҷод ва баёни андешаву оро озоду мустақил бошанд ва бештар ба тасвиру инъикоси воқеиятҳое сару кор гиранд, ки арзиши милливу умумибашарӣ дошта бошанд. Ҳамчунин дар ин давра нависандагон тавонистанд, ки ба гуфтани ҳақиқат, инъикосу тасвири воқеиятҳои иҷтимоии ба сарнавишт, ҳастии таърихӣ ва имрӯзу ояндаи миллат бевосита алоқаманд таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд.

Ин ҷараён заминаи воқеиро барои ташаккул ва таҳаввули насри бадеии публитсистӣ фароҳам

овард, ки аз ҷаҳати фарогирии мавзуву масъалаҳо, нигориши ҳуҷҷативу гоҳномаӣ (публитсистӣ) ва ҷусторҳои ҳунарӣ қобили таваҷҷуҳ мебошад. Дар ин равиш тамоюлҳои ҳунарии ба ҳам омезиш додани тадқиқи бадеӣ ва нигориши ҳуҷҷативу гоҳномаӣ низ дар наср равнақи тоза пайдо кард, ки дар якҷоягӣ бунёди насри воқеии бадеӣ ва ҷанбаи публитсистию зебоишиносии онро ташаккул ва таҳаввул бахшид.

Қисмати асосӣ. Дар заминаи осори бадеие, ки солҳои навадуми садаи гузашта дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чоп расидаанд, метавон ба ин натиҷа расид, ки дар ин давра нависандагон ба «бисёр масъала ва мавзуъҳои дар адабиёти собиқ шӯравии тоҷик маъмул» бо назари дигар нигариста, «арқому далел ва сарнавиштҳои нави инсонҳо»-ро ба тарзи нав «мавриди тадқиқи бадеӣ қарор» додаанд. Ҳамчунин дар насри ин давра, ба мушоҳидаи А. Набавӣ «диди бадеии тахассусӣ қувват гирифт ва реализми асил (ҳарчанд аз оҳанги танқидиву гоҳномаӣ холӣ набуд) бештар мақом пайдо намуд. Дар паҳлуи ин тағйироти сифатӣ кӯшишҳои инқилобӣ, тозаназарии сирф ва ба доираи тасвири бадеӣ кашидани тарзу усулҳои гуногун ва то ба ҳол дар адабиёти тоҷик номашҳур, балки мамнуъ низ мавриди таваҷҷуҳи аҳли адаб қарор гирифт» [3, с.257], ки минбаъд заминаи мусоидро барои ташаккули сабки хос ва усулҳои тозаи тасвири бадеии публитсистӣ ба вуҷуд овард ва таҳаввул бахшид.

Ба ин тартиб, дар ин давра дар ташаккули насри бадеии тоҷикӣ нақши таъсиргузор гузоштани мабдаи публитсистӣ ҳодисаи тасодуфӣ набуда, ба вазъи сиёсию иҷтимоии ҷумҳурӣ ва талошҳои фардии нависандагон дар шинохти воқеиятҳои зиндагӣ алоқаманд буд, ки минбаъд равиши хоси ҷустуҷӯҳои бадеии публитсистии онҳоро мушаххас сохт ва тадриҷан таҳаввул бахшид.

Маводҳои дар давраи мавриди назар дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чопшуда далели он аст, ки ҷустуҷӯҳои нависандагон дар эҷоди насри бадеии публитсистӣ ба ду равиш ҷараён гирифтааст. Дар равиши аввал нависандагони ин гуна осор мусаввири воқеияти замону моҳияти он буда, таълифоти онҳо тамоюлҳои ҷаҳоншиносии ононро ҳамчун публитсист ифода мекунад. Дар қолаби равиши дувум, ки тобеи қонуниятҳои эҷоди бадеист, бештар нависандагон публитсистикаи бадеиро дар алоқамандӣ бо махсусиятҳои ҳунарӣ ва зебоишиносии он мавриди истифода ва ҷустуҷӯҳои бадеӣ қарор додаанд [4, с.37 – 38]. Дар таҷрибаи нависандагони тоҷик ҳар ду равиш ҷойгоҳи хос дошта, таҳқиқ ва арзёбии бамуддаои он баъзе хусусиятҳо ва қонунмандиҳои ин навъи эҷоди бадеӣ ва дар замина моҳияти ҷустуҷӯҳои нависандагонро мушаххас месозад, ки дар ин мақола ба таври фушурда таҳлил ва арзёбӣ хоҳад шуд.

Бо ёрии таҳлили адабиётшиносӣ ва бакоргирии усули индуктивии таҳқиқ мушаххас гардид, ки нависандагоне, ки дар ин давра ба эҷоди насри бадеии публитсистӣ ва анвои гуногуни жанрии он пардохтаанд, пеш аз ҳама, дар инъикоси мавзуъ, моҳияти иҷтимоиву ахлоқии масъалаҳои мавриди назар, тасвири бадеӣ ва махсусиятҳои зебоишиносии осорашон таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда, дар ин замина ба бозёфтҳои эҷодӣ низ даст ёфтаанд. Дар ин замина равшании андешаву оро, ҳисомезӣ ва таъсиргузории таҳкияю тасвири воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳо хусусияти ҳунарии насри бадеии публитсистии замони мавриди назарро муайян менамояд, ки аз дастовардҳои адабиёти тоҷик, аз ҷумла насри ин давра аст.

Таваҷҷуҳи амиқи нависандагон ба мавзуъҳои муҳим ва тақдирсоз дар як давраи каҷдору марез, ки вазъи сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷумҳурӣ бо пош хӯрдани шӯравӣ ҳар лаҳза дар тағйир буд, далели масъулияти ҳунариву иҷтимоии онон дар назди онрӯзу ояндаи кишвар аст. Ба ифодаи Раиси вақти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Аскар Ҳаким «Назари адиб ба руҳи иҷтимоии замон бетафовут буда наметавонад, он ҳатман баҳое дорад. Дар шеър ин баҳо аён ба назар мерасад, зеро муфради ғиноӣ, ки аксаран сухан аз номи ӯст, бо шахси шоир қаробати наздике дорад ва шеър, ки бозгӯяндаи таассуроти ӯст, баҳои шоирро низ ифода мекунад. Дар наср агар ин баҳо аз номи ровӣ ва ё ин ё он қаҳрамон ба забон оварда нашавад, худи интихоби ҷузъиёт ва воқеа баён менамояд» [7, 8]. Ба ифодаи дақиқтар, баҳои нависанда ба авзои замон, танқиди норасоиҳои иҷтимоиву ахлоқии он дар осори ӯ бо тарз ва услубҳои гуногун ифода мешавад, ки баёнгари ҷустуҷӯҳои ҳунариаш дар ин замина мебошад. Ин тарзи нигориш, ки дар он тадқиқи бадеӣ бо ҷанбаи публитсистӣ ба ҳам созгор омадааст, дар таълифоти Урун Кӯҳзод, Сорбон, Саттор Турсун, Абдулҳамид Самад, Карокатуллоҳи Мирзо, Баҳманёр, Ҷонибек Акобиров, Муҳиддин Хоҷаев, Иноят Насриддин ва дигарон ба тарзҳои гуногун зоҳир шудааст ва ифодагари ҷустуҷуҳои бадеии публитсистии онҳо мебошад. Дар зайл мо баъзе вижагиҳои ҳунарии У. Кӯҳзод, А. Самад, М. Хоҷаев ва К. Мирзоро дар эҷоди публитситикаи бадеӣ таҳлил ва арзёбӣ хоҳем кард.

Дар аксари таълифоти индавраинаи У. Кӯҳзод тадқиқи бадеӣ ҳамроҳ бо нақли пурҳарорати ҳисомези публитсистӣ ба шаклгирии сохтори бадеию публитсистии мундариҷавию ҳунарии ҳикояҳову қиссаҳои ӯ мусоидат намудааст. Ин тарзи нигориш дар насри тоҷикӣ заминаи таърихиву фарҳангӣ дошта (8, 74), омили таконбахши он шароити иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки заминаро барои ҷустуҷуҳои тозаи нависанда ва ташаккулу таҳаввули он фароҳам овардааст. Дар ҳикояи «Се раҳакӣ аз се ҳизб» рӯҳи публитсистӣ яке аз шаклҳои зоҳир шудани манфиатмандии

шахсии нависанда дар роҳи тағйири авзои сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангии ватан буда, равиши мубориза, дахолати фаъолона, назари интиқодӣ ва иштироки бевоситаи ӯро ба ҷараёни воқеиятҳои зиндагӣ муҷассам месозад. Ин ҳикоя бори дигар ба ҳақ будани суханони зерини Ҳаким Карим гувоҳӣ медиҳад: «Ҳикояе, ки ҷӯши ҳаёт дар он набошад, ба нуҳ пул намеарзад» (5). Дар ин ҳикоя нависанда «ҷӯши ҳаёт»- заминаҳо ва омилҳову барангезандагони фоҷиаи миллии тоҷиконро, ки ҳадафи ҷудоиандозӣ ва мутеъ кардани мардуми Тоҷикистонро дошт, ба хонанда менамоёнад.

Урун Кӯҳзод дар мақолаи публитсистии «Ду фоҷиаи бузург дар як аср» навишта буд, «Таърих исбот кардааст: агар миллат аҳлу муттаҳид бошад, ягон қувва онро мутеъ карда наметавонад. Шикаст хӯрдан мумкин аст, вале мутеъ намешавад. Ва агар миллат ноаҳлу нотифоқ бошад, бозичаи дасти ҷоҳталабону ҷаҳонталабон мешавад ва ҳар кадоме аз онҳо мавриди мувофиқ ва дасти дароз ёбад, ба ҳар тариқе, ки хоҳад, онро бозӣ медоронад» [1, с.38]. Нависанда ин андешаро 24-уми сентябри соли 1995 дар айни авҷи ҷанги бародаркуш баён карда буд. Вале повести «Гардани ғам бишканед» соле қабл дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чоп расидааст. Дар ин повест нависанда фоҷиаи «дар асари номуросоии байни маҳалҳо, ки аз эътирозҳои даҳонӣ дар оилаҳо оғоз гирифта, дар давоми понздаҳ бист сол ба дараҷаи даъвоҳои рӯи майдону минбарҳо ва оқибат, ба як ҷанги бенизому беқоида ва хеле ҷоҳилона ва кушторҳои ваҳшиёна расид» (2, 93), бо камоли ҳунар ба тасвир гирифтааст. Назари танқидӣ ва зиндагисози ӯ оҳанги публитсистии повестро тақвият бахшида бошад ҳам, ҷанбаи бадеии онро коҳиш надодааст. Ба ин далел, дар мисоли ин повести нависанда метавон хулоса кард, ки публитсистикаи ӯ комилан мутааллиқ ба адабиёт буда, ҳамчун публитсистика низ арзишманд мебошад [4, 38]. Лиризм ва ҳисомезӣ аз афзалиятҳои ҷанбаи публитсистии осори бадеии нависанда мебошад, ки махсусият ва таъсиргузории ҳунари тасвиргариашро низ ба сароҳат нишон медиҳад.

Ин повести Урун Кӯҳзод тафсири бадеии публитсистии фоҷеаи «тафриқа андозу ҳукмронӣ кун» дар кишвар буда, нависанда онро «давоми шикамро муқаддам аз ҳама муқаддасоти ҷаҳон донистан ва натиҷаи сибқат надоштани гуфтору кирдор» [2, с.139] медонад ва «мавзӯи дигар... ва достони дигар» будани ин баҳсро таъкид меварзад, яъне хонандаро умедвор мекунад, ки сари ин мавзуъ ҳарфҳояш тамом нашудаанд ва ба ваъдааш вафо карда ҳикояи ғаррои «Се раҳакӣ аз се ҳизб» – ро менависад, ки аз назари мавзуъ, тарзи фарогирии масъалаҳо ва тасвир ҷолиби диққат мебошад.

Ин ҳикоя паҳлуи дигари ҳунари У. Кӯҳзодро дар инъикос ва шарҳу тафсири воқеиятҳои сиёсию иҷтимоие, ки солҳои навадуми садаи гузашта аз сари Тоҷикистон ва мардуми он гузашт ошкор менамояд, ки онро ба таври мухтасар метавон гароиши публитсистӣ унвон кард. Ба ифодаи дигар, ин таъбир қаринаи лотинии «публикус» буда, мавқеият ва тамоюли андешаву орои нависандаро дар фазои ақидатӣ ва сиёсиву иҷтимоии замон ифода мекунад. Ҳикояи ёдшуда бо сатрҳои зайл оғоз мешавад:

Дар шаҳри Себароз, ки панҷ маҳалла ва ҳабдаҳ гузар дорад, ба тақлид аз Шаҳри шаҳрҳо, ки панҷ ҳазор маҳаллаву ҳабдаҳ ҳазор гузар дошт, се ҳизби нав – ҳизби Бародарон, ҳизби Баробарон ва ҳизби Ҳамагон таъсис ёфт.

Ҳамаи ин ҳизбҳо як даъво карданд. – Рӯзгори халқ талх аст! Халқ ба ҳаёти ширине ҳақ дорад!

Ҳамин буду шуди даъво. Ва ҳизбҳо дар гирди ҳамин масъала баҳс кушоданд ва рӯзномаҳо бароварданд ва хитобаву мақолаҳо менавиштанд ва ҳар кадоме ба тарзи худ исбот мекард, ки агар низоми тоталитарӣ бишканад ва ба ҷои он низоми демократӣ биёяд, гӯристони мавҷуда зуд бошад, ки ба гулистони воқеӣ мубаддал бишавад.

Мақсад як буд, вале даъвоҳо гуногун – ҳизби Бародарон шиор партофт, ки «дигарон вайрон карданд, шумо дастгир шавед, мо обод мекунем; ҳизби Баробарон ливо бардошт, ки «то баробарии комил таъмин нашавад, адолат ғолиб нахоҳад омад»; ҳизби Ҳамагон ташвиқот мебурд, ки «ман ғами халқро мехӯрам, ту ғами халқро нахӯрӣ, рӯзи беҳӣ фаро нахоҳад расид».

Шӯру ғавғо бархест» [2, с.141].

Нависанда бо ин ручуъ ва тасвири бамудаои амалу кирдори шахсиятҳо заминаҳо ва омилони аслии нооромиҳои Тоҷикистонро ба хонанда намуда, ба ин васила мухолифати худро ба онҳое, ки танҳо барои манфиатҳои шахсӣ ватанро ба саҳнаи ҷангу куштори ҳамқавмон табдил доданд, баён мекунад. Тасвири ҳисомез ва андешамандии ояндабинона аз унсурҳои сохторие ҳастанд, ки ҷанбаи публитсистии тасвири бадеии нависандаро устувор ва таъсиргузор сохтаанд. Чунин тарзи нигориши У. Кӯҳзод бо ҳадафмандии сиёсиву иҷтимоӣ, ки яке аз хусусиятҳои тарзи тасвири публитсистии ӯ мебошад, аз таълифоти ҳамсони ҳамқаламони ҳамдавраш фарқ дорад.

Танқиди авзои замон ва норасоиҳои иҷтимоӣ дар осори публитсистии У. Кӯҳзод бо тарзҳои гуногун амалӣ шудааст. Агар дар намунаҳои дар боло зикршуда ин танқид намод ва оҳанги ошкорои публитсистӣ дошта бошад, дар баъзе осори дигари ӯ, аз ҷумла ҳикояи «Очаи бачаҳо», ки ибтидои солҳои навадум таълиф шудааст, аз таҳтулматни сухани ровӣ берун меояд. Дар ҳикоя вазъи зиндагии нофарҷоми очаи бачаҳо ба ҳадде таъсиргузор ба тасвир омадааст, ки ба қавли Аскар Ҳаким «дилро чунон ба танг меорад, ки «бас» гӯён фарёд задани кас меояд. На дар сухани ровӣ, на

дар рӯзи муқаррарии очаи бачаҳо фазое барои дам рост кардан нест. Ин худ баҳои сахтест ба иҷтимои замон, ки сухани дигаре лозим надорад» [7, с.8].

Ҳукми У. Кӯҳзод дар ҳикояи зикршуда сахт аст: очаи бачаҳоро замона ва низоми ахлоқию иҷтимоӣ озоди бандӣ сохтааст. Дар повести А. Самад «Маҳбус», баръакс шахсияти асосии асар дар байни бандиён озод аст. Сохти иҷтимоӣ ҳатто дар маҳбас вазъеро таҳким бахшидааст, ки як нафар маҳбус метавонад бар аҳли зиндон тасаллути комил дошта бошад. Нигоҳи интиқодӣ ва публитсистии ду нависанда нисбат ба озодии иҷтимоии инсон аз ду дидгоҳ ироа шуда бошад ҳам, моҳиятан ба шинохти ҳақиқати сарнавишти инсон бармегардад, ки дар ниҳояти кор ҳадафи ислоҳотхоҳӣ дорад.

Бисёре аз нависандагоне, ки дар ин давра ба таълифи осори бадеии публитсистӣ машғул будаанд, аксаран ба мавзуоте таваҷҷуҳ кардаанд, ки қаблан низ ба он гароиш доштаанд. Дар ин радиф метавон аз таълифоти М. Хоҷаев «Кӯҳ бе варта нест» ёд кард. Чунонки дар осори қаблии дар мавзуҳои «сохтмони давр» навиштааш ин нависанда бештар ба публитситикаи таблиғӣ таваҷҷуҳ дошт, дар романи зикршуда низ ҳамин суннатро риоят карда, ба он хусусияти таблиғию тамоюлнокӣ ва ҳадафмандии ғоявӣ бахшидааст, ки бармегардад ба эътирофи хостаҳои иқтисодию иҷтимоии низоми ҳоким дар эъмори сохтмонҳои азим.

А. Самад ин романи М. Хоҷаевро «асари замони бозсозӣ» унвон карда, аз ҷумла навишта буд: «Муаллиф қаҳрамони худро аз Норак ба Роғун мебарад ва барои онҳо майдони нави набарду гирудор фароҳам месозад. Ҳолати рӯҳии қаҳрамонон баъди фатҳи як марҳилаи бузурги кору зиндагӣ, талоши шуҳрату курсии мансаб, таззоди синну соли сулолаи коргарон ва аз як манзил ба манзиле кӯчидани онҳо ва ниҳоят ба кори нав камар бастани ҷавонони деҳоти кӯҳистон, ба миён омадани мухолифони сохтмони нерӯгоҳи барқи Роғун ва дар ин замина тавлиди нотавонбиниву тангназарӣ, кинаву адоват, дурӯягиву найрангбозӣ, хиёнату вайронкорӣ ва ишқу муҳаббат дар асар мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст» [6, с.29]. Чунонки мебинем, А. Самад мавзуъ ва масъалаҳои романро зикр карда, бо ин ба оҳангҳои публитсистии он ишораи сареҳ намудааст. Дар воқеъ ин роман низ идомаи асари М. Хоҷаев «Об – рӯшноӣ» буда, ҳатто насли дигари шахсиятҳои ин асар, аз ҷумла писари Бобо – Қаро Саидбек дар романи сонӣ фаъолияти густурда дорад.

Яке аз вижагиҳои осори бадеии публитситии ин нависандаро аз оғоз тамоюлнокии интихоби мавзуъ, тасвири таблиғии сарнавишти шахсиятҳо ва дарунмояи ба талаботи замон созгор шакл додааст, ки мутаассифона заъфҳое низ дар пай доштааст ва он марбут мешавад ба тарзи тасвири хушк ва воқеагарои маҳз дар тарзи тасвир. Мо аҳамияти таблиғии публитсистикаи ин нависандаро дар мисоли ин роман эътироф карда, усули интихоб ва тасвири шахсиятҳои калидии чунин осорашро, ки тобеияти ақидатии низоми шӯравиро бозгӯ мекунанд, аз кӯтоҳиҳои усулии бархӯрди нависанда ба воқеияти солҳои навадуми садаи бист медонем.

Дигар аз нависандагоне, ки навиштаҳои солҳои навадумаш хусусияти хоси публитсистикаи бадеии ин давраро ошкор месозад, Карроматуллоҳи Мирзо мебошад. Бахусус романи «Дар орзуи падар», ки бо повести «Дар орзуи падар»-ӯ ҳамном буда, вале аз нигоҳи мавзуву масъалагузорӣ мутафарриқ аст, дар ин равиш ҳарфи тоза буда, мавқеияти муаллифро ҳамчун нависандаи публитсист ба таври возеҳ нишон медиҳад. Ин роман баъди дувоздаҳ соли таълифи повести ҳамном дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чоп расид ва истиқболи гарм ҳам ёфт.

Муҳимтарин хусусияти публитситии ин романро тарзи тасвир ва бархӯрди муаллиф ба воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои асар шакл додааст. Корбурди ҳадафманди унсури нақл ва бештар аз он тасвири таъсиргузори ҳолату ҳаракат, андешаву орои шахсиятҳо ва муколамаҳои ҳадафманд ба дараҷае замонӣ ва зарурист, ки чеҳраи нависандаро хонанда ҳамчун посбони тир дар камин ба ёд месупорад ва азиз медорад, зеро ба сароҳат дармеёбад, ки муаллифи роман фақат аз масири поки ахлоқи инсонӣ ва зиндагии бошарофат ҳикоят ва ҳимоят мекунаду бас. Тасвири бамуддаои воқеиятҳову сарнавиштҳо ва бовар кунонидани хонанда ба он чи ки метавонад аз сари ҳар инсон гузарад, василаи дигари таъсиргузори тарзи тасвири бадеию публитситии К. Мирзо мебошад. Ҳукми публитсистии нависанда дар асар ҳукми воқеият аст, ки инсони белаҷомро метавонад радди маърака созад. Шахсиятҳои асар-падару писар аз хонаю дар ва хешу ақрабо маҳрум «зери гунбади фалак беасо, дастонашон аз осмону пойҳояшон аз замин канда» аз хонаи Гулбарг бадар мераванд. Нависанда рӯ ба роҳ афтодани падару писарро «ба офтоби дами ғуруб» монанда карда, ба хонанда ва замондорон ҳушдор медиҳад, ки омили сукути шахсият фақат майгусорӣ нест, балки ин фоҷеаро барои симои ояндадор муҳити иҷтимоиву ахлоқӣ тарҳрезӣ кардааст. Сабақи ахлоқӣ дар андешаву орои нависанда барои хонанда фақат ҳушдор нест, балки моҳиятнамои раванди зиндагии шахс ва нобасомониҳои муҳити ҷомеа аст.

Хулоса ба ин тартиб, метавон хулоса кард, ки дарки огоҳонаи воқеият, ҳолу ҳавои инсон ва таъсири муҳит ба зиндагиву амалу кирдори шахсият дар солҳои навадуми садаи гузашта ҷанбаи ахлоқиву иҷтимоии насри тоҷикиро қавӣ сохта, барои амиқрафти диди тадқиқиву таҳлилӣ, ки ифодакунандаи вижагии осори насри бадеии публитсистии ин давра низ мебошад, имконоти

ҳунариро муҳайё сохтааст. Натиҷаи муҳими ин ҷустуҷӯҳоро ҳамчун ҷузъи таркибии бофти бадеии асар қарор гирифтани унсури публитсистӣ мушаххас месозад, ки василаи таъсиргузоре дар шинохт ва арзёбии воқеиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоии давр мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кӯҳзод, У. Ду фоҷиаи бузург дар як аср / У. Кӯҳзод. Ғайр аз хӯрдан ва пӯшидан. – Душанбе: «Шарқи озод», 2017. – С. 35 – 45.
2. Кӯҳзод, У. Гардани ғам биҳканед / У. Кӯҳзод. – Душанбе: «ЭР – граф», 2018. – 344 с.
3. Набавӣ, А. Намунаи шоистаи насри ҷадиди тоҷикӣ / А. Набавӣ. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 2009. – С. 257 – 264.
4. Прохоров, Е. П. Публицист и действительность / Е. П. Прохоров. – Издательство Московского Университета, 1973. – 317 с.
5. Раҷабов, З. Дӯсти ман / З. Раҷабов // Ҳақиқати Ленинобод. – 1975. – 24 – уми июн.
6. Самад, А. Насри солҳои охир / А. Самад // Садои Шарқ. – 1994. - № 9 – 12. – С. 26 – 37.
7. Ҳаким, А. Адабиёт аз дидгоҳи замони нав / А. Ҳаким // Садои Шарқ. – 1994. - № 1 – 8. – С. 3 – 17.
8. Шукуров, М. Тадқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ / М. Шукуров. Мактаби одамият: Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 73 – 91.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СОЛҲОИ НАВАДУМИ САДАИ БИСТ

Дар мақола вижагиҳои публитсистикаи бадеии тоҷик дар солҳои навадуми садаи бист ва ҷустуҷӯҳои ҳунарии нависандагон дар ин замина мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифтааст.

Ҳадафи мақола *мустасаран доир ба вижагиҳои публитсистикаи У. Кӯҳзод, А. Самад, М. Хоҷаев ва К. Мирзо сухан карда, дар заминаи таҳлили намунаҳое аз осори онҳо равишҳои асосии ҷусторҳои эҷодии ин нависандагонро ба таври мушаххас нишон додааст.*

Натиҷаи таткиқот *дар заминаи маводи дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чопшуда муайян кардааст, ки ҷустуҷӯҳои нависандагон дар эҷоди насри бадеии публитсистӣ дар солҳои мавриди назар бо ду равиш ҷараён гирифта, дар равиши аввал онҳо аксаран мутаваҷҷеҳи инъикоси воқеияти замон ва моҳияти сиёсию иҷтимоии он будаанд ва таълифоти онҳо тамоюли ҷаҳоншиносиашонро ҳамчун публитсист ифода мекунад; равиши дувум тобеи қонуниятҳои эҷоди бадеӣ буда, нависандагон публитсистикаи бадеиро дар алоқамандӣ бо махсусиятҳои ҳунарӣ ва зебоишиносии сохтории он мавриди истифода қарор додаанд, ки баёнгари ҳунари тасвиргарии онҳост.*

Калидвожаҳо: *истиқлолият, наср, бадеӣ, публитсистика, миллӣ, умумибашарӣ, ҳуҷҷатӣ, зебоишиносӣ, мабдаъ, дарунмоя, индуктивӣ, ҳисомезӣ, таблиғотӣ, тамоюлнокӣ, гоҳномаӣ, ҳикоя, повест, роман .*

НЕКОТОРЫЕ СПЕЦИФИКИ ПУБЛИЦИСТИКИ ДЕВЯНОСТЫХ ГОДОВ ДВАДЦАТОГО СТОЛЕТИЯ

В статье исследованы специфики таджикской художественной публицистики в девяностых годах двадцатого столетия и художественные искания писателей.

Цель статья *в конкретном аспекте показала некоторые специфики публицистики писателей У Кухзода, А.Самада, М.Ходжаева, К.Мирзо, и на этом основе проанализировала некоторые образцы их произведение.*

По результатам исследования *на основе примеров которые опубликованы в журнале «Садои Шарк» (Голос Востока) определила, что художественные искания писателей в создании художественной публицистики в названных периодах развивалось в двух направлениях. В первом направлении писатели были заинтересованы в отражении действительности времени и его политико-общественной значение и их творчества показала их мировоззрению как публициста. А во втором направлении писатели в зависимости от художественных творческих закономерностей создали свои публицистики в тесном отношении художественной и эстетической специфики, который наглядно показывает их мастерство.*

Ключевые слова: *независимость, проза, художественный, публицистика, национальный, всемирный, документальный, эстетический, источник, основной содержание, индуктивный, ощущение, пропаганда, наклонность, публицистический, рассказ, повесть, роман.*

SOME SPECIFICS OF JOURNALISM OF THE NINETIES OF THE TWENTIETH CENTURY

This article deal with the specifics of Tajik artistic journalism in the nineties of the twentieth century and the artistic quest of writers. The author, in a specific aspect, showed some of the specifics of the journalism of writers U. Kuhzoda, A. Samada, M. Khodzhaev, K. Mirzo, and on this basis analyzed some samples of their work. Purpose of the article: based on examples published in the journal «Sadoi Shark» (Voice of the East), determined that the artistic quest of writers in the creation of artistic journalism in these periods developed in two directions. According to the results of the stady,

In the first direction, writers were interested in reflecting the reality of time and its political and social significance and their creativity showed their worldview as a publicist. And in the second direction, writers, depending on artistic creative laws, created their journalism in a close relationship of artistic and aesthetic specificity, which clearly shows their skill.

Keywords: *independence, prose, artistic, journalism, national, world, documentary, aesthetic, source, main content, inductive, sensation, propaganda, inclination, journalistic, story, story, novel.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳасанова Бунафша Насриддиновна *- унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, тел: (+992) 987601318.*

Сведения об авторе:

Хасанова Бунафша Насриддиновна *- соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 987601318.*

About the author:

Hasanova Bunafsha Nasriddinovna *- an applicant in the Department of Theory and History of Literature,Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 987601318.*

ДОИРАИ АДАБИИ РОҒ ДАР ОХИРҲОИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Мирзораҳматова Г.М.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар нимаи дувуми асри XIX ба Русия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ё аниқтараш Осиёи Миёнаро мутеъи худ намудани Русия сабабҳои худро дошт. Яке аз онҳо ин буд, ки ҳанӯз пеш аз ба Русия ҳамроҳ намудани Осиёи Миёна аз замонҳои қадим байни ин ду кишвар робитаҳои пайвастаи иқтисодӣ ва тиҷоратӣ мавҷуд буд. Ин муомилот ба хусус, дар асри XVII ривоҷ ёфта, мустаҳкамтар шуд. Зеро алоқаи Осиёи Миёна баъди воқеаҳои хунини байни Сафавиҳо ва Шайбониҳо алоқаи тиҷорату иқтисодро бо ҳамсоягони ҷанубӣ-шарқии худ канда кард ва ба ин восита аз бозори ҷаҳонӣ ҷудо шуд. Ягона роҳ он буд, ки ашёҳои хом ва маҳсулоти ҳунармандии худро ба бозори Русия бароварад ва аз Русия барои худ молҳои зарурии рӯзгорро ворид намояд. Русия, ки рӯ ба тараққиёти капиталистӣ ниҳода буд, ба ашёи хоми Осиёи Миёна ниёз дошта ба ин тиҷорат манфиати зиёд медид [7, с.627-656].

Дуввум ин ки аз ҷониби ҷанубӣ-шарқии Осиёи Миёна, яъне аз Афғонистон, ки дар асри XX мустамликаи Англия ба ҳисоб мерафт, хавфи ба Осиёи Миёна ҳуҷум овардани англисҳо буд ва ин ба Русия метавонист ҳам зиёни сиёсӣ ва ҳам зиёни иқтисодӣ расонад. Русия, пеш аз ҳама намехост, ки ашёи хоми гаронбаҳои Осиёи Миёнаро аз даст диҳад. Ҳатто кор ба ҷое расида буд, ки Русия барои тақсим кардани ғаниматҳои Осиёи Миёна бо Англия қариб ба ҷанг даромада буд [7, с.641]. Зиёда аз ин, ҳатто Хитой низ кӯшиши ба Помири Шарқӣ даромаданро мекард. Дар Помири Ғарбӣ бошад, вазъият то рафт ошуфтатар мегардид. Дар кӯмак ба бадахшониён дасти Русия кӯтаҳӣ мекард. Ҳокимони маҳаллӣ Шоалимардон дар Вахон ва Юсуфалихон дар Шуғнон, ки аз тарафи Абдураҳмони афғон маъзул гардида буданд, ба халқ якҷоя бар зидди афғонҳо муборизаи беамон мебурданд. Қисми зиёди вахониҳо диёри худро тарк карда, ба Туркистони Шарқӣ кӯч бастанд.

Қисмати асосӣ Дар ин давра, бештар аз пештар аз ҷониби аморати Бухоро ба сари халқ фишорҳои таҳаммулнопазир мерасид. Дар охири асри X1X ва ибтидои асри XX Бухоро дар Осиёи Миёна ҳамчун маркази таассуби динӣ ва реаксияи феодалӣ баромад менамуд ва дар замони ҳукумронии ду амри охирони он: – Абдулаҳад (1885-1910) ва Олимхон (1910-1920) давраи

тиратарину мудҳиштарини мардуми кишвар, ба хусус тоҷикону ӯзбекон буд. Агар дар охири асри XIX ва аввали асри XX Бухорои қарнҳо машъалбардори фарҳанги асили форсии тоҷикӣ бад-ин ҳол афтода бошад, пас дар атрофу акнофи он, махсусан, Бухорои Шарқӣ чӣ ҳодисаҳое, ки рӯй намедод? Ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии аморати Бухоро наметавонист, Бухорои Шарқии дурдастро зери назорати пурраи худ қарор диҳад.

Бинобар ин, мардуми Бухорои Шарқиро ба ихтиёри ҳокимони маҳаллӣ гузошта, ба қадри ҳолу тавон аз онҳо боҷу хироҷ талаб мекарду бас. Ҳокимони маҳаллӣ бошанд, аз рӯйи «инсоф»-и худ бо зердастон муомила менамуданд. Ин ҳолатро дар Бухорои Шарқӣ, ҳам дар Хатлон, ҳам дар Қаротегин, ҳам дар водии Ҳисори Шодмон тақрибан, якранг метавон мушоҳида намуд. Нотавонии пардохти андозҳои миёншикан мардумро парешон ва ҳокимгурез намуда буд, ки ин ба доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ бетаъсир набуд. Бояд гуфт, ки ин доираҳои адабӣ низ ба таври шоиста амал намекарданд. Ҳатто эҷодкорон дар мавқеи якхела қарор надоштанд.

Ҳамин раванди зиндагӣ барои мардуми Хатлон ва доираҳои адабии атрофу акнофи он низ хос буд ва яке аз чунин доираҳои адабӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX доираи адабии Роғ ба шумор мерафт. Доир ба Роғу роғиён, асли баромади онҳо, ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсиву фарҳангии ин мардум, гузашта аз ин шеваи гуфторашон дар мақолаю гузоришҳо ва рисолаҳои илмии олимони ватанию хориҷӣ, монанди И.Л. Яровский, Ю.В. Гонковский, Р. Ҳодизода, Б.Н. Искандаров, М.С. Андреев, А. Абибов, И. Икромов, С. Ҳакимов, метавон маълумоти заруриро дарёфт, ки онҳо ҳама дар ҳаллу фасли ҳадафи мо судманд ва ҳамчун дастёри беминнат хидмат хоҳанд кард.

Ин ҷо бояд сари он андешем, ки Роғ чӣ маънӣ дорад ва чаро мардуми он мавзеъ деҳи худро Роғ ном ниҳодаанд? Дар луғатҳои тафсирии маъруфу эътимодбахш, аз ҷумла: «Ғиёсу-ал-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддин, «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги сурурӣ», «Фарҳанги рашидӣ»-и Абдуррашиди Таттавӣ, «Фарҳанги низом»-и Муҳаммадалии Дорулислом Ҳайдарободӣ, «Бурҳона қотеъ»-и Бурҳон Муҳаммадҳусейн ва ғайра қариб ба таври зайл маълумоти якхела дода шудааст: Роғ-“домани кӯҳ, ки аз ҷониби саҳро бошад» ва домани фарохи сабзу хуррами кӯҳ, марғзор». Ҳамаи ин маъниҳо дурусту воқеӣ буда, ба табиати мавзеи мазкур ва ҷуғрофияи он мувофиқ асту як навъ баёнгари ҳақиқати манзараи деҳи Роғ аст.

Тибқи маълумоти мавҷуда, мардуми Роғ, ки имрӯз дар вилояти Хатлон сукунат доранд, асосан аз қисмати Роғи Бадахшони Афғонистон ба ин диёр ё кӯч бастаанд ё муҳоҷир гардидаанд. Сабаб дар чист? Сабаби асосӣ он аст, ки дар ин диёр баробари сусту заиф гардидани ҳукумати Бухоро, ки дар асри XIX бо русҳо даст ба гиребон шуда бошанд, аз ҷониби дигар, мустамликадорони англис ба Афғонистон даст дароз намуда, аҳволи иҷтимоии мардумро тоқатфарсо карда буданд. Шоҳу ҳокимони Афғонистонро мебоист, ҳам худ ва ҳам мустамликадоронро таъмин намоянд, то ҷонашонро дар амон нигоҳ доранд. Ин зарбаи сахти амлокдорону ҳокимони он тарафи рӯдхонаи Панҷ, минҷумла роғиёни Бадахшони Афғонистон ба мардуми одӣ таъсири ҷонкоҳ расонида буд.

Мардум аз ӯҳдаи додани боҷу хироҷи пешниҳодкардаи амлокдорон баромада наметавонистанд ва ба онҳо гуруснагии ҷонкоҳ лаҳза ба лаҳза таҳдид мекард.

Ҳатто дар миёнаҳои асри XIX таҳдиди аз рӯдхонаи Панҷ ба хоки шоҳи Бухоро гузаштани мустамликадорони англис хеле равшан эҳсос карда мешуд. Подшоҳи рус ин нияти ғаразноки англисҳоро ҳис намуда, тавонист Бадахшонро ба тобеияташ дарорад ва онро ва ба зери назорати худ қарор диҳад. Вале русҳо қудрати тамоми Бадахшонро, ки дар ду соҳили рӯдхонаи Панҷ воқеъ буд, ба зери назорати худ даровардан надошт надоштанд. Бинобар ин, бо англисҳо ва шоҳи Афғонистон забон як намуда, сарҳадро лаблаби рӯдхонаи Панҷ ҷудо намуданд. Ин ба он маъност, ки соҳили рости рӯдхона ба шоҳигарии Бухоро ва соҳили чапи он ба Афғонистон мутааллиқ гардид. Ба ин мувофиқанома англисҳо низ ризоият доданд [1, с.18]. Пурсида мешавад, ки чаро русҳо ин корро карданд? Ҷавоби мухтасару мушаххас ҳамин аст, ки Осиёи Миёна чун манбаи гаронбаҳо ва арзони маводи хоми заводу фабрикаҳои Русияи подшоҳиро ҳатталимкон таъмин мекард. Бо Бадахшонро ба зери назорати худ даровардани русҳо ба мардуми таҳҷоӣ то андозае сабукиҳо расид. Ин оромии нисбӣ онҳоро ҳам аз зулми мустамликадорон ва ҳам аз истибдоди ҳокимони маҳаллӣ то ҷое паноҳ медошт. Бадахшониёни тарафи рости рӯдхонаи Панҷ ва поёнтар, як қисми Хатлониён акнун ҳарос аз шоҳу ҳокимони Афғонистон ва мустамликадорони онҳо надоштанд. Дигар ин ки зулми даҳшатноки амири Бухоро ба онҳо, ки хеле масофа дур буд, камтар эҳсос мешуд. Бадахшонро ба тасарруфи худ даровардани ҳукумати подшоҳии рус ба мардум сабукиҳое оварда. Вале Бадахшониёни тарафи чапи рӯдхонаи Панҷро шиканҷа бештар буд.

Подшоҳи Афғонистон Абдураҳмонхон, ки солҳои 80-уми асри XIX ба Самарқанд ҳиҷрат намуда буд, ба ватан баргашта, пеш аз ҳама вилоятҳои марказии Бадахшонро бо зӯрӣ мутеи худ менамояд. Ҳатто вай соли 1882 аз беиттифоқии ҳокими Шуғнон Юсуфалихон бо мардум пай бурда, мақсади забти Шуғнонро мекунад ва барои иҷрои ин ҳадаф соли 1882 Сарвархон ном саркардаро бо сипоҳи зиёд ба он ноҳия мефиристад. Сарвархон бо макру ҳиял Юсуфалихонро ба даст дароварда,

маҳбус карда, ба Кобул мефиристад [14,18]. Ҳокимияти афғонҳо дар тамоми минтақаи Бадахшони кӯҳӣ то соли 1895, то созишномаи байни Русия ва Англия идома ёбад ҳам, тавре ишора рафт, минбаъд беҳбудие ба назар намерасид. Бадахшон ду тақсим гардида буд. Дар Бадахшони ҷониби чапи рӯдхонаи Панҷ ҳоли Бадахшониён аз буда, бадтар гардидааст. Зиддиятҳои мазҳабӣ ва беинсофии амалдорон рӯз ба рӯз меафзуд. Мардум ҷойи осудатареро ихтиёр мекардагӣ шуданд ва ҳамоно бештарашон роғиёни он сӯйи рӯдхонаи Панҷ буданд ва онҳоро зарурат пеш меояд, ки ҳиҷрат кунанд. Тибқи назари забоншиноси рус Ю.И. Богорад, ки дар мавриди гӯйишҳои роғии забони тоҷикӣ пажӯҳиши пуразише анҷом дода, онро интишор намуда буд [6], ватани аксари мардуми Роғро сарзамини бостонии Бадахшон медонад.

Дар ҳақиқат, қисми бештари ин мардум имрӯз ҳам дар вилояти Бадахшони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, яъне дар ватани бумии ниёгонашон зиндагию фаъолият доранд. Ин муҳаққиқи шевашинос боварии комилу қавӣ ва итминонбахш дорад, ки роғиёни имрӯз дар қисми ҷанубии Ҷумҳурии Тоҷикистон сукунатдошта, ки асосан, дар минтақаи Кӯлоб ва атрофу акнофи он, алалхусус ноҳияи имрӯзаи Шӯрообод буда, давоми насли он роғиёне мебошанд, ки аз ҷабру зулм ва ҷафою беадолатии бераҳмонаи ҳокимони худхоҳу бадкеши афғон роҳи гурез пеш гирифта, ичборан тарки зодгоҳу маҳалли зист намудаанд ва ба тарафи чапи дарёи Панҷ гузашта, маскун шудаанд [6]. Ин фикр баъдтар дар китобу осори илмии Б. Искандаров [10;11], А. Абибов [2,52-77], И. Икромов [9], Қ. Наимов [15] дастгирӣ ва таъйиди худро ёфтааст.

Адабиётшинос И. Икромов, ки ба таҳқиқу омӯзиши зиндагинома ва мероси адабии як зумра адибони доираи адабии Роғи тоҷики асрҳои XIX-XX корҳои зиёда арзишмандеро ба анҷом расонида, доир ба ин мавзӯъ китобу мақолаҳо интишор намуда, пешкаши аҳли таҳқиқ карда, ақидаи Ю.И. Богорадро дар мавриди маҳз вилояти Бадахшони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон будани ватани бумии мардуми Роғ ҷонибдорӣ менамояд, сабабҳои макони таваллуду маҳалли зисташонро иваз намудани эшон ҷонноктару муфассалтар ба таври зайл таъкид кардааст: «Дар ҳақиқат, тоҷикони Роғ, ки дар қишлоқҳои Зердеҳ, Деҳшор, Бузкуш, Шингон, Зӯ, Морҷ, Майдон, Қандоб, Сада, Ёвон, Барроғ, Хулдуск ва Яфтали Бадахшон зиндагӣ мекарданду аҳолии муқимию таҳҷоии ин мавзеъ буданд, дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX аз сабаби зиндагии сахт: кам будани заминҳои ҳосилхез, хунукии қаҳратун ва авҷи зулму золимии ҳокимони давр яке пеш ва дигаре баъдтар он диёрро тарк карда, ба тарафи чапи дарёи Панҷ (қаламрави ҳозираи Дашти Ҷум ва Шӯрообод) муроҷиат менамоянд» [9, с.4-5].

Қобили зикр аст, ки муҳоҷирони роғӣ низ монанди аксари дигар муҳоҷирони тоҷики аз кӯҳистон ба водиҳо кӯчбастаю кӯчонидашуда ба маҳаллу деҳот ва мавзеи ҷойи нави иқомати худ дар бештар мавридҳо номи аслии мавзеъ ё деҳотеро мегузоштанд, ки қаблан макони зисташон будааст. Бешубҳа, ин нишонаи меҳру муҳаббати бепоёни табиии мардум ба ҷою сарзамине мебошад, ки ба қавле, хуни нофашон дар он ҷо рехтааст.

Ҳамин тавр, аз сарчашмаҳои адабию таърихӣ, нақлу ривоятҳо ва осори маҳфузмондаю дастрасгардидаи солҳои охири адибони ин давраи минтақа маълум мегардад, ки тоҷикони зиёде аз деҳоти зиёди Роғи Бадахшони Афғонистон бо сабабҳои гуногуни дар боло зикршуда дарёи Панҷро убур намуда, дар мавзеи Дашти Ҷум, дар наздикиҳои доманакӯҳҳои Шӯрообод (ноҳияи Шамсиддин Шоҳини имрӯза М.Г.), ки пештар Дашти Терай унвон дошт, сукунат ихтиёр менамоянд. Ин аст, ки имрӯз дар ноҳияи Шӯрообод минтақаи ҷуғрофии машҳуру зебоманзаре бо номи Роғ доман паҳн кардааст. Номи Роғ ба ин мавзеъ, ки дар ҳақиқат, минтақаи кӯҳии рӯ ба ҷониби саҳрост, хеле мувофиқ афтодааст. Аз он ки роғиёни ноҳияи Шӯрообод дар ҳақиқат, мардумони омаданд, ин андешаи Розиқи Сидиқ хеле ҷолиб аст: «Мардуми таҳҷоии мавзеи имрӯзаи Шӯрообод дар даврaҳои гуногун ба Терайзамин омада, маскан гирифтаанд. Ҳамин аст, ки онҳо дар деҳаҳои алоҳида гурӯҳ-гурӯҳ омада, макони доимии зисти худро интихоб намудаанд. Инҳо мардумони роғӣ, ёхсучӣ, ховалингӣ ва дарвозӣ мебошанд» [16, с.76].

Чун сухан аз доираи адабии Роғ меравад, пеш аз ҳама гуфтан зарур аст, ки аслан, доираи адабии Роғ аз нигоҳи ҷуғрофӣ хеле васеъ ва сернамоянда буда, қисмати ниҳоят зиёди адибони роғӣ дар ватани аслии хеш-дар Бадахшони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон зиндагию эҷод кардаанду мактаби адабиашон имрӯз ҳам дар он диёр идома дорад. Мо дар рисолаи худ дар бораи ҳавзаи адабии Роғи тоҷик ва як нафар намояндаиасили он - Мирзо Қадам ва эҷодиёти ӯ баҳси илмӣ оростанием.

Ин роғиён решапайвандони ҳамон роғиёне мебошанд, ки аслу насабашон аз Роғи Бадахшони Афғонистон буда, сабабҳои ишорашуда онҳоро минбаъд парешон кардааст. Маҳдуд намудани мо доир ба доираи адабии Роғи ду соҳили рӯдхонаи Панҷ аз он ҷиҳат аст, ки он ба ҳаҷми китоб вобастагӣ дорад.

Тавре аз маъхази мавҷуда, сарчашмаҳои таърихӣ ва омӯзишу пажӯҳиши аҳли таҳқиқ бармеояд, дар сарзамини Роғ, ки мардумонаш амсоли кулли тоҷикони дигар минтақаҳо адабиётдӯсту шоирпарвар ва шеърдӯсту шоиртабиат мебошанд, дар суханпардозию ҳозирҷавобӣ устод буда,

адибону суханварони зиёде дар як доираи адабии маълуму машҳури ба ном доираи адабии Роғ дар нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX, новобаста ба вазъи сиёсию иҷтимоӣ ва нобасомониҳои замон баробари пеш бурдани рӯзгори қашшоқона ба корҳои эҷодӣ низ камар баста будаанд. Ба андешаи солими муҳаққиқ И. Икромов, муайян намудани сароғози шеъру шоирӣ дар сарзамини Роғ кори саҳл нест.

Сабаби асосӣ ин дар он аст, ки роҷеъ ба рӯзгору осори боқимондаи адибони ин сарзамин то асри XIX сарчашмаҳои адабӣ ва манобеи таърихӣ ба нудрат ва ҳатто ками кам метавон дучор омад. Иллати равшани ин ҳолат дар он аст, ки чи сарзамини Роғ ва чи аксари аҳли илму адаб ва фарҳангдӯстони он аз марказҳои шуҳратёри илмию адабии тоҷикони он давра, монанди: Бухоро, Самарқанд, Хӯқанд, Шаҳрисабз, Балх, Ҳирот ва ғайра хеле дур буданд ва зиёда аз ин нодорию тангдастӣ ва вазъи нобасомони қарнҳои мавриди назар барои таҳсили илму такмили дониш дар он марказҳо имконияте надоштанд. Бинобар ин, бештари онҳо дар мадрасаҳои маҳаллии диёр ё ба таври худомӯзӣ ба ҷодаи илму адаб қадам монда, фориғ аз кору бори рӯзгор санҷиши қалам менамуданд. Муҷрими Роғӣ, Мирзо Раҷаб, Лиқои Роғӣ, Мирзо Қадам, Мулло Бурҳон (Бисмил), Мирзо Булбул, Мирзо Наими Сафедобӣ, Мухлис, Валии Роғӣ, Мисраъ, Абдулҳамиди Қадрӣ, Абдии Сафедобӣ ва дигарон аз шоирони шинохтаи доираи адабии Роғи асри XIX ва аввали асри XX- и баршумурда шудаанд, ки дар мадрасаҳои диёр бо худомӯзӣ таълиму тарбия ёфтаанд. Масалан, Муҷрими Роғӣ ва Мирзо Раҷаб дар мадрасаҳои диёри худ таҳсил намудаанд. Мирзо Қадам бошад, пас аз хатми мактаби ибтидоии динии Зордеҳ асосан, ба худомӯзӣ машғул гардидааст. Вале вай аз боиси камбағалӣ ва бебизоатӣ умуман, таҳсилро дар деҳи Сари Намак қатъ карда, дунболи зиндагонии бечорагии худ шудааст.

Яке аз сабабҳои дигари ҳолати мазкур, ба андешаи мо, дар он аст, ки аксарияти мутлақи адибони он замона дар масҷиду мадрасаҳои деҳаҳои Морҷ, Майдон, Ёвон ва ғайра ва ё дар назди муллоҳои ҷудогона таҳсили илм намуда, хатту савод баровардаанд ва асосан, улуми диниро вобаста ба тақозои давру замон, фаро гирифтаанд. Омӯзишу азхудкунии мероси адабии гузаштагони адабиёти форсии тоҷикӣ низ аз машғулиятҳои пайвастаи онҳо будааст. Бо вуҷуди он ки муҳити адабии Роғ аз марказҳои пешрафтаю муқтадири адабию фарҳангии замон дар масофаи дуртар ҷойгир аст, вале ҳатталимкон таълиму тадриси девони Хоҷа Ҳофиз, «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Баҳористон»-и Мавлоно Ҷомӣ, «Шоҳнома»-хониҳо, «Бедил»-хониҳо ва ғайра ба роҳ монда шуда будааст.

Чуноне ки таъкид гардид, нахуст дар бораи доираи адабии Роғ И. Икромов [9] ва Қ. Наимов [15] амиқтар маълумот додаанд. Агар И.Икромов дар рисолаи тазкирамонанди худ «Шоирони Роғи охирҳои XIX ва ибтидои асри XX тоҷик» бо овардани намунаҳои ашъор аз рӯзгору мероси адабии 8 нафар суханварони доираи адабии Роғ: Мирзо Қадам, Муҷрими Роғӣ, Мухлис, Мисраъ, Мирзо Булбул, Лиқои Роғӣ, Бисмил ва Мир Раҷаб ба таври хеле мухтасар ёд карда бошад, дувумӣ роҷеъ ба рӯзгору осори Муҷрими Роғӣ рисолаи номзадӣ ба сомон расонидаву дифоъ намудааст, ки бо фушурдаи он аҳли таҳқиқи соҳа ошноянд. Мақолаҳои С. Ҳакимов «Дараҷаи омӯхта шудани адабиёти Роғи охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик» [17, с.36-40] ва «Ҳаёт ва эҷодиёти Лиқои Роғӣ [18, с.38-42] низ андешаҳои хуби илмӣ дошта, дар пурратар шинохтани доираи адабии Роғ ва намояндагони маъруфи он аҳамияти вижа доранд.

Искандар Икромов дар омӯзишу пажӯҳиши доираи адабии охирҳои асри XIX ва аввали асри XX нисбат ба дигар муҳаққиқон фаротар рафта, доираи адабии Роғи тоҷикро то ба имрӯз ба се насли ба ҳам пайванд мансуб медонад, ки мо онро ба таври зайл дастабандӣ намудем:

Насли аввале, ки ӯ ишора намудааст, инҳоянд: Муҷрими Роғӣ, Мирзо Қадам, Мирзо Раҷаб, Лиқои Роғӣ, Мулло Бурҳон (Бисмил), Мирзо Булбул, Мирзо Наими Сафедобӣ, Мухлис, Валии Роғӣ, Мисраъ, Абдулҳамиди Қадрӣ ва дигарон.

Насли дуюми ин ҳавзаи адабӣ: Абдии Сафедобӣ (Саттор Зикруллоев) ва писари ӯ Муслим Сатторов, ки бо тахаллусҳои Абдӣ ва Муслим асар менавишт ва Бурҳонов Абдуҳалим, мутахаллис ба Бурҳониро мансуб донистем.

Ба насли сеюми ин ҳавзаи адабӣ: Раҷабалии Роғӣ, Рашиди Қодириён, Шермадӣ, Ҷиёнхони Латифӣ, Мадхони Шариф, Сангмади Шарифӣ, Аҳмади Билол, Шамси Хатлонӣ, Ёрии Роғӣ, Файзимад, ки бештарашон дар нимаи дувуми асри XX ба дунё омадаанду дар қайди ҳаётанд ва дар баробари шуғлу пешаи ҳамешагии худ ба эҷоди осори бадеӣ машғуланд, шомил мешаванд.

Самара ва дастовардҳои эҷодии насли севуми доираи адабон Роғи тоҷик, ки ба рӯзгори мо рост меояд, саҳми онон дар пешрафти ҳаёти ҷомеаи минтақа ва берун аз он назаррасу ҷолиб аст. Дар байни номбаршудагон Раҷабалии Роғӣ, Рашиди Қодириён, Шермадӣ, Ҷиёнхон Латифӣ соҳиби китобҳои алоҳидаи шеърӣ мебошанд. Бешак, адибони насли сеюм тарбиятёфтаю бакамолрасидаи даврони Шӯравианд ва аз соли 1991 инҷониб шаҳрванди Тоҷикистони соҳибистиқлоли худанд, аз ду насли аввалӣ дида, бо рушду такомули савияи дониш ва огоҳона сайқал додани маҳорату малакаю истеъдод ва фарогирии мавзӯъ комёбтаранд. Ба хусус, мавзӯю мӯҳтавои эҷодиёти насли севуми

доираи адабии Роғи тоҷик ҳамқадами замон буда, тараннумгари ҳаёти воқеии даврон мост, ки баҳсест доманадору алоҳида.

Доираи адабии Роғи тоҷик дар асри XIX ва ибтидои асри XX, ки аз ҷумлаи доираи адабии дорои суханварони зиёди сермаҳсули ҳамин давраи ноҳияҳои атрофу акнофи Кӯлоб маҳсуб мегардад, имрӯз аз ҳарвақта дида, ба таҳқиқу пажӯҳиш ва ба омӯзиши мукаммалтару саҳеҳтар ниёзе бештар дорад. Чаро? Барои он ки мо ба доираҳои адабии Хатлон ба таври бояду шояд маълумоти зарурӣ диҳем, ҳатман доираи адибии Роғи тоҷик бояд дар мадди назар бошад ва ҳатто дар навиштани таърихи адабиёти Хатлон низ кояям дониста мешавад. Зеро бештари корҳои ба ин доираи адабӣ суратгирифта характери умумипажӯҳишӣ ва таърихӣ дошта, пайдоиш, заминаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва омилҳои асосии ташаккулёбӣ ва таҳаввули он ношинохта мондааст. Зиёда аз ин, паҳлӯҳои гуногуни осори адибони ин доира, монанди мавзӯю мӯҳтаво, жанрҳои бадеӣ, хусусиятҳои сабкии адибони алоҳидаи он пурраю дақиқ ва дар муқоисаю муқобила мавриди баҳодиҳӣ ва таҳқиқи ҷиддии илмӣ қарор нагирифтаанд.

Намунаи ашъори шоирони ин давраи Роғи тоҷик дар навбати аввал анъанавӣ буда, аз ғазал, қитъа, муаммо, чистон, фардбайтҳо, маснавиҳои хурд ва ниҳоят қасида иборат мебошанд. Аммо қасида бо сабабҳои сахт таназзул ёфтани ин жанр ва набудани давлати муттамарказ мавқеи асосӣ надошт [9, с.74]. Масалан, дар маснавӣ, мухаммас, мусаддас ва рубоӣ Муҷрим, Мухлис, Мисраъ, Мирзо Қадам пешдаст будаанд. Мусаммату тарҷеъбанд ва қитъаро Мисраъ ва Мирзо Қадам бештар гуфтаанд. Дар «Девон»-и Мирзо Қадам танҳо як қасида дучор омад, ки дар фасли «Мероси адабии Мирзо Қадам» дар ин бора муфассал, бо замон ва зарурати эҷоди онро баррасӣ намудаем. Дар ин мавриди И. Икромов баъди ҷамъбасти мулоҳизаҳои худ оид ба жанрҳои адабии доираи адабии Роғи охирҳои асри XIX ба хулоса меояд, ки «жанри аз ҳама ривоҷёфтаи ин давра ғазал мебошад. Аксар шуарои ин аҳд ғазалсаро буда, маҳорату истеъдоди худро дар эҷоди ин навъи шеърӣ санҷидаанд. Баъзе ғазалҳои шуарои давраи мазкур нисбат ба асрҳои гузашта калонҳаҷмтаранд» [9,74]. Масалан, ғазале, ки бо матлаи:

Бишнав ғазале, ин соли ҳирмон омад,
Айёми баҳору барфу борон омад [12, с.86].

аз Мирзо Қадам аст, ба мавзӯи иҷтимоӣ бахшида шудааст, ки он аз 32 байт иборат мебошад [13, с.107-109].

Дар баробари жанрҳои хурди лирикӣ забон ва сабки шоирони ин давраи Роғи тоҷик хуросонӣ ё ироқӣ ва каломашон содаву равон буда, дар онҳо истифодаи зарбулмасалу мақолҳои халқиро зиёд дучор меоем. Масалан, мақоли «Хори ватан аз мулки Сулаймон беҳтар»-ро шоири ин давр Мисраъ чунин ба назм овардааст:

Зи гулгашти ҳузури ғурбат озори ватан хуштар,
Зи дасти шафқати бегона силиҳои ихвон беҳ [12, с.87].

Вақте ба тамоми осори муҳфузмондаи адибони Роғи тоҷик таваҷҷӯҳи амиқ намоем, маълум мешавад, ки онҳо аз адабиёти классикии форсии тоҷикии то замони худ бархурдор будаанд. Дар намунаҳои асарҳои лирикии онҳо таъсири Аттори Нишопурӣ, Ҷалолуддини Румӣ, Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил ва таъсири доираҳои адабии форсигӯёни Ҳинду Покистон равшан ва мушоҳида мешавад. Як қисми шоирони Роғ бо лаҳҷаҳои маҳаллӣ низ шеър гуфтаанд, ки дар онҳо таъсири адабиёти шифоҳӣ бештар мушоҳида мешавад. Ин шеваи нигориш бештар дар «Қасас-ул-анбиё»-и манзуми Мирзо Қадам ҷой дорад, мисли вожаи «авқот», ки онро Ю.И. Богорад «лаҳҷаи роғӣ» [6] номидааст.

Аз ин ҷост, ки ҳам дар эҷодиёти даҳонакии халқ, ҳам дар осори шоирони мавриди назар сурудаҳои зиёдеанд, ки бо лаҳни зебои маҳаллӣ садо медиҳанд, онҳо на танҳо барои аҳли маҳал, балки барои ҳамаи тоҷикзабонон (даризабонону форсизабонон), ки реша аз як забони ягона доранд, гӯшнавозу шуниданианд. Барои мисол ба ин рубоии халқии хеле машҳури мардуми Кӯлоб мутаваҷҷеҳ мешавем:

Чархофалако, маро ба чарх овардӣ,
Кӯлобӣ будам, маро ба Балх овардӣ.
Кӯлобӣ будам, оби ширин мехӯрдам,
Баргашта маро ба оби талх овардӣ [4, с.13].

Дар хусуси аз соҳили чапи дарёи Панҷ ба соҳили рости он иҷборан фирор намудани роғиҳо ва ба ғарибӣ афтодани онҳоро ин рубоии мардуми Роғ ҳикоят менамояд:

Рафта Сари Навранғаву дидам Роға,
Дар синаи реши худ бимондам доға.
Гуфтам, намирам, як бор бинам Роға,
Армон ба дилам бимонд, надидам Роға [5,4].

Сари Навранга дар баландии деҳаи Порвори Шӯрообод (Теҳрай) ҷой дошта, аз он ҷо ба чашм намоён будани Роғи қисми Афғонистон баёнгари он аст, ки роғиёни аз рӯдхона гузашта, аввал дар

Терайзамин сукунат намуда, бо мурури замон ба ноҳияҳои дигари Хатлон парешон гашта будаанд.

Аз шоирони доираи адабии Роғи тоҷик Сангмади Шарифӣ, ки худ эҷод мекарду навиштаҳояшро ба оҳанг дароварда месароид, ба адабиёти шифоҳию хаттии мардуми Роғ назари гарму некбинона дошт ва мулки Роғ ва бузургони ин сарзаминро бо муҳаббати зиёд ситоиш намудааст. Вай аз бузургону азизон, чашмасорону обҳои зулоли рӯдхонаҳои Роғ, боғҳои сермеваю шакаристони он, мардони зӯру бихрадаш ёд карда, чунин замзама менамояд:

Ҷойи бузургон дар мулки Роғай, Ҷамъи азизон дар мулки Роғай.
Оби зулолу сарду шифобахш, Заб чашмасорон дар мулки Роғай.
Дар боғҳояш чӣ мева хоҳӣ, Чун шакаристон дар мулки Роғай.
Мардию зӯрӣ хосай ба роғӣ, Заб паҳлавонон дар мулки Роғай.
Духтари роғӣ, мисли парӣ, Бас хубрӯён дар мулки Роғай.
Аз дами аспаш номард гурезон, Заб човандозон дар мулки Роғай.
Ҳамдарси Айнӣ андар Бухоро Домулло Бурҳон дар мулки Роғай.
Булбули Роғӣ, Муҷриму Мухлис, Мирзо Қадамҷон дар мулки Роғай.
Аз ҳофизони шӯридаи Роғ, Садири хушхон дар мулки Роғай.
Кардӣ,Шарифӣ, ёди бузургон, Моро ниёгон дар мулки Роғай [9,7].

Мулло Бурҳон мутахаллис ба Бисмил аз шоирони барҷастаи охирҳои асри XIX ва солҳои 70-уми асри XX-и тоҷик маҳсуб меёбад. Ӯ таҳсили ибтидоии диниро дар деҳаи Хоҷағалтони ноҳияи Шӯрообод гирифта, чанд муддат дар мадрасаи Тебалай ба дарёфти илму дониш машғул будааст. Баъд Мулло Бурҳон ба Бухоро рафта, бо устод Садриддин Айнӣ шарикдарси мадраса гардида, дубора ба ватан бармегардад ва бо тахаллуси Бисмил шеър мегӯяду дар тарбияи фарзандони ташнаи дониши диёр ҳиссагузорӣ менамояд.

Тавре ишора рафт, аксар шоирони роғӣ, ки акнун паҳну парешон шуда буданд, танҳо аз бобоёни худ ёд менамуданду халос. Дубора ба диёри бобоӣ - Роғи Бадахшон баргаштан ғайриимкон буд. Масалан, дар як ғазали Мирзо Қадам аз зодгоҳи азизаш Деҳшор ва Зардеҳ бо ҳасрат ёд мешавад:

Чӣ гӯям, эй мусулмонон, ман андар ҳасрати Деҳшор, Дигар з-он Зордеҳи ҷонон, аз он ҳар як ниҳоли хор.
Чу булбул бо дили зорам, зи дида ашк меборам, Дили пурдарди садпорам, надорам тоқати гуфтор.
Дареғ аз умри меҳмонам, гузаштӣ чун зимистонам, Ҷудо аз боғу бӯстонам, ба меҳмонхонаи ағёр.
Ба дил доғе, ки дорам ман, зи ҳасратҳои Деҳшорам, Ба ёрони ватандорам зи даҳ якро кунам изҳор…[12, с.91].

Чуноне ки таъкид гардид, удабои доираи адабии Роғи асри XIX ва ибтидои асри XX ҳаёти сиёсию иҷтимоии вазнинро аз сар гузаронидаанд. Бо вуҷуди ин, роғиёни эҷодкор, ба душвориҳои мавҷуда, ки аз ду тараф гӯё иҳота шуда буданду бароямон роҳ ба марказҳои бузурги илму фарҳанги форсу тоҷик баста буд, вале онҳо хастанопазирона ҳам масолеҳи рӯзгори худро муҳайё мекарданд, ҳам дар лаҳзаҳои фориғ аз заҳмат бо кори эҷодӣ машғул мешуданд. Ин ба он маъност, ки аз ҷониби амири Бухоро ба онҳо фишорҳои миёншикан мерасид, илова ба онҳо фишори ҳукумати русҳо сарборӣ буд.

Аз ҷониби Афғонистон бошад, мустамликадорони англис бо ҳукумати Абдураҳмон ба сарашон боҷу хироҷи миёншикан гузошта буданд. Бо ин ҳама маҳдудиятҳои иҷтимоиву сиёсӣ адабиёт роҳи худро дар ин ҳавзаи адабӣ равшан нигоҳ дошта омадааст. Далели ин танҳо дар боло номбар гардидани намояндагони ин доираи адабӣ андешаи моро таъйид менамояд.

Ин ҷо зикри ин нукта зарур аст, ки дар илми адабиётшиносии тоҷик то ба имрӯз на фақат ҳаёт ва эҷодиёти суханварони боқимондаи доираи адабии Роғи тоҷик, ҳатто намояндагони машҳури он пурра ва ба таври зарурӣ омӯхта нашудааст. Зиёда аз ин, доир ба анвои осори бадеӣ, жанрҳои адабӣ, мазмуну мундариҷа ва мӯҳтавои ашъори шоирони ин доираи адабӣ таҳқиқоти комили илмӣ рӯйи кор наомадааст. Сабаби ин шояд, пеш аз ҳама, дар дастрас набудан ё камтар дастрас будани дафтару девони ашъори бисёре аз шоирони маълуму машҳур ва ҳам каммашҳуру гумноми пешини доираи адабии Роғи тоҷик дар набудани маълумоти хаттӣ ва ишораҳо дартазкирҳова ҳаҷми осори бамеросмондаи ин суханварон бошад.

Ҳамин норасоиҳо иҷрои муваффақонаи ин нияту мақсадро вазнин ва душвор гардонидаанд, ки ин ба осори маҳфузмондаи Мирзо Қадам ва ҳамасронаш бетаъсир набудааст. Сабабҳои асосӣ, ба андешаи мо, аз инҳо иборатанд:

1. Баъзе ва шояд бисёре аз эҷодкорони ин доираи адабӣ, ки табъи хуби эҷодӣ доштанду шеъри равон мегуфтанд, ба сабаби нобасомониҳои рӯзгорашон ба чакидаҳои хомаи хеш беэътиноӣ мекарданд, ашъори гуфтаашонро дар шакли девон ё маҷмӯа гирд намеоварданд, дафтари ашъор мураттаб наменамуданд. Биноан, аз онҳо ба ҷуз авроқе чанд парешону бетартиб чизе дар ихтиёр

нест.

2. Азбаски пешаи асосӣ ва василаи рӯзгузаронии бештари адибони ин даврa ва ин доираи адабӣ на шеъру шоирӣ, балки кишоварзию деҳқонӣ, боғдорӣ ва косибӣ будааст, онҳо ҳосили ғизои ҷисмониро аз ғизои рӯҳӣ бартар гузоштаанд.

3. Чун эҷодкорон барои ба шакли дафтару девон даровардани офаридаҳои бадеияшон намекӯшиданду беэътиноӣ ва бепарвоӣ зоҳир мекарданд, наздикону пайвандон ба лозим будани он гуфтаҳо дар оянда чандон эътиборе надодаанд.

4. Нобасомонии рӯзгор, ташвишу сарсониҳо, муҳоҷиратҳои маҷбурӣ, хорузоршавии аҳли илму адаб ва ҳунар эҷодкоронро, ки табъу завқи нозуку дили ҳассос доштанд, дар масъалаи ҷамъоварию китобат кардани осорашон дилсарду бетараф месохт.

5. Ҷабру ситами ҳокимони давр чи дар соҳили чапи рӯдхонаи Панҷ ва чи дар тарафи рости он, андешаҳои вазнин ва ғайра, аз манзиле ба манзиле кӯч бастан, баъзан ба талафёбии асарҳои бо хуни дил навиштаи адибон боис мегардид.

6. Ба орият гирифтани дафтари шеър ё девони ин ё он адибу дубора барнагардонидани он низ ба талафёбии осори адибони асри XIX ва аввали асри XX сабаб шудаанд. Масалан, чунин ҳолати нохуш ба сари қисми аввалу охири «Қасас-ул-анбиё»-и манзуми Мирзо Қадам рух додааст, ки сарнавишти он дар поёнтари китоб шарҳ дода мешавад.

7. Азбаски аксарияти мутлақи шахсони бофазлу дониш ва дар ҷодаи эҷод соҳибҳунар дар масҷиду мадрасаҳо ва назди муллоҳо саводу хат омӯхта буданд, ки дар ашъорашон мавзӯоти мухталифи ҳаётӣ бештар аз нигоҳи динӣ матраҳ мешуд, барои идеологияи баъдтар ба сари ҳокимият омадаи давлати Шӯравӣ ва ҳизби коммунист нолозим ва ҳатто хатарнок шуморида мешуд, омӯзиш ва паҳн намудани ин қабил асарҳо мамнӯъ буд.

8. Дар солҳои 1930-1950 дар айни шиддати муборизаи идеологӣ дар Давлати Шӯравӣ, ки дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ба авҷи аълояш расида буд, бисёр асарҳои нодир ва бузурги илмӣ ва адабиёти классикии форс-тоҷик, аз ҷумла баъзе асарҳои адибони доираи адабии Роғи тоҷик, ба монанди шарҳи муфассал ба девони Хоҷа Ҳофиз навиштаи Мирзо Қадам бо «айби зарарнок» будан, дар қатори китобҳои мӯътабари динӣ сӯзонда шуданд.

9. Пас аз даргузашти баъзе шоирон наздикону пайвандони мутаассифона, аз илму адаб дури онҳо дафтару китоби ашъорро маҳфуз надошта, сабабгори гумшавӣ ё нестшавиашон гардидаанд.

10. Ба эҳтимоли зиёд ҳанӯз ҳам намунаҳои осор ва шояд девон ё дафтарҳои шеъри шоироне, ки номаълум ё ноомӯхта боқӣ мондаанд, дар дасти ашхосе бошанд, ки бо сабабҳои ноаён онҳоро на ба бойгонӣ медиҳанду на ба дасти муҳаққиқе барои омӯзиш ва ба табъ расонидану дастраси оммаи васеъ гардонидани онҳо.

11. Аз ҳама чашмрастараш ба назар аз баландии имрӯз он аст, ки доираи адабии Роғи тоҷик дур аз марказҳои фарҳангии ҳамзабонон бесару сарвар ва раҳнамо амал мекард. Бо сабабҳои камбағалию нодорӣ онҳо барои гирифтани таълимоти мукаммал ба шаҳрҳои Бухорову Самарқанд, Хӯқанд ва ғайра рафта натавониста, дар мадрасаҳои диёр ё мехонданд ё худомӯзӣ мекарданду ҳаёт ва осорашон «аз мадди назари муаллифони тазкиранависи он давр берун» [17,194] монда буданд. Тӯфони ҳаводиси замон ҳамаро парешон нигоҳ медошт, камтар имконият мешуд, ки адибони эҷодкор ҷамъ оянду суҳбате ороянд, ба осори якдигар баҳо диҳанд, андешаҳо радду бадал намоянд ва ғ.

Хулоса ҳамин тавр, воқеаҳои ба сари мардуми Роғ овардаи замон ва сабабҳои дар боло як-як барчида боис шудаанд, ки дафтари шеър ё девони ашъори суханварони зиёди Роғ умуман, Роғи тоҷик аз асри XVIII то нимаи дувуми асри XX, дар як муддати дарози таъриҳ, то замони мо камтар боқӣ мондаанд, ки корро дар пешбурди ҳадафи мукаммали ҷустуҷӯ ва таҳқиқу баҳодиҳӣ ба ҳунар ва вижагиҳои эҷодиёти онҳо ва баррасии паҳлӯҳои услубии осори маҳфузмондаашон мувоҷеҳи мушкилот месозанд.

Бо вуҷуди нокифоя ва нокомил будани пажӯҳишҳои дар ин самт баанҷомрасида айён аст, ки намояндагони ин доираи адабӣ дар рушду такомули жанрҳои мухталифи адабиёту фарҳанги тоҷик, хоса қисмати ҷанубии Тоҷикистон ё ба ибораи дигар Бухорои Шарқӣ ҳиссаи назаррас гузоштаанд.

Яке аз намояндагони соҳибдевон ва миёни мардуми бумии ҷанубии мамлакат нисбатан маълуму машҳури доираи адабии Роғ Мирзо Қадам мебошад, ки таҳқиқоти мо ба рӯзгору осори ӯ бахшида шудааст, ки то ба имрӯз хеле кам омӯхта шудааст. Итминон дорем, ки он ҷои холимонда ва наомӯхтаи ин доираи адабиро дар нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX пурратар мегардонад ва ба омӯхтани ҳаёту эҷодиёти намояндагони дигари ин доираи адабии низ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Абибов А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон/ А. Абибов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 199 с.
3. Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX) /А. Абибов. – Душанбе: Дониш, 1984. - 240 с.

4. Амонов Р. Рубоиҳои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ /Раҷаб Амонов – Душанбе: Дониш, 1978. – 296 с.
5. 5.Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик / Раҷаб Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 453 с.
6. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской народной поэзии /И.С. Брагинский. – Москва: АН СССР, 1956. – 496 с.
7. Давронов С. Сохти шеъри тоҷикӣ /С. Давронов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 25 с.
8. Икромов И. Ганҷи нуҳуфта/ Искандар Икромов. – Душанбе: Кишоварз, 2006. – 105 с.
9. Икромов И. Шоирони Роғи охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик / Искандар Икромов. – Душанбе: Афсона, 2008. – 144 с.
10. Искандаров Б.Н. Восточная Бухара и Памир во второй половина XIX в. / Б.Н. Искандаров. – Душанбе: Таджик-издат, 1962. – 354 с.
11. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присаединоная Средней Азии к России /Б.И. Искандаров.- Душанбе:
12. Мирзо Қадам. Девон// Мураттиб ва муаллифи сарсухан Искандар Икромов. Ба хатти кириллӣ баргардонанда Шерхон Ватанов/Мирзо Қадам. – Душанбе: Кишоварз, 2009.-184с.
13. Мирзо Қадам**.** Қасас-ул-анбиё// Мураттиб ва муаллифи сарсухан Искандар Икромов. Муҳаррир ва ба хатти кириллӣ баргардонанда Шерхон Ватанов/ Мирзо Қадам. – Душанбе: Кишоварз, 2010. – 336с.
14. Нарзиқул М. Муқаддимаи шеършиносӣ (вазни шеър) / Мисҳобиддини Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2004. – 79 с.
15. Наимов К.К. Муджрим и литературная среда Рога в конце XIX и начале XX века/Наимов Қудратулло Кахорович.- Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 2010. – 23 с.
16. Солеҳов М. Арӯз ва омӯзиши он / М. Солеҳов. - Душанбе, 2005. -110 с.
17. Ҳодизода Р., Шукуров М., Абдуҷабборов Т. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.
18. Ҳодизода Р. Шоҳин /Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1974. – 142 с.

ДОИРАИ АДАБИИ РОҒ ДАР ОХИРҲОИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Дар ин мақола оид ба доираи адабии Роғ, ки аз нигоҳи ҷуғрофӣ хеле васеъ ва сернамоянда буда, қисмати ниҳоят зиёди адибони роғӣ дар ватани аслии хеш-дар Бадахшони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон зиндагию эҷод кардааанду мактаби адабиашон имрӯз ҳам дар он диёр идома дорад, сухан меравад.

Мақсади мақола, дар бораи ҳавзаи адабии Роғи тоҷик ва як нафар намояндаи асили он - Мирзо Қадам ва эҷодиёти ӯ баҳси илмӣ ороста аст.

Ба андешаи муаллиф, сабаби асосии аз қисмати Роғи Бадахшони Афғонистон ба ин диёр ё кӯч бастааанд ё муҳоҷир гардидани роғиҳо дар сусту заиф гардидани ҳукумати Бухоро дар асри XIX , аз ҷониби дигар, ба Афғонистон даст дароз намудани мустамликадорони англис тоқатфарсо гардидани вазъи иҷтимоии мардум мебошад.

Муаллиф дар такя ба пажуҳиши олими адабиётшиноси тоҷик Искандар Икромов қайд менамояд, ки доираи адабии Роғи тоҷикро то ба имрӯз ба се насли ба ҳам пайванд мансуб медонанд, ки Мирзо Қадам ба насли якуми ин ҳавзаи адабӣ шомил аст.

Аз таҳқиқи намунаҳои ашъори шоирони давраи аввали Роғи тоҷик, аз ҷумла ашъори Мирзо Қадам бармоеяд, ки ашъорашон анъанавӣ буда, аз ғазал, қитъа, муаммо, чистон, фардбайтҳо, маснавиҳои хурд ва ниҳоят қасида иборат мебошанд. Инчунин, дар ин маврид И. Икромов баъди ҷамъбасти мулоҳизаҳои худ оид ба жанрҳои адабии доираи адабии Роғи охирҳои асри XIX ба хулоса меояд, ки жанри аз ҳама ривоҷёфтаи ин давра ғазал мебошад.

Вожаҳои асосӣ: *давраҳои адабӣ, вижагиҳои адабиёт, баҳси илмӣ, доираи адабӣ, мавқеи эҷодкор, сатҳи иҷтимоӣ, жанрҳои адабӣ, фазлу дониш.*

ЛИТЕРАТУРНЫЙ КРУГ РОГА В КОНЦЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

В данной статье рассматривается литературный круг Рога, который очень широк и географически репрезентативен, причем подавляющее большинство писателей Рога жили и писали на своей родине, в Бадахшане Исламской Республики Афганистан, а их литературная школа продолжается и по сей день.

Цель статьи. Рассмотреть научную дискуссию о литературной сфере Рого Таджикистан и одного из его самобытных представителей Мирзо Кадама и его творчестве.

По мнению автора, основной причиной миграции Бадахшанских жителей Рога Афганистана в Таджикистан стало ослабление бухарской власти в XIX веке, с другой стороны, вторжение английских колонизаторов в Афганистан и невыносимое социальное положение.

Основываясь на исследованиях таджикского литературоведа Искандара Икрамова, автор отмечает, что литературный округ Таджикского Рога до сих пор считается принадлежащим к трем взаимосвязанным поколениям, и Мирзо Кадам принадлежит к первому поколению этого литературного округа.

Изучение образцов поэзии первого периода таджикских рогов, в том числе стихов Мирзо Кадама, показывает, что их призведения традиционно состоят из газелей, стихотворений, поговорок и загадок, изречений, малых маснави и, наконец, касыды . Также в данном случае И. Икромов обобщая свои выводы о литературных жанрах рожского литературного круга конца XIX века, отмечает, что наиболее развитым жанром этого периода была газель.

Ключевые слова: *литературные периоды, особенности литературы, научная полемика, литературный круг, творческая позиция, социальный положение, литературные жанры, мудрость и знание.*

THE CIRCLE OF LITERARY THE HORN AT THE END OF THE XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES

This article discusses the literary circle of the Horn, which is very wide and geographically representative, with the vast majority of the writers of the Horn living and writing in their homeland, in Badakhshan, the Islamic Republic of Afghanistan, and their literary school continues to this day.

Purpose of the article *conducts a scientific discussion about the literary sphere of Rogo Tajikistan and one of his original representatives Mirzo Kadam and his work.*

According to the author, the main reason for the migration of the Badakhshan inhabitants of the Horn of Afghanistan to Tajikistan was the weakening of the Bukhara authorities in the 19th century, on the other hand, the invasion of the British colonialists in Afghanistan and the unbearable social situation.

Based on the research of the Tajik literary critic Iskandar Ikramov, the author notes that the Tajik Horn literary district is still considered to belong to three interrelated generations, and Mirzo Kadam belongs to the first generation of this literary district.

The study of samples of poetry of the first period of Tajik horns, including poems by Mirzo Kadam, shows that their works traditionally consist of ghazals, poems, sayings and riddles, sayings, small masnavi and, finally, qasida. Also in this case, I. Ikromov, generalizing his conclusions about the literary genres of the Rozhsky literary circle of the late 19th century, notes that the most developed genre of this period was the ghaza.

Key words: *literary periods, features of literature, scientific controversy, literary circle, creative position, social position, literary genres, wisdom and knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзораҳматова Гулнора Миралиевна *- номзади илмҳои филология, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Сурога: шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16, Тел: (+992) 989095453*

Сведения об авторе:

Мирзорахматова Гулнора Миралиевна *- кандидат филологических наук, преподаватель кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: г. Куляб, улица С.Сафарова, 16, Тел: (+992) 989095453*

About the author:

Mirzorakhmatova Gulnora Miralievna *- candidate of Philology, teacher of the Tajik language department of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Kulyab, S. Safarov street, 16. Phone: (+992) 989095453.*

ОМӮЗИШИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИР

Олимӣ Х.Х., Иброҳимов Ф.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар охири асри XIX ва аввали асри XX ганҷинаҳои дигари наср «Наводир-ул-вақоеъ», «Меъёр-ут-тадаюн», «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмади Дониш, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шамсуддин Шоҳин, «Туҳфаи Сомӣ»-и Мирзо Азими Сомӣ, «Савонеҳ-ул-масолик»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» ва «Рӯзномаи вистафкаи Маскоб»-и Абдураҳмони Мустаҷир, «Туҳафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сироҷиддини Ҳаким, «Мунозира»-и Абдурауфи Фитрат, «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и Садриддин Айнӣ таълиф шудаанд. Махсусан, дар охири асри XIX иншо гардидани «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмадмахдуми Дониш инқилоби тозаеро дар насри бадеии тоҷик ба вуҷуд овард.

Қисми асоси Гузашта аз ин, донишҳои гуногунпаҳлуи адибони моарифпарвари тоҷик, ба мисли Аҳмади Дониш, Шамсуддин Шоҳин, Қорӣ Рахматуллоҳи Возеҳ, Савдо, Абдураҳмони Мустаҷир, Ҳайрат ва дигарон ифодакунандаи воқеияти бадеӣ ва таърихии авзои сиёсию иҷтимоии охири асри XIX дар Бухорост ва зимни таҳқиқи қонуниятҳои ташаккулёбии раванди маорифпарварӣ, жанрҳои адабӣ-таърихӣ, забони адабӣ, арзишҳои эстетикӣ ва робитаи он бо иҷтимоъ баррасӣ карда шуд.

Садриддин Айнӣ аз ҷумлаи адабиётшиносоне мебошад, ки доир ба адабиёти нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX маълумоти кофӣ оварда, зимнан ба осори адибони ин давр баҳои муносиб додааст. Нахустин намуна ва ё ба қавле шиносномаи миллати тоҷик дар солҳои тақдирсоз барои мардуми мо ин «Намунаи адабиёти тоҷик» буд, ки соли 1926 дар Маскав интишор мегардад ва то андозае ба даҳони душманони миллату фарҳанги тоҷик қулфи хомӯшӣ мезанад. Дар сарсухани «Намунаи адабиёти тоҷик» С.Айнӣ тазаккур медиҳад: «Аз бозе, ки вақоиъро таърих қайд мекунад, то имрӯз дар диёри Мовароуннаҳру Туркистон чунонки як қавми муаззам ба номи тоҷик ё ки тозик истиқомат дорад, ҳамчунон забону адабиёти эшон ҳам ривоҷ ёфта омадааст». Абулқосим Лоҳутӣ дар пешомади ин китоб шахсият, заҳмат ва дониши Айниро тавсиф менамояд ва ба «Намунаи адабиёти тоҷик» баҳои баланд медиҳад: «Ба фикри ман, «Намунаи адабиёти тоҷик» беҳтарин намунаи сайри тараққии адабии тоҷикон аст. Устод Айнӣ барои ёфтани баъзе аз нусхаҳои хаттии шоирони тоҷик басо рӯзҳо, ки дар ба дару кӯча ба кӯча рафта, то онро ёфтаву ба даст оварда ва дар натиҷа заминаи ҳозире барои танқиду таҳлилоти адабии тоҷикон омода намуда»[1, с.7].

Асари мазкур аз се қисм иборат буда, маълумоти кофӣ ва пурра доир ба адабиёти асри XIX дар қисми дувум ба чашм мерасад. Дар ин қисмат дар бораи адибони маорифпарвар Аҳмадмахдуми Дониш, Савдо, Возеҳ, Шоҳин иттилоот дода, баъзе масъалаҳои рӯзгор ва осори онҳоро ба хонанда шарҳ додааст, ки ин барои таъкиди мушкилоти замони амирони манғит хеле ба маврид аст.

Фаъолияти устод Айнӣ дар хусуси ба табъ расонидани матни саҳеҳи асарҳои бадеӣ ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр оғоз ёфта буд. Дар аввали асри XX бо раҳбарии Садри Зиё С. Айнӣ ҳамроҳи Мунзим ва Ҳайрат дар асоси татбиқи нусхаҳои алоҳидаи «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш нусхаи комили асарро ба вуҷуд меовард [2, с.28]. Махсусан, баҳои С.Айнӣ ба осори Аҳмади Дониш хеле дақиқ аст: «Маълум аст, ки дар он овон дар Бухоро аз фикрҳои наву адабиёти ҷадид асаре набуд. Пас маълум мешавад, ки ин доҳии модарзод ҳамаи афкорашро аз ғайри талқини касею китобе маҳз аз тадаббуру тафаккури худ маишату дунёро ҳосил кардааст»[1, с.20]. Агар ба ин фикр такя намоем, пас хулосаи муҳаққиқони замони шӯравӣ дар мавриди он ки маорифпарварии Дониш аз сафарҳои мунтазамаш ба Русия сарчашма мегирад, комилан ихтилоф дорад. Ба қавли устод Айнӣ, бинобар беэътиноӣ нисбат ба назмаш ашъори таълифнамудаи Дониш ҷамъоварӣ карда нашудаанд ва оид ба насри мутафаккир меорад: «Аз Аҳмадмахдум дар пуштҳои китоб, дар маҷмӯаҳои мутафарриқа, дар дафтарҳо ва дар коғазпораҳо хеле осори мансура мондааст. Аммо номдортарин осори мансурааш «Наводир-ул-вақоеъ» ном китоби мудавван аст, ки тахминан дорои 750 сафҳа аст. Мундариҷоти ин китоб воқеаҳои мутафарриқа ва саргузаштҳои парешон ва баъзе масоили илмия буда, забонаш форсии сода, тартибаш наздик ба румон аст, ки дар зимни саргузаштҳои хаёлӣ хеле ибратбахшост»[1, с.201-202].

Садриддин Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» бевосита сарчашмаҳои истифода намудаашро тазаккур дода, ҳамзамон роҷеъ ба тазкиранависон маълумот додааст.

Дигар асаре, ки оид ба воқеаҳои нимаи дувуми асри XIX маълумот додааст, ин «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ба шумор меравад. Махсусан, дар «Ёддоштҳо» ифодакунандаи рӯзгори Аҳмади Дониш, Шарифҷон Махдуми Садри Зиё, Абдулвоҳиди Мунзим, Муҳаммад Сиддиқи Ҳайрат, Абдулмаҷиди Зуфунун, Яҳёхоҷа, Сиддиқхоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Қорӣ Абдулкарими Офарин, Мирзо Азими Сомӣ, Азизхоҷаи Азиз, Мирзо Ҳаити Саҳбо, Шамсуддини Шоҳин маълумоти фаровон оварда шудааст.

Чеҳраи Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо» асосан дар бахшҳои «Одами аҷиб» (дар қисми дуюми асар), «Шарифҷонмахдум ва ҳамсуҳбатони ӯ», «Тарзи зиндагонии шабонарӯзӣ ва ҳафтагии Аҳмадмахдум», «Оби ганда ба хандақ», «Саёҳати солонаи Аҳмадмахдум», «Шеърҳои ҳаҷвии Аҳмадмахдум» (дар қисми сеюми асар), «Хабари вафоти Аҳмади Дониш» ва «Аввалин шиносоии ман бо калонтарин асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» (дар қисми чоруми асар) инъиксос ёфтааст. Дар «Ёддоштҳо» аз рӯзгори Аҳмади Дониш мисолҳои намунавӣ бо таҳлили устод Айнӣ оварда шудааст. Айнӣ Донишро ба ҳайси хаттот, шахси таърихдон, маорифпарвар ва донишманд инъикос намуда, ҷое мавқеи ҳунари Аҳмадмахдумро тасвир мекунад: «… даромади асосии Аҳмадмахдум аз роҳи меҳнати худаш буд… ӯ бисёр хушхат ва лаввоҳи ҳунарманд буда, даромади ин пеша харочоти «валинеъматонаи» ӯро мебардошт. Ӯ на танҳо лаввоҳ ва ҷадвалкаш буд, балки рассоми ҳунарманд ҳам буд, ки расмҳои бисёр зинда мекашид»[3,с.285]. Аз он ки Айнӣ бо дастнависҳои Дониш ошно буд, ҷойи шакку шубҳа нест, зеро худи нависанда таъкид менамояд: «Ман як «Юсуф ва Зулайхо»-ро бо хат, лавҳ, ҷадвал ва расми Аҳмад-Махдум дидаам, ки дар ҳамон вақт ба қимати сесад пуд гандум фурӯш шуда буд»[3, с.285].

Асосан, воқеаҳои охири асри XIX ва махсусан масъалаи инсонрабоӣ, зулм ба бечорагону фақирон ва ғуломфурӯшӣ дар романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон» ошкортар баён гардидааст. Дар китоби «Таърихи инқилоби фикри дар Бухоро» Айнӣ Донишро чунин тавсиф намудааст: «Аҳмадмахдум фозил ва олими дараҷаи аввал ҳам, аз дарсҳои расмӣ шогирд қабул нанамуд ва ба эътирозкунандагон дар ин бора фасоду вайронии мадрасаҳо ва дарсҳои расмиро фаҳмонда истод...

Муҳимтарин ва аз ҷиҳати танқид бераҳмонтарин асари Аҳмадмахдум «Наводир-ул-вақоеъ» ном китоби ба тариқи роман навиштаи ӯст. Ин китоб (дастнавис) аз 750 саҳифа иборат буда, мундариҷаташ аз саргузаштҳои оддӣ ва аз баъзе мақолаҳои илмӣ иборат аст»[4, с.21].

Дар бораи Аҳмади Дониш дар адабиёти пешазинқилобии рус низ тақрибан чизе нест. Фақат сайёҳи рус Л.Ф. Костенко «Дар саёҳати ҳайати сафорати рус ба Бухоро дар соли 1870» ном асари худ чанд сатре ба Аҳмади Дониш бахшидааст. (Нашри соли 1871-ум, Петербург). Ба қавле Л.Ф. Костенко тасдиқ мекунад, ки Мираҳмад дар музокираҳои ҳайати дипломатии рус бо ҳукумати Бухоро дар соли 1870-ум «Котиби сафорати Бухоро» будааст. Л.Ф. Костенко ба Петербург сафар кардани Мираҳмадро низ қайд карда мегузарад. Бо вуҷуди хеле кӯтоҳ ва пароканда будан маълумотҳое, ки Л.Ф. Костенко дар бораи Аҳмади Дониш медиҳад, онҳо ҷиҳатҳои тарҷимаи ҳоли ин марди маорифпарварро равшан мекунанд [5, с.12].

Хидмати Сотим Улуғзода низ дар шинохти Аллома Аҳмади Дониш назаррас мебошад, ки ҳанӯз соли 1946 китобе бо номи «Аҳмади Дониш» иншо менамояд. Сотим Улуғзода ин асари ҳудро «очерк» номидааст ва бо сабабҳои ба мо маълум тазаккур менамояд, ки «Мақсади ин китобча хонандагонро ба тариқи умумӣ ба ҳаёт ва фаъолияти адабии Аҳмад махдуми Дониш ошно кардан аст. Вай даъвои ба таври чукур ва ҳаматарафа таҳлил кардани асарҳои ӯро надорад» [6, с.3].

Дар ин очерк нависанда ҳам аз услуби бадеӣ ва ҳам аз услуби илмӣ истифода намуда, баъзан хотираҳои ачиберо низ зикр намудааст. Дар оғози рисола портрети Аҳмади Дониш аз қаламу Улуғзода тавсиф гардидааст, ки шояд аз шунидаҳои нависанда сарчашма гирифта бошад.

Ҳамон тавре ки дар боло зикр гардид, Сотим Улуғзода Аҳмади Донишро асосгузори адабиёти нав медонад.

И. С. Брагинский низ дар таҳқиқи адабиёти замони маорифпарварӣ бо дарназардошти таҳаввулоти мавзӯъ ва мароми адибон Аҳмади Донишро асосгузори адабиёти нави тоҷик мешуморад ва аҳамияти муҳимро дар пайдоиши адабиёти нав аз таъсири Русия медонад [7, с.214]. Ба андешаи И.С. Брагинский, Аҳмади Дониш тавонист, ки пайравони ҳудро пайдо намояд ва соҳиби мактаби хоссаи ҳуд гардад, ки аз ҷумлаи нафарони дар атрофаш гирд омада инҳо Шоҳин, Савдо ва баъдтар С. Айнӣ, Т. Асирӣ ва дигарон буданд [7, с.220].

Олими маъруфи рус Е.Э. Бертелс ҳанӯз соли 1936 оид ба даврабандии адабиёти асримиёнагии тоҷик муҳокима ронда, дар ин ҷода ба адабиёти нимаи дуюми садаи Х1Х ва намояндаи барҷастаи он Аҳмадмахдуми Дониш бештар таваҷҷуҳ карданро таъкид мекунад: «Дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик бештар ба адабиёти нимаи асри Х1Х диққат бояд кард, зеро маҳз дар ин давра дар адабиёти буржуазияи Осиёи Миёна он пешрафт дида мешавад, ки дар аввали асри ХХ ба пайдоиши адабиёти ба номи «ҷадидӣ» оварда расонд... ва вақте ки ба омӯхтани адабиёти тоҷики асри Х1Х шурӯъ мекунем, пеш аз ҳама ба симои барҷастаи «падар»-и адабиёти нави тоҷик- Аҳмади Калла вомехӯрем, ки фаъолияти вай ба тамоми адабиёти бадинаш ин давра таъсир доштааст [8, с.23].

Агар ба андешаҳои боло такя намоем, пас ба хулосае омадан мумкин аст, ки адабиёти нави тоҷик аз охири асри ХIХ оғоз мегирад. Замони бедории фикрӣ ва таҷассуми онро дар адабиёти тоҷик омили пайдо гардидани марҳилаи комилан ҷадид дар адабиёти тоҷик метавон шумурд.

. Сотим Улуғзода.Аҳмади дониш.-Нашр.дал.Тоҷикистон, Сталинобод, 1946.- 64 с.

Таваҷҷуҳи Р.Ҳодизода ба «Наводир-ул-вақоеъ» нисбатан мукаммал буда, дар он таҳлили ғоявии насри адиб ба мушоҳида мерасад. Минҷумла, дар он омадааст: «Нусхаҳои нави асарҳои маълуми ӯ, махсусан нусхаҳои тоза ва муътабари «Рисолаи таърихӣ» ва «Наводир-ул-вақоеъ» пайдо гардид. Ҳамаи ин заминаи илмии нашри осори Аҳмади Донишро ба вуҷуд овард. Дар натиҷа аз соли 1957 ин тараф чопи илмию интиқодии «Рисолаи таърихӣ» оғоз ёфт, ду тарҷумаи нисбатан мукаммали асарҳои ӯ бо забони русӣ ба нашр расидааст. Проблемаи дигар таҳқиқи афкори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фалсафии Аҳмади Дониш, инчунин муайян намудани мақом ва таъсири адабии ӯ ба адабиёти нимаи дуюми асри ХIХ ва ибтидои асри ХХ буд. Дар асарҳои А.Баҳовaддинов, З. Рачабов, Б. Ғафуров, И. Муъминов ва дигарон афкори фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсии Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ дар нимаи дуюми асри ХIХ ва ибтидои асри ХХ то андозае тадқиқ ва таҳқиқ гаштааст» [9, с.5]. Соли 1967 Р.Ҳодизода повести ҳуҷҷатиеро бо номи «Аҳмади Дониш» менависад, ки дар асоси он В. Максименков филми бадеии «Ситорае дар тирашаб»-ро (1974) меофарад. Асари мазкур тағйироти куллии андешаҳои Донишро пас аз сафари Русия таҷассум намудааст. Асоси тадқиқоти назариявӣ роҷеъ ба осори Дониш аз қаламу олими маъруф Р. Ҳодизода ба анҷом расида бошад ҳам, чи хеле ки худи ӯ дар баҳси «Ҷадидия ва дурнамои таърих» қайд мекунад: «…ҳанӯз андешаҳои Аҳмади Дониш чун маорифпарвар дуруст омӯхта нашудааст» [10, с.15].

Аммо бояд гуфт, ки муҳаққиқони мазкур асосан аз дидгоҳи идеологияи замони шӯравӣ аақидаҳои маорифпарворонро таҳқиқ намудаанд ва ба осори онҳо якҷониба баҳо додаанд. «Наводир-ул-вақоеъ» ҳамчунин ба забонҳои русӣ аз қаламу мутарҷимон Османова М.Н. ва Л.Н. Демидчик бо унвони «Путешествие из Бухары в Петербург» соли 1960 нашр мегардад.

Муҳаққиқи хориҷӣ Ян Рипка аҳамияти назариявии «Наводир-ул-вақоеъ»-ро дар «История

персидской и таджикской литературы» зикр намудааст. Дар адабиётшиносӣ то ҳанӯз «Наводир-ул-вақоеъ» чун асари бадеию публитсистӣ маъруф мебошад. Хусусиятҳои услубӣ, унсурҳои бадеӣ ва мундариҷаи асосии «Наводир-ул-вақоеъ» ба таври пурра баррасӣ нагардидааст.

Хулоса ҳамин тариқ, Масъалаи омӯхтан ва таҳқиқи мероси адабию фарҳангӣ дар замони истиқлолият, ки диди нав ва пажӯҳишҳои тоза бидуни ҳар гуна идеологияю саддироҳшавӣ ба роҳ монда шудааст, яке аз масъалаҳои муҳимми адабиёшиносӣ ба шумор меравад. Чунки таърихи адабиёти тоҷик дар доираи таърихи миллат ва суннатҳои миллӣ бояд баррасӣ гардад, вагарна аз идеологияи коммунистӣ, онҷуноне ки гурӯҳе аз муҳаққиқон ҳарф мезананд, ба идеологияи дигари аҷнабӣ ворид хоҳем гашт. Ба ин масъала андешаҳо дар бораи баъзе истилоҳоти воридгардида ва даврабандии адабиёт дохил мегардад. Ба ҳар сурат ҳодисаҳои адабӣ, ба мисли иваз гардидани сабк, жанрҳо, мавзӯъҳо ва мисли ҳамин, аз нуқтаи назари воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ бояд баҳогузорӣ карда шаванд ва дар замони муосир, ки имкониятҳои зиёде дар таҳқиқу баррасии илми мухталифи ҷомеа озодона ба роҳ монда шудааст, дар омӯхтани мероси адабии ниёгони худ бояд муносибати дуруст кард ва илми назарияи таърихи адабиётро ташаккул дод.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. / С. Айнӣ – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Садри Зиё. Наводири зиёия. Таҳияи М.Шукуров ва С.Сиддиқов / Садри Зиё -Душанбе: Адиб, 1991. - 128 с.
3. Айнӣ С. Ёддоштҳо. /С. Айнӣ //Куллиёт, ҷ.7–Душанбе: Нашр.дав.тоҷик, 1962. -618 с.
4. Айнӣ, Садриддин. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. /С.Айнӣ. –Куллиёт. Ҷилди 14. –Душанбе: Ирфон, 2005. –270 с.
5. Костенко А.Ф. Путешествие в Бухару русской миссии 1870 г. (СПб., 1871); «Средняя Азия», «Туркестанский край» (СПб., 1880).
6. Сотим Улуғзода.Аҳмади дониш.-Нашр.дал.Тоҷикистон, Сталинобод, 1946.- 64 с.
7. Брагинский И. С. От Авесты до Айни. /И. С.Брагинский - Душанбе. Ирфон. 58с.
8. Бертельс Е. Э. Рукописи произведений Ахмада Каллэ. Тр. Таджикистанской базы, т. 3. Лингвистика, /Бертельс Е. Э. -М.—Л., 1936. – 23с.
9. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш. /Р.Ҳодизода - Душанбе: Ирфон, 1976-468 с.
10. Ҷадидия ва дурнамои таърих// Садои Шарқ, 1990 №3
11. Рипка Ян. История персидской и таджикской литературы. /Ян Рипка - Москва: Прогресс, 1970. -450 с.

ОМӮЗИШИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИР

Маорифпарварон бо андешаҳои ислоҳотхоҳӣ, тасвири воқеият дар осор ва инъикоси вазъи иҷтимоӣ асосгузори адабиёти навин буданд, барои раҳоӣ аз ҳаёти ақибмондагӣ ва гузоштани гом сӯйи ҷомеаи мутамаддин ислоҳоти ҷадидро дар ҷомеа хоҳон мешаванд.

Мақсади мақола мушкилоти иҷтимоӣ боиси он гардид, ки маорифпарварон ба хотири баланд бардоштани маърифати мардум талошҳо мекунанд.

Таҳқиқи осори маорифпарваронаи адибони тоҷик бе баррасӣ намудани авзои сиёсӣ ва бархурдҳои геополитикии кишварҳои Аврупо натиҷа намедиҳад, чунки афкор ва андешаҳои онҳо ба ҳаводиси сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии аморати Бухоро дар нимаи дувуми садаи XIX вобаста мебошад.Дар мақолаи мазкур муаллифон ба масъалаи омӯзиши рӯзгор ва осори яке аз саромадони маорифпарварии тоҷик- Аҳмади Дониш дар адабиётшиносӣ андешаҳои худро баён намуда, омӯзиши осори ниёгонро аз диди нав таъкид намудаанд.

Калидвожаҳо: *маорифпарвар, воқеият, мушкилот, маърифат, адибон, рӯзгор, осор, адабиётшиносӣ, андешаҳо, ҷараёни адабӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ, сабк, тамаддун, тараққихоҳ падидаи таърихӣ,омӯзиш.*

ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АХМАДИ ДОНИША В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Просветители с реформаторскими идеями, изображением действительности в произведениях и освещением общественной ситуации были основоположниками новой литературы, стремившейся к новым преобразованиям в обществе, чтобы избавиться от отсталости и шагнуть в цивилизованное общество.

Цель статьи Просветители приняли новое решение изображать реальность в своих работах, чтобы привлечь внимание общественности.

По результатам исследования изучение наследия таджикских просветителей будет невозможно без учёта политической ситуации и геополитических подходов европейских стран, так как их взгляды и мнения зависят от политических, социальных и экономических событий Бухарского эмирата во второй половине XIX в.

В данной статье авторы высказывают свои взгляды на изучение жизни и творчества

Ахмада Дониша в литературоведение и акцентируют внимание на изучении его творчества с новой точки зрения.

Ключевые слова: *просветители, действительность, проблемы, просвещение, писатели , жизнӣ произведения, литературная критика, идеи, литературный процесс, политическое мировоззрение, стиль, цивилизация, развитие исторического явления, исследование.*

THE STUDY OF AHMADI DONISH'S WORKS IN CONTEMPORARY LITERATURE

Educators with reformist ideas, depictions of reality in works and coverage of the social situation were the founders of the new literature, seeking new reforms in society to get rid of backwardness and step on a civilized society. Educators have taken a fresh decision to depict the reality in their works in order to raise public awareness.

Purpose of the article:*The study of the legacy of Tajik educators will not be possible without considering the political situation and geopolitical approaches of European countries, as their views and opinions depend on the political, social and economic events of the Emirate of Bukhara in the second half of the XIX century.*

According to the results of the stady, *In this article, the authors express their views on the study of the life and works of Ahmad Donish in literature and emphasize the study of his works from a new perspective.*

Keywords: *education, reality, problems, enlightenment, writers, household, works, literary criticism, ideas, literary process, political worldview, style, civilization, development of historical phenomenon, study.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Олимӣ Хосият Ҳоким *- номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва ва таърихи адабиёти Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе. E-mail hosiyat.olimova@mail.ru Тел: (+992) 917160791;*

Иброҳимов Файзалӣ *- докторант (PhD) – и кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе. E-mail: Fair2345@mail.ru*

Сведения об авторах:

Олими Хосият Хаким *- кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы. E-mail hosiyat.olimova@mail.ru Тел: (+992) 917160791*

Ибрагимов Файзали *- докторант PhD-и кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода (Республика Таджикистан, г. Душанбе. E-mail: Fair2345@mail.ru*

Information about authors:

Olimi Hosiyat Hakim *- Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod (Republic of Tajikistan, Dushanbe). E-mail hosiyat.olimova@mail.ru*

Ibragimov Fayzali *- PhD student of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod (Republic of Tajikistan, Dushanbe). E-mail: Fair2345@mail.ru*

УДК 882+891.550

ПРОБЛЕМА ПОИСКА ЭКВИВАЛЕНТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОВЕСТИ «БЭЛА» М.Ю.ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Кувватова С.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Введение. В отличие от других актов речевой коммуникации, целью которых является информативность, главной целью любого художественного произведения является эстетическое воздействие и создание художественного образа. Следовательно, главной задачей художественного перевода тоже является воссоздание на языке перевода произведения, который мог бы оказать эстетическое воздействие на читателя.

В современном переводоведении стало аксиомой положение о том, что перевод нельзя расценивать как замену «одного языка другим; это специальное поле деятельности, где встречаются представители различных культур и где происходит перенос различных культурных ценностей из одной системы в другую с учетом национальных особенностей, склада ума, видения мира людей, живущих иногда даже в различных эпохах. Перевод – это взаимодействие двух культур, уклада,

мышления и образа жизни в различных регионах мира» [2, с. 8-9]. В связи с этим особого внимания заслуживает проблема передачи образных средств, использованных автором оригинального текста, которые как ничто другое помогают оказать эстетическое воздействие на читателя.

Человеческому мышлению всегда присуща образность. При переводе любого художественного текста, предстает необходимость передать ее, хотя иногда это требует от переводчика больших усилий. Обычный читатель художественного произведения не отягощен никакими обязанностями, в то время как переводчик, который также является читателем художественного произведения, отвечает за адекватность выполненного им перевода. Основная задача переводчика заключается в том, чтобы определенно точно расшифровать образы, задуманные автором оригинального произведения.

Основная часть. Чем удачнее переданы образы, использованные автором оригинального текста, для изображения персонажа, пейзажа, действия или события, тем красочнее и легче читатель переводного текста может воссоздать происходящее в своем сознание.

Мы считаем необходимым, рассмотреть проблемы перевода на материале таджикской версии повести М.Ю.Лермонтова «Бэла» из романа «Герой нашего времени», так как выявленные в ней неточности перевода достаточно типичны для воссоздания лермонтовской прозы определенного периода (30-50-е годы XX века). Перевод «Героя нашего времени» был осуществлен Вадудом Махмуди в 1936 году. Поэтические и прозаические шедевры М.Ю.Лермонтова широко изучались в таджикских школах, в частности, повесть «Бэла» еще в 1939 году была включена в «Хрестоматию по литературе Х1Х века». Перевод творческого наследия М.Ю.Лермонтова представляет большой интерес для литературоведческой науки. Вопросы воссоздания произведений великого русского классика на таджикский язык осветили в своих работах известные литературоведы А.З.Розенфельд, А.Дехоти, Х.Ахрори, Х.Шодикулов, Н.Маъсуми, Р.Хашим и многие другие.

В переводе Вадуда Махмуди роман «Герой нашего времени» переиздавался ещё трижды, в то же время и в этом переводе, который весьма точно воссоздает содержание текста, мы можем выявить те неточности, преодоление которых может сыграть особую роль для адекватного восприятия деталей лермонтовской прозы таджикским читателем, а также в дальнейшем предотвратить аналогичные ошибки и получить возможность буквально приблизить восприятие перевода к восприятию оригинала.

Рассмотрим отрывок из повести «Бэла», который нашел смысловой перевод: «Я ехал на *перекладных* из Тифлиса. Вся поклажа моей тележки состояла из одного небольшого *чемодана*, который до половины был набит *путевыми записками* о Грузии. Большая часть из них, к счастию для вас, потеряна, а *чемодан*, с остальными вещами, к счастию для меня, остался цел [4, с.277]. / «Ман аз Тифлис *бо ароба* ҳаракат намудам. Ҳамаи *бори* ароба аз *як чемодане,* ки то нимааш пуропур аз *хотираҳои саёҳати* Грузия аст, иборат аст. Бештари инҳо ба хушбахтии шумо гум шудааст; аммо *чемоданча* бо чизҳои боқимондааш ба бахти ман саломат мондааст [5, с.13].

В целом смысл оригинала отражен в переводе, однако наблюдается значительная деформация. Значение первой фразы: «Я ехал на перекладных из Тифлиса» переведено как «Ман аз Тифлис бо ароба ҳаракат намудам» (*досл.*: Я из Тифлиса двинулся на тележке), хотя «перекладная» означает «лошади или экипаж, перевозящие пассажиров от одной станции до другой», поэтому было бы точнее перевести данное выражение как «бо аробаи дар истгоҳҳои почта ивазшаванда».

Вторая фраза: «Вся поклажа *моей* тележки состояла из одного *небольшого чемодана*, который до половины был набит *путевыми записками* о Грузии» переведено как «Ҳамаи *бори* ароба аз *як чемодане* ки то нимааш пуропур аз *хотираҳои саёҳати* Грузия аст, иборат аст» (*досл.*: Весь груз тележки состоял из одного чемодана, который до половины был набит *воспоминаниями о путешествии* по Грузии). Хотя слову *«поклажа»* в таджикском языке существует эквивалент *«бағоҷ»,* почему-то оно переведено как «*бор» (груз)*. Далее переводчик опустил притяжательное местоимение *«моей»* и добавил числительное *«один»,* которого нет в исходном тексте, а сочетание *«путевые записки»* переведено как *«воспоминания о путешествии»*, в то время как существуют слова «сафарнома», «саёҳатнома», каждое из которых полностью передает значение данного сочетания на таджикском языке. Известно, что слово «*чемодан»* заимствовано из персидского «ҷамадан» - «место для хранения одежды», где «ҷама»-«одежда» и «дан»-«хранилище», в таджикском языке оно звучит как «ҷомадон». Но в переводе использован именно русский, графически измененный вариант этого слова. Видимо по причине того, что как и большинство русских заимствований (например, автобус, машина, лампочка, чайник и т.д.) данное слово закрепился в таджикском языке и прочно вошел в разговорную речь.

Третья фраза приведенного отрывка: «Большая часть из них, к счастию для вас, потеряна, а *чемодан*, с остальными вещами, к счастию для меня, остался цел» воспроизведен как «Бештари инҳо ба хушбахтии шумо гум шудааст; аммо *чемоданча* бо чизҳои боқимондааш ба бахти ман *саломат* мондааст» (*досл.*: Большая часть из них к счастию для вас, потеряна; а чемоданчик с остальными

вещами к счастию для меня остался *невредимым*»). В данном случае в первую очередь следует обратить внимание на изменение исходной пунктуации. В исходном тексте вводные сочетания «*к счастию для вас*», «*к счастию для меня*», которые выражают эмоциональную оценку сообщаемого, обособлены, но в переводном тексте мы этого не наблюдаем. По нашему мнению, пунктуация очень важна, если переводчик хочет донести мысль автора исходного текста, к тому же в таджикском языке правила пунктуации почти такие же, как и в русском («запятая» разделяет границы между предложениями, между однородными членами предложений, служит для раздела вводных слов и т.д.). Мы считаем, что ввиду указанных неточностей, часть смысла приведенного выше отрывка была потеряна, не говоря уже об образности. Тем не менее, перевод данной фразы выполнен близко к тексту оригинала с учетом особенностей переводящего языка.

Второй пример интересен и тем, что переводчик В.Махмуди позволил себе некоторую вольность. Он добавил сочетание «*дам нагирифта*» (*досл.*: не отдохнув), хотя в оригинале такая информация отсутствует, и сочетание «*распевал песни*» перевел как «*ғазалхонӣ мекард*» (*досл.*: распевал лирические песни) вместо «*сурудхонӣ мекард*». Далее, не совсем ясно, почему и на основании чего переводчик географическую реалию «Койшаурская Долина» перевел как «Дараи Кайшаур» (Койшаурское ущелье), и это при наличии в таджикском языке слова «*водий*», который является полным эквивалентом слову «*долина*». Отмеченные неточности при переводе географических реалий, повлияли на передачу образности, потому что в таких случаях нельзя сохранить колорит оригинала. Итак, рассмотрим:

«Уж солнце начинало прятаться за снеговой хребет, когда я въехал в Койшаурскую Долину. Осетин-извозчик неутомимо погонял лошадей, чтоб успеть до ночи взобраться на Койшаурскую Гору, и во все горло распевал песни [4, с.277]. / «Офтоб кайҳо дар паси қуллаҳои барфнок ба пинҳон шудан сар карда буд ки ман ба Дараи Койшаур даромадам. Асатин-аробакаш то шаб ба Кӯҳи Койшаур бароем гуфта, аспҳоро дам нагирифта медавонид, ва бо ҳамаи овозаш ғазалхонӣ мекард [5, с.13]. – *Досл.*: Солнце уж начинало прятаться за снеговой хребет, когда я в Койшаурское Ущелье въехал. Осетин-извозчик чтобы до ночи взобраться на Койшаурскую Гору, гонял лошадей без остановки, и во вес голос распевал лирические песни». Слова-реалии имеют большое значение в тексте Лермонтова. Переводчику необходимо было при переводе учитывать тот факт, что географические слова-реалии дают полное представление о месте действия в произведении, и они способствуют воплощению идеи автора оригинального текста.

Известные ученые В.Н.Комиссаров, А.В.Федоров, Г.Гачечиладзе и др. выделили некоторые требования, которым должен отвечать перевод художественного произведения. Одно из требований – это точность, когда «переводчик обязан донести до читателя наиболее полно идеи, высказанные автором. Заботясь о полноте передачи высказывания, переводчик вместе с тем не должен ничего добавлять от себя, не должен дополнять и пояснять автора. Это было бы искажением текста оригинала» [9].

К.Чуковский писал, что «…переводчик должен обладать широким филологическим кругозором, профессиональным фонематическим слухом, богатым словарем и чувством стиля» [7, с. 10].

При переводе следующей фразы, наряду с нарушением композиции, наблюдаются также погрешности в плане лексики (неточный перевод слов), в результате теряется связь между частями текста:

«Сначала мулла прочитает им что-то из *Корана*, потом дарят *молодых* и всех их родственников, едят, пьют бузу, потом начинается джигитовка…» [4, с.286]. / «Аввало мулло барои онон чизе аз *қуръон* мехонад. Баъд аз он ба *хурдсолон* ва ба ҳама хешовандонашон инъом ва эҳсон мекунанд, таом мехӯранд, бӯза менӯшанд. Пас аз он асптозӣ сар мешавад» [5, с.25]. – *Досл.*: Сначала мулла для них прочитает что-то из корана (?). Затем маленьким (малолетним) и всем родственникам дарят подарки, едят, пьют бузу. После этого начинаются скачки».

В данном примере не сохранена независимость лермонтовского предложения, оно передано тремя таджикскими предложениями. При переводе лермонтовской прозы такое часто можно наблюдать из-за необычного построения предложений и их определенной ритмической нагрузки. Однако, подобное действие можно охарактеризовать как признак несоблюдения в переводе ритмики исходного текста, следовательно, и особенностей его композиции. Далее переводчик перевел «*молодых*» (в значении *молодожен*) как «*хурдсолон*» (*досл.*: маленькие, малолетки), вместо того чтобы перевести его как «арӯсу домод», в результате чего читателю трудно определить о чем конкретно идет речь. Этот факт является ярким примером низкого качества перевода. Все эти погрешности свидетельствуют о том, что переводчик не раздумывался над значением каждого слова, каждого предложения, вследствие чего неверно передал смысловые связи в исходных предложениях, поэтому их смысл был искажен.

Если переводчик хочет выполнить качественный перевод, прежде всего, наряду с чувствами и

мыслями автора исходного текста, он должен хорошо знать его язык. При недостаточном знании языка переводчик может допустить большие ошибки и иногда это доходит до смешного. Например, при переводе ниже приведенного фрагмента, описывающего главную героиню повести, фразеологизм «*заглядывать в душу»* (в значении *пытаться понять чьи-либо тайные, сокровенные мысли, чувства) переводчик* передал выражением «*аз таги дил*» (*досл.*: искренне), который не может точно передать действие героя. Переводчик не смог в своем родном языке отыскать подходящий эквивалент. Безусловно, интересной выглядит точка зрения исследователя Турсунова Ф. в этом отношении: «…когда переводчик не находит ни эквивалента, ни аналога какой-либо фразеологической единицы, он смело может прибегнуть к описанию» [6, с.147]. Однако это не значить, что переводчик имеет право изменить исходный текст, тем более добавлять или сокращать его по своему смотрению, он должен смотреть на мир глазами автора исходного текста.

Еще пример:

«И точно, она была хороша: высокая, тоненькая, глаза черные, как у горной серны, так и *заглядывали к нам в душу*» [4, с.287]. / «Ҳақиқатан ҳам ӯ бисёр хуб буд: баландқомат, нозук, чашмонаш ҳамчун чашми оҳу сиёҳ буд ва *аз таги дил ба шумо нигоҳ мекард*» [5, с.26]. *–Досл.*: И вправду она была очень хорошая: высокая, тоненькая, глаза как у серны были черными и искренне на вас смотрела.

Отметим, что в вышеприведенном отрывке исходного текста краткое прилагательное «хороша» употребленное в значении «красивая», в переводе передано как «хуб», что означает «хороший». Для передачи данного прилагательного существуют аналогичные в таджикском языке прилагательные «хушрӯй», «зебо». Следовательно, образность данного отрывка не была передана при переводе, так как образ героини оказался искаженным из-за потери некоторых ее характеристик.

Рассмотрим следующий отрывок, где опять же прослеживается искажение содержания оригинала в передаче фразеологизма «и был таков» (в значении быстро, внезапно исчез), хотя в таджикском языке существуют несколько фразеологизмов, в точности передающие данное значение. Проблему перевода данного фразеологизма можно было решить подбором готовых соответствий, таких как «думро хода кард», «зуд гум шуд», «на пай ҳасту на Ҳайдар», «ғайб зад»:

«Казбич будто кошка нырнул из-за куста, прыг сзади его на лошадь, ударом кинжала свалил его наземь, схватил поводья – *и был таков*» [4, с.303]. / «Казбич гурбавор аз паси теппа баромада аз пасаш ба асп ҷаҳида аст ва бо зарбаи ханҷар ӯро аз асп ғалтонда, ҷилавро ба даст гирифтааст. *Ӯ ҳаминкора буд*» [5, с.44]. *–Досл.*: Казбич будто кошка вышел из-за холма (?) сзади на лошадь прыгнул и ударом кинжала его свалил из лошади, поводья взял в руки. (?).

Перевод должен полностью удовлетворять общепринятые нормы литературного языка. В данном случае, даже если дословно перевести выражение «и был таков», то получился бы «ҳамин гуна буд», но ни в коем случае не «ҳаминкора буд», которого не существует в языке перевода, хотя «и был таков» нельзя дословно переводить, т.к. фразеологизмы не предназначены для дословного перевода. Проявляя неуважение к авторскому тексту, нарушая нормы таджикского литературного языка, переводчик, не смог выполнить полноценный, четкий перевод отрывка.

Однако, несмотря на некоторые погрешности, в переводе есть и немало удачно переданных моментов. Итак, рассмотрим отрывок, где при переводе отрывка нарушена композиция исходного текста: одно сложное предложение разделено на два. Далее для придания речи большей эмоциональности местоимение «она» продублирована существительным «девушка», а также наблюдаются некоторые добавления. Несмотря на это, отрывок переведен верно, как со смысловой, так и с образной точек зрения, общее настроение передано точно:

«Печорин в задумчивости не сводил с нее глаз, и она частенько исподлобья на него посматривала [4, с.287] / «Печорин низ дар навбати худ мутафаккирона ба ӯ менигарист ва чашмашро аз ӯ намеканд. Духтарак низ ҳар замон-ҳар замон, аз зери чашм ба ӯ нигоҳ меандохт [5, с.26].

Адекватно переведен и следующий отрывок, описывающий сцену о том, как Бэла мало-помалу приучилась смотреть на Печорина. Переводчик тщательно подбирает слова и выражения для передачи образных средств, чтобы точно воссоздать образ персонажа. Анализ показывает, что все элементы образности, содержащиеся в исходном отрывке, точно отражены в переводе:

«Она посмотрела ему пристально в лицо, как будто пораженная этой новой мыслию; в глазах ее выразились недоверчивость и желание убедиться. что за глаза! они так и сверкали, будто два угля [4, с.300] / «Духтарак чашми худро ба рӯи ӯ дӯхта нигоҳ карда истод, гӯё аз ин гапи нав ва фикри тоза сари калобаи худро гум карда буд, аз чашмони духтарак аломати нобоварӣ намоён буд ва гӯё мехост қаноат ҳосил намояд. Он чи чашмоне буд! Онҳо мисли оташ шӯълавар буданд [5, с.40].

Заключение. Подводя итог, необходимо отметить, что на примере повести «Бэла» М.Ю.Лермонтова, который обладает особым стилем, мы рассмотрели качество художественного перевода, основанного на передаче образности, слов-реалий, нахождении эквивалентов.

Исследования показали, что для передачи смысла, образности, колорита оригинала переводчик в зависимости от контекста использовал такие способы передачи как подбор аналога, эквивалентов, а также калькирование (дословный перевод). Согласно теории, выдвинутой многими исследователями, в том числе и Г.Гачечиладзе, главной движущей силой переводчика должна являться идея, выраженная в оригинале произведения, которая заставляет переводчика искать эквивалентные языковые средства для выражения мысли. В ходе исследования были анализированы некоторые ошибки, допущенные переводчиком при воссоздании текста. Принимая во внимание тот факт, что русский и таджикский языки относятся к разным языковым группам – славянской и иранской, при переводе художественного текста потери неизбежны, но в то же время переводчик должен приложить все усилия, чтобы свести их к минимуму.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гачечеладзе, Г.Р. Художественный перевод и литературные связи / Г.Р.Гачечиладзе. –М.: Советский писатель, 1980. -255 с.
2. Караева, З.К. Перевод и семиотика / З.К.Караева. –Бишкек, 2006. -115 с.
3. Комиссаров, В.Н. Теория перевода: Лингвистические взаимосвязи/ В.Н.Комиссаров. –М.: Наука, 1982. -С.75.
4. Лермонтов, М.Ю. Собрание сочинений в четырех томах. Том четвертый. Проза, письма / М.Ю. Лермонтов. -М.-Л. Изд-во АН СССР, 1958. –825 с.
5. Лермонтов, М.Ю. Қаҳрамони даврони мо=[Герой нашего времени] / М.Ю.Лермонтов. –Л., 1941. -250 с.
6. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах: дис. докт. филол. наук: 10.02.20 / Ф.М.Турсунов. –Душанбе, 2016. -358 с.
7. Чуковский, К.И. Переводы прозаические // Принципы художественного перевода. –П., 1919. –С.7-24.
8. Школьный русско-таджикский фразеологический словарь. –Д.: Изд-во «Маориф», 1984. -126 с.

Интернет-ресурсы:

9. Алимова М.В Особенности и основные критерии перевода художественного текста. -Режим доступа: https://cyberleninka.ru>article.
10. Этимологический словарь русского языка. -Режим доступа: htths://classes.ru>all-russian>

ПРОБЛЕМА ПОИСКА ЭКВИВАЛЕНТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОВЕСТИ «БЭЛА» М.Ю.ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Материалом для сопоставительного анализа в данной статье послужила повесть М.Ю.Лермонтова «Бэла» и его перевод на таджикский язык, выполненный Вадудом Махмуди. Неточности перевода, выявленные в таджикском варианте, достаточно типичны для воссоздания прозаических произведений вообще. В статье рассматриваются несколько отрывков, связанных с неадекватностью перевода. В их числе следует отметить особенности передачи фразеологизмов при переводе.

Цель статьи: *исследование проблем перевода, связанные с поиском эквивалента, неточностями воссоздания художественного текста на таджикском языке.*

В результате исследования *выявлено, что преодоление выявленных неточностей может сыграть особую роль для адекватного восприятия деталей лермонтовской прозы таджикским читателем, а также в дальнейшем предотвратить аналогичные ошибки и получить возможность буквально приблизить восприятие перевода к восприятию оригинала.*

Ключевые слова: *художественный перевод, эквивалент, адекватный перевод, образность, фразеологизм, композиция, эмоциональность.*

THE PROBLEM OF FINDING THE EQUIVALENT WHEN TRANSLATING THE NOVEL «BELA» BY M.YU. LERMONTOV INTO TAJIK

The material for comparative analysis was the story by M.Yu.Lermontov «Bela» and its translation into Tajik, made by Wadud Mahmudi. Translation inaccuracies identified in the Tajik version are typical enough to recreate prose works. The article discusses several passages related to the inadequacy of translation. Among them, it should be noted the features of the transfer of phraseological units in the translation.

Purpose of the article: *This article addresses the translation problems associated with the search for the equivalent, inaccuracies in the reconstruction of the Tajik literary text.*

According to the results of the stady, *it was revealed that overcoming the identified inaccuracies can play a special role for the Tajik reader to adequately perceive the details of Lermontov's prose, as well as to prevent similar errors in the future and be able to literally bring the translation perception closer to the perception of the original.*

Key words: *literary translation, equivalent, adequate translation, imagery, idiom, composition, emotionality.*

Сведения об авторе:

Кувватова Саломат Мусоевна *- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы факультета русского языка и литературы, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru.Тел.: (+992) 988554141*

About the author:

Kuvvatova Salomat Musoevna *- Candidate of Philology, senior teacher of Department of Methods of Teaching Russian language and Literature Faculty of Russian language and Literature in the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini,* ***Address:*** *734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Prospect Rudaki, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru. Tel: (+992) 988554141*

УДК: 070.1 (575.3)

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ МЕНТАЛИТЕТ ВИДНОГО ПУБЛИЦИСТА ИНДИИ САЙИД АХМАД-ХАНА

Гоибова Ф.М.

Таджикский национальный Университет

Введение. Изучение общественно - политической истории Индии имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Речь идёт об улучшении взаимоотношений между народами Центральной Азии и индийскими народами. А это невозможно без внимательного изучения истории, в частности, истории того идейного наследия индийских мыслителей - просветителей, реформаторов и политических деятелей, учения и деятельность которых существенно определяют мировоззрение современного индийского общества. К таким мыслителям, прежде всего, относится Сайид Ахмад - хан.

Основная часть Сайид Ахмад - хан является видным общественным деятелям, основателем движения мусульманского просветительства, публицистом, писателем, идеологом реформы образования и одним из основоположников исламского модернизма в Индии. Общественно – политические взгляды Сайид Ахмад – хана этого периода имели много общего с умеренным идеологическим течением последователей Шах Валиуллы первой половины XIX века. Тем не менее в них уже таились зародыши будущих внутренних противоречий идеологии мусульманского правительства. Политическое кредо Сайид Ахмад – хана отразило колебание формирующейся мусульманской буржуазии, первые представители которой вышли из среды разорённых индусскими ростовщиками и «презираемых» английскими властями мусульманских помещиков и сохранили с последними тесную связь.

Некоторые прогрессивные учёные, многие индийские и пакистанские историки, которые занимались исследованиями общественно – политических взглядов Сайид Ахмад – хана, отмечают, что политические идеалы Сайид Ахмад – хана этого периода имели много общего с идеалами Рам Мохан Рая.

Но не следует забывать, что мировоззрение того или иного деятеля должно оцениваться в зависимости от исторической обстановки, в которой он жил и творил.

Общественно – политические взгляды Сайид Ахмад – хана были результатом его политического опыта и были основаны на реалистической оценке современной индийской жизни и её проблем. Восстание 1857 года потрясло его и вызвало в нем политическую реакцию и пробудило политический интерес. Он начал размышлять о причинах и последствиях восстаний и революций. Результатом политических размышлений мыслителя была работа «Причины Индийского Восстания», где он полностью подверг исследованию проблемы политические, религиозные, экономические и военные под углом всех возможных смыслов. Фактически это книга была одной из первых его работ политического характера [8, с.118].

Нужно отметить, что «Причины Индийского Восстания» и «Восстание Бихор» - эти две работы Сайид Ахмад - хана, по существу, являются ценным вкладом в политическую литературу того периода. Они показывают острое чувство автора к историческим фактам и его ясное схватывание текущих политических проблем и тенденций.

На формирование политических идей Сайид Ахмад-хана также огромное влияние оказали следующие факторы.

1. Его понятие о том, что без освоения знаний и применения современной науки нельзя достичь прогресса в обществе, который произведёт революцию в каждой сфере человеческой жизни.

2. Тяжёлое положение индийского народа после восстания 1857 года ещё раз убедило реформатора, что пока люди не будут осваивать западную науку, они не смогут избавиться от своей отсталости, невежества и инерции.

3. Так как индийцы не обладали достаточным опытом, организацией, дисциплиной, чтобы изменить существующую власть силой, то он был убеждён в чрезвычайной необходимости использования силы для того, чтобы возвратить политическую власть и престиж.

4. Для решения этих вопросов, по мнению Сайид Ахмад – хана, первой необходимостью является образование, чтобы достичь

политической свободы, так как образование способствует и поддерживает потерянную политическую власть и престиж.

Именно анализ этих перечисленных факторов определил политическую роль Сайид Ахмад – хана в течение десятилетия, хотя имели место некоторые изменения впоследствии в его политическом подходе из – за его приобретённого опыта. После войны Независимости 1857 года, которую британцы по ошибке вначале назвали бунтом, начались кровавые репрессии, и условия жизни мусульман подверглись радикальным изменениям. От положения правителей они были понижены до положения нищих (Хантер, 1876). Их феодальные владения были конфискованы, и они были лишены своих позиций лидеров и землевладельцев. Британцы были открыто враждебными и подозрительными к мусульманам и сознательно не допускали их на правительственные рабочие места. Хотя индуисты боролись рядом с мусульманами, чтобы сбросить колониальное ярмо, британцы расценивали мусульман как своих единственных врагов.

Книга «Причины Индийского Восстания» была написана Сайид Ахмад – ханом в 1858 году на языке урду, однако она была переведена и издана на английском языке в 1873 году. Переводчиками были сэр Колвин и сэр Грэм. В предисловии этой книги автор пишет: «Следующие страницы, хотя они написаны в 1858 году, ещё не были изданы. Я издаю их теперь, по истечении многих лет, так как за то время, что они были сочинены, ничего не произошло, чтобы заставить меня изменить своё мнение. Честное высказывание своих идей – все, чего требует наше правительство, чтобы позволить ему держать страну полным согласием её жителей, а не просто мечом» [9, С.8] Поистине, мудрые и мужественные слова!

Хотя многие могут не согласиться с мнением Сайид Ахмад – хана, изложенным в этой книге, она чрезвычайно ценна тем, что, во-первых, даёт возможность понять идеи и способ мышления реформатора, и, во-вторых, она написана одним из самых способных и лояльных мусульман Индии. Основные причины восстания, полагает сэр Сайид, везде одни и те же. Это неизменно следует из существующей политики, которая не соответствует целям, привычкам и представлениям тех, кем вызвано восстание. Другой причиной является ущемление интересов значительной части индийской знати со стороны колониальных властей, у которых в середине XIX в. в массовом порядке отбирались их владения, якобы под предлогом «дурного управления». Кроме того, английскими властями были сокращены пенсии, которые выплачивались многим индийским князьям и поэтому, именно они, т.е. представители индийской княжеской аристократии, стали во главе стихийно вспыхнувшего восстания. Также были обложены налогами земли, которые принадлежали индийскому духовенству, которое пользовалось огромным влиянием среди народа в ту пору. А сипаи-индийцы были недовольны тем, что, во-первых, им сократили жалование, во-вторых тем, что их стали использовать в военных конфликтах за пределами Индии, то есть в Китае, Афганистане и Иране. Восстание 1857 - 1859 годов (в британской историографии оно получило название «сипайского») стало самым масштабным антиколониальным выступлением за двухсотлетний период британского присутствия в Индии. Началом восстания послужили выступления в нескольких сипайских частях на севере Индии. Движущей силой восстания были народные массы, прежде всего крестьяне - общинники, но в руководстве главную роль играли феодалы [3, с.299].

Следует отметить, что до Восстания 1857 – 1859 гг. Сайид Ахмад – хан ещё не созрел, чтобы стать идеологом новых общественных сил, был противником народно – освободительного движения, считал английское господство благом для Индии, разумеется, при улучшении методов управления.

В восстании он увидел только попытку вернуть старые феодальные порядки и встал на сторону англичан. Как заявляет Хафиз Малик: «Можно было сказать, что сэр Сайид во время испытаний 1857 года проявил себя не только как лояльный служащий британского правительства, но трансформировался в верного мусульманского националиста» [8, с.119].

Именно это лояльное отношение к британцам послужило одним из поводов разногласий между двумя основными фигурами этого периода, которыми по праву считались Сайид Ахмад – хан и Сайид Джамалуддин Афгани, который считал сэра Сайида оружием в руках англичан. Как истинный патриот мусульманского Востока, С.Д. Афгани видел своей целью освобождение мусульманского мира, народов Востока от колониализма, деспотизма, порабощения, страха и

мифов, а также реформирование общественного строя. Мыслитель страстно желал, чтобы мусульманская культура поднялась на уровень, соответствующий новой эпохе и грядущему поколению, чтобы мусульмане и все восточные нации объединились. Вот почему его прозвали мудрецом ислама и Востока [10, с. 175].

Причину господства англичан в Индии Сайид Ахмад – хан объяснял кризисом в самом индийском обществе, в котором отсутствовали реальные силы, готовые противостоять англичанам. От этого Индия не проиграла, а наоборот, «установление мира и спокойствия, прекращение грабежей и разбоя на дорогах, строительство новых дорог, обеспечение безопасности путешествий и торговли… прекращение кровной вражды… - все это принесло выгоды, которых не было ни при одной из предыдущих форм правления» [13, с.140]

После посещения Англии в 1869 году Сайид Ахмад – хан с ещё большими усилиями всячески пытался примирить прогрессивные общественные силы страны с английскими колонизаторами и считал, что только консенсус является единственным способом и путём продвижения мусульман к развитию.

Непоколебимая политическая лояльность к англичанам в его глазах не являлась соглашением с ними, а была предпосылкой для обеспечения примирения британцев с мусульманами. Его политику согласия с британцами, таким образом, можно воспринимать как историческую необходимость, как императив для его миссии мусульманской эмансипации. И естественно, что сотрудничество с имперской Великобританией было практической необходимостью для сэра Сайида Ахмада.

Его работа «Причины Индийского Восстания» показывает политически созидательную индивидуальность этого мыслителя.

В этой работе наиболее полно отразились историческая концепция и общественно – политические взгляды Сайид Ахмад – хана первого периода его деятельности (до начала 60 – х годов). Цель этого исследования была направлена на примирение верхушки мусульманской общины с британцами. Сэр Сайид стремился внушить (и довольно небезуспешно) мысль о том, что мусульманская верхушка может стать верной опорой англичан в Индии. Оценка причин восстания была связана с позицией мусульманской верхушки, которая скорбела о потере старого мира. Основной причиной недовольства индийцев, и особенно мусульман, по мнению Сайид Ахмад – хана, была потеря их рабочих мест и постов в различных государственных учреждениях. «Основной причиной недовольства индийцев, в особенности мусульман, - писал он, - было отсутствие всякого прогресса в занимании индийцами различных государственных постов» [8, с. 121].

Среди мусульманской интеллигенции серьёзное недовольство вызывала также языковая политика англичан, которые стали проводить дискриминационную политику как в отношении фарси, урду, так и в отношении других национальных языков Индии.

В работе «Причины Индийского восстания» Сайид Ахмад – хан уделяет большое внимание кризису английской религиозной политики. Подавляющее большинство индийцев, отмечает мыслитель, независимо от их религиозной принадлежности расценивают политику британцев как вмешательство в религиозные обычаи и обряды индийцев, т.е. как религиозную дискриминацию. Здесь также отмечаются тяжелые последствия аграрной политики английских правителей для индийского крестьянства.

Несколько страниц этой книги посвящено обсуждению вопроса о богатстве Англии и нищете Индии, который был в центре внимания индийских буржуазных историков, экономистов и политических деятелей в последней четверти XIX в.

Сэр Сайид критикует политику Ост – Индской компании, которая, по его словам, «стремилась погасить свою задолженность за счёт Индии, в результате чего страна стала нищей» [4, с.60].

Таким образом, мы видим, что в некоторых отдельных вопросах высказывания Сайид Ахмад – хана отражали общенародное недовольство. Но эти его высказывания приходили в непримиримое противоречие с его основной мыслью и убеждением о том, что английское завоевание не было главной причиной восстания 1857 – 1859 гг.

Главной причиной восстания Сайид Ахмад – хан считал отстранение индийцев от участия в действовавших в то время в Индии Законодательных Советах. Он всегда ратовал за участие индийской верхушки в управлении страной и выступал за самые умеренные формы буржуазного правления. «Участие народа в управлении целесообразно и необходимо для правительства и именно неучастие народа в управлении было основной причиной восстания» [4, с. 60].

Под представительством народа Сайид Ахмад – хан понимал представительство имущих слоёв индийского общества. Книга «Причины индийского Восстания» стала чрезвычайно популярна во второй половине XIX века и была принята британцами как дружественная и искренняя попытка сэра Сайида примирить, в некоторой степени, британцев и мусульман. В журнале, изданном Сайид Ахмад – ханом - «The Loyal Muhammadans Indian» («Лояльные Мусульмане Индии») были опубликованы счета мусульман, которые поддерживали в 1857 году британское правительство.

Кстати, этот журнал сыграл огромную роль в уменьшении недоразумений и неправильных представлений, которые британцы и мусульмане питали друг против друга [13, с. 141].

Призывая правительство уважать чувства народа, он также напоминает людям об их обязанностях. В своей речи, произнесённой в Алигархе 10 мая 1866 года, он сказал: «Можете вы ожидать, что британский Парламент будет интересоваться Вашими делами, когда имеете привычку яростно выступать против различных действий правительства... Намного лучше было бы для Индии и её народа, чтобы высказать своё мнение открыто и честно относительно правосудия или других действий правительства» [9, С. 66].

Продуманные в широком аспекте условий, преобладавших тогда в стране, такие идеи кажутся не только прогрессивными, но и почти революционными.

Восстание 1857 года было общим делом (мусульман и индусов), но в период его подавления мусульмане посчитали, и в некоторой степени вполне справедливо, что они пострадали сильнее. Вместе с этим восстанием рассеялись мечты и фантазии мусульман о возрождении Делийской империи. Кстати, эту империю сокрушили маратхи давно, даже до того, как англичане появились на сцене, и они управляли самим Дели, а Ранджит Сингх правил в Пенджабе. Господство Моголов закончилось на Севере Индии без всякого вмешательства англичан, оно также распалось и на юге. Император, который восседал на делийском троне, хотя он превратился в подчинённого сначала маратхов, а потом англичан, всё ещё являлся символом славной династии. И конец восстания означал также и крушение этого символа. Народ медленно оправлялся от ужасов дней восстания, хотя разрыв с прошлым принёс сомнение и замешательство, и потерю веры в себя. Восстание 1857 года было также одним из поворотных моментов в жизни Сайид Ахмад – хана. Он явно утвердился в необходимости того, что мусульмане приобрели знания английского языка и современных наук, если сообщество будет поддерживать свою социальную и политическую идентичность, особенно в Северной Индии. После восстания индийские мусульмане долго колебались в выборе пути. Английское правительство сознательно угнетало их, даже в большой степени, чем индусов, и эти репрессии особенно остро коснулись тех слоёв мусульман, из которых мог бы выдвинуться новый средний класс, т.е. буржуазия. Они были крайне подавлены, резко настроены против англичан, но также и консервативны, и избегали западного образования, жили мечтами о реставрации старого порядка. Постепенно, и после многочисленных споров и трудностей, сэр Сайид смог убедить их обратиться к английскому образованию и организовал Алигархский колледж.

В 1857 году во время Индийского восстания Северная Индия понесла огромные потери – человеческие и экономические, особенно больно оно ударило по мусульманам, в большинстве своём населявшим именно эти территории. Сэр Сайид пишет: «После Восстания 1857 года меня огорчили не факт грабежа моего дома, не потеря имущества, а огорчило моё сердце страдание и огромное горе людей» [6.].

Сэр Сайид Ахмад – хан вместе с другими известными мусульманскими мыслителями осудил лидеров восстания за его неподготовленность и расценил его как путь к поражению индостанского мусульманского общества. Свою книгу «Причины Индийского восстания», в которой оправдывает действия мусульман в сложившихся обстоятельствах, он отправил в Англию. Там она была принята в качестве официального документа, и, хотя мнения лордов относительно неё разошлись, но тем не менее автор был признан лояльным британской политике [6]. Английская политика в отношении мусульман в семидесятые годы постепенно изменилась и сделалась более благоприятной. Это изменение было, по существу, вызвано политикой равновесия и противопоставления, которую последовательно проводило английское правительство. Всё же и сэр Сайид сыграл в этом важную роль. Он был убеждён, что сможет поднять мусульман только путём сотрудничества с английскими властями. Высоко оценивая деятельность сэра Сайида в столь сложные для Индии времена, бывший премьер – министр Индии г – н Индер Кумар Гуджраль писал: «Видение сэра Сайида и его кропотливые усилия для удовлетворения требований сложных времён заслуживают высокой оценки. Темная эпоха 1857 года была действительно безнадёжной, и только такие люди, как Раджа Мохан Рай и сэр Сайид, смогли проникнуть сквозь свою густую вуаль, чтобы представить судьбы Нации. Они справедливо полагали, что прошлое имеет свои достоинства, и его наследие ценно, но это было будущее, с которым общество было призвано справиться. Я выражаю своё почтение сэру Сайиду за его поведение и мужество, которые преодолели все препятствия, как от друзей, так и от врагов» [15.].

В 1878 году Лорд Литтон, вице – король Индии, назначил Сайид Ахмад – хана членом Законодательного Совета при вице - короле. В книге «Столпы индийской Империи», изданной в Индии, где справедливо сэра Сайида считают одним из этих столпов, даётся оценка его назначению членом Законодательного Совета: «Из числа шагов, которые сделал лорд Литтон для продвижения достойных и ответственных индийцев в правительственные учреждения, ни один из них не является достойным и не снискал такое расположение, как назначение этого почётного лидера мусульман

(т.е. Сайид Ахмад - хана) в Законодательный Совет» [2, с.135].

Индуисты и мусульмане одинаково почитали это за честь и, естественно, были вознаграждены его честным, самоотверженным, благородным трудом во время его службы.

В большинстве дебатов в Совете, несмотря на незнание им английского языка, он произносил хорошие, вполне техничные речи. Об одной из таких речей сам лорд Литтон отметил, что давно не слушал такой хорошо поставленной речи. Сэр Сайид был дважды избран в Законодательный Совет в течение срока пребывания двух наместников Короля. Следует особо подчеркнуть, что честность была одной из особенностей его государственной службы. Алтаф Хусейн, близкий друг и биограф сэра Сайида, отмечая замечательные черты характера его, писал, что советует образованной молодёжи, которая хочет подняться на высокие ступени государственной службы, чтобы они научились у Сайида Ахмад – хана урокам правдивости, честности, лояльности и благородства, т.е. эти черты, которыми мыслитель обладал не только в период его службы, но также они были присущи ему в течение всей его жизни [2, с.136].

В течение его пребывания в должности он активно занимался вопросами общественного благосостояния. В своих выступлениях на Совете он приводил острый анализ фактов и уникальную силу аргументов. Именно благодаря стараниям Сайид Ахмад – хана и учитывая его мнение, Совет принял решение сделать одну треть участников назначенными и две трети - избранными, тогда как намерение Совета состояло в том, чтобы все участники были назначены путём выборов. Деятельность реформатора в Совете характеризовалась глубоким и подлинным беспокойством о благосостоянии всех индийцев, независимо от касты, цвета кожи или их веры.

Президент Индийской Ассоциации Лахора Даял Сингх, обращаясь к Сайид Ахмад – хану, писал: «Ваша очень полезная карьера в Законодательном Совете, Ваше мужественное и преданное представление национальных интересов и Ваше бдительное отношение к ним, заслуживают самого тёплого отношения от нас и наших соотечественников».

Деятельность просветителя, мыслителя и публициста в составе Совета ещё раз подтверждает его искреннее и серьёзное желание служить своей стране. В 1887 г. Сайид Ахмад – хан был назначен членом Комиссии коммунального обслуживания. В этой должности он боролся за установление закона о Государственной службе, посредством которого индийцы могли бы подняться до самых высоких должностей, не будучи назначенными Комиссией по делам государственной службы Англии. Что же касается политических идей Сайид Ахмад – хана в этот период, то они были обусловлены повышением активности панисламистского движения С.Д. Афгани в мусульманском мире и учреждением Индийского Национального Конгресса в Индии.

Сайид Ахмад – хан полностью отвергал идею интернационализации политики С.Д. Афгани, считая такой подход непродуманным и нецелесообразным. Он также твёрдо отвергал требование Султана Турции Абдул Хамида II стать Халифом мусульманского Востока. Кроме того, быть причастным к международной политике, считал мыслитель, тогда не было возможным, не входя в прямой конфликт с британцами в Индии. Следует отметить, что антипатия Сайид Ахмад – хана к концепции панисламистского движения нашла резкое осуждение со стороны Сайид Джамалуддина Афгани.

В 1885 году был основан Индийский Национальный Конгресс и вначале отношение британцев к его организации было довольно «снисходительным». Они отмечали, что создание Конгресса, который мог бы функционировать как «предохранительный клапан», было абсолютно необходимо.

Конгресс не отвечал требованиям, чаяниям и представлениям Сайид Ахмад – хана в такой форме, и позже он выступал в качестве одного из его критиков.

Политические идеи Сайид Ахмад – хана были противоположным полюсом многим изменениям, предложенным Конгрессом.

Например, его аргументы за эти изменения были:

1. Существенно необходимое для успеха демократических процессов – это равный уровень образования, достигаемый всеми людьми, живущими в стране. В Индии нет такого равенства, и, следовательно, любое присуждение демократических привилегий одним означало бы исключительное принижение других;

2. Введение конкурса в Индии, как того требовал Индийский Национальный Конгресс, означало бы постоянное покорение слаборазвитых сообществ более продвинутыми сообществами. Он думал, что предоставление демократических прав было преждевременным и могло создать ненужное политическое противостояние в стране, т.к. в то время одни бенгальцы были, с точки зрения образования, продвинуты, они могли бы монополизировать всю политическую власть. Насилие в данном случае, отмечает публицист, будет преобладать, мир и взаимопонимание исчезнут из страны. Поэтому его совет мусульманам состоял в том, чтобы они сконцентрировали всю свою энергию на образовании и стремились достичь уровня других сообществ в изучении науки, культуры и литературы. Были определённые индуистские лидеры, такие как Раджа Бхинга,

которые разделяли представления Сайид Ахмад – хана и выступали против Конгресса.

Оппозиция Сайид Ахмад – хана Конгрессу была основана на его личной оценке ситуации. Он всегда поддерживал индуистско – мусульманское единство и гармонию и был за благосостояние всех индийцев. «Братья, мусульмане и индуисты, – обращается он к ним, - Вы живёте в одной стране, которая называется Индостан, вы все живёте на одной земле и населяете одну и ту же землю. Вы не забывайте, что слова «индуист» и «мусульманин» предназначены только для религиозного различия и все люди, и индусы, и мусульмане, и даже христиане, которые проживают на этой земле, являются принадлежащими одной и той же стране. Тогда все эти разные народы и племена в совокупности могут быть описаны как одна страна, когда они объединяются для пользы данной страны, которая характерна для всех» [5, с.160-161].

В 1888 году Сайид Ахмад – хан сформировал Объединённую Индийскую Патриотическую Ассоциацию, цель которой состояла в том, чтобы издать небольшую книгу на английском языке и познакомить членов британского Парламента с представителями тех индуистов и мусульман, которые не соглашались с Конгрессом и его политикой. Это была объединённая организация индуистов и мусульман.

После терпеливого и осторожного исследования ситуации Сайид Ахмад – хан решил сконцентрировать всё своё внимание вновь на проблемах образования населения.

Следует особо подчеркнуть, что независимо от его аристократического происхождения этот выдающийся просветитель, реформатор, общественный деятель всегда выступал защитником интересов народных масс, поборником светских знаний, борцом за демократизацию общественной жизни.

Сайид Ахмад - хан - видная фигура своего времени. Здесь было бы вполне уместно вспомнить слова Г.В. Плеханова, который в своей работе «К вопросу о роли личности в истории» писал: «Великий человек велик не тем, что его личные особенности придают индивидуальную физиономию великим историческим событиям, а тем, что у него есть особенности, делающие его наиболее способным для служения великим общественным нуждам своего времени, возникшим под влиянием общих и особенных причин» [12, С. 233].

Воистину справедливы слова и другого видного деятеля и политика Индии Афзала Усмани, который написал об этой великой личности: «В этот мир пришли люди двух типов - одни, которые работают, чтобы жить, а другие, кто живёт, чтобы работать. Сэр Сайид жил, чтобы работать» [16.].

ЛИТЕРАТУРА

1. Абу Рейя, Махмуд. С.Д. Афгани / Махмуд Абу Рейя [Серия «Корифей арабской мысли»]. - №29. - С. 58.
2. Алтаф Хусейн, Хали Хаят-е джавид / Хали Алтаф Хусейн. - Алигарх, 2008. - 557 с.
3. Антонова, К.А. История Индии /К.А. Антонова, Г.М. Бонгард-Левин, Г.Г. Котовский [Краткий очерк]. - Москва, 1973. - 558 с.
4. Ахмад-хан, Сайид. Асбаб-и багават-и хинд (Причины индийского восстания) /Сайид Ахмад-хан. - Дели, 1859. - 92 с.
5. Ахмад-хан, Сайид. Такрири макалат /Сайид Ахмад-хан, Лахор, 1963. - С. 160-161.
6. Баканова, М.В. Исламский реформатор Индии сэр Сайид Ахмад-хан / М.В.Баканова// «Самиздат». - 8 декабря 2013.
7. Большая советская энциклопедия. Третье издание. Т.22 - М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1975. - С. 498.
8. Гордон-Полонская, Л.Р. Мусульманские течения в общественной мысли Индии и Пакистана (Критика «мусульманского национализма») / Л.Р. Гордон - Полонская. - М.: Изд-во вост. лит., 1963. - 326 с.
9. Gram, G.F. The life and work of Syed Ahmad Khan / G.F. Gram. - London, 1909. - p. 8.
10. Keddi, Nekki. An Islamic Response to imperialist, Political and Religions Writing of Sayyid Jamal ad - Din al - Afgani /Nekki Keddi. - Los Angeles: USLA, 1968. - 212 p.
11. Новая история Индии [Отв. ред. Антонова К. А., Гольдберг Н.М, Осипов А.И.]. - Москва, 1961. - 835 с.
12. Плеханов, Г.В. Избранные философские произведения / Г.В. Плеханов. - Т.2. - М., 1956. - С. 233.
13. Сэр Сайид Ахмад-хан и формировании Идентичности индийских мусульман через Образование [Обзор Истории и Политологии]. - Изд. Американским Научно - исследовательским институтом стратегического развития. - июнь 2014. - Изд. 2. - № 2. - С. 131 -148.
14. Ширвани, Х.К. Индийская Ассоциация Политологии / Х.К. Ширвани. - 1952. - С. 3.
15. URL: https// translate. Google user content. com. http:// aligarhmovement. com.
16. URL: https// translate. Google user content. com. http:// aligarhmovement. com.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ МЕНТАЛИТЕТ ВИДНОГО ПУБЛИЦИСТА ИНДИИ САЙИД АХМАД-ХАНА

В данной статье рассматриваются общественно - политические взгляды Сайид Ахмад - хана, их формирование и развитие. Цель статьи Анализируя этот вопрос, автор статьи в основном опиралась на политический труд Сайид Ахмад - хана «Причины Индийского Восстания». Общественно – политические взгляды Сайид Ахмад – хана были результатом его политического опыта и были основаны на реалистической оценке современной индийской жизни и её проблем.

Восстание 1857 года потрясло его и вызвало в нем политическую реакцию и пробудило политический интерес. Он начал размышлять о причинах и последствиях восстаний и революций. Результатом политических размышлений мыслителя была работа «Причины Индийского Восстания», где он полностью подверг исследованию проблемы политические, религиозные, экономические и военные под углом всех возможных смыслов. Его работа «Причины Индийского Восстания» показывает политически созидательную индивидуальность этого мыслителя. В этой работе наиболее полно отразились историческая концепция и общественно – политические взгляды Сайид Ахмад – хана первого периода его деятельности (до начала 60 – х годов). Цель этого исследования была направлена на примирение верхушки мусульманской общины с британцами. Сэр Сайид стремился внушить (и довольно небезуспешно) мысль о том, что мусульманская верхушка может стать верной опорой англичан в Индии. Оценка причин восстания была связана с позицией мусульманской верхушки, которая скорбела о потере старого мира. Фактически эта книга была не только первой работой политического характера, но и первой политической книгой написанной индийцем.

Ключевые слова: *Сайид Ахмад - хан, Индия, менталитет, политика, публицистика, Индийский Национальный Конгресс, «Причины Индийского Восстания», Законодательный Совет, мусульмане Северной Индии, британцы.*

ҲУВВИЯТИ ИҶТИМОӢ-СИЁСИИ ПУБЛИТСИСТИ МАШҲУРИ ҲИНДУСТОН САЙИД АҲМАДХОН

Дар мақолаи мазкур ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсии Сайид Аҳмадхон ва ташаккулу рушди онҳо баррасӣ мешавад.

Мақсади мақола: Муаллифи мақола дар таҳлили ин масъала, хусусан ба осори сиёсии Сайид Аҳмадхон «Сабабҳои шӯриши Ҳинд» такя кардааст. Ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсии Сайид Аҳмадхон натиҷаи таҷрибаи сиёсии ӯ буда, ба арзёбии воқеъбинонаи зиндагии муосири Ҳиндустон ва мушкилоти он асос ёфтаанд. Шӯриши соли 1857 ӯро ба изтироб оварда, дар ӯ вокуниш ва таваҷҷӯҳи сиёсиро ба вуҷуд овард. Ӯ дар бораи сабабу оқибатҳои шӯришҳо ва инқилобҳо ба андеша даромад. Натиҷаи мулоҳизаҳои сиёсии мутафаккир асари «Сабабҳои шӯриши Ҳиндустон» гардид, ки дар он ӯ мушкилоти сиёсӣ, мазҳабӣ, иқтисодӣ ва низомиро бо тамоми маъноҳои имконпазир комилан ба назар гирифтааст. Асари ӯ «Сабабҳои шӯриши Ҳинд» шахсияти созандаи сиёсии ин мутафаккирро нишон медиҳад. Ин асар консепсияи таърихӣ ва дидгоҳҳои иҷтимоию сиёсии Сайид Аҳмадхон, даврааи аввали фаъолияти ӯро (то ибтидои солҳои 60-ум) пурра инъикос мекунад.

Ҳадафи ин тадқиқот ба ошкӣ овардани ҷомеаи болоии мусулмонон бо британиҳо нигаронида шуда буд. Сайид Аҳмадхон кӯшиш карда, ки ақидаеро, ки элитаи мусулмонон метавонад ба як пуштибони содиқи британиҳо дар Ҳиндустон табдил ёбад, (ва хеле бомуваффақият) талқин кунад. Арзёбии сабабҳои шӯриши бо мавқеи элитаи мусалмонон алоқаманд буд, ки барои аз даст додани дунёи қадима ғамгин буданд. Дарвоқеъ, ин китоб на танҳо аввалин асари дорои хусусияти сиёсидошата буд, балки аввалин китоби сиёсие ба шумор мерафт, ки аз чониби ҳинду навишта шуда буд.

Калидвожаҳо: *Сайид Аҳмадхон, Ҳиндустон, ҳувият, сиёсат, публитсистика, Конгресси Миллии Ҳиндустон, «Сабабҳои шӯриши Ҳинд», Шӯрои қонунгузорӣ, мусалмонони Ҳиндустони Шимолӣ, британиҳо.*

SOCIAL AND POLITICAL MENTALITY OF THE EMINENT PUBLICIST OF INDIA SAYID AHMAD-KHAN

This article examines the social and political views of Sayyid Ahmad - khan, their formation and development. Analyzing this issue, the author of the article mainly relied on the political work of Sayyid Ahmad - khan «Causes of the Indian Uprising».

Purpose of the article: The social and political views of Sayyid Ahmad Khan were the result of his political experience and were based on a realistic assessment of modern Indian life and its problems. The uprising of 1857 shocked him and sparked a political reaction in him and aroused political interest. He began to reflect on the causes and consequences of uprisings and revolutions. According to the result of the stady: political reflections of the thinker was the work «Causes of the Indian Rebellion», where he completely examined the problem of political, religious, economic and military from the angle of all possible meanings. His work «Causes of the Indian Rebellion» shows the politically creative personality of this thinker. This work most fully reflected the historical concept and socio-political views of Sayyid Ahmad - khan of the first period of his activity (up to the beginning of the 60s). The purpose of this study was aimed at reconciling the top of the Muslim community with the British. Sir Sayyid tried to instill (and quite successfully) the idea that the Muslim elite could become a loyal support for the British in India. The assessment of the reasons for the uprising was associated with the position of the Muslim elite, which grieved over the loss of the old world. In fact, this

book was not only the first work of a political nature, but also the first political book written by an Indian.

Key words: *Sayyid Ahmad - khan, India, mentality, politics, journalism, Indian National Congress, «Causes of the Indian Rebellion», Legislative Council, Muslims of North India, British.*

Сведения об авторе:

Гоибова Фируза Махмадовна *- кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранных языков, факультета журналистики Таджикский национальный Университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: Gaibova_ firuza@list. ru. Тел: (+992) 934044447.*

Маълумот дар боари муаллиф:

Ғоибова Фирӯза Махмадовна *- номзади илмҳои филология, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии, факултети журналистика Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,* ***Сурога:*** *734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: Gaibova_ firuza@list. ru. Тел: (+992) 934044447.*

About the author:

Goibova Firuza Mahmadovna *- candidate of Philology science, assistant Department of foreign languages of the faculty of journalism Tajik National University, Address 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: Gaibova_ firuza@list.ru. Phone: (+992) 934044447.*

ПАРЕМИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ИРАНСКИХ НАРОДОВ В ПОЭЗИИ АБУ НУВАСА

Акилова Н.А.

Худжанский государственный университет имени Б. Гафурова

Введение. Пословицы, поговорки и афоризмы иранских народов пользовались большой популярностью среди поэтов и писателей Халифата в эпоху Аббасидов. Для подтверждения этого тезиса достаточно обратиться к произведениям жанра «адаба», в частности к «ал-Баян ва-т-Табйин» ал-Джахиза, «Уюн ал-ахбор» Ибн Кутайбы, «ал-Икд ал-фарид» Ибн Абд Раббихи и др., которые пестрят образцами паремического фонда иранских народов, которые часто приписываются иранским царям, везирям и мудрецам. Использование пословиц и поговорок, сентенций и афоризмов иранских народов стало традицией и в арабоязычной поэзии указанной эпохи. Образцы иранского паремического фонда встречаются как в стихотворениях арабоязычных поэтов иранского происхождения, так и в творчестве поэтов арабского происхождения. Более того, в эту эпоху относится творчество арабоязычного поэта иранского происхождения Салеха ибн Абд ал-Куддуса (казнен в 783г.), который «специализировался» на употреблении в своих стихах пословиц и поговорок иранских народов [о нем см. 8]. Отмечая эту особенность творчества Салеха ибн Абд ал-Куддуса, Ибн ал-Муътазз писал, что «все его стихи состоят из пословиц, поговорок и мудрых изречений» [4, с.91]. Сообщение Ибн ал-Муътазза подтверждает Абу Ахмад ал-Аскари (ум.993г.), писавший: «Я слышал, что Абу Бакр ибн Дурайд говорил: В диване Салеха ибн Абд-ал-Куддуса, - а он один из их (т.е. иранцев) поэтов, - собраны тысяча арабских и тысяча персидских пословиц и поговорок» [92, с.17]. Большое количество иранских пословиц и поговорок и афоризмов использованы также в зухдийят – стихах аскетического содержания Абу-л-Атахии (748-825). [10, с.230-235].

Основная часть: Внедрению иранского паремического фонда в арабоязычную литературу аббасидского периода способствовали два фактора. Во-первых, как показал в своих исследованиях Н. Зохидов, многочисленные доисламские иранские этико-дидактические трактаты Т.Н. «Андарзнамак» и «Панднамак», содержавшие значительную часть иранского паремического фонда, в первое столетие эпохи Аббасидов были переведены на арабский язык [1, с.234-269]. Эти переводы способствовали популяризации культурной среде Халифата иранского паремического фонда, образцы которого легли в основу философских, этических и назидательных мотивов арабоязычных поэтов и писателей. Во-вторых, арабоязычные поэты и писатели иранского происхождения сами были носителями иранского паремического фонда и без труда могли использовать его образцы в своем творчестве. В силу этих факторов многочисленные пословицы, поговорки и афоризмы иранских народов стали населять арабоязычную поэзию.

В связи с этим, следует отметить трудность разграничения арабских и иранских пословиц и поговорок, так как они во многом похожи друг на друга и являются порождением тесных связей между этими народами. Поэты, используя пословицы и поговорки, в большинстве случаев не указывают их иранское или арабское происхождение. Часто так поступают и авторы средневековых арабских произведений жанра «адаба». В частности, ал-Хусрий ал-Кайрувони в своем труде «Захр ал-адаб ва самар ал-албаб» приводит довольно длинный список пословиц и поговорок под общим

заглавием «Арабские и иранские пословицы и поговорки», но не указывает какие из них представляют иранский, а какие арабский паремические фонды [7, с.1062-1064].

Эта трудность относится и к поэзии Абу Нуваса, который также нередко украшает свои стихи пословицами, поговорками и афоризмами. Составитель и комментатор дивана Абу Нуваса – Хамза ал-Исфахани посвятил отдельную часть дивана бейтам и отрывкам, которые содержат пословицы и поговорки. Он предварил эту часть следующими словами: «здесь (собраны) пословицы и поговорки, которые использованы в стихах Абу Нуваса. Иногда пословица и поговорка занимает целый байт, а иногда выражена в одном полустишии. Некоторые из этих пословиц и поговорок являются арабскими, которые легли в основу бейтов, а некоторые другие относятся к иранским, перевод которых на арабский осуществил сам Абу Нувас» [5,V.253]. Всего в этой части дивана Хамза ал-Исфахани поместил 170 бейтов и отрывков, заключающих в себе пословицы и поговорки, [5,V.253-278], однако воздержался от определения их арабского или иранского происхождения. Разумеется, зная приверженность Абу Нуваса к иранскому культурному наследию, можно предположить, что большинство из 170 собранный Хамзой пословиц и поговорок являются иранскими. Удостовериться в этом можно только двумя путями. Первое – это пословицы и поговорки, используя которых сам поэт указывает их отношение к иранскому паремическому фонду. Так поступает Абу Нувас в следующих случаях, например:

إنَ سالتها قبلة ففزت بها بعد امتناع وشدة التعب
فقلت بالله يا معذبتي جودى باخرى اقضي بها ازبي
فابتسمت ثم ارسلت مثلا يعرفه العجم ليس بالكذب
لا تعطين الصبي واحدة يطلب اخرى بأعنف الطلب

Я попросил у нее поцелуя и добился его после отказов, с большим трудом,
И тогда я сказал ей: «Клянусь Аллахом, о моя мучительница, расщедрись еще на один, чтобы я достиг своей цели».
Она улыбнулась, а потом привела известную иранцам пословицу, которая верна:
«Не давай ребенку одной (игрушки), не то он станет упорно требовать другую» [6, с.274].

Во втором случае приведенная пословица приписана Хосрову, являющемуся нарицательным именем иранских царей:

امشي الى جنبها ازاجمها عمدا وما بالطريق من ضيق
كقول كسرى فيها تَمثله من فرص اللص صحة السوق

Шагаю я рядом с ней, умышленно тесню ее, хотя дорога и не узка
(Поступаю я) подобно словам Хосрова, в которых он поучает: «Давка на базаре – удобный случай для вора» [6, с.451].

Третий случай использования пословиц представлен следующим отрывком, в котором авторство пословицы опять приписывается иранскому царю Хосрову:

صرت كالثين يشرب الماء فيها قال كسرى بعلة الريحان
او كما قيل قبل اياك اعني فاسمعوا يا معاشر الجيران

Я стал похож на смоковницу, которая как говорил Хосров, орошается за счет базилика,
Или на то, что говорили раньше: «Я тебя имею ввиду, но услышьте все соседи» [5,V.265].

В остальных случаях использования пословиц, поговорок и афоризмов, Абу Нувас не указывает на их иранское происхождение. В этих случаях можно прибегнуть ко второму пути определения происхождения этих образцов паремического фонда, а именно – сопоставление этих образцов с персидско-таджикскими пословицами и поговорками. В случае выявления тематическо-смыслового соответствия между ними, можно с определенной долей уверенности причислить их иранскому паремическому фонду. Именно в этом ракурсе рассмотрим ниже ряд пословиц, поговорок и афоризмов, использованных Абу Нувасом в его стихах различных жанров. Так в следующем бейте использована поговорка, которая издревле распространена среди таджиков и других иранских народов:

زال الحمار وكانت تلك منيته في الطين ان حمار السوء موحول

Осел завяз в глине, - а это было предначертано ему, воистину плохой осел завязнет в глине [5,V.265].

Сравним персидско-таджикскую поговорку***: «Мисли хар дар шилко» (Словно осел в тине).***

Другой пример соответствия:

ومن غاب من العين فقد غاب من القلبِ

Тот кто скрылся с глаз, тот исчез и из сердца – [5,V.267].

В персо-таджикской форме находим аналогичный вариант:

«Мехр дар чашм аст» (Любовь заключена в глазах) **[3,II.281].**

Другой пример:

فلا ترومي جمع هذا وذا فليس يحوى الغمدُ سيفين
لا يحمل المنبر ردفا و لا يصلح ملك بين اثنين

Не требуй от меня соединить это с тем, ведь в одни ножны не вкладывают две сабли.

Так же как за одной кафедрой не могут стоят двое, и одной страной не могут управлять два царя [5,V.256].

Сравним: ***Як шахру ду подшох нагунчад***
Ду сар ба яке кулах нагунчад
(В одном государстве не могут быть два царя,
И две головы нельзя поместить в одну шапку) [2,II.73].

Или:

Ду тег дар як каём нагунчад (Два меча не поместятся в одних ножнях) [3,II.44].

Другой пример:

فأجابني منه بحرف واحد هيهات تضرب في حديد بارد

И ответил он мне от его имени одним словом: Увы, ты бьешь по холодному железу [5,V.268].

Сравним:

Охани сард кубидан (Быть по холодному железу, т.е. делать бесполезную работу).

Или:

Оханро дар гармиаш мекубанд (Куют железо, пока оно горячо) [3,II.502].

Другой пример:

الحب داءٌ ما بلي بمثال حرقته القلوب
والحب ليس له سوي من قد كلفت به طبيب

Любовь – это боль, которая не излечивается, так как она сжигает сердца.

И нет врача для этой болезни кроме того, кого любят [5,V.268]

Или стихи Фаридуддина Аттара осмысливают такую тему:

Давои ишк кардан ру надорад

Ки дарди ошикон дору надорад. (Недуг любви не излечивается, так как нет лекарства от болезни влюбленных) [2, с.161].

А также:

Набошад ишкро чуз ишк дармон. (Нет у любви лечения кроме любви) [2.337].

Другой пример:

ولا تذكري ما مضي عفا الله عما سلف

Не напоминай мне то, что прошло, ведь Аллах простил все то, что было в прошлом [5,V.276].

Сравним:

Гузаштаро боз натавон овард (Прошлое не вернешь).

Гузашт, он чи гузашт (Прошло тот, что прошло) [3,I.288].

Другой пример:

ما أُتضرب في حديد بارد لي كلام الليل يمحوه النهار

Напрасно ты стараешься убедить меня (букв.: Ты бьешь по холодному железу), говорят же ведь: Слово сказанное ночью, не подтверждается днем [5,V.276].

Сравним:

Гапи хона ба бозор рост намеояд (Слово, сказанное дома, не соответствует тому, что скажут на базаре) [3,I.270].

Другой пример:

كشارب الماء في المنام اذا اكثر شرباً بزيده عطشاً

Это похоже на жаждущего пить, который видит во сне воду и чем больше пьёт ее, тем сильнее испытывает жажду [5,V.271].

Сравним:

Ташна дар хоб об мебинад (Испытывающий жажду видит во сне воду) [3,III.116].

Другой пример:

فانت في تكليفك السرمن لا يعرف السيف من الفأس
في مثل يا بئس مستودعا للدهر سراً بطن قرطاس

Ты в том, что доверяешь тайну другому, похож на того, кто не может отличить меч от мотыги.

Как говорится в пословице: Какое несчастье для мира хранить тайну, записав ее на бумаге [5,V.270].

Сравним:

Рози худро чун ту худ махрам най,

Дигаре худ махрами он чун бувад.

(Если ты сам не можешь хранить свою тайну, почему другой человек должен это делать?) [3,II.567].

Или:

Агарчи дуст азиз аст, рози худ макшой,

Ки дуст ноз бигуяд ба дустони дигар

(Не раскрывай свою тайну другу, как бы дорог он ни был тебе,

Так как этот друг может поведать о ней другим друзьям) [3,I.50].

Другой пример:

أن كان سماك شمساً من ضلالته فالحُنْفُساء تسمى بنتها القمرا

Если он назвал тебя солнцем из-за неведения то знай, что навозные жуки также называют своих отпрысков луной [5,Ш.258].

Сравним:

Агар чанд фарзанд чун дев зишт,

Бувад назди модар чу хури бихишт.

(Если ребенок уродлив как демон,

Он для матери красив как райская гурия) [3,I.50].

Другой пример:

رأيت تداني الدار ليس بنافع اذا كان ما بين القلوب بَعيدُ

Я обнаружил, что нет пользы в близости домов, если между сердцами – отдаленность [5,V.263].

Сравним:

Хар он маъшук, к-аз ошик нуфур аст,

Ба сурат гарчи наздик аст, дур аст.

(Если она испытывает неприязнь к нему, то даже если они близки физически, то далеки сердцем) [3,III.539].

Другой пример:

الذئب لا يؤمن لكنه عليه في بوسف مكذوب

هم طرحوا يوسف في جبه عمداً وقالوا خانة ذيب

Волки не внушают доверия, но в случае с Юсуфом их оклеветали,

Ведь братья намеренно бросили Юсуфа в колодец и сказали, что волки его съели [5,V.261].

Сравним:

Гурги дахонолудаву Юсуф надарида.

(Волк), пасть которого запятнана кровью, хотя он не съел Юсуфа. – это поговорка о тех, кого оклеветали и обвинили необоснованно) [2,I.294].

Сравним также:

Дар куи ту маъруфаму аз руи ту махрум,

Гурги дахонолудаву юсуфнадарида.

(Я прославился в любви к тебе, но лишен твоих очей,

Похож я в этом на волка, пасть которого запятнана кровью, хотя он не съел Юсуфа).

Другой пример:

فقُلتُ متى رايتُ الذئبَ مأمونا على الغنَمِ؟

И сказал я ей: «Когда ты видел волка, безопасного для овца?»

Сравним:

Касе, ки аз гург битарсад, гусфанд нигох надорад (Тот, кто боится волка, тот не должен держать овец) [3,II.179].

Или:

Сари гургон бояд аввал бурид,

На чун гусфандони мардум дарид

(Нужно голову отрезать волкам прежде чем, они разорвут на куски стадо овец) [3,III.46].

Другой пример:

وشارب الخمر يصحو بعد سُكرَتِهِ وشاربُ الحبِ حتى الموت سكران

Пьющий вино протрезвеет после пьянства, но пьющий вино любви до своей смерти останется пьяным [5,V.275].

Сравним:

Ишк дарди бедавост. (Любовь не излечимый недуг) [3,II.161].

Также встречаются пословицы с назидательными темами в творчестве поэта:

إذا امتحن الدنيا لبيبٌ تَكَشفَتْ
لَهُ عن عَدُوٍ في ثيابِ صَديقِ

Если разумный человек испытает этот мир,
То узнает, что он - враг в одежде друга. [6.478].
Сравним:
Чархи гарданда, ки гирди сари мо мегардад,
Душмани мост, вале дустонамо мегардад.
(Этот вращающийся над ними небосвод, является нашим врагом, но изображает из себя друга) [3,III.397].
Или
Отождествление этого находим в творчестве Абулхасана Фаррухи:
Зи душман дусти н-ояд, гарчи дусти чуяд. (Враг не станет другом, если даже ищет дружбы.)

Приведенные примеры свидетельствует о том, что Абу Нувас хорошо знал паремический фонд иранских народов. Переводя пословицы, поговорки и афоризмы на арабский язык и используя их в своих стихах, он, с одной стороны, сохранил их в условиях «молчания» иранских языков, с другой, обогатил арабскую поэзию образцами иранской мудрости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зоҳидов Н. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX (давраи арабизабонӣ) / Н. Зоҳидов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 444 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. – Москва: Нашриёти «Советская энциклопедия», 1969. – 952с., Ҷилди 2 – 954с.
3. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикиюфорсӣ. Дар се ҷилд. Ҷилди 1 – Душанбе, Ирфон, 1975; - 368с., Ҷилди 2 – Душанбе, Ирфон, 1977; - 584с., Ҷилди 3 – Душанбе, Нашри Камол, 2014, - 640с.

٤. ابن المعتز. طبقات الشعراء المحدثين. تحقيق عبد الستار احمد فراج. ـ القاهرة: دار المعارف بمصر،١٩٥٦.
٥. أبي نواس الحسن بن هانئ الحكمي. ديوان. تحقيق ايقالد فاغنر و غريفور شولر. ٥ مجلد. الطبعة الثانية. ـ بيروت: النشرات الاسلامية، ١٤٢٢هـ ـ٢٠٠١م.
٦. أبي نواس الحسن بن هانئ. ديوان. حققه وضبطه وشرحه أحمد عبد المجيد الغزالي.ـ بيروت ـ لبنان: دار الكتاب العربي،١٤٠٤هـ ـ ١٩٨٤م ـ ٧٦٧ص.
٧. الحصرى، القيروانى. زهر الآداب و ثمر الالباب. ٤ أجزاء. بقلم زكى مبارك، ـ بيروت: دار الجيل، ١٤٢٠/١٩٩٩. ـ١١٦٨ص.
٨. الخطيب، عبد الله، صالح بن عبد القدوس حياته وشعره. ـ بغداد، ١٩٦٧.
٩. العسكري، ابو احمد. في تفضيل بين بلاغتي العرب و العجم.ـ القسطنطنية: مطبعة الجوائب، ١٣٠٢. ـ ١٦٧ص.
١٠. موافي، عثمان. التيارات الأجنبية في الشعر العربي. مؤسسة الثقافة الجمعية، ١٩٨٣. ـ ٤٢٠ص.

ПАРЕМИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ИРАНСКИХ НАРОДОВ В ПОЭЗИИ АБУ НУВАСА

Данная статья посвящается взаимовлиянию фольклорной литературы двух народов арабов и персов в период великой экспансии арабского Халифата. В доисламское время фольклор занимал особое место в персидской литературе, свидетельством, чего являлись такие великие произведения как «Андарзнамак», «Панднамак», а также сами поэты и писатели иранского происхождения были хранителями и фондом персидского паремического наследия. В данной статье приведены образцы внедрения персидского пармического фонда в арабскую поэзию на примере творчество знаменитого поэта своего времени Абу Нуваса. Данная методика позволило не только сохранить фольклорное наследие иранского народа, но тем самым, своими мудрыми и риторическими изречениями повлияло на обогащение однообразной арабской поэзии. Абу Нувас обогащает свое творчество пословицами, поговорками и афоризмами иранских народов, тем самым укрепляет иранский мир своего творения. Данный подход, являясь новым направлением в арабской литературе, был очень развит в поэзии арабоязычных поэтов.

Также в статье использована историко-сравнительная методика исследования, посредством чего выявлено паремическое наследие иранского народа повлиявшее на развитие арабской поэзии VIII-IXвв.. Следует отметить другое превосходство статьи демонстрирующий нам сравнение и влияние данного паремического фонда на персидско-таджикскую литературу и фольклор уже постисламского периода.

Ключевые слова: *паремика, иранский народ, фольклор, поговорки и афоризмы, доисламский Иран, наследие Абу Нуваса.*

PAREMIC HERITAGE OF THE IRANIAN PEOPLES IN THE POETRY OF ABU NUWASA

This article is devoted to the mutual influence of the folklore literature of the two peoples of the Arabs and Persians during the great expansion of the Arab Caliphate. In pre-Islamic times, folklore occupied a

special place in Persian literature, evidence of which was such great works as «Andarznamak», «Pandnamak», as well as the poets and writers of Iranian origin were the keepers and fund of the Persian paremic heritage. This article presents examples of the introduction of the Persian paremic fund into Arabic poetry on the example of the famous poet work on his time, Abu Nuwas. This technique allowed not only to preserve the folklore heritage of the Iranian people, but thereby, with its wise and rhetorical adages, influenced the enrichment of the monotonous Arabic poetry. Abu Nuwas enriches his work with proverbs, sayings and aphorisms of the Iranian peoples, thereby strengthening the Iranian world of his creation. This approach, being a new direction in Arabic literature, was very developed in the poetry of Arabic-speaking poets.

Also, the article uses a historical-comparative research methodology, through which the proverbial heritage of the Iranian people is revealed, which influenced the development of Arabic poetry of the VIII-IX-th centuries. It should be noted another superiority of the article, which demonstrates to us the comparison and influence of this proverbial fund on the Persian-Tajik literature and folklore of the post-Islamic period.

Key words: *proverbs, Iranian people, folklore, sayings and aphorisms, pre-Islamic Iran, heritage of Abu Nuwas.*

Сведения об авторе:

Акилова Нигора Азизовна *- кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии факультета восточных языков ГОУ «Худжанского государственного университета имени Б. Гафурова», E-mail: akilovan@yahoo.com, Тел: + 992920033637*

About the author:

Akilova Nigora Azizovna *- Candidate of Philology Sciences, Dotcent of Arabic Philology Chair, Faculty of Oriental Languages, SEI «Khujand State University named after B. Gafurov», E-mail: akilovan@yahoo.com, Tel: + 99292003637*

МАХСУСИЯТИ ПАХШИ МУСТАҚИМ ДАР ТЕЛЕВИЗИОН

Абдуллоева А.Н.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъат и Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Сарсухан. Пахши мустақим инкишофёфтатарин шакли барномаофарӣ ва маълумотдиҳӣ барои аудитория оид ба иттилоотҳои иҷтимоии назаррас мебошад, ки рӯйдодҳои якбора рухдиҳандаро дар худ бо махсусияти хос ба бинанда пешкаш месозад. Ин навъи пахш иртиботи табииро миёни бинанда ва барнома ба вуҷуд меорад. Ин гуна барномаҳо одди набуда, табии ва таъсирбахш ҳастанд. Пахши мустақим ба маънои барномаҳои табии телевизионӣ метавонад барои рафъи нигаронии тамошобин бо ёрии студияи сайёр, яъне барномаҳои мустақиме, ки дар эфир дар муддати муайян пахш мегарданд, амалӣ гардад. Дар ин шакл барномаҳо вақти бинанда бо вақти пахши барнома дар вақту замон сурат мегирад. «Дар телевизион ду тарзи пешниҳоди мавводи телевизионӣ истифода мегардад. Якум намоиши пурра сабткарда шуда, дуюм намоиши мустақим пешниҳодшаванда. Дар байни воситаҳои ахбори омма шакли пешниҳоди мустақими барнома бештар ба телевизион хос мебошад» [1, с. 106].

Қисмати асосӣ Дар зуҳури фазои рақобатпазир, чунин раванди ташаккулдиҳии барномаҳо боис мегардад, ки тамошобин иртиботро боварибахш бо телевизион ба роҳ монад. Дар идомаи андешаҳояш ин муҳаққиқи ватанӣ чунин арз медорад, ки: «Мустақиман ба эфир додани намоиш ва ё барномаи телевизионӣ, ин шакл, тарз ва намуди пешниҳоди мавводи телевизионӣ мебошад» [1, с. 108-109].

Мувофиқатҳои вақти эфир ва бинанда яке аз омилҳои асосии бунёди пахши мустақим мебошад. Ин навъи барномаи телевизионӣ тамоми хусусиятҳои иртиботиро дорост, ки қисмате аз онро дар ин мақола мавриди баррасӣ қарор медиҳем «Одатан барои таҳияи гуфтугӯи мустақими телевизионӣ тамоми имкониятҳои маркази техникии телевизион истифода шуда, журналистоне ба ин барнома ҷалб карда мешаванд, ки қобилияти дар эфир озодона ҳарф заданро доранд»[2, с. 20]. Арз менамоем, ки барномаҳои мустақими телевизионро таҳлили муқоисавӣ намуда, хусусиятҳои офариниши барномаҳои мустақимро дар васоити электронӣ чун унсурҳои калидии амалӣ дар системаи равандҳои иртиботӣ дар бар дошта, омӯзиш намуда, барои таҳлил намудани мушахасоти ин шакли барномаофарӣ дар самтҳои зерин онро муайян менамоем:

-тарзи интиқоли иттилоот;

- таъсири иштироки бевосита;

- шароити қабули иттилоот бо вақти табиӣ;

Ҳамаи мушахасоти таъйиншударо дар ҷараёни омӯзиш муфассалтар таҳлил менамоем. Шуруъ

мекунем аз интиқоли иттилоот. Мусаллам аст, ки телевизион ин фаъолияти махсуси хабаррасонии электронӣ дар низоми махсуси таҷҳизотҳои қабулкунанада ва равонкунанда тариқи мавҷ аст. Бунёди он кори дастҷамъонаи олимони ҷаҳон аст. «22 майи моли 1911 олими рус Б.Л. Розинг ба ихтироотии А. Т. Столетов ва А. С. Попов такя намуда, дар ҷаҳон аввалин шуда, тасвирро дар масофа зери экрани карнаи электронӣ – нурдиҳандааш намоиш дод, ки дар манзари сафетчатоб пайдо шудани хатҳои сиёҳ ба назар мерасид»[3, с. 23]. Дар миёнаи солҳои 30 – юми асри гузашта аввалин системаи телевизиони электронӣ пайдо шуд ва амалиётҳо бо ёрии телевизион ва лулаҳои электронӣ амалӣ мегардиданд. «Аввалин намоишҳои мунтазами телевизионӣ соли 1936 дар Инглистон ва баъдан соли 1941 дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико чунин намоишҳо оғоз гардиданд» [4, с. 8]. Дар тақвияти андешаи ин муҳаққик матлаберо дар хусуси ихтирокориҳои олимони рус баён доштан ба маврид аст, ки «Олимони рус Б. Л. Розинг, И. С. Катаев, П. В. Шкамова, В.К.Зворыкин ва дигарон дар такя ба кашфиёту ихтирооти олимони Аврупо телевизионро дар як муддати муаян ба вуҷуд оварданд» [5, с. 5]. Дар таърихи журналистикаи ҷаҳон аввалин нишонаҳои пайдоиши телевизион дар Инглистон ва Амрико ба назар расидааст. «Тараққиёти имрӯзаи ахбору алоқаи (коммуникатсия) иттилоотии ҷаҳон бемисл аст. Аз рӯйи маълумоти ташкилотҳои гуногун ҳоло дар ҷаҳон беш аз 30 ҳазор стансияҳои радио ва телевизион, миллиардҳо теле ва радиоприёмникҳо фаъолият доранд» [6, с. 8-9]. Дар тақвияти андешаҳои муҳаққир А. Нуралиев муаллифи китоби «Режиссураи телевизион, кино ва радио» Саидҷон Қодирӣ чунин баён медорад, ки «Ҳадафи асосии стансияҳои телевизионӣ, ин қонеъ намудани эҳтиёҷоти сокинони шаҳру ноҳия вобаста ба ҷойгиршавии стансия, ба ахбори дақиқу асоснок оид ба воқеаҳои ҷаҳон, ҷумҳурӣ ва шаҳр мебошад, ки он барои инкишофи олами маънавию фарҳангии онҳо кумак расонида, ба ташвиқу тарғиби арзишҳои баланди ахлоқи умумибашарӣ, инсондӯстӣ мусоидат менамояд» [7, с. 7].

Дар масъалаи ташаккул ва таҳаввули телевизионҳо дар ҷаҳон гуфтан ба маврид аст, ки медорем, ки таъсиси он дар аксар кишварҳои ҷаҳон санаҳои гуногунро дар бар гирифтааст. Соли 1939 дар шаҳри Маскав бо усули телевизиони электронӣ барномаҳо пахш гардиданд. Инчунин, соли 1951 Студияи марказии телевизионӣ дар Маскав ташкил гардид, ки дар як муддати кутоҳ рӯ ба рушд намуд. Инчунин, солҳои 1952 шаҳрҳои Киев, Минск, Екатеринбург ва соли 1953 дар ин раванд дар Рига, Таллин, Боку, Харков, Самара, Тошканд, Вилнюс ба бунёди телевизионҳои худ асос гузоштанд. Аввалин намоишҳои телевизионӣ дар Берлин соли 1935 сурат гирифтааст. Телевизион дар Испания дар соли 1956 пайдо шудааст. Аввалин намоиши телевизионӣ моҳи январи соли 1954 дар Италия ба фаъолият пардохтааст. Нахуст намоишҳои техникии тасвирӣ дар Фаронса соли 1931 гузашта, студияи озмоишии он соли 1933 ташкил гардидааст. Дар Эрон соли 1967 ва дар Афғонистон 1977 ба фаъолият шуруъ намудааст. Соли 1962 дар Сурия телевизион ба фаъолият оғоз гардида, дар Арабистони Саудӣ фаъолияти телевизион солҳои 1965 – ро дар бар мегирад. Дар Ироқ бошад ин соҳа соли 1958 – фаъолияти худро оғоз менамояд.

«Пайдоиш ва рушду нумӯи телевизион дар Тоҷикистон чун дигар ҷумҳуриҳои бародарӣ ба таърихи таъсис ва ташаккули телевизиони марказии Иттиҳоди Шӯравӣ алоқамандии бевосита дорад» [5, с. 5]. Аз соли 1959 то соли 1965 марказҳои зиёди техникии телевизионӣ, дар умум, 60 марказ дар Иттиҳоди Шӯравӣ фаъолият дошт. «Охири соли 1965 дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ 160 Маркази техникии телевизионӣ амал мекард, қариб 15 миллиион телевизион хизмат мерасонд, онҳоро 70 миллион одамон тамошо мекарданд» [3, с. 23]. Ин ҷараёнҳо оҳиста – оҳиста рушди афкори илмӣ ва техникиро имкон дод, ки стандартҳои аналогӣ ба стандартҳои мукаммалтари рақамӣ мубаддал гарданд: дар он сигнал рақамгузорӣ шуда, маҳз дар ҳамин шакл дақиқтар ба масофаи дуртар ирсол гашт. Дар технологияҳои рақамӣ ояндаи фаъолияти телевизион дар ҷаҳон пешбинӣ гардида: «Соли 2006 дар як саду як кишвари дунё ва дар қатори онҳо Тоҷикистони соҳибистиқлол низ дар шаҳри Женеваи Шветсария ба муоҳадае имзо гузоштанд, ки тибқи он ин мамолик уҳдадор шудаанд, ки то соли 2015 пурра ба пахши рақамӣ гузаранд» [8, с. 282]. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ки вусъатёбии иттилоот аз ҷониби кишварҳои дигар ҳар лаҳза дар ҳоли афзудан қарор дорад, зарур аст, ки телевизионҳои ватании мо маводҳои дар сатҳи баланд омодашударо баҳри бинанда пешкаш намоянд, зеро ки барномаҳои телевизионҳои ғайр наметавонанд манфиятгари армонҳои миллии мо башанд. Шуруъ аз соли 2006 то солҳои 2015, ки телевизионхои тоҷик ба системаи рақамӣ гузаштан оғоз намуданд муҳаққиқ Сангин Гулов роҷеъ ба ин масъала меорад, ки «Нақш ва таъсири расонаҳо ҳамеша якмаром нест. Вобаста ба авзои рӯз он метавонад тағйир ёбад, метавонад боло равад ва ё коҳиш ёбад. Ин вобаста ба он аст, ки кадом мақсадро бо кадом шева ва ба кадом аудитория пешниҳод мекунанд» [9, с. 41]. Барои муваффақ шудани телевизион дар масъалаи ҷалби аудитория аввал бояд журналистони ватанӣ тавлидоти барномаҳои такрориро дар фаъолияти худ қатъ созанд, дуввум, рӯ ба барномаҳои мустақим оваранд, зеро ки бинанда воқеиятро вақте ба таври табии мебинад худро дар ҷараёни ҳодиса тасаввур менамояд. Рушди барномаҳои дилгиркунандаро хотима бахшидан, ягона роҳи таъсиррасонӣ барои маҳдуд кардани аудиторияи телевизиони кишвари бегона метавонад бошад. «Имрӯз аксари ҷавонон

моҳвораро барои истифода аз барномаҳои илмии он интихоб намекунанд, балки бештар тамоюл доранд ба дидани барномаҳое, ки дар телевизиони дохили кишвар намеёбанд» [10, с. 142]. Соли 2019 миёни ҷомеа назарсанҷӣ бобати барномаҳои телевизиони тоҷик гузаронидем, аммо натиҷа он шуд, ки аксари назардиҳандаҳо қисмати зиёди барномаҳои телевизионҳои тоҷикро хастакунанда ва такрорӣ баҳо доданд. «Телевизион муассисаи маърифатист, ки ба бесаводу бомаърифат, зиёиён, эҷодкорон, кулли онҳое, ки ба умқу мурват дастгоҳро чолон мекунанд, дониш, маърифат, шинохти хубу бад ва арзиш додан ба онро одат мекунонанд» [11, с. 6]. Пахши мустақими телевизионӣ ба вақти табии таъсир нарасонида, балки чузъе аз он мебошад, «Табиати телевизион, ки навори табииро бештар меписандад, диққати бинандаро намоиши мустақим дарҳол ба худ ҷалб мекунад» [1, с. 106].

Пахши мустақим, тамоми ҳодисаҳои рухдиҳандаро бо садову ҷузъиёташ пешкаш мегардонад. Бояд гуфт, ки ин тарзи фаъолият ҳамчунин ба пайдоиши боварӣ дар бинандагон, ки асоси барномаи мустақимро ташкил медиҳад ҳодисаҳои воқеии рӯйдиҳанда ё ин, ки аз фаъолияти касбии баланди эҷодии рӯзноманигор, режиссёр ва наворбардор дарак медиҳад. Беҳтарин инъикоси эҷодӣ дар пахшҳои мустақим, метавонад дар пахшҳои мусобиқаҳои варзишӣ ба вуҷуд ояд, масалан, футбол, ки пурбинандатарин барнома дар тамоми ҷаҳон аст. Инчунин, волебол ва ё гӯштинҳои миллиро метавон ёдовар шуд, зеро инҳо барномаҳое ҳастанд, ки ҳангоми таҳия то давраи ҷамъбаст бинанда намедонад ғолиб кадом даста ва ё кадом варзишгар аст. Мухлис ҳаракатҳои муваффақонаи тими дӯстдоштаашро мушоҳида мекунад ва интизор надорад, ки кадом даста ғолиб меояд. Зиёда аз ин тақвияти басаҳнагузории табиии чунин ҳодисаҳои гурӯҳи эҷодӣ, ки бо сухани бозӣ ва рақобат оғоз мегардад, ба сохтори намоиши махсуси омодакардаи режиссёрӣ, танзим ва такрори видеоҳои санъати наворбардорӣ, инчунин, шарҳҳои журналистӣ, метавонад ботақвияттар гардад. Тамоми ин шакли пахшро метавон барои таҳияи боз ҳам ҷолибтар равона намуд. Яъне пешниҳоди ҳодиса дар лаҳзаи иҷрои воқеа, ин ҳолатест, ки пахши мустақими телевизиониро бо пахши сабтшуда, мувофиқатҳо ва фарқиятҳои онҳоро муаян месозад.

Дар кори пахшҳои мустаким телевизион бо интернет ба пуррагии ҳаҷмаш бевосита наздиктар мебошад. «Воситаи наве, ки хислати аз як ҷиҳат маҳдуди дастрасӣ, вале бештар сареҳии иттилоотӣ дораду авҷаш асри XXI аст, интернет аст. Дар айни ҳол функсияи ҳамаи навъҳои воситаи ахборро иҷро мекунад» [12, с. 223]. Дар шабакаи глобалии интернет имрӯз метавон пахшҳои онлайнро вохӯрд, ки телевизионҳои ватанӣ низ тавассути ин сайтҳо ва саҳифаҳои махсус пахши мустақими худро доранд. Фарқият аз дигар воситаҳои ахбори оммаи электронӣ ин фаъолият дар он зоҳир мегардад, ки ин шакли барномасозӣ ба воситаҳои муошарати гуногун аз дигар шакли барномасозӣ афзалият дошта, қобилияташро ҳамчун роҳҳои ҷалби бинанда дар фаъолияти журналистикаи муосир ба роҳ монда метавонад.

Имрӯз муҳимтарин барномаҳои мустақимро дар телевизионҳои ватанӣ дар жанри таҳлилӣ ва хабарӣ, дида метавонем, ки пуркунандаи фазои иттилоотӣ гаштаанд. Аслан, жанри таҳлилӣ маъмултарин жанр дар журналистика аст, ки дар он масъалагузориҳо, таҳлилҳо ва суҳбатҳо ба намоиш гузошта мешавад. Ва бештари барномаҳое, ки дар ин жанр дар шакли мустақим таҳия мегарданд ин суҳбати телевизионӣ мебошад. Дар тақвияти ин андеша, хусусияти барномаҳои мустақими Телевизиони Тоҷикистонро дар мисоли барномаи «Тамос», ки дар жанри суҳбат таҳия гаштааст, пайгирӣ менамоем. Барномаи «Тамос» бо мақсади ҳаллӣ масъалаҳои муҳими зиндагӣ, ҷалб намудани доираи васеи одамон, чун ҳамешагӣ дар арафаи иду ҷашнҳо таҳия гашта, «Санаи 08.03.2015 дар ин барнома, баранда дар ҳолати ногуворе монд, ӯро сулфа гулугир кард. Дар ҳоле, ки баранда Сайрам Бақозода меҳмононро аз рӯи тартиб хуш омадед гӯён, бояд муаррифӣ менамуд, чун дид вазъро дигар карда намешавад аз режиссёр хоҳиш намуд видео сужети «Модар» - ро омодаи пахш созад ва пас аз тамошои сужет барномаро идома медиҳанд» [16]. Барои тақвияти фикр қисмате аз барномаро таҳлил менамоем:

«Видеонавор»
Мусиқӣ. Кулоҳи барнома
мебарояд. Баъдан студия
нишон дода мешавад.
Журналист: Хуш омадед ба барномаи идонаи мо, ки бахшида ба
рӯзи Модар амалӣ мегардад. (журналистро баъд
ифшои ҳамин як ҷумла сулфае гулугир кард,
дигар натавонист идома диҳад).

Дар ин барнома баранда, ки соҳибкасб буд, рафти барномаро идора карда тавонист ва барои боз ҳам ҷалибтар шудани ин барномаи ҷашни таваҷҷӯҳи бинандаро зиёдтар намуд. Барномаи «Тамос» дар баррасӣ ва ҳалли масоили зиндагӣ тамошобинро фаъол мегардонд. Дар барнома ходимони машҳури илму фарҳанг, мутахассисони соҳаи тандурустӣ, ҳунармандони варзида ва амсоли онҳо даъват мешаванд ва барнома монандие мегирад ба мусоҳибаи колективӣ (мизи гирд). Барои дар ин

гуна вазъиятҳо муваффақ амадан ва барномаро таъсирбахш намудан таҳиягарон метавонанд, пешаки вобаста ба мавзӯи барнома видеосужетҳо омода сохта, онро дар давоми барнома дар ҷойҳои лозимӣ истифода баранд. «Мушкилоти пахши мустақим дар ташкили он аст. Барои ҳамин ҳам омодагии пешакии журналистро ба он тақозо мекунад» [13, с.156]. Маҳорати муаллифи барнома дар телевизион новобаста аз жанре, ки эҷод кардааст, муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин холат шинохти шаш вазифаи телевизион: фарҳанги маънавӣ, фароғатбахшӣ, педагогӣ, интерактивӣ, маърифатӣ, ташкилотчигӣ аз рӯйи жанрҳо бояд муҳим дониста шавад. Муайян кардан ва донистани ҳалли масъалаҳои эҷодӣ, амалигардонии малакаҳои махсуси касбӣ, сифатҳои психологӣ, мушкилии идоранамоӣ ва дигар ҳамкориҳо кумакрасон аст. Барномаи дигарро, ки мавриди таҳлил қарор медиҳем ин барномаи «Симо» мебошад, ки ин барномаи ба намоиш гузошташуда дар жанри суҳбат ва дар шакли мустақим пешкаш гаштааст. Барномаи «Симо» [17]. бо иштироки Ҳунарманди мардумӣ ва дар пахши мустақим аз ҷиҳати мавзуву рафти суолу ҷавоб пурмуҳтаво буд ва аз ин насли наврасу ҷавон яқин ибрату пандҳои гаронборро гирифтанд, зеро Қурбони Собир ба муҳтавои суолҳо ва ҳам андешаҳои худро хуб ба тамошобин расонида тавонист. Ин ҳама шаҳодат аз ҳунару дониш ва истеъдоди баланди фитрии ин ҳунарманд дарак медиҳад, аммо журналистоне, ки бо ҳунарманд сари суҳбат нишаста буданд ва суолҳои мухлисонро, ки тариқи паёмак ба барнома ирсол мешуд ба ҳунарманд пешкаш мекарданд, дар баробари тавоноиву суханони Қурбони Собир сабуксорӣ менамуданд. Журналистонро зарур аст, ки донандаи хуби бисёре аз соҳаҳо бошанд ва бо мутахассиси ин ё он касбу кор, ки суҳбат анҷом медиҳанд, донандагии он соҳа дар онҳо бояд зоҳир гардаду дар ҷараёни суҳбат озодияшон бахшад. Журналистон дар ин барнома хеле қолабӣ ба назар мерасиданд. Ҳангоми суханронӣ Қурбони Собир ба вақд меомад, аммо пешбарандаҳои барнома дар ин росто хеле ором буданду партниёри худро дида наметавонистанд. Дар кори аператор ҳам иштибоҳот зиёд буд, зеро лаҳзае, ки бояд кадри калон «крупний план» бигиранд, аммо кадри умумӣ «общий план» ё кадри байн»средний план» мегирифтанд, ки ин ишорат аз ҳирфавӣ набудани аператорон мекунад ва ҳамчунин, коргардони барнома низ ин иштибоҳотро нодида мегирифт. Дар ин матлаб ибораеро ёдовар мешавем, ки «тасвир «ҷон» –и телевизионро ташкил медиҳад» [14, с. 137]. Фаъолият дар телевизионҳои ватанӣ имрӯз дар он зоҳир мегардад, ки атрофи масоили рӯз суҳбатҳои тулонӣ сурат гирифта, аз ин усул тамоми телевизионҳо истифода мебаранд, ки ин шакли фаъолият як навъ безавқиро миёни бинандаҳо ба вуҷуд овардааст. «Як замоне барномаҳои телевизиони Тоҷикистон бинандаи доимии худро дошт ва ба қавле, ба зеҳну шуури онҳо ҳадафро мерасонид. Замони имрӯз, ки замони пуртазод ва давраи пурҷӯшу хурӯши муборизаҳои иттилоотӣ аст, барои аудиторияи худро нигоҳ доштан ва ҳадафҳои худро пиёда намудан журналистро заҳмати зиёд мебояд. Бинанда дигар ба суҳбату таҳлилҳои дурудароз, ки танҳо аз сухан иборат аст, таввақҷуҳ надоранд, балки соҳиби воқеа будан мехоҳанд, яъне ба он хотир ба телевизион рӯй меоранд, ки воқеаро бевосита бинанд ва хулоса кунанд. Солҳои пештар телевизиони давлатии Тоҷикистон танҳо ду «рақиб» дошт - Шабакаи якуми Русия (ОРТ) ва «РТР», он ҳам бошад, тобеи як давлат буданд, аммо имрӯз бо пайваст шудан бо моҳвора шумораи «рақибон» барои бинанда хеле ва хеле зиёд асту мунтазам меафзояд. Гарчанде дар кишвари мо низ шумораи телевизионҳои давлатӣ аз 1 ба 9 расидааст, аммо оё метавонанд ҳамаи ин шабакаҳо муқобили телевизионҳои бузурги ҷаҳонӣ истодагарӣ кунанду аудиторияи худро нигоҳ доранд» [15].

Муҳимтарин рушди иртиботи телевизионӣ ин масъалаи ташкили баланд бардоштани сатҳи фаврии дастрасии иттилоот аст. Чӣ гунае, ки муҳаққиқон таъкид менамоянд: «Телевизион ин ҷаҳонест, ки тамоми масофаҳоро нобуд сохтааст». Дар воқеъ имрӯз, дастовардҳои нави технологие, ки интиқоли иттиллотро тавассути моҳвора ба масофаҳои дуру наздик пахш менамоянд, яке аз пешравиҳои фаъолияти телевизион ба шумор меравад. Махсусан, ин пешравӣ дар барномаофарии пахши мустақим, зарур аст, ки бояд мақоми муайянеро касб намояд.

Ба ин тартиб пахши мустақими телевизионӣ, ки солҳои охир ба гӯшаи фаромӯшӣ супурда шудааст. Махсусият ва вижагии фарогири дорад. Мафҳуми фарогирӣ ба он маъност, ки аз тариқи барномаи пахши мустақим на танҳо ҳайат ва персонали эҷодиву техникилии барнома ҷалб мешаванд, балки тамошобинони гуногунтабақа ба барнома ба таври табии ва ихтиёрӣ фаро гирифта мешаванд, ин аст, ки сатҳи тахассуси дар пахши мустақим нақши калидӣ дорад. Ҳар кадар персонали эҷодӣ ва техникиву ҳирфавӣ – аз ровию муҳаррир саркарда то коргардону тими тавлид огоҳтар, бовармандтар ва пурэнержитар бошанд, ҳамон қадар имкони ҷалби тамошобин зиёдтар мешавад. Аз ин лиҳоз тарбияи мутахассисони барномаҳои телевизионӣ бо салиқа ва савияи баланди касбию эҷодӣ дар авлавияти кори телевизиони муосири миллӣ бояд қарор гирад. Аз тарафи дигар, ба ҳошия ронда шудани барномаҳои мустақим вазъи рақобати эҷодии касбии телевизионҳои ҷумҳуриро ногувор сохтааст. Зимнан, зарфият, иқтидор ва потенсиали каму маҳдуди журналистони телевизион боиси хеле кам шудани барномаҳои пахши мустақим гардидааст. Воқеият ин аст, ки дар шароити телевизиони муосир феълан теъдоди журналистоне, ки дидгоҳи миллӣ, мавқеияти илмию фаннӣ, тафаккури фалсафӣ ва зарфияти баланди фикрӣ доранд, ангуштшуморанд.

Хулоса Имрӯз замоне расидааст, ки аз тариқи пахши барномаҳои мустақим шаффофияти рақобати ҳирфай дар сатҳи шабакаҳои ватанию хориҷӣ таъмин карда шаванд ва сатҳи журналистикаи телевизион боло бурда шавад. Ба ин маъно, ташкили курсҳои бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси журналистони телевизион ва, махсусан, мутахассисоне, ки ба барномарезиҳои пахши мустақими телевизионӣ иртиботи бевосита мегиранд, зарурати имрӯзӣ аст. Ба думболи ин, вусъат бахшидани кори нақди телевизион аз талаботҳои замони муосир аст. Нақди барномаҳои телевизионӣ ва, махсусан, интиқоди мунсифона ва касбию ҳирфай, барномаҳои пахши мустақими телевизионӣ, рақобатпазирии (конкурентно способность) телевизиони миллиро боло мебарад. Ва роҳро барои майдони ҷалби тамошобини серталаб ҳамвор месозад.

АДАБИЁТ

1. Муъминҷонов З. Махсусияти жанрҳои иттилоотию таҳлилии телевизион/ Муъминҷонов З. – Душанбе:-Ирфон 2015 – 119 с.
2. Ҷума Қ. Асосҳои журналистикаи телевизион ва радио/ Ҷума Қ. Душанбе: - Нарнияи Студент 2008 – 82 с.
3. Абдусаломова Р. Телевизион оинаи зиндагист/ Абдусаломова Р. Душанбе: – Сурушан 2002 – 143 с.
4. Саидмурод Х. Таърихи телевизиони Тоҷикистон/ Саидмурод Х. Душанбе: - Анҷумани девоштиҷ 2007 - 239 с.
5. Эшматов З. Таъсис ва ташаккули телевизиони Тоҷикистон/ Эшматов З. Душанбе: – Кайҳон 2016 – 231 с.
6. Нуралиев А. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ/ Нуралиев А. Душанбе: – Сурушан 2001 – 223 с.
7. Қодирӣ С. Режиссураи телевизион, кино ва радио/ Қодирӣ С. Душанбе: - Ирфон 2011 – 210 с.
8. Исмоилов З. Мушкилоти ВАО – и электронӣ дар Тоҷикистон/ Исмоилов З. // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. ISSN 2027-1847, Сино. 282 с.
9. Гулов С. Нақши радиову телевизион дар фазои иттилоотии Тоҷикистон/ Гулов С. // Васоити электронии ахбор ва армонҳои миллӣ/ Душанбе: - Баҳманрӯд 2015 -157с.
10. Самиро Т. Таъсири моҳвора ба мардуми Тоҷикистон/ Самиро Т. //Васоити электронии ахбор ва армонҳои миллӣ/ Душанбе: - Баҳманрӯд 2015 -157с.
11. Саъдуллоев А. Ростиро завол нест/ Саъдуллоев А. //Васоити электронии ахбор ва армонҳои миллӣ/ Душанбе: - Баҳманрӯд 2015 -157с.
12. Абдусаломова Р. Наттоқ чаҳраи телевизион/ Абдусаломова Р. Душанбе: - Анҷумани Девоштиҷ 2008 – 225 с.
13. Муқим Ҷ. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он/ Муқим Ҷ. - Душанбе: - 2013 -156 с.
14. Манонова М. Нақши наворбардор дар фаъолияти телевизионӣ/ Манонова М. //Васоити электронии ахбор ва армонҳои миллӣ/ Душанбе: - Баҳманрӯд 2015 157 с.
15. Сафарова М. Андешаҳои яктарафа ва иттилои муғризона дар пардаи телевизион ё чӣ гуна журналист аз андешаи муқобил бояд натарсад/ Сафарова М. http://journalism.tnu/tj/index.php/mo-dar-vao/
16. Телевизиони Тоҷикистон барномаи Тамос 2015 с.
17. Телевизиони Тоҷикистон барномаи Симо 2015 с.

МАХСУСИЯТИ ПАХШИ МУСТАҚИМ ДАР ТЕЛЕВИЗИОН

Пужуҳиши махсусияти барномаҳои мустақим дар телевизион ба натиҷаҳои зайл омада расид: 1. мушаххсас гардид, ки пахши мустақими телевизион солҳои охир ба гушаи фаромушӣ супурда шудааст. 2. Пахши мустақим махсусият ва вижагии фарогирӣ мехоҳад. 3. Тариқи пахши барномаҳои мустақим шаффофияти рақобати ҳирфаи дар сатҳи шабакаҳои ватанию хориҷӣ таъмин карда шаванд ва сатҳи журналистикаи телевизион боло бурда шавад.

Мақсади мақола Ташкили курсҳои бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси журналистони телевизион ва махсусан мутахассисоне, ки ба барномарезиҳои пахши мустақими телевизионӣ иртиботи бевосита мегиранд зарурати имрӯзи аст. 4. Сатҳи тахассуси дар пахши мустақим нақши калиди дорад. Ҳар қадар персонали эҷодӣ ва техникиву ҳирфавӣ – аз ровию муҳаррир саркарда то коргардону тими тавлид огоҳтар бовармандтар ва пурэнержитар бошанд, ҳамонқадар имкони ҷалби тамошобин зиёдтар мешавад. 3. Тарбияи мутахассисони барномаҳои телевизионӣ бо салиқа ва савияи баланди касбию эҷодӣ дар авлавияти кори телевизиони муосири миллӣ бояд қарор гирад. 5. Ба ҳошия ронда шудани барномаҳои мустақим вазъи рақобати эҷодӣ ва касбии телевизионҳои ҷумҳуриро ногувор сохтааст. 6. Зарфият, иқтидор ва потенсиали каму маҳдуди журналистони телевизион боиси хеле кам шудани барномаҳои пахши мустақим гардидааст.

Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки дар шароити телевизиони муосир теъдоди журналистоне, ки дидгоҳи миллӣ, мавқеияти илмию фаннӣ тафаккури фалсафӣ ва зарфияти баланди фикри доранд, ангуштшумор гардидаанд.

Калидвожаҳо: *пахши мустақим, жанр, телевизион, журналист, баранда, рақобат, табиӣ, иртибот, муосир, ҳирфавӣ, барнома.*

ОСОБЕННОСТИ ПРЯМОЙ ТРАНСЛЯЦИИ ПО ТЕЛЕВИДЕНИЮ

Изучение специфики прямых трансляций телепрограммы дало следующие результаты: 1. Стало ясно, что в последние годы о прямом телевещании забыли. 2. Прямая трансляция требует всестороннего охвата. 3. Обеспечить прозрачность профессионального конкурса на уровне отечественных и зарубежных каналов и повысить уровень тележурналистики за счет прямых трансляций.

Целью статьи обуславливается необходимость срочно организовать специальные курсы по подготовке и переподготовке тележурналистов, и особенно специалистов, непосредственно занятых в прямом эфире. 4. Уровень квалификации играет ключевую роль в прямом эфире.

Чем больше творческих, технических и профессиональных кадров, от рассказчика и редактора до рабочего и постановочной бригады, уровненные и энергичнее, тем больше возможностей привлечь зрителей. Подготовка квалифицированных специалистов телепрограмм, высокий уровень профессионализма и творчество должны стать приоритетом в работе современного отечественного телевидения. 5. Исключение прямого эфира ухудшило творческую и профессиональную конкуренцию республиканских телекомпаний. Ограниченные возможности тележурналистов привели к значительному сокращению прямых трансляции.

***По результатам исследования** в условиях современного телевидения лишь единицы журналистов обладают национальным видением, научно – предметной позицией, философским складом ума и высоким уровней мышления.*

***Ключевые слова:** Прямая трансляция, жанр, телевидение, журналист, телеведущий, конкуренция, естественный, контакт, современный, талантливый, программа.*

FEATURES OF LIVE BROADCASTING IN TELEVISION

The search of the specifics of live programs in television has yielded the following results: 1. it has become clear that live television broadcasting has been forgotten in recent years. 2. Live broadcasting requires specificity and specificity of coverage. 3. Ensure transparency of professional competition at the level of domestic and foreign channels and increase the level of television journalism through live broadcasts. There is an urgent need to organize training and retraining courses for television journalists and especially for professionals who are directly involved in live broadcasting television. 4. Qualification level plays a key role in live broadcasting. The more creative, technical and professional staff - from the narrator and editor to the director and the production team - the more reliable and fuller of energy the more opportunities to attract viewers. Training of TV presenters with high professionalism and creative level should be a priority of the work of modern national television. 5. The marginalization of live broadcasts has aggravated the situation of creative and professional competition of the republic's televisions. 6. The limited capacity and potential of TV journalists has led to a significant reduction in live broadcasts. In the context of modern television, the number of journalists who have a national vision, scientific and scientific position, philosophical thinking and a high capacity for thinking is limited.

***Keywords**: television, Journalist, live broadcasts, program, instant, natural, genre, form, profession, conversation.*

Сведения об авторе:

***Абдуллоева Адиба Негматовна** - старший преподователь кафедры телерадиожурналистики ГОУ «Государственний институт культуры и искусств имени М. Турсунзаде». E – mail: adib 8801@mail.ru, Тел: (+992) 931880108*

Маълумот дар бораи муаллиф:

***Абдуллоева Адиба Негматовна** - муаллими калони кафедраи рӯзноманигории телевизион ва радиошунавонии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъат и Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода., E – mail: adib 8801@mail.ru, Тел:(+992) 931880108*

About the author:

***Abdulloeva Adiba Negmatovna** - senior teacher of Department of journalist and radio of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». E – mail: adib8801@mail.ru, Phone: (+992) 931880108*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕВОДА РОМАНА ПАВЕЛА ЛУКНИЦКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Холматова Д.
Кулябский педагогический колледж

Введение. Таджикско-русские литературные связи в первой половине XX обширны и многогранны. Большое место в них занимают переводы произведений поэтов и писателей русской литературы на таджикский язык. Благодаря усилиям таких русских и таджикских ученых-востоковедов, как А.Н. Самойлович, Н. Остроумов, М. Гаврилов, К. Залеман, Г. Андреев, Н.Лыкошин, М.Шукуров, И. Брагиский, А.Сайфуллоев русская литература и культура получила.

Пропаганда русской литературы велась посредством статей о писателей и поэтов русской литературе, об источниках этой литературы, о научных встречах. В этом процессе положительную роль сыграла журнал «Шарки Сурх», который являлся печатным органом союза писателей и поэтов Таджикистана, защищал интересы; однако, благодаря инициативе таджикских переводчиков и ученых на ее страницах печатались и статьи о переводе русской литературы на таджикский язык. В течение 1950-1960 гг. журнал познакомил своих читателей с жизнью и творчеством многих русских поэтов и писателей, как Павел Николаевич Лукницкий и других. Переводы и статьи из русской литературы с особым вниманием принимались таджикским читателем, воспитывали в нём любовь и уважение к русской литературе и культуре, познакомили с мастерством таких великих русских писателей и поэтов, как Павела Лукницкого и др.

В переводе на таджикский язык этот роман звучит таким образои:

Яке аз духтархои вай на танхо умеди бойро ба чо наовард , балки инчунин «барои тамоми округ як чанчол кард» — аз оила гурехта, бе дуои падару модар ба корнети чавон хонадор шуд. карор дод, ки аз духтари иродааш халос шавад, ба у як «порча» дод: дехаи аз хама сералаф ва панч хазор сум. Пас аз ду сол шавҳари у гурехт ва ӯро «бо ду духтари дугоник: " танҳо гузошт. Худи вай баъди се мох вафот кард ва бар хилофи хохиши худ мачбур шуд, ки ду ятими бепарасторро панох дихад.

Фарзанди сеюми чуфти вай " дар оила бо се ном маълум буд: Узбекхо, хунхорҳо ва писари ошкоро.» Ӯ аз хурдӣ ба модараш ғазаб мекард ва аксар вақт ӯро масхара мекард».

Баръакси пурраи кӯдаки хурдтарин дар оила – вай буд. Аз хурдӣ ба ҳеҷ чиз таваҷҷуҳ зоҳир намекард, аз ҳама дур мемонд, «чудо, аз мардум дур буданро дӯст медошт». Бо мурури замон, як «шахсияти бепарво ва пурасрор ғамгин» ташаккул ёфт, ки аз ҳама гуна хоҳиши ҳама гуна амал комилан маҳрум буд.

Вай мефаҳмад, ки писари калонӣ хонаи Помир ба маблағи ночиз фурӯхта, ният дорад, ки ба амволи падару модараш баргардад. Бо вуҷуди ин, ӯро ғайбатҳои ногузири инсонӣ таъқиб мекунанд ва ӯ қарор мекунад, ки «барои ҳалли сарнавишти ғамгин шӯрои оилавӣ даъват кунад».

Баробари омадани писаронаш аввал «шикоят мекарду худаш дилгир мешуд», вале баъд ба кор даромад» [4, с.46]

И для изучения изобразительных средств таджикского языка использовали различные художественные методы, чтобы развивать образы художественного произведения в произведениях русского писателя начало XX века.

Хотелось бы отметить развития художественного образа в прозе и поэзии Павела Лукницкого, который считается одним из писателей начало XX века в русской литературе. Он известен своими произведениями не только в русской литературе, но также известен в Республике Таджикистан. Этой теме он посвятил несколько свои произведения. Таджикско- русские переводы служат делу взаимопонимания народов Таджикистана и равноценного взаимодействия их языков. Поэтому русско -таджикские переводы является одно из важнейших направлений переводческого дела в республике, внимание к которому в настоящее время становится жизненно необходимым, имеющим и политическое, и экономическое, и неоценимое культурное значение. .

Абразивов И.Т. писал: «Весомым вкладом в процесс духовного единения народов является перевод произведений русской современной литературы на таджикский язык. Переводы произведений русской литературы существуют уже не один десяток лет. Однако научное осмысление их, по существу, в республике отсутствует» [1. С.88] .

Традиция творчества русских фантастических поэтов и писателей Повела Лукницкого можно встречать в творчестве таджикских поэтов и писателей Адаша Истада и Абдумалика Бахори, которые писали стихи и повести и рассказ А.Истад «Гиберпространства» (Гиперфазо»), «Уход Кибербая», «Герби Шердор», «Новый день большого солнце», А.Бахори «Оборванный контакт», сборники Абдумалика Бахори научно-фантастических рассказов «Риск доктора Мансура», «Очкастая оса» (1971), «Чудеса Нодара» (1972), «Возвращение» (1973), «Санбула» (1974), «Юные всадники» (1975), «Побег ассистента» (1981), «Погибшие свидетели» (1984) имели огромный успех

и были переведены на множество языков мира и показали в своих произведениях различные проблемы фантастической жизни. Например в повести «Гиберпространства» Адаш Истад писал:

Брагин Г.Г. писал: №Среди множества разнообразных фантастических жанров этой литературы особое развитие получил жанр фантастического рассказа, занявший в современном литературном процессе прочное и устойчивое положение. В развитие и совершенствование этого литературного фантастического жанра свою лепту внесли многие таджикские писатели, пишущие для детей, однако особенно заметны заслуги Абдумалик Бахори и Адаша Истада. Благодаря их идейно-эстетическим поискам фантастический жанр рассказа более ярко и отчетливо проявил свои композиционно-художественные и жанрово-стилевые возможности» [2, с.23],

В истории русско-таджикских литературных связей одно из центральных место занимает русский писатель Павел Николаевич Лукницкий, который оставил после себя огромное количество художественных, политических произведений, где русский писатель показал жизнь и традиций таджикского народа.

В творчестве Повела Николаевича Лукницкого особое место занимает роман «Ниссо». В этом романе автор показывает жизнь таджикского народа в 30-40 годы XX века. Когда в горном Бадахшане происходит различные бои между богатыми людми и бедных. Образ Ниссо это образ таджикской эженщине в начале XX века.

Особенности творчества Михаила Шолохова, Юрия Бондарева, Бориса Васильева, Роберта Рождественского), в том что они продолжиди традиции русского поэта и писптеля, который в своих произведениях показал образ таджикской женщиныи образ Востока. Находясь в Таджикистане в 30-40 годы XX русский поэт и писателя Павел Лукницкий в своих произведениях различные образы и пейзаж таджикских гор Памира.

В России получили широкое развитие научная фантастика и литература ужасов, а во второй половине XX века — фантези, который были преимущественно развлекательной и породила поджанр «космическая опера», описывавший приключения первопроходцев космоса.

В романе русского писателя Павела Лукницкго «Ниссо» центральное место занимает тяжелый труд таджикского народа. Он переведенн на таджикский язык в 1951 году в журнале «Садои Шарк.

Перевод на таджикский язык:

«Рохбар яке аз мулкҳои куҳҳои Тоҷикистон назди бой бурда бо салом меояд. Ҳама корҳоро ба ӯҳда гирифта, ӯ бо дили нохоҳам аз хабари муҳим ба ӯ хабар медиҳад: писараш Аорор барои қарз фурӯхт. Хонум аз шунидааш афсурда мешавад — «ин хабар, аз афташ, шуури уро бурдааст».

Хонум ба худ омада, ба ғазаб меояд: охир, ҳамагӣ ду сол пеш ин хонаро «дувоздаҳ ҳазор як тин» дода буд ва ҳоло пулис онро хеле арзонтар фурӯхтааст.

Хамсари вай «шахси сабукфикрона ва майзада» аст. Бар хилофи зани ҷиддӣ ва кордонаш аз овони ҷавонӣ бо хислати бетартибӣ фарқ мекард.

Вай «чор фарзанд дошт: се писару як духтар». Вай хатто дар бораи духтару писари калониаш гап задан намехост. Писари калонӣ - бо хислати аз ҳад зиёд бадхоҳаш шӯҳрати шӯхӣ дошт. Вай комилан ба ҳаёт мутобиқ карда нашудааст: ӯ метавонад кортҳоро то ғазаб бозӣ кунад, ба қарзҳои аз ҳад зиёд дучор шавад.

Духтари вай на танхо умеди бойро ба чо наовард , балки инчунин «барои тамоми округ як чанчол кард» — аз оила гурехта, бе дуои падару модар ба корнети чавон хонадор шуд. карор дод, ки аз духтари иродааш халос шавад, ба у як «порча» дод: дехаи аз хама сералаф ва панч хазор сум. Пас аз ду сол шавҳари у гурехт ва ӯро «бо ду духтари дугоник: " танҳо гузошт. Худи вай баъди се мох вафот кард ва бар хилофи хохиши худ мачбур шуд, ки ду ятими бепарасторро панох дихад.

Фарзанди сеюми ҷуфти вай «дар оила бо се ном маълум буд: Узбекхо, хунхорҳо ва писари ошкоро.» Ӯ аз хурдӣ ба модараш ғазаб мекард ва аксар вақт ӯро масхара мекард».

Баръакси пурраи кӯдаки хурдтарин дар оила – вай буд. Аз хурдӣ ба ҳеҷ чиз таваҷҷуҳ зоҳир намекард, аз ҳама дур мемонд, «ҷудо, аз мардум дур буданро дӯст медошт». Бо мурури замон, як «шахсияти бепарво ва пурасрор ғамгин» ташаккул ёфт, ки аз ҳама гуна хоҳиши ҳама гуна амал комилан маҳрум буд.

Вай мефаҳмад, ки писари калонӣ хонаи Помир ба маблағи ночиз фурӯхта, ният дорад, ки ба амволи падару модараш баргардад. Бо вуҷуди ин, ӯро ғайбатҳои ногузири инсонӣ таъқиб мекунанд ва ӯ қарор мекунад, ки «барои ҳалли сарнавишти ғамгин шӯрои оилавӣ даъват кунад».

Баробари омадани писаронаш аввал «шикоят мекарду худаш дилгир мешуд», вале баъд ба кор даромад» [4, с.46]

При переводе на таджикский язык встречаются различные ошибки. Которые в дальнейшем были исправлены со строны таджикских переводчиков.

Перевод на таджикский язык.» Мазмуни асари «Хаётзистан» хеле якранг аст; он тақрибан аз тарҷумаи ҳоли ҳокимони шаҳрҳо, ки тақрибан як аср сарнавишти шаҳри Фоловро идора мекарданд ва тавсифи амалҳои ҷолиби онҳо, аз қабили: савори зуд ба почта, ситонидани қарз , маъракаҳои

зидди мардуми шаҳр, тартиб ва бесарусомонии роҳҳо, андозбандӣ аз деҳқонони андоз ва ғайра. Бо вуҷуди ин, ҳатто бо ин далелҳои ночиз метавон физиогномияи шаҳрро дарк кард ва аз он мушоҳида кардан мумкин аст, ки чӣ гуна тағйироти мухталифе, ки дар як вақт дар шаҳр ба амал меоянд. сохахои олӣ дар таърихи он тачассум ёфт. Пас, масалан, мири замони Бирон бо бепарвоии худ фарк мекунад, мири замони Потемкин идоракунанда ва мири замони Разумовский аз асли номаълум ва шуҷоати рыцарӣ. Хамаи онхо ба сокинон тозиёна мезананд, аммо якум тозиёна, дуюм сабабхои идоракуниро бо талаботи тамаддун шарх медихад, сеюм мехохад, ки сокинон дар хама кор ба шучоати онхо такя кунанд. Чунин ходисахои гуногун, албатта, ба анбори ботинии хаёти одамон таъсир накарда наметавонистанд; дар аввал мардуми шаҳр беҳуш меларзиданд, дар дуюм, аз ҳуш меларзиданд.

Ҳатто савори пуркувват дар почта - ва ин ҳатман бояд як миқдори муайяне дошта бошад, рӯҳияи фаластиниро бо мисолҳои қувват ва ноустувории асп мустаҳкам мекард"[5, с.46].

В 1946 году вышел в свет первый роман Павела Лукницкого «Ниссо». Этот роман, как и другие романы русского писателя того времени, был связан с натурализмом. Одновременно с дальнейшим развитием натурализма, к которому были близки и писатели «потерянного поколения» (чья юность пришлась на период между мировыми войнами — Михаила Шолохова, Юрия Бондарева, Бориса Васильева, Роберта Рождественского), в России пришёл и европейский модернизм, к которому можно отнести поэзию П.Н.Лукницкого, впрочем, эмигрировавшего в Англию. В 1941 году возник журнал «Masses», в котором началась деятельность Павела Лукницкого. Журнал объединял вокруг себя радикально настроенных русских писателей и поэтов , в том числе и коммунистов, представителем которых был Павел Лукницкий .

Начиная с двадцатых годов, рассказ «Большие надежди» начинает восприниматься критиками как специфически русский жанр; в его развитии большую роль сыграли журналы. Если журнали, в шестидесятых печатавший рассказы таких мастеров, как Владимир Набоков, стал со временем менее интеллектуальным, то России до сих пор еженедельно публикует рассказы, многие из которых попадают в антологии лучшей короткой прозы.

Десять русских писателей завоевали Нобелевскую премию по литературе. С 1918 года в Москве вручается Пулитцеровская премия за художественную книгу, одна из самых известных премий «большой литературы».

Продолжала развиваться детская литература. Всемирную известность получил классик детской литературы Паведа Лукницкого, автор цикла книг о волшебной стране Оз. Среди авторов массовой литературы можно назвать создателей крутого детектива, которые получили широкую известность.

Одним из крупнейших писателей русской литературы первой половины XX века был Павел Лукницкий, который получил в 1949 году Нобелевскую приемию. Среди признанных мастеров русской прозы XX века следует назвать Повела Лукницкого.

Таким образрс особое место в русской литературе 50-х годов занимает роман русского писателя «Ниссо». Это вышедшее в свет в 1951 году произведение стало (особенно, среди молодежи) культовым. Книги начали поднимать темы, ранее запретные.

Известный поэт Павел Лукницкий не скрывала своей любви к женщинам; среди других писателей можно отметить русского поэта. В русской драматургии 50-х годов выделяются пьесы Павела Лукницкого. В 60-е годы получают известность пьесы («Случай в зоопарке», «Смерть Бесси Иванова, «Кто боится», «Всё в саду»).

Одним из известных исследователей русской литературы XX века был переводчик и литературный критик А. М. Зверев. Разнообразие русской литературы никогда не позволяет одному движению полностью вытеснить другие; после битников 50—60-х, самой заметной тенденцией стал — и продолжает быть постмодернизм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абразумов И.Т. Русско-таджикские литературные связи. / И.Т. Абразумов - М.: Наука, 2017.- 276 с.
2. Брагин Г.Г. Творчество Лукницкого. / Г.Г. Брагин - М.: Наука, 2915.- 376 с.
3. Васильев Р.Н. Русский писатель. / Р.Н. Васильев - М.: Наука, 2016.-265 с.
4. Муллокандов Э. Нисо»тарчума. / Муллокандов - Садои Шарк.- № 5.- 1985.- С.56.57
5. Шамси Собир Нисо.- тарчума. / Шамси Собир Нисо - Садои Шарк № 4 1985.- С.34-35

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕВОДА РОМАНА ПАВЕЛА ЛУКНИЦКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье автор на основе научных текстов исследует творчества Павела Лукницкого и его романа «Нисо» на таджикский язык.

Продолжала развиваться детская литература. Всемирную известность получил классик детской литературы Паведа Лукницкого , автор цикла книг о волшебной стране Оз. Среди

авторов массовой литературы можно назвать создателей крутого детектива , которые получили широкую известность.

Одним из крупнейших писателей русской литературы первой половины XX века был Павел Лукницкий , который получил в 1949 году Нобелевскую приемию. Среди признанных мастеров русской прозы XX века следует назвать Повела Лукницкого.

Таким образрс особое место в русской литературе 50-х годов занимает роман русского писателя «Ниссо». Это вышедшее в свет в 1951 году произведение стало (особенно, среди молодежи) культовым. Книги начали поднимать темы, ранее запретные.

Известный поэт Павел Лукницкий не скрывала своей любви к женщинам; среди других писателей можно отметить русского поэта . В русской драматургии 50-х годов выделяются пьесы Павела Лукницкого. В 60-е годы получают известность пьесы («Случай в зоопарке», «Смерть Бесси Иванова, «Кто боится», «Всё в саду»).

Ключевые слова: *роман, Павел Лукницкий, Нисо, таджикский, русский, язык русский писатель*

ТАВСИФИ ТАРЧУМИ РОМАН ПАВЕЛ ЛУКНИЦКИЙ «НИСО» БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Муаллиф дар ин мақола дар асоси матнҳои илмӣ осори Павел Лукницкий ва романи ӯ «Нисо»-ро ба забони тоҷикӣ таҳқиқ кардааст.

Адабиёти бачагона боз хам инкишоф меёфт. Классики адабиёти бачагона Павед Лукницкий, ки муаллифи силсилаи китобхо дар бораи сарзамини сехрангези Озу шухрати чаҳонӣ пайдо кардааст. Дар байни муаллифони адабиёти оммавй эчодкорони детективи олиро номбар кардан мумкин аст, ки шухрати васеъ пайдо кардаанд.

Яке аз бузургтарин нависандагони адабиёти рус дар нимаи аввали асри 20 Павел Лукницкий буд, ки соли 1949 ҷоизаи Нобелро гирифт. Повел Лукницкийро дар байни устодони шинохтаи насри руси асри 20 бояд зикр кард.

Хамин тавр, дар адабиёти солхои 50-уми рус романи нависандаи рус Ниссо мавкеи махсусро ишгол мекунад. Ин асар, ки соли 1951 ба табъ расида буд, (хусусан дар байни чавонон) парастиш гардид. Китобҳо мавзӯъҳоеро, ки қаблан мамнӯъ буданд, гирифтанд.

Шоири машхур Павел Лукницкий мухаббати худро нисбат ба зан пинхон намедошт; дар байни дигар нависандагон шоири русро кайд кардан мумкин аст. Дар драматургияи солхои 50-уми рус пьесахои Павел Лукницкий намоёнанд. Дар солхои 60-ум пьесахо машхур гардиданд («Ходиса дар боги хайвонот», «Марги Бесси Иванов», «Кй метарсад», «Хама чиз дар бог»).

Калидвожаҳо: *роман, Павел Лукницкий, Нисо, тоҷик, рус, забон нависандаи рус*

CHARACTERISTICS OF THE TRANSLATION OF THE NOVEL «NISSO» BY PAVEL LUKNITSKY INTO THE TAJIK LANGUAGE

In this article, the author, on the basis of scientific texts, explores the works of Pavel Luknitsky and his novel «Niso» into the Tajik language

Children's literature continued to develop. The classic of children's literature Paved Luknitsky, the author of a series of books about the magical land of Oz, gained worldwide fame. Among the authors of mass literature, one can name the creators of the cool detective who have gained wide popularity.

One of the largest writers of Russian literature in the first half of the 20th century was Pavel Luknitsky, who received the Nobel Prize in 1949. Povel Luknitsky should be mentioned among the recognized masters of Russian prose of the 20th century.

Thus, a special place in Russian literature of the 1950s is occupied by the novel by the Russian writer Nisso. This work, published in 1951, became (especially among young people) a cult. Books began to take up topics previously taboo.

he famous poet Pavel Luknitsky made no secret of her love for women; among other writers, a Russian poet can be noted. In the Russian dramaturgy of the 50s, the plays of Pavel Luknitsky stand out. In the 1960s, the plays became famous («The Incident at the Zoo», «The Death of Bessie Ivanov», «Who's Afraid», «Everything in the Garden»).

Keywords: *novel, Pavel Luknitsky, Niso, Tajik, Russian, language Russian writer*

Сведения об авторе:

Холматова Дилафруз *- преподаватель Кулябского педагогического колледжа Тел. (+992) 987474706*

About the author:

Kholmatova dilafru *- Teacher of the Kulyab Pedagogical College Tel. (+992) 987474706*

УДК 070
ББК 76.0

THE RISE OF TRANSMEDIA FRANCHISING: CULTURAL, SOCIAL, TECHNOLOGICAL, AND ECONOMIC BACKGROUND

Piskov A.V.
Griboedov Institute of International Law and Economics

In general, franchising could be referred to as a steady model of production in media and creative industries that lies in reproduction and shared exchange of intellectual property. But is it enough to count «number of spin-offs, tie-ins, and other branded products» [1, pp. 2-3] to understand industrial perturbations that media franchises are going through today? To answer that, we must look at how the process of franchising has unfolded and naturally developed «over time and across different sites of production» [1, p.3].

As stressed by Derek Johnson: «Only after World War II… [in the booming post-war economy] did franchising move to the center of corporate strategy, thanks to key social, psychological, and economic shifts» [1, p. 35]. Johnson highlights these «shifts» that led media and creative industries to franchising:

- On the economic level, it was the «consolidation» of several media industries under large conglomerates such as Time Warner, Viacom and News Corp by the 1980s and 1990s. These structural changes made production (and reproduction) of content more important than ever, «as corporations sought to develop brands that could be deployed across media channels» [1, p. 4].
- On the technological level, rise of new media platforms «such as personal computer, the Internet, and video game consoles» created «new markets in which intellectual property (…) could be multiplied and leveraged as franchises» as well as new audience that «could no longer be held by traditional media» [1, p. 5].
- On the social level, media consumption practices shifted from «society-making media» to «segment-making media», both terms coined by Joseph Turow [2]. The society-making media is believed to encourage «various social groups to interact», while segment-making media is primarily based on concepts of «identity and group solidarity» [3]. This led to a paradox that «while content came to be replicated across» [1, p. 5] multiple media channels, «the total audience for that content often contracted» [1, p. 5]. As we can see from the Hollywood history, it led to an increase of franchising in order for the studios and platforms to find and withhold their audience» niche groups [1, p. 6].
- Finally, on the cultural level, «franchising» became not only business strategy, but a «conceptual model» for media and creative industries in their search for new content routes. As Johnson concludes, «this means that in addition to its strategic and organizational dimensions, franchising played an imaginative role in media industries» [1, p. 6].

Other changes in media production and distribution processes were noticed by Michael Curtin, who argues that on the cultural and economic levels media industries» nature has been changed by the process of globalization: «The local goes global and the global tries to become local, or perhaps regional» [4, p. 203]. He continues with this notion, saying that media and cultural industries «now commonly characterized by transnational and transmedia» processes [4, p. 203] and demonstrating how media (on the example of radio) evolved during the 20th century from the concept of «localism», where given media organization operates «on behalf of local community», through the major corporation's domination in the 1920s and 1940s and to a transnational state of things [4, p. 206].

In conclusion, Curtin identifies several factors that initiated the changes, including «the growth of transnational media conglomerates, the proliferation of new distribution vehicles (cable, satellite, video cassette), the re-regulation of electronic media, and the emergence of new production arrangements» [4, p. 211]. Furthermore, he heralds transition from old «high network» to a «neo-network», where maintenance of the consistency of the intellectual property (brand) is more important than distributional hegemony: «What was once organized as television for all citizens of a nation, is now organized according to niche demographics and consumption patterns. The number of services and programming choices is multiplying rapidly (…). In this environment, media producers find that the branding of products is often more important than futile attempts to control the mode of distribution» [4, pp. 211-212].

However, it is not only until the 1980s that the concept of «franchise relationship» came into dominance [1, p. 21]. In *Media Franchising*, Johnson identifies three stages in the institutionalization of contemporary media franchises:

- The early 1980s when yet «autonomous, non-conglomerated companies sought to multiply their production operations in response to market challenges» [1, p. 22];
- From the late 1980s to the early 1990s when conglomerates tried «to mobilize franchising in service of consolidated ownership» [1, p. 22];

- The late 1990s «when franchising offered more flexible production relationships as alternatives to conglomerate ownership» [1, p. 22].

The concept of institutionalized «franchise relationship» bring us close to the notions of convergence culture and participatory audience. By the term «convergence», Jenkins explains changes that has shaped media world in the 21st century. In his opinion, it means several processes that are going in the media industry altogether: «The flow of content across multiple media platforms, the cooperation between multiple media industries, the search for new structures of media financing that fall at the interstices between old and new media, and the migratory behavior of media audiences who would go almost anywhere in search of (…) entertainment experiences» [5, p. 282].

According to Jenkins, the process of «media convergence» is inevitable, while «everything about the structure of the modern entertainment industry was designed with this single idea in mind – the construction and enhancement of entertainment franchises» [5, p. 104]. Johnson supports this vision, arguing that «the media franchise was institutionalized to respond to new market configurations that upset old patterns of dominance» [1, p. 104] and now actively multiplying content meets the demand of new distribution models.

For Frank Rose, it is the rise of the Internet as a new omnipotent medium that brings us at the door of the transmedia flow of content: «The Internet… is the first medium that can act like all media – it can be text, or audio, or video, or all of the above. It is nonlinear, thanks to the World Wide Web and the revolutionary convention of hyperlinking. It is inherently participatory – not just interactive... And it is immersive – meaning that you can use it to drill down as deeply as you like about anything you care to» [6, pp. 2-3].

Long adds that: «It's possible to view the rise of transmedia storytelling as a descendent of the «multimedia»… [of] the 1990s. (…) computers became an increasingly viable delivery mechanism for multiple media forms: first text, then images and music, and most recently video. The addition of interactivity and the collective intelligences afforded by instant access… via the Internet results in the perfect environment for just such «recombination» to occur, which can then give rise to increasing complexity in narratives» [7, p. 27].

Similarly, media scholar Axel Bruns [8] coined the term «produsage» that indicates networked collaboration between contemporary (and mostly online) users of media products that overlaps with Jenkins» convergence theory. In the same way as Bruns, Don Tapscott and Anthony Williams [9], who proclaimed «wikinomics» as a new model of cultural production, «identify shared use and networked collaboration as an emerging alternative to industrial modes of production» [1, p. 16]. Furthermore, Johnson argues that, on the social level, with the help of online and social media, today «audiences (…) crafted and distributed their own contributions to corporately owned properties» [1, p. 5]. Even Microsoft's mogul Bill Gates in his famous essay titled «Content is King» mentions participatory audience as a part of changes the Internet had brought to the media industry: «If people are to be expected to put up with turning on a computer to read a screen, (…) they need an opportunity for personal involvement that goes far beyond that offered through the letters-to-the-editor pages of print magazines» [10].

What changed in contemporary media usage is that «if old consumers were isolated individuals, the new consumers are more socially connected. If the work of media consumers was once silent and invisible, the new consumers are now noisy and public» [5, p. 19]. Transmedia storytelling, in part, is aimed to find for this new type of consumers a suitable content. Jenkins highlights that convergence takes place both at the top of the media companies (so called «corporate convergence») and at the bottom («consumer-driven», «grassroots convergence») with each party chasing their own set of goals: «Media companies are learning how to accelerate the flow of media content across delivery channels to expand revenue opportunities, broaden markets, and reinforce viewer commitments. Consumers are learning how to use these different media technologies to bring the flow of media more fully under their control and to interact with other consumers» [5, p. 18].

In addition, Long [7] admits that the increased popularity of transmedia storytelling has also happened due to an economic demand from franchise-hungry corporations. Moreover, «through various mergers and acquisitions» [7, p. 30] media corporations «such as Viacom, Time Warner, and Disney have developed divisions for the creation of comics, films, TV shows, toys, clothing, video games – in short, all the components of a transmedia franchise» [7, p. 30]. Contemporary media companies «hold interests across a range of what were once distinct media industries» [11], therefore having «an incentive to spread their brands and expand franchises across as many different media platforms as possible» [11].

Thus, economic, social, technological, and cultural incentives overlap in the contemporary rise of transmedia franchises in the entertainment industries.

ЛИТЕРАТУРА

1. Johnson, D. Media franchising: Creative license and collaboration in the culture industries. – New York and London: New York University Press, 2013. – 300 p.
2. Turow, J. Breaking up America: Advertisers and the new media world. – Chicago: The University of Chicago Press, 1997. – 242

p.
3. Nickles, D. P. Breaking up America: Advertisers and the new media world // Business History Review. – 1997. – Vol. 71. Issue 4. – P. 625-626.
4. Curtin, M. Media capital: Towards the study of spatial flows // International Journal of Cultural Studies. – 2003. – Vol. 6. Issue 2. – P. 202-228.
5. Jenkins, H. Convergence culture: Where old and new media collide. – New York and London: New York University Press, 2006. – 308 p.
6. Rose, F. The Art of immersion: How the digital generation is remaking Hollywood, Madison Avenue, and the way we tell stories. – New York: W. W. Norton & Company, 2011. – 354 p.
7. Long, G. A. Transmedia storytelling: Business, aesthetics, and production at the Jim Henson company: PhD diss. – Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2007. – 183 p.
8. Bruns, A. Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Produsage. – New York: Peter Lang, 2008. – 418 p.
9. Tapscott, D., & Williams, A. D. Wikinomics: How mass collaboration changes everything. – New York: Portfolio, 2006. – 324 p.
10. Gates, B. Content is King. Режим доступа: http://web.archive.org/web/20010126005200/http://www.microsoft.com/billgates/columns/1996essay/essay960103.asp (Дата обращения: 12.04.2021)
11. Jenkins, H. Transmedia Storytelling 101. Режим доступа: http://henryjenkins.org/blog/2007/03/transmedia_storytelling_101.html (Дата обращения: 12.04.2021)

THE RISE OF TRANSMEDIA FRANCHISING: CULTURAL, SOCIAL, TECHNOLOGICAL, AND ECONOMIC BACKGROUND

The article focuses on the historical background that contributed to the emergence of transmedia franchising as an integral part of modern media practices. First, an overview of cultural, social, technological, and economic factors that pushed media and creative industries towards franchising in the second half of the 20th century is undertaken. Particularly, processes of the consolidation of media industries under large conglomerates, the rise of new media platforms, conceptualization of franchising within media and creative industries (Johnson, 2013), and the shift of media consumption practices from «society-making media» to «segment-making media» (Turow, 1997) is studied. Further, it is revealed that the phenomena of globalization (Curtin, 2003) and media convergence (Jenkins, 2006), emergence of personal computers (Long, 2007), the Internet (Rose, 2011), and social media directly led to the rise of transmedia storytelling in the contemporary media environment. Participatory nature of new model of cultural production and consumption, known as «participatory culture» (Jenkins, 2006), «produsage» (Bruns, 2008), and «wikinomics» (Tapscott & Williams, 2006), also viewed as a vital part of inevitable changes in the contemporary media usage towards transmedia storytelling and media franchising – both for media corporations and consumers. Thus, economic, social, technological, and cultural incentives overlap in the contemporary rise of transmedia franchises in the media and creative industries.

Key words: *franchising, transmedia franchise, media franchise, convergence culture, participatory audience, transmedia storytelling.*

К ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТРАНСМЕДИЙНЫХ ФРАНШИЗ: КУЛЬТУРНЫЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ, ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ

Данная статья посвящена анализу исторических предпосылок, способствовавших становлению трансмедийных франшиз как неотъемлемой части современного медийного ландшафта. В первую очередь, дается обзор культурных, социальных, экономических и технологических факторов, подтолкнувших медиа и креативные индустрии к франчайзингу во второй половине XX века. В частности, уделяется внимание консолидации разрозненных медиакомпаний под колпаком медиаконгломератов, появлению новых медиаплатформ на рынке, индустриальной концептуализации франчайзинга (Johnson, 2013) и социальной диверсификации медиапотребления (Turow, 1997). Далее, явления глобализации (Curtin, 2003) и меидаконвергенции (Jenkins, 2006), возникновение персональных компьютеров (Long, 2007), Интернета (Rose, 2011) и социальных сетей рассматриваются как процессы, повлиявшие на приход трансмедийного сторителлинга в современные медиа. Партисипаторный характер той модели культурного производства и потребления, которая сложилась к началу XXI века и определяется разными исследователями как «культура партиципации» (Jenkins, 2006), «просьюмеризм» (Bruns, 2008) и «викиномика» (Tapscott & Williams, 2006), рассматривается как элемент изменений в современных медиапрактиках, непосредственно приведших медиа к трансмедийному повествованию и франчайзингу как социо-экономической и культурной необходимости как с точки зрения медиакорпораций, так и с точки зрения медиапотребителей. Таким образом, сплетение

одновременно культурных, социальных, технологических и экономических факторов на протяжении XX-XXI веков стало тем базисом, который способствовал стремительному росту трансмедийных франшиз в современных медиа и креативных индустриях.

Ключевые слова: *франчайзинг, трансмедийная франшиза, медиафраншиза, медиаконвергенция, партиципаторная культура, трансмедийный сторителлинг.*

Сведения об авторе:

Писков Андрей Владиславович *– соискатель кафедры истории журналистики и литературы Института международного права и экономики им. А. С. Грибоедова (Москва). Тел.: +7(964)3694766. E-mail:* terrynew97@mail.ru

About the author:

Piskov Andrey Vladislavovich *– postaraduate student of the department of history of journalism and literature of Griboedov Institute of International Law and Economics (Moscow, Russia). Tel.: +7(964)3694766. E-mail:* terrynew97@mail.ru

ҶАШНҲОИ СЕГОНА ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ (ДАР МИСОЛИ СОМОНАҲОИ WWW.JUMHURIYAT.TJ ВА WWW.MILLAT.TJ)

Мухторӣ Қ., Олимиён С. Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар як кишвар новобаста аз зиёд ё кам будани аҳолии худ, ё инки тарақӣ карда ё баракс, ҷашнҳои миллии худро доро мебошад. Ва албатта дар ҷаҳон бо ҷашнҳои миллӣ, урфу одат, анъанаҳои кишвари худ шинохта мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамбастагӣ бо мардуми Ватанпарвари Тоҷикистон, дар роҳи таҳкими сулҳу суботи доимӣ, ифодаи раванди ҳамдилӣ якпорчагии миллат, зиндагии осуда ва сазовори ҳамаи миллату халқиятҳои маскуниву муқимӣ Тоҷикистон, қадамҳои муассир ва боэътимод ба сӯи ояндаи дурахшон, зинда кардани расму оин ва ҳунарҳои ниёгон ва ҳифзи онҳо дар арсаи тамаддуни ҷаҳонӣ, бунёдкорӣ ва сарсабзу хуррам гардондани диёр, фароҳам овардани шароити мусоид баҳри рушду нумӯ ва бо ин роҳ дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намудани Тоҷикистони азизу ягона пайдар пай талош меварзанд:*«Фарҳанг чун падидаи бузург ва арзишманду муассири рӯзгори иҷтимоӣ дар таърих ва рушди маънавии ҷомеаи муосири Тоҷикистон пайваста нақши назаррас мебозад»* [12].

Натиҷаи ҳамаи он меҳнату заҳматҳо мебошад, ки имрӯзҳо таваҷҷуҳи мардуми ватанӣ ва хориҷӣ ба ҷашну идҳои миллии тоҷикон - Наврӯз, Меҳргон, Сада, маросими Гулгардонӣ, Ашагулон, Сайри лола, Сумanak, Иди Харбуза, Иди Асал ва Анъана ва урфу одатҳои маъракаорой, тарбияи фарзанд, хунармандӣ, манзилдорӣ, либоси анъанавии миллӣ – атлас, чакан, таомҳои миллӣ ва ғайраҳо бештару бехтар гардидан дорад. Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фарҳанги мамлакати худ таваҷҷуҳи махсусе зоҳир намуда, мекӯшад то нафақат мардуми ватанӣ, балки хориҷиён низ бо фарҳанги миллии тоҷикон ошно гардида бошанд. Чунон ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2000 - ум дар Паёми худ ба ҷаласаи якуми якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта буданд: *«Таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик аз қарну асрҳо то имрӯз симои миллати худро, пеш аз ҳама, тавассути фарҳанг нигоҳ доштааст… ва байни халқу миллатҳои дигар соҳиби нуфузу эътибор гаштааст» [10].*

Мо дар мақолаи худ оид ба ҷашнҳое назар афкандем, ки ҳамчун ҷашнҳои миллии Ватанӣ эътироф шудаанд. Дар баробари ин дар дили сокинони мамлакат ҷой гирифта, ҳар сол бо як шукуҳу шаҳомат ҷашн гирифта мешаванд. Ҳамчунин дар эҷодиёти олимон, донишмандон ва мардум, ҷашнҳои сегона шинохта шудаанд.

Азбаски инъикоси масоили фарҳанги миллӣ бо худшиносӣ робитаи ногусастанӣ дорад, метавон гуфт, ки таҳқиқоти бевосита дар ин самт аз ҷониби М. Абдуллоев «Публитсистикаи тоҷик ва худшиносии миллӣ (охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX)» анҷом дода шудааст. Муаллиф дар монографияи худ ба таври хеле васеъ масъалаи ташаккули худшиносии миллии тоҷиконро аз осори бадеию публитсистии классикони адабиёт то матбуоти замони шӯравӣ ба таҳқиқ мегирад. Ногуфта намонад, ки инъикоси унсурҳои фарҳанги миллӣ низ чун нишонаи худшиносӣ, махсусан дар матбуоти солҳои баъди инқилоби октябр таъкид мегардад.

Рисолаи доктории муҳаққиқи матбуоти тоҷик А. Азимов «Журналистикаи тоҷик дар солҳои инқилоби маданӣ» низ аз шумори таҳқиқоти махсус аст, ки ба маъалаи инъикоси фарҳанги миллӣ дар матбуоти солҳои 30-юми садаи XX бахшида шудааст.

Гурӯҳи муаллифони дастури таълимии «Бозтоби масъалаҳои фарҳанг дар ВАО» бештар ба тарз ва роҳу усули баррасии санъат ва ҳунари миллӣ дар ВАО таваҷҷӯҳ намудаанд. Таҳиягарони дастур

дар баробари шарҳи мафҳум ва истилоҳоти муҳими санъат ва ҳунар ба рӯзноманигорони амалӣ тарз ва роҳу усули баррасии воқеоти фарҳангиро нишон медиҳанд. Муҳаққиқи дигар А. В. Буряковская бо номи «Коммуникативные характеристики массовой культуры в медийном дискурсе» монография омода намудааст. [2;7;8].

Албатта масъалаи фарҳанг домонадор ва васеъ мебошад, аз ин рӯ мо танҳо як паҳлӯ, яъне ҷашни сегонаро дар сомонаи зикршуда, зери таҳлил ва баррасӣ қарор хоҳем дод.

Аз сарчашмаҳои зиёди таърихӣ ё худ аз осори шоирону адибон бармеояд, ки Наврӯз ба номи шоҳ Ҷамшед ва Меҳргон ба номи Фаридун шинохта шудааст. Чунончи Абурайҳони Берунӣ ин гуфтаҳоро тасдиқ намуда, дар «Китоб-ут-тафҳим- ли авоилис- саноатит-танҷим» қайд кардааст: *«Меҳргон ?- Шонздаҳум рӯз аст аз меҳрмоҳ ва номаш Меҳр. Ва андар ин рӯз Афридун зафар ёфт бар Биюросби Ҷоду,он-к маъруф ба Заҳҳок. Ва ба кӯҳи Дамованд боз доишт. Ва рӯзҳо, ки зи паси Меҳргон аст, ҳама ҷашнанд бар кирдори он-ч аз паси Наврӯз бувад. Ва шашуми он Меҳргони бузург бувад ва Ромрӯз ном аст ва бад-ин донандаш»* [3].

Оид ба ин ҷашнҳо шоирону адибон солҳои сол эҷод намудаанд ва эҷод намудан доранд. Мақсади мо дар ин ҷо ҳамин масъалаҳоро дар матбуоти даврии тоҷик таҳлил намудан мебошад. Албатта ҷашнҳои миллӣ танҳо аз ин се ҷашн иборат нест. Аммо мо ин ҷашнҳоро ҳамчун ҷашнҳои сегона интихоб намудем, зеро дар эҷодиёти шоирону адибон низ ин ҷашнҳоро ҳамчун ҷашнҳои **«сегона»** меномиданд. Мо ин масъалаҳоро дар сомонаҳои www.jumhuriyat.tj ва www.millat.tj таҳлил ва баррасӣ намудем.

Аз сарчашмаҳои таҳқиқшуда, бармеояд, ки аввал ҷашни Сада, пасон моҳҳои март ҷашни Наврӯз ва охир моҳҳои октябр ҷашни Меҳргон баргузор карда мешавад.

Яъне ҷашни Сада аввали баҳор, ҷашни Наврӯз моҳҳои март ва ҷашни Меҳргон тирамоҳ қайд карда мешавад.

Маводи аввал оид ба ҷашни Сада дар сомонаи www.jumhuriyat.tj таҳти сарлавҳаи «Сада ҷашни офтоб аст, на оташ» соли 2015 аз тарафи рӯзноманигори ноҳияи Рашт Лутбишоҳи Қиматшоҳ омода ва интишор шудааст.

Муаллиф оид ба ҷашнгирии мардуми Бадахшон маълумот дода, ҳар як ҷашнҳоро бо тафсил таҳлил ва баррасӣ намудааст.

Дар мавод зикр ёфтааст, маросими наврӯзӣ дар кӯҳистони Бадахшон чаҳор марҳиларо дар бар мегирад:

1. *30-31 январ – Офтоб дар мард ё худ Сада.*
2. *22-23-юми феврал – Батаём.*
3. *18-19-уми март –Боғнихтайд Остоннихътайд(сайри боғ ё сайри мазор).*
4. *21-22-юми март – Гъамуд ё Хидир айём – Иди бузург. (*www.jumhuriyat.tj*)*

Муаллиф ҳар як марҳилаи маросимҳоро дар алоҳидагӣ таҳлил ва баррасӣ намудааст. Ҷашни Сада оғози ҷашни Наврӯзии Бадахшон ба ҳисоб меравад. Ин ҷашн дар осори адибону муҳаққиқон низ зиёд зикр ёфтааст. Аз ҷумла дар «Осор-ул-боқия»- и А. Берунӣ ҷашни Сада ҳамчун ҷашни бузурги бонувони ирониёни қадим баён шудааст. Дар Тоҷикистон бошад, ҳамчун аз сарди ба гармӣ гузаштани табиат ё худ оғози баҳор таҷлил карда мешавад. Муаллиф худ, аз ноҳияи Рӯшон буда, оид ба ҷашни Садаи кӯҳистони Бадахшон маълумоти ҷолибро гирд оварда, барои хонанда маводи пурмазмунро омода ва нашр намудааст.

Маводи дигар дар сомонаи www.millat.tj шабеҳи маводи дар боло буда, таҳти сарлавҳаи «Наврӯзи Бадахшон ба ривояти Би-Би-Си» соли 2014 аз тарафи Лутбишоҳи Қиматшоҳ омода ва интишор шудааст. Муаллифи ҳарду мавод як шахс буда, мазмуну муҳтавои маводҳо низ як мебошад. Муаллиф дар ин мавод низ аз рӯи чаҳор марҳилаи наврӯзии Бадахшон сухан меронад.

Фарқият фақат дар соли нашр, сарлавҳаи маводҳо ва тарзи қолабрезии онҳо дида мешавад. Муаллиф дар ҳарду мавод оид ба ҷашнҳои баҳории мардуми Бадахшон маълумот гирдовари намуда, интишор ва нашр менамояд. Хонанда аз мутолиаи ҳарду мавод оид ба як чиз, яъне ҷашнҳои наврӯзии Бадахшон маълумот ба даст меорад.

Ҷашни дуввум, Наврӯз буда, ҳамасола дар арсаи байналмилалӣ бо як шукуҳу шаҳомат таҷлил карда мешавад.

Оид ба ҷашни Наврӯз дар сомонаи www.millat.tj таҳти сарлавҳаи «Ҳафт шин ё нахустин рамзҳо ва суннатҳои Наврӯзи аҷам» соли 2014, аз тарафи номзади улуми таърих дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Юсуфи Шодипур омода шудааст. Муаллиф сароғоз оид ба пайдоиши ҷашни Наврӯз маълумот дода, барои тақвияти фикру ақидаҳои худ ба навистаҷотҳои олимон, муҳаққиқон такя намудааст. Барои пурмазмун омода намудани маводи худ муаллифро лозим омадааст, ки таърихро аз нав варақгардон намояд. Пасон оид ба рамзи «Ҳафт шин» гузашта, ҳар як қисмати онро номбар намуда, таҳлил ва баррасӣ намудааст:

1. ***Шаҳд****- ширинии зиндагӣ;*
2. ***Шир*** *– покӣ;*
3. ***Шароб*** *– кайфияти рӯҳи хуш;*
4. ***Шакари ноб*** *– сарбаландӣ;*
5. ***Шамъ*** *– гармии рӯзгор;*
6. ***Шамшод*** *– зиндагии бардавом;*
7. ***Шоя (мева)*** *– фаровонии ризқу рӯзӣ.* **(**www.millat.tj**)**

Муаллиф оид ба «Ҳафт шин»- е, ки дар боло инъикос ёфтааст, сухан ронда, ҳар яки онро дар алоҳидагӣ таҳлил ва баррасӣ намуда, аз ёддоштҳои муҳаққиқон иқтибосҳо оварда маълумоти худро пурра гардонидааст. Инчунин ҷаҳор акс, ду акси хони Наврӯзӣ, як инъикоси «ҳафт шин» ва як акси дигар акси алов, ки дар байни ориёиҳо анъана буд зикр ёфтааст. Мавод дар шакли пухта, ҷолиб, пурмазмун омода ва пешниҳод шудааст. Хонанда аз мутолиаи он оид ба таърихи Наврӯзи аҷам огаҳӣ хоҳад шуд.

Маводи баъдина дар сомонаи www.jumhuriyat.tj, таҳти сарлавҳаи «Наврӯз дар ҷаҳон» соли 2011 дастрас намудем, ки аз ҷашнгирии мамлакатҳои дигар инъикос ёфтааст.

Аз мутолиаи мавод маълум гардид, ки суннатҳои Наврӯзӣ, дар ҳар мамлакат фарқият дошта, ҷолиб ба назар мерасад. Муаллиф оид ба ҷашнҳои ҳар мамлакат дар алоҳидагӣ акс ва маълумоти кӯтоҳ ҷойгир намудааст.

Мо дар мақола якчанд маълумотҳои фарқкунанда ва ҷолибро аз ҳар мамлакат ҳамчун намуна илова намудем.

Оид ба ҷашни Наврӯзӣ Тоҷикистон дар дигар маводҳо низ таҳлил ва баррасӣ намудаем, аз ин рӯ дар бораи дигар мамлакатҳо маълумот ҷой дода, дар ҷойҳои лозима ҷашни ватаниро ҳамчун муқоиса истифода бурданро авлотар донитем.

Ӯзбекистон – ҷашни Наврӯзро ҷашни «дӯстии халқҳо» низ меноманд. Дар шаҳрҳои бостонии Самарқанду Бухоро «Чоршанбе сурӣ» боқи монда, дар дигар манотиқи ҷумҳурӣ, аз қабили Сурхандарё бо номи «Шаби оташафрӯз» медонанд, аз давраи зардушт то ба имрӯз ҳифз шудааст. Суннатҳои дигари ҷашни Нарӯз дар ин мамлакат, «Кушоиши қуфли бахт» мебошад. Ин суннатро

субҳи саҳарии ҷашн духтарон қуфли наверо гирита роҳ мебароянд ва аз ягон роҳгузар хоҳш менамоянд, то қуфли дар дастдоштаи онҳоро кушояд то бахташон кушода шавад. Албатта ин суннат дар ватани мо ба чашм намерасад. Суннати дигар он аст, ки субҳи саҳар аз ҷӯй ё дарё дар зарфи нав об оварда шустушӯ менамоянд, гӯё бо ин восита рӯҳу ҷисми онҳо пок мегардад. Дар Тоҷикистон ин амал бо дигар роҳ ба анҷом расонида мешавад. Албатта тозагии гирду атроф, хонаву дар, шустушӯ аммо дар зарфи нав гирифтани об анъана нест. Дар кишвари мо ин амалро ба таври васеъ истифода бурда, дар баробари тозагӣ ободкорӣ, шинондани ниҳолҳо, гулҳо ва ғайраҳо идома меёбад.

Киргизистон **–** суннатҳои фарқунанда дар он зоҳир мешавад, ки бозорҳои шаҳрҳои калон аз қабили Бишкек, Ӯш, Талас Ҷалолобод, дар ҷашн фурӯши анвои гуногунро доир менамоянд.

Туркманистон – дар ин кишвар суннати фарқунанда танҳо дар ҷашни Наврӯзӣ «Фол бо пиёла» буда, дар маҳфили духтарон хос мебошад.

Афғонистон – аз мамлакатҳои зикргардида, ҷашни Наврӯз, аз ҳама зиёд, дар ин мамлакат тӯл мекашад, яъне 40 рӯз идома меёбад. Дар ин мамлакат ҷашни Наврӯз бо номи «Иди гули сурх» машҳур мебошад.

Покистон **–** ҷашни Наврӯзро дар ин мамлакат ҳамчун ҷашни динӣ дониста, бештар дуову фотиҳаҳо хонда, оромгоҳҳои хешовандонро зиёрат менамоянд. Рӯзи аввали ҷашнро «Олами рӯшноӣ», дар кишвар онро «Ҷашни гули сурх», дар тақвим бошад «Иди Наврӯз» меноманд.

Эрон – иди Наврӯз дар ин сарзамин 13 рӯз ҷашн мегиранд. Суннатҳои фарқкунандаи ин кишвар он аст, ки чанд соли охир пеш аз ин ид маросими «Ҷашни некӯкорӣ» баргузор карда мешавад. Ва дар вақти иди Наврӯз бошад, идӣ додан ба пули қоғазии нав расм шудааст. Хонанда аз мутолиаи мавод, оид ба ҷашнгирии мамлакатҳои дигар низ воқиф хоҳад шуд.

Озарбойҷон – дар ин диёр вақти ҷашн ба дари хона кулоҳ ва ба тирезаҳои хона кисаҳои холи меовезанд, то ҳадяи идӣ ба даст биёранд.

Қазоқистон –суннатҳо фарқкунандаи ҷашни **Наврӯзӣ** дар он зоҳир мегардад, ки онҳо суманакро дар ҳафт зарфи сафед гирита ба мардум пешкаш менамоянд ва инчунин дар деволҳои хонаҳои худ шабеҳи отоб доира мекашанд. Ва либосҳои нав бабар намуда, зарфҳои кӯҳнаи худро шикаста ба якдигар гул ҳадя менамоянд.

Муаллиф дар мавод то ҳадди имкон аз ҳар мамлакат маълумоти кӯтоҳи пурмазмун ва акси ҷолиб ҷойгир намуда, барои хонанда маводи хонданбобро пешниҳод намудааст.

Ҷашни минъбада, Меҳргон буда, дар сарчашмаҳои таърихию фарҳангӣ ва адабӣ, дар ашъори шоирони классики тоҷику форс ҳамчун тимсоли фаровониву баракат, файзи дастархони боғдорону кишоварзон зикр мешавад. Яъне ин ҷашн бештар бахшида мешавад ба кишоварзон. Албатта мардуми мо меҳнатдусту меҳнатпараст буда, ин ҷашн барои мардуми тоҷик хос аст. Аз ин сабаб аст, ки бо фармони Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Э. Раҳмон ҳамасола дар кишвари зебоманзари Тоҷикистон ҷашни «Меҳргон» миёни қишрҳои ҷомеа, ҳамчун иди кишоварзон бо як шукуҳу шаҳомат баргузор мешавад. Ҷашни Меҳргонро Абурайҳони Берунӣ чунин тасвир намудааст: *Меҳрмоҳ рӯзи аввали он Ҳурмуздрӯз аст ва рӯзи 16 - уми Меҳр аст, ки иди бузурге аст ва Меҳргон маъруф аст, ки хазони дувум бошад ва ин ид монанди дигар идҳо барои умуми мардум аст. Ва тафсири он дӯстии ҷон аст. Ва гӯяд, ки Меҳр номи Офтоб аст ва чун Офтоб дар ин рӯз барои аҳли олам пайдо шуд. Ин аст, ки ин рӯзро Меҳргон гӯянд ва далел бар он гуфтор он аст, ки аз оини Сосониён дар ин рӯз ин буд,тоҷеро, ки сурати Офтоб бар ӯ буд, ба сар мегузоштанд ва Офтоб бар чархи худ дар он чарх савор буд ва дар ин рӯз барои эрониён бозоре ба по мешуд [5].*

Оид ба ин ҷашн дар сомонаи www.jumhuriyat.tj таҳти сарлавҳаи *«Меҳргон ҷашни мондагори қавмҳои ориёӣ»* соли 2015 аз тарафи мудири шуъбаи аспирантура ва докторантураи Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур, М. Ҷурғосиев омода ва интишор шудааст. Дар сарчашмаҳои таърихи ҷашни Меҳргонро **«Митракона ё Митра»** ҳам ном мебаранд. Аз сарчашмаҳо маълум мегардад, ки ин ҷашн таърихи чаҳорҳазорсола дошта, ба забони форсӣ ба маънои рӯшноӣ, фурӯғ, дӯстӣ, пайвастагӣ ва муҳаббат буда, зидди дурӯғ, дурӯғгӯию паймоншиканӣ ва номеҳрубони дониста мешавад.

Маводи мазкур асосан ба таърихи пайдоиши ҷашн равона шуда, муаллиф бештар ба навистаҷотҳои муҳаққиқон такя намуда, маълумоти худро пурра гардонидааст. Аз ҷумла маълумотҳои «Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавӣ, «Аттафким”-и А.Берунӣ, «Бурҳони Қотеъ», ва «Ёддоштҳо»- и С. Айниро дар мавод иқтибос овардааст. Чунончи дар «Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ зикр ёфтааст: *Рӯзи аввали ба тахт нишастани Фариддунро баробар ба рӯзи Меҳргон медонад ва шурӯи таҷлили ин ҷашнро ба ӯ нисбат медиҳад.*

Дар «Ёддоштҳо”-и С. Айнӣ бошад чунин сабт шудааст: *«Ҷашне, ки метавонад бо ҳамаи дигаргуниҳояш бозмонда бошад, ҷашни Меҳргон аст».*

Муаллиф аз сарчашмаҳои таърихи фаровон истифода бурда, маводро пурмазмун ва ҷолиб омода ва интишор намудааст, ки хонанда аз хондани он ғизои маънавӣ бардошт менамояд.

Маводи минъбада дар сомонаи www.jumhuriyat.tj таҳти сарлавҳаи **«Ҷашни Меҳргон дар Хатлон»** соли 2015 аз тарафи Зокир Ҳасан омода ва интишор шудааст. Мавод дар ҷашни «Меҳргон», ки дар вилояти Хатлон баргузор шуда, кишоварзон маҳсулотҳои худро ҳам ба намоиш гузошта ва ҳам бо маблағи арзон ба мардум пешкаш намудаанд. Муаллиф оид ба самти кишоварзӣ аз раиси вилояти Хатлон Д. Гулмаҳмадзода маълумот ба даст оварда, дар мавод иқтибос меоварад. Раиси вилоят дар маълумоти худ, оид ба дастовардҳои вилоят сухан ронда, соли гузаштаро бо соли ҷорӣ муқоиса намуда, пешравии соли равонро зикр намудааст. Инчунин дар ҷашни мазкур 75 нафар кишоварзонро барои меҳнати софдилона ва комёбиҳо бо «Сипоснома» – и раиси вилоят ва мукофотҳои пулӣ ва тӯҳфаҳои хотирмон қадрдонӣ шудаанд.

Маводи баъдина аз ҳафтаномаи «Миллат» таҳти сарлавҳаи «Меҳргон дар Суғд баҳонаи дидор бо маъюбон» соли 2010 аз тарафи Исломи Раҳимиён рӯи нашр омадааст. Аз мутолиаи мавод маълум мегардад, ки дар мактаби хусусии «Паймони Азизон» омӯзгорон ва хонандагон иди Меҳргонро бо якшукуҳу шаҳомат ҷашн гирифтаанд. Баъди анҷоми намоиш масъулин ва хонандагон бо дастовезҳо ба хонаи пиронсолон ва маъюбони Деҳмой, ки дар ноҳияи Ҷаббор Расулов мавқеъ аст дидан намудаанд. Муаллиф бештар аз хонаи маъюбон маълумот оварда, лаҳзаҳои таъсиррасони онҷоро дар мавод меорад.

Муаллифон аз ҷашни Меҳргон маълумотҳои хубро дар маводҳои худ ҷойгир намудаанд. Ҳар як хонанда аз хондани он маълум менамояд, ки ҷашни Меҳргон ҳамасола бо як шукуҳу шаҳомат ва дилгармӣ баргузор шуда, дар баробари ин қишрҳои ҷомеа дар ин рӯзи меҳру вафо дигар масъалаҳои ҷомеаро низ мадди назар гирифта, барои ҳалӣ масъалаҳо дасти ёрӣ дароз менамоянд.

Хулоса: таҳлил ва баррасии маводи сомонаҳо нишон медиҳад, ки фарҳанги миллӣ чун ҷузъи муҳими иттилоот аз ҷониби рӯзноманигорон шинохта шудааст. Бинобар ин баррасии фарҳанги миллӣ чун ҷузъи муҳими иттилои оммавӣ дар саҳифаҳои сомонаҳо ва матбуоти даврӣ ҷой дорад. Оид ба анъанаҳои миллӣ ва умумимиллӣ дар ҳарду сомона бештар мавод ба нашр расидаанд. Аз ин рӯ ҳамчун намуна чандтои онро таҳлил намудем. Дар ҳарду сомона, аз ҷашнҳои Меҳргону Сада дида, дар бораи ҷашни Наврӯз бештар мавод рӯи нашр омадааст. Дар баробари рӯзноманигорон дигар мутахассисон низ оид ба ин ҷашнҳо маводҳои ҷолибу хонданбоб омода ва чоп намудаанд. Ҳар як хонанда аз мутолиаи маводҳо оид ба ҷашнҳои ниёгону гузаштагони худ огаҳӣ пайдо намуда, барои худ маълумотҳои лозимаро дарёб хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Азимов, А. Публицистика ва замони муосир / А. Азимов. –Душанбе, 2004. – 138с.
2. Абдуллоев, М. Таджикская публицистика и национальная идентичность / М. Абдуллоев. – Душанбе, 2014. – 309с.
3. Аҳмад Р. Шод бошед, Меҳргон омад / Р. Аҳмад. – Тоҷикистон. – №9-10. – 2008.
4. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (қарори ҲҶТ аз 9.02.2016, №9, 70 с)
5. Берунӣ. А. Осор-ул-боқия / А. Берунӣ. – Душанбе: Ирфон,1990.
6. Бозоров, Н. Моҳияти факт дар публисистика. / Н. Бозоров. Дар маҷмӯи «Боли сухан». – Душанбе: Сино, 2004. – С. 29-30
7. Бозтоби масъалаҳои фарҳанг дар ВАО (Маводи таълим барои донишҷӯёни итисоси рӯзноманигорӣ).–Мураттиб ва муҳаррири масъул: Хоҷаева М. Ю. – Хуҷанд: Меъроҷ, 2013. – 276 с.
8. Коммуникативные характеристики массовой культуры в медийном дискурсе (на материале русс/го и анг/кого языков): монография / В. А. Буряковская; Волгогр. гос. соц.-пед. ун-т.-Волгоград, 2014.- 228 с.
9. Қурбонов С., Мирахмедов Ф. Таърихи пайдоиш ва анъанаҳои хоси ҷашни Меҳргон / С. Қурбонов, Ф, Мирахмедов // Маҷаллаи илмии «Фарҳанг ва санъат»- и Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон – 2019. – №2.– С.10-22.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, «Шарқи озод», 2017.
11. Раҳмонов, Э. Асри XXI асри фарҳанги сулҳ ва ваҳдати инсоният / Э. Раҳмонов // Пайванд, 2001. – № 6. – С. 7-29.
12. Тоҷев, Н., Ҳусейнов, К., Назаров, Р., Тоҷев, М. Фарҳангшиносӣ / Н. Тоҷев, К. Ҳусейнов, Р. Назаров, М. Тоҷев. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011.– 232с. – с.3

ҶАШНҲОИ СЕГОНА ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ (ДАР МИСОЛИ СОМОНАҲОИ WWW.JUMHURIYAT.TJ ВА WWW.MILLAT.TJ)

Мақола ба таҳлили маводҳои сомонаҳои www.jumhuriyat.tj ва www.millat.tj бахшида шудааст. Муаллиф асосан ба усули пешниҳоди мавод, яъне мазмун аз ҷониби рӯзноманигорон таввақӯҳ намудааст. Ӯ дар чунин назар аст, ки маншаи ҳамаи маводи фарҳангии рӯзнома аз роҳнамоиҳои сарвари давлат аст. таваҷҷӯҳи махсуси сарвари давлат ба рушди фарҳанги миллӣ ба рӯзноманигорон чун манбаи илҳом дар инъикоси масоили фарҳанги миллӣ хизмат кардааст. Ба

туфайли ин рӯзноманигорон дар баррасии маводи фарҳангӣ, махсусан ҷашнҳои сегонаи миллӣ Наврӯз, Меҳргон ва Сада бештар ба манбаъҳои таърихиву адабӣ мурочиат мекунанд ва бо ин паҳлӯҳои барои омма норавшани фарҳанги миллиро равшан мекунанд. Дар маводе, ки дар сомонаи www.jumhuriyat.tj ва www.millat.tj нашр шудаанд, муаллифон бо мурочиат ба осори Фирдавӣ, Берунӣ, муаллифони луғату фарҳангҳои гуногун, инъикоси вазъи имрӯзаи ҷашнҳо дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, кишварҳои ҳамсоя асолати тоҷикии ҷашнҳои Сада, наврӯз, Меҳргонро нишон дода тавонистаанд.

Ба андешаи муаллиф мавқеи сомонаҳои www.jumhuriyat.tj ва www.millat.tj дар баланд бардоштани маърифати мардуми кишвар дар шинохти ҷашнҳои миллӣ хеле калон аст. Дар мақола такя ба сарчашмаҳои гуногуни илмӣ мавҷуд аст ва муаллиф мавқеъ ва андешаи худро дар такя ба назари муҳаққиқон ва мисолҳои таҳлилгардида асоснок менамояд.

Калидвожаҳо: *Фарҳанг, ҷашнҳо, Сада, Наврӯз, Меҳргон, шакл ва мазмун.*

ТРОЙНЫЕ ТОРЖЕСТВА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ (НА ПРИМЕРЕ WWW.JUMHURIYAT.TJ И WWW.MILLAT.TJ)

Статья посвящена анализу материалов сайтов сомонаи www.jumhuriyat.tj и www.millat.tj. Автор акцентирует внимание на методике подачи материала журналистами. Он считает, что источником всех культурных материалов газеты является руководство главы государства. Особое внимание главы государства к развитию национальной культуры послужило источником вдохновения для журналистов в освещении вопросов национальной культуры. Благодаря этому журналисты часто обращаются к историческим и литературным источникам при обзоре культурных материалов, особенно трех национальных праздников - Навруза, Мехргана и Сада, и таким образом проливают свет на аспекты национальной культуры, которые не понятны общественности. В материалах, опубликованных на сайте www.jumhuriyat.tj и www.millat.tj, авторы ссылаются на произведения Фирдавси, Беруни, авторов разных словарей и культур, отражают современное состояние праздников в разных регионах Таджикистана, соседних странах. Они смогли проявить милосердие.

По словам автора, позиция сайта www.jumhuriyat.tj и www.millat.tj в повышении информированности населения страны о признании государственных праздников очень велика. В статье использованы различные научные источники, а автор обосновывает свою позицию и мнение взглядами исследователей и проанализированными примерами.

Ключевые слова: *культура, праздники, Сада, Навруз, Мехрган, форма и содержание.*

TRIPLE CELEBRATIONS IN PERIODICALS (FOR EXAMPLE WWW.JUMHURIYAT.TJ AND WWW.MILLAT.TJ)

The article is devoted to the analysis of materials from the websites of the www.jumhuriyat.tj and the www.millat.tj. The author focuses on the methodology for presenting material by journalists. He believes that the source of all cultural materials of the newspaper is the leadership of the head of state. The special attention of the head of state to the development of national culture served as a source of inspiration for journalists in covering issues of national culture. Due to this, journalists often turn to historical and literary sources when reviewing cultural materials, especially the three national holidays - Navruz, Mehrgan and Sad, and thus shed light on aspects of national culture that are not understood by the public. In the materials published on the website of the www.jumhuriyat.tj and the www.millat.tj the authors refer to the works of Ferdowsi, Beruni, authors of different dictionaries and cultures, reflect the current state of holidays in different regions of Tajikistan, neighboring countries. They were able to show mercy.

According to the author, the position of the website of the www.jumhuriyat.tj and the www.millat.tj in raising the awareness of the population of the country about the recognition of public holidays is very great. The article uses various scientific sources, and the author substantiates his position and opinion with the views of researchers and analyzed examples.

Key words: *culture, holidays, Sada, Navruz, Mehrgan, form and content.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мухторӣ Кутбиддин, доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи матбуоти ДМТ,
E mail: mkutb70@gmail.com Tel .:+ 992-933-66-20-08

Олимиён Сабрина Шамсулло, аспиранти кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
E mail: journalist2020@mail.ru. Тел.: +992-908-87-88-74.

Сведение об авторах:

Мухтори Кутбиддин, доктор филологических наук, доцент кафедры печати ТНУ,
E mail: mkutb70@gmail.com Tel .:+ 992-933-66-20-08

Олимиён Сабрина Шамсулло, аспирантка кафедры печати Таджикского национального университета,
E mail: journalist2020@mail.ru. Тел.: +992-908-87-88-74

Information about the authors:
Mukhtori Kutbiddin, Doktor of Philology, Associate Professor, Department of Printing, TNU
E mail: mkutb70@gmail.com Tel .:+ 992-933-66-20-08
Olimiyon Sabrina Shamsullo, postgraduate student of the Department of Printing of the Tajik National University, E mail: journalist2020@mail.ru Tel .:+ 992-908-87-88-74.

МЕСТО И РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ЖАНРОВ В ОСВЕЩЕНИИ ПАРЛАМЕНТСКОЙ ТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Салимзода О.
Российско-таджикский (славянский) университет

Жанровая система современных СМИ в Таджикистане сформировалась, испытывая влияние как объективных, так и субъективных факторов. К первым относятся тип и уровень издания, характеристики его читательской аудитории, частота выпусков и состав творческой группы. Второй — профессиональный уровень журналиста, его творческие интересы, причина работы над текстом: редакционное задание или самостоятельный выбор объекта исследования, в частности, понимание специфики каждого жанра и его роли. Выбор той или иной жанровой формы диктуется не только требованиями редакционного плана и творческими интересами журналиста, но и его особенностями, признаками. К ним относятся назначение жанра, объект, предмет и методы отображения, выразительные средства, стиль текста и роль автора.

Освещение деятельности Национального парламента, безусловно, подразумевает наличие вышеперечисленных особенностей. Но не менее важным элементом, которым оперирует парламентский журналист, являются факты. Журналист акцентирует свое внимание на тех аспектах и особенностях того, что больше всего его впечатляет, соответствует настроениями, убеждениями, совместимо с личным опытом и востребовано аудиторией. Уже в установлении, отборе факта проявляется своего рода оценка, его анализ.

В процессе создания медийного образа парламента журналист определяется в способе подачи темы, то есть им решается вопрос о выборе формы. Если это конкретное важное событие, например, утверждение нового закона или встреча с иностранными парламентариями, которое необходимо срочно осветить, то наиболее приемлемым вариантом становится заметка. Позже можно вернуться к этой теме, раскрыв ее посредством полноценной журналистской статьи. Если это личная встреча с депутатом, во время которой звучат вопросы и ответы, то журналист публикует интервью. В процессе выбора способа подачи журналистского материала автор должен определиться с целями своей публикации — просто осветить событие или тему, или раскрыть ее внутренние особенности, или подробно проанализировать один из аспектов деятельности парламента.

Исходя из вышесказанного, становится очевидным, что при освещении значимых событий, связанных с Национальным парламентом, журналисты используют различные выразительные средства, подходы и методы отображения фактов, которые в совокупности определяют выбор той или иной темы.

По мнению большинства таджикских исследователей, во второй половине 90-х годов, параллельно с появлением профессионального парламента, произошел ощутимый прогресс в развитии таджикских СМИ в оперативном освещении событий, определилась тенденция динамичного развития новостной информации, особенностями которой были достоверность, лаконичность и оперативность. Другими словами, такого вида тексты стали главными источниками своевременной информации, как отмечает А. А. Тертычный, «позволяющей обществу непрерывно отслеживать наиболее важные и знаменательные события в той или иной области» [9, с. 55].

Информационные жанры журналистики, выполняющие одну из главных и первостепенных функций журналистики — донесение информации до читателя — всегда были доминирующими в печатных СМИ. В советской журналистике первые полосы газет были отнесены к информационным жанрам.

Одним из основных признаков этой группы жанров многие исследователи выделяют новизну и событийный повод. Так, по словам исследователя Д. Туманова, информационные жанры «…объединяют между собой событийный повод для выступления. Они, как правило, оперируют простой, первичной информацией и идут по горячим следам события» [10].

Одним из основных средств оперативного освещения деятельности Национального парламента, является ***заметка***, характеризующаяся краткостью, точностью и ясностью изложения. По мнению А. Акишиной, «главное для заметки — именно краткое изложение результата изучения, «сигнализирование» о существовании (или отсутствии), основных чертах какого-то явления, события, человека, проблемы. Причем эти события, явления, проблемы, стороны личности человека должны выступать для аудитории как «новость» [1, с. 27]. С этим тезисом согласны и отечественные исследователи, отмечающие, что «новость — это душа заметки. Ее содержание» [7, с. 30].

Одно из главных правил написания заметки известно, как принцип «перевернутой пирамиды»: сообщение начинается с самого существенного, основного, а затем важность сообщаемой информации постепенно снижается. Журналистский материал, основанный на этом принципе, начинается с самого важного факта (события), и, согласно принципу, самый важный элемент материала должен быть сообщен заголовком — самым важным элементом новости.

Рассмотрим приведенные нами доводы на примере заметки: «Зухуров и Нарышкин обсудили перспективы сотрудничества парламентов Таджикистана и России», опубликованной на страницах газеты «Азия-плюс».

Заметка имеет информационный заголовок, который представляет собой полное предложение, и сообщает о самом главном событии материала. Заметка отвечает на вопрос «что», говоря «*о встречи представителя Национального парламента Таджикистана Ш. Зухурова со спикером Госдумы России Сергеем Нарышкиным*; и на вопрос «где» — указывается место проведения встречи повествования — Астана. На вопрос «когда» указывается точная дата — 6 октября 2015 года. Ниже согласно принципу перевернутой пирамиды, важность приводимых сведений уменьшается, поскольку содержит второстепенный информационный элемент: «*Стороны договорились продолжить изучение опыта друг друга, обмениваться парламентскими делегациями, укреплять потенциал групп дружбы между парламентами Таджикистана и России*» [11].

Исходя из понимания приоритетов Национального парламента, включающих не только законотворческую, но и внешнеполитическую деятельность, становится очевидным, что одной из цели, рассмотренной нами заметки является не только сообщение о события, но и тесном сотрудничестве двух дружественных государств. В качестве подтекста, или, выражаясь словами Л. Кройчик, «подоплеки, которая расширяет смысловое поле заметки» [5, с. 129], здесь указываются, что Госдума заинтересована в наращивании сотрудничества с парламентом Таджикистана.

В основе данной заметки лежит событийный факт (встреча парламентариев России и Таджикистана), благодаря чему можно сделать вывод, что это хроникальное сообщение, в котором присутствуют сообщения о произошедшем событии, но нет подробной детализации события.

При освещении парламентской темы в отечественных печатных СМИ также значительную роль играет такой жанр, как ***отчет***. Однако сначала нужно выяснить, почему он относится к информационным жанрам. Ведь публикации в такой жанровой форме очень часто содержат актуальные проблемы современности, например, вопросы национальной безопасности, которые заслуживают пристального внимания и аргументации с участием представителей Национального парламента. При этом рассуждения имеют априорное тяготение к аналитике. Но вся эта работа выполняется не журналистом, автором отчета, а участниками мероприятия. Поэтому указанный жанр представляет собой информационное сообщение, рассказывающее о любой встрече должностных лиц, будь то конференция, круглый стол и т.д. Именно во время этих мероприятий разрабатываются «продукты», представляющие различные планы, заявления, намерения, решения и т.д. и воспроизводящие потенциальный объект, представляющий интерес для аудитории СМИ.

Основой данного материала является перечень и краткое изложение сути вопросов, которые были подняты парламентариями в ходе встреч или совещаний. Это дает представление о том, какие меры принимаются и планируются Национальным парламентом. Автор отчета, как правило, не

ставит перед собой задачу, например, красочно описать зал заседаний или ход дебатов, которые могли бы состояться во время обсуждения вопросов, рассказать о поведении депутатов (что может быть важно при подготовке доклада). Его цель — точно, не комментируя увиденное и услышанное, изложить основные итоги встречи, что полностью соответствует задачам и возможностям информационного отчета. ««Причина отнесения типа публикаций, обозначенных как «информационный отчет», к самостоятельному жанру», - считает А. А. Тертычный, - заключается в особом характере предмета отображения. В качестве такового в отчетах выступают события, совершающиеся в форме обмена информацией» [9, с. 27]. Структура отчета, как правило, подразумевает наличие следующих элементов

1) новостное ядро;

2) речи участников, ход обсуждения проблемы;

3) итоги, полученные результаты, программа действий.

Как показывает анализ жанровой природы материалов отечественных печатных СМИ, освещающих парламентскую тему, современный отчет видоизменился, сохранив тем не менее некоторые жанрово-структурные признаки:

- в основе лежит максимально полное повествование о конкретном отдельном событии, лично наблюдаемом автором;

- повествование ограничено определенными пространственно-временными рамками, охватывающими описываемое событие;

- существенным содержательным элементом отчета является детализация события, изложение подробностей. Причем в качестве детали и подробности выступают не предметные описания вещи или ситуации, а, как правило, реплики действующих лиц.

В качестве примера отчета можно привести материал под названием «Мушкилоти содирот. Роҳҳои ҳал кадомҳоянд?» («Проблемы экспорта. Какие способы решения?»), опубликованный на страницах парламентского издания «Садои мардум».

Новостное ядро представляет собой событийный факт: «*29 сентября текущего года с целью реализации плана работы аппарата Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан на второе полугодие 2020 года под председательством председателя Комитета Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан по экономике и коммуникациям Шарифджона Джумазода состоялись парламентские обсуждения на тему «экспортный потенциал Республики Таджикистан: проблемы и пути его решения в рамках законодательства по экспорту товаров и продукции*» [8].

Вокруг новостного ядра структурируется новостное поле, информирующее о деталях мероприятия. В качестве последних выступают и реплики участников: председателя Комитета Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан по экономике и коммуникациям Шарифджона Джумазода, заместителя председателя Комитета Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан по экономике и коммуникации Бозорали Одиназода, первого заместителя министра сельского хозяйства Республики Таджикистан Саъди Каримзода и др.

В ходе обсуждения темы было отмечено, что «*экспорт считается одним из важных факторов развития отраслей экономики, в особенности промышленности и сельского хозяйства, его роль заключается в улучшении уровня и качества жизни народа*» [8]. Другими словами, экспорт — это ключевой содержательный элемент рассматриваемого отчета, вокруг которого осуществляется мониторинг экспортного потенциала страны.

В заключении материала звучат выводы, к которым пришел председательствующий на данном парламентском обсуждения Шарифджон Джумазода: «*Рассмотрение вопроса еще раз доказало, что в направлении развития и использования экспортного потенциала страны существуют проблемы и проблемы объективно-субъективного характера, решение которых требует коллективной деятельности. Анализ и высказанные предложения свидетельствуют о том, что действительно, до сих пор не все способны увеличить экспортный потенциал страны. В случае их прихода к развитию внешней торговли страны будет дан серьезный импульс, который будет способствовать укреплению экономики страны, повышению ее конкурентоспособности и*

устойчивому к кризисным факторам и будет способствовать обеспечению достойной и достойной жизни граждан страны» [8].

В самом конце отчета следует короткий комментарий журналиста, подводящего черту, констатирующего конечный результат мероприятия: «*Таким образом, рекомендации были приняты в зависимости от рассматриваемой темы*» [8].

На современном этапе на страницах государственных и партийных изданий освещение парламентской темы все чаще предлагается аудитории в вопросно-ответной форме, то есть ***интервью***. Такое внимание к этому жанру, на наш взгляд, вполне оправдано — нынешний этап развития отечественной журналистики предполагает модернизацию всей системы средств массовой информации. На этом фоне среди материалов печатной прессы на первый план выходят тексты так называемого «диалогического характера»: интервью, беседы, круглые столы и т.д., благодаря которым «журналисту легче работать в режиме реального диалога со своими читателями. В то же время, как считает Т. Н. Исакова, «всегда можно отделить первичный источник информации от «вторичного комментария», что делает современную журналистику более свободной в мышлении и стиле» [4, с.19].

Надо сказать, интервью является одним из самых распространенных жанров, уходящий корнями в прошлое журналистики. Существует два понятия термина «интервью», первое из которых относится к методу сбора информации.

«Интервью журналиста с собеседником есть разговор двух людей не просто для обмена сведениями, а с целью создания нового информационного продукта — актуального, общественно значимого, предназначенного для публикации», - дает одно из определений термина М. Лукина [6, с. 191].

Другое значение данного термина — интервью как жанр журналистики, который представляет собой «отражение беседы журналиста с компетентными людьми, обладающими нужной информацией, пользующиеся авторитетом» [3, с. 68]. Отличительная особенность этого жанра заключается в том, что журналист наиболее точно, без искажений передает ответ своего респондента. Неотъемлемым условием интервью является наличие прямой речи источника.

На современном этапе у журналистов государственных и партийных изданий имеется возможность готовить интервью не только на экономические и социальные темы, но и политические, то есть осуществлять беседу с представителем Национального парламента, в ходе которой освещается нарратив парламентской деятельности, выясняется позиция респондента по какому-то важному вопросу или комментируется малопонятный для аудитории факт. Примером может служить интервью с председателем Комитета Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан по обеспечению конституционных основ, прав и свобод человека, гражданина и законности, доктором юридических наук, профессором Дилшодом Сафарбеком. Тематическое поле интервью структурируется вокруг главного вопроса, интересующего журналиста: определения роли и места Конституции Республики Таджикистан в системе национального законодательства и установления национальной государственности. Отталкиваясь от основного вопроса, журналист следует алгоритму последовательности раскрытия его аспектов. Звучат такие вопросы:

— По вашему мнению, какую роль в судьбе таджикского народа исполняла Конституция Республики Таджикистан и в каком размере внесла вклад в создание национальной государственности?

— На ваш взгляд, что Конституция страны внесла свой вклад в создание национального законодательства и развитие отношений в обществе?

— Как мы все знаем, в Конституцию Республики Таджикистан внесены изменения и дополнения три раза. Какую роль они сыграли для совершенствования основного закона страны и регулирования общественных отношений?

— В какой степени Конституция способствовала развитию парламентаризма?

— Как член Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан, как вы можете оценить перспективы деятельности и приоритетные цели законодательной политики в ближайшем будущем? [2] Каждый из этих вопросов следует логическому подходу к освещению главного и предполагает полноценный ответ, свидетельствующий о компетентности респондента, глубоком осмыслении рассматриваемых вопросов, умении прогнозировать исходя из знания текущего положения. В итоге аудитории предлагается информация от его непосредственного носителя, «живого» источника. Другими словами, в интервью важно не раскрытие героя, а факт из первых рук.

Итак, поскольку информационные жанры нацелены на оперативную фиксацию определенных явлений, в освещении парламентской темы их роль очевидна: оперативное донесение до аудитории новостей о деятельности Национального парламента. Тексты, соответствующие жанровым характеристикам заметки, отчета и интервью помогают ориентироваться в действительности, поэтому востребованы читательской аудиторией. При этом информационные жанры свое проявление находят прежде всего в регулярном создании медиа-контента, соответствующего интересам как государства, так и общества.

ЛИТЕРАТУРА

1.Акишина А. А. Структура цельного текста / А. А. Акишина. — М.: Ордена Трудового Красного Знамени Высшая школа профсоюзного движения ВЦСПС им. Н.М. Шверника, 1979. — 89 с.

2.Атобуллоев, М. Конститутсия ва сарнавишти миллати тоҷик (Конституция и судьба таджикского народа) / М. Атобуллоев // Садои мардум. — 2020. — №138 (4244). 10 ноябр.

3.Жанры советской газеты. Под ред. М. Черепахова. — М.: «Высшая школа», 1972. — 424 с.

4.Исакова, Т. Н. Функционирование жанра интервью на современном этапе / Т. Н. Исакова // Система ценностей современного общества. — 2009. — №5-2. — С. 19-22.

5.Кройчик, Л. Система журналистских жанров / Л. Кройчик //Основы творческой деятельности журналиста. Под ред. С. Корконосенко — СПб.: Знание, СПбИВЭСЭП, 2000. — С. 125-167.

6.Лукина, М. М. Технология интервью / М. М. Лукина. — М.: Аспект Пресс, 2003. — 191 с.

7.Нуралиев, А. Н., Брукер, Н. И., Афсахзод, А. А. Информационные жанры печати / А. Н. Нуралиев, Н. И. Брукер, А. А. Афсахзод. — Душанбе: РТСУ, 2005. — 131 с.

8.Суннати, С. Мушкилоти содирот. Роҳҳои ҳал кадомҳоянд? (Проблемы экспорта. Какие способы решения?) / С. Суннати // Садои мардум. — 2020. — №122 (4228). 1 октябр.

9.Тертычный, А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертычный. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 310 с.

10.Туманов, Д. Жанры периодической печати [Электронный ресурс] / Д. Туманов // Режим доступа: http://textarchive.ru/c-1762331-pall.html (Дата обращения: 11.10.2021).

11.Юлдашев, А. Зухуров и Нарышкин обсудили перспективы сотрудничества парламентов Таджикистана и России / А. Юлдашев // Азия-плюс. — 2015. — № 40. 6 октября.

МЕСТО И РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ЖАНРОВ В ОСВЕЩЕНИИ ПАРЛАМЕНТСКОЙ ТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается вопрос о выборе жанровой формы при освещении парламентской темы в печатных СМИ Республике Таджикистан. Автор исследует понятие «информационный жанр», выделяет жанрообразующие признаки таких жанров, как заметка, отчет и интервью, которые составляют основную часть массовых информационных потоков о деятельности Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан, рассматривает их особенности, выявляет особенности структурной организации текстов парламентской журналистики.

***Ключевые слова**: информационные жанры, новость, парламент, аудитория, СМИ, журналистика.*

THE PLACE AND ROLE OF INFORMATION GENRES IN THE COVERAGE OF THE PARLIAMENTARY TOPIC IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with the issue of choosing a genre form when covering a parliamentary topic in the print media of the Republic of Tajikistan. The author explores the concept of «information genre», identifies genre-forming features of such genres as a note, report and interview, which make up the bulk of mass information flows about the activities of the Majlisi Milli Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, examines their features, identifies the features of the structural organization of texts of parliamentary journalism.

***Keywords**: information genres, news, parliament, audience, mass media, journalism.*

Сведения об авторе:

***Салимзода Олим–** кандидат филологических наук, доцент, кафедры телевидения и радиовещания Российской-Таджикский (Славянский) университет, ул. М. Турсунзаде 30, 734025, Душанбе Республика Таджикистан, тел: (+992 44) 620 42 16, E-mail: salimzoda56@mail.ru*

About the author:

***Salimzoda Olim** - Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Television and Radio Broadcasting, Russian-Tajik (Slavonic) University, st. M. Tursunzade 30, 734025, Dushanbe Republic of Tajikistan, tel: (+992 44) 620 42 16, E-mail: salimzoda56@mail.ru*

ОБ АРИЙСКОМ ПРОИСХОЖДЕНИИ ДИНАСТИИ АХЕМЕНИДОВ

Ходжаева Н.Д.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Введение.В течение двух тысяч лет предки современных иранцев и таджиков, имеющие общие корни происхождения, жили вместе в различных государственных образованиях. Ахеменидская держава (550-330 гг. до н.э.) – это их первый общий дом. Совместное сосуществование двух народов продолжалось до падения государства Тимуридов в 1405 г.

Ахеменидский период является важным этапом в истории обоих народов, так как именно в этот период сложились политические и социально-экономические институты, а также культурные традиции обоих народов, сыгравшие большую роль не только в истории иранцев и таджиков, но и мировой истории.

Персидская держава или государство Ахеменидов, возникшая в VI в. до н.э. и просуществовавшая более двухсот лет, вошла в историю как первая мировая империя. Впервые в рамках одного государства были объединены территории от Египта до Центральной Азии[1], где проживали десятки народностей и племен. М.А. Дандамаев справедливо отмечает, что «история Ахеменидской державы, по существу, является историей всего ближнего Востока, а также Средней Азии, Афганистана и Индии» [8, с. 5].

Основная часть. Информация о ранней истории персов и о первых представителях Ахеменидской династии в источниках скудно отражена. В основном исследователи черпают сведения из эпиграфических памятников (клинописные надписи ассирийских царей и ахеменидских царей), а также из греческих и армянских источников. Следует отметить тот факт, что мусульманские авторы утаивают факт существования династии Ахеменидов. Так, в доступных нам мусульманских источниках о них не сказано ни слова.

Ахемениды – это династия персидских царей (705?-330 гг. до н.э.),[2]которые называли себя арийцами. Так, в известном эпиграфическом памятнике на скале Бехистунимеется надпись ахеменидскогоцаря Дария I (522-486 гг. до н.э.), в которой говорится: «Я, Дарий, царь великий, царь царей,… сын Виштаспы… Ахеменид, перс, сын перса, ариец, арийского рода (происхождения)» (DB 2) [33]. Ксеркс I (486-465 гг. до н.э.) называл себя царем арийцев и не арийцев (XPh) [25; 12, с. 10].

Ранее мы выдвигали гипотезу, согласно которой термин «арья» по мере сложения «Авесты» – священной книги зороастризма, религии древних иранских народов, имел разные значения. Сначала он означал социальную принадлежность, потом этническую и, наконец, в сочетании со словом «Вайджа»-vaējah[3] приобретает географический смысл. Таким образом, на начальном этапе существования иранских народов термином «арий», то есть «благородный», «хозяин», «свободный» [32, с. 17-18] выражал социальную принадлежность и им, по всей вероятности, называли представителей одной историко-культурной общности (индоиранской или арийской), говоривших на одном из диалектов индоевропейских языков. Потом эта общность стала распадаться на иранские и индийские племена. Согласно мнению большинства ученых, процесс формирования индоиранской общности и его распад на иранцев и индийцев (конец III тыс. – начало I тыс. до н. э.) проходил в степях [18; 19, с. 230-249; 23, с. 15; 3; 21, с. 7-10; 33, с. 3-20 и др.], а именно в пределах андроновской историко-культурной общности [10; 29; 11; 20 и др.], включавшей в себя территорию Южного Урала, Западной Сибири, Казахстана и Западной части Средней Азии.

Итак, иранские племена, чьи потомки в настоящее время говорят на иранских языках[4],

[1] Территория в пределах постсоветских центральноазиатских республик, Афганистана и Северо-западной Индии.

[2] До 1935 г. современный Иран именовался Персия. Официальное названия государства было изменено после того, как Реза-шах, первый иранский правитель из династии Пехлеви (1925-1979), обратился в Лигу Наций с просьбой использовать для названия своей страны слово «Иран» вместо термина «Персия». Данное изменение было обусловлено тем, что с древних времен жители страны называли её «страной ариев» или Ираном. Персией она упоминается греческими авторами, и это название переняли у греков другие народы. Греки перенесли на страну название исторической области Парс (Фарс) на берегу Персидского залива, где проживали персы, одна из этнических групп, населяших Иранское плато.

[3] «Арианам-Вайджа»(airiianəmvaējah – или vaējō-) /авест. «Арийский простор», сначала – родина древних иранских племен, затем по мере их мигрирования – территория их проживания.

[4] Иранские языки – это группа (семья) генетически родственных, языков, происходящих от одного общего «праиранского» или древнеиранского языка. Вместе с ближайшими им родственными индийскими (индоарийскими) языками они образуют индоиранскую (арийскую) ветвь индоевропейских языков, в результате чего появилось словосочетание индоиранцы. [См.: 1, с. 7], для которых характерен единый культурно-хозяйственный и социальный тип, выражающийся в сходстве в общественном строе, культуре, религии, а также в быте, хозяйстве, обычаях и т. д. Среди исследователей нет никакого сомнения в существовании индоиранского или индоарийского единства как

мигрировали на Иранское плато, а индийские – на индийский субконтинент.

Вопрос о проникновении иранских племен на Иранское плато является также объектом дискуссии среди исследователей. Существует две точки зрения, по одной из которых они пришли на нынешнее место своего проживания через Кавказ, а по другой – через Среднюю Азию[5]. В своих доводах исследователи опираются как на сведения источников, так и на археологический и эпиграфический материалы. На наш взгляд, иранские племена мигрировали на Иранское плато и через Среднюю Азию и через Кавказ. Причем основная волна миграций шла через Среднюю Азию, о чем свидетельствуют наличие иранской ономастики и топонимии в ассирийских источниках и археологический материал. Так, Э.А. Грантовский справедливо отмечает: «Большинство авторов, в том числе все современные исследователи ономастического материала ассирийских текстов, считают, что в IX-VIII вв. до н.э. в этих районах иранские имена отсутствуют или (в пограничных с Мидией районах) являются единичными. Это положение обычно увязывается с точкой зрения о постепенном продвижении иранского этнического элемента с востока на запад. Существует даже мнение, что и на первоначальной территории мидийского союза иранские имена не представлены до середины VIII в. до н.э. и появляются в это время лишь на восточных окраинах Мидии. Но чаще считают, что на востоке отдельные иранские имена фиксируются с конца XI в. до н.э. и на собственно мидийской территории их число постепенно возрастает ко времени Тигратпаласара III (859-824 гг. до н.э.) и особенно Саргона II (722-705 гг. до н.э.), но все же в это время они уступают по общему количеству неиранским именам» [5, с. 17-37; 6, с.116-117]. Следует отметить, что иранские имена на Иранском плато впервые зафиксированы на территориях, расположенных к северо-востоку и востоку от Ассирии во второй половине IX в. Первое отмеченное личное имя Артасари засвидетельствовано Салмансаром III в 828 г. до н.э. [См.: 28, с.8; 26, с. 723; 9, с.161-163 и др].

Заметим, что у древних авторов слово «арий» приобретает уже этническое значение. Так, арийцами они называли и персов, и мидян. Геродот (ок. 484-425 гг. до н.э.) пишет: «Мидяне же носят в походе такое же вооружение, как и персы... Предводителем мидян был Тигран из [рода] Ахеменидов. В древности все называли их ариями. После прибытия к этим ариям колхидянки Медеи из Афин и они также изменили свое имя. Так гласит о них мидийское предание» (Геродот, VII, 62) [4]. Армянский автор Мовсес Хоренаци (I, 29) [17][6] следуя античной традиции, использует термины «arik» «ариец» и «mar-», «med-» для обозначения мидян, что свидетельствует о принадлежности и тех, и других к иранским народам. Геродот отмечает еще один важный факт. Он пишет, что древние персидские племена занимаются земледелием, прочие же – даи, марды, дропики – кочевники» (Геродот, I, 125). Приведенные слова свидетельствуют о том, что персы также как и их предки – арийские племена, описываемые в «Авесте», по своему типу хозяйству делятся на оседлых земледельцев и кочевников-скотоводов.

Что касается географического названия, то в «Авесте» оно закреплено за словосочетанием «Арианам-Вайджа». В античных источниках оно переходит в слово Ариана-Ἀριανή, или истинный Иран [13, с. 24]. В таком виде этот географический термин стал широко употребляться античными авторами после вторжения Александра Македонского в Центральную Азию в IV в. до н. э. Впервые оно встречается у Эратосфена (276-194 г. до н. э.), о чем свидетельствует Страбон (ок. 64/63 гг. до н.э. - ок 23/24 гг. н.э.) (Страбон, XV, II. 8) [14]. Так, западную границу Арианы Эратосфен помещает от Каспийских ворот до Персидского залива, а восточную – вдоль реки Инд. Сам Страбон расширяет границы Арианы, включая в нее на западе персов и мидян, а на севере бактрийцев и согдийцев (Страбон, XV, II. 8).

Современное название Иран-Īrān (перс. ایران; пехл. Ērān) образовалось от родительного падежа множественного числа авестийского слова «арий» (airiia-), которое является прилагательным к словосочетанию авест. airiiå daiŋhāuuō- – «страна ариев». В Ахеменидский период (550-330 гг. до н.э.) оно трансформировалось в др.-перс. Aryānām Xšaθra- – «государство ариев», ставшее самоназванием сначала государства Аршакидов (250 г. до н.э.-224 г. н.э.) – Aryānšaθr / Aryānšahr, а затем Сасанидов (224-651) – Ērānšahr. Таким образом, в доисламский период в названиях государств и предков современных иранцев подчеркивается их принадлежность к древним индоариям.

Р.Фрай полагает, что проникновение иранских племен в район Загроских гор началось уже в X в. [15, с. 102]. Ф. Кёниг констатирует, что иранские собственные имена появляются в источниках с 879 г. [28, с. 8]. Э. Герцфельд и А. Кис отмечают, что «на арийских диалектах говорили в Иране, начиная примерно с 900 г. до н.э.» [27, с. 42].

Из упомянутой нами надписи Дария I следует, что Ахемениды относят себя к арийскому роду,

---

реального этнокультурного комплекса, возникшего на основе интенсивных связей и общего развития на определенной и единой в хозяйственно-культурном отношении территории.[См.: 2, с. 175].

[5] Обзор всех точек зрения см.: [5, с. 17-37; 6, с. 10-77].

[6] В настоящее время доказано, что сочинение Мовсеса Хоренаци «Армянская география VII в. по Р.Х.» принадлежит армянскому ученому VII в. Ананию Ширакаци.

то есть они являются потомками иранских племен, пришедших на иранское плато с севера. Там же Дарий I отмечает, что он перс. Следует отметить, что в эпоху бронзы арийские племена жили на огромной территории в рамках одной конфедерации[7]. И каждое из этих племен имело свое название. Таким образом, Ахемениды были из племени персов.

Впервые упоминание о персах встречается в ассирийских источниках. Так, в надписи ассирийского царя Салманасара III, датированной 835/834 г. до н. э., говорится об области Парсумаш или Парсуа,к югу от Урмии [см.: 22, с. 179; 7, 1963, с. 102; 6, 30]. Географически данная область находилась в районе Центрального Загроса. В надписях Салмансара III говорится также о получении дани от 27 правителей Парсуа [6, 145], что свидетельствует о том, что во второй половине VIII в. до н.э. объединения персидских племен еще не существовало.

В отличие от мидийцев объединение персидских племен происходило медленнее. Несмотря на то, что персы находились в зависимости от Мидии, они долгие десятилетия существовали автономно, подчиняясь власти собственных вождей. В VII в. персы, по-видимому, вступили в племенной союз, так как в источниках появились упоминания о царях из племени Ахеменидов, которые и объединили всех персов. Так, Геродот отмечает, что «племен персидских много. Кир собрал часть из них и убедил отложиться от мидян. Вот эти племена, от которых зависят все остальные персы, пасаргарды, марафии, маспии. Из них самые благородные пасаргарды, к которым принадлежит также род Ахеменидов (откуда произошли персидские цари)» (Геродот, I, 125). По мнению Р. Гиршмана, резеденция ахеменидских племенных вождей находилась на территории Бахтиарских гор в 100 км к северо-востоку от Суз [24, с. 205-220]. Таким образом, область Парсуа получила название от пришедшего еще в X в. до н.э. на Иранское плато, одного из арийских племен Парсуа, или Парсуаш/Парсумаш, отмеченного в ассирийских источниках. Впервые данное предположение было выдвинуто в конце XIX в. Й. Марквартом [30, с. 506], который связал между собой названия персов, Парсуа и отмеченного Страбоном (XI, 7, 1) народа парсиев. Ф. Кёниг объясняет значение слова Парсуа как «богатырь», «герой» и предполагает, что позже оно «могло стать титулом иранского племенного вождя» [28, с. 10], то есть предка Ахеменидов.

Арийское происхождение Ахеменидов да и всех персов подтверждается также теорией Л.Г. Моргана относительно понятия союза племен – «конфедерации», сформулированного ученым во второй половине XIX в. Исследуя проблемы социальной эволюции, науки о родстве и семьи, ученый на примере конфедерации у ацтеков Центральной Америки приходит к заключению, что: «Традиция включала один многозначительный факт такого рода, который исключает возможность его изобретения, а именно то, что семь племен имели непосредственное общее происхождение. Исследование показывает, что они первоначально были одним народом, который распался на семь, если не больше, племен благодаря естественному процессу расчленения, более того, именно этот факт и был тем, что сделало ацтекскую конфедерацию вероятной, так как общий язык является существенной основой такой организации» [31, с. 195]. Данное суждение Л.Г. Моргана применима и для конфедерации арийских племен.

Отдельно следует подчеркнуть, что Страбон (XV, 2.8) относил к арийцам (Ἀριαντς) персов и мидийцев, бактрийцев и согдийцев, говоривших почти на одном языке.

Заключение. Сравнительный анализ исторических источников показал, что нет никакого сомнения в общем происхождении Ахеменидов, представителей персидских племен и бактрийцев, согдийцев, маргианцев, арийцев, туров сайирма, саэна, дахов и других племен, упомянутых как в «Авесте» и античных источниках, так и в надписях Ахеменидских царей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барроу Т. Санскрит; Пер. с англ. Н. Лариной. Редакция и коммент. Т.Я. Елизаренковой / Т. Бврроу. – М.: Прогресс, 1976. – 414 с.
2. Бонгард-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. Древние арии: мифы и история. 3-е изд. / Г.М. Бонгард-Левин, Э.А. Грантовский. – СПб.: «Алетейя», 2001 – 224 с.
3. Генинг В.Ф., Зданович Г.Б., Генинг В.В. Синташта: археологические памятники арийских племен Урало-Казахстанских степей в 2 ч. / В.Ф. Генинг, Г.Б. Зданович, В.В. Генинг. – Челябинск: Юж.-Урал. кн. изд-во, 1992. – Ч.1. – 408 с.
4. Геродот. История в девяти книгах. Пер. и примеч. Г.А. Стратановского / Геродот. – Л. : Наука, 1972. – 600 с.
5. Грантовский Э.А. Иран и иранцы до Ахеменидов. Основные проблемы. Вопросы хронологии / Э.А. Грантовский. – М.: Изд-ая фирма «Вост. лит.» РАН, 1998. – 343 с.
6. Грантовский Э.А. Ранняя история иранских племен Передней Азии / Э.А. Грантовский. – М.: Изд-ая фирма «Вост. лит.» РАН, 2007. – 510 с.
7. Дандамаев М.М. Иран при первых Ахеменидах: (VI в. до н.э.) / М.А. Дандамаев. – М.: Изд-во Вост. лит., 1963. – 288

[7] О конфедерации арийских племен см.: [16, с. 237-239].

с.
8. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы. 3-е (2-е русское) изд., испр. и доп. / М.А. Дандамаев. – СПб.: Академия Исследования Культуры, 2015. – 384 с.
9. Дьяконов И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IV в. до н.э. / И.М. Дьяконов. – Изд-во АН СССР, 1956. – 486 с.
10. Кузьмина Е.Е. Откуда пришли индоарии? Материальная культура племен андроновской общности и происхождение индоиранцев / Е.Е. Кузьмина. – М.: Восточная литература, 1994. – 463 с.
11. Кузьмина Е.Е. Арии – путь на юг/ Е.Е. Кузьмина. – М.: Летний сад, 2008. – 558 с.
12. Основы иранского языкознания. Кн.1: Древнеиранские языки. Коллектив авторов. М.: Наука, 1979. – 387 С.
13. Риттер К. Иранъ. Ч. 1. Перевод и дополнения Н.В. Ханыкова / К. Риттер. – СПб.: Изд. Имп. Р.Г.О., 1874. – 656 с.
14. Страбон. География, В 17-ти кн. Пер., статья и коммент. Г.А. Стратановского / Страбон. – Л.: Наука, 1964. – 943 с.
15. Фрай Р. Наследие Ирана / Р. Фрай. – М.: Гл. ред. вост. лит., 1972. – 467 с.
16. Ходжаева Н,Дж. Историческая география Центральной Азии в доисламский период / Н.Дж. Ходжаева. – Душанбе: Дониш, 2017. – 380 с.
17. Хоренаци Мовсес. Армянская география VII в. по Р.Х. (приписывавшаяся Моисею Хоренскому). Текст и пер. с присовокуплением карт и объясн. прим. изд. К.П. Патканов / Мовсес Хоренаци. – СПб: Тип. Импер. Акад. Наук, 1877. – XXVIII, 84, 26 с.
18. Чайлд Г. У истоков европейской цивилизации. Пер. с англ. (London, 1925) / Г.Чайлд. – М.: Вост. лит., 1952. – 468 с.
19. Чайлд Г. Арийцы. Основатели европейской цивилизации. Пер. с англ. И.А. Емеца (London, 1926) / Г.Чайлд. М.: ЗАО Центрполиграф, 2008.
20. Anthony D.W. The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age riders from the Euroasian Steppes Shapped the Modern World / D.W. Anthony – Princeton: Princeton Univ. Press, 2007. – 553 p.
21. Burney Ch. Beyond the frontiers of empire: Iranians and their ancestors / Ch. Burney // Iranica antiqua. – 1999. – No XXXIV. – P. 7-10.
22. Cameron G. History of Early Iran / G. Camerun. – Chicago: Univ. Chicago Press (Cambr. Univ. Press), 1936. – 260 p.
23. 23.Gafurov B.G. The study of Aryan problem in USSR / B.G. Gafurov // Iran Ancien. Actes du XXIX Congrès International des Orientalistes. Section organisée par Philippe Gignoux. Paris: L'Asiathèque, 1975. – P. 15-44. Полный текст доклада хранится в архиве Музея Б.Г. Гафурова в г. Худжанде.
24. Ghirshman R. Masjid-i-Solaiman, résidence des premiers Achéménides / R/ Ghirshman // Syria. – 1950. – Vol. XXVII. – P. 205-220.
25. Herzfeld E.E. A New Inscription of Xerxes from Persepolis / E.E. Herzfeld // SAOC. – 1932. – No 5. – 14 p.
26. Herzfeld E. Zoroaster and His World / E.E. Herzfeld. – Princeton: Priceton Univ. Press, 1947. Vol. II. – P. 412- 821.
27. Herzfeld E., Keith A. Iran as a Prehistoric Centre / E. Herzfeld, Keith A. // A Survey of Persian Art. – London-New-York: Oxf. Univ. Press., 1938. – Vol. I. – P. 42-58.
28. 28. König F.W. Älteste Geschichte der Meder und Perser / F.W. König. – Leipzig: J. C. Hinrichs, 1934. (Der Alte Orient, Bd. 33, Ht. 3/4).
29. 29. Kuzmina E.E. The Origin of the Indo-Iranians. Ed. by J.P. Mallory / E.E. Kuzmina. – Leiden, Boston: Brill, 2007. – 762 p.
30. 30. Marquart J. Die Assyrika des Ktesias / J. Marquart // Philologus. Supplementband. – Leipzig, 1893. – Bd. VI. 2. – S. 503-656.
31. 31. Morgan L.H. Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarrism to civilization / L.H. Morgan. – London: MacMillan, 1877. – 560 с.
32. 32. Palmer L.R. Arya-. A Homological Sketch / L.R. Palmer // Antiquitates Indogermanicae / Hrsg. von M. Mayerhofer. Innsbruck: Inst. für Sprachwiss. der Univ. Innsbruck: Inst. für Sprachwiss. der Univ. Innsbruck, 1974. S. 17-18.
33. 33. Renfrew C. The Indo-European Problem and the Exploitation of the Eurasian Steppes: Questions of Time Depth / C. Renfrew // Complex Societies of Central Euroasia from the 3rd to the 1stMillennium B.C. Ed. by K. Jones-Bleyand D.G. Zdanovich. – Washington, D.C.: Inst. for the Study of Man, 2002. – P. 3-20.
34. The Bisitun Inscription of Darius the Great: BabylonianVersion // Corp. Inscr. Iran. Pt I. Inscription of Ancient Iran. Vol. II: Texts I. Ed. by an International Committee. London: Percy Lund Phries, 1978 (Babilonian Text, including the Babylon fragments, Eng. transl. by E.Voigtlander).

ОБ АРИЙСКОМ ПРОИСХОЖДЕНИИ ДИНАСТИИ АХЕМЕНИДОВ

В течение двух тысяч лет предки современных иранцев и таджиков, жили вместе в различных государственных образованиях. Их общее происхождение не вызывает сомнения, о чем свидетельствуют исторические источники.

***Цель статьи**: определение происхождения династии Ахеменидских царей и их общих корней с предками таджикского народа*

***По результатам исследования** на основе сравнительного анализа анналов и летописей ассирийских царей, надписей Ахеменидских царей и античных источников автор статьи приходит к заключению, что династия Ахеменидов произошла от арийского племени Парсуа, мигрировавшего с северо-востока на Иранское плато в X в. до н.э.*

Автор приходит также к заключению об общем происхождении Ахеменидов, представителей персидских племен и бактрийцев, согдийцев, маргианцев, арийцев, туров сайирма, саэна, дахов и других племен, упомянутых как в «Авесте» и античных источниках, так и в надписях Ахеменидских царей.

Ключевые слова: *династия Ахеменидов, летописи, письменные источники, сравнительный анализ, ассирийские цари, античные авторы, арийские племена, происхождение*

ABOUT THE ARYAN ORIGIN OF THE ACHAEMENID DYNASTY

For two thousand vears. the ancestors of modern Iranians and Taiiks lived together in various state formations. Their common origin is beyond doubt, as evidenced by historical sources.

Purpose of the article*: determination of the origin of the dynasty of Achaemenid kings and their common roots with the ancestors of the Tajik people*

According to the results of the study, b*ased on a comparative analysis of the annals and chronicles of the Assyrian kings, the inscriptions of the Achaemenid kings and ancient sources, the author of the article comes to the conclusion that the Achaemenid dynasty originated from the Aryan tribe of Parsua, who migrated from the north-east to the Iranian plateau in the 10th century B.C.*

The author comes to the conclusion about the common origin of the Achaemenids, the representatives of the Persian tribes and the Bactrians, Sogdians, Margiana, the Aryans, rounds Sairme, Saana, the Dahi and other tribes mentioned in the Avesta and ancient sources, and in the inscriptions of Achaemenid kings.

Keywords: *Achaemenid dynasty, chronicles, written sources, comparative analysis, Assyrian kings, ancient authors, Aryan tribes, origin*

Сведения об авторе:

Ходжаева Наргис Джомиевна *- доктор исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, E-mail: rangha@mail.ru*

About the author:

Khojaeva Nargis Jomievna *- Doctor of Historical Sciences? Professor of the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: rangha@mail.ru*

РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ГУМАНИТАРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Мирзоев Н. М., Одинаев А. Н., Мирзоев Ҳ. Т.,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ба назари аввал чунин мерасад, ки дар шароити буҳрони глобалӣ унсури гуманитарии ҳамкориҳо дар байни субъектҳои равобити байналмилал бояд ба мақоми дуюм мегузашт, зеро барои давлатҳо масъалаи ҳифзи шарикӣ (ё ҳамкории иттифоқӣ) дар соҳаҳои иқтисодиву молиявӣ ва амниятӣ, мубрамияти бештар касб менамоянд. Аммо муаллифон он андешаро ҷонибдоранд, ки робитаҳои гуманитарӣ дар шароити хозира аҳамияти хосро соҳиб гаштаанд. Маҳз имрӯз, дар шароити ташдиди буҳронҳо ва таҳдиди онҳо ба вазъ ва дурнамои робитаҳои иқтисодиву сиёсии кишварҳо, робитаҳои гуманитарӣ қодиранд нақши омили мавзункунанда ва ҳофизи муколамаҳои байни субъектҳоро дар сатҳи зарурӣ бозида диққатро аз нокомиҳои самтҳои дигар берун баранд. Арзиши амалии ҳамкориҳои гуманитарӣ дар он аст, ки онҳо метавонанд ҳамчун механизми тақвиятбахши зербинои сиёсиву иқтисодии созмони байналхалқӣ хизмат карда дар ин ҳол маблағҳои ҳангуфти молиявӣ ҳам талаб накунанд.

Муҳиммияти ҳамкориҳои гуманитариро дар шароити хозира он нуқта сидқ мекунад, ки ин намуди ҳамкориҳо дар консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ҳидоят ва раҳнамоии бевосистаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳия ва амалӣ мегардад, ба ҳайси самтҳои афзалиятнок пазируфта шуда, таъкид гардидааст, ки он бо дарназардошти тамоюлҳои мусбат ва манфии раванди ҷаҳонишавӣ ба таъмини ҳастии маънавӣ ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои асилии милливу фарҳанӣ ва ахлоқии халқи тоҷик, муаррифии шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун кишвари дорои фарҳангу тамаддуни қадима ва давлати муосири демокративу ҳуқуқбунёд, тавсеаи ҳамкориҳои самарабахши фарҳангию башардӯстона бо кишварҳои олам бо мақсади таҳкими шинохти мусбати Тоҷикистон ва мардуми он мусоидат намояд[10].

Расидан ба ҳадафҳои мазкури дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сиёсати хориҷии кишвар иҷрои вазифаҳои зеринро тақозо мекунад:

- таҳкими пояҳои шартномавию ҳуқуқии робитаҳои фарҳангӣ ва башардӯстона бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалию минтақавӣ;

- ҳимояи фаъолонаи ҳуқуқ, манфиатҳо ва эътибори шаҳрвандон, аз ҷумла муҳоҷирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа тавассути эҷоди заминаҳои фарогири ҳуқуқӣ ва тавсеаи ҳузури консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаҳои иқомати шаҳрвандони кишвар дар хориҷа;

- дастгирии ҳуқуқӣ ва фарҳангию маърифатии ҳамватанони бурунмарзӣ дар асоси санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мусоидат ба иттиҳоди ҳамватанони бурунмарзӣ ва ҳифзи вежагиҳои этнофарҳангӣ, аз ҷумла забони модарӣ дар чаҳорчӯбаи қонунҳои кишварҳои будубоши онҳо;

- мусоидат ба фаъолияти созандаи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон ҷиҳати таҳкими робитаҳои кишвар бо ҳамватанони бурунмарзӣ, ҷалби зарфиятҳои онҳо барои рушди ҳамкориҳои сиёсиву иқтисодӣ ва маънавиву фарҳангӣ, эҷоди ҳусни тавоҷуҳ ва муносибати хайрхоҳона ба Тоҷикистон ва мардуми он аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ва доираҳои сиёсии байналмилалӣ;

- мусоидат ба фароҳам овардани шароити фарогиру муносиб барои будубош ва сафарҳои шаҳрвандони хориҷӣ ба Тоҷикистон ҷиҳати рушди туризми байналмилалӣ ва ҷалби сайёҳон ба мамлакат;

- мусоидат ба роҳандозии муколамаи байни тамаддунҳо ва динҳо бо такя ба тачриба ва саҳми таърихии тоҷикон дар ташаккули таҳаммулгароии динӣ ва тамаддунӣ.

Ҳамкориҳои гуманитарӣ бо кишварҳои минтақа дар сатҳи дуҷониба ва чандҷониба ҳамчун самти афзалиятнок дар сиёсати хориҷии Роҳбари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақоми хос дорад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун яке аз ташаббускорон ва асосгузорони Созмони Ҳамкориҳии Шанхай баҳри эҷоди шароити мусоиди ҳамдигарфаҳмӣ, созиш ва ҳамкориҳо дар созмон ва ҳамчунин тавсеаи «Оилаи бузурги»-и кишварҳои ҳамёр кӯшишу талошҳои зиёде ба харҷ додааст[15]. Хизмати Пешвои миллати тоҷикон дар он ки созмон тайи бист соли мавҷудият аз маҳфили панҷ кишвар ба созмони бузурги фароминтақавӣ табдил ёфтааст, назаррас ва ин бебаҳс аст. Ин гуфтаҳои моро он амр тасдиқ мекунад, ки агар дар таърихи имрӯзааш Созмон се маротиба тавсеа ёфт ва кишварҳои нави минтақаро ба канори ҳамкориҳои ҳамаҷониба кашид, дар ҳар сеи он саҳми бевоситаи Пешвои миллат назаррас буда ва махсусан, ки ба Созмон пайвастани ду кишвари ба мо наздик - Ӯзбекистон ва Эрон дар Душанбе сурат гирифт. Таври ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштаанд, ки тайи 20 соли мавҷудияти хеш СҲШ пайваста «Руҳи Шанхай»-ро, ки таҷассумгари эътимоди тарафайн, нафъи ҳамдигарӣ, баробарҳуқуқӣ, машварати ҳамдигарӣ, эҳтиром ба гуногуннавъии фарҳангҳо, кӯшиш ба рушди муштарак аст, дастури амал қарор додааст. Созмон аз чаҳорчӯбаи мафкураҳо, низомҳои сиёсӣ ва фарқиятҳои фарҳангӣ дар ҳамкориҳои байналмилалӣ берун рафта, устуворона аз усули ҳамроҳнашавӣ ба паймонҳо, адами тақобул ва мавқеъгирӣ алайҳи кишварҳои сеюм пайравӣ мекунад. Маҳз бо такя ба усули мазкур СҲШ ба шоҳроҳи ҳамкорӣ ва пешрафт баромад, ки ҷавобгуи воқеияти минтақа ва ниёзҳои ҷонибҳо буда, тарҳи нави ҳамкориҳои минтақавиро таҳия намуд. Таҷрибаи андухтаи созмон амалияи муфиди эҷоди намунаи нави робитаҳои байналмилалӣ ва ҷавомеъи сарнавишти ягонаи башар мебошад[1].

Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар соҳаҳои фарҳангиву гуманитарӣ баҳри мубодила ва омрӯзиши ҳамдигарӣ дар байни тамаддун ва фарҳангҳои гуногун баромад мекунад. Дар чаҳорчӯбаи СҲШ механизми ҳамкориҳои васеи фарогир ва муҳаррик дар соҳаҳои таҳсилот, фарҳанг, туризм, варзиш, васоити ахбори омма, инчунин дар масъалаи занон эҷодшуда, силсилаи барномаҳои баландсифати табодули фарҳангӣ, аз қабили Донишгоҳи СҲШ, фестивалҳои фарҳанг ва санъат, лагерҳои ҷавонон ва намоишгоҳҳои истеъдоди бачагон амалӣ мегарданд[24]. Ҳамаи ин ба наздикшавии халқҳо ва таҳкими заминаҳои ҷамъиятии рушди дарозмуддати СҲШ мусоидат намудааст. Чун сухан аз ҳамкориҳои гуманитарӣ дар Созмони ҳамкориҳои Шанхай меравад, пеш аз ҳама бояд ба ҳудудҳои маъноӣ ва миқеёси фарогирии онҳо мутаваҷҷеҳ шуд. Созмони Ҳамкории Шанхай созмони нодирест, ки намояндагони фарҳангу тамаддунҳои гуногунро ба ҳам мепайвандад[24]. Дар ин робита дарёфти арзишҳое, ки мақбули тамаддуну фарҳангҳои шомил бошад, кори хеле мураккаб ва нозук ҳам мебошад. Аз ин хотир вуҷуд ва амали «Рӯҳи Шанхай» ҳамчун пойгоҳи мустаҳками идеявиву ахлоқӣ ва арзишии Созмон падидаи хеле нодир дар таърихи созмонҳои байналхалқии имрӯза мебошад. Метавон гуфт, ки дар доираи ҳамкориҳои гуманитарии Тоҷикистон бо кишварҳои шарик дар СҲШ авлавияти бештар ба ҳамкориҳо дар соҳаҳои фарҳанг, илм ва маориф дода мешавад ва ин бесабаб нест. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми солонаи худ ба парламенти кишвар ҳанӯз дар моҳи апрели соли 2011 ба ин мавзӯъ рӯ оварда, гуфта буд: «Фарҳанг ва ҳунари воло дар ҳама давру замон ҳамчун василаи муҳими муаррифии халқу кишвар ба ҷаҳониён шинохта шудааст. Боиси қаноатмандист, ки имрӯз ҳамватанони мо дар беҳтарин саҳнаҳои ҷаҳон ҳунарнамоӣ менамоянд» [22, 235].

Тайи мавҷудияти СҲШ заминаи устувори меъёриву ҳуқуқи барои рушди ҳамкориҳои фарҳангии кишварҳои узв (Созишнома байни ҳукуматҳои давлатҳои узви СҲШ дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг аз 16 августи соли 2007 дар Бишкек) ва механизми устувори ҳамкориҳо дар сатҳи вазирони фарҳангҳои кишварҳои иштирокчӣ (баргузории машварати вазирони фарҳанг) фароҳам оварда шудааст. Аз ҷумла, тибқи Стратегияи рушди СҲШ то соли 2025 сиёсати фарҳангӣ дар самтҳои зерин татбиқ карда мешавад:

- омрӯзиш ва ҳифзи мероси фарҳангӣ ва табиии минтақаи СҲШ, аз ҷумла дар масири «Роҳи бузурги Абрешим», пешгирии қочоқи арзишҳои фарҳангӣ;
- бунёди базаи маълумотҳои ва феҳристи ёдгориҳои фарҳангӣ;
- тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи ҳифзи мероси фарҳангиву тамаддунӣ;
- эҳёи офаридаҳои санъат; ташхиси илмӣ-техникӣ ва санъатшиносӣ;
- лоиҳакашии осорхонаҳо; омрӯзиши мероси фарҳангии айримоддӣ;
- таҳқиқи фолклор, фарҳанги муосири адабӣ ва медиа, кинематография, санъати театрӣ;
- таҳқиқотҳо дар соҳаи иқтисод ва сотсиологияи санъат ва сиёсати фарҳангӣ. [19,19]

Метавон гуфт, ки заминаи меъёриву ҳуқуқӣ барои иҷрои муқаррароти зикршуда Созишномаи байни ҳукуматҳои кишварҳои узви СҲШ дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг аз соли 2007 мебошад. [17] Агар дар сатҳи дуҷониба ин равандро ҷаласаҳои комиссияҳои ҳукуматӣ оиди ҳамкориҳои гуманитарӣ роҳандозӣ ва назорат намояд, дар сатҳи чандҷониба мунтазам машваратҳои роҳбарони вазорату идораҳо бо шумули вазирони фарҳанг, тандурустӣ, таҳсилот, нақлиёт, технологияҳо ва ҳолатҳои фавқулодда баргузор мегарданд. Имрӯз метавон даҳҳо далелҳо аз баргузории чорабиниҳои фарҳангӣ: баргузории ҷашнҳои фарҳанги рус (Чин, 2003) ҷашнҳои фарҳанги чинӣ (Россия, 2004), соли Россия дар Чин (2006), соли Чин дар Россия (2007), ҷашни фарҳангии Казоқистон (дар Чин, соли 2001), кинофестивали кишварҳои СҲШ (якум – 2006 дар Душанбе, кинофестивали Иссиққул дар Чолпон-Ато), форуми адабии «Кули Сихуро тасвир мекунем» дар Ханчжоу, экспозитсияи адабии «Тиру камони баҳорӣ» дар Узбекистон, выставкаи санъати тасвирӣ (выставкаи нахустни соли 2004 дар Россия, баъд дар Остона), Тошканд, Москва, Казон, Набережные Челни, Елабуг, Бишкек, Чанжи, Шанхай, Гуанчжоу, Ханчжоу, выставкаи СҲШ «Кудакон афсонаҳоро ба тасвир мекашанд», марказҳои фарҳангӣ дар пойтахтҳои якдигар («Олами рус», маркази фарҳангии Конфутсий) мебошанд. Рузҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Ӯзбекистон, Қирғизистон, Россия, Қазоқистон, Чин ва дигар кишварҳо бо иштироки беҳтарин ҳунармандону санъаткорони ҷумҳурӣ баргузор гардида, дар доираи онҳо чорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ, намоишҳои консертӣ баргузор шудаанд. Аз ҷумла, тайи 4 соли охир ду маротиба «Рузҳои фарҳанги Ӯзбекистон дар Тоҷикистон» (майи соли 2017, ноябри соли 2019), ва як маротиба «Рузҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Ӯзбекистон » (октябри соли 2017) баргузор гардиданд. Ҳамроҳ бо чорабиниҳои фарҳангии берун аз марзҳои мамлакат дар худи кишвари мо мунтазам конфронсҳои байналхалқӣ бахшида ба санъат, мусиқӣ, эҷодиёти классикҳои адабиёти тоҷику форс доир гардидаанд[14].

Ҳамкории босамари ҳамкориии Тоҷикистонро дар соҳаи маориф дар мисоли фаъолияти Донишгоҳи СҲШ дидан мумкин аст, ки аз соли 2008 фаъолият мекунад. Рисолати аслии Донишгоҳи СҲШ татбиқи раванди тайёр кардани кадрҳои баландихтисос дар заминаи барномаҳои инноватсионии таҳсилотӣ аз руи ихтисосҳои афзалиятнок барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои узви СҲШ ба шумор меравад. Ба таркиби Донишгоҳи СҲШ аз Тоҷикистон Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абулаи ибни Сино, Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улузода, Донишгоҳи давлатии омрӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмати Тоҷикистон, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ, Донишгоҳи технологии Тоҷикистон шомил шудаанд. Донишгоҳ мутахассисонро дар чунин соҳаҳои афзалиятнок, аз қабили энергетика, экология, минтақашиносӣ, нанотехнология, IT-технология, омрӯзгорӣ, иқтисод тайёр мекунад. Дар чаҳорчӯбаи Донишгоҳи СҲШ низоми чандсатҳии таҳсилот – бакалавриат, магистратура, аспирантура, докторантура амал мекунад. Тайи мавҷудияти хеш Донишгоҳи СҲШ на танҳо абзори асосии ҳамкориҳои чандҷониба дар маҳдудаи СҲШ, балки лоиҳаи асосии гуманитарӣ ҳам гардид, ки ба таҳкими эътимоди тарафайн ва муносибатҳои неки ҳамсоягӣ байни кишварҳои узв ва болоравии мақом ва имиҷи СҲШ дар арсаи байналхалқӣ мусоидат мекунад. Донишгоҳи СҲШ ҳамчун шабакаи донишгоҳҳои амалкунанда дар кишварҳои узв, кишварҳои нозир ва шарикони муколама амал мекунад. Дар рафти баргузории ҳафтаи XI (дар Душанбе, 2016) намояндагони кишварҳои узв лоиҳаи ҳуҷҷати асосӣ - Созишнома дар бораи таъсис ва фаъолияти Донишгоҳи СҲШ - ро баррасӣ ва мувофиқа карданд, ки мақоми ҳуқуқии Донишгоҳро мустаҳкам намуда фаъолияти онро ба танзим медарорад. Вазифаҳои асосӣ ҷиҳати татбиқ ва ҷорӣ кардани барномаҳои таҳсилотии байналхалқии кафедраи Донишгоҳи СҲШ – таъмини табодули академӣ дар чаҳорчӯбаи донишгоҳҳои шарик, мувофиқсозии барномаҳои таҳсилотии магистрӣ ва

татбиқи онҳо, созишномаҳои иловагӣ байни шарикон, таъминоти методикӣ ва ташкилотии раванди таълим дар чаҳорчӯбаи Донишгоҳ ба шумор мераванд. Лоиҳаи инноватсионии бунёди Донишгоҳ идомаи мантиқии ҳамгароии низоми таҳсилотии байналхалқӣ гардид [13].

Тавре дар боло ишора рафт, яке аз муқаррароти «Стратегияи 2025» чунин аст: «Кишварҳои узв дар форматҳои дуҷониба ва чандҷониба пайгирона робитаҳои байни муассисаҳои таҳсилотӣ, илмӣ ва таҳқиқотиро тавсеа бахшида, барномаҳо ва лоиҳаҳои муштараки илмиву таҳқиқотиро, ки мавриди таваҷҷӯҳи тарафайн мебошанд татбиқ хоҳанд кард». Нақши хосро дар ҳамкориҳои соҳаи таҳсилот баргузории ҳафтаҳои таҳсилоти кишварҳои узви СҲШ таҳти унвони «Таҳсилот бидуни марз», баргузории конфронсҳои байналхалқӣ, мизҳои мудаввар, форумҳои ректорони донишгоҳҳои пешбари СҲШ ва форумҳои ректорони академияҳои хизмати давлатии кишварҳои узви созмон бозӣ мекунанд. Аз ҷумла, ҳафтаи таҳсилотии СҲШ дар Москва дар соли 2008 ба вохуриҳои анъанавии коршиносон дар соҳаи маорифи кишварҳои узв асос гузоштанд. То соли 2013 ҳафтаҳои таҳсилоти СҲШ дар Москва баргузор мегардиданд. Тайи солҳои баъдина вохуриҳо дар Уфа, Барнаул, Белгород, Далян, Остона, Душанбе гузаштаанд[14].

Дар ҳамкориҳои илмӣ рушди лоиҳаҳои инноватсионӣ мубрамияти худро гум накардааст. Албатта, дар соҳаи инноватсионӣ, ки ҳам мубрам ва ҳам афзалиятнок аст, ҳалли масоил ва вазифаҳое, ки пайваста пеш меоянд, зарур аст. Аз қабили: кооператсияи байнидавлатӣ дар соҳаҳои илмиву техникӣ ва илмиву таҳсилотӣ, дастгирӣ ва рушди ҳамкориҳои илмиву техникии кишварҳои иштирокчӣ, инчунин ташкили ҳамкориҳои самараноки онҳо дар фазои инноватсионӣ, илмиву техникӣ ва иттилоотии муштарак ва таъмини муътадил-гардонии мувозинати технологӣ. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи 7-уми Шурои саронии давлатҳои узви СҲШ, ки 16 августи соли 2007 дар Бишкек баргузор гардида буд, ба масъалаи таҳкими ҳамкориҳои байни кишварҳои узв дар соҳаи фарҳанг ва таҳсилот дахл карда, изҳор дошта буд, ки ҳамкориҳои давлатҳои узви СҲШ дар соҳаҳои фарҳанг ва таҳсилот қувват гирифта ва бо гуногуннавъӣ фарқ мекунад. Татбиқи созишномаҳои байни ҳукуматҳои кишварҳои мо ба имзо расида дар масъалаҳои зикршуда ҳамкориҳои давлатҳои узви СҲШ ро дар соҳаҳои маънавӣ-фарҳангӣ ва таҳсилотӣ ганӣ гардонда, халқҳои моро боз ҳам ба ҳамдигар наздиктар мегардонанд. [6]

Дар моҳи июни соли 2008 дар шаҳри Урумчи бори аввал Форуми намояндагони Академияҳои илмҳои давлатҳои узви СҲШ доир ба масъалаҳои ҳамкориҳои илмӣ баргузор гардида буд. Дар рафти вохурии аввали коршиносони давлатҳои узви СҲШ доир ба илм ва техника дар моҳи июли соли 2009 дар Урумчи оиди ба роҳ мондани ҳамкориҳо дар чунин соҳаҳо, аз ҷумла, омодасозӣ, такмили ихтисос ва табодули мутахассисон, пешбурди корҳоимуштараки илмӣ-тадқиқотӣ, семинарҳои илмӣ, курсҳо, ташкили намоишгоҳҳои илмиву техникии байналхалқӣ ва монанди инҳо мубодилаи афкор баргузор гардид. Аз ҷумла, зарурияти тезонидани татбиқи 9 лоиҳаҳои муштараки илмиву таҳқиқотӣ, ки дар Нақшаи чорабиниҳо ҷиҳати иҷрои Барномаҳои ҳамкориҳои гуногунҷабҳаи тиҷоративу иқтисодӣ таъкид шуда буд. Аз руи натиҷаҳои Машварати нахустини роҳбарони вазоратҳо ва идораҳои илму техникаи давлатҳои узви СҲШ дар мавриди ба роҳ мондани ҳамкориҳо дар чунин соҳаҳо, аз қабили такмили ихтисос ва табодули мутахассисон, баргузории якҷояи корҳои илмиву таҳқиқотӣ, семинарҳои илмӣ, курсҳо, ташкили намоишгоҳҳои байналхалқии илмиву техникӣ мувофиқа ба даст омада буд. Нақши муҳимро дар рушди ҳамкориҳои илмӣ ва таҳсилотии байни кишварҳои узв Форуми СҲШ ҳамчун механизми ҷамъиятии машвартиву таҳлилии бисёрҷониба, ки ба хотири мусоидат ва дастгирии илмии фаъолияти Созмон, инчунин рушди ҳамкориҳои марказҳои илмиву таҳқиқотӣ ва сиёсатшиносии давлатҳои узви Созмон бозӣ мекунад[21, с.187]».Форум 22-23 майи соли 2006 дар Москва, дар Донишкадаи давлаии муносибатҳои байналхалқии Москва таъсис дода шуда буд[8]. Ба таркиби Форум муассисаҳои илмии муътабари давлатҳои узви СҲШ шомил буда, мақоми маркази миллии тадқиқотии Созмонро соҳибанд. Феълан чунин мақомро муассисаҳои зерин – Пажуҳишгоҳи байналхалқии сиёсати муосир (Ҷумҳурии Казоқистон), Институти масоили байналхалқии Чин, Пажуҳишгоҳи таҳлил ва баҳогузории стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Киргизистон, Маркази тадқиқотии Осиёи Шарқӣ ва СҲШ – и ДДМБ шаҳри Москва (ВКХ Россия), Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пажуҳишгоҳи тадқиқоти стратегӣ ва байниминтақавии назди Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон соҳибанд[16].

Тавре маълум аст, дар рушди иқтисодиёт ва муколамаи фарҳангҳои байни халқҳо туризм нақши муҳим мебозад. Ҳарчанд ки дар ин самт давлатҳои узв механизми самараноки ҳамкориҳоро ба роҳ монда натавонистаанд. Мушкилоти мавҷуда ба вижа дар ташкили зерсохтори сайёҳӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ аз ҷонибҳо қабули чораҳои зарурио ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои туристӣ, рушди ҳамкориҳо дар масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои ҳуқуқии сайёҳон, таъмини амнияти туризм, мусоидат ба ҳамкориҳои байни корхонаҳои саноати сайёҳӣ ва корхонаҳои алоқаманд, ҷалби маблаггузориҳо дар бунёд ва такмили зерсохтори туристии

давлатҳои увви СҲШ тақозо мекунанд. Дар саммити 15- уми Тошканд (2016) бори аввал барномаи муштараки рушди робитаҳои туристӣ, ки бо ташаббуси Ростуризм таҳия шуда буд, тасдиқ гардид. Ҳадафи асосии барномаи мазкур – мусоидат ба тавсеа ва рушди ҳамкориҳои баробарҳуқуқ ва мусоид дар соҳаи туризм барои ташаккули муҳити сайёҳии муштарак дар заминаи алоқаҳои устуворшудаи фарҳангиву таърихӣ ва иқтисодӣ ба шумор меравад. Чорабиниҳои мазкур ба ташдиди табодули сайёҳӣ, афзоиши даромади ба даст овардаи кишварҳои узв, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳ ва сифати ҳаёти шаҳрвандон мусоидат хоҳад кард. Гуфтанист, ки дар ҳудуди кишварҳои созмон 143 объекти мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО ҷойгиранд. Дар доираи раёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон 15 июли соли 2021 дар шаҳри Душанбе форуми сайёҳии СҲШ баргузор гардид, ки ба табодули таҷриба ва тавсеаи робитаҳои байни намояндагони идораҳо ва соҳибкорӣ дар соҳаи туризм дар маҳдудаи СҲШ, инчунин омрӯзиши вижагиҳои ташаккули маҳсулоти сайёҳӣ дар кишварҳои узви созмон бахшида шуда буд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханрониашон изҳор дошта буданд: «Дар қаринаи ҳамкориҳои гуманитарӣ Тоҷикистон ба ҳайси раис ҳама гуна пешниҳодҳоро ҷиҳати тавсеаи ҳамкориҳо дар соҳаҳои маориф ва илм, фарҳанг, варзиш, туризм, инчуни кор бо ҷавонон дастгирӣ хоҳад кард. Дар шароити имрӯза рушди ҳамкориҳо дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, бо фарогирии масъалаи тағйирёбии иқлим аҳамияти хос касб мекунад. Мо ба дастгирии минбаъдаи шарикон дар татбиқи ташаббусҳои мо доир ба рузномаи об, аз ҷумла пешниҳод оиди таъсиси Фонди байналмилалии ҳифзи пиряхҳо умед дорем. Соли дар пешистода, бо назардошти аҳамияти рамзии он соли фарҳанги кишварҳои СҲШ эълон шудааст, ки дар чаҳорчӯбаи он баргузории як қатор чорабиниҳои амалӣ ба нафъи таҳкими муколамаи байнитамаддунӣ ва пайгирии минбаъда аз «Руҳи Шанхай», ки мазмуни аслии он эътимод ва суди ҳамдигарӣ, баробарҳуқуқӣ, машваратҳои тарафайн, эҳтироми гуногунрангии фарҳангҳо ва тамаддунҳо, кушш барои рушди муштара аст, ба нақша гирифта шудааст. Чунин меҳисобам, ки дар шароити мураккаби имрӯза ин усулҳо аз ҳарвақта дида барои ҳамаи аъзоёни ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки ба ягонагӣ ва муттаҳиддӣ дар ру ба руи таҳдидҳои пешомада новобаста аз моделҳои пешгирифтаи рушди сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ ниёз доранд, актуалӣ мебошанд[22]».

Ёдовар бояд шуд, ки ҳамоиши душанбегии СҲШ – дар моҳи сентябри соли 2021 доира ва миқёси ҳамкориҳои гуманитариро аз ҳамкориҳои фарҳангӣ, таҳсилотӣ, илмӣ-техникӣ, тандурустӣ, ҳифзи муҳити зист, иқлим, ҳолатҳои фавқулодда то масъалаи занон, дипломатияи мардумӣ, ҳуқуқи инсон, ҳамкориҳои байниминтақавӣ, ваосити ахбори омма, ҷавонон, варзиш, туризм тақвият дод ва майдони амали дипломатияи фарҳангиву гуманитарии моро тавсеа бахшид. Имконияти фароҳам омада коршиносону мухаққиқон ва масъулони хамкорихои гуманитариро водор месозад, ки роҳу механизмхои нави тавсеаи ҳамкориҳоро ҷустуҷу намуда дар татбиқи ғояхои маърифатпарварона, фарҳангсолорона ва башардустонаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳмгузор бошанд. Бо назардошти авомили зикршуда метавон гуфт, ки ҳамкориҳои гуманитарии кишвари мо бо давлатҳои минтақа дар чаҳорчӯбаи СҲШ марҳилаи муайянеро тай карда ба дастовардҳои назаррас комёб гардидааст. Дар ин миён метавон аз мавҷудияти усулҳои мушаххаси шаклгирифта, ки ҷавобгӯи диди нақши фарҳанг ва таҳсилот дар равобити байналмилалии муосир мебошанд ва ба мавқеи кишварҳои иштирокчӣ наздиканд; ташаккулёбии пойгоҳи устувори аҳдномавиву ҳуқуқӣ дар соҳаи гуманитарӣ; бунёди механизмҳои самараноки таҳлиливу коршиносӣ; мушаххассозии самтҳои ҳамкорӣ ва шаклҳои татбиқи барномаҳои фарҳангӣ ва таҳсилотӣ дар сатҳҳои дуҷониба ва чандҷониба ёдовар шуд. Дар марҳилаи кунунӣ, - навиштааст муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, - ҷаҳон ба марҳилаи тағйиротҳо ва ҷаҳишҳои бузург ворид шудааст, пандемия бошад раванди бозсозии суроби байналхалқиро метезонад, бо вуҷуди ин сулҳ, пешрафт, ҳамкорӣ ва суди ҳамдигарӣ тамоили бебозгашти даврабоқӣ мемонанд. Дар ру ба руи нуқтаи ибтидоии таърихӣ ва чолишҳои афзояндаи глобалӣ мо бояд Руҳи Шанхайро ба роҳбарӣ гирифта, мо бояд баҳри ҳамкориҳои гуногунҷониба ва адолати байналхалқӣ устуворона талош намоем ва неруи Созмони ҳамкории Шанхайро ҷиҳати танзими сиёсии низоъҳо ва такомули идораи глобалӣ баҳри сохтмони босуръати Ҷомеаи сарнавишти ягонаи СҲШ ва эҷоди муштараки ояндаи беҳтари созмон истифода барем.

АДАБИЁТ

1. Айтбаева Р., Н. Касимова. Гуманитарное сотрудничество стран ШОС. CONCORDE, 2018, N file:///C:/Users/user16-101/Downloads/gumanitarnoe-sotrudnichestvo-stran-shos%20(1).pdf
2. Алиева А.Р. Международный диалог в области культуры на пространстве ШОС // Известия Саратовского университета. Новая сер. Сер. «История. Междунар. отношения». – № 4. – Т. 14. – 2014. – [Манбаи электронӣ]. – URL http:// cyberleninka. ru/article/n/mezhdunarodnyy-dialog-v-oblasti-kultury-na-prostranstve-shos.
3. В Душанбе состоялось XI заседание Форума ШОС .http:// rus.sectsco. org/news /20160429/85023 .html#:~:text=28-29% 20апреля 2016года.
4. Главные темы Форума ШОС: безопасность, экономика, гуманитарное сотрудничество и расширение организации.12

марта 2015. https :// rspp. ru/ events/news/glavnye-temy-foruma-shos-bezopasnost-ekonomika-gumanitarnoe-sotrudnichestvo-i-rasshirenie-organizats--25655/
5. Китайская Народная Республика и Республика Таджикистан как стратегические партнер Отношения Таджикистана и Китая. Мирзоев Х.Т. (Материалы Республиканской научно-теоретической конференции): Душанбе «Эр-граф» 2018 с. 93-97.
6. Культурно-гуманитарное сотрудничество в рамках ШОС // Деловой клуб Шанхайской организации сотрудничества [Манбаи электронӣ]. – URL : http:// infosco .biz/ ru/?pageId=231.
7. Лю Сышо. Гуманитарное пространство ШОС / Сышо Лю, Мэнъин У // Китай. М.: Жэньминь Хуабао, 2016. – № 6. – С. 40–42.
8. Минин, Е.М. Недели образования государств – членов ШОС как новая форма взаимодействия на образовательном пространстве ШОС / Е.М. Минин // Вестник МГЛУ. –2014. – Вып. 8. – С. 23–35.
9. Мирзоев Х.Т. Взаимодействия Республики Таджикистан с Китайской Народной Республики в сфере образования. Вестник Таджикского национального университета, сер. гум. наук. 2020. № 5 ISSN 2074-1847. Стр. 77-82
10. Морозов Ю. Сотрудничество стран ШОС в гуманитарной сфере: проблемы и возможные пути их решения. // Центральная Азия и Кавказ, 2009, № 4-5. С. 157.
11. Мирзоев, Н. М. Взаимоотношения Республики Таджикистан и КНР в рамках ШОС / Н. М. Мирзоев, Х. Мирзоев // Вестник Педагогического университета. – 2019. – № 6(83). – С. 179-186.
12. Мирзоев Х.Т. Научное, культурное и гуманитарное сотрудничество Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества// Приоритетные направления и перспективы многовекторной политики Республики Таджикистан в современных условиях. Материалы республиканской научно-практической конференции. Таджикский национальный университет. 2019. С. 187-196.
13. Мирзоев, Н. М. Новые горизонты стратегического сотруничества Республики Таджикистан и Китайской народной Республики / Н. М. Мирзоев, Х. Т. Мирзоев // Вестник Педагогического университета. – 2019. – № 6(83). – С. 222-228.
14. Пресс-релиз о председательстве Республики Таджикистан в Шанхайской организации сотрудничества в 2020-2021 годах . https:// mfa. tj/ru/main/ view/ 6989/press-reliz-o-predsedatelstve-respubliki-tadzhikistan-v-shankhaiskoi-organizatsii-sotrudnichestva-v-2020-2021-godakh.
15. Сафронова, Е.И. Текущая и перспективная роль гуманитарного сотрудничества в деле развития ШОС / Е.И. Сафронова // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. – 2015. – Вып. 20. – №6. – С. 96–112.
16. Соглашение между правительствами государств-членов ШОС о сотрудничестве в области культуры. Секретариат Шанхайской организации сотрудничества. 2007. URL: http://rus.sectsco.org/documents/ (дата обращения: 12.05.2019).
17. Соглашение между правительствами государств – членов Шанхайской организации сотрудничества о сотрудничестве в области образования // Conventions [Манбаи электронӣ]. – URL : http:// www. conventions . ru/view_base.php?id=1497.
18. Хабибджон Мирзоев. Сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в области образования и науки. Институт Азии и Европы научний журналь. Душанбе-2020. №2,(4), С. 34-40.
19. Стратегия ШОС до 2025 года. – 2015 [Манбаи электронӣ]. – URL: http://sco-russia.ru/ load/1013640805. html.
20. Холикназар Х. Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014гг.). Душанбе: Ирфон, 2015.
21. Мирзоев, Н. М. Приоритетные направления гуманитарного сотрудничества между Таджикистаном и Узбекистаном на современном этапе / Н. М. Мирзоев, Л. Н. Нурова, Х. Т. Мирзоев // Вестник Педагогического университета. – 2019. – № 6(83). – С. 186-191.
22. Цзяо Ицян. Гуманитарное сотрудничество и Шанхайская Организация Сотрудничества. // Вестник КРСУ.2008.Том 8. № 1.file:///C:/Users/user16-101/ Downloads/ Гуманитарное% 20 сотрудничество% 20и%20 Шанхайская% 20Организация%20сотрудничества.pdf.
23. Шанхайской организации сотрудничества о сотрудничестве в области культуры от 16 августа 2007 г. // Законодательство стран СНГ. [Электрон-ный ресурс]. – URL : http:// base. spinform. ru/ show _doc .fwx?rgn =18147.
24. Мирзоев, Н. М. Экономическое сотрудничество Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой: проблемы и перспективы сотрудничества / Н. М. Мирзоев, Х. Мирзоев, Л. Н. Нурова // Вестник Педагогического университета. – 2019. – № 6(83). – С. 173-179.
25. Эмомали Рахмон: ШОС - влиятельный участник современной системы международных отношений. 21 Июня 2021 inform. Kz. https :// www. Inform kz/ru/emomali-rahmon-shos-vliyatel-nyy-uchastnik-sovremennoy-sistemy-mezhdunarodnyh-otnosheniy_a3803455
26. Эмомалӣ Раҳмон. 20 соли СҲШ: ҳамкорӣ баҳри субот ва шукуфоӣ. https://mo.tnu.tj/tj/20-soli-s-sh-amkor-ba-ri-subot-va-shukufo/

РАЗВИТИЕ ГУМАНИТАРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА В РАМКАХ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

В статье рассматривается развитие и перспективы гуманитарного сотрудничества между Республикой Таджикистан и региональными учреждениями и организациями на примере Шанхайской организации сотрудничества. В последнее время все чаще стали говорить о необходимости налаживания и развития международного гуманитарного сотрудничества и это не случайно. Гуманитарное сотрудничество в современных условиях становится фактором и условием дальнейшего развития национальных государств. В международно-политической науке гуманитарное сотрудничество традиционно охватывает связи в сфере науки, образования, туризма, культуры, спорта, молодежных обменов и т. д. Сегодня основные гуманитарные интересы Республики Таджикистан в отношениях со своими партнерами в рамках ШОС становятся все более четко выраженными и состоят в стремлении к их дальнейшему развитию с учетом потенциальных возможностей и национальных особенностей. Развитие гуманитарного сотрудничества занимает особое место во внешней политики главы государства, лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона. Можно смело говорить о том, что за годы существования Шанхайской организации сотрудничества государствам участникам удалось создать прочную правовую базу и устойчивый механизм проведения сотрудничества. Сотрудничества успешно развивается особенно в сферах культуры, образования, науки, техники и др. Наглядный тому пример регулярное проведение национальных дней культур в странах-партнерах, организация различных культурных, научных симпозиумов, фестивале, ярмарок, выставок, праздников, функционирование Университета ШОС, Форума ШОС, обмена студентов, научных кадров и т.д. Вопросы развития гуманитарного сотрудничества занимали особое место год председательства Республики Таджикистан в ШОС в 2021 году. «В настоящее время» - говорит уважаемый Эмомали Рахмон. - мир вступил в период большой турбулентности и перемен, а пандемия форсирует преобразование международной архитектуры, но все же мир, развитие, сотрудничество и взаимовыгодная остаётся необратимой тенденцией эпохи. Стоя на новой исторической отправной точке и сталкиваясь с постоянно растущими глобальными вызовами, мы должны, руководствуясь «Шанхайским духом», твердо отстаивать многосторонность и международную справедливость и вносить «силу ШОС» в дело политического урегулирования конфликтов и совершенствования глобального управления во благо ускоренного строительства более сплоченного Сообщества единой судьбы ШОС и совместного создания лучшего будущего для организации».

Ключевые слова: Лидер нации, Республика Таджикистан, Шанхайская Организация сотрудничества, гуманитарное сотрудничество, Шанхайский дух, Университет ШОС, Форум ШОС, образование без границ, стратегическое партнерство, страны-партнеры.

DEVELOPMENT OF HUMANITARIAN COOPERATION IN TAJIKISTAN WITHIN THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Recently, they have increasingly begun to talk about the need to establish and develop international humanitarian cooperation, and this is not accidental. Humanitarian cooperation in modern conditions is becoming a factor and condition for the further development of nation-states. The article examines the development and prospects of humanitarian cooperation between the Republic of Tajikistan and regional institutions and organizations on the example of the Shanghai Cooperation Organization. In international political science, humanitarian cooperation traditionally covers ties in the field of science, education, tourism, culture, sports, youth exchanges, etc. Today, the main humanitarian interests of the Republic of Tajikistan in relations with its partners within the SCO are becoming more clearly expressed and consist in striving for their further development, taking into account potential opportunities and national characteristics. The development of humanitarian cooperation occupies a special place in the foreign policy of the head of state, the leader of the nation, respected Emomali Rahmon. We can say that over the years of the existence of the Shanghai Cooperation Organization, the participating States have managed to create a solid legal framework and a sustainable mechanism for cooperation. Cooperation is successfully developing especially in the fields of culture, education, science, technology, etc. A clear example of this is the regular holding of national days of cultures in the partner countries, the organization of various cultural, scientific symposia, festivals, fairs, exhibitions, holidays, the functioning of the SCO University, the SCO Forum, the exchange of students, scientific personnel, etc. The development of humanitarian cooperation occupied a special place during the year of the chairmanship of the Republic of Tajikistan in the SCO in 2021. «Nowadays,» says the respected Emomali Rahmon. - The world has entered a period of great turbulence and change, and the pandemic is forcing the transformation of the international architecture, but still peace,

development, cooperation and mutual benefit remain an irreversible trend of the era. Standing at a new historical starting point and facing ever-growing global challenges, we must, guided by the Shanghai Spirit, firmly defend multilateralism and international justice and bring the «strength of the SCO» to the cause of political settlement of conflicts and improvement of global governance in order to accelerate the construction of a more cohesive Community of Common Destiny of the SCO and jointly create a better future for the organization. "

Keywords: Leader of the Nation, Republic of Tajikistan, Shanghai Cooperation Organization, humanitarian cooperation, Shanghai spirit, SCO University, SCO Forum, education without borders, strategic partnership, partner countries.

Сведения об авторах:

Мирзоев Н.М.*- доктор исторических наук, профессор кафедры дипломатии и внешней политики РТ факультета международное отношения ТНУ.* ***Адрес:*** *Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки, 17 E-mail: nmmirzoev@mail.ru Тел: (+992) 919-16-00-26*

Одинаев Абдумавлон Назирович*, старший преподаватель кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: abdumavlon1987@gmail.com*

Мирзоев Х. Т., *кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений Таджикского национального университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 933-60-94-94. Электронная почта :diplomat.tj94@mail.ru.*

About the authors:

Mirzoyev N.M. *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan of the Faculty of International Relations of TNU. Address: Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave., 17 E-mail: nmmirzoev@mail.ru Phone: (+992) 919-16-00-26.*

Odinaev Abdumavlon Nazirovich. *Senior Lecturer of the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: abdumavlon1987@gmail.com*

Mirzoev Kh. T.*, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer, Department of International Relations, Tajik National University. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 933-60-94-94. Email: diplomat.tj94@mail.ru.*

НАҚШИ ТАЛБАК НАЗАРОВ ДАР РУШДИ ВАЗОРАТИ КОРҲОИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (1994-2006)

Раджабзода А.Н.

Академияи идоракунии давлатии назди Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар таърихи 28 декабри соли 1994 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба яке аз мансабҳои калидии ҳукумати кишвар – вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баҳри баланд бардоштани имиҷи давлат, хомӯш намудани оташи ҷанги шаҳрвандӣ ва ба даст овардани сулҳи тоҷикон мавқеи марказиро мебоист иҷро мекард, Талбак Назаровро таъин намуданд. Зеро ин фард анқариб ҳама зинаҳои ҳаёт, илму сиёсатро убур карда, дорои таҷрибаи кофии илмию сиёсӣ буд. Барои кишваре, ки дар оташи ҷанги шаҳрвандӣ месӯхт, ба таҷрибаву дониши чунин шахсият ниёз вуҷуд дошт.

Вобаста ба ҳамин иддаои мо, Ҷумъахон Темурзода дар китобаш «Қаламрави ёдҳо» чунин қайд кардааст: «Вуруди Талбак Назаров, ки аз замонҳои Тоҷикистони Шӯравӣ миёни мардуми соҳибтамаддун ва донишманду зиёиёни кишвар соҳиби арҷу эҳтироми хеле зиёд буд, ба ҳайати Ҳукумати кишвар эътибори давлат ва сиёсати фарҳангии Роҳбари хирадманди мардумӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро миёни мардумони кишвар ва берун аз он даҳчанду садчанд намуд”[16, с.98].

Дар ҳақиқат ба арсаи сиёсат ворид шудани Талбак Назаров барин шахсияти шинохта ва боэътибор дар ҳукумати навтаъсисёфта дар он давра бисёр муҳим ба ҳисоб мерафт. Зеро дар ин давра дар садри Вазорати корҳои хориҷӣ кор кардан осон набуд ва аз фаъолияти роҳбари ин мақом бисёр нозукиҳо вобастагӣ дошт.

Бояд қайд намуд, ки даврони дар мансаби вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доштани Талбак Назаров шояд даврони аз ҳама душвортарини ҳаёт ва фаъолияти ӯ ба ҳисоб равад. Зеро дар ин давра дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ шурӯъ гардида, бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ва фалаҷ шудани корхонаю муассисаҳо вазъи кишварро дар ҳолати хеле душвор қарор дода буд. Дар ин баробар, зимоми давлатдорӣ барои мо ба таври мустақил душвор буд ва мантиқист, ки мо бояд на

танҳо амал мекардем, балки меомӯхтем.

Бояд қайд кард, ки дар он вақт дар дастгоҳи марказии Вазорат ҳамагӣ 19 корманд сари кор буд ва мебоист дар муддати кӯтоҳ ҳайати нав бо мутахассисони варзида пурра карда шавад [17, с. 30-31], то ки дар баланд бардоштани имиҷи давлат, пайдо кардани сармоягузорон, беҳтар кардани муносибатҳои дуҷонибаю бисёрҷонибаи мамлакат бо давлатҳои хориҷию созмонҳои байналхалқӣ кӯмак намоянд. Вобаста ба ин, академик Талбак Назаров ҳатто баъд аз чанд соли аз ин мансаб рафтан дар таърихи 29 сентябри соли 2016 дар суханронии хеш вобаста ба рӯзи кормандони хизмати дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ифтитоҳи бинои нави Сарраёсати консулии Вазорати корҳои хориҷӣ оиди ин мавзӯъ чунин қайд намудааст: «Албатта барои аз ухдаи ин вазифаҳо баромадан мо бояд кадрҳои баландихтисос, кордон, дорои малакаҳои хоси дипломатӣ ва симои касбӣ дошта бошем. Чи тавре мегӯянд: **Кадрҳо ҳалкунандаи ҳама масъалаҳо мебошанд!** Агар ҳалли масъалаҳои муҳим ба кадрҳо вобастагӣ дошта бошанд, пас Вазорати корҳои хориҷӣ бояд ба тайёр кардани мутахассисони соҳаи дипломатия ва тарбияи касбии онҳо аҳамияти ҷиддӣ диҳад». [2]

Ба ҳамин хотир, дар даврони кор кардан дар вазорат (Вазорати корҳои хориҷӣ – Р.А.) Талбак Назаров базаи моддӣ-техникӣ ва иқтидори кадрии онро мустаҳкам намуд. [14, с. 79]

Дар ин маврид бояд қайд кард, ки кори дипломатиро бояд шахсе анҷом диҳад, ки соҳиби обрӯ ва сазовори боварию эътимод буда, манфиатҳои кишвари худро ҳимоя карда тавонад. Ин хусусиятҳо сатҳи интихоби шадиди озмунии номзадҳоро барои кор дар вазорат муайян намуд. Акнун ҷустуҷӯи одамоне, ки қобилияти кор кардан дар мақомоти сиёсати хориҷиро доранд, ин як тарафи масъала буд. Тарафи дигари масъала ин ба онҳо омӯхтани дониши махсус буд, ки доираи васеи масъалаҳои ин самтро дар бар мегирифт. Аз ин хотир, дар назди роҳбари навтаъини Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбак Назаров вазифаи ниҳоят душвор гузошта шуда буд.

Барои ин корҳоро ба анҷом расонидан дар он солҳо бо баъзе аз кишварҳои дӯст роҷеъ ба омода кардан ва бозомӯзии кадрҳои дипломатӣ шартномаҳо ба имзо расида, аксарияти кормандони вазорат курсҳои кӯтоҳмуддатро дар кишварҳои хориҷӣ хатм намуданд.

Ҳамаи ин ба туфайли ҳамкорӣ бо вазоратҳои корҳои хориҷии Британияи Кабир, ИМА, Ҳиндустон, Эрон, Покистон, Австрия, Нидерландия ва як қатор кишварҳои дигар имконпазир шуд. Аз ҷониби Академияи дипломатии назди Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Россия дар ин самт низ кумак расонида шуд, ки дар давоми ду сол ба он ҷо 9 нафар аз ҷумҳурӣ қабул карда шуданд. Инчунин, роҳбарияти Академияи дипломатӣ омода гашт, ки минбаъд шумораи ҷойҳоро барои Тоҷикистон афзоиш диҳад. [5, с. 12]

Дар солҳои баъдӣ сохтори дастгоҳи марказии вазорат муносиб бо пешомадҳои нави сиёсати хориҷӣ инкишоф ёфта, дар таркиби он раёсатҳои нав кушода шуданд [1, с. 24], ки бевосита қисми зиёди он ба даврони вазирии Талбак Назаров рост меояд. Масалан, дар ин давра шӯъбаи кишварҳои Аврупо ва Амрико (1997), Раёсати Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (1997), Раёсати кишварҳои Аврупо ва Амрико (2000), Раёсати шартнома ва ҳуқуқ (1997) ва Раёсати корҳои идорӣ (1998) кушода шуданд. [3, с. 262-283]

Ҳамин тавр, дар давраи роҳбарии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар ӯҳда доштани Талбак Назаров сохтор ва иқтидори кадрии он ба таври зарурӣ рушд карда, шумораи кормандони он ба 110 нафар расид, ки дар он 13 раёсат ва 1 комиссияи миллӣ амал мекард. [12, с. 94-95]

Т.Н. Назаров ба ҳайси вазири корҳои хориҷӣ на танҳо дар амалӣ сохтани сиёсати хориҷии давлати тозаистиқлоли Тоҷикистон нақши амиқ гузошт, балки дар як муддати кӯтоҳ бо маҳорати хоси дипломатӣ дар байни кишварҳои Ғарбу Шарқ ва ҳамсояҳои дуру наздики ҷумҳурӣ муносибату равобити судмандеро ба роҳ монд ва дар ин замина барои ба вуҷуд овардани мактаби ҷадиди дипломатияи тоҷик, ки ташаккули он ба номи ин марди наҷиб алоқаманд аст, заҳмати зиёд кашид. [7, с. 12]

Дар ин давра (даврони вазирии академик Талбак Назаров) шумораи намояндагиҳои дипломатии кишвар дар хориҷа ба таври назаррас афзоиш ёфта, аксарияти онҳо соҳиби биноҳои нав гардиданд [15], ки дар ин кор саҳми академик Талбак Назаров ниҳоят калон аст. Масалан, дар даврони вазирии ӯ сафорату консулгариҳо ва намояндагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қазоқистон, Ҷумҳурии Исломии Эрон, Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Белорус, Ҷумҳурии Исломии Покистон, Ҷумҳурии Австрия, Намояндагии ҶТ дар назди САҲА ва Иттиҳоди Аврупо, Шоҳигарии Белгия, Ҷумҳурии Қирғизистон, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҷумҳурии Ҳиндустон кушода шуданд ё соҳиби бинои нав гардиданд. [3, с. 90-121]

Ҳамзамон, дар давраи вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон будани академик Талбак Назаров кишвари мо тавонист бо 39 кишварҳои ҷаҳон равобити дипломатӣ барқарор намояд. Аз ҷумла 12 кишвар аз қитъаи Осиё, 12 кишвар аз қитъаи Аврупо, 9 кишвар аз қитъаи Африқо ва 6 кишвар аз қитъаи Амрико. [4, с. 167]

Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи вазирии академик Талбак Назаров узви 7

созмону ташкилотҳои байналмилалию минтақавӣ гардид, минҷумла Созмони озуқаворӣ ва кишоварзӣ (2 ноябри соли 1995), Созмони байналмилалии алоқаи спутникии «ИНТЕЛСАТ» (22 феврали соли 1996), Бонки рушди исломӣ (моҳи ноябри соли 1996), Созмони умумиҷаҳонии гумрук (1 июли соли 1997), Бонки осиёии рушд (20 феврали соли 1998), Суди байналмилалии ҷиноятӣ (11 декабри соли 1999) ва Агентии байналмилалӣ оид ба энергияи атомӣ (МАГАТЭ) (1 ноябри соли 2001). [11, с. 268]

Дар даврони дар маснади вазири корҳои хориҷӣ қарор доштани Талбак Назаров заминаҳои ҳуқуқӣ ва назариявии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то ин давра қариб мавҷуд набуд, низ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт. Аз ҷумла, як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳияву қабул гардиданд, ки ба масъалаҳои рушди сиёсати хориҷӣ ва таъминоти ташкилию сохтории он бахшида шуда буданд. Масалан, соли 2002 Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати дипломатӣ» қабул гардиданд, ки ҳам барои муайянсозии самтҳо, ҳадафҳо, авлавиятҳо, роҳу василаҳо, тактика ва стратегияи сиёсати хориҷӣ ва ҳам барои мақомоти хизмати дипломатӣ, ки ба хотири амалӣ намудани ин сиёсат фаъолият мекунад, аҳамияти зиёд дошт. [1, с. 29] Ин консепсия ва қонун аз зумраи аввалин санадҳои муайянкунандаи масири сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд.

Ҳамчунин, ба хотири ба вуҷуд овардани пойгоҳи ҳуқуқии фаъолияти намояндагиҳои дипломатӣ як силсила санадҳои зарурӣ таҳия ва қабул гардиданд. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1995 Низомномаи Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Низомнома дар бораи ҳуқуқу вазифаҳои асосии Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давлатҳои дигар аккредитатсия шудаанд, тасдиқ гардиданд. Дар баробари ин, санадҳои дигаре, аз қабили Ойинномаи консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ аз 30 июли соли 1998) қабул гардиданд, ки фаъолияти намояндагиҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии ҷумҳуриро дар самтҳои гуногун танзим менамуданд. [17, с. 32-33]

Инчунин, соли 1999 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳрии Тоҷикистон» қабул гардид, ки тартиби таҳиясозӣ, имзогузорӣ, ба тасвиб расонидан ва дигар амалҳои вобаста ба санадҳои байналмилалиро ба танзим даровард. [1, с. 32]

Бояд қайд намуд, ки дар баробари санадҳои дар боло ишорашуда дигар санадҳо дар соҳаи мазкур низ дар ин давра (яъне аз соли 1994 то соли 2006) имзо ва қабул гардидаанд, вале муайянкунандаи масири сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ҳамин санадҳо мебошанд.

Ҳамин тавр, дар давраи вазирии Талбак Назаров заминаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мустаҳкам гардида, хизмати дипломатии ҶТ ба шакли муайян даромад ва фаъолияти Вазорати корҳои хориҷиву муассисаҳои хориҷии ҷумҳурӣ ба маҷрои муайян ворид гардид.

Яке аз хизматҳои дигари академик Талбак Назаров дар даврони дар маснади вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доштани ӯ, ин иштироки бевоситаи вай дар гуфтушунидҳои миёни тоҷикон ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукуматӣ аз моҳи январи соли 1996 то ба имзо расидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» (27 июни соли 1997) ба ҳисоб меравад.

Худи Талбак Назарович роҳбарии худро дар ҳайати ҳукуматӣ дар музокирот давраи душвор, аммо пурсамари фаъолияти хеш медонад: «Хушбахтона миссияи ман дар ин вазифа бо имзо шудани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон дар соли 1997 ба итмом расид».[8]

Академик Фозил Тоҳиров дар яке аз мақолаҳояш вобаста ба ин мавзӯъ бамаврид қайд кардааст, ки «дар ҳақиқат тамоюлҳои посдории сулҳ, ҳамгироӣ ва дигар равандҳо бе иштироки фаъолонаи Талбак Назаров дар онҳо, ҳамчун роҳбари мақомоти сиёсати хориҷии кишвар ва ҳамчун як арбоби давлатӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ сурат гирифта наметавонистанд. Ӯ дар ҳақиқат яке аз онҳоест, ки сиёсати пешгирифтаи ҳукумат ва Президенти кишвари аз ҷониби мардум интихобшударо ба таври суботкорона амалӣ карда, тамоми кӯшишро ба харҷ додааст, то Тоҷикистонро аз муқовимати мусаллаҳона бароварда, ризоияти миллӣ ба даст оварда шавад». [6, с. 47]

Дар баробари вазир Талбак Назаров дигар кормандони масъули Вазорати корҳои хориҷии ҶТ низ дар ташкил ва гузаронидани гуфтушунидҳо фаъолона иштирок карданд, ки ин худ исботи ба таври дуруст ба роҳ мондани кор ва фароҳам овардани шароити мусоиди фаъолият дар ин мақоми давлатӣ аз тарафи роҳбари он мебошад.

Ҳамин тавр, академик Талбак Назаров тӯли 12 сол мақоми вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар дӯш дошт, ки бидуни шак шаҳодати эътимод ва эътиқоди Президенти мамлакат ва Ҳукумати ҷумҳурӣ ба шахсият ва қобилияти созмондиҳии ӯ маҳсуб мешавад.

Дар ин бора Ҳамрохон Зарифӣ – собиқ вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ин мансабро пас аз академик Талбак Назаров соҳиб шуд, чунин мегӯяд: «Ҳаёт нишон дод, ки дар ин ҳолат интихоби Президент хеле дақиқ ва муваффақона буд. Дар тӯли ин давра, Талбак Назаров аз

аввал то ба охир ба халқ ва Ватани худ содиқона ва фидокорона хидмат карда, дастурҳои Сарвари давлатро бо ҳисси масъулият ва касбияти баланд ба ҷо меовард». [15]

Дар баробари ҳамаи инҳо, ҳангоми дар мансаби вазирӣ қарор доштанаш барои кормандон ӯ ҳамчун як роҳбари намунавӣ ба ҳисоб мерафт. Муносибати ӯ бо кормандони вазорат гарму самимӣ буд ва ҳатто метавон гуфт, ки нисбати ҷавонон муносибати падарона мекард. Ӯ мутахассисони хубро қадр мекард. Дар ҳама ҷое, ки ӯ фаъолият намудааст, рафтораш чунин буд ва аз ҳамин хотир имрӯз ҳам дар доираҳои илмӣ ва ҳам дар сохторҳои давлатӣ шогирдони зиёде дорад. [14, с.79]

Масалан, дар ин бора Ҳамрохон Зарифӣ, яке аз дастпарварони беҳтарини академик Талбак Назаров, ки дар даврони вазирии ӯ то сатҳи Сафири фавқуллода ва мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон расидааст ва баъдан бо тавсияи худи устод ба мансаби вазирӣ таъин шудааст, чунин мегӯяд: «Вақте ки Талбак Назарович вазири корҳои хориҷӣ буд, бо як боварии комил ӯ масъулияти бузургро ба дӯши дипломатҳо мегузошт. Бо эътимоди худ, ҳамчун роҳбари хирадманд, ба дипломат имкон медод, ки ташаббус нишон дода, мустақилона роҳҳои ҳалли мушкилоти ҷориро ҷустуҷӯ кунад. Ба туфайли ин эътимод мо тавонистем ҳатто корҳоеро анҷом диҳем, ки ғайриимкон менамуданд. Албатта, коре, ки ба эътимод асос ёфтааст, дар худ таҳкурсии мустаҳкам дорад. Ин аст, ки сарфи назар аз имкониятҳои маҳдуди мавҷуда, дипломатҳои мо тавонистанд дар ҳама соҳаҳо муваффақ шаванд». [7, с. 47]

Як хислати ибратпазири дигари Талбак Назаров барои шогирдонаш дар даврони вазирӣ ҳамин аст, ки ӯ умуман ба ҳашамату дабдаба ва карруфар роҳ надодааст. Баръакс, ӯ фикр мекард, ки утоқи корӣ ба шахсияти роҳбар эътибор зам намекунад ва баръакс шахсияти роҳбар шаҳомати онро афзун мегардонад. Академик Талбак Назаров оиди ин мавзӯъ дар яке аз мубоҳисаҳояш чунин қайд намудааст: «Ман умуман шукӯҳу шаҳомат ва карруфарро нағз намебинам. Аз тарафи дигар, медонам, ки бисёре аз шахсони мансабдор, баъд аз оне ки ба мансаб таъин мешаванд, аввал аз таъмир кардани утақҳои кории худ сар мекунанд. Танҳо як чизро бояд гуфт, ки тамоми солҳои фаъолиятам дар утоқи кории Вазорати корҳои хориҷӣ будаам, ҳамон мебелҳое, ки дар даврони роҳбарии Абдулаҳад Қаҳоров дар Шӯрои вазирон дар он ҷо буданд, ман ҳам онҳоро истифода бурдам. Ман боварӣ доштам, ки пеш аз ҳама утоқи корӣ бояд тозаву озода бошад, шукӯҳу шаҳомат ҳеҷ фоидае надорад». [10]

Чи тавре ки мо медонем, роҳбари Вазорати корҳои хориҷиро одатан ҳангоми сафарҳо якчанд нафар ҳамроҳӣ мекунад. Аммо Талбак Назаров кӯшиш мекард, ки ҳамроҳаш танҳо ҳамкоронашро гирад. Дар солҳои аввал умуман танҳо рафта, ҷиҳати иқтисодии сафарҳоро ба назар мегирифт. Чунки буҷети кишвар на он қадар мустаҳкам буд (даврони ҷанги шаҳрвандӣ) ва намехост, ки он боз ҳам ноустувортар гардад. Пас аз чанд муддат Президент аз ин кораш хабардор шуда, ба ӯ гуфт, ки набояд ба сафар танҳо равӣ ва бояд ягон ёвар ё тадқиқотчиро ҳамроҳат гирӣ. Бо вуҷуди ин, бурдани бағоҷи либосҳо, портфел ва иваз кардани костюм дар вохӯриҳо барои вазир аз рӯи қоида нест. Баъд аз ин, ҳамчун қоида дар сафарҳо ҳамроҳаш танҳо як корманди Вазорати корҳои хориҷиро, ки дар ин ё он соҳа масъул буд, мегирифт. Чи тавре ки, як ҳамкасби хитоияш дар яке аз вохӯриҳо ба ӯ гуфт, ки мехоҳад таҷрибаи иштирок кардани ӯро дар вохӯриҳои байналмилалӣ аз худ намояд. Ӯ дар ҳайрат монда буд, ки чи гуна ҳайати Тоҷикистон иборат аз ду нафар метавонад кореро анҷом диҳад, ки ин қадар корро намояндагиҳои иборат аз 20 нафара ба мушкили анҷом медиҳанд. [13]

Талбак Назаров баъди фаъолияти пурсамари 12-сола аслан бо хоҳиши худ аз мансаби вазири корҳои хориҷӣ ба истеъфо рафт. Хоҳиши ба истеъфо рафтанашро ду сол пеш ба Президент пешниҳод карда буд. Аммо президент баъд аз ду сол (30 ноябри соли 2006) ба истеъфо рафтанаш розигӣ медиҳад. Худи академик Талбак Назаров вобаста ба ин масъала чунин мегӯяд: «Ман аз мансаби вазирӣ бо иродаи худам рафтам. Хоҳиши ба истеъфо рафтанамро ду сол пеш ба Президент пешниҳод карда будам. Ман аллакай 70 – сола будам ва аз кор кардан хеле хаста шудам, зеро 12 сол бе рӯхсатии меҳнатӣ кор кардам ва ба истироҳат ниёз доштам. Аммо Президент баъд аз ду сол ба истеъфо рафтанам розигӣ доданд». [13]

Умуман, замони дар мансаби вазири корҳои хориҷӣ қарор доштан, ба Талбак Назаров муяссар гашт, ки бо бисёр шахсони обруманди сиёсатшинос ва ходимони давлатӣ вохӯрад. Ӯ ҳамеша Президентро ҳангоми сафарҳои хориҷияш ҳамроҳӣ карда, инчунин, ба сифати роҳбари Вазорати корҳои хориҷӣ ба бисёр кишварҳои ҷаҳон сафари корӣ анҷом дода, бо президент ва роҳбарони кишварҳои ба монанди ИДМ, ИМА, Франсия, Япония, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Покистон, Ҳиндустон, Эрон, Туркия, Либия, Афғонистон ва дигар кишварҳои ҷаҳон вохӯриҳо гузаронида, дар ташаккулу рушди муносибатҳои дуҷонибаю бисёрҷониба саҳми беандозаи худро гузоштааст.

Аз маълумотҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки Талбак Назаров замоне роҳбарии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар душ гирифта, ба эҳёи сиёсати хориҷии кишвар шурӯъ кард, ки рӯйдодҳои сиёсии кишвар дар солҳои 1991-1992 ва омилҳои берунае, ки онҳоро мутаҳаррик сохта буданд, ба нуфӯзи байналмилалӣ ва хусусан ба мавқеи он дар минтақа халали ҷиддӣ ворид

намуда буданд. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012 оид ба ташаккули сиёсати хориҷии ҷумҳурӣ сухан ронда, аз ҷумла, чунин иброз намуда буданд: «…ба иллати оғоз ёфтани ихтилофоти дохилӣ, шиддат ёфтани он ва ниҳоят, забона задану доман паҳн кардани оташи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, раванди шаклгирӣ ва татбиқи сиёсати хориҷии мо бо мушкилоти зиёди мухталиф рӯ ба рӯ шуд». [9]

Аммо новобаста аз шароити мавҷуда ба Талбак Назаров муяссар шуд, ки сиёсати хориҷии пешгирифтаи Сарвари давлатро дар амал тадбиқ намуда, дар таъсиси мактаби дипломатияи тоҷик саҳми арзандаи худро гузорад. Аз ҳамин хотир, имрӯзҳо Талбак Назаровро ҳамчун пири (патриархи) дипломатияи тоҷик ном мебаранд. Агар ба маънии дигар гӯем, Талбак Назаров ба ҳайси вазири корҳои хориҷӣ на танҳо дар татбиқи сиёсати хориҷии Тоҷикистони тозаистиқлол нақши муайян гузошт, балки дар як муддати кӯтоҳ бо маҳорати хоси дипломатии худ миёни давлатҳои Шарқу Ғарб ва ҳамсояҳои дуру наздики кишварамон муносибату ҳамкориҳои судмандеро ба роҳ монд ва дар ин замина барои ба вуҷуд овардани мактаби ҷадиди дипломатияи тоҷик заҳмати зиёд кашид. Имрӯз даҳҳо шогирдони Талбак Назаров дар дохилу хориҷи кишвар дар вазифаҳои гуногуни дипломатӣ сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар амал татбиқ мекунанд ва мактаби ин шахсияти беҳамторо ба таври шоиста намояндагӣ мекунанд.

Ҳамрохон Зарифӣ, ки пас аз мансаби вазири корҳои хориҷӣ рафтани Талбак Назаров ҷойнишини ӯ гардида буд, даврони вазирии Талбак Назаровро чунин баҳогузорӣ мекунад. «Талбак Назарович, ки тӯли 12 сол дар вазифаи вазири корҳои хориҷӣ буд, дар бунёди пояҳои сиёсати хориҷии давлати мо, ҳимоя ва татбиқи манфиатҳои миллии кишвар дар арсаи минтақавӣ ва байналмилалӣ саҳми бузург гузоштааст. Бояд дар назар дошт, ки академики муҳтарам Талбак Назаров вазоратро дар як давраи душвору шадиди ҳаёти халқу давлат, ки зарурати истиқрори сулҳу ризоияти миллӣ, рафъи оқибатҳои даҳшатноки ҷанги шаҳрвандӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакат буд, роҳбарӣ кард. Соли 1996 аз як кишвар ба сафари корӣ ба хориҷа рафтам ва баъди даҳ сол ба кишвари дигар баргаштам, ки дар он ҷо сохтори мустаҳкам ва ҳокимияти пуркуввати президентӣ таъсис ёфта, субот ҳукмфармост ва иқтисод босуръат рушд мекунад. Ман «эстафета»-ро дар роҳбарияти Вазорати корҳои хориҷии ҷумҳурӣ қабул карда, албатта, тамоми қувваро ба кор мебурдам, ки пайвастагии кори мақомоти сиёсати хориҷиро нигоҳ дошта бошам». [14, с. 62]

Хулоса ҳамин тавр, аз таҳлилҳои боло мо ба хулосае омада метавонем, ки дар даврони роҳбарии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар ӯҳда доштани академик Талбак Назаров эҳёи сиёсати хориҷӣ дар чанд самт сурат гирифта, оқибат пойгоҳи мустаҳкамеро барои амалӣ намудани сиёсати хориҷӣ ба вуҷуд оварда шуд:

1. Иқтидори кадрии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон пуркувват гардонида шуд;
2. Базаи моддию техникии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам гардонида, дар таркиби он раёсату шӯъбаҳои нав кушода шуд;
3. Шумораи намояндагиҳои дипломатии кишвар дар хориҷа ба таври назаррас афзоиш ёфта, аксарияти онҳо соҳиби биноҳои нав гардиданд;
4. Кишвари мо бо 39 кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда, аъзои 7 созмону ташкилотҳои байналмилалию минтақавӣ гардид;
5. Асосҳои ҳуқуқӣ ва назариявии сиёсати хориҷӣ ба вуҷуд оварда шуд;
6. Намояндагони вазорат дар ташкил ва гузаронидани гуфтушунидҳои миёни тоҷикон фаъолона иштирок карданд ва аз моҳи январи соли 1996 то анҷоми он (27 июни соли 1997) вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбак Назаров ҳайати ҳукуматиро дар гуфтушунид роҳбарӣ намуд, ки он бо имзо шудани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон дар соли 1997 ба итмом расид;
7. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун як субъекти мустақил ворид гардида, ҷойгоҳ ва мақоми худро дар он пайдо кард.

АДАБИЁТ

1. 25 қадам дар паҳнои олам (Зери назари Сирочидин Аслов) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон (СХТ). Душанбе: Ирфон, 2016. - 220 с.
2. Бойгонии шахсии академик Талбак Назаров. Аз матни суханронии Талбак Назаров вобаста ба рӯзи кормандони хизмати дипломатӣ ва ифтитоҳи бинои нави Сарраёсати консулии Вазорати корҳои хориҷӣ, 29.09.2016.
3. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Том 2. Под общей редакцией Хамрохона Зарифи (Составитель Д. Назриев) Серия: Внешняя политика Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2011. - 296 с. илл.
4. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: «Ирфон», 2009, 296 с.
5. Лебедев М.С., Шарипова Д.Б. Дипломатия Таджикистана (к 50-летию создания Министерства иностранных дел Республики Таджикистан). Историко-документальный очерк. – Душанбе: Шарки Озод, 1994 г. – 28 с.

6. Назаров Талбак Назарович (к 75-летию со дня рождения). Душанбе, Бухоро, 2013, – 118 с.
7. Назаров Талбак Назарович (к 80 – летию со дня рождения). – Душанбе: ОАО «Чопхонаи Дониш», 2018. – 130 с.
8. Одили Нозир. Академик Талбак Назаров. Роҳи ноҳамвор ва пурифтихори пири сиёсат ва дипломатияи тоҷик. [Манбаи электронӣ]. URL: https://pressa.tj/tajikistan/akademik-talbak-nazarov-roxi-noxamvor-va-puriftihori-piri-siyosat-va-diplomatiyai-tojik/ (санаи мурочиат: 15.12.2020).
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012. [Манбаи электронӣ]. URL: http://president.tj/node/1084 (санаи мурочиат: 29.01.2021).
10. Патриарх. Талбак Назаров о себе, о жизни и о тонкостях таджикской дипломатии. [Манбаи электронӣ]. URL: http://rr.eastera.tj/ru/news/life/person/20180315/patriarhtalbak-nazarov-o-sebe-o-zhizni-i-o-tonkostyah-tadzhikskoi-diplomatii (санаи мурочиат: 04.06.2021).
11. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: «Ирфон», 2011, 340 с.
12. Талбак Назаров, Абдунабӣ Сатторзода. Дипломатияи муосири тоҷик, Душанбе, Ирфон, 2006, 224 саҳ.
13. Талбак Назаров. Патриарх. Талбак Назаров о себе, о жизни и о тонкостях таджикской дипломатии [Текст]. Журнал VIP-zone, №5, 2009 года.
14. Хамрохон Зарифи. Многовекторная дипломатия Таджикистана (Статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч) – Душанбе: Издательство ООО «Офсет», 2010 – 352 с.
15. Хамрохон Зарифи. Мудрый человек и искусный политик [Текст] / Хамрохон Зарифи // Народная газета. – 9 апреля 2008 года. - №15 (19621).
16. Ҷумъахон Темурзода. Қаламрави ёдҳо. Душанбе, «Шарқи озод», соли 2021, 272 с.
17. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ). – Душанбе. «Ирфон», 2012, 272 с.

НАҚШИ ТАЛБАК НАЗАРОВ ДАР РУШДИ ВАЗОРАТИ КОРҲОИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (1994-2006)

Муаллиф дар ин мақола нақши Талбак Назаровро дар рушди Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1994-2006) мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф аз ҷумла қайд мекунад, ки Талбак Назаров ба ҳайси вазири корҳои хориҷӣ на танҳо дар татбиқи сиёсати хориҷии Тоҷикистони тозаистиқлол саҳми арзанда гузоштааст, балки дар як муддати кӯтоҳ ба шарофати қобилиятҳои хоси дипломатии худ, ки дар Тоҷикистон ба даст омадааст муносибатхо ва хамкории пурсамари мамлакати мо бо мамлакатхои Шарку Гарб, хамсояхои наздику дур. Дар ин замина у барои ба вучуд овардани мактаби нави дипломатияи точик бо гайрати калон мехнат кард.

Ҳамзамон, дар матлаб таъкид шудааст, ки дар давраи фаъолияти вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбак Назаров заминаи кадрӣ, назариявӣ ва ҳуқуқии сиёсати хориҷии Тоҷикистон таҳким ёфт.

***Калимаҳои калидӣ**: академик, дипломатия, муносибатҳо, сохторҳо, сиёсати хориҷӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, давра, Вазорати корҳои хориҷӣ, кишварҳои ҷаҳон.*

РОЛЬ ТАЛБАКА НАЗАРОВА В РАЗВИТИИ МИНИСТЕРСТВА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (1994-2006)

В данной статье автор рассматривает роль Талбака Назарова в развитии Министерства иностранных дел Республики Таджикистан (1994-2006 гг.). В частности, автор отмечает, что Талбак Назаров на посту министра иностранных дел не только сыграл значительную роль в реализации внешнеполитического курса нового независимого Таджикистана, но и в короткие сроки благодаря своим особым дипломатическим способностям наладил плодотворные отношения и сотрудничество между нашей страной и странами Востока и Запада, нашими ближними и дальними соседями. В этом контексте он усердно работал над созданием новой школы таджикской дипломатии.

В то же время в статье отмечается, что за время пребывания Талбака Назарова на посту Министра иностранных дел РТ были укреплены кадровая, теоретическая и правовая основы внешней политики Таджикистана.

***Ключевые слова**: академик, дипломатия, отношения, формирования, внешняя политика, гражданская война, период, Министерство иностранных дел, страны мира.*

THE ROLE OF TALBAK NAZAROV IN THE DEVELOPMENT OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (1994-2006)

In this article, the author examines the role of Talbak Nazarov in the development of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan (1994-2006). In particular, the author notes that Talbak Nazarov, as Minister of Foreign Affairs, not only played a significant role in the implementation of the

foreign policy of the newly independent Tajikistan, but also in a short time, thanks to his special diplomatic abilities, established fruitful relations and cooperation between our country and the countries of East and West, our near and far neighbors. In this context, he worked diligently to create a new school of Tajik diplomacy.

At the same time, the article notes that during the tenure of Talbak Nazarov as Minister of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, the personnel, theoretical and legal foundations of Tajikistan's foreign policy were strengthened.

***Keywords**: academician, diplomacy, relations, formations, foreign policy, civil war, period, Ministry of Foreign Affairs, world countries.*

Сведения об авторе:

***Раджабзода Аъзамджон Нурали** - соискатель кафедры дипломатии и международных отношений Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Адрес:734003, г. Душанбе, улица Саида Носира 33, тел.: (+992) 917604067; E - mail: ran.13031996@mail.ru*

About the author:

***Rajabzoda Azamjon Nurali** - applicant for the Department of Diplomacy and International Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Adress: 734003, Dushanbe, Said Nosir Street 33, Phone: (+992) 917604067; E - mail: ran.13031996@mail.ru*

УДК: 930.1(575.3)

БАРРАСИИ МАСЪАЛАИ ВАЗЪИ ЗАНИ ТОҶИК ТО ҚАРНИ ХХ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ МУҲАҚҚИҚОН

Зубайдаи А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиёти илмии нимаи дуюми қарни ХХ ва чоряки аввали асри ХХ1 ҷанбаҳои методологӣ ва назариявии масъалаи занон коркард шудаанд. Аз ҷумла роҷеъ ба нуктаи назари мутафаккирони ҷамъиятиву сиёсӣ оид ба нақши занон дар ҷомеа, самтҳои таҳқиқи илмии масъалаи вазъи зани тоҷик то даврaи шӯравӣ равшанӣ андохта шудааст. Омӯзиш ва таҳлили сарчашмаву маъхазҳои зиёд, адабиёти таърихӣ ба хулосе меоранд, ки дар ғанӣ намудани ҷанбаҳои методологӣ ва назариявии масъалаи таҳқиқшаванда натанҳо муҳаққиқони соҳаи илмҳои таърих, балки фалсафа, ҳуқуқ, сотсиология, иқтисодёт ва ғайра низ саҳми арзанда гузоштаанд.

Дар монографияи доктори илмҳои таърих, профессор М.Ф.Зикриёева «Таърихнигории масъалаи занони Тоҷикистон» қайд мегардад, ки дар тӯли марҳилаҳои гуногуни таърихӣ раванди ташаккулу такомули масъалаи занон пайваста ба омилҳои такконбахши рушди ҷомеаи инсонӣ сурат мегирифт. Нақш ва ҷойгоҳ, мақом ва мавқеи доимо тағирёбандаи занон дар ҷомеаву оила бо низоми мавҷудаи дидгоҳ, муносибатҳо, эътиқодҳо, дар маҷмӯъ бо арзишҳои милливу динӣ, махсусиятҳои фарҳангӣ, ҷаҳонбинӣ ва шуури ҷамъиятии ҳар як даврaи таърихӣ зич алоқаманд буд. Баҳс дар атрофи масъалаи занон ва ҷустуҷӯйи роҳҳои ҳалли амалии он даврa ба даврa ба вуқӯъ пайваста:

аввалан, боиси тадриҷан тағйир ёфтани дидгоҳ ва нуктаи назари мутафаккирони ҷамъиятию сиёсӣ роҷеъ ба масъалаи ҷойгоҳ ва нақши занон дар ҷомеа ва дарки амиқи он гардид;

дуввум, ба баррасӣ ва таҳқиқи масъала аз мавқеи сиёсӣ, ҳуқуқӣ, шаҳрвандӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, ахлоқӣ ва равонӣ мусоидат намуд.[12, с. 45]

Дар ҷодаи омӯзиши мероси пурғановати афкори ҷамъиятию сиёсӣ ва фарҳангии халқи тоҷик, равшананидозии арзиши бебаҳои консепсия-ҳои илмӣ ва методологии муттафакирони бузурги илму фарҳанг ва нобиғаҳои забардаст, фарҳангсолор ва равшангари илми таърихнигории ватанӣ, олими забардарст, Арбоби шоистаи илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон доктори илмҳои таърих , профессор Р. А. Набиева бештар ба таҳқиқи нуқтаи назари эшон оид ба нақши занон дар ҷомеа ва тамаддуни инсонӣ диққат додааст. Ӯ дар рисолаи докториаш масъалаи мазкурро муфассал таҳлил намуда, аз ҷумла, иттилоот медиҳад, ки дар меҳвари эҷодиёти мутафаккирони забардасти форсу тоҷик: А.Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз, А. Сино, У. Хайём, А. Ҷомӣ, А. Дониш, С. Айнӣ ва бисёр дигарон мубрамтарин ва умдатарин масъалаҳои рӯзгор, вазъ, мавқеи амалии зан-модар, зан-тарбиятгар, зан-маҳбуба дар ҷомеа ва оила мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Воқеан нуктаи назари муаррихи мумтоз оид ба дараҷаи инъикоси масъалаи нақш ва хидматҳои арзандаи занон дар марҳилаҳои тӯлонии тошӯравӣ ва Шӯравӣ дар:

1) назди кулли башарият;

2) ташаккули ахлоқию маънавӣ ва ҳаматарафаи насли наврас;

3) тарғиби ғояҳои ватанпарастӣ, хештаншиносӣ, инсондӯстӣ ва меҳнатдустӣ дар осори бебаҳои мутафакирону назариячиён, равшан-фикрону таҳлилгарон, комилан дуруст аст.

Қисми асосӣ: мавриди қайд аст, ки муаррих дар мақолаҳову асарҳои илмияш нуқтаи назари олим, файласуф, назариячӣ, табиб, мутаффакири забар-даст Абуали ибни Синоро оид ба зарурияти баланд бардоштани саҳми зан дар тарбияи инсони комил ва рӯҳану ҷисман солим, ташаккули одоби хонаводагию ҷамъиятӣ, баланд бардоштани маърифатнокии фарзандон омӯхта, аз фаъолияти эшон дар ҷодаи таҳкими саломатии модарон ва кӯдакон арзёбӣ намудааст. [17, с. 301]

Оид ба фаъолияти шоири барҷаста, файласуф ва мусиқишиноси тоҷику форс Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар мавриди тараннуми фазилатҳо ва хиради занон ибрози назар намуда, муҳаққиқ зикр мекунад, ки А. Ҷомӣ дар осори хеш ақлу заковати яке аз бузургони олами маънавиёт, намояндаи мактаби тасаввуфии Басрӣ, қаҳрамони ривоятҳои сершумори исломӣ, зани зоҳиду порсо - Робияи Адавияро ҳамчун намунаи барҷастаи инсони комил ситоиш карда, муносибати ӯро ба таълим ва фарҳанг таблиғ мекунад. [19. с.7]

Дар асарҳои профессор М.Ф. Зикриёева таҳқиқи нуқтаи назари намояндагони барҷастаи ҳаракати маорифпарварӣ: А. Дониш, Ш. Шоҳин, М. Ҳайрат, Т. Асирӣ, А. Савдо, Р. Возеҳ, С. Айнӣ ва дигарон мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Муаррих зикр мекунад, ки бештари эшон роҷеъ ба зарурати дарки моҳияти омӯзиши мушкилоти ҳаёти занон изҳори ақида карда, чунин меҳисобиданд, ки танҳо бонуи бо-маърифат метавонад дар рафъи ақибмонии фарҳангӣ ва иқтисодии кишвар саҳмгузор бошад. Дар ин радиф андешаҳову ақидаҳои пешвои барҷастаи маорифпарварони тоҷик А. Дониш оид ба масъалаи зан мавқеи хоссае доранд. Ӯ муносибати мавҷударо нисбат ба занони қаламрави Аморати Бухоро сахт маҳкум карда, баҳри тағйири дидгоҳи ҷомеа ба масъалаи зан, беҳбудии воқеӣ дар вазъ ва ҳаёти бонувон пешниҳодҳои мушахасс намудааст. А.Дониш дар асари худ «Рисолаи сиёсӣ» нуктаи назари нафаронеро, ки рафтори амир Музаффарро дар самти пайваста пурра намудани ҳарамхона ва тез-тез иваз кардани бошандагони он, дар ҷаҳорҷӯбаи қонуниятҳои шариат комилан сафед менамуданд, зери танқид қарор дода буд. Зикр бояд кард, ки танҳо дар раванди истилои Қӯқанд (соли 1865) амир 300 духтар ва занони ҷавонро барои ҳарамхонаву духтархонаи худ гирифта буд.[12, с. 59]

Номзади илми педагогӣ Т.З Мунавварова дар осораш ба саҳми яке аз шахсиятҳои бузург, Қаҳрамони Тоҷикистон, нахустин Президенти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ, олим, асосгузори адабиёти муосири тоҷик - Садриддин Айнӣ дар омӯзиши масъалаи мавқеи зан дар ҷомеа равшанӣ андохтааст. Ӯ қайд менамояд, ки С. Айнӣ ҳанӯз дар давраи тошӯравии фаъолияташ, ҳамчун иштирокчии фаъоли ҳаракатҳои маорифпарварӣ ва ҷадидия ба масъалаи дарёфти самтҳои самараноки ҷалби занон ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодию фарҳангии кишвар таваҷҷӯҳ зоҳир менамуд. Аз назари мутафаккир қудрату тавоноии инсон дар илму дониш буда, меҳвари тарбия маърифатнокию хирадмандӣ аст. Аз ин лиҳоз, афкору ақидаҳои С. Айнӣ оид ба таълим ва тарбияи занон, хусусан духтарон арзишманданд. Ӯ дар китобаш «Духтарча ва ё Холида» оид ба зарурати зоҳир намудани ғамхории махсус дар беҳтар намудани раванди ҷалб ба таҳсил ва баландгардонии сифати таълими ҷавондухтарон ибрози андеша карда буд. «Мақсади аввалини Холида, - қайд мекунад С.Айнӣ, - бонуи барҷаста шудан ва бо истеъдоди худ ба мардум кӯмак расонидан аст». Мавриди зикр аст, ки ин китоб ҳамчун асари дидактикӣ ва василаи таълимӣ барои духтарони синфҳои ибтидоӣ пешбинӣ шуда буд. [15, с. 89]

Муҳаққиқбонуи ҷавон Зубайдаи Амридин эҷодиёти илмии Қаҳрамони Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои ҷумҳурӣ Б.Ғ.Ғафуровро омӯхта, ба хулосае омадааст, ки дар осори аллома низ масъалаи занон ҷойи махсусро ишғол менамояд. Ӯ дар таҳқиқотҳои илмияш зикр менамояд, ки ба омӯзиши масъалаи мазкур Б.Ғ. Ғафуров асару мақолаҳои махсуси хешро бахшидааст ва дар саҳифаҳои он ба вазъу мақоми зани тоҷик дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ баҳо додааст.

Дар эҷодиёти илмии хеш аллома борҳо қайд кардааст, ки азбаски бе ҳалли дурусти масоили занон ҷомеа пеш рафта наметавонад, аз ин лиҳоз зарур аст, ки масъалаи мавқеи зани тоҷик дар ҷамъият аз давраи қадим то давраи навин бодиққат ва дар асоси сарчашмаҳои гуногун холисона таҳлил ва тадқиқ гардад. Таҳқиқи масъала дар эҷодиёти илмии олими забардаст ба ду марҳила: аз замонҳои қадим то инқилоби Октябр ва давраи Шӯравӣ ҷудо карда шудааст. Хусусан, дар шоҳасараш «Тоҷикон» Б.Ғ. Ғафуров дар асоси сарчашмаҳои гуногуни нодир холисона саҳми бонувони тоҷикро дар идоракунии давлатӣ, мубориза алайҳи аҷнабиён, инкишофи фарҳанг дар мисоли шаҳбонуи массагетҳо Томирис, малика Турконхотун, шоираҳои тоҷику форс Робиаи Балхӣ, Маҳастии Хуҷандӣ, Зебунисо, Дилшод, иштирокчии фаъоли ҳаракати миллӣ–озодихоҳии соли 1916 Бисолеха Қодирова ва бисёр дигарон инъикос гардидааст.

Аллома Б. Ғ. Ғафуров ба чунин хулосаи қавӣ омадааст, ки занон ҳамеша ташаббускори наҷиб ва муборизи роҳи ваҳдати халқи тоҷик ва дӯстии байни халқҳову миллатҳо буданд. Бо туфайли зан – тоҷикон ҳамчун халқ, миллат аз саҳнаи таърих нарафта, баръакс дар ҷомеаи байналхалқӣ мавқеи худро то давраи муосир пуркувват карда истодаанд.

Академик Бобоҷон Ғафуров ба масъалаи озодшавии зани тоҷик баҳои махсуси илмӣ-назариявӣ додааст. Дар мақолаҳои бахшида ба масъалаи зан ӯ навиштааст, ки инқилоби Октябр дар тақдири

зани тоҷик нақши мусбӣ бозид.

Аллома Б. Ғафуров ба саҳми занон дар инкишофи иқтисодиёти ҶШС Тоҷикистон баҳои мусбӣ додааст. Ҳамчун котиби ҲК ҶШС Тоҷикистон дар баланд гардидани мавқеи занон дар ҷомеа саҳмгузорӣ кардааст. Ҳангоми чун директори Пажуҳишгоҳи шарқшиносии ИҶШС фаъолият бурданаш, низ барои аз байни занони ҷумҳуриҳои миллӣ , аз ҷумла Тоҷикистон, тайёр кардани олимаҳо диққати калон медод.

З. Амридинзода қайд мекунад, ки дар асарҳои ба марҳилаи Шӯравӣ бахшидаи олими мумтоз масъалаҳои зерин:

- амалӣ гардидани раванди озодшавии занон;

- тантанаи сиёсати давлати Шӯравӣ дар ҷодаи ба даст оварда шудани баробарҳуқуқии амалии бонувон;

- ташаккули заминаи меъёриву ҳуқуқии сиёсати гендерӣ ва ғайра таҳқиқу таҳлили худро ёфтаанд. [1, с. 22]

Ҳамин тариқ, таҳлили осори муаррихон аз он шаҳодат медиҳад, ки:

якум, намояндагони афкори ҷамъиятию сиёсии халқи тоҷик дар қатори дигар масъалаҳои мубрам ба проблемаи занон низ диққати ҷиддӣ додаанд;

дуюм, намояндагони ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ, аз қабили маорифпарварӣ, ҷадидия ва ғайра шаклу усулҳои мушаххаси ҳалли масъаларо баён ва пешниҳод кардаанд;

сеюм, мутаассифона, на дар ҳама асарҳои илмӣ-адабии охири асри XIX-аввали асри XX роҳҳои амалии озодшавии занон ба таври возеҳ муайян карда шудаанд.

Масъалаи вазъи бонувонро дар нимаи дуюми қарни XIX ва ибтидои қарни XX , ташаккул ёфтани омилҳои таъсирбахши истифодаи самараноки нерӯи занонро дар муборизаи сиёсӣ омӯхта, муҳаққиқ М. Хонсуворова ба хулосае меояд, ки бо рушди муносибатҳои сармоядорӣ мубориза баҳри ба доираи таъсири хеш шомил намудани бонувон шиддат гирифт. Дар ин самт ҳаракатҳо ва ҷараёнҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсӣ, ҳизбҳои ҳукумрон ва пролетарӣ мустақиман фаъолияти мақсаднок мебурданд. Олима зикр мекунад, ки солҳои 70-уми қарни XIX зери таъсири ғояҳои сотсиал-демократӣ, пролетариву инқилобӣ мубориза барои ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии занон, васеъ намудани интироки онҳо дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ самти афзалиятноки ҳаракати озодихоҳии занон гардид. [23, с. 65]Пешвоёни ҳаракат А.М. Коллонтай, И.Ф. Арманд, Н.К. Крупская ва дигарон байни занон дар ду самт фаъолияти ҳадафнок анҷом доданд:

1) ташкили маҳфилҳои махсуси сиёсӣ барои бонувон;

2) таҳияи курсҳои таълимӣ.

Мақсад ва вазифаҳои маҳфилу курсҳо пеш аз ҳама ба муборизаи синфӣ шомил намудани занон, баланд бардоштани фарҳанги сиёсиву умумии онҳо, маҳви бесаводӣ ва рушди маърифатнокии коргарзанони корхонаҳои саноатӣ; фарогирии бонувон бо таълими ибтидоию касбӣ; тарбияи ахлоқӣ ва маънавии занон иборат буд.

Ба ақидаи д.и.т. профессор В. М. Набиев дар ташаккули назария ва методология масъалаи зан демократҳои рус А.И. Гертсен, В.Г. Белинский, Н.Г. Чернишевский, Н.А. Добролюбов ва дигарон саҳмгузорӣ намудаанд. Онҳо боисрор таъкид мекарданд, ки рушди ҷомеа ва пешрафти боэътимоди он аз раванди болоравии мақеи зан дар ҷомеа вобастагии куллӣ дорад. Дар консепсия, ғоя ва дидгоҳи демократҳои рус зарурияти иштироки фаъоли занон дар раванди:

а) муборизаи синфӣ;

б) ташаккулу тарбияи насли наврас дар заминаи ғояҳои ҷадиди инқилобӣ;

в) ҳаёти ҷамъиятӣ ва истеҳсоли неъматҳои моддӣ;

г) истифодаи шаклу усулҳои муассири таълими духтарон дар оила ва мактаб ва ташаккули онҳо чун субъекти баробарҳуқуқи ҷомеа ва ғайра, асоснок карда шудааст. Ба ақидаи демократҳои рус:

1) раванди ташаккули зан ҳамчун шахси комил бояд мувофиқи хусусиятҳои табиати инсонии ӯ сурат гирад;

2) таҳсилоти мувофиқи бонувон омили муҳими озодсозии оммаи занон мебошад;

3) бе кӯмаки мушаххас ба даст овардани баробарҳуқуқии ҷинсӣ ва имкониятҳои баробари занон чӣ дар оила ва чӣ дар ҷомеа ғайриимкон аст;

4) шарти асосии муваффақ гардидани тарбия дар оила муҳаббати тарафайн ва ғамхории наздикон мебошад. [18, с. 201]

Номзади илми таърих Г. Муҳаббатова бомаврид қайд менамояд, ки асоси принсипҳои ҷаҳонбинии гуманистии демократҳоро мантиқи бе амалӣ гардидани ғояи инқилобӣ, тағйирёбии куллии сохтори иҷтимоии давлат:

а) беҳтар гардидани вазъи бонувон, баланд шудани нақши занон,

б) афзудани иштироки онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ғайриимкон аст, ташкил медод.

Маҳз омӯзиши дақиқи маъхазҳои мухталиф ва адабиёти илмӣ ба олим имкон додааст, ки роҷеъ

ба масъала дидгоҳҳои илмии зеринро баён намояд:

- дар тӯли ҳазорсолаҳо намояндагони беҳтарини ҷамъияти инсонӣ оид ба масъалаи зан нуктаи назари хешро иброз намуда, роҳҳо, шаклҳо ва усулҳои озодсозии бонувонро меҷӯстанд.

- танҳо дар асрҳои XIX ва XX як қатор ҳаракатҳо, ҳизбҳо ва таълимотҳои сиёсӣ ба вуҷуд омаданд, ки роҳи мушаххаси ҳалли масъалаи занонро пешниҳод карданд.

-дар ин самт нақши асосгузорони коммунизми илмӣ К.Маркс ва Ф.Энгелс, ки на танҳо моҳияти масъаларо ошкор намуданд, балки барномаи мушаххаси ҳалли онро таҳия карда буданд, хеле бузург аст.

Ба ақидаи муаррих дар асоси таълимоти марксистӣ бори аввал дар қаламрави собиқ ИҶШС стратегияи возеҳи раванди озодсозии воқеии занон муайян карда шуд. Моҳияти он аз мантиқҳои зерин бармеомад:

- ҳалли масъалаи занон тавассути пирӯзии инқилоби сотсиалистӣ ва барқарор гардидани диктатураи пролетариат;

- ба даст овардани баробарҳуқуқии комили занон тавассути Конститутсия мамлакат;

- ташаккули асосҳои меъёриву ҳуқуқии масъала, бо мақсади таъмини мустақилияти иқтисодӣ ва ҳуқуқҳои сиёсии занон;

- муҳайё намудани шароити мусоид барои зисти бофароғати модарон ва кӯдакон;

- саросар гузаронидани маҳви бесаводӣ ва аз ҳисоби занон тайёр кардани кадрҳои баландихтисос барои хоҷагии халқ;

- мунтазам ба идоракунии давлатӣ ҷалб намудани бонувони мамлакат иборат буд. [16, с. 203]

Таҳқиқи осори муаррихони ватанӣ ба хулосае меорад, ки дар нимаи дуюми қарни XIX–ибтидои қарни XX масъалаи занон дар асарҳои мутафаккирон ва назариётшиносони Шарқу Ғарб инъикос ёфта, аксарияти онҳо нуктаи назари хешро оид ба тантанаи масъала дар амал иброз намуданд. Инчунин, ҳаракатҳо ва ҳизбҳои гуногуни ҷамъиятиву сиёсӣ мавқеи худро дар раванди татбиқи баробарии ҷинсӣ муайян карда буданд. Аммо ҳалли амалии масъалаи зан танҳо ба шарофати сиёсати Давлати Шӯравӣ оид ба озодии воқеии занон, аз ҷумла занони тоҷик, афзунгардонии иштироки фаъоли онҳо дар ҳаёти ҷамъиятиву сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат имконпазир гардид.

Самти махсуси таҳқиқотии муаррихон баррасии масъалаи ташкилёбӣ ва фаъолияти марказҳои илмӣ, аз ҷумла оид ба омӯзиши таърихи занони кишвар мебошад. Дар доираи таҳқиқи масъала муаррих А. Бодурбекова зикр мекунад, ки дар ин ҷода нақши Ассотсиатсияи умумииттифоқии шарқшиносон, ки дар назди ин иттиҳодияи илмӣ Комиссия оид ба омӯзиши захираҳои меҳнатии занон ва умуман ҳаёту фаъолияти бонувони ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ амал мекард, басо калон буд. [2, с. 24]

Омӯзиши сарчашмаву адабиёти мавҷудаи илмӣ ба хулосае меорад, ки танҳо аз нимаи дуюми солҳои 50-уми қарни XX фаъолияти мақсаднок ва мушаххаси навиштани асарҳои фундаменталӣ оид ба таърихи халқи тоҷик, аз ҷумла масъалаи занон оғоз ёфтааст. Таҳқиқи таърихи занони Тоҷикистон воқеан бо ташкили Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳи таърихи ҲКИШ-и назди КМ ҲК-и ҷумҳурӣ ва кафедраҳои таърихи халқи тоҷики донишгоҳҳои олии мамлакат вобастагии куллӣ дорад.

Мавриди тазаккур аст, ки муаррихон дар асарҳои илмияшон адабиёти таърихиро вобаста ба вазъи занони тоҷик дар марҳилаи таърихии то шӯравӣ таҳлил ва таҳқиқ карда, роҷеъ ба ин масъала ибрози назар мекунанд. Масъалаи мавқеи воқеии бонувон дар марҳилаи таърихии тошӯравӣ то андозае дар асарҳои олимони пешазинқилобии рус ва муҳаққиқони Шӯравӣ: В.В. Бартолд, А.А. Бобринский, А.А. Семёнов, М.С. Андреев, Г.А. Арандаренко, А.К. Разгонов ва дигарон инъикос ёфтааст. Арзиши асарҳои эшон пеш аз ҳама дар он аст, ки онҳо дар асоси маводи экспедитсияҳо ва маъхазҳои нодир навишта шудаанд. Масъалаи мазкур дар бобу зербобҳои асарҳои монографӣ, рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ олимони Осиёи Марказӣ ва Русия: В.Л. Билшай, Б.П. Полвонова, Р.Х. Аминова, Ж.С. Тотибекова, Х.С. Шукурова, П.М. Чирков, Р.А. Набиева, М. Ф. Зикриёева ва дигарон низ инъикос ёфтааст. Дар ҷумҳурӣ брошюраҳои сершумори маъмул нашр шудаанд, ки муаллифони онҳо собиқ ходимони ҳизбӣ, шӯравӣ ва комсомолӣ мебошанд. Дар ин брошюраҳо баъзе далелҳо ва рақамҳои марбут ба мавқеи пеш аз инқилобии занони тоҷик оварда шудаанд. Мутаассифона, бештари асарҳо дар асоси принсипҳои синфият ва ҳизбият таҳия гардидаанд. Дар робита бо ҷашнгирии Рӯзи байналмилалии занон – 8-март ҳамасола дар матбуоти даврии ҷумҳурӣ мақолаҳои зиёде нашр мегардиданд, ки дар онҳо, одатан, вазъи сангин ва токатфарсои занони то шӯравӣ мешуд. Камбудии асосии брошюраҳо ва мақолаҳои рӯзномавӣ дар он буд, ки аксари онҳо бидуни истифодаи васеи маъхазҳои гуногун навишта шуда буданд.

Адабиёти илмие, ки ба масъалаи мавқеи занони тоҷик дар давраи тоинқилобӣ бахшидашудааст шартан ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1) брошюраҳои махсус, мақолаҳое, ки бевосита ба масъалаи занон бахшида шудаанд;

2) асарҳо оид ба таърихи Тоҷикистон, ки ҷанбаҳои муайяни ин масъаларо ошкор месозанд.

Дар адабиёти таърихӣ асосан тарафҳои зерини масъала то андозае равшан гардидааст: мавқеи зан дар оила, зуҳуроти бисёрзанӣ, қалин, ҷойгоҳи занон дар соҳаи фарҳанг, иштироки занон дар ҳаракатҳои инқилобӣ ва ғайра.

Таҳлили асарҳои муаррихон нишон медиҳад, ки масъалаи вазъи занони тоҷик дар давраи тоинқилобӣ дар асарҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва бадеӣ ба қадри имкон таҳқиқ гардида бошад ҳам, дар давраи муосир ба омӯзиши амиқ аз диди нав таҳлил ва ҷамъбасти ҷиддӣ ниёз дорад.

Дар таҳқиқи масъалаи мазкур профессорон М.К. Ғафорова, Р.А. Набиева, М. Ф. Зикриёева, дотсентон М. Хонсуворова, А.А. Сулаймонова, Ғ. Ёқубов, А. Бодурбекова ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Ба андешаи олимон адабиёти илмии марбут ба масъала асосан дар шакли:

1) рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, монографияҳо ва брошюраҳо, мақолаҳои сершуморе, ки дар маҷмӯаҳо ва маҷаллаҳо нашр гардидаанд;

2) асарҳои олимони ватанӣ ва бурунмарзие, ки ба таҳқиқи саҳифаҳои норавшани таърихи занони тоҷик бахшида шудаанд;

3) маҷмӯаҳои ҳуҷҷатҳо;

4) китобҳо, мақолаҳо, суханрониҳо ва ёддоштҳои роҳбарони ҳизбӣ, сарварони ҳаракати занон, кормандони шӯъбаҳои занон аз қобили Н.К. Крупская, К. Сеткин, В.А. Каспарова, С.Т. Любимова, Л.А. Отмар-Штейн, А. Нухрат ва ғайра, таҳия гардидааст.

Дар асарҳои мазкур бештар ба омӯзиши шаклу усулҳои мушаххаси масъалаи озодсозии занони кишвар, фаъолияти муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ ва васоити ахбори омма дар самти ба ҳаёти ҷамъиятӣ–сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҷалб намудани бонувони тоҷик равшанӣ андохта шуда, мутаассифона масъалаи вазъи зани тоҷик то инқилоби октябр таҳқиқу таҳлили худро наёфтааст.

Таҳқиқи таърихнигории масъалаи занони Тоҷикистон муаллифро ба муқаррароти назариявии зерин овардааст:

- дар асри XX дар ҳаёти занони тоҷик дигаргуниҳои куллӣ ба амал омадаанд, ки ба истиснои монеаҳо, мушкилот, иштибоҳу камбудиҳо баробарҳуқуқии воқеии занонро бо мардон дар ҷабҳаҳои гуногуни соҳаҳои иқтисод, иҷтимоиёт, сиёсат, фарҳанг дар ҳаёт тадбиқ намуданд;

- дар омӯзиши масъала на танҳо намояндагони илмҳои ҷамъиятӣ, балки ходимони ҷамъиятию сиёсӣ, роҳбарони давлатию ҳизбӣ, фаъолони ҳаракатҳои занон ва ғайра дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ саҳм гузоштаанд.

- ҳар як муаллиф кӯшидааст, ки нақши занонро дар оила, ҷомеа, дар соҳаҳои мухталифи истеҳсолот ва тиҷорат, фарҳанг, умуман, ҳаёти ҳаррӯза муайян кунад; масъалахои такмил додани кори тарбиявии байни занон ва ғайраро таҳқиқ намуда, дар рушди назария ва методологияи масъалаи занон, омӯзиши самтҳои мубрами мавзуъ саҳми босазо гузорад.

Таҳқиқ, таҳлил ва ҷамъбасти осори муаррихони ватанӣ имкон медиҳад, ки хулосаҳои мушаххаси зеринро пешниҳод намоем:

- дар фаъолияти таҳқиқотии муаррихон таҳлили раванди тағиротҳои куллие, ки дар нимаи дуюми қарни XIX ва қарни XX дар ҳаёти ҷамъиятиву сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар марзи Тоҷикистони таърихӣ алалхусус Шӯравӣ ба амал омаданд, ҷойи махсусро ишғол менамояд. Дигаргунсозиҳои амиқе, ки дар қарни XX ба вуқӯъ омада буданд, ба рушди боэътимоди тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ оварда, табадуллоти назаррасро дар ҳаёт, вазъ ва мавқеи занон ба вуҷуд овард.

- дар асарҳои илмии худ олимон аз диди нав, таърихи бонувони ҷумҳурӣ ва таърихнигории масъалаи занони Тоҷикистонро дар қарни XX таҳқиқ, таҳлил ва ҷамъбаст месозад. Туфайли таҳлили ҳамаҷонибаи асарҳои сершумори нашршуда, маъхазҳои нодир, муқаррароти илмӣ, хулосаҳо, далелҳо оид ба проблемаи барраси-шаванда, муҳаққиқ ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии ҳалли масъалаи занонро дар даврони шӯравӣ ба таври объективӣ равшан мекунад.

- дар асоси таҳқиқи ҷиддии сарчашмаҳои гуногун ва пурғановати таърихӣ, асарҳои сершумор ва рисолаҳои илмӣ муаллифи мақола ба хулосаи зерин омадааст: якум, зани тоҷик дар қарни XX роҳи басо душвор ва ҳамзамон пуршарафро тай кардааст; дуюм, даврабандии ҷадиди таърихи занони тоҷикро пешниҳод мекунад, ки аз рӯи он давраи аввал марҳилаи таърихии тошӯравӣ ва давраи дуюм аз ташкил ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Сотсиалистии Тоҷикистон (соли 1924), ҶШС Тоҷикистон (соли 1929) то пошхӯрии ИҶШС (соли 1991) дар бар мегиранд; давраи сеюм бо ташаккули Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1991) ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ оғоз ёфта, то имрӯз давом дорад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амридинзода З. Освещение проблемы положения женщин-таджичек в досоветский период в трудах академика Б.Г.

Гафурова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. №5.20-25. ISSN2074-1847
2. Бодурбекова А. Освещение истории женщин Таджикистана в трудах профессора Р. А. Набиевой./А. Бодурбекова - Душанбе. 2020. – 24.
3. Бебель А. Женщина и социализм. – М.: Госполитиздат, 1959. С.97.
4. Белинский В.Г. Полн.собр.соч.: В 13 т./ В.Г.Белинский.- М., 1953-1959 –Т.5.-С.175-176.
5. Гафуров Б.Г., Прохоров Н.Н. Падение Бухарской Эмирата (К 20-летию советской революции в Бухаре 1920 1940 г.). Сталинабад, 1940. 90 с.
6. Гафуров Б.Г. Ба муқобили фаранҷӣ ва урфу одатҳои динӣ. Сталинобод, Нашрдавтоҷик, 1940. 36 с.
7. Гафуров Б.Г. Уничтожим паранджу и религиозные предрассудки.
8. Гафуров Б.Г. Паранджа враг женщины// Коммунист Таджикистан. 1940, 14 февраль.
9. Гафуров Б.Г. Не ослаблять борьбы против паранджи// Безбожник. 1940, 22 сентябр
10. Герцен А.И. Сочинения в 9 т.-М.,1955-1958.- Т. 6.-С. 164.
11. Добролюбов Н.А. Избр. Пед.произведения.-/Н.А.Добролюбов.- М.:АПН РСФСР, 1952.-735 с.; Чернышевский Н.Г. Суеверие и правила логики./ Полн. собр. соч.-Т.5.-С. 632-695 и др.
12. Зикриёева М. Ф. Таърихнигории масъалаи занони Тоҷикистон./ М.Ф. Зикриёева. -Душанбе, 2001. –С.45
13. Любимова С.Т. Письма из Туркестана // Коммунистка, 1924, № 1-2; Она же. По Средней Азии // Там же, 1925, № 12.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. -М.:Госполитиздат, 1950.-С.52-53.
15. Мунавварова Т.З. Из истории женского обазования на территории дореволюционного Таджикистана. /На пути к гендерному равенству.-Душанбе, 2020.- С.280.
16. Муҳаббатова Г. На пути к гендерному равенству./ Г . Муҳаббатова. – Душанбе, 2020. – С. 203.
17. Набиева Р.А. Таҷрибаи таърихии озодшавии занони Тоҷикистон ва баланд гардидани нақши онҳо дар сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ (1917-1937 гг.): Рис... д. и.т./Р. А. Набиева. – Душанбе, 1975. – 374 с.
18. Набиев В. М. Освещение гендерных вопросов в трудах теоретиков Х1Х - начала ХХ вв./ В. М. Набиев. На пути к гендерному равенству. – Душанбе, 2020. – С. 200-204.
19. Нақши профессор Р.А.Набиева дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик ва таҳқиқи масъалаи зан.-Душанбе, 2019.- С. 7.
20. Нухрат А. Октябрь и женщина Востока. – М.: Партиздат, 1932. –С. 35-39
21. Отмар-Штейн Л. На обработке шелка // Работница, 1925, № I.
22. Охрана материнства и детства в СССР. Сборник нормативных актов. – М.: Юридическая литература, 1986. – С.3.
23. Хонсуварова М. Участие женщин Таджикистана в борьбе за выполнение первой пятилетки (1929-1933 гг.).: Дисс.канд.ист.наук./М.Хонсуварова. - Л., 1953. –С. 65.
24. Снесарев А.Е. Военная география России. Изд. второе. / А.Е.Снесарев-С.-Петербург, 1910. -С.77.
25. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – М.: Госполитиздат, 1963. – С.60.

БАРРАСИИ МАСЪАЛАИ ВАЗЪИ ЗАНИ ТОҶИК ТО ҚАРНИ ХХ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ МУҲАҚҚИҚОН

Дар мақола саҳми олимон дар омӯзиши масъалаи вазъи занон то марҳиллаи таърихии шӯравӣ таҳқиқ ва таҳлил гардидааст.

Мақсади мақола *қайд карда мешавад, ки омӯзиш ва таҳлили сарчашмаву маъхазҳои зиёд, адабиёти таърихӣ ба хулосе меоранд, ки дар ғанӣ намудани ҷанбаҳои методологӣ ва назариявии масъалаи таҳқиқшаванда натанҳо муҳаққиқони соҳаи илмҳои таърих, балки фалсафа, ҳуқуқ, сотсиология, иқтисодёт ва ғайра низ саҳми арзанда гузоштаанд. Инчунин зикр мегардад, ки дар адабиёти илмӣ роҷеъ ба нуктаи назари мутафаккирони ҷамъиятиву сиёсӣ оид ба нақши занон дар ҷомеа, самтҳои таҳқиқи илмии масъалаи вазъи зани тоҷик то даврai шӯравӣ равшанӣ андохта шудааст.*

Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки дар ҷодаи омӯзиши мероси пургановати афкори ҷамъиятию сиёсӣ ва фарҳангии халқи тоҷик, равшанандозии арзиши бебаҳои консепсияҳои илмӣ ва методологии муттафакирони бузурги илму фарҳанг ва нобиғаҳои забардаст, фарҳангсолорон ва равшангарони илми таърихнигории ватанӣ, саҳмгузоранд. Омӯзиш ва таҳлили сарчашмаву маъхазҳои зиёд, адабиёти таърихӣ ба хулосе меоранд, ки дар ғанӣ намудани ҷанбаҳои методологӣ ва назариявии масъалаи таҳқиқшаванда натанҳо муҳаққиқони соҳаи илмҳои таърих, балки фалсафа, ҳуқуқ, сотсиология, иқтисодёт ва ғайра низ саҳми арзанда гузоштаанд.

Хулоса карда мешавад, ки дар асарҳои илмии худ олимон аз диди нав, таърихи бонувони ҷумҳурӣ ва таърихнигории масъалаи занони Тоҷикистонро дар қарни ХХ таҳқиқ, таҳлил ва ҷамъбаст месозанд. Туфайли таҳлили ҳамаҷонибаи асарҳои сершумори нашршуда, маъхазҳои нодир, муқаррароти илмӣ, хулосаҳо, далелҳо оид ба проблемаи баррасишаванда, муҳаққиқ ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии ҳалли масъалаи занонро дар даврони шӯравӣ ба таври объективӣ равшан мекунад.

Калидвожаҳо: *Зан, осори илмӣ, олимон, муҳаққиқон, сарчашмаҳо, таҳқиқ, таҳлил, ҷанбаҳои методологӣ, назария, таърихнигорӣ.*

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛОЖЕНИЯ ЖЕНЩИН - ТАДЖИЧЕК В ПЛОТЬ ДО XX СТОЛЕТИЯ В ТРУДАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В статье исследуется проблема вклада ученых в изучение вопроса положения женщин-таджичек в досоветский период.

***Цель статьи**: Изучение и анализ разнообразных источников и исторической литературы позволили автору резюмировать, что в обогащении методологических и теоретических аспектов исследуемой проблемы участвуют не только ученые-историки, но и философы, юристы, социологи, экономисты. Благодаря всестороннему анализу многочисленных опубликованных работ, редких источников, научных находок, выводов, свидетельств по рассматриваемому вопросу, исследователь объективно проясняет положительные и отрицательные стороны решения женских проблем в досоветский исторический период.*

Также исследователь в статье освещает проблему вклада в научно-методические концепции женского вопроса великих мыслителей науки и культуры и гениев, деятелей культуры и просветителей отечественной историографии. Отмечается, что они содействуют изучению богатого социально-политического и культурного наследия таджикского народа. Изучение и анализ множества источников и исторической литературы приводит автора к выводу о том, что не только исследователи в области истории, но и философии, права, социологии, экономики и др., внесли свой вклад в обогащение методологических и теоретических аспектов исследуемой проблемы.

С новой точки зрения, сделан вывод о том, что ученые в своих научных трудах исследовали, проанализировали и обобщили историю женщин в республики в XX веке. Благодаря всестороннему анализу многочисленных опубликованных работ, редких источников, научных находок, выводов, свидетельств по рассматриваемому вопросу, исследователь объективно проясняет положительные и отрицательные стороны решения женских проблем в советское время.

***Ключевые слова:** женщины, научные труды, ученые, исследователи, источники, научный анализ, методологические аспекты, теория, историография.*

STUDY OF THE PROBLEM OF THE STATUS OF TAJIK WOMEN IN THE BEFORE THE TWENTIETH CENTURY IN THE WORKS OF RESEARCHERS

The article examines the problem of the contribution of scientists to the study of the issue of the status of Tajik women in the pre-Soviet period.

***Purpose of the article:** the study and analysis of various sources and historical literature allowed the author to summarize that in the enrichment of the methodological and theoretical aspects of the problem under study, not only historians, but also philosophers, lawyers, sociologists, and economists are involved. Thanks to a comprehensive analysis of numerous published works, rare sources, scientific findings, conclusions, evidence on the issue under consideration, the researcher objectively clarifies the positive and negative aspects of solving women's problems in the pre-Soviet historical period.*

Also, the researcher in the article highlights the problem of the contribution of the great thinkers of science and culture and geniuses, cultural figures and educators of Russian historiography to the scientific and methodological concepts of the women's issue. It is noted that they contribute to the study of the rich socio-political and cultural heritage of the Tajik people. The study and analysis of many sources and historical literature leads the author to the conclusion that not only researchers in the field of history, but also philosophy, law, sociology, economics, etc., have contributed to the enrichment of the methodological and theoretical aspects of the problem under study.

From a new point of view, it was concluded that scientists in their scientific works researched, analyzed and generalized the history of women in the republic in the twentieth century. Thanks to a comprehensive analysis of numerous published works, rare sources, scientific findings, conclusions, evidence on the issue under consideration, the researcher objectively clarifies the positive and negative aspects of solving women's problems in Soviet times.

***Keywords:** women, scientific works, scientists, researchers, sources, scientific analysis, methodological aspects, theory, historiography.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

***Зубайдаи Амриддинзода** - унвончӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик, факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: +992988088822. E-mail: amridddinzodaz@mail.ru*

Сведения об авторе:

Зубайда Амриддинзода *- соискатель кафедры истории таджикского народа факультета истории,Таджикского национального университета. Тел: (+992) 988088822. E-mail: amridddinzodaz@mail.ru*

About the author

Zubaida Amriddinzoda *- applicant for the Department of History of the Tajik People, Faculty of History, Tajik National University. Phone: (+992) 988088822. E-mail: amridddinzodaz@mail.ru*

ТАҲАВВУЛИ МУНОСИБАТҲОИ ГУМАНИТАРӢ-ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН (2014-2016)

Исматова Н.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Сарсухан: Дар масири пур печу тоби таърих Мовароуннаҳр ва Хуросон аз қадим ба ҳамдигар пайвандиву алоқамандии зич доштанд ва дар давоми асрҳои зиёд ҳаёти муштараки сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ба сар мебурданд. Муайян аст, ки Аморати Бухоро бо Афғонистон дар масофаи 1000 км ҳамҳудуд ва ҳамсарҳад буд ва ҳеҷ мумкин нест, ки дар ин масофаи тӯлонӣ давлатҳои то ин дараҷа наздик ва ҳамҷувор байни худ доду гирифт ва муомилоти тиҷоратӣ надошта бошанд [4, с.92]. Таърихи бой ва қадими муштараки Афғонистон бо халқҳои Осиёи Марказӣ аз ҷумла бо Ӯзбекистон дар давоми солҳои зиёд онҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ зич пайваст намудааст, ки ҳатто таъғиротҳои сиёсии даврaҳои гуногун ба он кам таъсир расонидаанд. Зикр кардан ба маврид аст, ки баъд аз барҳамхурии давлати Шуравӣ вазъи сиёсӣ дар Афғонистон куллан дигарун шуд ва муносибатҳои сиёсию фарҳангии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ бо ин кишвари ақибмондаи феодалӣ дар вобастагӣ бо вазъи дохилии он, шакли дигар гирифтанд. Дар ҳамин раванд ташаккул ва роҳандозии муносибатҳои иқтисодӣ ва башардустонаи Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон куллан таъғир ёфтаанд.

Қисмати асосӣ. Ҷумҳурии Ӯзбекистонро бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар як марҳилаи таърихӣ, муносибатҳои ҳамҷаворӣ ба ҳамдигар наздик мекунад. Онҳо натанҳо ҳамсояи ҷуғрофӣ, балки давлатҳои ҳамманфиат низ мебошанд. Замони касби истиқлоли давлатӣ дар соли 1991 Ҷумҳурии Ӯзбекистон робитаҳои дипломатии худро бо Афғонистон барқарор намуда, бо истифода аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва холӣ мондани фазои сиёсии он дар ин минтақа ба мудохилаи умури ин кишвар фаъолона иштирок менамояд. Равобит миёни Ӯзбекистон ва Афғонистон гуногун ва хеле васеъ буда, дар қатори муносибатҳои кишварҳои дигар яке аз бахшҳои таркибии равобити байналмилалии замони муосирро дар минтақа, ташкил медиҳад.

Чуноне, ки маълум аст, дар натиҷаи ҷангҳои дарозмуҳлат ва вазъи харобмондаи Афғонистон дар 70-соли охир, ин кишварро нисбат ба кишварҳои минтақа қашшоқ ва қафомонда боқӣ гузошт ва иқтисоди он имрӯз бо дастгириву кӯмакҳои башардӯстона ва кумакҳои давлатҳои хориҷӣ побарҷост. Вале бояд гуфт, ки Афғонистон дорои захираҳои бойи зеризаминӣ, аз ҷумла мис, газ, ангишт, минералҳои табиӣ ва оҳан мебошад. Тибқи таҳлили коршиносон, агар захираҳои табиии Афғонистон васеъ истифода шаванд, дар ин кишвар имкониятҳои васеъи тиҷоратии хубро роҳандозӣ намуда, метавон иқтисодиёти онро то андозае дар сатҳи муайяну муътадил нигоҳ дошт, ки ба заволёбии ин миллату кишвар монеъ шавад. Вале, вобаста ба вазъи ноамни ин кишвар, сарватмандон ва тоҷирони он маблағҳои худро берун аз мамлакати худ гардиш дода, тиҷорати худро ба роҳ мондаанд, ки захираҳои табиии он наметавонанд мавриди коркард қарор гиранд.

Танҳо баъди суқути «Толибон» ва таъсиси Ҳукумати муваққатӣ дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Ӯзбекистон дубора робитаҳои худро бо кишвари ҳамсоярааш ба роҳ монд. Аммо ин робитаҳо умдатан робитаҳои иқтисодӣ ва амниятӣ мебошанд. Ӯзбекистон он нуфузи сиёсӣ ва имконоти таъсиргузорие, ки дар даҳаи аввали соли 1990 дар Афғонистон дошт, дигар бархурдор набуд. Акнун бо гузашти ду даҳсола, муносибатҳои ду кишвар дар робитаҳои иқтисодӣ аввлавият пайдо намуд. Ҷумҳурии Ӯзбекистон яке аз ҳамсояи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон маҳсуб мешавад, ки саҳми қобили мулоҳизае дар барқарории баъди давраи «Толибон» дар ин кишвар гузоштааст.

Дар таҳлили масъалаҳои гуманитарию иқтисодӣ андаке назар ба таърихи чанд сол қаблии муносибатҳои ин ду кишвар мекунем. Масалан; Чуноне ки маълум аст дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон имкониятҳои зиёди рушди ҷомеъа вуҷуд дорад, ки яке аз онҳо сармоягузории хориҷӣ мебошад. Сармоягузорӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ яке аз омилҳои муҳими пешгирӣ аз ҷалби ҷавонон ба гурӯҳҳои радикалӣ дар ин мамлакат мебошад. Сармояҳои ӯзбекистонӣ метавонанд дар Афғонистон

ҳазорҳо ҷойҳои кориро барои пешгирӣ аз радикализатсияи динӣ дар байни ҷавонон фароҳам созад. Дар ин асос, яке аз самтҳои асосии сиёсати Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, ин эҳё ва такмили иқтисодии ин кишвар мебошад. Ҷумҳурии Ӯзбекистон ба сифати яке аз сармоягузорони лоиҳаҳо ва инфрасохтори Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба ҳисоб меравад. Инчунин, ёрии башардустонаро ба мисли маҳсулоти ниёзи мардум, хурокворӣ ва ғайра ба ин кишвар ворид менамояд. Муносибатҳои дуҷониба миёни ин ду кишвар дар сатҳи ҳукумату роҳбарони давлатҳо, идораҳои давлатӣ ва парламентҳо хуб роҳандозӣ гардидааст, ки табодули фаъоли ҳайъатҳо ва имзои қарордҳои зиёд, байни онҳо мебошад.

Яке аз самтҳои муваффақ дар муносибатҳо, ташаккули тиҷорат дар байни ин ду мамлакат мебошад. Муносибатҳои тиҷоратии дуҷонибаи Ҷумҳурии Ӯзбекистону Ҷумҳурии Исломии Афғонистон барои рушди иқтисодиёт дар ноҳияҳои шимолии Афғонистон таъсири мусбӣ мерасонад ва тиҷорат байни ин кишварҳо аз инкишофи нақлиёти боркашӣ низ вобастагии зиёд дорад. Мувофиқи маълумоти комиссияи муштараки Ҷумҳурии Ӯзбекистону Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аз моҳи январ то октябри соли 2016 тиҷорати дуҷониба то 1.4 трлн сумм, муодили 429 млн доллари амрикоӣ расид [7]. Гарчанд муомилоти молӣ рӯ ба беҳбудӣ овардааст, аммо ин дар муносибатҳои иқтисодӣ ҳанӯз кам мебошанд.

Самти дигари муносибатҳо барои рушди иқтисодиёти ду кишвар ин бунёди роҳи оҳан ба ҳисоб меравад. Дар баробари сохтмони роҳи оҳани Ӯзбекистону Афғонистон, ҳамзамон, Ӯзбекистон барои азнавсозии роҳҳои автомобилгард шурӯъ карда аст ва мақсад дорад барои таъмири таҷҳизотҳои нақби Саланг, ки шаҳрҳои шимолии Афғонистонро бо пойтахти ин кишвар мепайвандад, сармоягузорӣ намояд. Тибқи қарордод, то соли 2020 бояд дар Ӯзбекистон азнавсозии роҳҳои автомобилгарди Самарқанд-Тирмиз, барои Афғонистон равона шудааст, ба роҳ монда мешаванд. Аз соли 2015 маркази минтақавии «Termez Cargo Center» ҳамчун минтақаи соҳибкорӣ дар соҳаи савдои Ӯбекистону Афғонистон фаъолият менамояд, ин иншоот дорои таваққуфгоҳ барои 300 автомобили боркаш, таваққуфгоҳи гумрукӣ ва дигар иқтидорҳо мебошад [6]. Ҳамзамон, Ӯзбекистон барои барқарорсозии сулҳ дар Афғонистон ёрӣ расонда, дар лоиҳаҳои дуҷониба сармоягузорӣ намояд ва дар самти амният ҳамкориро таҳким мебахшад.

Аз ҷониби дигар Ҷумҳурии Ӯзбекистон ҷонибдори таҳкими муносибатҳои гуногун соҳа мебошад. Ӯзбекистон назар ба дигар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ қадамҳои устувортаре барои инкишофи инфрасохтори Ҷумҳурии Исломии Афғонистон гузоштааст. Ширкатҳои давлатии Ӯзбекистон ва соҳибкорони хусусӣ барои рушди тиҷорат кӯшиш зиёд ба харҷ медиҳанд ва аз фойда ба даст овардан дар ҳудуди Афғонистон камтар бим доранд. Сиёсати имрӯзаи Ҷумҳурии Ӯзбекистон барои кумак намудан ба Ҳукумати Афғонистон бо роҳи амалӣ намудани лоиҳаҳои иқтисодии назаррасе равона шудааст [7]. Лоиҳаҳо заминаи мустаҳкам гардидани муносибатҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ мебошанд, ки аз рӯйи хулосаҳо натиҷаҳои хуб дар муносибатҳои дуҷонибаи ин кишварҳо додаанд.

Муносибатҳои дуҷонибаи Ҷумҳурии Ӯзбекистону Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар самти омода намудани мутахассисони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, роҳи оҳан барои ояндаи Афғонистон фоидаовар мебошад. Дар ҳошияи ин муносибатҳо, санаи 23-24 уми январи соли 2017 вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ӯзбекистон Абдулазиз Комилов ба Кобул сафар намуд ва барои таъмини муътадили ҳамкориҳо, бо мушовири Президенти Ҷумҳурии Исломии Афғонистон оид ба масъалаҳои иқтисодӣ, Ҳумоюн Қаюмӣ як қатор шартномаҳоро ба имзо расонид. Ҳарду ҷониб ба мувофиқа расиданд, ки фоидаи солонаро аз савдо то 3 маротиба афзун намоянд ва нишондодҳоро то 1.5 млрд доллари амрикоӣ баланд бардоранд. Зимни сафар як қатор шартномаҳо барои интиқол ва расонидани доруворӣ, гандум, нақлиёти ёрии таъҷилӣ ва маводи техникӣ ба маблағи 49.3 млндоллари амрикоӣ барои ояндаи наздик басташуд. Ҳамзамон, дар Кобул хонаи савдо бо номи«Uzsanoateksport» сохта ба истифода дода шуд [7]. Аз Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон асосан маҳсулоти озуқаворӣ-сахароза, обҳои минералӣ, растаниҳои тару тоза, таҷҳизот ва асбобҳои механикӣ, ҳайвонот (буз ва гусфанд) ворид мегардад. Аз Ҷумҳурии Ӯзбекистон ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон маҳсулоти озуқаворӣ, аз ҷумла орди гандумӣ, сабзавот, зироатҳои донагӣ, маҳсулоти нефту гази сузишворӣ, метали сиёҳ, воситаҳои нақлиёт ва қисмҳои эҳтиётии он, қувваи барқ ва ғайра содирот мешаванд.

Ҷадвали зерин нишондиҳандаи ҷараёни гардиши мол байни ин ду кишвар (бо млн.долл) дар солҳои 2013-2016 мебошад [11]. Маълумот аз сомонаи Кумитаи омори Ҷумҳурии Ӯзбекистон:

Сол	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Гардиши мол	673.7	601.8	445.1	519.7
Содирот	669.3	601.0	444.4	517.3
Воридот	4.4	0.8	0.6	2.4
Бақия	664.9	600.2	443.8	514.9

Ҳамкориҳои судманди Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон метавонанд, бозингарони сиёсии Осиёи Марказиро аз ин майдони рақобат дур намоянд ва «бозори фуруш ва истифодаи баркро» пурра дар ихтиёри худ гирад.

Ҳамкориҳо дар соҳаи нақлиёт. Афғонистон мамлакате буд, ки дар ҳама давру замонҳо Осиёи Миёнаро бо Ҳиндустон хоҳ аз ҷиҳати тиҷоратӣ ва хоҳ аз лиҳозӣ маданӣ ба якдигар пайваст мекард. Аз ҷониби дигар Афғонистон ба воситаи Бухоро бо Осиёи Марказӣ ва Аврупои Шарқӣ алоқаи тиҷоратӣ

пайдо намуда буд [4, с.92]. Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ низ марзи Ӯзбекистон бо Афғонистон барои тиҷорату интиқоли молу коло хуб истифода мешуд. Аз ҷумла пули роҳи оҳан (Пули дӯстӣ) аз болои Амударё дар шаҳри Тирмиз барои осон гардидани равобит байни ин кишварҳо аз ҷониби Шуравӣ сохта шуда буд. Баъд аз пошхурии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба вуҷуд омадани давлатҳои мустақил дар Осиёи Марказӣ, Афғонистон ҳамчун дарвоза ба захираҳои бойи табии минтақа, даҳлези муҳим барои гузоштани қубурҳои нефтгузар ва газгузар аз Осиёи Марказӣ ба Осиёи Ҷанубӣ ба бозори ҷаҳонӣ табдил ёфт [2, с.5]. Тошканд - дар доираи таҳким ва инкишофи тиҷорат бо ҳамсояи шарқии худ, роҳи оҳани «Қаршӣ-Тирмиз»-ро дар сарҳади Афғонистон дубора барқарор намуд. Ин роҳ баъди сукути вилоятҳои шимоли Афғонистон ба дасти «Толибон» дар соли 1998 баста шуд ва бинобар истифода нагардидан, бархе аз мавзеъҳои он хароб гардида буданд. Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар доираи ҳамкориҳо, барои барқарорсозии Афғонистони баъди «Толибон» дар соли 2001 ин хати роҳи оҳанро барқарор намуд ва дар солҳои баъдӣ ба сохтмони роҳи оҳан дар дохили хоки Афғонистон идома дод. Дар соли 2010 хати роҳи оҳанро аз Ҳайратон то шаҳри Мазори Шариф, ки ҳудуди 80 км роҳро ташкил медиҳад, сохта ба истифода дод [8]. Барқарорсозии роҳи оҳан, барои камтар намудани хароҷоти интиқоли молу маҳсулот ба Афғонистон ва афзудани фоидаи корхонаҳои тиҷоратии хурд дар ҳарду мамлакат, ки аз роҳи оҳан истифода мебаранд, равона шудааст. Роҳи оҳани «Ҳайратон-Мазори Шариф» дар Афғонистон якумин магистрал-роҳи оҳанест, ки барои истифодаи умумӣ сохта шуда, давоми роҳи оҳани «Қарши -Тирмиз» ба ҳисоб меравад. Дар назар аст, ки ин хати роҳи оҳан дар оянда барқӣ карда шавад. Баъди он ки ин роҳи оҳан пурра барқӣ мегардад, ҳама тепловозҳо ба электровозҳо иваз карда мешаванд. Бинобар ин истифодаи нерӯи барқ, ки дар кишвар ба вазъияти мӯътадил инкишоф меёбад, афзалияти зиёдро пайдо мекунад.

Дар ин минтақаҳо неруи барқ нисбати ангишт маъмулан арзон мебошад ва аз ин сабаб хароҷот барои рафтуои мусофирон ва молу маҳсулот то Тирмиз камтар мегардад. Барои барқикунонии 325-километри роҳи оҳан то тирамоҳи ҳамин сол, Ӯзбекистон 1.4 трлнсум, муодили 428 млн.доллари амрикоӣ ҷудо намуд, ки 715.2 млрд. сум, муодили 220 млн. доллари амрикоӣ тариқи қарз аз Япония гирифта шудааст [1]. Қайд намудан бамаврид аст, ки Тошканд роҳи мошингарди Мазори Шариф–Кобул-ро барқарор кард, дар он 11- пул сохт, инчунин алоқаи минтақаҳои шимолро бо Кобул барқарор намуд. Ҳамзамон, мутахассисони ӯзбек роҳи оҳани «Тирмиз-Ҳайратон”-ро сохта ба истифода доданд, ки аз он қуввахои мусаллаҳи НАТО ҳангоми амалиётҳои ҳарбӣ истифода мекунанд. Имрӯзҳо байни ин ду кишвар гуфтушунидҳои иктисодӣ, аз ҷумла дар самтҳои нақлиёт ва коммуникатсия, транзит, энергетика ва савдо вуҷуд дорад. Дар соли 2015 савдои байни ин мамалакатҳо то 444, 5млн доллари амрикоӣ ва дар шаш моҳи аввали соли 2016, 429 млн доллари амрикоӣ афзудааст. Дар таҷдиди роҳҳои оҳании миёни ин ду кишвар, бояд қайд шавад, ки 29-уми декабри соли 2016 кормандони роҳи оҳани Ҷумҳурии Ӯзбекистон барқикунонии ҳавзаи якуми дарозиаш 90км роҳро аз Қаршӣ то Деҳқонобод қайд намуданд ва ҳамзамон барқикунонии роҳи «Қаршӣ-Тирмиз» имкониятҳои натанҳо баромадани Ӯзбекистонро ба бозори Афғонистон, балки ба бандари Ҷанубу Шарқии Осиё низ васеъ менамояд, инчунин барои баланд бардоштани нақши роҳи транзитии мамлакат хизмат мерасонад [10]. Тавассути Ҷумҳурии Ӯзбекистон роҳи оҳани Афғонистон ба кишварҳои Қазоқистон, Русия ва Чин васл мешавад. Рохи оҳани Ӯзбекистон яке аз роҳҳои асосии таъмини Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба маводи мавриди ниёз мебошад. 26 –уми августи соли 2016 дар неругоҳи барқии «Талимарҷон», ки дар 300 км аз Афғонистон ҷойгир аст, бахши нав бо иқтидори 450 мВт ба истифода дода шуд, ки он бо гази табиӣ фаъолият менамояд [9]. Роҳи оҳани «Қаршӣ-Тирмиз» аз соли 2007 ва хати «Ҳайратон-Мазори Шариф»-аз соли 2011 фаъолият менамоянд. Сохтмони роҳи оҳани Афғонистон аз ҷониби Бонки рушди Осиё маблағгузорӣ гардидааст. Дар муқоиса бо соли 2008 ҷойи корӣ холӣ барои аҳолие, ки дар наздикии роҳи оҳан, дар Афғонистон зиндагӣ мекунанд, дубаробар зиёд гардидааст ва зиёдшавии нишондиҳандаҳоро дар ҳаҷми 10-11% дар як сол нишон медиҳанд [9]. Қайд намудан бамаврид аст, ки Ҳукумати Ӯзбекистон сайъ дорад, дар ҳудуди Афғонистон якқатор нақшаҳои инфрасохториро таҳия намояд, аз ҷумла сохтмони роҳҳои нави оҳан ва автомобилгард, инчунин хати интиқолӣ барқи пуршиддат. Инҳо аз нақшаҳои пешниҳоднамудаи президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев мебошанд. Дар чорчубаи ин нақшаҳои пешниҳодшуда, сохтани даҳлези иқтисодӣ, нақлиётӣ дар шимолу ғарби мамлакат, ташкил ва амали сохтани нақшаи роҳи оҳан ва автомобилгард, хати барқи пуршиддат дар роҳи «Мазори Шариф-Шиберғон-Маймана-Ҳирот» дар назар аст.

Барои дастгирии содиркунандагони миллӣ ва барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти онҳо дар бозори хориҷӣ, соҳиб шудан ба имтиёзҳо ҷиҳати инкишофи маҳсулот (нахи пахта, маҳсулоти сохтмонӣ, минералҳо) тариқи нақлиёти роҳи оҳан, масъалагузорӣ гардидааст. Дар ин раванд, дар ҳуҷҷатҳо нақшаи сохтмони роҳи оҳани «Ӯзбекистон-Қирғизистон-Хитой» бо таваҷҷуҳи Ҷумҳурии Ӯзбекистон қайд

гардидааст. Барои такмил ва амалӣ намудани он ҷаласа гурӯҳи кории сетарафа гузаронида мешавад. Мувофиқи ҷадвали пешниҳоднамудаи тарафҳо, амалӣ гардидани ин нақшаҳо дар аввали моҳи июли 2018 дар назар дошта шудааст [5].

Агар дар масъалаи сулҳу субот ва амнияти дохилии кишварҳои Афғонистон, Ӯзбекистон ва умуман минтақаи Осиёи Марказӣ сухан равад, бояд қайд кард, ки масъалаи асосӣ дар Афғонистон ин амният ва оромӣ мебошад, ки ҷомеъаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Амнияти ин кишвар ба ҳайси дарвозаи ҷанубии минтақаи Осиёи Марказӣ-минтақаи саршор ва дастнахурдаи захоири табиӣ ва минтақаи муҳими интиқоли он хеле боло рафтааст [3, с.48]. Муҳити ноамн ва пурфоҷиаи Афғонистон монеъаи бузург барои ташаккули иқтисодиёт ва тиҷорати хориҷиён ва сармоягузорони хориҷӣ, аз ҷумла Ӯзбекистон дар ин кишвар мебошад. Ҳамкориҳои Ӯзбекистон бо ақаллияти ӯзбекони Афғонистон низ вусъат меёбад, ки ин масъала илова бар ҷанбаи иқтисодӣ, дар вақти дарозмуддат метавонад аҳамияти ҷиддии сиёсӣ ва амниятӣ низ касб намояд.

Хулоса: Вазъи ҳар кишвар аз самтҳои гуногуни сиёсати дохиливу хориҷӣ он, вазъи амниятӣ, иқтисодию иҷтимоии он вобастагии амиқ дорад. Буҳрони Афғонистон айни замон сабаби рӯ ба рӯ гардидани абарқудратҳо ва қудратҳои минтақавӣ гардидааст. Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, ки камарбанди амниятии Осиёи Марказӣ мебошад, натанҳо Ҷумҳурии Ӯзбекистон, балки тамоми кишварҳои ин минтақаро зарур аст барои барқарории амният ва иқтисоди ин кишвар дар якҷоягӣ талош намоянд. Дар ҳоле, ки дар ин муддат кишварҳои дигар машғули баҳсу андеша дар мавриди масъалаҳои сиёсию амниятӣ дар Афғонистон мебошанд, Ӯзбекистон дар самти рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва хусусан, таъсиргузории иқтисодӣ дар минтақаҳои шимолии Афғонистон қадамҳои ҷиддӣ гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Енисеев М. Узбекистан электрифицирует железную дорогу к афганской границе. http://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2017/01/17/feature-01
2. Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX в. Душанбе, 2004. С.5.
3. Искандаров Қ., Давлатов Р., Абдуллоев Р. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ. Душанбе: «Дониш», 2018. С.48.
4. Назаров Ҳ. Равобити Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати Дуррониҳо то ғалтидани Аморати Бухоро. Душанбе, 1963 С.92.
5. Стальной маршрут из Китая в Узбекистан сформируют в 2018 году(29.12.2017) https://centralasia.news/738-zheleznodorozhnyy-marshrut-kitay-kyrgyzstan-uzbekistan-sformiruyut-k-aprelyu-2018-goda.html (Дастрасӣ: 25.04.2018)
6. Узбекистан и Афганистан готовят соглашение по торговле и транзиту //http://ru.sputniknews-uz.com/politics/20170613/5602727/Uzbekistan-Afganistan-torgovlya-tranzit.html. (дастрасӣ: 08.12.2017)
7. Узбекистан и Афганистан планируют довести товарооборот до $1,5 млрд. //http://mirperemen.net/2017/01/uzbekistan-i-afganistan-planiruyut-dovesti-tovarooborot-do-15-mlrd/ (дастрасӣ:20.12.2017)
8. Узбекистан намерен построить железную дорогу из Мазари-Шарифа в Герат//http://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2017/09/13/feature-02(дастрасӣ: 09.12.2017)
9. Узбекистан продолжит строительство ж/д путей в Афганистане //http://ru.sputniknews-uz.com/economy/20170809/6002058/uzbekistan-prodoljit-stroit-jeleznuu-dorogu-v-afganistane.html (дастарси: 09.12.2017)
10. Узбекистан уделяет «особое внимание» взаимоотношениям с Афганистаном//http://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2017/07/13/feature-02 (дастарси: 09.12.2017)
11. Экономическое сотрудничество в установлении мира в Афганистанehttps: //review.uz/post/ekonomicheskoe-sotrudnichestvo-v-ustanovlenii-mira-v-afganistanehtt://stat.uz/ru дастрасӣ23/11/2021

ТАҲАВВУЛИ МУНОСИБАТҲОИ ГУМАНИТАРӢ-ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ӮЗБЕКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН (2014-2016)

Ҷумҳурии Ӯзбекистон яке аз ҳамсояҳои наздик ва ҳаммарзи Афғонистон дар муносибат боин кишвар сиёсати мушаххаси худро дорад. Идомаи ҷанг дар муддати даҳсолаҳои охир монеъаи ҷиддӣ барои барқарор ва пешравии иқтисодӣ дар Афғонистон гардидааст. Новобаста аз ин мушкилиҳо, Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар ҳама ҳолат бо Ҳукумати Афғонистон тавонист муносибатҳои созгор ва фоидаовар барои ҳар ду ҷонибро барпо намояд.

Ҳадафи мақола: *Вобастагии шадиди транзитии Афғонистон ва Осиёи Марказӣ аз ҳамдигар, эҳтиёҷи онҳо ба истифодаи манъбаҳои табиӣ боис гардидааст, ки умуман, вазъият ва сарнавишти*

иқтисодии ин кишварҳоро бо ҳам вобаста ва таъсирпазир гардонад.

Натиҷаи таҳқиқот: *Муносибатҳои тиҷоратии дуҷонибаи Ӯзбекистону Афғонистон барои рушди иқтисодиёт дар ноҳияҳои шимолии Афғонистон таъсири назаррас расонидааст. Инчунин, сармоягузорӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ аз ҷониби Ӯзбекистон яке аз омилҳои муҳими пешгирӣ аз ҷалби ҷавонон ба гурӯҳҳои ифродгаро мебошад.*

Калидвожаҳо; *Осиёи Марказӣ, Ӯзбекистон, Афғонистон, лоиҳаҳо, имтиёзҳо, иқтисод, нақлиёт, сармоягузорон, «Толибон», роҳи оҳан, марз.*

РАЗВИТИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН С ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ АФГАНИСТАН В ГУМАНИТАРНОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ (2014-2016)

Республика Узбекистан является одной из близких соседей Афганистана, который имеет свою особую политику в отношении этого государства. Продолжение войны в последние десятилетия является серьёзной проблемой для развития и восстановления экономики Афганистана. Несмотря на эти трудности, Республика Узбекистан всегда создавала хорошую атмосферу для сотрудничества с Афганистаном.

Цель статьи*. Транзитная Зависимость Афганистана и Центральной Азии, совместное использование природных ресурсов приводил к тому, что их экономика зависит друг от друга.*

По результатам исследования *выявлено, что двухсторонние экономические отношения Узбекистана и Афганистана содействовали особенно на развитие северных районов Афганистана. А также, инвестиции и организация рабочих мест со стороны Узбекистана является одиной из важных элементов предотвращения молодёжи из радикальных групп.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, Узбекистан, Афганистан, транспорт, инвестиции, экономика, проекты, Талибан, железнодорожная дорога, граница.*

THE EVOLUTION OF REPUBLIC OF UZBEKISTAN'S FOREIGN POLICY TOWARDS THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN IN THE HUMANITARIAN AND ECONOMIC FIELDS (2014-2016)

The Republic of Uzbekistan is one of Afghanistan's closest neighbors and pursues a special policy towards this state. The decades-long war has been a serious problem for the development and recovery of Afghanistan's economy. Despite these difficulties, Uzbekistan has always maintained a positive atmosphere for cooperation with Afghanistan.

Purpose of the article *The transit dependency of Afghanistan and Central Asia and the joint use of natural resources has created a situation of economic interdependence.*

According to the results of the study *Bilateral economic relations between Uzbekistan and Afghanistan have especially facilitated the development of the northern regions of Afghanistan. In addition, investment and availability of jobs brought about by Uzbekistan companies is one of the important factors preventing many Afghan youth from joining radical movements.*

Key words: *Central Asia, Uzbekistan, Afganistan, projects, economy, trasport, investment, customs, railway, Taliban, borders.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Исматова Назрби Шириншоевна – *Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ ДДМТ, Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Рӯдакӣ, 121. Телефон: (+992) 900108975*

Сведения об авторе:

Исматова Назрби Шириншоевна – *Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, соискатель кафедры международных отношений ТНУ. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 121. Телефон: (+992) 900108975*

About the author:

Ismatova Nazrbi. Shirinshoevna – *Tajik state pedagogical University named after. S. Aini, candidate of the Department of international relations, TNU. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street, 121. Phone: 900108975*

ТДУ 9(575.32)
ТКБ 63.3 (2 тоҷикӣ)
Д-23

ДАРАҶАИ ИНЪИКОСИ ҲАЁТИ АНЪАНАВИИ АҲОЛИИ ПОМИР ДАР АСАРҲОИ МУҲАҚҚИҚОНИ РУС ДАР АСРИ XIX

Дарвозиева Х.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Сарсухан. Асри XIX дар таърихи Осиёи Миёна паи худро бо масъалаи рақобати Россия ва Англия дар ин минтақа гузошт, ки дар рафти он омӯзиши илмии Помир низ сар мешаад. Аз он ҷумла дар омӯзиши ҳаёти анъанавии мардуми минтақа олимони рус саҳм гузоштанд. Масъалаи таҳқиқи саҳми олимони рус дар омӯзиши Помир дар замони Шӯравӣ ба таври васеъ сар шуда, оид ба он як қатор олимони соҳа, аз қабили Б. Искандаров, Н. Акрамов, О. Бокқиев, Ҳ. Пирумшоев, Н. Давлатбеков ва дигарон асарҳои муҳимро аз нашр баровардаанд. Новобаста ба ин, масъалаи мазкур ҳоло ҳам мубрамияти худро аз даст надодааст. Дар давраи истиқлолият низ як қатор олимони соҳа оид ба масъалаи мазкур таҳқиқоти назаррасро анҷом додаанд.

Дар рафти навиштани мақолаи мазкур ба сифати заминаи назариявӣ асарҳо ва усулҳои истифодабурдаи олимони тоҷик, аз қабили Б. Искандаров, О. Боқиев, Ҳ. Пирумшоев, Н. Давлатбеков ва ғайра истифода гардиданд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он мумкин дар рафти омӯзиши ҳаёти анъанавии тоҷикони Бадахшон мавриди истифода қарор гирад.

Қисми асосӣ. 6-уми августи соли 1845 дар Россия – Ҷамъияти географии рус таъсис дода шуд, ки он дар омӯзиши Помир нақши асосиро иҷро карда буд. Пас аз 3 соли таъсисёбии он мақолаи маҳаққиқ П. С. Савелев «Осиёи Миёна» аз нашр баромад, ки дар он муаллиф омӯзиши илмии Помирро ба миён мегузорад. Соли 1851 бошад П. Ф. Самарин дар асоси маводи дастраснамуда «Очерки Бадахшон»-ро менависад [8, с.189].

Дар давраи мазкур мақоми махсусро дар омӯзиши Помир географи рус Н. А. Свертсов ишғол менамояд, ки дар вақти сафарҳояш ба минтақа муайян мекунад, ки вожаи «Помир» решаи ориёӣ дорад. Барои тақвият бахшидани фикри худ ӯ менависад, ки дар ин ҷо ҳоло ҳам тоҷикони кӯҳистон ба сар мебаранд, ки мо метавонем истифодабарии зиндаи вожаи Помирро дар забонҳои қадимаашон пайдо намоем [6, с. 39-40].

Соли 1882 тавассути Балҷувон табиб ва набототшиноси рус А. Э. Регел ва топограф П. Е. Косяков ба Помир сафарбар шуданд. П. Е. Косяков бемор шуда, дар водии Ванҷ аз роҳи сафар бармегардад. А. Э. Регел бошад сафарро идома медиҳад ва чун аввалин тадқиқотчии рус бори нахуст ба Рушон ва Шуғнон мерасад [9, с. 193]. А. Э. Регел ба ҳаёти анъанавии сокинони минтақа таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, мухтасаран дар бораи язғуломиҳо ва шуғниониҳо маълумот дода, муайян менамояд, ки онҳо расму русум ва забонҳои қадимаи тоҷикиро нигоҳ доштаанд.

Дар ин давра оид ба этнографияи дарвозиҳо Г. А. Арандаренко асари худро менависад. Ӯ муайян менамояд, ки кӯҳистониҳо аз исломро пайравӣ намуда, аммо ифротгароӣ дар ҷомеаи онҳо умуман дида намешавад, ҳоло он ки дар байни сокинони водиҳо ин хусусиятҳо бараъло дида мешавад. Дар асарҳои ӯ оид ба андоз ва намудҳои он, намуди антропологӣ ва лаҳҷаҳои мардуми Дарвоз, Ванҷ ва Язгулём маълумот дода мешавад. Г. Арандаренкоро масъалаи заминкорию заминдории дарвозиҳо ба худ ҷалб намуда, мазкур инчунин оид ба савдо ва мақоми он дар ҳаёти мардуми Дарвоз низ маълумот медиҳад. Хулоса дар асарҳои Г. А. Арандаренко оид ба Дарвоз маълумоти муфассал оварда шудааст.

Ибтидои солҳои 80-ум тавассути Помир ба Шуғнон, Рушон ва Вахон экспедитсияи капитан Путята омада мерасад. Путята ва Бендерский ба омӯзиши Вахон ва Д. Л. Иванов бошад ба таҳқиқи болооби Шуғнон ва Рушон машғул мешаванд. Дар натиҷаи фаъолияти ин экспедитсия оид ба тарзи зисти тоҷикони Помир маводе ҷамъоварӣ карда шуд, ки то ҳозир ҳам қимати илмии худро гум накардааст.

Д. Л. Иванов муайян мекунад, ки дар Помир намояндагони ду нажод: ориёӣ – тоҷикон ва муғулӣ – қирғизҳо зиндагӣ мекунанд. Ӯ қайд менамояд, ки дар вақти вохӯрӣ бо тоҷикони Помир ҳис мекунед, ки дар пеши шумо намояндаи тозатарини нажоди ориёӣ намудор мешавад, ки ба фарҳанг бисёр дилбастагӣ дорад [6, с. 48].

Ӯ ҷамъияти кӯҳистониёнро бо диққат мушоҳида намуда, менависад, ки дар ин гӯшаи дури ҷаҳони ислом занҳо комилан озод буда, фаранҷӣ намепӯшанд. Инчунин ӯ менависад, ки мақоми зан дар ҷамъияти тоҷикони Помир баланд буда, дар тақсимоти меҳнатӣ низ ба он эътибор дода мешавад. Дар байни қирғизҳо бошад баръакс, зан аз рӯзи таваллуд то мурдан ба меҳнати вазнин

машғул буда, аз ин ранҷи зиёд мекашад [6, с. 48].

Идҳо ва маросимҳои хурсандии кӯҳистониён низ аз мадди ин сайёҳ дур намондаанд. Ӯ қайд менамояд, ки тоҷикон идҳои зиёдро ҷашнӣ доранд.

Ин олими нуқтасанҷро сурудҳо ва оҳангҳои рушониён ба худ бисёр ҷалб карда, ӯ оҳанги онҳоро ба серенадаҳои италянӣ монанд донистааст. Чун олими мазкур аз Рушон ва Шуғнон дидан карда буд, забонҳои рушонӣ ва шуғниниро низ таҳқиқ намуда, ба хулосае омадааст, ки ин забонҳои қадимаи тоҷикон буда, чӣ хеле, ки забони русӣ аз малорусӣ (украинӣ) фарқ дорад ҳамин тариқ онҳо аз форсии тоҷикии ҳозира фарқ доранд. Калимаҳои тозаи ин ду забон бошад аз ҷиҳати сохти худ ба калимаҳои русӣ, англисӣ, италянӣ ва ғайра монанд мебошанд [4, с. 155; 6, с. 49].

Чуноне ки мо қайд кардем дар ин вақт Путята тадқиқоти худро дар дигар минтақаи Помир идома медод. Ӯ сараввал оид ба тоҷикони сарикулӣ мавод ҷамъ намуда, маълумоти нодирро пешкаши ҳаводорони мардумшиносии Помир менамояд. Сонӣ муаллиф оид ба этнографияи Вахон муфассал маълумот медиҳад. Путята менависад, ки дар Вахон замин ниҳоят ҳосилхез аст, киштукор аз апрел оғоз меёбад ва ҳосилғундорӣ дар моҳи август шурӯъ мешавад. Тоҷикони Вахон гандум, чошч, лашак, мош, раванд ва ғайраро мекоранд [6, с. 54].

Тибқи мушоҳидаи ӯ олоти заминдорӣ аз омочи содда иборат буда, барои дарав доси маҳаллӣ истифода бурда мешавад. Заминро занҳо тоза мекунанд, онҳо инчунин тамоми корҳои хонаро иҷро мекунанд. Мардҳо бошанд ба шикор ва чарондани ҳайвонот машғул мебошанд. Ҳайвонҳои хонагӣ аз қутос (бо забони рушонӣ *хаҳгов*. – Д. Ҳ.), гов, гӯсфандон, асп ва хар иборат мебошад. Андозаи ҳайвони калони шохдор хеле бузург буда, гӯсфандон зоти майда доранд, аммо думбаашон калон ва барои матоъбофӣ пашми нағз медиҳанд. Путята қайд менамояд, ки аз рӯи намуди зоҳирии худ тоҷикони вахонӣ ба тоҷикони сарикулӣ монанд мебошанд. Гарчанде онҳо забони алоҳидаи худро доранд ҳам, аммо дар баробари ин бо забони форсӣ хуб балад мебошанд. Аз ҷиҳати антропологӣ мардуми Вахон ниҳоят зебо мебошанд. Мардон дар сар тоқӣ мемонанд, занҳо бошад аз болои тоқӣ рӯймол мемонанд. Мардуми ин ҷойҳо либоси махсуси ба маҳал хосро мепӯшанд, ки худашон тайёр мекунанд. Ба хулосаи Путята мардуми Вахон аз ҷиҳати синну сол ҳамдигарро бисёр олӣ эҳтиром менамоянд. Дар вақти вохӯрӣ хурдсолон дасти аз худ калонсолро гирифта мебӯсанд [6].

Дар бораи ҳаёти анъанавии сокинони Помир маводи зиёд дар асарҳои полковник Б. Л. Громбчевский низ ҷой доранд. Ӯ ба мардуми Дарвоз таваҷҷӯҳ намуда, қайд менамояд, ки онҳо ориёӣ буда, симоашон ниҳоят зебо мебошад. Мазкур инчунин оид ба хонаҳои дуошёнаи Дарвоз маълумот додааст. Тарзи либоси мардуми Дарвозро низ муаллиф нишон додааст, ки аз либосҳои дигар тоҷикони Бадахшон фарқияти ҷиддӣ надоранд. Тибқи мушоҳидаи ӯ дарвозиҳо тобистон бо як куртаи сафед мегарданд, дар по чоруқ, дар сар токии сурх ё сала мебанданд. Занҳо низ мисли занҳои Рушон, Шуғнон ва Вахон озод буда, дар ҷамъият рӯи худро пинҳон намедоранд [1].

Инчунин маводҳои ҷолиби диққатро Громбчевский оид ба мардуми Ванҷ ва Язгулём ҷамъоварӣ намудааст. Аз ҷумла ӯ оид ба коркарди оҳан дар Ванҷ маълумот додааст [1].

Оид ба этнографияи Рушон бошад маводи ҷамъкардаи капитан С. П. Ванновский қимати аввалиндараҷа доранд. Ӯ соли 1893 ба Рушону Дарвоз сафарбар мешавад ва оид ба таасуроти сафараш ҳисоботи муфассалро нашр менамояд. Ӯ низ зикр кардааст, ки дар Рушон – намояндагони аҳолии таҳҷоии Осиёи Миёна тоҷикон зиндагӣ карда, пайрави мазҳаби ҳазрати Алӣ мебошанд ва барои ҳамин худро тоҷикони пайрави Алӣ меноманд [6, с. 69].

Тибқи мушоҳидаи ӯ мардуми Рушон бо як лаҳҷаи забони форсӣ (забони рушонӣ) ҳарф мезананд. Ванновский оид ба мавҷуд будани мактабҳо низ дар Рушон маълумот додааст [5].

Аз мадди назари ӯ намуд ва тарзи либосҳои рушониён низ дур намондааст. Ӯ баён доштааст, ки рушонӣ куртаро мепӯшад, дар сар тоқӣ, болои курта гилими пашмин пушида, зимистон пӯстинро ба бар менамояд. Ба ғайр аз тоқӣ дар сар ягон чиз намепӯшад. Либосҳои занона низ қариб ҳамин хел буда, танҳо ба ҷои гилими кушода, занҳо куртаҳои дароз мепӯшанд.

Муҳаққиқ менигорад, ки аз рӯи характер рушонӣ софдил, адолатпарвар, поквиҷдон ва меҳнатдӯст мебошад, занҳои Рушон бо ахлоқи бисёр намунавии худ аз дигарон фарқ мекунанд [5; 6, с. 72]. Ин сайёҳро ҳунари волои санъати мусиқии рушониён низ бетараф нагузоштааст. Ба қавли ӯ рушониён дилхушии худро тавассути рақсу мусиқӣ ва гӯштингирӣ паси сар менамоянд.

Дар бораи хоҷагидории мардуми Рушон муаллиф менависад, ки онҳо низ мисли дигар тоҷикони Помир бо кишоварзӣ, боғдорӣ ва чорводорӣ машғул мебошанд. Тамоми таъминоти хонаводаро истеҳсолоти худӣ таъмин мекунад. Рушониҳо худашон либос ва дигар намуди барои зиндагӣ заруриро тайёр менамоянд.

Дар охири асри XIX дар омӯзиши этнографияи Бадахшон нақши А. Г. Серебренников хеле калон аст. Ӯ дар якчанд асараш тамоми паҳлӯҳои ҳаёти кӯҳистониёнро ҷой додаст. Ӯ аз нуқтаи антропологӣ хулоса мебарорад, ки дар хуни тоҷикони Помир умуман унсурҳои турию муғулӣ ҷой надорад [6, с. 77]. Онҳо ниҳоят зебо ва заҳматкаш мебошанд. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки тамоми заминҳои корами тоҷикон обӣ буда, аз пору ҳамчун неру барои ҳосилхезӣ истифода менамоянд.

Тавассути омочи чӯбин бо ҷуфти барзагов заминро шудгор намуда, барои дарави ҳосил досро истифода менамоянд ва кишоварзони соҳили дарёи Панҷ ҳосили хуб ба даст меоваранд. Ӯ инчунин оид ба ченакҳои вазни кӯҳистониён низ маълумот медиҳад.

Дар асарҳои ӯ оид ба боғдорию чорводории тоҷикони Помир ҳам маводи зиёд гирд оварда шудааст. Мазкур зикр кардааст, ки дар Помир ҳунари матоъбофӣ, кулолгарӣ, коркарди пӯст ва боруттайёркунӣ рушд ёфтааст.

Мисли дигар олимони рус ӯ низ зикр намудааст, ки ба ҳунари кулолгарӣ бисёртар занҳо машғул мебошанд ва ҳунари волои онҳоро ниҳоят қадр мекунад.

Фарҳанги маънавии кӯҳистониёнро қайд карда менависад, ки кӯдакон ба таҳсил аз синни 8-12 солагӣ фаро гирифта мешаванд ва синни никоҳӣ аз 15 солагӣ муқаррар шудааст, дар баробари ин занҳо узви комилҳуқуқи оила ҳисоб мешаванд. Либос ва пойафзоли тоҷикони кӯҳистонро низ ӯ иньикос намудааст. Ӯ сохти хонаҳои Бадахшонро ба қалам додааст.

А. Г. Серебреников дар омӯзиши мусиқии мардуми Помир низ саҳм дорад. Ӯ менависад, ки кӯҳистониён ҳаёти худро бо мусиқӣ ва суруду рақс дилпазир менамоянд. Баҳона барои ин тӯй ва рӯзҳои ид мегарданд.

Ӯ ҳам мисли Путята қайд менамояд, ки дар вақти вохӯрӣ бо ҳамдигар хурдсолон дасти калонро гирифта, бӯса мекунанд, ки ин аз ҳурмат кардани калонсолон шаҳодат медиҳад. А. Г. Серебренников муфассал оид ба масъалаҳои эътиқоди мардуми Помир маълумот додааст, ки мақоми руҳониёнро дар ҷамъият қадрдонӣ намудааст. Ахлоқи тоҷикони Помирро ниҳоят олидараҷа баён намуда, менигорад, ки дар ин ҷо ҷиноятҳои ба монанди куштор, дуздӣ, мақсаднок набуда, тасоддуфан ба миён меоянд ва ҷазо барои он хеле сахт таъин карда мешавад, хиёнати зану шавҳар ба ҳамдигар ба назар дида намерасад ва наслкушӣ бошад умуман ба мардум маълум нест, ҳатто калонсолон ҳам оид ба он тасаввурот надоранд. Дар масъалаи нӯшидани шароб ӯ мегӯяд, ки дар байни мардуми Помир он мушоҳида намешавад [6, с. 82].

Тобистони соли 1898 ба Помир эъзомия дар ҳайати А. Бобринской, Н.Богоявленский, А.А. Семёнов фиристонда шуда, дар натиҷаи ин экспедитсия оид ба намуди гулдузӣ ва ҷуроббофии тоҷикони кӯҳистон, оид ба ҳунари оҳангарии ин минтақа маълумот медиҳанд.

Баъзе маводҳо оид ба этнографияи Дарвоз дар асарҳои Липский ҷой дода шудааст. Ӯ тозагии кӯҳистониёнро ҳамду сано гуфта, дар қиёс бо дигар қисматҳои Осиёи Миёна онро болотар гузоштааст. Мазкур инчунин оид ба зироаткорӣ ва асосан намудҳои растаниҳои киштбоб, ки дарвозиҳо мекоранд маълумот оварда, аз инъикоси дигар паҳлуҳои мардумшиносии Бадахшон худдорӣ кардааст [6, с.91].

Хулоса, ҳамин тариқ, асри XIX дар таърихи Осиёи Миёна паи худро бо масъалаи рақобати Россия ва Англия дар ин минтақа гузошт, ки дар рафти он омӯзиши илмии Помир низ сар шуд. Аз ҷумла дар омӯзиши ҳаёти анъанавии мардуми минтақа олимони рус саҳм гузоштанд. Мутахассисони тоинқилобии рус ба омӯзиши мақсадноки минтақа шурӯъ намуда, маводи гаронбаҳоро барои доираҳои илмии Россия ва ҷаҳон ҷамъоварӣ кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Акрамов Н. М. Вопросы истории археологии и этнографии народов Памира и Припамирья в трудах / Б. Л. Громбчевского. - Душанбе, 1974. – 131 с.
2. Бобринской А. А. Орнамент горных таджиков Дарваза (Нагорная Бухара). / А. А. Бобринской - М., 1900. – 60 с.
3. Богоявленский Н. В. В верховьях р. Аму - Дарьи (Долины р. Хингоу и Ванджа) // Землевладение. Книга I – II. СПб., 1901. С. 1 – 26.
4. Иванов Д. Л. Путешествие на Памир // Известия Императорского Русского географического общества. Т. XX. СПб., 1884. С. 209 – 252.
5. Ванновский. Извлечение из отчёта капитана Ванновского о поездке в Рушане и Дарвазе // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. Выпуск LVI. СПб., 1894. С. 73 – 125.
6. Сайнаков С. П. Вклад дореволюционных русских исследователей в изучении этнографии Горного Бадахшана (Памира). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Душанбе, 2015. – 206 с.
7. Таджикистан в трудах дореволюционных русских исследователей (вторая половина XIX – начало XX в.). Душанбе, 1990. – 304 с.

УРОВЕНЬ ОТРАЖЕНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ПАМИРА В ТРУДАХ РУССКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ XIX ВЕКА

В данной статье автор рассматривает основные вопросы традиционной жизни таджиков Памира в трудах русских дореволюционных исследователей. Вклад российских ученых в изучение традиционного быта таджиков Бадахшана огромен. Благодаря их усилиям, в короткие сроки научному сообществу стали доступны многие научные материалы о традиционной жизни таджиков Бадахшана. Российские исследователи установили, что жители Памира сохранили древние таджикские обычаи и языки. Русские дореволюционные ученые целенаправленно изучали и

писали о быте народа, культуре, обычаях и традициях.

Цель статьи: *исследование проблем и роль русских дореволюционных исследователей в изучении традиционной жизни таджиков Памира.*

По результатам исследования *выявлено, что русские дореволюционные исследователи внесли огромный вклад в изучение традиционного быта таджиков Бадахшана, они целенаправленно изучали и писали о быте народа, культуре, обычаях и традициях.*

Ключевые слова: *Памир, ученые, культура, обычаи, традиции, справедливость, честность, наука, исследования.*

REFLECTION LEVEL OF TRADITIONAL LIFE POPULATION OF PAMIR IN THE WORKS OF RUSSIAN RESEARCHERS OF THE XIX CENTURY

In this article, the author considers the level of reflection of the traditional life of the Pamir Tajiks in the works of Russian pre-revolutionary researchers. The contribution of Russian scientists to the study of the traditional life of the Tajiks of Badakhshan is enormous. Thanks to their efforts, many scientific materials about the traditional life of the Tajiks of Badakhshan became available to the scientific community in a short time. Russian researchers have established that the inhabitants of the Pamirs have preserved ancient Tajik customs and languages. Russian pre-revolutionary scientists purposefully studied and wrote about the life of the people, culture, customs and traditions.

The purpose of the article: *to study the role of Russian pre-revolutionary researchers in the study of the traditional life of the Pamir Tajiks.*

According to the results *of the study, it was revealed that Russian pre-revolutionary researchers made a huge contribution to the study of the traditional life of the Tajiks of Badakhshan, they purposefully studied and wrote about the life of the people, culture, customs and traditions.*

Key words: *Pamir, scientists, culture, customs, traditions, justice, honesty, science, research.*

Сведения об авторе:

Дарвозиева Ханифа *- соискатель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел .: (+992) 938061993*

About the author:

Darvozieva Hanifa *- Applicant for the Department of General History and International Relations of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 938061993.*

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПЕРВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕАТРОВ В Г. ДУШАНБЕ В 1929-1941 гг.

Исломов Ф.Ш.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни.

Введение.Одной из важнейших видов культуры являлся театр. По праву можно считать, что именно театр является одним из древнейших оплотов человеческой культуры и неотделимой частью развитого общества.

Для изучения истории образования и развития первых профессиональных театров в городе Душанбе и в целом в Таджикистане свой огромный вклад внес отечественный исследователь доктор искусствоведения, профессор, заслуженный деятель искусств Республики Таджикистан Н. Нурджанов. В трудах названного автора прослеживается не только формирование первых профессиональных театров в городе, а также история традиционно-народного театра. В своем труде «Традиционный театр таджиков» [7, с.357] Н. Нурджанов прежде всего опираясь на письменные источники и архивные материалы доказал, что у таджиков испокон веков существовал традиционный театр. Кроме выше сказанного в других фундаментальных работ автора прослеживается история развития театрального искусства в Республике в Советский период.

Основная часть. Становление и развитие первых профессиональных театров в г. Душанбе было образовано после образование Таджикской ССР так, как нам известно, что до установления и упрочнения Советской власти на территории нынешнего Таджикистана не существовали профессиональные театры. Таджикский профессиональный театр становился и вырос в период Таджикской ССР, во многом благодаря деятельности первых профессиональных представителей данного искусства. Важно отметить, что довоенные годы на территории Таджикской ССР, а именно в г. Душанбе были образованы первые профессиональные театры.

Несмотря на отсутствие профессиональных театров до 7 ноября 1929 г. на территории нынешнего Таджикистана как отметил, Н. Нурджанов первичные элементы театра наблюдаются в старинных обрядах и древних обличиях, праздниках, играх и плясках таджикского народа [7, с.10].

Из выше изложенного следует подытожить, что таджикский народный театр имеет многовековую историю и традицию. В дореволюционном периоде в Восточной Бухаре, несмотря на отсутствие профессиональных театров, существовали, традиционные театры. Свои представление артисты народного театра разыгрывали главным образом на новогодних праздниках и больших гуляньях, а также на больших свадьбах и семейных торжествах [8, с. 17]. Важно отметить, что в этом периоде существовали целый ряд народных-развлечений которые проводились в основном в весенний период времени года. Они были связаны непосредственно, с таджикскими народными праздниками, такие как; нарвуз, мехргон, сада [9, с.25-26].

Также, важно отметить, что на территории дореволюционного Таджикистана один из популярных видов народного театра являлся кукольный театр. Как пишет Н. Нурджанов, к сожалению, время зарождение кукольного театра на сегодняшний день трудно определить. Свои представление кукольные театры также разыгрывали в народных гуляниях и новогодних праздниках.

Следует отметить, что труппа кукольного театра состояла из несколько человек, барабанщика, трубача, кукольника, игрока камнями и дойриста [12, с.35].

Таким образом, во второй половине 20-х гг. прошлого столетия были образованы кружки художественной самодеятельности которые можно считать, основой будущего таджикского профессионального театра. В 1927 г. в Душанбе по инициативе писателя Х. Каримова был создан музыкально-драматический кружок художественной самодеятельности [15, с. 30]. Он выступал с концертными программами и маленькими пьесами перед бойцами красной армии и местным населением. Непосредственным влиянием этого кружка в начале 1928 года создается национальный кружок художественной самодеятельности при совпартшколе (школа для подготовки партийных и советских работников). Помимо слушателей партийной школы, в нем участвовали учащиеся педагогического техникума и несколько демобилизованных красноармейцев — всего около 20 человек. Кроме концертных номеров, кружок поставил в течение 1928—1929 годов. Кружковцы выступали перед рабочими хлопкоочистительного завода, красноармейцами таджикского батальона, перед учащимися курсов выдвиженцев и в Доме дехканина перед населением города [16, с. 152].

В 1927 году имелся единственный кружок художественной самодеятельности, а через 7 лет, по инициативе городской комсомольской организации, в Душанбе, рабочая и учащаяся молодежь провела первый общегородской смотр «художественно-самодеятельных искусств». Профессиональные артисты активно участвовали в подготовке к смотру: руководили кружками, проводили консультации и помогали в оформлении декораций. На городском смотре, проходившем в помещении театра имени Лахути, участвовало более 200 человек, продемонстрировавших свое драматическое, вокальное и музыкальное искусство. Самодеятельные кружки заложили фундамент для дальнейшего образования первого профессионального таджикского театра. Следует подчеркнуть, что они вырастили первых кадров, актеров, таких как; Г. Бакаева, С. Туйбаева, Л. Латипова, Ф. Исматова, У Салимова, М. Холматова, Т. Таджибаева и др. [17, с.161] которые внесли огромный вклад в развитие театрального искусства в Советском Таджикистане.

Для организации первого профессионального театра в г. Душанбе был приглашен из Государственного узбекского театра им. Хамзы, таджик- Х. Махмудов окончивший в 1927 г. в Москве узбекскую театральную студию при Бухарском доме просвещения. Труппа была оформлена в 1929 г. Первоначально в него вошли 7 человек; два актера, две актрисы, два музыканта и режиссер организатор театра Х. Махмудов, он же был директором. [8, с.17]. В труппе участвовали также участники нескольких самодеятельных театральных кружков. До образования Государственного театра им. Лахути, коллектив под руководством Х. Махмудова поставили несколько пьес таджикских авторов, в число которых вошли: «Ишан-Обманщик», «Новая жизнь» Т. Самади, «Навруз и Гульчехра» А. Аминхзода, «Последний тиран» М. Юсуфбекова в которых отчетливо прослеживается трудная и бедная жизнь таджикского народа в дореволюционный период. Следует отметить, что выше упомянутые театральные спектакли имели агитационно-пропагандистский характер, идеи новой жизни и театральные постановление в основном были посвящены таким темами как; борьба угнетённых народов Средней Азии против старого режима, установление и упрочение Советской власти [8, с.36].

Первый таджикский профессиональный театр — драматический театр имени Лахути — образовался на базе Дома дехканина, здесь, где еще в 1927 году выступал с пением таджикских песен гафиз Гулям-Риза-Бахор. [10, с. 5-6; 6, с. 200]. В 1928 году Главполитпросвет (Главный политико-просветительный комитет) Наркомата просвещении зачислил Бахора в штат Дома дехканина. С 1928 года здесь началась регулярная демонстрация кинофильмов. Перед началом сеансов Гулям-Риза-Бахор и его товарищи исполняли песни и танцы. Фактически Бахор и явился первым профессиональным артистом Таджикистана [16, с.153].

Первый таджикский профессиональный театр, Таджикский академический театр имени А.

Лахути, было образовано 7 ноября 1929 года в г. Душанбе. В тот же день состоялось первое представление Таджикского государственного театра. Своего помещения театр еще не имел, и поэтому ему предоставили для выступлений здание Дома дехканина со зрительным залом, рассчитанным - на 470 мест.

Как отмечено выше, для развития театрального искусства внес свой весомый вклад режиссер Х. Махмудов, возглавивший молодой творческий коллектив. Небольшие пьески для театра писал местный драматург-любитель, комиссар Таджикского горнострелкового батальона Юсуфбеков. Основная трудность в деятельности и развитие театрального искусства в эти годы заключалось в нехватке артистов и по этой причине играть приходилось людям, до этого совершенно незнакомым со сценой. Ныне народный артист Таджикской ССР А. Бурханов, работавший в тот период в аппарате Народного комиссариата просвещения, пришел в коллектив театра только из-за острой нужды в артистических кадрах [16, с. 154].

Другая проблема, которая сильно тормозила работу театра заключалась в отсутствии таджикского национального репертуара. Поэтому Главполитпросвет Таджикской ССР постановил срочно приступить к переводу на таджикский язык пьес на современную тематику, а также объявил конкурс на пьесу, построенную на местном материале.

31 января 1931 года, состоялась премьера первой в таджикском театре многоактной постановки, драмы узбекского драматурга К. Яшина «Два коммуниста». В пьесе разоблачалась антинародная, предательская сущность буржуазного национализма, показывалась его связь с контрреволюционными силами. Главную роль в пьесе играл М. Касымов, в последствие народный артист СССР.

В том же году театр обращается к русской советской драматургии. 28 марта состоялась премьера пьесы «Мятеж» Д. Фурманова и Н. О. Поливанова по материалам одноименного романа Д. Фурманова.

Премьера первой удачной написанной таджикской пьесы («Муборизa») «Борьба», состоялась в марте 1933 –посвященной борьбе за установление Советской власти. Автором пьесы являлся заведующий литературной частью и актер гостеатра А. Усманов, поставил пьесу режиссер С. Саидмурадов. Пьеса шла с 1933 по 1937 год и выдержала 73 представления. [16, с. 157-158].

Государственный театр им. А. Лахути актерский состав на 1929-1934 гг. [5, Л. 50].

Год	**Актеров**	**Музыкантов**
1929	7	3
1930	12	6
1931	31	12
1932	38	Нет данных
1933	41	Нет данных
1934	44	18

Также, следует отметить что, уже к началу 1936 г. театр имеет уже 20 актрис, 42 актеров и 13 музыкантов, из низ 37 таджикской национальности, 12 узбеков и 13 остальных национальностей. [5, Л. 50].

Работа театра характеризируется следующими показателями в 1931-1934 гг. [5, Л. 60].

Год	**Доход за год (руб.)**	**Посещаемость за год**	**Количество постановок**	**Средняя посещаемость**	**Средний сбор (руб.)**
1931	47.085	19.875	55	387	856
1932	68.469	16.800	62	273	1.073
1933	81.700	19.877	72	276	1.136
1934	134.600	25.300	132	335	1.023
1935	157.281	38.777	137	365	1.145

Данная статистика отчетливо показывает и рост посещаемости население из года в год и рост постановок театра в 30-е годы увеличивалась, что не могло не внести свой вклад в поднятие уровня культуры населения города в довоенные годы.

Таким образом, в 1935 г. кроме первого профессионального театра в городе Душанбе был создан Таджикский музыкальный театр, который в свою очередь впоследствии преобразованный в Таджикский театр оперы и балета (ныне Театр оперы и балета им. С. Айни). В 1937 г. в городе на базе Московской студии, руководимой А. Д. Диким, открылся Русский драматический театр [1, с.92]. Следует подчеркнуть, что выше упомянутые театры непосредственно сыграли громадную роль для образования новых профессиональных театров в городе.

Как нами было отмечено выше образовался в 1937 г. в столице Таджикистана Государственный русский драматический театр [15, с. 34]. В основном коллектив театра и составили выпускники Московского театра-студии в число которых вошли Н. Н. Волчков, Г. П. Менглет, Е. Д. Чистова, Г.Д. Степанова, В. Я. Ланге и другие. В довоенный период театр осуществил постановку нескольких

пьес знаменитого советского писателя А.Н. Островского такие как: «Волки и овцы», «Бесприданница», «Бедность не порок», «Женитьба Белугина», «Лес», «Без вины виноватые», а также пьес «На дне» М. Горького, «Разлом» Б. Лавренева, «Пограничники» В. Билль-Белоцерковского, «Земля» Н. Вирты и др. Кроме названых представлений в эти годы была показана зарубежная классика: «Ромео и Джульетта» В. Шекспира и «Похищение Елены» Вернейля [2, с. 731].

Первому национально таджикскому театру в июле 1933 г. было присвоено имя прославленного поэта А. Лахути [15, с. 34]. В 1939 г. театр праздновал свой десятилетний юбилей. По этому случаю ему было присвоено звание академического, а художественный руководитель театра Е. И. Мительман и композитор С. А. Баласанян были удостоены звания заслуженного деятеля искусств Таджикской ССР, актеры А. Бурханов и В. Зияев – звания заслуженного артиста республики. [4] .В 1939 г. театр поставил знаменитый спектакль «Шодмон» Дж. Икрами [11, с. 28] пьеса была посвящена современной жизни советского общества в 30- гг.

В 1938 г. в Душанбе был организован Республиканский театр кукол, с таджикской и русской секциями. С началом Великой Отечественной войны эти коллективы распались. Позже кукольный театр был организован в Чкаловске, (ныне г. Бустон) а затем и в Душанбе [1, с. 94].

Следует отметить, что важнейшую роль в развитие театрального искусства в республики в целом, и в городе частности сыграла создание таджикского театра оперы и балета. Указом Верховного Совета Таджикской ССР от 13 декабря 1940 г. таджикский музыкальный театр переименовался в Таджикский государственный театр оперы и балета [3, с. 350-351].

В годы Великой Отечественной войны театры столицы поставили спектакли по пьесам: Дж. Икрами и А. Файко «Сердце матери» (1942), [11, с. 26], «Дом Надира» (1943), [11, с. 28] пьесы С. Улугзаде «В огне» (1944), [8, с. 101] С. Баласаняна и З. Шахиди «Розия» (пьеса Е. Акубжанова и Н. Зелеранского, 1942), «Песня гнева» С. А. Баласаняна (1942), «Фронт» А. Корнейчука, «Нашествие» Л. Монова, «Надежда Дурова» К. Липскерова и А. Кочетова и др. [10, с. 40]. Следует отметить, что свою пьесу С. Улугзода написал по горячим следам войны, так как являлся непосредственным свидетелем тех событий и участником Великой Отечественной войны.

Несмотря на те трудные годы в республике (связанные с началом Великой Отечественной войны (1941 г.) не прекращалась работа по строительству здания театра Оперы и балета имени Садриддина Айни. Таким образом, 17 февраля 1942 г. было окончено строительства нового роскошного многоэтажного здания театра [14]. Первые спектакли на новом театре планировали поставить оперные сцены заслуженного культурного деятеля С. Балясаняна «Коваи оҳангар» «Кузнец Кова» [13], в опере С. Баласаняна было показано мужество и героизм Ковы и его сыновей против несправедливого и кровожадного правителя. Названная оперная сцена была необходима в те годы для поднятие, боевого духа Советского общества в годы Великой отечественной войны.

Заключение, в заключение следует отметить, что самодеятельные кружки заложили фундамент для дальнейшего образования первого профессионального таджикского театра. Образование первого профессионального театра в городе, в 1929 г., стал важным событием в республике в целом в г. Душанбе в частности. Таджикский драматический театр им. А. Лохути способствовал образованием других профессиональных театров в городе. Дружба и сотрудничества таджикских и русских артистов способствовала творческому росту отечественных артистов. Первые артисты театра в республики такие как: Г. Бакаева, С. Туйбаева, Л. Латипова, Ф. Исматова, У Салимова, М. Холматова, Т. Таджибаева и другие несомненно внесли огромный вклад в развитие театрального искусства в Таджикистане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Душанбе Энциклопедия. // Под. ред. Курбанова А. К. Душанбе. 2004.- 590. с.
2. История таджикского народа. Том V. / Под. ред. Р.М. Масова.– Душанбе, – 2001. – 829 с.
3. Из истории культурного строительства в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 1972. – Т.2. – 470 с.
4. Коммунист Таджикистана – 1940, 3 января.
5. Материалы к брошюры посвященной 15- литией годовщины Советской власти в Таджикской ССР. ЦГА.РТ. Ф.18. Оп. 1. Д. 1540. Л. 59.
6. Набиев В.М. Роль художественной интеллигенции Российской Федерации в становления развития таджикского профессионального театра и киноискусства (30-е – начало 40-х гг. XX вв.). // Вклад российской науки в изучения уникального историко-культурного и природного богатства Таджикистан. – Худжанд.- 2019. – 373 с.
7. Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков.- Т.1.- / Н. Нурджанов.- Душанбе, 2002.- 357 с.
8. Нурджанов Н. Таджикский театр / Н. Нурджанов.- М.: Искусства, 1968.- 259 с.
9. Нурджанов Н. Таджикский народный театр / Н. Нурджанов.- М., 1956.- 338 с.
10. Нурджанов Н. Ним асри пурсамар / Н. Нурджанов. - Душанбе: Ирфон, 1980.- 110 с.
11. Нурджанов Н. История таджикского советского театра (1941-1957 гг.) / Н. Нурджанов. – Душанбе: Дониш, 1990.- 408 с.

12. Расулов К. История культуры таджикского народа в первой четверти XX века: дисс. … на. соиск. учен. степ. док. ист. наук / К. Расулов.- Душанбе, 2010.- 41 с.
13. Тоҷикистони сурх – 1942, 18 февраля.
14. Тоҷикистони сурх – 1942, 19 февраля.
15. Усмонов А. Становление и развитие Таджикской Советской культуры (1917-1991 гг.): автореф. дисс. … на. соиск. учен. степ. док. ист. наук / А. Усмонов. – Душанбе, 2018. – 51 с.
16. Хасанов А. Душанбе – столица Таджикской ССР (исторический очерк) / А. Хасанов, А. Вишневский.- Душанбе: Таджикгосиздат, 1959.- 350с.
17. Шукуров М. История культурной жизни советского Таджикистана / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1970.- 493 с.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПЕРВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕАТРОВ В Г. ДУШАНБЕ В ПРЕДВОЕННЫЕ ГОДЫ (1929-1941)

В данной статье автор, прежде всего опираясь на труды известного отечественного исследователя Н. Нурджанова и другие научные труды посвященные данной теме, а также архивные источники исследует историю становления и развития первых профессиональных театров в городе Душанбе, а также роль самодеятельных художественных кружков и первых профессиональных театральных артистов в развитии театрального искусства в городе Душанбе и в Таджикской ССР в целом.

Ключевые слова: *Таджикистан, Советский Союз, Душанбе, Сталинабад, город, столица, Таджикский театр, артист, режиссер, развитие, искусство, культура, пьеса, спектакль.*

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE FIRST PROFESSIONAL THEATERS IN DUSHANBE IN THE PRE-WAR YEARS (1929-1941)

In this article, author, first of all, relying on the works of the famous folk art critic N. Nurjanov and other scientific works devoted to this topic, explores the history of the formation and development of the first professional theaters in the city of Dushanbe, as well as the role of amateur art circles and the first professional theater artists in the development of theatrical art in the city of Dushanbe in particular and in the Tajik SSR as a whole

Keywords*: Tajikistan, Soviet Union, Dushanbe, Stalinabad, city, capital, Tajik theater, artist, director, development, art, the culture, play.*

Сведения об авторе:

Исломов Фахриддин Шамсиддинович *- ассистент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. E-mail: fahriddinislomov195@gmail.com, Тел: (+992) 902103222.*

About the author:

Islomov Fakhriddin Shamsiddinovich *- teacher of the historical department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail: fahriddinislomov195@gmail.com. Phone: (+992) 902103222.*

ТДУ 9:801.311 (575.3 – 25)

АЗ ТАЪРИХИ ОМӮЗИШИ ТОПОНИМИКАИ ТАЪРИХӢ – ҶУҒРОФӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Сафаров С.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Сарсухан. Аксари топонимшиносони рус ва тоҷик бар он ақидаанд, ки давраи рушд ва ташаккули илми топонимика пас аз Инқилоби Октябр яъне ба давраи Ҳукумати Шуравӣ рост меояд. Дарвоқеъ миллати тоҷик то ташкилёбии Ҳукумати Шуравӣ мутахассиси соҳаи топонимика надошт. Пас аз он ки Тоҷикистон ба ҳайати Ҳукумати Шӯравӣ шомил гашт, олимони рус, махсусан топонимшиносон, ба инҷо омаданд ва якҷо бо олимони ҷавони тоҷикистонӣ кору фаъолияти худро роҷеъ ба топонимикаи тоҷик шурӯъ карданд. Қобил ба қайд аст, ки дар пешрафти илми топонимикаи ҳам рус ва ҳам тоҷик саҳми олимони даврони Шӯравӣ Э.М.Мурзаев, А.Л.Хромов, В.А.Жучкин, А.В.Суперанская хеле зиёд аст. Махсусан, топонимшинос А.Л.Хромов доир ба топонимикаи водии Яғноб, Болооби Зарафшон ва дигар минтақаҳои шимоли Тоҷикистони Шӯравӣ тадқиқотҳои илмӣ – топонимикӣ анҷом дода, роҷеъ ба ҳар як мавзеъҳои он маълумоти пурқиммати илмӣ додааст. Тадқиқотҳои бунёдии мазкур «Топонимияи суғдии Болооби Зарафшон», «Тадқиқи таърихӣ – забонии Яғноб ва Зарафшони Боло», «Очеркҳо оид ба топонимия ва микротопонимияи Тоҷикистон» ба ҳисоб меравад.

Қисмати асосӣ. Топонимика – аз калимаи юнонии топос – маҳал, макон, ҷой ва онийма ном гирифта шуда, як ҷузъи ономастика, ки таърихи шароити пайдоиш, инкишоф, маънову мундариҷа ва макони интишори номҳои географӣ (топонимҳо) – ро меомӯзад. Маҷмуи номҳои ҷуғрофии ин ё он маҳал топоними он мебошад[3, с.7].

Чӣ гунае ки аз сатрҳои боло маълум шуд топонимика илм дар бораи мавзеъ, ҷой ва ном гирифта шуда, як қисмати ономастика (яъне илм дар бораи номшиносӣ) мебошад. Маҳз ба воситаи илми топонимика мо метавонем таърихи пайдоиши номи маҳал, кӯча, шаҳр, ноҳия ва дигар минтақаи хешро омӯзем. Натанҳо омӯзиши номи маҳал, деҳа, шаҳр балки омӯзиши номҳои кӯҳҳо, баҳрҳо, дарёҳо, кӯлҳо, рӯдҳо ва амсоли инҳоро ба таври воқеӣ омӯзем.

Маврид ба зикр аст, ки топонимшиносон илми топонимикаро вобаста ба хусусияти объектҳо ба қисмҳо ҷудо карданд, ки ҳар кадом аз қисматҳои он як самти хосси омӯзиши худро дорад. Дар ин бора назар меафканем ба Энсиклопедияи советии тоҷик, ки чунин оварда шудааст:

«Барои ишораи номи маҳалҳои калон истилоҳи «Макротопоним» (макро - калон) барои номи маҳалҳои хурд «Микротопоним» (микро - хурд) –ро истифода мебаранд. Топонимика ба ҷузъҳои дигар гидронимика (илмест оид ба объектҳои табиӣ ва сунъии об), космонимика (илмест, ки оид ба номи ҷирмҳои осмонӣ), ойконимика (илмест, оид ба номи маҳалҳои аҳолинишин), оргонимика (илмест, оид ба номи унсурҳои релефи рӯйи замин), урбаномика (илмест, оид ба номи ҷузъҳои гуногуни шаҳр) ва ғайра тақсим мешавад» [9, с.384].

Аз навиштаҳои боло бар меояд, ки илми топонимика маҳдуд набуда, балки мавҷудоти васеъро дар бар мегирад. Махсусан, муҳаққиқон топонимикаро ба ду шохаи азим макротопонимия ва микротопонимия ҷудо кардаанд. Вобаста ба бузургии объектҳо, ду қабати асосии топонимҳо мавҷуданд:

1.Макротопонимия – номгӯи объектҳои бузурги табиӣ ё объектҳое, ки аз ҷониби инсоният сохта шудаанд, иттиҳодияҳои сиёсӣ – маъмурӣ ва ғ;

2.Микротопонимия – номҳои инфиродӣ кунонидашудаи объектҳои хурди ҷуғрофӣ, хусусиятҳои ландшафти маҳал (ҷангалзорҳо, даштҳо, майдонҳо ва ғайра) [4, с.7].

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки макротопонимия (макро - калон) номгӯи объектҳои бузурги ҷуғрофӣ ва сохтори онҳоро муттаҳид месозад. Инчунин, макротопонимия асосан омӯзиши номҳои шаҳрҳои бузургро дар асоси сарчашмаҳои муътамад муайян намуда, бори нахуст дар кадом сарчашмаи таърихӣ зикр шудани он, сабаби номгузорӣ ва дар равандҳои таърихӣ иваз шудани номро меомӯзад. Инчунин аз як забон ба забони дигар гузаштани он, маълумот медиҳад.

Микротопонимия (микро – хурд) бошад, асосан барои омӯзиши объектҳои хурд мебошад. Ба ақидаи топонимшиноси рус А.В. Суперанская микротопонимҳо – ин номҳои инфиродии мавзеъҳои табиатан ва ё ба таври сунъӣ ба вуҷуд омада, ки маъмулан аломат ва хусусиятҳои онҳоро инъикос менамоянд. Микротопонимҳо далели як забон ва маҳсули эҷодиёти як халқ аст. Табдили аҳолӣ метавонад ба табдили оммавии микротопонимҳо оварда расонад. Биноан, микротопонимҳо қисми нисбатан бештар дар ҳаракатбуда ва сайёри топонимҳоро ташкил медиҳанд [2, с.48].

Маврид ба зикр аст, ки илми топонимика бо илмҳои забоншиносӣ, таърих, этнография, антропология ва география алоқамандӣ дошта, бо ҳам тавъаманд.

Ба ақидаи олими шинохта, топонимшинос Хромов А.Л. илми топонимика ҷавон буда, нимаи дуюми асри XIX ба сафи илмҳо ворид шудааст [6, с.7].

Ҳаминтавр, оҳиста – оҳиста илми топонимика рушд карда, дар давраи ҳукумати Русияи подшоҳӣ низ таваҷҷӯҳи олимон барои омӯзиши илми ҷадид зиёд шудан гирифт. Натанҳо дар Русияи подшоҳӣ, балки дар дигар давлатҳои қитъаи Аврупо низ ба омӯзиши илми топонимика мароқ зоҳир мекарданд. Топонимшиноси маъруфи рус В.А.Жучкевич доир ба ташаккул ва паҳншавии илми топонимика дар давлатҳои қитъаи Аврупо менависад, ки аз охири асри XIX таваҷҷӯҳ ба топонимика вобаста ба талаботи грамматикаи амалӣ ва махсусан хариташиносӣ якбора зиёд шуд. Оид ба топонимия асарҳои махсус таълиф шуданд, ҷамъиятҳои омӯзиши номҳои ҷуғрофӣ, комиссияҳо ташкил шуданд. Масалан, дар ИМА Бюрои номҳои ҷуғрофӣ ҳанӯз соли 1890 таъсис дода шуд. Дар Англия бошад, соли 1923 [3, с.8].

Роҷеъ ба корҳои илмию тадқиқотӣ – топонимикии Русияи подшоҳӣ В.А.Жучкевич менависад, ки дар Русия тадқиқоти топонимикиро намояндагони илмҳои таърих, Ҷуғрофия ва филология анҷом медоданд. Дар қатори аввалин тадқиқотчиёни топонимикаи рус академик, А.М.Шегрен (1794 – 1855), муаррих ва этнографи маъруф Н.И.Надеждин (1804 – 1856) саҳми арзанда доранд. Соли 1847 дар назди Ҷамъияти ҷуғрофии Русия комиссияи махсусоид ба омӯзиши истилоҳоти ҷуғрофӣ таъсис дода шуд. Дар давоми солҳои 1850 – 1885 ҷамъияти «Луғати ҷуғрофӣ – статистикии Русия» – и панҷилдаи П.П.Семенов – Тян Шанскиро тайёр ва аз чоп бароварда [3, с.9].

Дар охири асри XIX фаъолияти пурсамари Ҷамъияти дӯстдорони забон ва адабиёти рус (1811 – 1930) буд, ки як зумра корҳои муҳимми илмӣ – тадқиқотӣ роҷеъ ба минтақаҳои гуногуни Русия анҷом дода шуданд. Аз ҷумла масъалаҳои зиёде перомуни топонимика ва мушкилотҳои ҷойдоштаи

он ҳаллу фасл карда шуд. Махсусан, дар топонимика саҳми академик В.В.Радлов (1837 – 1918), академик А.И.Соболевский (1856 – 1929) бараъло дида мешавад. Инчунин дар соли 1873 «Очеркҳои географияи таърихии рус» – и Н.П.Барасов нашр шуд, ки доир ба минтақаҳои ҷуғрофӣ – таърихии Русия маълумот медиҳад.

Мавриди ба зикр аст, ки топонимшиноси рус В.А.Жучкевич омӯзиши илми топонимикаро ба се давра тақсим кардааст. 1) солҳои 1917 – 1945 2), 1945 – 1964 3) марҳилаи ҳозира аз соли 1965 то имрӯз [3,10]. Дар давраи аввал асарҳои минтақавиро доир ба топонимика муайян карда, дар давраи дуюм бошад рушди асарҳои топонимикӣ ва дар давраи сеюм бошад марҳалаи ҳозира бо тадқиқоти пурсамартарин фарқ мекунад.

Тадқиқоти дигари А.Л.Хромов «Оид ба хусусиятҳои сохтории топонимияи эронӣ дар Мовароуннаҳри асрҳои IX – XII», ки ба омӯзиши топонимияи таърихии Осиёи Миёна бахшида шудааст, дар кори омӯзиш баррасии топонимияи таърихии ҳудуди ҷумҳурӣ низ аҳамияти зиёд дорад. Умуман аз ҷониби профессор А.Л.Хромов чунин корҳои муҳими илмӣ анҷом дода шудааст: «Оид ба масъалаи топонимияи Мастчоҳ», «Характеристикаи умумии забони топонимия ва микротопонимияи Яғноб», «Номҳои туркӣ дар микротопонимияи Яғноб», «Баъзе масъалаҳои тадқиқоти топонимии Тоҷикистон», «Тадқиқи таърихӣ – забони Яғноб ва Зарафшони Боло», «Забони Яғнобӣ», «Архаизмҳои яғнобӣ дар номҳои топонимӣ», «Макротопонимияи тоҷикии водии Зарафшони Боло», «Доир ба топонимияи арабӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна», «Топонимияи суғдии Болооби Зарафшон», «Очеркҳо оид ба топонимия ва микротопонимияи Тоҷикистон», «Оид ба хусусиятҳои сохтории топонимияи эронӣ дар Мовароуннаҳр дар давраи асрҳои IX – XII», «Топонимияи баромади русӣ дошта дар ҳудуди Тоҷикистон», «Оид ба масъалаи топонимияи Мастчоҳ», «Омӯзиши номҳои ҷуғрофии Тоҷикистон дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва хориҷа», «Микротопонимияи тоҷикии водии Зарафшони Боло ва Яғноб», «Ҳолат ва вазифаҳои тадқиқотҳои топонимӣ дар Тоҷикистон», «Микротопонимия ҳамчун сарчашмаи сохтани диалектологияи таърихии забонҳои бехат». Аз ҷумла, ӯ дар китоби худ «Чаҳордаҳ мақола» доир ба дастхатҳои кӯҳи Мӯғ чунин гуфтаат: «Дастхатҳое, ки аз кӯҳи Мӯғ ёфт шудаанд, манбаи аз ҳама нодири асри XIII номид. Зеро ки дар он зиёда аз 60 номгӯи топонимҳои минтақаи Суғд ва Истаравшан дарҷ ёфтаанд. Бартариаш дар он аст, ки номҳои ҷойҳои аҳолинишин ва вилоятҳо дарҷ гардидаанд» [5, с.102]. Дар баробари ин, дар тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси топонимикӣ саҳми бориз гузоштааст.

Мавриди ба зикр аст, ки профессор А.Л.Хромов «Авесто»– ро сарчашмаи асосӣ барои муайян кардани мавзеъҳои ҷуғрофии Осиёи Миёна ба қалам додааст. Чунончи дар китоби худ «Чаҳордаҳ мақола» менависад; «мо дар ихтиёри худ миқдори кофии маъхазҳое дорем, ки аз онҳо маводи топонимикии марбут ба давраҳои қадим ва асримиёнагии Осиёи Миёнаро гирифта метавонем. Қадимтарини онҳо «Авесто» маҷмӯаи матнҳои қадимии динӣ ва асотирии ғайриэронӣ аст, ки қадимтарин қисматҳои он ба қарнҳои VIII – VII тааллуқ доранд. Дар матни «Авесто» топография ва топонимикаи қадимии Осиёи Миёна ва як қатор ноҳияҳои ҳамсоя зикр ёфтааст. Қисми зиёди топонимҳо дар «Яштҳо» ва «Видевдат» мавҷуданд. Дар инҷо номҳои вилоятҳо, кӯҳҳо, қаторкӯҳҳо, дарёҳо ва кӯлҳо зикр ёфтаанд» [5, с.101].

Дар пайравӣ аз ин олим, аз тоҷикон Додхудоев Р. доир ба топонимҳои минтақаи Помир Ғарбӣ корҳои илмӣ – тадқиқотӣ анҷом дода, барои возеҳ намудани чандин номҳои дар зери сиру асрор нуҳуфта хизматҳои шоён кардааст, ки қобили зикр ҳастанд. Аз ҷумла, ба қалами ин донишманд чунин офаридаҳо ёдгор мондаанд: «Микротопонимияи Помир», «Оид ба топонимияи Помири Ғарбӣ», «Шарҳи ҳудудӣ – таърихии микротопонимияи Помир», «Этимологияҳои помирӣ», «Оид ба таҳлили семантикии микротопонимияи Помир», «Микротопонимияи Помир», «Таҳлили лингвистии микротопонимияи Помир (дар асоси маводи гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ - язғуломӣ)», «Истилоҳоти маданияти моддӣ ва маънавӣ дар топонимияи Помир», «Сухане чанд андар истеъмоли исми хос дар «Шоҳнома» – и Фирдавсӣ». Ҳамаи ин корҳои илмӣ – тадқиқотии кардаи профессор Додихудоев Р. сарчашмаи муҳим ба шумор рафта, заррае бошад ҳам дар рушд ва ғанӣ гардидани маводи топонимии топонимикаи тоҷик саҳми арзанда мегузорад.

Роҷеъ ба минтақаи Ванҷ Дарвоз корҳои илмӣ – тадқиқотӣ аз ҷониби Офаридаев Н. Анҷом дода шудааст, Алимӣ Ҷумъахон дар китоби худ «Топонимика» овардааст, ки «Ба тадқиқу таҳлили микротопонимияи навоҳии Ванҷу Дарвоз тадқиқоти ба анҷом расонидаи Н.Офаридаев (1984) бахшида шудааст ва дар кори омӯзишу таҳлили маводи топонимии қисмати ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ мусоидат менаояд. Баъдан аз ҷониби ӯ ин тадқиқот дар шакли монографияи алоҳида (1991) ба нашр расидааст".[1, с.33]

Доир ба топонимикаи қисмати ҷанубии Тоҷикистон саҳми топонимшинос Алимӣ Ҷумъахон назаррас аст. Мавсуф чандин маводҳои методӣ – таълимӣ доир ба топонимикаи Хатлон, Кӯлоб, Ховалинг ва дигар минтақаҳои ҷанубии Тоҷикистон рӯи чоп оварда, дастраси хонандагон ва ҳаводорони илми топонимика гардондааст. Аз ҷумла дар соли 1995 дастури методӣ – таълимии худро бо номи «Топонимика» аз чоп бароварда, ки дар он доир ба мафҳуми топонимика, қисматҳои

он, таърихи ташаккули топонимикаи тоҷик, вазифаҳои асосии илми топонимика ва методҳои асосии омӯзиши илми топонимика маълумоти пурқиммати илмӣ додааст.

Роҷеъ ба топонимикаи минтақаи водии Қаротегин бештар саҳми Исмоилов Ш. ва Шодиев М. назаррас аст. Исмоилов Ш. бошад китоби худро бо номи «Назаре ба вожаҳои ҷуғрофӣ» интишор намуда, дар он доир ба мафҳуми топонимика, таърихи пайдоиши топонимика, олимони соҳаи топонимика ва топонимҳои минтақаи водии Қаротегин маълумот додааст.

Чи тавре зикр шуд Алимӣ Ҷумъахон дар бораи топоними қисмати ҷануби Тоҷикистон (яъне вилояти Хатлон) корҳои зиёди илмӣ анҷом дода, махсусан дар бораи қисматҳои асосии илми топонимика маълумот додааст. Яке аз қисматҳои асосии илми топонимика, ономастика мебошад.

Чихеле ки дар сатрҳои аввал зикр намуда будем, топонимика илми ҷавон бошад ҳам, вале он бисёр фаррох аст. Гарчанде, ки олимон ин илмро ба ду шохаи азим макротопонимия ва микротопонимия ҷудо карда бошанд ҳам, вале он дар навбати худ боз ба зершохаҳои гуногун ҷудо мешавад. Ин навбат бошад доир ба зершохаҳои он маълумот хоҳем дод. Яке аз чунин зершохаи он гидронимика мебошад. Топонимшиноси машҳури рус А.В.Суперанская доир ба гидронимика чунин менависад, ки гидронимика – номи дурусти ҳама гуна обектҳои обӣ аст, аз ҷумла дарё, кӯл, баҳр, дарё ва чоҳ мебошад.[2, с.174]

Ба ақидаи А.В.Суперанская гидронимика таърихи номгузории обанборҳо, кӯлҳо, дарёҳо ва чоҳҳоро меомӯзад. Алалхусус, мазмун ва мӯҳтавои номҳои онҳоро ба таври васеъ возеҳ менамояд.

Қисмати дигари илми топонимика, ки номи ҷирмҳои осмониро меомӯзад космонимика мебошад. Ин қисмати илми топонимика роҷеъ ба номгузории ситораҳо ва самти ҳаракати онҳо маълумот медиҳад. Аз ин бар меояд, ки илми топ онимика бо илми нуҷум низ алоқаи ногусастанӣ дорад.

Дигар қисмати илми топонимика ин ойконимика мебошад, ки доир ба омӯзиши номи маҳалҳои аҳолинишин маълумот медиҳад. Дар ин ҷода топонимшиноси машҳури рус Э.М.Мурзаев чунин нигоштааст, ки ойконимика – номи хоси ҳар як маҳалла, аз ҷумла шаҳр, деҳа, деҳот, хоҷагӣ, шаҳрак, ҳавлии алоҳида ва хона мебошад.[7, с.24]

Самти дигари илми топонимика ин оронимика аст, ки омӯзиши унсурҳои релефи рӯи заминро меомӯзад. Топонимшиноси рус Э.М.Мурзаев доир ба ин самти топонимика чунин ибрози назар мекунад:

«Ороним – номи хоси ҷуғрофии кӯҳҳо, теппаҳо, пуштаҳо, ковокиҳои байни кӯҳҳо, дараҳо ва дигар ашёи орографӣ мебошад. Аксар вақт дар адабиёт мазмун танҳо бо номи кӯҳу қаторкӯҳҳо танг карда мешавад» [7, с.25]

Ба ақидаи Э.М.Мурзаев пайдоиш, мафҳум, мазмуни номи кӯҳҳо, теппаҳо, пуштаҳо, ковокиҳои байни кӯҳҳо, дараҳоро қисмати топонимика оронимика меомӯзад. Мутаассисфона имрӯзҳо қариб, ки аксари номҳои кӯҳҳо, теппаҳо, пуштаҳо, ковокиҳои байни кӯҳҳо ва дараҳои ҳудуди Тоҷикистони мо омӯхта нашудаанд. Чихеле ки дар сатрҳои боло қайд намуда будем ягон номи мавзеъ худ аз худ пайдо нашудааст. Ягон сабабе доштааст ё ба хотири касе ва ё чизе номгузорӣ шудааст.

Қисмати дигари илми топонимика, ки номи ҷузъҳои гуногуни шаҳрро меомӯзад урбаномика ном дорад. Ба ақидаи олими топонимшиноси рус А.В.Суперанская урбаномика – номи хоси ҳама гуна объекти ҷуғрофии дохилишаҳрӣ (дар муқоиса ба муассиса, корхона), аз ҷумла агонимҳо, годонимҳо, эрготопонимҳо, трактоти дохилишаҳрӣ мебошад. [2, с.175]

Бинобар таҳлили А.В.Суперанская урбаномика ҳамчун як бахши топонимика танҳо барои омӯзиши объектҳои дохили шаҳрӣ, алалхусус корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар иншоотҳои дохилишаҳриро меомӯзад.

Топонимика аксари номҳои хусусиятҳои лаҳҷаву гӯишҳои то рӯзгори ҳозира омада нарасидаро инъикос мекунад. Яъне аксари номҳои мавзеъҳои ҷуғрофӣ бинобар сабаби ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ, иваз шудани форматсияҳои ҷамъиятӣ, ба сари қудрат омадани шоҳони нав ва амсоли инҳо номҳои мавзеъҳо низ иваз шудаанд. Вале, вазифаи ҷонии топонимшиносон низ дар ҳамин аст, ки ҳар як номҳои ҷуғрофиро бинобар сабаби давра ба давра иваз шудани номи мавзеъ ва мақсаду ҳадафи иваз шудани онро ба тариқи амиқию конкретӣ муайян намоянд.

Вобаста ба омӯзиши номҳои ҷуғрофӣ аксар олимони топонимшиносон бар он ақидаанд, пеш аз оне, ки дилхоҳ номи мавзеъи ҷуғрофӣ омӯхта мешавад, маводи ҷамъоваришудаи топонимӣ ақалан бояд ба масъалаҳо ва вазифаҳои пешбинишудаи зер ҷавобгӯ бошад: 1) номи мавзеъ (деҳа, дарё, ҳавз ва ғ.), 2) номи мавзеъи ҷуғрофӣ бо назардошти шакли ҳозираи он, 3) оё мавзеъ номи дигар низ дорад, ки бо номи асосӣ баробар истифода шавад ва ё дар гузашта ягон номи дигар дошт?, 4) аз кадом замон ин ном маълум аст?, 5) оё дар масофаи наздик ба мавзеъ чунин номҳои дигар низ ҳастанд?, 6) аҳолии маҳаллӣ ин номро чӣ гуна шарҳ медиҳад?, 7) оё ин гуна шарҳи маънӣ бо далелҳо собит мешавад?[1, с.31]

Топонимшиносон бар он ақидаанд, ки барои таҳлил, тафсир, маъно, санаи номгузорӣ, аз кай то кай бо ин ном маълум будани мавзеъ, сабаби номгузорӣ, сабаби иваз шудани номи мавзеъ, калима

ба кадом забон тааллуқ дорад, оё ба ин калима монанд дар атрофи мавзеъи номгузоришуда ҳаст ё не?, аҳолии мавзеъ доир ба ин калима чиро медонанд, ҳатман ба назар гирифта шавад. Бидуни калимаҳои дар боло зикр гардида тадқиқи дилхоҳ топоним қобили қабул нест. Аз ин рӯ, барои ҳар як топонимшинос шарт ва зарур аст, ки пеш аз оне, ки ба тадқиқи дилхоҳ мавзеъ шурӯъ мекунад, шартҳои дар боло зикргардидаро дар мадди аввал гузорад.

Худи топонимика асосан чунин масъалаҳоро дар бар мегирад: 1) маърифатӣ, 2) тарбиявӣ – ғоявӣ, 3) вазифаҳои номгузорӣ ва аз нав номгузорӣ, 4) вазифаҳо ва таъйиноти он, 5) имлои дурусти номҳо, интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар.[1, с.32]

Хулоса.Топонимшиносон бар он ақидаанд, ки барои таҳлил, тафсир, маъно, санаи номгузорӣ, аз кай то кай бо ин ном маълум будани мавзеъ, сабаби номгузорӣ, сабаби иваз шудани номи мавзеъ, калима ба кадом забон тааллуқ дорад, оё ба ин калима монанд дар атрофи мавзеъи номгузоришуда ҳаст ё не?, аҳолии мавзеъ доир ба ин калима чиро медонанд, ҳатман ба назар гирифта шавад. Бидуни калимаҳои дар боло зикр гардида тадқиқи дилхоҳ топоним қобили қабул нест. Аз ин рӯ, барои ҳар як топонимшинос шарт ва зарур аст, ки пеш аз оне, ки ба тадқиқи дилхоҳ мавзеъ шурӯъ мекунад, шартҳои дар боло зикргардидаро дар мадди аввал гузорад.

Ба ақидаи топонимшиноси тоҷик Алимӣ Ҷумъахон топонимика аз таълимотҳои маърифатӣ, тарбиявӣ, ғоявӣ, вазифаҳои номгузорӣ, аз нав ногузорӣ, имлои дурусти номҳо ва интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар, иборат аст.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ Ҷ. Топонимика. Душанбе: Ирфон, 1995. – 51 с.
2. А.В.Суперанская. Что такое топонимика? Москва: Наук, 1985. – 182 с.
3. В.А.Жучкевич. Общая топонимика. Минск: Вышэйшая школа, 1980. – 286 с
4. Собиров М., Ғалатов Ҳ., Содиқов Ш., Мусоев Д. Топонимика. Душанбе: Эр – граф, 2018. – 100 с.
5. Хромов А.Л. Чаҳордаҳ мақола. Душанбе: Ирфон, 2010. – 173 с.
6. Хромов А.Л. Очерки по топнимии и микротопонимии Таджикистана. Душанбе: Ирфон, 1975. – 85 с.
7. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. Москва: Мысль, 1974. – 384 с.
8. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 5. Душанбе, 1984. – 626 с.
9. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 7. Душанбе, 1988. – 646 с.

АЗ ТАЪРИХИ ОМӮЗИШИ ТОПОНИМИКАИ ТАЪРИХӢ – ҶУҒРОФӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар шароити муосир донистан ва аз худ намудани номи маҳал, кӯча, ноҳия, шаҳр, давлат, кӯҳҳо, дарёҳо муҳим мебошад, зеро ки дар таърихи инсоният номгузории дилхоҳ минтақа худ аз худ пайдо нашудааст. Дар зери ҳар як номи маҳал як розе ниҳон аст. Дар кишвари мо қисми зиёди топонимҳо – номҳои ҷуғрофӣ, аз нигоҳи таърих ва ҳам забонӣ то ҳол пурра омӯхта нашуданд.

Мақсади мақола. *Барои ҳар як фарде, ки дар ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунад ҳатмист, ки ҳадди ақал топоними зодгоҳашро донад. Албатта барои шахсоне, ки топоними маҳалли худро донистан хоҳанд бе омӯзиши илми топонимика коре карда наметавонанд.*

Натиҷаи тадқиқот нишон медиҳад, *ки ҳар як илм дар зери таъсири талаботи амалия ба вуҷуд меояд ва инкишоф меёбад. Топонимия аз корбурди оддии рӯзмарра ҷудо будани худро ба як бахши махсуси дониш, пеш аз ҳама, аз ниёзҳои амалии география вобаста аст. Яъне, дар тавъам будани география бо топонимика ягон ҷои шубҳа нест, зеро ки аввалин сайёҳон ба ҷойҳои кашфношуда мерафтанд, пас аз кашф кардан ҳатман номи он минтақаро бо исми хеш мегузоштанд. Албатта ҷуғрофидонҳо номи ҳама гуна мавзеъҳои кашфшударо ба илми топонимика ворид кардаанд.*

Калидвожаҳо: *топонимика, макротопонимика, микротопонимика, ойконимика, оргонимика, урбаномика, гидронимика, ватан, ноҳия, кул, ғор, теппа, дарё, деҳа, кӯча, хиёбон ва ғ.*

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИКО – ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ТОПОНИМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В современных условиях необходимо знать и осваивать название местности, улицы, района, города, государства, гор, рек. Так как в истории человечества присвоение названия нужного региона не сложилось само собой. Под каждым названием местности кроется тайна, что большинство из них не изучены до сегодняшнего дня, а если бы и были изучены, то не были бы выяснены глубоко.

Цель статьи. *Каждому человеку, проживающему в республике, необходимо как минимум знать топонимику места рождения. Конечно, люди, желающие знать топонимику своей местности, ничего не смогут сделать без изучения науки топонимики. Как бы ни была молода наука о топонимики, в отношении изучения названия своей местности необходимо браться за эту новую науку.*

По результатам исследования, *следует отметить, что ученые-топонимисты делили науку о топонимике на части в зависимости от характера объектов, что каждая из ее частей имеет особую специфику своего изучения.*

Ключевые слова: *топонимика, макротопонимика, микротопонимика, ойконимика, космонимика, оргонимика, урбаномика, гидронимика, страна, регион, гора, озеро, пещера, холм, холмистая степь, водоём, река, село, улица, проспект и т.д*

FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOPONYMICS OF TAJIKISTAN

In modern conditions, it is necessary to know and master the name of the area, street, district, city, state, mountains, rivers. Since in the history of mankind, the assignment of the name of the desired region did not happen by itself. Under each name of the area lies the secret that most of them have not been studied to this day, and if they had been studied, they would not have been clarified in depth.

Purpose of the article. *Every person living in the republic needs at least to know the toponymics of the place of birth. Of course, people who want to know the toponymics of their area will not be able to do anything without studying the science of toponymics. No matter how young the science of toponymics may be, in relation to the study of the name of one's locality, it is necessary to take up this new science.*

According to the recults of the study, *it should be noted that toponymics scientists divided the science of toponymy into parts depending on the nature of the objects, that each of its parts has a special specificity of its study.*

Key words: *toponymics, macrotoponymics, microtoponymics, oikonymics, cosmonymics, orgonymics, urbanomic, hydronymics, country, region, mountain, lake, cave, hill, hilly steppe, reservoir, river, village, street, avenue, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сафаров Саймаҳмуд Қувватович *- докторанти (Phd) – и курси дуюми кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Тел: (+992) 988030352*

Сведения об авторе:

Сафаров Саймахмуд Кувватович *- докторант (Phd) 2 курса кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени. С. Айни. Тел: (+992) 988030352*

About the author:

Safarov Saimahmud Quvvatovich *- doctoral student (Phd) 2nd year of the Department of the History of the Tajik people, Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 988030352*

ОМОДА НАМУДАНИ КАДРҲО ДАР ЗАВОДИ СЕМЕНТИ ДУШАНБЕ ДАР СОЛҲОИ 40- 60-УМИ АСРИ ХХ

Азизхонова Р.Г.

Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарсухан. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар давраи саноатикунонии мамлакат, ки яке аз барномаҳои тарҳрезинамудаи Иттиҳоди Шӯравӣ дар роҳи эъмори ҷомеаи сотсиалистӣ маҳсуб меёфт, синфи коргару деҳқон нақши калидиро мебозид, аммо дар ин раванд проблемаи асосӣ дар ҶШС Тоҷикистон набудани синфи коргари касбӣ, норасоии мутахассисон, инженерҳо ва амсоли он ба ҳисоб мерафт. Бояд қайд намуд, ки ҷиҳати инкишоф додани хоҷагии мамлакат, хусусан саноат нахуст проблемаи болозикр бояд бартараф мегардид. Аз ин лиҳоз, дар давраи коллективонӣ ва саноатикунонӣ ҷалби коргарону деҳқонон ба курсҳои кӯтоҳмуддати азнавтаёркунӣ дар соҳаҳои хоҷагии мамлакат ва саноат ва фиристодани онҳо ба техникуму омӯзишгоҳҳо ва дигар макотиби олии шаҳрҳои Москва, Санкт-Петербург, Тошканд ва дигар шаҳрҳои миқёси ИҶШС ба роҳ монда мешавад.

Қисми асосӣ: Ба нақша гирифтани сохтмони заводи сементи Сталинобод дар ибтидои солҳои 30- уми асри гузашта иқдоми муфид ва басо муҳим барои ҶШС Тоҷикистон маҳсуб меёфт, зеро агар аз як тараф шароити ҷуғрофӣ ва пеш аз ҳама захираҳои бузурги ашёи хом барои инкишоф додани соҳаи мазкур мусоидат мекард, аз тарафи дигар ҳазорон нафар бо ҷойи кори доимӣ таъмин мегардиданд. Инчунин фаъолияти заводи мавриди таҳқиқ дар рушди иқтисодиёти кишвар саҳми чашмрас гузошта, ба соҳаи сохтмон ва бинокорӣ такони ҷиддӣ мебахшид. Аз лиҳоз, имкониятҳои мавҷуда ва зарурати пешбинишударо ба инобат гирифта, Совети Комиссарони Халқи Иттифоқи

Республикаҳои Советии Сотсиалистӣ дар қарори худ аз 1 апрели 1935 дар шаҳри Сталинобод сохтани заводи сементро пешбинӣ кард. 6 декабри 1942 дар шаҳри Сталинобод заводи семент ба кор сар карда, соли 1945 бо иқтидори пурраш дар як сол 3 ҳазор тонна семент истеҳсол намуд. Дар заводи мазкур просессҳои технологӣ ба таври автоматӣ идора карда мешуд ва инчунин партовҳои дигар соҳаҳои саноат (дажгол- ҳои саноати металлургия, хокистари ГРЭС ва ТЭС, фосфогипс ва ғайра)-ро низ истифода бурда мешуд. Плани панҷсолаи 4-ум дар ҶШС Тоҷикистон то 15 ҳазор тонна расонидани истеҳсоли сементро пешбинӣ намуд. Дар охири панҷсола ин нақша барзиёд (17,2 ҳазор тонна) иҷро гардид [4, с.23].

Аммо ҳанӯз норасоии коргарони касбӣ ва мутахассисони соҳа дар назди завод боқӣ мемонд. Аммо оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ ин мушкилотро даҳчанд намуда, боиси коҳиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли смент мегардад. Ин буд, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳаҷми истеҳсоли семент то як баробар коҳиш меёбад. Коҳиш ёфтани шумораи қувваи корӣ, пеш аз ҳама мутахассисони соҳа, таъмин нагардидан бо ашёи хом ва баъзе аз маводҳои кимиёвӣ ва таҷҳизоти лозима боиси иҷро нагардидани нақшаи истеҳсоли семент мегардад. Ин буд, ки соли 1945 ҳаҷми истеҳсоли семент дар заводи сементи Сталинобод то ба 1845 ҳазор тонна мерасад. Мувофиқи маълумоти бойгонӣ оқибатҳои манфии Ҷанги Бузурги Ватанӣ таъсири он дар заводи сементи Сталинобод то охири солҳои панҷоҳум идома кардааст [4, 7]. Пас аз анҷом ёфтани Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳанӯз дар солҳои аввали давраи азнавбарқароркунӣ норасоии коргарон ва мутахассисон ва техникаҳои лозима то андозеа бартараф гардида, фаъолияти завод густариш меёбад. Танҳо дар соли 1946 ҳаҷми семент дар заводи мазкур ба дах ҳазор тонна мерасад, ки нисбат ба солҳои қаблӣ дастоварди назаррас ба ҳисоб меравад [5, 4]. Дар давраи ҷанг соҳаи мазкур ба хисороти бузург мувоҷеҳ гардида, дар миқёси ИҶШС баъзе аз заводҳо фалаҷ ва ё ба пуррагӣ аз фаъолият боз монданд. Агар дар панҷсолаҳои пешазҷангӣ (Ҷанги Бузурги Ватанӣ) дар натиҷаи барқарор намудани заводҳои кӯҳнаи истеҳсоли семент сохта ба истифода додани як қатор заводҳои нав ҳанӯз соли 1940 иситеҳсоли семент ба 5773 ҳазор тонна расида бошад, аммо дар давраи ҷанг ҳамин миқдор як баробар коҳиш меёбад. Танҳо дар давраи азнавбарқароркунии баъдиҷангӣ, то ибтидои солҳои 50-ум дар натиҷаи таъмир, таҷҳизонидан ва ё аз сифр бунёд намудани заводҳои сементи Пикалевск, Белгород, Қараганда, Ангара, Чимкент, Уляновск, Сталинобод боиси рушди босуръати соҳа гардида, алакай соли 1952 Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҷиҳати истеҳсоли семент аз Штатҳои Муттаҳидаи Америка ва Британияи Кабир пеш гузашта, дар ҷаҳон ба ҷои 1-ум мебарояд [2, 12; 3, 6].

Соли 1949 як чанд нафар мутахассисон аз ҳисоби ҷавонони маҳаллӣ Ф.М.Рябухин, З.Беднова, И.З.Ҳафизов ва И.Шамсутдинов курси семоҳаи инжинериро дар шаҳри Москва аз рӯйи ихтисоси истеҳсоли намудҳои семент ва коркарди маъданҳои кухӣ хатм намуда, ба заводи сементи Сталинобод сафарбар мегарднд, аммо ин ҳанӯз ҳам мушкилии норасоии мутахассисони соҳаро бартараф карда наметавонист. Аз ин лиҳоз, аз дигар ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС мутахассисон ба заводи мазкур ҷалб карда мешуд. Инчунин бо мақсади пурра таъмир намудани завод аз 28 январи соли 1950 дусад ҳазор рубл ҷудо мегардад, ки дар натиҷа баъзе аз қисмҳои завод азнавсозӣ гардида, фаъолияти завод густариш ва ҳаҷми истеҳсоли семент боз ҳам афзоиш меёбад [6, 9].

Ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи касбият ва кории кормандони завод соли то соли 1953 73 нафар кормандон ва мутахассисон ба курсҳои такмили ихтисос ва курсҳои азнавтаёркунӣ аз рӯйи ихтисоси ронандаи нақлиёти боркаш, трактор, эксковатор, слесер, ёрдамчии инженер, кафшергар, барқчӣ (электрик), борбардор ва ғайраҳо чӣ дар дохили ҶШС Тоҷикистон ва чӣ дар дигар шаҳрҳои ИҶШС фаро гирифта мешаванд, ки ин раванд сол то сол сатҳу сифати кории кормандони заводро беҳтар мекард [12, 3]. Соли 1951 тибқи нақша 18 нафар бояд аз курси азнавтаёркунӣ мегузашт, вале танҳо 9 нафар соҳиби сертификат гардиданду халос. Дар ҳамин сол аз курсҳои такмили ихтисос бошад аз 20 нафар мувофиқи нақша 17 нафар ба курсҳо фаро гирифта шуданд [10, с.88]. Мувофиқи ҳисоботи солонаи завод барои соли 1952, танҳо дар соли 1952 фармони ба кор қабулнамоӣ ва аз кор хориҷнамоии 159 нафар содир гардидааст, ки аз ин миқдор ҳамагӣ 35 нафар, аз ҷумла 19 нафар бохоҳиши худ, ва 16 нафар бо сабабҳои гуногун, ки аз байни онҳо 9 нафарашонро тоҷикон ташкил медоданд, аз кор хориҷ карда шуданд [10, с.124]. Аммо ҳанӯз ҳам синфи коргари касбии тоҷик ба таври кофӣ ташаккул наёфта буд, ҳанӯз ҳам аксарияти мутахассисони корхонаву заводҳои ҶШС Тоҷикистонро намояндаи халқҳои дигар ташкил медод. Ин вазъ дар даврони Шӯравӣ, ки агар чанде ҳеҷ ҷиҳати баде надошта бошад ҳам, вале мақсад аз қиёс намудани мо, нишон додани сатҳи наонқадар ташаккулёфтаи синфи коргари тоҷик аст. Барои мисол агар дар квартали якуми соли 1952 шумораи кормандони заводро 224 нафар ташкил медод, аз ин миқдор аз байни мутахассисон-инженерҳо танҳо 30 нафарашон кадрҳои маҳаллӣ буд [10, с.124]. Дар квартали сеюми соли болозикр шумораи кормандон ба 286 нафар мерасад, ки 163 нафарашонро коргарони истеҳсолкунанда, 52 нафар ёрдамчии мутахассис, 14 нафар посбон ташкил медод [10, с.112]. Шумораи кормандони завод дар аввали квартали чоруми соли 1952 ба 291 ва то охири сол ба 295 нафар мерасад, ки аз байни мутахассисон 37 нафарашонро тоҷикон, як нафар узбек ташкил медод. Аз ин миқдор 146

нафарашонро занҳо, ки аз байни онҳо як нафарашонро тоҷикдухтар ташкил медод [10, с.117]. Инчунин соли 1952 дар назди завод курсҳои омӯзишӣ барои кормандони завод ва таҷрибаомӯзҳо ташкил карда мешавад. Тибқи маълумоти ба дастомада, алакай дар квартали якуми соли 1952 5 нафар ба курси бозомӯзии мазкур дохил шуда, 4 нафарашон соҳиби сертификат гардидаанд. Дар квартали якум ва дуюм ҳамагӣ 10 нафар ба курсҳои бозомӯзӣ ҷалб гардида, 8 нафар соҳиби сертификат мегарданд [10, 114]. Мувофиқи нақша дар соли 1952 бояд 18 нафар дар курси азнавтаёркунӣ фаро гирифта мешуд, вале то охири ҳамин сол 20 нафар корманд ҷалб гардида соҳиби сертификат гардиданд. Дар курсҳои такмили ихтисос бошад бояд 25 корманд ҷалб мегардиданд, вале то охири сол 46 нафар фарогирифта шуд. Минбаъд болоравии вазифавӣ дар байни кормандони завод тибқи сертификати курси мазкур ба роҳ монда мешавад [10, с.106]. Ба ҳамин тартиб бо фиристодани кормандон ба омӯзишгоҳу техникумҳои миқёси ИҶШС ва ҷалби мутахассисон аз ҳисоби кормандони дигар заводҳо ва хатмкардагони макотиби олӣ ҳам оҳиста-оҳиста проблемаи норасоии мутахассисон роҳи ҳалли худро меёфт ва ҳам шумораи кадрҳои маҳаллӣ меафзуд. Моҳи майи соли 1953 воҳидҳои кории завод ба 308 адад расонида мешавад ва зиёда аз 200 адад нақлиёти сабукрав ва боркаш, тракторҳо, эксковаторҳо ва дигар намуди техникаю таҷҳизот, қисмҳои эҳтиётӣ ва лавозимоти кимиёвӣ, модаҳо ва маводҳои зертаркиби семент ба заводи мазкур дастрас карда мешавад, ки боиси беҳтар гардидани имкониятҳои корӣ ва рушди истеҳсолоти семент мегардад. Ҳайати роҳбарикунандаи заводро дар соли болозикр директор (як воҳиди корӣ), ҷонишини директор (ду воҳиди корӣ), сардори қисм (цех) (панҷ воҳиди корӣ), мудири лобаратория (6 воҳиди корӣ), сардори муҳосибот (як воҳиди корӣ) ва дигар воҳидҳои кории роҳбарикунанда ва дигар қисмҳои таркибӣ ба монандаи сармутахассис, мутахассис ва амсоли он ташкил медод. Барои пурра бартараф намудани проблемаи норасоии мутахассион ҳанӯзҳам кӯшишҳо ба харҷ дода мешуд. То ибтидои соли 1953 бо ҷалб намудани хатмкардагони колеҷи техникии Саратов, Институти техникӣ-кимиёвии Ленинград, Институти технологии Чимкент, Техникуми Новосибирск, Колеҷи техникии Москва ва ғайраҳо, ки баъзе аз онҳо фиристодагони худи завод ва умуман ҶШС Тоҷикистон маҳсуб меёфтанд, потенсиали кадрии завод беҳтар гардида, ин проблема оҳиста- оҳиста бартараф мегардид. Чуноне ки дар ҳисоботи панҷсолаи директори завод Т. Петросянц ба КИМ ҲК(б) ИҶШС омадааст, «коллективи заводи сементи Сталинобод барои пешрафти мамлакат ва рушди ҷомеаи сотсиалистӣ пайваста заҳмат кашида, дар давраи азнавбарқароркунии баъдиҷангӣ як зумра проблемаҳои асосиро бартараф намуда, ҳаҷми истеҳсоли сементро алакай дар соли 1950 27% зиёдтар нисбат ба солҳои ҷанг расонд [8, 1]. 10 апрели соли 1954 бо фармони Вазорати саноат ва масолеҳи сохтмони ИҶШС таҳти № 247/к. М.П.Селянина аз вазифаи директори Сементзаводи Душанбе озод гардида ба ҷойи ӯ Ю.В. Терлига таъйин мегардад, ки солҳои директории Ӯро давраи ташаккулёбии заводи мазкур ба қалам додаанд [12, с.126]. Мувофиқи ҳисоботи солонаи заводи мазкур алакай аз 1 июли соли 1955 нақшаи солона 110,4% иҷро мегардад, ки 18788 ҳазор рублро (асъори ИҶШС) ташкил медод, ки нисбат ба соли 1954 23,6% барзиёд истеҳсол гардидааст. Ҳаҷми истеҳсоли семент соли 1958 ба 26616 тонна баробар гардида, нақшаи солона 106,4% иҷро мегардад, ки нисбат ба соли 1957 9907 тонна зиёд мебошад [13, 11].

Инкишофи бо суръати фаъолияти завод пеш аз ҳама пас аз беҳтар гардидани потенсиали кадрӣ ва сатҳу сифати кории кормандони завод фароҳам меояд. Мувофиқи ҳисоботи солонаи Вазорати саноат ва масолеҳи сохтмонии ҶШС Тоҷикистон соли 1961 бо васеъ гардидани қисмҳои таркибии завод (цехҳо), яъне сохта ба истифода додани печҳои нави сементистеҳсолкунӣ ва шиферборӣ ҳаҷми истеҳсоли завод ба маротиб меафзояд [13, 9]. Аз ин лиҳоз, талабот ба қувваи корӣ ва хусусан мутахассисони соҳа боз ҳам меафзояд. Бояд қайд намуд, ки заводи мазкур дар рушди синфи коргари Душанбе ва хусусан воҳаи атрофи он нақши муасир гузоштааст. Яке аз собиқ кормандони заводи сементи Душанбе Сулаймонов Солеҳхон, истиқоматкунандаи ноҳияи Ленинский (ҳоло Рӯдакӣ), ки зиёда аз 30 сол дар заводи мазкур кору фаъолият намудааст, дар сӯҳбат бо мо чунин афзуд: «Ман аз кори колхоз бо як азоб баромада ба завод рафтам. Аксарияти мо собиқ колхозчиён, ки танҳо таҷрибаи деҳқонӣ доштем ва ҳамакнун бо коркард ва истеҳсоли семент шинос шуда будем, ба ҳайси коргар (рабочи) бештари вақт ё дар басти рӯзона ва ё шабона фаъолият мекардем. Музди моҳонаи мо дар ибтидои солҳои 60-ум 120 рубл ва алакай то ибтидои солҳои 70-ум ба 200 рублро ташкил медод, ки нисбат ба кори колхоз ва маоши колхоз ба маротиб бартарӣ дошт. Барои ба кор даромадан дар завод шаҳодатнома лозим буд ва шаҳодатномаро бидуни маълумотнома аз ҷойи истиқомат намедоданд. Раисони колхоз ва бригадирҳои мо ин василаро хуб суйистифода мекарданд. Яъне барои аз кори колхоз нагурехтани колхозчиён маълумотнома аз ҷойи истиқоматро дареғ медонистанд. Вале колхозчиёни мо, ки аз ночорӣ дар колхоз кор мекарданд ва музди солонаи эшонро ҳамагӣ як сентнер гандум ташкил мекард, бо ҳар роҳу восита аз кори колхоз баромада ба сементзаводи Душанбе ба кор мерафтанд, зеро барои аз вазъияти бади зиндагӣ роҳо шудан воситаи хубе буд. Маоши ҳармоҳа, вақти кории муаян, рухсатии меҳнатӣ, ҳавасмандпулӣ ва муҳимтар аз ҳама нақлиёти таъйинии завод, ки субҳу шом моро аз хона ба завод ё баракс мекашонд, воқеан як

шароит ва имконияте, ки қабл аз ин ҳатто дар тасаввури мо ва падарони мо набуд, барои зиндагиамон фароҳам овард. Дар воқеъ сементзаводи Душанбе зиндагии моро билкул дигаргун сохта, моро аз машақати шабонарӯзии кори колхоз ва тангдастии рӯзгор раҳонид» [15].

Дар тараққии босуръати саноати сементи ҶШС Тоҷикистон Қарори Комитети Марказии Партияи Коммунистии Иттифоқи Советӣ ва Совети Вазирони Иттифоқи Республикаҳои Советии Сотсиалистӣ «Оид ба тадбирҳои минбаъд таъмин намудани тараққии саноати семент ва беҳтаргардонии кори он» аз 27 апрели 1957 аҳамияти калон дошт. Мувофиқи ин қарор Заводи сементи Душанбе аз нав таҷҳизонида ва васеътар карда мешвад, ки пас аз ин талабот ба мутахассисон боз ҳам бештар мегардад. Сентябри 1960 хати якуми Заводи нави сементи Душанбе ба кор медарояд, ки истеҳсоли семент то 134,2 ҳазор тонна мерасад. [13, 11]. Инчунин бо ба кор даромадани хати дуюми Заводи нави сементи Душанбе соли 1962 (иқтидораш соле 375 ҳазор тонна) ва зиёд намудани иқтидори солонаи заводи якуми сементи Душанбе то 140 ҳазор тонна, (заводи кӯҳна, ки соли 1942 ба кор даромада буд) талабот ба қувваи корӣ, пеш аз ҳама мутахассисони соҳа меафзуд, аз ин лиҳоз, мутахассисони соҳа аз дигар ҷумҳуриҳо боз ҳам бештар ҷалб гардида, нақшаи фаро гирифтани кормандон ба курсҳои бозомӯзӣ ва азнавтаёркунӣ меафзояд.

Дар маҷмӯъ агар проблемаи норасоии мутахассисон ва омода намудани мутахассисон дар завод асосан ба воситаи ҷалби ихтисосмандон аз дигар заводҳои миқёси собиқ ИҶШС, ҷалби хатмкардагони макотиби олӣ, фиристодагони роҳбарияти ҶШС Тоҷикистон ва заводи мазкур ба курсҳои такмили ихтисос ва макотиби олии дигар шаҳрҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ҳалли худро ёфта бошад, аммо курсҳои бозомӯзӣ ва азнавтаёркунии назди завод низ дар омода намудани мутахассисони соҳа, беҳтар намудани малакаю маҳорати касбӣ ва сатҳу сифати кормандон, омӯзонидани одитарин қоидаҳои бехатарӣ, талаботҳои завод ва дигар нозукиҳои касбу кори соҳа нақши босазо гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии ҷории Вазорати саноат ва технологияҳои нави Тоҷикистон. Ҳисоботҳои солонаи Вазорат (солҳои 2013-2020);
2. Гришманов И.А. Промышленность строительных материалов на рубеже новой пятилетки. / И.А. Гришманов - Москва, 1971;
3. Люсов А.Н., Цементная Союза Советских Социалистических Республик СССР. Состояние и перспективы развития. / А.Н.Люсов - Москва. 1974.
4. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 1.- С.- 1- 296;
5. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 2.- С.- 1- 106;
6. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 3.- С.- 1- 59;
7. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 4.- С.- 1- 67;
8. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 5.- С.- 1- 35;
9. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 6.- С.- 1- 63;
10. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 7.- С.- 1- 166;
11. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 8.- С.- 1- 40;
12. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 9.- С.- 1- 123;
13. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 10.- С.- 1- 109;
14. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 11.- С.- 1- 112;
15. Суҳбат бо собиқ корманди Сементзаводи Душанбе, истиқоматкунандаи н. Ленинский (ҳоло Рӯдакӣ) марҳум Сулаймонов Солеҳхон.- 7 марти соли 2021

ОМОДА НАМУДАНИ КАДРҲО ДАР ЗАВОДИ СЕМЕНТИ ДУШАНБЕ ДАР СОЛҲОИ 40- 60- УМИ АСРИ ХХ

Дар мақолаи мазкур проблемаи норасоии мутахассисон ва омода намудани мутахассисон дар заводи сементбарории шаҳри Душанбе дар солҳои 40- 60- уми асри ХХ асосан мувофиқи маводҳои бойгонӣ инъикос гардидааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар нимаи дуюми солҳои 40-ум, пас аз анҷом ёфтани Ҷанги Бузурги Ватанӣ проблемаи асосӣ норасоии қувваи корӣ ва хусусан мутахассисон ба ҳисоб мерафт. Аз ин лиҳоз, алакай аз ибтидои солҳои 50-ум барои ҳалли проблемаи мазкур диққати ҷиддӣ равона карда мешуд. Проблемаи норасоии мутахассисон ва омода намудани мутахассисон дар завод асосан ба воситаи ҷалби ихтисосмандон аз дигар заводҳои миқёси собиқ ИҶШС ва ҷалби хатмкардагони макотиби олӣ бартараф карда мешуд. Инчунин фиристодагони роҳбарияти ҶШС Тоҷикистон ва завод низ ба курсҳои такмили ихтисос ва макотиби олии дигар шаҳрҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар ин самт назаррас буд. Курсҳои бозомӯзӣ ва азнавтаёркунии назди завод низ дар омода намудани мутахассисони соҳа нақши босазо гузоштааст.

Калидвожаҳо: *оқибатҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, норасоии қувваи корӣ, омодакунии кадрҳо,*

фаъолияти заводи сементбарорӣ, норасоии мутахассисони ватанӣ, васеъ гардидани фаъолияти завод, ба истифода заводи нави сементи Душанбе.

ПОДГОТОВКА КАДРОВ НА ДУШАНБИНСКОМ ЦЕМЕНТНОМ ЗАВОДЕ В 40-60-Е ГОДЫ XX ВЕКА

В статье отражена проблема нехватки специалистов и подготовки специалистов на Душанбинском цементном заводе в 40-60-е годы XX века, преимущественно по архивным материалам. Следует отметить, что во второй половине 1940-х годов, после окончания Великой Отечественной войны, главной проблемой была нехватка кадров, особенно специалистов. Поэтому с начала 50-х годов решению этой проблемы уделялось серьезное внимание. Проблема нехватки специалистов и подготовки специалистов на заводе решалась в основном за счет привлечения специалистов других заводов бывшего СССР и выпускников вузов. Посланцы руководства Таджикской ССР и завода также посещали курсы повышения квалификации и вузы других городов Советского Союза по этому направлению. Курсы переподготовки и переподготовки на заводе также играют важную роль в подготовке специалистов в этой области.

Ключевые слова: *последствия Великой Отечественной войны, нехватка рабочей силы, подготовка кадров, деятельность цементного завода, нехватка отечественных специалистов, расширение завода, ввод в эксплуатацию нового Душанбинского цементного завода.*

STAFF TRAINING AT DUSHANBIN CEMENT FACTORY IN 40-60S OF THE XX CENTURY

The article reflects the problem of the lack of specialists and training of specialists at the Dushanbe cement plant in the 40-60s of the twentieth century, mainly based on archival materials. It should be noted that in the second half of the 1940s, after the end of the Great Patriotic War, the main problem was the lack of personnel, especially specialists. Therefore, since the beginning of the 50s, serious attention has been paid to solving this problem. The problem of the lack of specialists and the training of specialists at the plant was solved mainly by attracting specialists from other plants of the former USSR and graduates of universities. The envoys of the leadership of the Tajik SSR and the plant also attended advanced training courses and universities in other cities of the Soviet Union in this area. Retraining and retraining courses at the plant also play an important role in the training of specialists in this field.

Key words: *consequences of the Great Patriotic War, shortage of manpower, personnel training, activities of a cement plant, shortage of domestic specialists, expansion of the plant, commissioning of a new Dushanbe cement plant.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Азизхонова Рухшона Гулбозхоновна *- докторант (PhD) – и Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониш, Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Сведения об авторе:

Азизхонова Рухшона Гулбозхоновна *- докторант (PhD) Института истории, археологии и этнографии им. Ахмади Дониша Национальной академии наук Республики Таджикистан, Тел: (+992) 938040602*

About the author:

Azizkhonova Rukhshona Gulbozhonovna *- Doctoral student (PhD) of the Institute of History, Archeology and Ethnography name Ahmadi Donish of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Phone: (+992) 938040602*

МУРҒОБ ДАР СОЛҲОИ 20-30-ЮМИ АСРИ XX

Талипова С.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Ҳукумати Шӯравӣ дар Помир соли 1918 барқарор карда шуда, баҳори соли 1919 ба мисли дигар минтақаҳо дар як қатор маҳаллҳои Бадахшон низ Кумитаҳои инқилобӣ ташкил карда шуданд. Баҳори соли 1919 анҷумани ин кумитаҳо барпо гардида, дар онҳо оид ба муттаҳид намудани Помири Ғарбӣ ва Шарқӣ қарор қабул карда шуд. Аз ҳамон лаҳза роҳбарии умумиро дар Помир

кумитаи дастаи марзбонон бо сарварии А.А.Холмаков ба ихтиёри худ гирифт ва дар назди он кумитаи инқилобӣ ташкил шуда буд, ки ба ҳайати он ба ғайр аз А.А.Холмаков, боз П.Волков ва Руднев шомил буданд.

Аз моҳи апрели соли 1919 сар карда, ба Помири Шарқӣ босмачиён ҳамла намуда, онҳо аҳолиро тороҷ карда, одамони ба Ҳокимияти Шуравӣ содиқро ба қатл расионида, ба мустаҳкамшавии Ҳокимияти Шуравӣ халал мерасонданд. Аз ҷумла, намояндагии дар Қашғар будаи Англия ба ноҳияҳои Помир диққати зиёд дода, чандин маротиба ба Помири Шарқӣ ва водии Олой омада мерафтанд. Онҳо дар ин ҷо бо сардорони қабилаҳои қирғиз ва бо собиқ аскарони подшоҳӣ забон як карда, бар зидди Ҳокимияти Шуравӣ сӯиқасдҳо ташкил менамуданд. Дастаи помирии Артиши Сурх дар ин вақт аз озуқаворӣ, сарулибос, яроқу аслиҳа ниҳоят танқисӣ мекашид. Душвориҳо аз ҷиҳати таъминот таъсири бад расонда, мардумро рӯҳафтода мекард. Баъзе аз онҳо интизомро вайрон карда, пароканда мешуданд. Босмачиён бошанд, аз ин истифода менамуданд. Онҳо ба сарҳади Помири Шарқӣ зуд-зуд ҳамла мекарданд[8, 16].

Чорабиниҳои Ҳокимияти Шӯравӣ барои бунёд ва мустаҳкам намудани тартиботи нав дар Помир дар шароити хеле мураккаби сиёсӣ ва иқтисодӣ мегузашт. Зеро, низоми нав натанҳо муқобили сохтори сиёсии пештара буд, балки сохтори иқтисодию иҷтимоии гузаштаро низ қабул надошт. Бинобар ҳамин душвориҳои дар роҳи шикастани низоми кӯҳна ба миён омада дар мадди аввал ба дӯши халқи меҳнаткаш зам мегардиданд.

23 июли соли 1919 ҳангоми сафари хизматии А.А. Холмаков ба Мурғоб якчанд нафар бо аспҳои пур аз аслиҳа, аз ҷониби Афғонистон, ки ба Хоруғ гузаштанд, дастгир мешаванд ва аслиҳаҳои ҷангишон аз ҷониби отряди Помир мусодира карда шуд. Баъди баргаштан Холмаков онҳоро барои фиристодан ба Тошканд қарор мекунад, вале шабонгоҳ онҳо халос ёфта, ба анбори аслиҳа даромада, яроқнок гардида, Холмаков А. сардори пости Мурғоб Гудинович, фелдшери дастаи Помир Носовро кушта ва ҳамсари Холмаковро сахт захмӣ мекунанд. Марги А.Холмаков барои мардуми Помир шикасти сахт буд. [1.181] Ба ҷои ӯ полковник П. Воловик ва духтури минтақа Вичин ва дигарон мардумро бар зидди босмачиён ба мубориза даъват мекунанд.

Тобистони соли 1919 вазъият дар Помир боз мураккаб гардид. Зеро дар ноҳияи Ӯш (Қирғизистон) дер боз дастаҳои хурди Эргаш ва Мадаминбек амал мекарданд. Аз Ӯш то сарҳади Помири Шарқӣ, яъне дар водии Олой, асосан қувваҳои зиёди зиддишӯравӣ бо сарварии Муҳиддин ва Ҷонибек ҳукуматдорӣ менамуданд.

Соли 1919 полковник Тимофеев ба Хоруғ расида, ҳокимияти шӯравиро барҳам медиҳад. Аввали соли 1920 нуқтаҳои асосии стратегӣ дар роҳи Ӯш- Хоруғ, аз он ҷумла деҳаи Гулчӣ, аз тарафи қисмҳои аскарони сурх ишғол карда шуд. Ин воқеа дар Помир тарафдорони шӯравиро рӯҳбаланд намуд. Бо сарварии Х.Кирмоншоев дастаи гвардиячиёни сурх ташкил карда шуд, ки ба он А.Наврӯзбеков, Т.Бердаков, С.Абдуллоев, Э.Элчибеков, Б.Мирзобеков ва Д.Воловик дохил мешуданд. Пас аз шикаст босмачиён ба ҳар гӯша пароканда мешаванд, ва қисме аз босмачиёни Мадаминбек ба кӯҳҳои баланди Помир пинҳон мешаванд ва моҳи апрели соли 1920 ба Мурғоб омада,аскарони отряди дар инҷо бударо ба қатл расонида, мегурезанд [5,48.]

Баъди ин ҳодиса полковник Тимофеев нокифоягии қувваи худро эҳсос намуда, бо наздиконаш ба Ҳиндустон гурехт ва сардори милитсияи Хоруғ Ҳақназар бошад ба диндорони маҳаллӣ такя намуда, ҳокимиятро гирифт. Вале диндорони Помири Ғарбӣ, бо ташаббуси Абдулғиёсхон ба беки Дарвоз бо мактуб муроҷиат карданд, ки мулки онҳоро низ ба ҳайати идоракунии амири Бухоро ҳамроҳ кунанд. Дар натиҷа моҳи майи ҳамон сол гурӯҳи 16 нафараи бухороии дар Дарвоз буда, ба Хоруғ дохил шуданд ва Кӯҳистони Бадахшон мулки аморати Бухоро эълон гардид. Акнун дар Хоруғ намояндаи амир-бек менишаст ва дар маҳалҳо низ тартиботи амириро аз нав барқарор карданд.

26 июни соли 1920 вақте, ки бек ва дигар намояндагони амири Бухоро дар зиёфати пири Рошткалъа Саид Маҳмудшо буданд, тарафдорони шӯравӣ, бо сарварии Азизбек Наврӯзбеков дар аввал кӯпруки дарёи Ғундро, ки роҳи Рошткалъаро бо Хоруғи Боло мепайваст, вайрон карданд. Онҳо 27 июн қалъаи Хоруғро ба даст дароварда, тамоми аслиҳаро аз худ намуданд, 28 июн бек ва дигар тарафдорони ӯ аз воқеаи Хоруғ хабардор гашта, аз Рошткалъа омаданд ва бо душвориҳои зиёд аз дарёи Ғунд гузашта, аз исёнгарон талаби супоридани қалъаро карданд, вале ҷавоби рад гирифтанд. Рӯзи 29 июн дар байни тарафдорони шӯравӣ ва бек задухӯрд ба амал омад, ки бо ғалабаи тарафдорони шӯравӣ анҷом ёфт. Бек асир афтид ва ӯро ба Қалъаи Ҳумб фиристоданд. Ҳокимият дар Помир аз сари нав ба ихтиёри кумитаи инқилобӣ бо сарварии П. Воловик гузашт[6,70].

Комиссия бар зидди босмачиён махсусан муборизаи оштинопазир мебурд. Ҳанӯз, моҳи августи соли 1921, вақте ки комиссия ба Помири Шарқӣ омада буд, босмачиён бисьёр ҷойҳои сарҳаддии Помирро тамоман вайрон карда буданд. Ба ҳамаи ин чойҳо бо ҳамроҳии намояндагони шӯъбаи махсус ва ҷонишини қисмҳои сиёсӣ зерсохторҳо фиристода шуд. Ин тадбирҳо аҳамияти калон доштанд, чунки босмачиён ба ин ҷо хусусан ба Помири Шарқӣ тез-тез ҳамла мекарданд. Масалан, моҳи декабри соли 1921 босмачиён дар ин ҷо 11 нафар аскари сурхро ба қатл расонидаанд. Пас аз

чанд рӯз босмачиён Мурғобро муҳосира намуданд. Аммо сарҳадчиён, гарчанде аз гуруснагӣ азият кашида бошанд ҳам, далерона мечангиданд. Барои халос намудани онҳо аскари сурх, коммунисти вахонӣ Фармонбек Тайғуншоев нақши калон бозид, ӯ мардонагию қаҳрамонӣ нишон дод. Сарҳадчиён ӯро барои ёрӣ ба Хоруғ фиристоданд. Ӯ бо сад азобу машаққат ба Лангар расида, аз он ҷо ба Хоруғ дар бораи муҳосира шудани Мурғоб хабар фиристод ва аз Хоруғ дар вақташ ёрӣ расид. Дар Помир мустаҳкам гардидани сарҳад барои дар Фарғона торумор намудани босмачигарӣ низ аҳамияти хеле калон дошт, зеро баста шудани сарҳадди Помир босмачиёнро аз ёрии бевоситаи англисҳо Афғонистон, Хитой ва Ҳиндустон ба онҳо мефиристоданд, маҳрум мекард.

Дар Помири Шарқӣ каме пештар ҳокимият ба ихтиёри қувваҳои зиддишӯравии маҳаллӣ ба сарварии Кулсарибек Кунакбоев гузашт. Чӣ дар Помири Ғарбӣ ва чӣдарПомири Шарқӣ ба таъқиби онҳое сар карданд, ки нисбат ба тартиботи шӯравӣ хайрхоҳ буданд.

Ҳамин тавр 29 июни соли 1920 дар Помир Ғарбӣ ва сентябри соли 1921 дар Помири Шарқӣ ҳамчун рӯзи аз нав ташкил ёфтани Ҳокимияти Шӯравӣ маҳсуб меёбад. Дар ин вақт дар Помир ду пост яке дар Мурғоб ва дигаре дар Қизил-Раббот ҷойгир буд.

Дар ин гӯшаи кӯҳӣ (Мурғоб) низ ҳокимият ба ихтиёри Кумитаи инқилобӣ гузашт. Моҳи сентябри соли 1921 бо ташаббуси ҳокимияти шӯравии Туркистон, бо мақсади дар тамоми маҳалҳои Кӯҳистони Бадахшон барпо ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ Сегонаи ҳарбию сиёсӣ оид ба Помир ташкил карда шуд. Сардори сегонаи мазкур яке аз муборизони ҳокимияти шуравӣ Т.М. Дяконов Х. Хусейнбоев Ш. Шоҳтемур шомил шуданд. Ба Помири Ғарбӣ - Шириншоҳ Шоҳтемур, ба Помири Шарқӣ –Ҳ. Ҳусейнбоев ва аз дастаи сарҳадӣ - М.М. Дяконов, ҳамчун намояндаи КИМ ҶМШС Туркистон ба ҳисоб мерафт ба кор оғоз карданд. Ҳ. Ҳусейнбоев ҳарчанд забони қирғизиро каму беш медонист ба бисёр душвориҳо бо мардум фаҳмондадиҳӣ карда, онҳоро ба ҳокимияти шӯравӣ дилгарм сохт. Худи ҳамон сол кумитаҳои инқилобӣ дар Аличур, Ақсу, Чеш-Тобо таъсис дода шуданд. Соли 1921 анҷумани волостӣ ташкил карда шуд, ки аз 5 нафар иборат буд. Раиси он Қасим Бердибеков таъин гардид[6,178].

Ҳамин тариқ, дар Помири Шарқӣ, яъне волости Мурғоб ташкили кумитатҳои инқилобии кишлоқӣ ва волостӣ дар авали соли 1923 пурра хотима ёфт. 27 майи соли 1923 дар Мурғоб Анҷумани якуми волости Шӯроҳои Помири Шарқӣ шуда гузашт. Худи ҳамон сол дар ҳайати 7 кас Комитети инқилобии Помир интихоб шуда буд.

Солҳои 1927-1928 дар Помири Шарқӣ бо кӯмаки сарҳадчиён дар волости Мурғоб, Чеш-тоба, Қизил-Работ, Оқ-Ҷар, Булун-Кул аввалин ячейкаҳои комсомолӣ таъсис ёфт. Нахустин комсомолҳо аз Мурғоб Акназаров Исманалӣ, Набиев Алтимиш, Ҷумаев Алйилчӣ, Ҷумаев И. ва ғайра буданд, ки вазифаи аввалини онҳо бар зидди босачигарӣ фаҳмондадиҳӣ буд.

Ба замми он баргардонидани оилаҳое, ки аз тарафи босмачиён маҷбур ба Афғонистону Қошғар рафта буданд ба роҳ монда шуд.

Соли 1931 ба мақсади мустаҳкам намудани марзи кишвар дар Тоқтомуш, Ран-Кул, Музкул, Қара-Кул қисмҳои ҳарбии сарҳадбонӣ гузошта шуд. Инчунин худи ҳамин сол тавассути роҳи автомобилгарди Ӯш-Мурғоб мошинҳои тамғаи ЗиС-5 аввалин бор ба Мурғоб омаданд. Масофаи ин роҳ аз Мурғоб то Хоруғ 310 км буда, соли 1934 он пурра ба истифода дода шуд. Баъди ба итмом расидани сохтмони роҳи Ӯш-Мурғоб тавассути он ба чандин кишварҳои Осиёи Миёна рафту омади сокинон пайдо шуд. Ҳамин сол аввалин хонаи кӯдакон дар Мурғоб сохта шуд, ки сарвари он Минбаева Умринисо буда, дар он 56 нафар кӯдакон ба тарбия фаро гирифта шуданд.

Дар Помири Шарқӣ соли 1925 678 хоҷагӣ, 3247 нафар аҳолӣ. дорои, 6685 қутоз, 31862 сар бузу гӯсфанд, 503 сар асп, 65 сар хар ба ҳисоб гирифта шуда, он баъди 5 сол яънесоли 1930 ба 987 хоҷагӣ, 42612 нафар аҳолӣ, 6841 қутос, 37878 сар бузу гӯсфанд, 941- сар уштур, 656 –сар асп, 150 –сар хар расидааст.

Бо қарори КИМ ҶШС Тоҷикистон 27 октябри соли 1932 дар Помири Шарқӣ ноҳияи Мурғоб ташкил дода шуд, ки ба ҳайати он шӯрои деҳоти Аличур, Қара-Кол, Кизил-Раббот, Мурғоб, Ран-Кол ва Чеш-Тобо дохил шуданд. Бо ин мақсад аз ҷониби Кумитаи иҷроияи Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон як қатор чораҳо андешида шуд. Аз ҷумла, дар маҷлиси пӯшидаи Шӯрои вилоятӣ 9 ноябри соли 1932 доир ба якчанд масъалаҳои Помири Шарқӣ, аз ҷумла ташкилёбии Мурғоб ҳамчун ноҳия ва таъсиси кумитаю марказҳои идорӣ дар ҳайати Алматов Қамчибек, Тушурашвили, Саин –Алӣ, Ахунҷанов қарор қабул шуд. Роҳбари аввалини ноҳия Қасим Бердибеков таъин шуд.

Аз таъсисёбии ноҳия корҳои ободонӣ оғоз гардида, вазифаи аввалин маҳви бесаводӣ ва ба қайд гирифтани чорвои бойҳо дониста шуд. Дар аввали барпо гардидани ҳокимияти шуравӣ бинобар дуруст нафаҳмидани моҳияти сохти нав аксарияти мардуми Мурғоб ба дигар минтақаҳо, ҳатто хориҷа баромада рафтанд. Аз ҷумла, зиёда аз 150 хонавода бо 30 000 чорво аз сарҳади вилоят берун рафтанд.

Соли 1932 бори аввал дар Помири ғарбӣ 2 колхоз таъсис ёфт. Дар соли 1936 бошад барои тайёр намудани кадрҳои хоҷагии қишлоқ курсҳои махсуси кӯтоҳмуддат кушода шуданд, ки дар онҳо 20

муҳосиб, бухгалтер, 20 бригадири деҳқононба таҳсил ҷалб шуданд. Соли 1937-1938 бошад курсҳои мазкурро 13 муҳосиб, 99 бригадир, 8 ҳисобчӣ хатм намуданд. Умуман то соли 1939 дар Бадахшон 130 колхоз таъсис ёфта буд, вале дар Мурғоб ягон колхоз вуҷуд надошт[4, 52].

Дар Помири Шарқӣ пеш аз ҳама зарур буд, ки мардумро ба ҳаёти муқимӣ одат кунонанд, зеро халқи Мурғоб аз азал бо хаймаҳои худ аз як ҷой ба ҷойи дигар кӯчида зиндагӣ мекарданд, бинобар ин ташкили колхозу савхозҳо дар ин минтақа дертар ба вуқӯъ омадааст.

Дар Помири Шарқӣ барои ташкил шудани колхозҳо монеъаҳои зиёд ҷой доштанд. Аз ҷумла, бад будани вазъи қтисодии аҳолӣ, набудани заминҳои ҳосилхез ва амсоли ин. Сатҳи дониш ва фаҳмиши аҳолӣ низ дар ҳолати пастарин қарор дошт, онҳо тартиботи шӯравиро дуруст сарфаҳм намерафтанд онҳоро ба тарзи зиндагии нав мувофиқ сохтан низ мушкил буд. Қувваҳои зидди сохти нав ва намояндагони дин мардумро бо ҳар гуна роҳ аз муттаҳид кардани чорво, ташкили хоҷагиҳои якҷоя бо ташвиқи он, ки гуё баъди муттаҳид намудани молу чорво ҳама ашёҳои хона, ҳатто зиндагӣ умумӣ мешаванд, метарсониданд.

Дар натиҷа аҳолӣ чорвои худро бо мақсаду бе мақсад мефурӯхтанд, аз ҷумла, ронандаҳои роҳи Ӯш-Хоруғ мошин-мошин гӯшти хом ва чорвои зиндаро ба Қирғизистон мебурданд. Аз он ҷойҳо намояндагони муассисаҳои истеҳсоли маҳсулоти гуштӣ ба ин минтақа омада, молҳоро бо нархи арзон харида мебурданд. Барои пешгирии ин вазъият ва корҳои фаҳмондадиҳӣ дар рӯзномаи «Чыгыш-Памир» (Помири шарқӣ) гузоришу мақолаҳои махсус чоп мешуданд. Бо мақсади пешгири аз ҳодиса дар роҳҳо дидбонгоҳҳои назоратӣ таъсис дода шуданд.

Дар аввал барои мардуми Мурғоб ки асосан тарзи зиндагии саҳроӣ доштанд, сохтани хонаҳои заминӣ хеле душвор буд, онҳо аз лойдевор хонаҳо сохта, дарахтҳоро аз масофаи дур бинобар сабаби набудани роҳ ғелонда меоварданд. Дар натиҷаи бо истифода додашудани роҳи Ош-Хоруғ масолеҳи сохтмонӣ ба ин минтақа ворид гашт ва мушкилиҳоро аз байн бурд.

Ҳокимияти Шӯравӣ ба рушди маорифи халқ бештар диққат медод. Соли 1931 дар Помири Шарқӣ аввалин мактабҳои шӯравӣ (4 адад) сохта шуда, дар онҳо 42 талаба ба дарс фаро гирифта шуданд. Соли 1932 дар ноҳия 5 мактаб, 96 хонанда, соли 1933 6 мактаб 120 нафар хонанда, соли 1934 6 мактаб 154, 1935 7 мактаб ва 448 хонанда таҳсил мекард. Соли 1934 дар Мурғоб техникуми омӯзгори дорои 60 ҷойи нишаст кушода мешавад ва соли 1936 дар он 43 нафар таҳсил мекарданд.

Дар соли 1934 дар Помири шарқӣ барои маҳви бесаводӣ дар 8 нуқтаҳо курсҳои омӯзишӣ кушода шуда, 231 нафар ба хондан фаро гирифташудааст. Дар солҳои 1935-1936 дар 24 нуқта курсҳо кушода шуда, 628 нафар ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Аз соли 1936 иморатҳои шакли нав бо номи «Чойхонаи Сурх» дорои 50 ҷой кушода шудааст. Мувофиқи маълумотномаи ноҳия дар соли1936 дар ноҳия 2575 бесавод ба қайд гирифта шудааст[4,155]

Ҳамин тариқ, бо барпошавии Ҳокимияти Шуравӣ дар дуртарин мавзеи ҷумҳурӣ ноҳияи наве бо номи Мурғоб таъсис ёфт, ки бо дастовардҳо ва нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии худ дар байни ноҳияҳои ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон мақоми хосаро ишғол менамояд.

АДАБИЁТ

1. История таджикского народа. Новейшая истори (1917 1941 гг.) том v. Душанбе -2001.
2. История Горно-Бадахшанской автономной области. Т.I. – Глава 9.- Душанбе: Пайванд, 2005. – 493 с.
3. Иброгимова, Ж., Тажиддинов, С. (составители.). Наследие Мургабского народа / Ж. Иброгимова, С. Тажиддинов. - Ош: Кагаз ресурстары, 2013. -352с.
4. Очерки по истории Советского Бадахшана. Душанбе: «Ирфон» 1981.
5. Сапарбаев А., Темиркулов К. Памир кыргыздары. Ош, 2013.
6. Таипов Б. Сарыкол тарыхынын кыскача очерктери. Мургаб элинин 70-жылдыгына арналган. Мурғаб 2002.
7. Шерғозиев М. Бадахшон чатри симини замин. Душанбе -2008
8. Шерғозиев М. Инкишофи иқтисодиёт ва маданияти Помири советӣ. Душанбе-1962.
9. Шерғозиев М. Панҷоҳсолагии Бадахшони Советӣ. Душанбе-1968.
10. Энсиклопедияи Бадахшон-Душанбе: «Андалеб», 2016
11. Пирумшоев, Х. Памир в первой половине XIX - начале XX вв. / Х. Пирумшоев // История Горно-Бадахшанской автономной области. Т.I. – Глава 9.- Душанбе: Пайванд, 2005. – 493 с.

МУРГАБСКИЙ РАЙОН В 20-30-ЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА

В статье рассматривается о состояние Мургабского района в 20-ые и 30-ые годы XX-го века. В 1918 году Советское руководство на Памире было восстановлено Советское Руководство. В некоторых деревнях Бадахшана были организованы революционные комитеты. Летом 1919-го года положение на Памире было крайне сложной. Поскольку в районе Уш (Кыргызстан) начали свою активность малые группы со стороны Эргаша и Мадаминбека. Таким образом, с приходом Советского Руководства был организован новый район Мургаб.

Ключевые слова: *Мургаб, Памир, руководство, Руднев, Англия, Красная Армия, Уш, Мадаминбек, Хорог, Бадахшан.*

MURGAB DISTRICT IN THE 20-30S OF THE XX CENTURY

This article deals with the condition of Murgab district in the 20s and 30s of the XX century. In 1918, the Soviet leadership was restored in the Pamir. Revolutionary committees were organized in some villages of Badakhshan. In the summer of 1919, the situation in the Pamir was extremely difficult. Smallgroups organized by Ergash and Madaminbek started their activity in the Osh region (Kyrgyzstan). Thus, with the arrival of the Soviet Leadership, a new district of Murghab was organized.

***Keywords**: Murghab, Pamir, leadership, Rudnev, England, Red Army, Uzh, Madaminbek, Harog, Badakhshan.*

Сведение об авторе:

***Талипова Сайёра Шомахматовна** – старший преподаватель общеуниверстетская кафедры история и право ТГПУ им. Садриддина Айни, тел: 900829806, E-mail:talipovasayora@bk.ru*

About the author:

***Talipova Sayyora Shomakhmatovna** – Senior Lecturer of the All-University Department of History and Law of the TSPU. Sadriddin Aini, tel: 900829806, E-mail: talipovasayora@bk.ru*

НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СУХАРЕВОЙ О.А. И С. АЙНИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОВЕСТИ «СМЕРТЬ РОСТОВШИКА»

Мирзоев М.Н.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Введение. Данная статья изучает важность переводческой деятельности Сухаревой О.А. на примере перевода повести С. Айни «Смерть ростовщика». Время перевода этого текста пришлось на самые трудные военные и послевоенные годы, когда О.А. Сухарева работала в Институте истории Узбекистана. Но несмотря на эти трудности, Сухарева О.А. смогла выполнить эту работу и в 1943 году первое русское издание было сдано в печать. В статье автор указывает на качество и профессионализм исполненного перевода со стороны Сухаревой О.А., что еще раз подтверждает высокий уровень ее знания таджикского языка, которое получило похвальную оценку литературного сообщества и лично С. Айни. Автор в статье приходит к выводам о том, что благодаря русскому тексту стало возможным дальнейший перевод этой повести на другие языки народов мира.

Основная часть: Известный советский ученый-этнограф О.А. Сухарева является одной из ярких личностей в исторической и этнографической науки Средней Азии и исследование ее научной деятельности входит в число важнейших задач современной историографии. Каждое изучение ее творений, со стороны современных ученых, выявляет новые направления ее деятельности, что подтверждает универсализм характера ее исследований. В данной статье в качестве объекта исследования нами выбрано деятельность Сухаревой О.А. в переводческой отрасли и в частности ее работа по переводу повести С. Айни «Смерть ростовщика». Исследование переводческих работ как часть ее научной деятельности, является малоисследованной темой, поскольку эти работы ученый выполняла вне поле своей основной научной деятельности. Но, несмотря на это именно благодаря этому направлению ее работы, мировая литература получила в свои ряды произведение Садриддина Айни «Смерть ростовщика», [3, с.224] которая занимает достойное место в жанре социальной сатиры таджикской и мировой литературы. История создания данного произведения отражена в работах таджикских ученых литературоведов Каландарова Н.А.,[7, с.7] Нагзибековой Т.Н., [8, с.212-217] которые исследовали историю рукописных текстов и особенности перевода таджикских книг на русский язык. [9] Также переводческая работа Сухаревой О.А отражена в работах узбекских ученых, которые отметили важность ее роли при сохранению оригинальности языка произведений С. Айни в русском переводе выполненной О.А. Сухаревой. [5, с.15]

В 1930 году, Сухарева О.А. после успешного завершения учебы в САГУ и защиты дипломного проекта, возвращается в город Самарканд, где оно начинает свою трудовую деятельность в качестве преподавательницы Таджикских центральных педагогических курсов. Одновременно, О.А. Сухаревой приглашают на работу в «Таджикинпрос», для преподавание таджикского языка на факультете филологии Узбекского государственного университета. Это был период начало ее переводческой и филологической деятельности, в ходе которого она приступила к переводу учебников и художественной литературы с русского языка на таджикский. [10, с. 123] В этот же период в городе Самарканде работал над своими произведениями писатель С. Айни. В период с

1936 по 1937 годы, С. Айни закончил работу над повестью сатирического жанра «Смерть ростовщика» на таджикском, и на узбекском языках. Но для издания этого произведения на русском языке, требовалось равное знание двух языков – таджикского и русского языков на самом высшем уровне, поскольку текст произведения такого автора как С. Айни требовало не только знания таджикского языка, но и народного фольклора, фразеологизмы, переносные смысловые слова, искусства описания и других элементов языка оригинала. Можно сказать, что знания таджикского языка и культуры таджикского народа были присущими чертами Сухаревой О.А., которая выросла в Самарканде и имела возможность с раннего детства общаться с таджиками. Она поступила в Восточный институт Ташкента, свободно владея таджикским языком. В студенческие годы она изучала фольклор, традиции, и обряды таджиков, что еще больше усовершенствовало ее знания и повысило уровень ее литературной речи. Именно эти способности Сухаревой О.А. помогли ей справится с задачей перевода повести «Смерть ростовщика» С. Айни.

Учитывая, авторитет, успехи в языкознание и способности А. Сухаревой, С. Айни именно ей доверил перевод своего произведения. Впервые вопрос о переводе этой книги встал сразу после того как автор завершил работу над таджикским текстом рукописи. Важность русского перевода был необходим по нескольким причинам: во-первых, автору было необходимо знать мнение российского писательского сообщества и критиков о данном произведение. Во-вторых, для С. Айни было также интересным мнение русскоязычного читательского круга о сюжете повести. Исходя из этого, по просьбе писателя, Сухарева О.А. приступила к переводу этого произведения. К сожалению в архивах и источниках не указано точная дата начало перевода этого произведения, но известно, что в довоенное время русский текст был представлен на обсуждение в Союз писателей Таджикистана.

В предисловие к русскому изданию книги С. Айни в частности отмечает: «Я поставил эту повесть на широкое обсуждение в Союзе советских писателей Таджикистана в 1936 году. Нужно заметить, что «Смерть ростовщика» была первым произведением, которое, по предложению редактора, было обсуждено Союзом советских писателей Таджикистана еще до издания. Замечания, которые были сделаны во время обсуждения, я учел и только после того, как повесть была снова переработана, передал ее в издательство». [1-348] Как отмечает Каландаров Н. уже в 1937 году, С Айни отправляет краткий обзорный текст с русским переводом Синицына в редакцию Детской литературы при ЦК ВЛКСМ в город Москву для обсуждения. В ответном письме от 28 мая 1937 года было указано следующее: «Ваша рукопись нами получена и просмотрена. Судя по полученному нами отзыву и краткому содержанию этого произведения, сделанному товарищем Синицыным, эта вещь для ребят не подходит. Она рассчитана на взрослого читателя».[7, с. 7] Можно согласится с мнением редакции в том плане, что данное произведение наиболее популярна среди взрослого читателя, поскольку передает характер предприимчивого человека, с присущим ему жадностью. Однако также стоит отметить, что причиной отклонения могло быть и плохое качество перевода. По нашему мнению именно качество перевода Синицына не позволило передать весь душевный смысл краткого содержания отправленного в Издательство детской литературы в Москву. В последующем, С. Айни внес много поправок в текст произведения, чтобы окончательно сделать ее для взрослой аудитории читателей. Таким образом, изменив первоначальный вариант детской книги, С. Айни создает повесть что требовало увеличение ее объема. Параллельно с внесением изменений, в конце 30-х годов Сухарева О.А. приступает к переводу этой книги. Сам факт взятия этой работы со стороны Сухаревой О.А. и обязательства по ее переводу, говорит об уровне ее знаний таджикского языка. Утверждая трудность при переводе текстов произведений С. Айни, Т. Нагзибекова отмечает, что «в русских переводах художественных произведений С. Айни выявлены 12 приемов передачи таджикских реалий. Однако самым продуктивным приемом в таджикско-русской переводческой схеме оказался комбинированным прием транскрипция описание. В художественных произведениях переводчики произведений С.Айни на русский языке чаще всего использовали прием транскрипции (74%), т.е. оставили реалии в том виде, в каком они употреблены в оригинале, в ряде случаев внеся лишь некоторые фонетические изменения».[9] Переводчики произведения С. Айни «Ятим» Т.Гольц в 95 процента, «Одина» Г. Хацревич в 89,5 процента, «Смерть ростовщика» О. Сухаревой [3, с. 224] в 84 процента, «Рабы» С. Бородин в 78 процента, «Воспоминания» А. Розенфельд в 62 процента реалий таджикского языка использованы в русских переводах. [9]

Несмотря на то, что перевод текста был завершен еще до начало Великой отечественной войны, но издание книги на русском языке был отложен в связи с началом войны. В 1943 году вышло первое русское издание данного произведения. После окончание войны, в 1949, 1951 и 1952 года, книга была переиздана и Сухарева О.А. при каждом издание вносила в текст новые добавления автора. Бабаева Д.Х. в своей диссертации пишет о том, что имелись два варианта перевода Сухаревой О.А., которые в стилистике рассказа отличались друг от друга. Большинство из

переводчиков использовали именно первый вариант перевода, хотя уже в 1952 году вышел новый русский перевод О. Сухаревой. Сравнение оригинала и русского перевода свидетельствует о том, что О. Сухарёва перевела все 15 глав оригинала. Но в переводе четвертая и пятая, а также четырнадцатая и пятнадцатая главы объединены. Одиннадцатую и четырнадцатую главы поменяли местами. Перевод О. Сухаревой отвечает многим требованиям художественного реалистического перевода: сохранение единства формы и содержания, стиля автора и т.д. О. Сухарёва сумела предоставить русскому читателю художественный перевод и ведёт рассказ в стиле С. Айни, что способствовало точному отражению мысли писателя в других языках мира. [5, с. 17]

В 1957 и 1960 года книга была вновь переиздана, что доказывало потребность читателей к этому произведению и высокий уровень перевода.[7, с. 18] В эти годы, Сухарева О.А. много работала поскольку параллельно с работой над переводом она была занята тем, что готовила к изданию книгу о городе Бухаре. Как писала Сухарева О.А.: «За это время я совершенно оторвалась от всего мира - превратилась в перерабатывающий бумагу автомат: писала, писала, спешила - а жизнь шла где-то мимо. Даже мои дома, хоть и привыкли к этому, запротестовали».[10, с. 130] В своих письмах 1955, 1956, 1958 гг. О.А. Сухарева пишет о всяческих преградах создаваемых системой бюрократизма и дирекции института, мешающих ей работать над завершением исследования города Бухары. В письме к Т.А. Жданко в середине мая 1958 года, она сообщает: «Я нахожусь уже на последнем издыхании, устала, рвусь к «Бухаре...». Под этим названием она имела ввиду книгу «Позднефеодальный город Бухара». [10, с. 130] Но несмотря на все трудности она находила время для перевода книги «Смерть ростовщика» и в 1956 году, после окончательной корректировки вышла русское издание этого произведения, которая была наиболее дополненным вариантом по сравнению с другими изданиями. Она состояла из эпиграфа, предисловия и 18 глав, когда первая рукопись 1936 года состояла только из 13 глав.[7, с.7] Как отметил сам писатель, намерения о доработки «Смерть ростовщика», были у него давно, но только в 1952 году, Айни начинает работу над новой редакцией и завершает эту работу в августе этого же года и этот вариант рукописи под №34 в настоящее время хранится в архиве Музея писателя в городе Душанбе. [7, с.9]

Однако переводческий труд Сухаревой О.А. не был оценен по достоинству со стороны руководства Института истории Узбекистана, где она работала в эти годы. В 1958 году, на Ученом совете директор данного института, предложил постановить, что О.А. Сухарева сорвала государственный план, поскольку не закончила к сроку работу по исследованию «Бухары». [11] На заседание Ученного Совета Института истории АН Узбекской ССР в 1958 году, со стороны руководства этого заведения переводческая деятельность Сухаревой О.А. подверглась критике. В докладе директора института было указано, что Сухарева О.А. «занялась обогащением» и вышел в свет перевод повести Айни «Смерть ростовщика», сделанный Ольгой Александровной еще в 1956 году. [10, с.133] Однако необъективность такого утверждения была столь очевидной, что Ученый совет не поддержал директора. Впоследствии Ольга Александровна рассказывала, что эта «клевета», как она ее называла, получилась настолько некрасивой и неправдоподобной, что ей удалось при этом сохранить уравновешенность и спокойствие. Она писала своим близким: «...что и говорить, работать это мешает и еще будет мешать. Как это надоело - ведь вся работа в Академии шла через эти препятствия, не имеющие никакого отношения к науке». Несколько раз О.А. Сухарева обращалась в дирекцию с просьбой освободить ее от руководства сектором.[10, с.133]

Но стоит отметить яркое признание этого перевода со стороны автора повести «Смерть ростовщика» С. Айни и русскоязычного литературного круга, которые дали положительную оценку качеству перевода. Отмечая значение перевода Сухаревой О.А., Айни пишет, что «повесть эта много раз издавалась как на таджикском, так и на русском языке и получила высокую оценку советских читателей и критики в своих статьях не отметили каких-либо существенных недостатков».[1, с.348]

Как отмечает Бабаева Д.Х. «в её переводе мы находим все пословицы и поговорки. Например, в произведении «Смерть ростовщика», они переведены не дословно, даже в их русском эквиваленте. У нас не возникает сомнений в их национальном колорите, например, поговорка «Шавад оби, нашавад лалми» переведена как «Либо выйдет, либо нет; либо дождик, либо снег», что соответствует содержанию оригинала».[5, с.15]

На основе русского перевода Сухаревой, которая смогла переводит на русский язык пословицы и поговорки оригинала, в 1957 году, был издан французский перевод книги «Смерть ростовщика», (La mort de l'usurier. - Paris: Gallimard, 1957) в переводе В. Вуано и С. Бородина. Добросовестный и мастерский перевод О. Сухаревой «Смерть ростовщика» предоставило новые возможности для новых переводов этого шедевра с языка-посредника на языки народов мира. [5, с.15]

Анализ научного творчество О.С. Сухаревой показало также и то, что ученый не только переводила тексты книг С. Айни, но и перечитывала их для дальнейшего использования данных приведенных С. Айни в своих исследованиях быта населения городов Самарканда и Бухары. Так например в книге «Позднефеодальный город Бухара» встречаются многочисленные ссылки на книг

С. Айни «Воспоминания» и «Смерть ростовщика». В частности О.А. Сухарева при описание порядка работы учеников сапожника, традиции приготовление лакомств, отношение устокоров с халфа и подмастерьями, о святости традиций ремесленников, приводит цитаты с книг С. Айни, что подтверждает характер документа листики произведений С. Айни. Отмечая положение наемного рабочего – хальфа и системы бунак в Бухаре, Сухарева приводит мнение Айни и пишет: «По прежнему сохранялась система бунака. Но возможно природа применения этого института в период разложения феодальных и роста капиталистических отношений претерпела изменений. С. Айни трактует бунак как погашаемую частями ростовщическую ссуду, на которую нарастают проценты и проценты на проценты».[12, с.170]

Таким образом, можно рассказать благодаря профессионализму Сухаревой О.А. мировая литературная мысль получила в свои ряды еще одно произведение великого таджикского писателя Садриддина Айни.

Заключение. В завершение исследования стоит отметить, что основное значение перевода повести С. Айни выполненный Сухаревой О.А. состояло в том, что именно благодаря русскому тексту появилось возможность для дальнейшего перевода этого произведения другие языки народов мира. В этой несвойственной для своей профессии работе, О. Сухарева смогла сохранить в русском переводе национальный колорит и сатирическую направленность повести С. Айни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. - Смерть ростовщика Историческая проза, год издания / С.Айни - 1970. Изд-во: «Ирфон», Душанбе, 1970. - 348 с.
2. Айни С. Смерть ростовщика. Ятим: / С.Айни. - Душанбе: Ирфон, 1970. - 348 с. С.3 : Режим доступа:www.http//bibliotekaknigago.ru
3. Айни, С. Смерть ростовщика / С. Айни; перевод О. Сухаревой. – Душанбе: Адиб, 1987. - 224 с.
4. Айни, Садриддин. Бухарские палачи; Смерть ростовщика. Ятим: /. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 348с. С.3: Режим доступа:www.http//bibliotekaknigago.ru
5. Бабаева Д.Х. Садриддин Айни и французская литература (к проблеме литературных связей Востока и Запада на современном этапе) 10.01.03- Литература стран нового зарубежья (таджикская литература) 10.01.05. - Литература стран Западной Европы, Америки и Австралии (французская литература) Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук Душанбе -1996.-С.15
6. Каландаров Н.А. Две редакции рукописи №30 // Молодежь и мир мысли (Материалы). IV научной конференции молодых ученых Таджикистана) - Худжанд, 2001. -С.212-217 (на тадж яз.), Эволюция образа Карн-Ишкамбы в рукописи №30 // Вестник национального университета. - Душанбе, 2002 - №«1(1.»»). - С.119-126 (на тадж яз.).
7. Каландаров Н.А. Из истории текста повести С.Айни «Смерть ростовщика» 10.01.08 Теория литературы. Текстология, автореферат, диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Душанбе, 2004 год.- С.7;
8. Каландаров Н.А. История рукописных текстов повести «Смерть ростовшика» / Н.А. Каландаров - Душанбе, 2003. - 68 с (на тадж.яз.)
9. Нагзибекова Т.Н. Приемы передачи таджикских реалий на русский язык.- автореферат диссертации по спец. 10.02.22, кандидат филологических наук. / Т.Н. Нагзибекова - Душанбе, 2019
10. Портрет ученого Ольга Александровна Сухарева (К 100-летию со дня рождения // О. Б. Наумова, Этнографическое обозрение, 2003 год, № 6, С. 123
11. Речь идет о книге Сухаревой О.А. «Позднефеодальный город Бухара», которая была издана в 1962 году, издательством АН Узбекской ССР.-Ташкент, 1962
12. Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара. / О.А. Сухарева - Ташкент, 1962.-200 с.

НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СУХАРЕВОЙ О.А. И С. АЙНИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОВЕСТИ «СМЕРТЬ РОСТОВШИКА»

В данной статье автор отмечает важность переводческой деятельности Сухаревой О.А. на примере перевода повести С. Айни «Смерть ростовщика».

Цель статьи *Время перевода этого текста пришлось на самые трудные военные и послевоенные годы, когда О.А. Сухарева работала в Институте истории Узбекистана. Но несмотря на эти трудности, Сухарева О.А. смогла выполнить эту работу и в 1943 году первое русское издание был сдан в печать.*

По результатам исследования *мы выявили, что большое значение и внимание было акцентировано на качестве и профессионализме исполненного перевода со стороны Сухаревой О.А., что еще раз подтверждает высокий уровень ее знания таджикского языка, которое получило похвальную оценку литературного сообщества и лично С. Айни. Автор в статье приходит к выводам о том, что благодаря русскому тексту стал возможным дальнейший перевод этой повести на другие языки народов мира.*

Ключевые слова: *С.Айни, Сухарева О.А., перевод, Смерть ростовщика, повесть, история.*

ҲАМКОРИИ ИЛМИИ О.А СУХАРЕВА ВА С. АЙНӢ ДАР ТАРҶУМАИ «МАРГИ СУДХУР»

Дар мақолаи мазкур муаллиф муҳимияти фаъолияти Сухарева О.А.-ро дар самти тарҷума дар мисоли повести Садриддини Айни – «Марги судхӯр» нишон дода, кайд мекунад, ки тарҷумаи ин китоб ба давраи душвортарини ҷангӣ ва баъди ҷанги рост омад.

Мақсади мақола *Дар ин солҳо Сухарева О.А. дар Институти таърихи Узбекистон кор ва фаъолият мекард. Аммо ба тамоми душвориҳо ва серкорӣ нигоҳ накарда, вай тавонист дар соли 1943 тарҷумаи ин повестро ба итмом расонад.*

Натиҷаи татқиқот нишон дод, *ки сифати баланди тарҷума ишорат намуда, кайд мекунад, ки ин маҳорати Сухарева О.А. аз тарафи Садриддини Айни ва доираи адабиётшиносони он давра баҳои сазовор гирифт. Муаллиф ба чунин хулоса меояд, ки маҳз бо нашри матни русӣ имконияти хуб барои тарҷумаи ин асар ба забонҳои халқҳои гуногуни дунё фароҳам омад.*

Калимаҳои калидӣ: *С.Айни, Сухарева О.А., тарҷума, Марги судхӯр, повесть, таърих.*

SCIENTIFIC AND LITERARY COOPERATION WITH SUKHAREVA O.A. AND S. AYNI IN THE TRANSLATION OF THE STORY «The DEATH OF THE URUSER»

In this article, the author notes the importance of the translation activities of Sukhareva O.A. on the example of the translation of the story by S. Aini «Death of the usurer».

The purpose of the article *The time of translation of this text fell on the most difficult war and post-war years, when O.A. Sukhareva worked at the Institute of History of Uzbekistan. But despite these difficulties, Sukhareva O.A. was able to complete this work and in 1943 the first Russian edition was put into print.*

According to the results *of a study on the quality and professionalism of the translation performed by Sukhareva O.A., which once again confirms the high level of her knowledge of the Tajik language, which received a commendable assessment of the literary community and personally S. Ayni. The author in the article comes to the conclusion that thanks to the Russian text, it became possible to further translate this story into other languages of the peoples of the world.*

Keywords: *S. Aini, Sukhareva O.A., translation, Death of a usurer, story, history.*

Сведения об авторе:

Мирзоев Мирзо Низомудинович *– преподаватель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета именни Садриддина Айни, Адрес: г. Душанбе проспект Рудаки 121. Тел.:(+992)988303130; E-mail: mirzo.mirzoyev.92@gmail.com*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзоев Мирзо Низомудинович *- муаллими кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, сурога шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел: (+992) 988303130; E-mail: mirzo.mirzoyev.92@gmail.com*

About the author:

Mirzoev Mirzo Nizomudinovich *- Lecturer teacher of the department of General History and International Relations Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address Dushanbe city Rudaki avenue 121. Phone: (+992) 92988303130 E-mail: mirzo.mirzoyev.92@gmail.com*

БОЗЁФТИ СИККАҲОИ ҚАРОХОНӢ ДАР ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН

Ашӯров Ф.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С.Айнӣ

Сарсухан. Пас аз таназзули давлати мутамаркази Сомониён вазъи минтақаи Мовароуннаҳру Хуросон мураккаб шуда, дар асрҳои XI ва аввали асри XIII чанд сулолаи нав дар ин минтақаи ҷуғрофиёӣ ба сари қудрат омаданд, ки ин таҳаввулот ба вазъи иқтисодӣ ва муомилоти пулӣ низ таъсир расонид. Маҳз омӯзиш ва таснифи сиккаҳо имкон дод, ки баъзе ҷанбаҳои таърихи иҷтимоӣ ва иқтисодии ин давра мушаххас шаванд.

Тайи даҳсолаҳои охир олимон дар омӯзиши сиккаҳои аҳди қарохонӣ ба кашфиёти нав ноил шудаанд, ки дар заминаи он ҳалли як силсила масоили баҳсноки таърихи асрҳои XI ва XII имконпазир гардид. Дар тадқиқи сиккаҳои аҳди қарохонӣ чандин сиккашиносон саҳм гузоштаанд, аммо ҳадафи ин ҷониб дар ин мақола танҳо омӯзиши ин масъала дар шимоли Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Мувофиқи маълумоти мавҷуда дар қисми шимолии Тоҷикистон миқдори зиёди тангаҳои қарохонӣ (асрҳои XI–XII), аз ҷумла чанд ганҷина кашф шуданд. Дар омӯзиши сиккаҳои ин давра

махсусан Е. А. Давидович саҳм гузошта, чанд мақолаи худро дар ин мавзӯъ нашр кард[1, с. 151-202].

Маълум аст, ки мушкилтарин қисми нумизматикаи Қарохониён муайян кардани унвонҳо ва лақабҳои ҳокимон мебошад, дар сурате ки дар бисёр ҳолатҳо дар сиккаҳо номашон зикр нашудааст. Аз ин рӯ, дар баробари тавсиф, ба таснифи типологӣ ва гуруҳбандии сиккаҳоро диққати калон хоҳем дод.

Дар замони Қарохониён сиккаҳо дар 64 шаҳрҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ахсикат, Узганд, Хуҷанд, Уструшан, Бухоро, Самарқанд ва ғайра сикка зада мешуданд[2, с. – 44]. Дар сиккаҳо унвонҳо ва лақабҳои зиёде мавҷуданд, ки муайян кардани мансубияти онҳо мушкил аст ва мавзуи баҳси доимист. Як қатор мақолаҳои Д. Довудӣ (1982, 2006, 2009) низ ба сиккаҳои Қарохониён бахшида шудаанд. Роҷеъ ба тавсифи тангаҳои Қарохонӣ дар Тоҷикистон метавон аз якчанд мақолаҳои ӯ маълумоти муфассал пайдо кард. Ҳамчунин профессор Д. Довудӣ дар осори хеш дар бораи 97 ганҷинаи дирҳамҳои аз шаҳру навоҳии Тоҷикистон дарёфтшуда, аз ҷумла сиккаҳои қарохонӣ, иттилоъ додааст[3, с.153-161].

Барои тавсиф ва баррасии инкишофи муомилоти пулӣ дар ҳудуди Тоҷикистон дар давраи Қарохониён омӯзиши мавзеъҳои бозёфти сиккаҳо, яъне топографияи сиккаҳо муҳим аст. Аз ин рӯ мо дар зер маълумоти аз манбаъҳои гуногун дар бораи топографияи сиккаҳо ҷамъоврӣ кардаамонро дар ҷадвал № 1 ҷо кардаем. Тавсифи бозёфтҳо аз шимол ба ҷануб дода шудааст.

Тавре ки аз ҷадвали №1 бармеояд дар шимоли Тоҷикистон дар 18 мавзеъ сиккаҳои қарохонӣ ёфт шудаанд. Аз онҳо: дар ноҳияи Ашт дар 3 мавзеъ, дар шаҳри Хуҷанд дар 9 мавзеъ, ноҳияи Б.Ғафуров 1 мавзеъ, Конибодом 1 мавзеъ, Шаҳристон 4 мазеъ, Исфара 1 мавзеъ;

Ҳамаи ин бозёфтҳо аз 15 ганҷина ва 4 бозёфти алоҳида иборат мебошанд. Аз ин шумора тақрибан зиёда аз 1117 сикка нуқрагин ва 1706 сикка мисин мебошад. Ҳамаи ин сиккаҳо ба асрҳои XI ва аввали асри XIII тааллуқ доранд.

Аввалин сиккаҳои қарахонӣ дар соли 1892 ёфт шудаанд. Тавсифи сиккаҳои шимоли Тоҷикистонро мо аз рӯйи нишони ҷуғрофӣ аз қисмати шимол ба ҷануб меорем.

н. Ашт

Дар н. Ашт дар 3 мавзеъ сиккаҳои қарохонӣ ёфт шудааст:

1. Мувофиқи маълумоти комиссияи археологии генерал – губернатории Туркистон соли 1892 дар Мавзеи Мурали волости Ашт як ганҷинаи сиккаҳои нуқрагини қарохонӣ ёфт шудааст. Ганҷина 55 сиккаро дар бар мегирад. Сиккаҳои ганҷина солҳои 1008–1036 дар шаҳрҳои Шош, Ахсикат, Узганд ва Яркенд зада шудаанд.

Ҷадвали 1

Бозёфти сиккаҳои қарохонӣ дар шимоли Тоҷикистон

№	Ҷойи бозёфт Шаҳр, ноҳия	Макони бозёфт Деҳа, куча	Шумораи сиккаҳо	Соли бозёфт	Соли зарб	Фулӯз	Адабиёт
1.	н.Ашт	Мавзеи Мурали волости Ашт	55 (Ганҷина)	1892	1008 – 1036	Нуқра	**Е.А. Давидович, 1979 с. 193-194**
2.	н.Ашт	Байни деҳ. Бободархон ва деҳ. Мулло Мир	18 (Ганҷина)	1955	1003-1015	Нуқра	**Е.А. Давидович, 1979 с. 153-160**
3.	н. Ашт	Ашт	1 дона	1976	1024 – 1025	Нуқра	**Довутов Д. 1976 с.191**
4.	ш. Хуҷанд		972 (Ганҷина)	1928	1013 – 1021	Нуқра	**Е.А. Давидович, 1979 с. 164-180**
5.	ш. Хуҷанд		6+?(Ганҷина)	1928	57? Ҳ	Мис	**Е.А. Давидович, 1979 с. 202**
6.	ш. Хуҷанд		11 (Ганҷина)	1955	1013 – 1020	Нуқра	**Е.А. Давидович, 1979 с. 161-163**
7.	ш.Хуҷанд		8 (Ганҷина)	1956	1003	Нуқра	**Е.А.**

					– 1006		**Давидович, 1979 с. 151-153**
8.	ш.Хуҷанд	к.Ҷавонон	800 (Ганҷина)	1960	1162 – 1179	Мис	**Е.А. Давидович, 1979 с. 195-201**
9.	ш. Хуҷанд	деҳ. Орҷоникидзе	100 (Ганҷина)	1961	1174 – 1179	Мис	**Е.А. Давидович, 1979 с. 211**
10.	ш. Хуҷанд	Дар қисми болоии Қалъаи Шайх Муслихиддин	2 дона	1981	XI?	Мис	**Довутов Д. 1980 – 1985 с.262**
11.	ш. Хуҷанд	Мақбараи Шайх Муслихиддин	1 дона	1984	1074 – 1075	Мис	**Довутов Д. 1980 – 1985 с.261**
12.	ш. Хуҷанд	куч.Шуро	501(Ганҷина)		1174 – 1179	Мис	**Е.А. Давидович, 1979 с. 203-206**
13.	н.Конибодом	Осорхонаи уз.	243 (Ганҷина)	шинос шуданд 1951	1186 – 1206	Мис	**Е.А. Давидович, 1979 с. 195-202**
14.	н. Исфара	к. Ворух	47 (Ганҷина)	1985	1074 – 1200	Нуқра	**Довутов Д. 2009, 160**
15.	н.Б Ғафуров	деҳ. Ява – Арал	48 (Ганҷина)	1949	1174 – 1179	Мис	**Е.А. Давидович, 1979 с. 207-210**
16.	Шаҳристон	шаҳраки Шаҳристон	Ганҷина?	1964	1005 – 1017	Нуқра	**Е.А. Давидович, 1979 с. 181-192**
17.	Шаҳристон	бостоншаҳри Қалъаи Қаҳқаҳа III	1 дона	1976	1014 – 1015	Мис	**Довутов Д. 1980 – 1985 с.202 – 252**
18.	Шаҳристон	наздикии Шаҳристон	6 (Ганҷина)	1976	1019 – 1020	Нуқраи пастсифат	**Довутов Д. 2009, 153 – 155**
19.	Шаҳристон	шаҳраки Қалъаи Қаҳқаҳа I	4 (Ганҷина)	1977	1174 – 1175	Мис	**Довутов Д. 2009, 158 – 159**

Ганҷнаи ёфшуда аз тарафи В.Г. Тезенгаузен таҳқиқ шудааст, вале ҳоло дар куҷо буданаш маълум нест. (Ҷадвали 1,1)

2. Моҳи августи соли 1955 аз тарафи В.А. Ранов дар рафти кофтуковҳои археологии Муғхона, ки дар байни деҳаҳои Бободархон ва Мулло Мири н. Ашт ҷойгир аст, 18 сиккаи нуқрагии (ганҷина) қарахонӣ пайдо кард. Ҳамаи сиккаҳои ёфтшуда ба давраи аввали салтанати Қарохониҳо яъне ба аввали асри XI тааллуқ доранд. Ин сиккаҳо солҳои 1003–1014 дар шаҳрҳои Қошғар, Ахсикат ва Узганд зарб зада шудаанд. Ганҷинаро босоншнос В.А. Ранов таҳқиқ ва нашр кардааст. Ҷои нигоҳдории ганҷина то ҳол маълум нест. Мо аз рӯйи навиштаҷоти сиккаҳо метавонем номи шоҳ, лақаби ӯ, дин ва муомилоти пулиро дар Осиёи Миёна муайян намоем. Дар рӯйи тамоми сиккаҳои ёфтшуда калимаи шаҳодат «Ло илоҳа иллалоҳу ваҳдаҳу ло шарика лаҳу», сол ва макони зарб бо забони арабӣ ва Юсуф (бо ҳуруфи уйғурӣ) навишта шудааст. Нисфи зиёди тангаҳои аз н. Ашт ёфтшуда бо номи Носир ал – Ҳақ – хан ал–Муъаййид ал–ъадл илек Наср ва Носир ад – Даула Қодир – хон Малик ал – машриқ зада шудаанд.

Аз ганҷинаи ёфтшуда Муғхона 7 сиккаи он тибқи таҳлили химиявӣ дар таркибашон омехтаи мис дида мешуд. [4, с. 154-160] Аз ин бар меояд, ки тангаҳои мазкур дар давраи буҳрони нуқра зарб

зада шудаанд.(Ҷадвали 1,2)

3. Дар рафти кофтуковҳои соли 1976 дар н. Ашт як сиккаи нуқрагини қарохонӣ ёфт шуд. Ин сикка солҳои 1024–1025 дар Ахсикат зада шудааст. Дар сиккаи ёфтшуда калимаи шаҳодат, лақаби шоҳ «Айнулдавла» ва Ал – Қодир бо забони арабӣ навишта шудааст. Ин сиккаи ёфшуда аз тарафи Д. Довутов таҳқиқ ва нашр карда шудааст [4, с.191] (Ҷадвали 1,3).

ш. Хуҷанд

4. Соли 1928 дар ҳудуди ш. Хуҷанд ганҷинае дарёфт карданд, ки он аз 972 сиккаи қарохонӣ иборат буд. Бори аввал ин ганҷина аз тарафи М.Е. Массон ва М.Н. Федоров омӯхта шуд. Ин сиккаҳо дар шаҳрҳои Хуҷанд, Қошғар, Истаравшан, Яркенд, Ахсикат зада шудаанд. Ҳамаи тангаҳои ёфтшуда таркибашон аз нуқраи холис иборат буд. №37, ИИТ, Н-32 (Ҷадвали 1,4)

5. Мутобиқи маълумоти М.Е. Массон дар давраи пеш аз инқилобӣ дар ш. Хуҷанд ганҷинаи сиккаҳои мисини қарохонӣ, ки ба асрҳои XII тааллуқ доштанд, ёфт шудааст. Аввалин бор соли 1928 дар бораи ин хазина М.Е. Массон маълумот нашр кардааст. Ӯ мегӯяд, ки 6 сиккаи ин ганҷина бо номи шоҳи қарохонӣ Иброҳим Арслонхон дар Узганд зада шудаанд. Маълум нест, ки то ҳол ин ганҷина дар кучо нигаҳдори карда мешавад. (Ҷадвали 1,5)

6. Соли 1955 Е.А. Давидович дар МИУз 11 тангаи нуқрагиро аз назар гузарондааст. Ин сиккаҳо дар ш. Хуҷанд ёфт шудаанд. Онҳо солҳои 1013–1020 дар чор шаҳр – Хуҷанд (8 дона) Бухоро, Қошғар ва Яркенд (яктои) зада шудаанд. Ҳоло ин сиккаҳо дар МИУз, Н-112/31-41, нигаҳдори карда мешаванд. (Ҷадвали 1,6)

7. Таърихи бозёфти ин ганҷина маълум нест. Соли 1956 Е.А.Давидович дар осорхонаи марказии шаҳри Хуҷанд ин ганҷинаро аз назар гузаронд. Аз 8 сиккаи нуқрагии ёфтшуда, 6 донааш сиккаҳои қарохонии асри XI ва ду сиккаи дигар «Бухорхудотӣ» мебошанд. Сиккаҳои қарахонии ёфтшуда дар 3 шаҳр: Ахсикат (2 дона), 1–то Ил – Урду ва 3 – то дар Узганд дар солҳои 1003–1006 сикка зада шудаанд. Ин ганҷна дар осорхонаи марказии ш. Хуҷанд нигоҳдори карда мешавад. (Ҷадвали 1,7)

8. Соли 1960 дар ҳудуди корхонаи хиштбарории кӯчаи Ҷавонони шаҳри Хуҷанд як кӯзаи пур аз сиккаҳои миссин пайдо шуд. Дар ин ганҷина 800 сикка мавҷуд буд, ки ба номи шоҳи қарохонӣ Иброҳими Арслонхон солҳои 1162–1179 дар шаҳри Узганд (пойтахти Фарғона) зада шудаанд. Ин ганҷина аз тараф Е.А Давидович таҳқиқ ва нашр шудааст. Ҳоло ҷойи нигоҳдории ин сиккаҳо маълум нест. (Ҷадвали 1,8)

9. Ганҷина соли 1961 дар шаҳри Хуҷанд наздикии институти муаллимон дар кучаи Орҷоникидзе ёфт шудааст. Сиккаҳои дохили кӯза қариб 100 донаро ташкил медод, ки онро ба Осорхонаи марказии шаҳри Хуҷанд фиристоданд. Сиккаҳои ин ганҷина мисии – нуқраандуд буданд. Ин сиккаҳо бо номи Иброҳим Арслонхони қарохонӣ дар солҳои 1074 -1079 дар шаҳри Узганд зада шудаанд. Ин ганҷна дар осорхонаи марказиии ш. Хуҷанд таҳти №44-45 нигоҳдори карда мешавад. (Ҷадвали 1,9)

10.Соли 1981 дар қисми болоии Қалъаи Шайх Муслиҳиддин тасодуфан ду сиккаи мисини қарохони ёфт шуд. Ин сиккаҳо аз тарафи Д. Довутов таҳқиқ карда шуданд. Сиккаҳои ёфтшуда ба асри XI ба давраи Қарохониҳо ё ба асрҳои XII–XIII ба Чағониён тааллуқ доранд. р.— 1981. Шифр — Н525-26. (Ҷадвали 1,10)

11.Дар Мақбараи Шайх Муслиҳиддин як дона сиккаи мисӣ ёфт шуд. Сиккашинос Д. Довутов ин сиккаро таҳқиқ намуда аз рӯйи аломатҳояш онро ба давраи шоҳи қарохонӣ Иброҳим Арслонхон мутаалиқ донист. Ин сикка соли 1074–1075 дар шаҳри Узганд зада шудааст. р.— 1984. Шифр - КП 10/344. (Ҷадвали 1,11)

12.Дар шаҳри Хуҷанд кӯчаи Шӯро ганҷинае ёфт шуд, ки он аз 501 сиккаи мисин ва якчанд пораҳо иборат буд. Ин сиккаҳо солҳои 1174–1179 дар Узганд зада шуда ба шоҳи қарохонӣ Иброҳим Арслонхон таалуқ доранд. Сиккаҳои ёфшуда аз тарафи Е.А Давидович таҳқиқ шудааст. Ҳоло дар осорхонаи марказии ш. Хуҷанд маҳфуз аст. (Ҷадвали 1,12)

ш. Конибодом

13.Дар Осорхонаи Ӯзбекистон тангаҳои коркарднашудае зери № 21 маҳфуз буданд. Соли 1951 Е.А Давидович аз он дидан намудааст. Онро бо номи ганҷинаи Конибодом, ки 236 сиккаи қарохониро дар бар мегирифт, муаррифӣ намуданд. [6,с. 186–200]. Дар вақти тоза намудани онҳо маълум шуд, ки якчанд сиккаҳои бо якдгар часпидаро дар вақи ёфт шудан ба назар нагирифаанд. Ин ганҷина аз 243 сикка иборат будааст. Ин сиккаҳо мисии нуқраандуд буда байни солҳои 1186–1206 дар се шаҳр: Бенакет, Марғиён ва Узганд зада шудаанд. (Ҷадвали 1,13)

ш. Исфара

14.Соли 1985 дар деҳаи Ворухи шаҳри Исфара тасодуфан ганҷинае ёфт шуд, ки дар он 47 сиккаи мисии нуқраандуди қарохонӣ нигоҳ дошта мешуд. Тангаҳои ёфтшуда ба номи ду шоҳи қарахонӣ Иброҳими Арслонхон ва Қодирхон тааллуқ доранд. Ҳамаи сиккаҳои ганҷина дар байни солҳои 1174–1200 дар шаҳри Узганд зада шудааст. Ин сиккаҳо аз тарафи Д. Довутов таҳқиқ ва нашр

шудааст [7, с.262]. (Н-529) (Ҷадвали 1,14)

н. Б. Ғафуров

15.Соли 1949 дар наздикии шаҳри Хуҷанд дар деҳаи Ява – Арал (ҳоло Ёва)-и ноҳияи Б. Ғафуров ганҷинае пайдо шуд, ки он аз 48 сиккаи мисии қарахонӣ иборат буд. Ин гаҷинаи ёфтшударо барои нигаҳдорӣ ба Осорхонаи марказии шаҳри Хуҷанд фиристоданд. Аз 48 сиккаи ёфтшуда 47-тоаш бо номи Иброҳим Арсонхони қарахонӣ зада шудааст. Ин тангаҳо солҳои 1174–1179 дар Узганд зада шудаанд. Ганҷина аввалин бор аз тарафи Е.А. Давидович таҳқиқ ва нашр шудааст. (Ҷадвали 1,15)

н. Шаҳристон

16. Соли 1964 дар шаҳраки Шаҳристон дар натиҷаи шудгор кардани замин дар ҳудуди бостоншаҳри Қаҳқаҳа III як кӯзаи пур аз сикка ёфт шуд. Сиккаҳо дар байни сокинони маҳаллӣ тақсим шуда буданд. Аз ин рӯ шумораи дақиқи онҳо маълум нест [Давидович]. Ин тангаҳо аз ҷониби археологҳо Н.Н. Неъматов ва П. Самойлик аз дасти сокинони маҳаллӣ ҷамъоварии шуданд. Ба ақидаи Н.Н. Неъматов сиккаҳои ёфтшуда ба як ганҷина таалуқ доранд. Сиккаҳои аз Шаҳристон ёфтшуда дар шаҳрҳои Узганд (1005–1007), Хуҷанд (1013 – 1017) ва Истаравшан (1015–1016) зада шудаанд. (Н-66,67,312) (Ҷадвали 1,16)

17. Дар вақти кофтуковҳои археологӣ дар бостоншаҳри Қаҳқаҳа III соли 1976 як сиккаи қарохонӣ ёфт шуд. Ин сикка аз тарафи Д. Довутов омӯхта шудааст[8, с. 185 – 193]. Ин сикка мисӣ буда дар байни солҳои 1014–1015 зада шудааст. р-1976. Шифр- Н497. (Ҷадвали 1,17)

18.Соли 1976 дар шаҳраки Шаҳристон тасодуфан як ганҷинае пайдо шуд, ки он аз 6 сиккаи қарохонӣ иборат буд. Дар натиҷаи ташхис маълум гашт, ки таркиби сиккаҳо дорои нуқраи пастсифат буда, солҳои 1019–1020 дар шаҳрҳои Қошғар ва Хуҷанд сикка зада шудаанд. Ганҷина аз тарафи Д. Довутов таҳқиқ ва нашр шудааст. (Н-518) (Ҷадвали 1,18)

19.Соли 1977 дар рафти кофтуковҳои археологӣ дар бостоншаҳри Қалъаи Қаҳқаҳа I обекти VII бинои 3, ки дар ноҳияи Уротеппа (ҳоло Истаравшан) (наздикии шаҳраки Шаҳристон) ҷойгир буд, ганҷинае ёфт шуд. Ганҷина аз 4 сиккаи мисии қарохонӣ иборат буд. Тангаҳо бо номи Иброҳим Арслонхон дар шаҳри Узганд соли 1074– 1075 зада шудаанд. Ганҷина аз тарафи Д. Довутов таҳқиқ ва нашр шудааст. (Н-519) (Ҷадвали 1,19)

Баъд аз баррасии маълумотҳои дастрасшуда, метавон гуфт, ки ҳудуди Тоҷикистони шимолӣ дар гузашта яке аз манотиқи тиҷоративу маъмурии замони қарахонӣ будааст. Аз ганҷинаҳои ёфтшуда ва нишонаҳои сиккаҳо аён гашт, ки шаҳри Хуҷанд ҳамчун мавзеи асосии бозёфти сиккаҳои қарохонӣ маҳсуб меёбад.

Ҳаминтавр, аз бозёфтҳо бармеояд, ки бештари сиккаҳои дар шимоли Тоҷикистон ёфтшуда ба асрҳои XI ва аввали асри XIII таалуқ дошта дар шаҳрҳои Хуҷанд, Узганд, Ахсикат, Итаравшан, ва Яркенд зарб зада шудаданд. Маълум мешавад, ки дар замони қарохониён ду шаҳри дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ҷойгир буда – Хуҷанд ва Истаравшан марказҳои муҳими сиккасозӣ буданд.

Сиккаҳои ёфтшуда бештар бо номи шоҳони қарохонӣ Иброҳими Арслонхон ва Қодирхон зада шудаанд, ки ин аз он гувоҳи медиҳад, ки нуфузи ин шоҳон дар ин минтақа хело зиёд будааст. Дар шимоли Тоҷикистони бештари сиккаҳо қарохонӣ дар ш. Хуҷанд, ноҳияҳои Шаҳристон ва Ашт ёфт шудааст. Асосан фулузӣ ин сиккаҳо нуқра ва мисӣ мебошад.

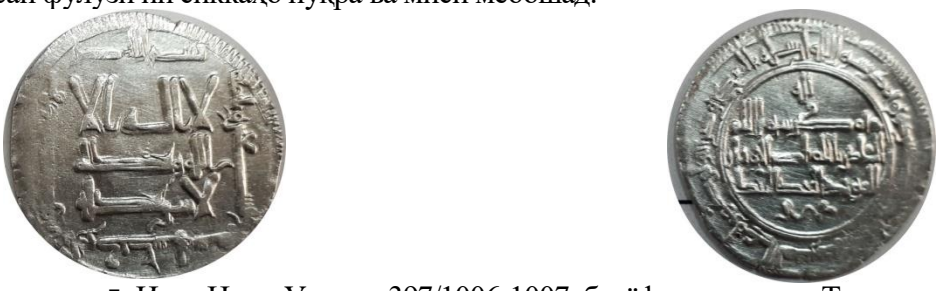

Дирҳами қарохонӣ, Илек Наср, Узгенд, 397/1006-1007, бозёфт аз шимоли Тоҷикистон.

АДАБИЁТ

1. Давдович Е. А. Канибадамский клад караханидских монет. (К характеристике обращения медных посеребренных дирхемов в конце XII – начале XIII в.) // СА, 1961, № 1, с. 186–200.
2. Давдович Е. А. Клады древних и средневековых монет Таджикистана М.,1979 Стр 151-202.
3. Давдович Е. А. Нумизматические заметки (Караханиды, Чингиз-хан, Шейбаниды) // Известия АН ТаджССР, отд. обществ. наук, № 3 (53), 1968, с. 70–84.
4. Довудӣ Д. Клады средневековых монет из Таджикистана (находки 1981-1985гг.). // Тезисы докладов и сообщений второй всесоюзной нумизматической конференции, 1987. - М. 1987, с.35 – 36.
5. Довудӣ Д. Монетные клады Таджикистана – Душанбе: «Дониш». 2009, 409с.
6. Довудӣ Д. Монетные находки в Таджикистане (1976). // АРТ. Вып. XVI (1976). Душанбе, 1982, с. 185 – 193.
7. Довудӣ Д. Монетные находки в Таджикистане в 1980 – 1985 гг. // АРТ, вып. XXV, (1985). Душанбе, 1994, с.

244 – 262.
8. Довудӣ Д. Монетный двор Худжанда. // Худжанд. Душанбе, 1999, с. 494 – 495.
9. Кочнев Б. Д Нумизматическая история Караханидского каганата (991-1209 гг.). «София», 2006. с. – 44

БОЗЁФТИ СИККАҲОИ ҚАРОХОНӢ ДАР ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳқиқи сиккаҳои қарохонӣ дар шимоли Тоҷикистон бахшида шудааст. Ҳамагӣ дар шимоли Тоҷикистон зиёда аз ду ҳазору ҳаштсаду бисту се (2823) сиккаи қарохонӣ ёфт шудааст. Аз онҳо 15 – тоаш ганҷина ва 4 – тоаш бозёфти алоҳида мебошанд. Дар ҳудуди шимолии Тоҷикистон заробхонаҳо аз ҳама зиёд дар шаҳрҳои Хуҷанд ва Истаравшан мебошанд. Маълум мешавад, ки дар замони қарохониён ду шаҳри дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ҷойгир буда – Хуҷанд ва Истаравшан марказҳои муҳими сиккасозӣ буданд.

Сиккаҳои ёфтшуда бештар бо номи шоҳони қарохонӣ Иброҳими Арслонхон ва Қодирхон зада шудаанд, ки ин аз он гувоҳи медиҳад, ки нуфузи ин шоҳон дар ин минтақа хело зиёд будааст. Дар шимоли Тоҷикистони бештари сиккаҳо қарохонӣ дар ш. Хуҷанд, ноҳияҳои Шаҳристон ва Ашт ёфт шудааст. Асосан фулузӣ ин сиккаҳо нуқра ва мисӣ мебошад.

Таҳқиқи сиккаҳо нишон дод, ки дар асрҳои XI ва аввали асри XIII муомилоти пулӣ дар шимоли Тоҷкистон ба дараҷаи кофӣ инкишоф ёфта буд.

Калидвожаҳо: *ганҷина, қарахонӣ, танга, Хуҷанд, заробхона, мис, нуқра, Арслонхон, Истаравшан, дирхам.*

НАХОЖДЕНИЕ КАРАХАНИДСКИХ МОНЕТ НА СЕВЕРЕ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена изучению караханидских монет, найденных на севере Таджикистана. Всего в севере Таджикистана найдено более двух тысяч восьмиста двадцати трех (2823) караханидских монет. Из них 15 кладов и 4 отдельные находки. На севере Таджикистана наибольшее количество шахт находится в городах Худжанд и Истаравшан. Получается, что во времена Караханидов два города, расположенные на территории современного Таджикистана – Худжанд и Истаравшан – были важными центрами чеканки монет.

Найденные монеты в основном названы в честь караханидских царей Ибрагим Арслан-хана и Кадырхана, что свидетельствует об очень высоком влиянии этих царей в регионе. В северном Таджикистане больше всего монет Караханидов. Худжандский, Шахристанский и Аштский районы. В основном металл этих монет - серебро и медь.

Изучение монет показало, что в XI и начале XIII веков денежное обращение в северном Таджикистане было достаточно развито.

Ключевые слова: *клад, караханиды, монета, Худжанд, монетный двор, медь, серебро, Арсланхан, Истаравшан, дирхам.*

FINDING OF KARAKHANID COINS IN THE NORTH OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of Karakhanid coins found in the north of Tajikistan. In total, more than two thousand eight hundred and twenty three (2823) Karakhanid coins were found in the north of Tajikistan. Of these, 15 hoards and 4 separate finds. In the north of Tajikistan, the largest number of mines is located in the cities of Khujand and Istaravshan. It turns out that during the time of the Karakhanids, two cities located on the territory of modern Tajikistan - Khujand and Istaravshan - were important centers for minting coins.

The found coins are mainly named after the Karakhanid kings Ibrahim Arslan-khan and Kadyrkhan, which testifies to the very high influence of these kings in the region. Northern Tajikistan has the largest number of Karakhanid coins. Khujand, Shahristan and Asht regions. The main metals of these coins are silver and copper.

The study of the coins showed that in the 11th and early 13th centuries money circulation in northern Tajikistan was quite developed.

Keywords: *treasure, karakhanid, coins, Khujand, mint, honey, silver, Arslankhan, Istaravshan, dirham.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ашӯров Фарҳод Маҳмадзарифович *- ассистенти кафедраи методикаи таълими таърих Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С.Айнӣ, тел: (+992) 908114409. E-mail: fargodashurov2808@mail.ru.*

Сведения об авторе:

Ашуров Фарход Махмадзарифович *- ассистент кафедры методики преподавания истории Государственного педагогического университета имени С. Айни, тел: (+992) 908114409. E-mail: fargodashurov2808@mail.ru.*

About the author:

Ashurov Farhod Makhmadzarifovich *- assistant of the Department of Methods of Teaching*

History of the State Pedagogical University named after S. Aini, tel: (+992) 908114409. E-mail: fargodashurov2808@mail.ru.

БА ВУҶУД ОМАДАНИ НОҲИЯҲОИ АГРАРӢ - САНОАТИИ ВАХШ ВА ҲИСОР

Мусоев А.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Сарсухан. Дар баробари гузаронидани чорабиниҳо оид ба азхудкунӣ ва истифодаи водии Вахш барои таъмин кардани саноати бофандагии ИҶШС дар соли 1929 сарраёссати комитети пахта ва комиссириати халкии замини ИҶШС ба сари камари ноҳияи Ҷилликул гурӯҳи мутахассисонро бо роҳбарии агроном Ф. Артемов, бо мақсади омӯзиши иқлим, хоки маҳал ва мутобиқ будани навъи пахтаи мисрӣ ба ин ҷо фиристод.[1-с.229] Аз рӯи натиҷаҳо ва таҷрибаҳои дар минтақаҳои гуногуни водӣ гузаронида, Артёмов ба Комиссариати халқии замин оид ба шароитҳои мусоиди иқлимии водии Вахш барои рушди парвариши пахтаи навъи мисрии маҳиннах пешниҳодот фиристод.

Қисми асосӣ. То ба соли 1929 дар Тоҷикистон раванди азнавсозии хоҷагии халқ ба анҷом расида, соҳаи асосии иқтисоди он, ки ба истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ такя менамуд, муайян карда шуд. Алакай ба ин соҳа 50% захираҳои меҳнатии ҶМШС Тоҷикистон ҷалб шуда буданд.[4. С.9] Парвариши навъҳои пахтаи мисрӣ ва дигар зироатҳои нав, чӣ дар заминҳои лалмӣ ва чӣ дар заминҳои обёришаванда фикр ва ғояҳои нави илмиро тақозо карда, зарурияти ба вуҷуд овардани навъҳои нав, муайян кардани шаклҳои навъи муборизаро бо алафҳои бегона ва зараррасонҳои растанӣ заррурияти ба вуҷуд меовард, тадқиқотҳои илмии дар он самт гузаронидашуда аз уҳдаи ҳалли ин масъалаҳо баромада метаво-нанд. Чӣ дар ташвишҳо ва вазифаҳои нав, тадқиқотҳо зиёд гашта дар айни замон дар назди олимон проблемаҳои нав пайдо мешаванд ва онҳо ҳарчи бештар дарк мекарданд, ки маҳз Тоҷикистон маркази пахтаи мисрӣ ашёи хоми саноати бофандагии шӯравӣ мегардад. Дар айни замон таҷрибаи парвариши пахта нишон дод, ки хоҷагии қишлоқ дар роҳи тараққиёти худ таъсири механикикунонӣ зироаткунонӣ ва саноаткунонӣ ва химизатсия тағйир ёбад, ки ин бо рушди фарҳанги растанипарварӣ, бо усулҳои коркард ва технологияи он алоқаманд мебошад. Масъалаи табдил додани пахтакорӣ ба соҳаи пуравҷӣ обёрикунӣ дар водии Вахш таҷассуми эҳё буд. Вобаста ба ин, масъалаи рушди энергетикаи обӣ, ки метавонад инкишофи хоҷагии қишлоқро таъмин созад, дар байни дигар соҳаҳои саноат дар Тоҷикистон аҳамияти махсусан калон пайдо намуд. Дар охири панҷсолаи якум зарурияти муайян кардани самтҳои асосии тараққиёти иҷтимоӣ - иқтисодии Тоҷикистон ба соҳаи асосии хоҷагии халқи он ба миён омад. Навбати якуми сохтмони канали обёрикунандаи Вахш ба охир расид ва азхудкунии заминҳои водии Вахш, ки баҳри истеҳсоли навъи пахтаи мисрӣ пешбинӣ шуда буданд, оғоз ёфт. Моҳи апрели соли 1933 бо ташаббуси шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ИҶШС дар шаҳри Ленинград якумин конференсияи илмӣ гузаронида шуд. Вазифаҳои асосии он дар асоси маводҳои ҷамъоварда ва омӯхтани эъзомияҳои илмӣ ва дигар маълумотҳо муайян кардани қуввахои истеҳсолии Тоҷикистон ва пешомадҳои тараққиёти онро муайян кардан буд.

Вазифаи инъикос кардани ноҳиябандӣ кардани хоҷагии Тоҷикистон ба ваколатҳои ҷонишини раиси Госплани ҶШС Тоҷикистон Ф. А. Казаков – дохил мешуд. Аз рӯи суханони ӯ, Тоҷикистон дар панҷсолаи дуюм ба он омодагӣ медид, ки аз рӯи хусусиятҳои истеҳсолот ба чунин ноҳияҳои иқтисодӣ дохил гардид:

1. **Ноҳияи Шимолӣ**: ба инҷо ноҳияҳои маъмурии: Ашт, Хуҷанд, Исфара, Конибодом, Нов, Уротеппа ва Шаҳристон дохил мешуданд:
2. **Ноҳияи Зарафшон** ба инҷо ноҳияҳои Панҷакент, Мастчоҳ ва Заҳматобод дохил мешуданд.
3. **Маркази ноҳияи Ҳисор** дар ҳайати он – Шаҳринав, Ҳисор, Сталинобод, Янгибозор, Файзобод ва Лақайи тоҷик:
4. **Ноҳияи Ҷанубӣ** бо ҳайати Арал, Қурғонтеппа, Ҷилликул, Шаҳритуз, Бауманобод, Фархор ва қисман ноҳияиҳои Кулоб:
5. **Ноҳияи Шарқ ноҳияи Ҷанубӣ**, ки ҳама ноҳияҳои ғаллакор ва чорводорро муттаҳид мекард: Кулоб, Муминобод, Қизил–мазор, Данғара, Кунгурт, Балҷувон, Ховалинг ва Оби гарм:
6. **Ноҳияҳои кӯҳӣ: Шӯробод,** Дашти ҷум, Қалаи Хумб, Тавилдара, Ғарм, Ҳоит ва Ҷиргатол.
7. Ноҳияи – Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ.

Табиист, ки ҳар кадом аз ин ноҳияҳо ё минтақаҳо шаклҳои умумии истеҳсолот ва хусусиятҳои хосси захираҳои табиии худро доштанд.

Ноҳияи Марказӣ ё Ҳисор аз рӯи ченакҳои маъмурии зерин иборат буд: Шаҳринав, Ҳисор, Сталинобод, Янгибозор, Файзобод ва Лақай Тоҷик.

Ноҳияи Ҷанубӣ аз Арал, Қурғонтеппа, Ҷилликул, Шаҳритуз, Қабодиён, Бауманобод, Фархор ва қисмати Кӯлоб.

Ҳарду ноҳияҳо аз рӯи дараҷаи рушди иҷтимоӣ-иҷтисодӣ ва фарҳангӣ тавсифи алоҳидаи худро доштанд:

Нохияи Марказӣ алакай ҳамон вақт ноҳияи аграрӣ саноатӣ ба ҳисоб мерафт, ки дорои маданияти пешбарандаи пахтакорӣ буд. Майдонҳои кишт 175.650 гектарро ташкил медод, ки аз ин 40.000 гектараш (26%) обӣ буда, боқимондаи 74% лалмӣ буданд.

Майдонҳои умумии кишти пахта 28.540 гектарро ташкил медод. Дар соҳаи чорводорӣ ин ноҳия машҳур буда, инҷо зоти беҳтарини гӯсфандҳои «ҳисорӣ» парвариш карда мешуданд ва ин соҳаи муҳим ба ҳисоб мерафт. Бинобар дар қисмати ҷанубии қаторкӯҳи Ҳисор мавҷуд будани канданиҳои фоиданоки зеризаминӣ ин ноҳия довталаб ба ноҳияи саноатӣ аграрӣ низ ба ҳисоб мерафт.

Ноҳияи Ҷанубӣ пахтакор дар панҷсолаи дуюм ҳамчун базаи асосии пахтакории Тоҷикистон муайян шуда буд. Аз 61.000 га майдонҳои умумии кишт 37000 га масоҳати онро майдонҳои кишти пахта ташкил медод, ки ин наздики 60% тамоми майдонҳои киштро ташкил медод. Аз худкунии води Вахш имкон медод, ки дар панҷсолаи дуюм масоҳати майдонҳои кишти пахта ба 130.000 га расонида шавад, ки тақсими асосии заминҳо барои кишти пахтаи маҳиннахи мисрӣ ҷудо карда мешуданд. Аммо мувофиқи дурнамо (перспектива) самти хоҷагидории ин минтақа – ноҳияро қисман дигар кардан ҳам имкон дошт. Ин ноҳия захираҳои зиёди сӯзишвориро доро буд ва баъди бунёди базаи энергетикӣ дар дарёи Вахш ба базаи саноати химиявии Тоҷикистон табдил ёфтани он имкон дошт.

Вале дар ҷамъбасти конференсия академик А. Е. Ферсман ин имкониятҳои бузурги пешомадҳои Тоҷикистонро дар роҳи гузариш ба тараққиёти саноатӣ аграрӣ сарфи назар карда дар дурнамои тараққиёти хоҷагии халқи Тоҷикистон барои оянда хулосаи нохуш баровард: «Аввалин ва асостарин истеҳсолоти Тоҷикистон, ки аз хусусиятҳои ҷуғрофии мамлакат бармеояд, ин хоҷагии қишлоқ мебошад, офтоб, об, кӯҳҳо дар маҷмуъ ба ин мусоидат мекунанд». Ва тамоман фаҳмост, ки масъалаи энергетика, ки ба бунёди хоҷагии қишлоқи нав имкон диҳад, яке аз вазифаҳои муҳим дар тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. [3]

Чунин самти муайянкунӣ, ки онро ҳизби болшевики пешаки роҳнамоӣ карда буд Тоҷикистонро ба базаи саноати бофандагии ИҶШС табдил медод. Ин хулоса танҳо дар нақшаи баланд бардоштани афзоиши ашёи хом аҳаммияти умумииттифоқӣ дошту халос. Энергетика низ ҳамчун як намуди ашё мебоист инкишофи онро таъмин месохт. Дар қисмати охирини қарори конференсия қайд шуда буд: «ҶШС Тоҷикистон» захираҳои ниҳоят бузурги гидроэнергетикӣ дошта қодир аст, инкишофи босуръати хоҷагии халқи Тоҷикистонро таъмин созад. Иқтидории потенсиалии захираҳои обӣ дар муддати 11 моҳ, на камтар аз 15 млн қувваи аспро ташкил медиҳад, ки ин ба нисфи захираҳои энергияи гидравликии Осиёи Миёна баробар аст. Қисмати зиёди захираҳои обӣ асосан дар Тоҷикистони шарқӣ ва ҷанубӣ ҷойгиранд ва дар айни замон калонтарин конҳои ангиштсанг дар шимоли ҷумҳурӣ қарор доранд. [4-т-1]

Чунин тараққиёти кувваҳои истехсолии мамлакат дар айни замон имконият медихад, ки дар оянда Тоҷикистон бо хатти баландшиддати барқӣ пайваст гардад. Тоҷикистон дар сохтори хоҷагии халқи иттифоқ асосан ҳамчун нохияи пахтакор баҳисоб меравад ва яке аз омилҳои мухмим дар ин самт об мебошад: Аз ин лиҳоз сохтмонҳои неругоҳҳои обии барқӣ бояд зич бо оби ёрӣкунӣ алоқаи зич дошта бошад. Натиҷаҳои эъзомия ва корҳои илмӣ ҷусту ҷӯии то соли 1933 гузаронида шуда тасдиқ мекунанд, ки Тоҷикистон мамлакатест,ки имкониятҳои бузурги захираҳои оби аз чихати экологӣ тозаро дорост. Шумораи пиряхҳои Тоҷикистон ба 14,500 адад, ки масоҳати 11,00 км^2 ташкил медиҳанд, ки 8% - и ҳудуди мамлакат мебошад. Микдори умуми дарёҳо ва ҷӯйҳои аз онҳо ҷоришаванда 25,000 ва дарозии умуми онхо 90,000 кмро ташкил медиҳад. Дар дараҳои танги баландкӯҳӣ кӯлҳои сершумор ба хаҷми обашон 46,3 км^3 захираи обӣ нушокии онҳо 16,2 км^3 мавҷуданд. 54,3% обҳое, ки дар бахри Арал мерезанд аз ҳисоби обҳои Тоҷикистон аст. Иктидори умумии захираҳои энергетикии Тоҷикистон беш аз 527 милиард кВт/соатро ташкил медиҳанд. Аммо чуноне ки таҷриба нишон дод, мувофиқи нақшаи умумииттифоқии ҶШСТ аз ҳаҷми умумии захираҳои дарҳудудҳояш будаи об танҳо 15% обҳои Ҳавзаи Амударё ва 7,8% Ҳавзаи дарёи Сирдарёро истифода мекунанду халос ин обҳоро асосан ҶШС Узбекистон 50,5% ҶШС Қазоқистон 42,2% истифода мекарданд. Аз амударё ба Тоҷикистон 15,2% ба ҶШС Ӯзбекистон 42,2% ба ҶШС Туркманистон 42,3% об рост меомад. Агар чунин хисоб кунем, ки хоҷагии халқи водии Вахш ба таври мутаносиб мувофиқи захираҳои истеҳсолии худ тараққӣ мекарда бошад, пас он имконият дошт, ки яке аз минтақаҳои бузурги нисбатан дар асосҳои саноатӣ рушдкунанда табдил ёбад. Вале ин ҳолат руй надод, вале баҳри ҳақ баровардани сиёсати иқтисодии ҳукумати Шуравӣ бо ба ҳисоб гирифтани як қатор корхонаҳои ба тараққиёти пахтакорӣ пешбинишуда онро ноҳияи агросаноатӣ ном мебурдагӣ шуданд. Ибораи «нохияи агросаноатии Вахш» барои нахуст аз тарафи Р.И Хайдарова Замоне, ки охири Тоҷикистон 60 уми асри ХХ комплекси ҳудудиистҳсолии Тоҷикистони

ҷануби ташаккул меёфт истифода бурда шудааст.[2, с. 27-30]

Бо ба кор даромадани «Канали Вахш» ҳукумати Шуравӣ ба нафъи саноати Россия аз ҳудкунии ашёҳои хоми Тоҷикистонро ба таври васеъ оғоз кард. Ноҳияҳои Тоҷикистони Ҷанубӣ ба марҳалаи нави рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дохил шуда, баъдтар комплекси ҳудудӣ истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ (КТИТҶ) ташаккул ёфт. Нақши водии Вахшро дар тараққиёти саноати ИҶШС ва иқтисодиёти Тоҷикистон ба инобат гирифта, академик А.Е.Ферсман дар сухани хотимавии ҳуд, дар Конференсияи якуми тоҷикистонӣ чунин қайд кард: Лозим аст, ки дар ин сол яроқнок шуда ба роҳи нав – омӯзиши хоҷагии Тоҷикистон дар бунёди ояндаи ҳуд имкон медиҳад. Заминҳои навкорам дар тамоми Осиё ва Шарқ ҳамчун як шуълаи фурӯзон равшанӣ кунанд.

Мувофиқи мазмуни маърузаи ҷонишини раиси Госплани ҶШС Тоҷикистон Ф. А. Казаков дар конференсияи Ленинград водии Ҳисор–Вахш ба роҳбарони ҷумҳурӣ ҳамчун ду ноҳияи алоҳидаи иқтисодии Марказӣ Сталинобод ва Ҷанубӣ намудор мешуданд. Вобаста ба ин, дар нақшаи барои панҷсолаи дуюм оид ба ноҳиябандии хоҷагии Тоҷикистон пешниҳоднамудаи Госплани Тоҷикистон ин ноҳияҳо ҷудо карда мешуданд. Якумин ҳамчун аграрӣ-саноатӣ ва дуюмин ноҳияи ҷанубии пахтакор муайян карда шудаанд. Дар заминҳои обӣ зироати пешбаранда пахта ба ҳисоб мерафт майдонҳои кишт – 157.650га, аз ин ба ҳиссаи зироатҳои обӣ 40.000га ё 26% рост меомад. 74%-и боқимонда ба заминҳои лалмӣ, ки дар нишебкӯҳҳо ва доманакӯҳҳо ҷойгир буданд, ташкил медод. Майдони умумии киштзорҳои пахта 28.540 га буд. Ноҳия ватани гӯсфанди ҳисорӣ ба ҳисоб мерафт. Аз миқдори умумии гӯсфандони ҳисорӣ ташкил медод. Дар ин ҷо ба сифати воҳиди мустақил, ки хусусияти саноатиро доро буд ноҳияи Сталинобод баромад мекард. Дар ин ҷо канданиҳои бой ва захираҳои энергетикӣ хеле зиёд буданд. Азхудкунии ноҳия нисбатан ба дигар ноҳияҳои мамлакат дар шароитҳои нисбатан хуб қарор дошт, зеро, ки он бо хоҷагии иттифоққи ҷануб алоқа (робита) дошт, ин ноҳияҳо дорои роҳои автомобилӣ буданд. Бо анҷомёбии сохтмони роҳи автомобилии Сталинобод-Урсатевск бо дигар ноҳияҳои пешкадами Осиёи Миёна пай васт мегашт. Аз рӯи нақшаи пешниҳоднамудаи Ф.А. Казаков ноҳияи Ҷанубӣ базаи асосии пахта дониста мешуд. Майдонҳои пахта алакай 37.000 га –ро аз майдони умумии 61.000 га ташкил медод, ки ин 60% майдонҳои кишт буд. Аммо мувофиқи дурнамои аз ҳудкунии водии Вахш майдонҳои обёришаванда метавонист ба 130.000 га ва аз ин ҳам зиёд расад. Дар фарқият аз ноҳияи иқтисодии Ҳисор, дар водии Вахш алакай корҳои ҷустуҷӯи оид ба муайян кардани сӯзишвории сланетс пеш бурда мешуданд. Онҳо дар наздикии Норак ва ҳудудҳои Ёвону Кӯлоб ҷой гирифта буданд ва метавонистанд дар оянда аз рӯи дурнамо ба рушди саноати химияи Тоҷикистон мусоидат намояд. Алоқаи нақлиётӣ алакай ба воситаи роҳи оҳани камбари Қурғонтеппаро бо бандари Панҷи Поён пайваст кунонда шоҳроҳи Сталинобод – Қурғонтеппа ба роҳ монда шуда буд. Сохтмони роҳи оҳани Сталинобод – Кӯлоб ва як қатор роҳҳои автомобилӣ, ки ин ноҳияи асосии пахтакори ҷумҳуриро пайваст мекард ба лоиҳа гирифта шуданд.

Чуноне ки дида мешавад, ташаккулёбии водии Вахш ҳамчун минтақаи алоҳида ва махсус ва истеҳсолии тараққикардаи саноатӣ дар дурнамо, дар соҳаҳои минбаъда тамокул ёфт, ки ин ба туфайли ҷуғрофиён хуб, шароитҳои мусоид иқлимӣ, серҳосилии хок, захираҳои зиёди гидроэнергетикӣ ва химиявии ҳуд имконпазир гардид. Вобаста ба ҷойгиршавии ҷуғрофии ҳуд, водии Вахш аз дигар ноҳияҳои иқтисодӣ бо релефи хосси ҳуд фарқ мекунад. Он ба пастхамии Тоҷикистони Ҷанубӣ дохил мешавад. Дар миёни қаторкӯҳҳои Ҳисор, Қаротегин, Дарвоз, Вахш ва Боботоғ ҷой гирифта, сохти хосси худро дорад. Дар дохили (доираи) минтақа базе қаторкӯҳҳо ва кӯҳҳо (дар баландии 1200-2000м) ба самти ҷануб тул кашидаанд. Аз қатор кӯҳи вахш бошад кӯҳҳои Сурхкӯҳ, Сарсарак, Териклит давом карда, ноҳияҳоро ҷудо мекунанд ва боиси гуногун гаштани табиати онхо мегарданд.

Дар миёни қаторкӯҳҳо ва кӯҳҳо водиҳо бо ҳамвориҳои мавҷноки ҳуд, ки ҷангалпӯш мебошанд, доман паҳн кардаанд: ба монанди Вахш, Ёвон, Обикиик, Кофарниҳони поёнӣ, бешкент ва Панҷи Поён. Онҳо тахминан дар баландии аз 300-400 м то 600-900 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шудаанд. Шароитҳои кӯҳӣ ва душвории релф кори сохтмони роҳҳои оҳанро дар байни ин қитъаҳо душвор мегардонд. Ин ба сохтмони иншоотҳои обёрикунада ва саросар обёрикунӣ низ дахл дорад. Бинобар ин, дар доманакӯҳҳо ва нишебкӯҳҳо заминдории лалмӣ ба роҳ монда шудааст. Вале ҳамвориҳои ин ҷо барои сохтмони роҳи оҳан ва роҳҳои автомобилӣ хеле қулай мебошанд. Ба корҳои обёрикунӣ ҳам хеле мусоид мебошанд. Мувофиқи маълумотҳои олимони шуравӣ, ки дар бало зикр ёфтанд, иқлим, хок ва релефи водии Вахш бо захираҳои минералӣ, ашёӣ, обӣ-энергетикӣ ва сӯзишворӣ пурра мувофиқат мекунанд. Дар натиҷаи суръати баланди корҳои обёрикунӣ дар солҳои 60-70 уми асри ХХ, фонди заминии водӣ аз ҳисоби водии Ёвону Обикиик 5.000 га ва аз ҳисоби водиҳои Панҷи Поён ва Гаравутӣ низ васеъ гаштанд.

Ноҳияи иқтисодии Вахш минтақаи аз ҳама бойи Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои обӣ-энергетикӣ, минералӣ-ашёӣ ба ҳисоб меравад.

Чунончи ба воситаи ҳудудҳои он қариб ҳама дарёҳои бузург ва бисёр дарёҳои хурди камоб, ки

ба ҳавзаи Амударё тааллуқ доранд, мегузаранд. Ҳавзаи Амударё аз ¾ қисмати масоҳати ҷумҳуриро ташкил медиҳад, ин дарёи аз ҳама бузург ва серборонтарини Осиёи Миёна ба ҳисоб рафта, дарозиаш 2291 км мебошад. Микдори оби ин дарё нисбат ба Сирдарё се маротиба зиёд мебошад. Аз рӯи миклори об Амударё ба дарёи азими Миср –Нил баробар аст. Вале аз Ҷиҳати дарозӣ Амударё нисбати Нил ду маротиба кӯтоҳтар мебошад. Амударё нисбати дарёи Нил тез ҷараён мебошад. Он 85 км дарозӣ дошта, баъди якҷоя шудани дарёҳои Панҷ ва Вахш ин ном, яъне, Амударёро гирифтааст. Дарёи Панҷ маҷрои болоии Амударё ибтидои худро аз ҳудудҳои Афғонистон, пиряхҳои Ҳиндукуш мегирад ва онҷо Вахондарё ном дорад. Баъди бо дарёи Помир якҷо шудан номи Панҷро мегирад. Ба ҳисоби миёна микдори оби солонаи он 40 км3 буда, 53.2% оби Амударёро ташкил медихад. Дарёи Вахш ибтидои худро аз доманаҳои қисмати баландкӯҳи Олой ва қаторкӯҳи паси Олой, бо номи Қизилсу гирифтааст. дар ҳудудҳои байни шохобҳои Муғсу ва Обихингов Сурхоб ном дорад. Аз ҷои якҷояшавии Сурхоб ва Обихингов дарё ба минтақаи кӯҳии харсангӣ даромада номи Вахшро мегирад. Дарозии умумии дарё 690 км, ки аз ин 525 км ба худудҳои Тоҷикистон рост меояд. Ин дарё ягона сарҷашмаи обёрикунии водии Вахш буда ба дарёи Панҷ мерезад.

Аз рӯи серобӣ 20 км^3 ташкил дода, аз ин лиҳоз аз дарёи Панҷ қафо меистад. Масоҳати умумии ҳавзаи дарёи Вахш 39,1 ҳазор км2-ро ташкил медиҳад. Канали дар водӣ сохташуда оби худро аз ин дарё мегирад.

Шохоби рости Амударёро дарёи Кофарниҳон ташкил медиҳад, ки 405 км дарозӣ дошта, ҳавзаи он аз 11,6 км2 иборат мебошад. Кофарниҳон ба дарёи Аму мерезад. Дарёҳои Варзоб, Лучоб, Хонақоҳ шохобҳои дарёи Кофарниҳон мебошанд. Ҷустуҷу ва тадқиқотҳои солҳои минбаъда дар ин ҷо панҷ минтақаи заминларзаро муайян карданд, ки яке аз онҳо Вахш мебошад. 120 нуқтаи мавҷуд будани газ ва нефт муқаррар карда шуд, ки бисёре аз онҳо дар водии Вахш ҷойгир мебошанд. Дар инҷо як кони газ дар Қизил – Тумшуқ ва секони нафт дар Кичикбел, Оқбошадир, Курғонча дарёфт карда шуданд. Охирин маълумотҳои ҷустуҷӯӣ собит карданд, ки дар ҳудудҳои Тоҷикистони Ҷанубӣ захираҳои бузурги намк, оҳаксанг, мавҷуданд, ки ҳамчун ашёи хом барои саноати химия барои истеҳсоли содакарбит, калтсин, магний, металлӣ, гази ангиштоб, оҳаки хлор, поруҳои минералӣ ба таври васеъ ҷинсҳои карбонатӣ истифода бурда мешаванд. Захираҳои оҳаксанг дар ҷумҳурӣ асосан дар Ёвон ва Қаратоғ мавҷуданд. Захираи умумии онҳо 100 млн тоннаро ташкил медихад. Аз рӯи таркиби химиявӣ барои истеҳсоли магнии хлор ва соддаи колсидор мувофиқ мебошад.

Захираҳои оҳаксанг дар соҳили чапи дарёи Даҳанасу, 12 км дуртар аз маркази Ёвон, дар нишебиҳои шарқии қаторкӯҳи Джетамтау ҷойгир буда, захираи он 50 млн тоннаро ташкил медиҳанд, ки 31,5 млн тоннаи он барои тайёр кардани оҳак мувофиқ мебошад. Маҳсулотҳои оҳаксангии инҷо бо сохта шудани комбинати электрохимиявии Ёвон сабаб гашт.ғайр аз оҳаксанг, дар маҳалли Тутбулоқи Ёвон, ки дар ғарби қаторкӯҳи Қаратов ҷойгир аст, захираҳои калони намак дарёфт шуд, ки масоҳаташ 5км2 ташкил медиҳад. Аз он намаки аълосифати ошиии навъи якум ва «Экстра», инчунин, намаки калтсийдор, хлор, натрий, моеъ барои истеҳсоли электролизи катодӣ истеҳсол карда мешавад. На чандон дуртар аз Тутбулоқ дар масофаи 2 км дуртар аз шаҳри Норак ба самти ҷанубу ғарб, дар ҳар ду соҳили дарёи Вахш боз як кони дигари намак муайян карда шуд ва захираи он 230 млн тоннаро ташкил медиҳад. Дар ҷанубии ғарбии шаҳри Кӯлоб дар масофаи 32 км дуртар аз шаҳр калонтарин кони намак – Хоҷа Муъмин ҷойгир шудааст, ки захираи он 40-50 млрд тоннаро ташкил медиҳад. Суръати афзоиши саноат дар солҳои 1926-1959 дар ҳудудҳои минтақаи Вахш ба пайдо шудани шаҳру шаҳракҳо (посёлка) – ҳамчун марказҳои истеҳсолию фарҳангии ноҳияҳо ва шуроҳои деҳот сабаб шуд. Чунончи, шаҳрҳои Қурғонтеппа ва Калининобод (Сарбанди ҳозира). Ҳанӯз соли 1939 масоҳати заминҳои обёришаванда – омода шуда, нисбат ба соли 1925 279% афзуданд. Майдонҳои обёришаванда 275% зиёд гашт, то охири соли 1939 дарозии иншоотҳои обёрикунанда дар водии Вахш хеле зиёд шудандӯ 1каналҳои магистралӣ -4 хазор км.

Хулоса, омили асосии ташаккулёбии ноҳияи иқтисодии Вахш дар қаъри Водӣ мавҷуд будани захираҳои бои ашёи хом барои соҳаҳои гуногуни саноат ба ҳисоб меравад, ки онҳо солҳои минбаъда кашф карда шудаанд. Ҷуғрофияи ин ноҳия бо захираҳои сершумори сӯзишворӣ, минералӣ, ашёи химиявӣ бой мебошад. Дар ин ҷо сарватҳои металлӣ ва ғайриметаллӣ захираҳои ашёи хоми алюминий ва магний, сурма, полиметаллҳо, сода, фосфорит ва металлҳои сохтмонӣ дарёфт карда шуданд. Вале бинобар мавҷуд набудани базаи энергетикӣ ва омӯзиши сусти онҳо, то солҳои 60-уми асри XX истифодаи васеъ ва самараноки онҳо ба таърих гузошта мешуд. Дар ташаккули минтақаи иқтисодии Вахш нақши муҳимро иншоотиҳои азими гидроэнергетиии он бозиданд. Канали ирригатсионӣ (обёрикунанда) дар натиҷаи меҳнати диловарона деҳқонони оддӣ бо олотҳои оддитарин – каланд, бел, зоғнӯл бунёд гардида, ба истифода дода шуданд. Бе танаффус, бе рӯзҳои истироҳат, шабу рӯз, бо қувваи охирин заҳмат мекашиданд.

АДАБИЁТ

1. Диёри ошноӣ ва рӯшноӣ с. 229

2. Из истории индустриализации Таджикиской ССР.Душанбе Ирфон 1972-С.27-30
3. Казаков Ф А. Хазайственное район и равние Таджикистана Проблемы Таджикистана.
4. Проблемы Таджикистана Трудыпервой конфереции по изучению производительных Сил Таджикиской ССР Л. Т1. С.9.
5. Ферсман А Е. Общие итоги Таджикиской конференции /Проблемы Таджикистана Т 1.

БА ВУҶУД ОМАДАНИ НОҲИЯИ АГРАРӢ САНОАТИИ ВАХШ ВА ҲИСОР

Мақсади таҳқиқот: *омӯзиши масъалаи ташаккулёбии ноҳияҳои аграрӣ-саноатии Вахш ва Ҳисор буда, он барои илмӣ таърих ва соҳаи кишоварзии Тоҷикистон аҳамияти илмӣ-назариві дорад.*

Дар натиҷаи таҳқиқот: *сабабҳо ва аҳамияти ташакулёбии ноҳияҳои аграрӣ-саноатии Вахш ва Ҳисор муайян гардиданд.*

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба аз худ намудани натиҷаҳо ва таҷрибаҳои дар минтақаҳои гуногуни водии Вахш гузаронида оид ба шароитҳои мусоиди иқлимии он аз рӯи маълумотҳои олимони рус ба монанди Ф. Артемов, А. Е. Ферсман, Б. П. Вейнберг, К. П. Горбунов, Н. В. Криленко, А. И. Эстрина, барои рушди омӯзиш ва парвариши пахтаи навъи мисрии маҳиннах дар ҶМШС Тоҷикистон маълумот додааст. Доир ба ин масъала ба чунин хулосае омадааст, ки то ба соли 1929 дар Тоҷикистон раванди азнавсозии хоҷагии халқ ба анҷом расида, соҳаи асосии иқтисодии он, ки ба истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ такя менамуд, муайян карда шуд. Дар охири панҷсолаи якум зарурияти муайян кардани самтҳои асосии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон ба соҳаи асосии хоҷагии халқи он ба миён омад. Навбати якуми сохтмони канали обёрикунандаи Вахш ба охир расид ва азхудкунии заминҳои води Вахш, ки баҳри истеҳсоли навъи пахтаи мисрӣ пешбинӣ шуда буданд, оғоз ёфт. Аз ин рӯ, моҳи апрели соли 1933 бо ташаббуси шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ИҶШС дар шаҳри Ленинград якумин конфиренсияи илмӣ гузаронида шуд, ки вазифаҳои асосии он дар асосии маводҳои ҷамъоварда ва омӯхтани эъзомияҳои илмӣ ва дигар маълумотҳо муайян кардани қувваҳои истеҳсолии Тоҷикистон ва пешомадҳои тараққиёти онро муайян намудан буд. Дар кори конференсия ҳама олимони намоёни РСФСР, ки дар Тоҷикистон дар эъзомияҳои хоҷагии амалӣ ва гурӯҳҳои ҷустуҷӯӣ ширкат доштанд, иштирок намуда буданд, ки ҳар яки онҳо нисбати захираҳои зеризаминӣ, қувваи калони гидроэнергетикии дарёи Вахш ва обёрӣ намудани заминҳои бекорхобида маълумот даданд.

Ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки чӣ гуна ҳукумати ИШ ба рушди чунин як ҷумҳурии ҷавон диққати махсус медод. Ҳамин тавр водии Вахш ба яке аз минтақаҳои бузурги агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил гардид.

Калидвожа: *Дарё, Вахш, конференсия, обёрӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, замин, гидроэнергетика, ҳукумат, истеҳсолот, Амударё, Қаратоғ, Ҳисор, А. Е. Ферсман, Б. П. Вейнберг, К. П. Горбунов, Н. В. Криленко, А. И. Эстрина, Е. О. Погребитский, Д. И. Шербаков, Н. А. Караулов, Н. А. Швембергер, майдони пахта.*

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ВАХШСКОГО И ГИССАРСКОГО ПРОМЫШЛЕННО-АГРАРНЫХ РАЙОНОВ

В данной статье автор опирается на результаты и опыты, проведенные в различных районах Вахшской долины по ее благоприятным климатическим условиям на основе данных таких российских ученых, как Ф. Артемов, А. Е. Ферсман, Б. П. Вайнберг, К. П. Горбунов, Н. В. Криленко, А. И. Эстриной за развитие изучения и выращивания тонковолокнистого египетского хлопка в Таджикской ССР. В связи с этим был сделан вывод о том, что к 1929 году в Таджикистане завершился процесс модернизации народного хозяйства, и была определена его основная экономическая отрасль, опиравшаяся на сельскохозяйственное производство. В конце первой пятилетки возникла необходимость определить основные направления социально-экономического развития Таджикистана в основных отраслях его экономики. Завершен первый этап строительства Вахшского оросительного канала и начато освоение Вахшской долины, предназначенной для производства египетского хлопка. Поэтому в апреле 1933 года по инициативе Совета Министров Таджикской ССР в Ленинграде была проведена первая научная конференция. В конференции приняли участие все видные ученые РСФСР, принимавшие участие в полевых и поисковых отрядах Таджикистана, каждый из которых предоставил информацию о подземных ресурсах, большом гидроэнергетическом потенциале реки Вахш и об орошении пустующих земель.

Можно сделать вывод, что правительство СССР уделяло особое внимание развитию столь молодой республики. Таким образом, Вахшская долина стала одним из крупнейших агропромышленных регионов Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *Река, Вахш, конференция, ирригация, Республика Таджикистан, земля,*

гидроэнергетика, правительство, промышленность, Амударья, Каратаг, Гиссар, А. Е. Ферсман, Б. П. Вайнберг, К. П. Горбунов, Н. В. Криленко, А. И. Эстрина, Е. О. Погребитский, Д. И. Шербаков, Н. А. Караулов, Н. А. Швембергер, хлопковое поле.

EMERGENCE OF THE VAKHSH AND GISSAR INDUSTRIAL AND AGRICULTURAL REGIONS

In this article, the author relies on the results and experiments carried out in various areas of the Vakhsh valley on its favorable climatic conditions based on the data of such Russian scientists as F. Artemov, A. E. Fersman, B. P. Weinberg, K. P. Gorbunov, N. V. Krilenko, A. I. Estrina for the development of the study and cultivation of fine-staple Egyptian cotton in the Tajik SSR. In this regard, it was concluded that by 1929 the process of modernization of the national economy was completed in Tajikistan, and its main economic sector, based on agricultural production, was determined. At the end of the first five-year plan, it became necessary to determine the main directions of the socio-economic development of Tajikistan in the main sectors of its economy. The first stage of the construction of the Vakhsh irrigation canal was completed and the development of the Vakhsh valley intended for the production of Egyptian cotton began. Therefore, in April 1933, on the initiative of the Council of Ministers of the Tajik SSR, the first scientific conference was held in Leningrad. The conference was attended by all prominent scientists of the RSFSR who took part in the field and search teams of Tajikistan, each of which provided information about underground resources, the large hydropower potential of the Vakhsh River and irrigation of vacant lands.

It can be concluded that the government of the USSR paid special attention to the development of such a young republic. Thus, the Vakhsh Valley has become one of the largest agro-industrial regions of the Republic of Tajikistan.

Key words: *River, Vakhsh, conference, irrigation, Republic of Tajikistan, land, hydropower, government, industry, Amu Darya, Karatag, Gissar, A. E. Fersman, B. P. Weinberg, K. P. Gorbunov, N. V. Krilenko, A I. Estrina, E. O. Pogrebitsky, D. I. Sherbakov, N. A. Karaulov, N. A. Shvemberg, cotton field.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мусоев Алишер Қорабоевич*, муаллими калони кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.*

Сведения об авторе:

Мусоев Алишер Қорабоевич, *старший преподаватель кафедра методики преподавания истории и права исторического факультета ТГПУ имени Садриддина Айни.*

Information about the author:

Musoev Aliher Qoraboevich*, Senior Lecturer, Department of Methods of Teaching History and Law, Faculty of History, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.*

НАҚШИ ҚУШУНҲОИ САРҲАДӢ ДАР ҲИФЗИ МАРЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

Ибодуллозода А.

Осорхонаи миллии Тоҷикистон

Исроилов И. И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Марз ва марзбандӣ яке аз нишонаҳои асосии давлатдории миллӣ мебошад. Истилоҳи марз дар нахустин сарчашмаи таърихӣ, китоби «Авесто» ба маънои сарҳадди як давлат ва кишвар, дар забони паҳлавӣ ба маънои хона ва маскан ёд шудааст. Дар дигар сарчашма ва луғатномаҳои таърихӣ, аз ҷумла, Луғати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Анҷуманоро»-и Рашидӣ, «Фарҳанги Деҳхудо», «Фарҳанги Амид» ва ғайраҳо истилоҳи «марз», «марзбон», «ҳад», «сарҳад» дар ба як маъно шарҳ ёфтаанд.

Дар тӯли таърих гузаштагони мо дар масоҳати васеъ давлатҳои бузургеро, аз қабили давлатҳои Ҳахоманишӣ, Порт (Ашкониён), Кушониён, Сосониё, Ҳайтолиён, Тоҳириёну Саффориён Сомониён ва ғайраро таъсис намудаанд. Ҳар яке аз ин давлатҳо дорои марзи муқаррар ва низоми мукаммали сиёсӣ буданд. [1]

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XX1 бо амри тақдир ва сарнавишт бо пароканда шудани Иттиҳоди Шӯравӣ Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон таъсиси ёфт. Дар чунин шароити таърихӣ барои кишвари тозаэҷод низоми ҳарбии пуриқдидор барои ҳифзи марзу бум зарур буд. Мутаасифон пас аз пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз заминаҳои моддиву техникӣ, аслиҳаву техникаи ҳарбӣ ва инфрасохтори низомӣ бенасиб монд. Дар баробари ин дар мамлакат ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ сар зад. Беработиву бенизомӣ, қочоқи аслиҳа, гардиши маводи мухаддир ва амалиётҳои ҷангии гурӯҳҳои ситезакор дар сарҳад авзои сиёсӣ ва иқтисодии кишварро боз ҳам бадтар гардонд. [2]

Дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар баробари дигар масъалаҳои мубрам масъалаи мустаҳкам кардани сарҳади давлатӣ ба миён гузошта шуд. Нахустин ҳуҷҷате, ки дар ҳаллу фасли мушкилоти сарҳад роҳ кушод Қарори Шӯрои Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18-уми декабри соли 1992 мебошад. Дар асоси ин қарор дар ҳайати Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бригадаи таъиноти махсуси марзбонон дар ҳайати 1200 нафар таъсис дода шуд. Дар як муддати кӯтоҳ баҳри таъмини ҳифзи марзҳо гурӯҳҳои зудамали бригадаи дар ноҳияҳои Шаҳритуз, Қумсангир, Панҷ, Фархор, Шӯрободу Дашти Ҷум созмон ёфт. Ҳайати шахсии бригада ба мушкилоти иқтисодию иҷтимоӣ нигоҳ накарда дар мӯътадил гардондани вазъи сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон, ба ватан бар гардондани гурезҳо, маҳви қочоқгароён ва марзшиканиҳо диловарию мардонагӣ нишон доданд. Дар баробари ҳамаи ин пешравиҳо шароити бавуҷудомада боз ҳам талабгори мустаҳкамии ин бригада буд. 28 декабри соли 1992 Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дар бораи таъсиси Раёсати ҳифзи сарҳадди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сохтори Кумитаи давлатии амнияти миллӣ ба тавсиб расонид. Ҳамин тавр давра ба давра сохтори Қушунҳои сарҳадии мамлакат ташаккул ёфт. [3]

Бояд қайд намуд, ки ороми сарҳад василаии асосии рушди ҷомеа буда, бо ҳифзи он тамоми заминаҳои инкишоф дар давлат муҳайё мегарданд. Шаҳрвандон ҳаёт мӯътадилу осуда гузаронида, дар як шароити мусоид думболи кору фаъолияти худ мешаванд.

Пушида нест, ки дар замони мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ миёни 15 давлати бародарӣ ҳифз ва ҳимояи марз вуҷуд надошт. Мардуми тамоми хоки Шӯрвай озодона дар ҳар як давалти бародарӣ сайру саёҳат менамуданд. Мутаасифона баъди аз байн рафтани давлати Шӯравӣ мушкилоти марзи миёни давлатҳои собиқ шуравӣ ба амал омад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи мавқеи ҷойгиршавиаш дар Осиёи Марказӣ бо Давлати исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Халқии Чин, Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон ҳамсарҳад мебошад. Албатта тули чанд даҳсола мешавад, ки авзои сиёсии Ҷумҳурии исломии Афғонистон муташаниҷ буда, дар ин сарзамин гурӯҳои силоҳбадасти ҷангҷу даъвои ба даст даровардани ҳокимият доранд. Ин ҳолат аз як ҷониб барои мардуми худи Афғонистон хатарафзо бошад аз ҷониби дигар ба амнияти минтақа ва ҷаҳон таъсири бад дорад. Чунин шароити номусоиди таърихии ҷумҳурии ба мо ҳамсарҳад масъулияти ҳарбиёни Қушунҳои сарҳадии Тоҷикистонро даҳчан зиёд намуд. Хушбахтон афсарону аскарони ин қисми низоми тавонистанд, ки сарҳади муайни Ҷумҳурии Тоҷикистонро шарафмандона аз ҳуҷуми ҳамагуна гурӯҳои ҷинои ҳифз намоянд.[4]

Баъди воқеаҳои солҳои 1992-1993 Ҳукумати Ҷумҳурии Ӯзбекистон бе гуфтушунидҳо дар вилоятҳои Сурхондарё, Тирмиз ба сохтмони иншоотҳои сарҳадӣ байни Тоҷикистону Ӯзбекистон сар кард. Ин амали пешгирифтаи Ҷумҳурии Ӯзбекистон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор намуд, ки дар ноҳияиҳои ҳамсарҳад бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон бунёди артиши сарҳадиро созмон диҳад. Дар ноҳияи Турсунзода нахустин комендатураи сарҳадӣ таъсис дода шуд. Дуввум воҳиди сарҳадӣ соли 1997 дар шаҳри Хуҷанд созмон дода шуд.

Фосилаи солҳои 1996-1998 миёни Қушунҳои сарҳадӣ аз роҳи муносибатҳои дӯстона кор гирифта, бо нерӯҳои сарҳадии давлати ҳамсоя гуфтушунидҳо анҷом дода, мушкилоти сарҳадиро бо роҳи осоишта ва дар фазои якдигарфаҳмии ҳарду ҷониб ҳалу фасл намуданд.[5]

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ Сарраёсати Қушунҳои сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар мақомоти қудратӣ аз ниҳодҳои нерӯманд ба шумор рафта, дорои техникаҳои замони муосир буда, ҷузву томҳояш бо кадрҳои соҳибмалумот ва соҳибтаҷрибаи касбӣ мукаммал гардидааст.

Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз худ дараҷаи баланди ҳушёрӣ, далерӣ ва зиракии сиёсӣ нишон дода, дар бартараф намудани ҷинояту ҷиноятқорӣ ва дар ҳифзу нигоҳдории марзи давлатӣ нақши беназир доранд. Дар давоми чандсолаи фаъолияти худ кормандони ин ниҳод 415 амалиёти фаврӣ гузаронида, дар рафти амалиётҳо ва ҳифзи сарҳади давлатӣ байни сарҳадбонон ва гурӯҳҳои ҷиноятпеша 305 задухӯрди мусалаҳона ба миён омадааст. Аз шумори қочоқчиёни афғон 576 нафар кушта 126 нафар захмдор ва 405 нафар дастгир карда шудаанд. Дар ин давра аз гардиши ғайри қонуни 20 137 кг маводи мухаддир, 1103 адад яроқи оташфишон, 306503 дона силоҳи гуногун мусодира карда шуд. Нисбати далелҳои вайронкунии сарҳади давлатӣ, ёфта гирифтани маводи мухаддир, яроқу аслиҳа ва дигар лавозимоти ҷангӣ чорабиниҳои таҳқиқотӣ-таровишӣ гузаронида шуда, 530 адад парвандаи ҷиноӣ оғоз карда шуда буд.[6]

Мусаллам аст, ки имрӯз тероризми байналмиллали, қочоқи маводи мухадир ва фурӯши аслиҳаи ҷангӣ ба яке аз проблемаҳои ҷаҳони муосир табдил ёфтаанд. Ин хатарҳо ҳар як марзбони кишварро барои ҳимояи сарҳадди давлатии кишвар масъул менамояд. Зарур аст, ки ҳар як ваҷаб замини Ватанро чун гаҳвараки чашм нигаҳбонӣ карда, барои бартараф намудани ҳамагуна таҳдид омода бошанд. Марзбонони тоҷик имрӯз бо маҳорату малакаи касбии хеш ин бори масъулиятро бар душ гирифта, аз ӯҳдаи вазифаи хеш сарбаландона мебароянд. Фармону супоришҳои Асосгузори Сулҳу

Ваҳдати Миллӣ – Пешвои Миллат, Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро сармашқи кори худ қарор дода, дар муддати на чандон тӯлони ба муваффақиятҳои назараси хизматӣ комёб мешаванд.[7]

Нақш ва аҳмаияти Қушунҳои сарҳадиро 26-27 майи соли сои 2014 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ бахшида ба 20-солагии таъсисёбии Қушунҳои сарҳадӣ чунин қайд намуда буд.»... ташаккул ва рушди Қушунҳои сарҳадӣ як давраи томеро ташкил медиҳад ва ин давра бо раванди рушду пешрафти давлати ҷавони тоҷикон баробар сурат гирифт. Имрӯз метавонем дилпурона изҳор намоем, ки Қушунҳои сарҳадӣ ба як сохтори воқеан муташаккилу муназзам ва неруи боэътимоди ҳифзи сарҳадоти мамлакат табдил ёфтанд. Мо инро яке аз дастовардҳои бузурги замони соҳибистиқлолии мамлакат медонем”[8]

Соли 2005 ҳимояи сарҳади давлатӣ пурра ба зимаи Қушунҳои сарҳадии Тоҷикистон вогузор гардид. Қушунҳои сарҳадӣ аз рӯзҳои аввали таъсисёбӣ бо дастгириҳои бе воситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми самтҳои сарҳади давлатӣ фаъолияти худро ба роҳ монда, амният, якпорчагӣ, тамомияти арзӣ, оромӣ ва осоиштагии мардуми Тоҷикистонро таъмин намуда истодааст.

Воқеан, аз даврони куҳан то имрӯз нерӯҳои марзбон аз нахустинҳо мебошанд, ки ба хотири амнияти давлат ва шаҳрвандонаш бо вайронкунандагони марз, гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятқор, қочоқбарон ҷони худро ба хатар мегузоранд ва сипари боэътимоди Ватан–Модар мегарданд. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ назди сарҳадбонон аз аскари қаторӣ то афсари баландрутба вазифаҳои ҷиддӣ ва масъулиятнок меистад. Вазъи имрӯзаи минтақа ва ҷаҳон ва вобаста ба он таъмини амнияти миллӣ, тамомияти арзӣ ва ҳифзи манфиатҳои кишвари соҳибихтиёр аз марзбонон зиракию ҳушёрӣ, омодабошии ҷангӣ ва донишу малакаи ҳирфавиро тақозо мекунад. Сарҳадбононро мебояд ба анъанаҳои ачдоди номовари хеш содиқ бошанд.[9]

Ҳамин тавр, маҳз ҳамин хизмати пурмасъулятони неруҳои Қушунҳои сарҳадӣ буд, ки дар як марҳилаи начандон туллонии таърих оташи ҷанги шаҳрвандӣ хомуш гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳаёти муътадил баргашт. Барои мардум шароити мусоиди корӣ муҳайё гардид. Тоҷикистон яке аз давлатҳои ором ва осуда дар сайёраи замин шинохта шуд.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии ҷории Вазорати мудофиаии Ҷумҳурии Тоҷикисатон. Ҳисоботҳои 1993-2013.
2. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 20-солагии таъсисиёбии Қушунҳои сарҳадӣ / Ҷумҳурият, 2019.
3. Абдурашитов Ф. М. Таърихи ҳарбӣ.-Душанбе, 2016, С. 140.
4. Абдурашитов Ф. М. Фаъолияти сохторҳои қудратӣ ва низоми ҳуқуқии Тоҷикистон дар охири асри ХХ- ва аввали асри ХХ1.-Душанбе, 2021. С. 48.
5. Ҷонибек А. Анушервон А. Марз ва марзбандӣ. -Душанбе, 2017. С.40.
6. Набиева Р. А., Зикриёев Ф. Б., Зикриёева М. Ф. Таърихи халқи тоҷик.-Душанбе, 2008, С. 188.
7. Марз ҷабҳаи садоқат. -Душанбе, 2019, С. 91
8. Марзбонон.- Душанбе, 2014
9. Ёдошти сарҳадбонон.-Душанбе, «Нашри Мубориз», 2021, С. 31

ТАЪСИСИЁБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ВА НАҚШИ ҚУШУНҲОИ САРҲАДӢ ДАР ҲИФЗИ МАРЗИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф нақш ва мақоми қушунҳои сарҳадиро дар таҳкими истиқлолияти давлатӣ, маҳви гуруҳои ҷиноятқорӣ сарҳадӣ нишон додааст. Муҳаққиқ дар оғози матлаби худ аз таърихи давлатдории тоҷикон ба таври мухтасар ёдовар гардида, қайд намудааст, ки дар таърихи инсоният ачдодони тоҷикон яке аз нахустин халқиятҳое буданд, ки ба нахустин давлат ва марзҳо асос гузоштанд. Дар идомаи гуфторҳои худ доир ба истилоҳи марз ибрози назарр намуда дарҷ намудааст, ки истилоҳи марз дар нахустин сарчашмаи таърихӣ, китоби «Авесто» ба маънои сарҳадди як давлат ва кишвар, дар забони паҳлавӣ ба маънои хона ва маскан ёд шудааст. Дар дигар сарчашма ва луғатномаҳои таърихӣ аз ҷумла, «Луғати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Анҷуманоро»-и Рашидӣ, «Фарҳанги Деххудо», «Фарҳанги Амид» ва ғайраҳо истилоҳи «марз», «марзбон», «ҳад», «сарҳад» дар ба як маъно шарҳ ёфтаанд. Инчунин муаллиф нақши ин ниҳодро дар замони соҳибистиқлоли кишвар илман дар асоси мадаракҳои таърихи шарҳу тавзеҳ додааст.

Калид вожаҳо: *Истиқлолият, давлат, амният, сарҳад, марз, ҳудуд, қочоқ, рушд, таҳким.*

РОЛЬ ПОГРАНИЧНЫХ СИЛ В ЗАЩИТЕ ГРАНИЦЫ НЕЗАВИСИМОЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор осветил роль и статус пограничных войск в укреплении государственной независимости, ликвидации приграничных преступных группировок. В начале своей статьи исследователь кратко вспомнил историю таджикской государственности, отметив, что в истории человечества предки таджиков были одними из первых народов, установивших первое государство и границы. Продолжая свою речь о термине «граница», он отметил, что термин «граница» в первом историческом источнике, книге «Авесто» означает границу государства и страны, в Пехлеви означает дом и место жительства. Другие исторические источники и словари включают «Меха Лугати» Асади Туси, «Анджуманоро» Рашиди, «Фарханги» Дехкудо, «Фарханги Амида» и др. «Граница» в определенном смысле. Автор также объясняет роль этого института в период обретения страной независимости как науки и основы исторических источников.

Ключевые слова: *независимость, государство, безопасность, граница, граница, территория, контрабанда, развитие, укрепление.*

THE ROLE OF BORDER FORCES IN PROTECTING THE BORDER OF THE INDEPENDENT REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author highlighted the role and status of the border troops in strengthening state independence, the elimination of border criminal groups. At the beginning of his article, the researcher briefly recalled the history of the Tajik statehood, noting that in the history of mankind, the ancestors of the Tajiks were one of the first peoples to establish the first state and borders. Continuing his speech on the term «border», he noted that the term «border» in the first historical source, the book «Avesto» means the border of a state and country, in Pahlavi means home and residence. Other historical sources and dictionaries include Asadi Tusi's Lugati Furs, Rashidi's Anjumanoro, Dehkhudo's Farhangi, Amid's Farhangi, and others. border «in one sense. The author also explains the role of this institution at the time of independence of the country as a science and the basis of historical sources.

Keywords: *Independence, state, security, border, border, territory, smuggling, development, strengthening.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ибодуллозода А. *Директори осорхонаи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих.*

Исроилов И. И.*, унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ*

Сведения об авторах:

Ибодуллозода А., *доктор исторических наук, директор Национального музея Таджикистана.*

Исроилов И. И. *– Соискатель кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.*

Information about authors:

Ibodullozoda A. *Doctor of Historical Sciences, Director of the National Museum of Tajikistan,*

Isroilov I. I. *Competitor of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini*

УДК: 94(41/99)

ПРИЧИНЫ И ПРЕДПОСЫЛКИ ПРИХОДА К ВЛАСТИ ДВИЖЕНИЯ «ТАЛИБАН» В 90-Х ГОДАХ XX ВЕКА

Кудратов К.А., Одинаев А.Н.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Проблемы Афганистан в последние десятилетия XX века приобрели не только общенациональный и региональный, но и глобальный характер. Событие 27 сентября 1996 г. в Афганистане получил широкий отклик во всем мире – оппозиционные вооруженные отряды движения «Талибан» захватили афганскую столицу - г. Кабул.

Движение «Талибан» появилось в Афганистане среди представителей пуштунских племен в начале 90-х гг. XX в. Ядром движения стали три десятка талибов* медресе в Кандагаре во главе с муллой Мухаммедом Омаром**.

В 1994 г., в связи с вступлением в вооруженную борьбу новой политической силы, которое стало пропуштунское движение «Талибан», произошло резкое увлечение интенсивности боевых действий в Афганистане. Талибы сравнительно легко захватили город Кандагар, ставший столицей движения, и южные районы Афганистана с преимущественно пуштунским населением и двинулись на северо-восток и запад страны. В феврале 1995 г. талибы предприняли первую попытку овладеть Кабулом, натолкнувшись на сопротивление армии Ахмад Шаха Масуда под Кабулом, они сосредоточили основной удар в северо-западном направлении в сторону афганско-туркменской границы. В ходе наступления в 1995 году были захвачены город и провинция Герат.

В течение 1995 г. движению «Талибан», благодаря финансовой и военной помощи, оказываемой ему со стороны правительства Пакистана, удалось установить единоличный контроль в южном и западном регионе Афганистана. Завладев всем югом, западом и частью юго-востока страны к концу 1995 г. талибы установили контроль над 14 из 30 провинций Афганистана [2].

В сентябре 1996 г. под их контролем находились провинции Нангархар, Лагман и Кунар. Наконец, 27 сентября 1996 г. талибы захватили г. Кабул и основали Исламский Эмират Афганистан, на территории которого ввели шариатское право в особом, талибском, толковании.

Что касается идейной направленности движения «Талибан», то, являясь движением религиозно-политическим, оно стремится силой распространять исламские традиции и законы шариата по территории страны и возможно даже за ее пределами. Религиозное мировоззрение талибов в значительной степени радикальное, и даже духовные лидеры Исламской Республики Иран, известные своим религиозным фанатизмом, возведенным в ранг государственной политики, охарактеризовали ислам талибов как «средневековый» [4].

Взятие талибами Кабула повлекло за собой их стремительное наступление на север, после головокружительных успехов талибы потерпели ряд серьезных поражений, 22 октября 1996 г. талибы заключили временное перемирие с правительственными войсками, отряды Ахмад Шаха Масуда которые находились приблизительно в 10 километрах от Кабула и в начале ноября - декабре установилось относительная стабильность [11]. Дальнейшее развитие боевых действий и возможно и переговоров было зависеть от трех основных действующих сторон конфликта: движения «Талибан»; правительственные войска под командованием Ахмад Шаха Масуда; и отрядов генерала Дустума, который имел мощную военную группировку и контролировал шесть северо-восточных провинций Афганистана. Кроме того, под его контролем находился стратегический перевал Саланг, через который проходит туннель, связывающий Кабул с севером страны.

Следует отметить, что долгое время А. Дустум поддерживал движение «Талибан» в их борьбе против президента Б. Раббани. В победе талибов над правительственными силами в ходе боев на западе страны и в центре значительная роль принадлежит именно А. Дустуму. Так, несмотря на то, что А. Дустум не имел соглашения с талибами о совместной борьбе против правительственных войск, бомбардировка боевой авиацией позиций правительственных войск во многом содействовала победе талибов [3].

Для того чтобы лучше понять перспективы противоборствующих сторон, нужно учесть сложную этническую и конфессиональную обстановку в Афганистане. Что касается генерала Дустума — узбека по национальности, контролирующего северные районы Афганистана, то следует иметь в виду, что ему ни при каких обстоятельствах не может достаться центральная власть в стране, так как узбеки составляют лишь 9 % от всего афганского населения, и другие этнические группы не захотят видеть над собой власть такого меньшинства. Поэтому в данной ситуации целью Дустума являлся сохранить под своим контролем шесть северных провинций, лавируя между интересами двух других противоборствующих сторон. В этих условиях реальными претендентами на центральную власть являлись талибы-пуштуны и таджики, из которых состоит в основном войско Масуда, и между ними шла борьба за власть. В этой борьбе с пользой для себя могли принять участие как узбеки Дустума, так и хазарейцы и другие народности Афганистана.

Терпя поражение от превосходящих по организованности и численности формирований движения «Талибан» в сентябре - октябре 1996 г., ранее враждовавшие между собой группировки моджахедов («Исламское общество Афганистан» (лидер - Б. Раббани), «Национальное исламское движение Афганистана» (руководитель - А. Дустум, а затем Малек) и «Партия исламского единства Афганистана» (воглаве - К. Халили)) на северо-западе страны были вынуждены, объединяться в антиталибский фронт, в «Объединённый исламский фронт спасения Афганистана» от сюда

* Отсюда происходит название движения, «талиб» на пушту и дари, означает «студент».

** Мулла Мухаммед Омар глава талибского Афганистана в период Исламского Эмирата Афганистана с 1996 по 2001гг.

известный как «Северный Альянс»[*]. Основной целью объединения являлось не допустить захвата движением «Талибан» северных районов Афганистана, контролируемых фронтом, и в последующем освобождение афганской столицы. С самого начало формирования антиталибского фронта ее лидерам не удалось преодолеть издержки многолетней не приязни друг к другу, накопившиеся в процессе продолжительной междоусобной борьбы. В октябре - ноябре 1996 г. отрядами А.Ш. Масуд и Г. Хикматяр было предпринято наступление из Панджшерского ущелья в направлении Кабула с целью, заковать активность Талибана на севере страны. Однако их действия не были поддержаны формированиями А. Дустума. В результате противнику удалось остановить их наступление под Кабулом и захватить стратегически значимые районы на севере Афганистана. И долгое время А. Дустум был сторонним наблюдателем разворачивающихся событий на территории Афганистана. В начале октября 1996 г. было заметно, что Дустум в выборе колеблется [6]. В результате стало возможным сформировать антиталибский альянс, был организован Высший Совет обороны, председателем которого стал генерал Дустум. В ноябре президент Б. Раббани объявил генерала Дустума вице-президент страны с правом назначать министров и чиновников министерств обороны и иностранных дел [15].

Талибы 24 мая 1997 г. взяли Мазари-Шариф. Генерад Дустум выбежал в Турцию и после падения Мазари-Шарифа 25 мая Пакистан признал движения «Талибан». Через некоторое время к нему присоединились Саудовская Аравия и Объединенные Арабские Эмираты. Несмотря на это группировка талибов не смогла, долго держать контроль над регионом и 27-28 мая в Мазари-Шарифе их была полностью разгромлена [6].

Однако в августе 1997 г. движение «Талибан» во второй раз завладело г. Мазари-Шариф и установило контроль над регионами, ранее входившими в сферу влияния М. Исмаилхана и А. Дустума. Возникло обстоятельство стратегического равновесия, когда ни одна сторона, ни движение «Талибан» (состоявшее из пуштунов), ни «Северный Альянс» (объединивший национальные меньшинства), не могли достичь кого-либо превосходства в регионе. В этот период в политическом отношении все заинтересованные страны разделились в рассматриваемом конфликте на два блока: к первому, поддерживающему движение «Талибан», можно отнести США, Пакистан, Саудовскую Аравию, ОАЭ, Турцию и Туркменистан (поддержка двух последних государств пассивна); а ко второму, выступающему за официальное афганское правительство Россию, Казахстан, Киргизию Таджикистан, Иран и Индию. Кроме того, в последнее время Узбекистан смягчил свою позицию по отношению к талибам.

В связи с этим Генеральная Ассамблея осудила продолжавшуюся в течение 1997 г. не ослабевавшую военную поддержку афганских сторон из-за рубежа. Она призывала все соответствующие государства немедленно прекратить поставки оружия, боеприпасов, военной техники, обучения или военную поддержку в любой иной форме всем сторонам в конфликте в Афганистане, в том числе присутствие и использование иностранного военного персонала[*].

Уже к 1999 г. талибы контролировали около 80-90% территории Афганистана [9], [10]. Не смотря на эти достижения и стремление, главным очагом сопротивления талибскому режиму продолжали оставаться северные провинции Афганистан. Признаки изменений не появились и в зонах контроля талибов и «Северном альянсе».

Ввиду всего сказанного, исследование прихода к власти движения «Талибан», и его последствие имеет актуальное значение не только в национальном, но и в региональном и международном аспектах.

Анализ история зарождения нового афганского радикального течения свидетельствует о том, что приход к власти движения «Талибан» был обусловлен наличием ряда факторов.

Во-первых, это этно-религиозный фактор, присутствие на юго-восточной, южной и юго-западной частей территории Афганистана и северо-западных и западных приграничных провинциях Пакистана преимущественно пуштунское население, послужило причиной появления новой политической силы, которой стало движение «Талибан», претендовавшие на единоличное господство в афганском государстве.

Поводом для подобных претензий послужили два обстоятельства. Первым начиная с сауркой революции 1978 г. пуштуны, стали терять ключевые позиции в органах государственного управления, являвшиеся до этого времени государствообразующим этносом. Данное обстоятельство

[*] Объединенный исламский фронт спасения Афганистана - Создано в 1996 г. для координации боевых действий против ВФ ИДТ. Другие наименования – Северный Альянс (неформальное название); Верховный военный совет Афганистана. Объединяет по формальному признаку 6 фракций, в т.ч.: Исламское общество Афганистана, Национальное исламское движение Афганистана, Партию исламского единства Афганистана, Исламский союз Афганистана, Исламское движение Афганистана и гератскую группировку Исмаил-Хана. Фактически распалась к концу 2001 г. в контексте трансформирующейся динамики военно-политической ситуации в Афганистане.

[*] Пункт 5 Резолюции Генерального Ассамблея ООН 52/211 от 19 декабря 1997 г. «О положение в Афганистане и его последствия для международного мира и безопасности» // ООН. URL: http://daccess-ods.un.org/TMP/2326294.63076591.html (дата обращения 15.11.2016).

послужило стимулирующим началом объединения усилий пуштунских племен, проживающих как на территории Пакистана, так и на самой территории Афганистана [14].

Вторым обстоятельством был зарождения в лагерях афганских беженцев на территории Пакистана нового афганского радикального течения, движения «Талибан» из объединившихся ряд партий и группировок афганских моджахедов.

Во-вторых, появление движения «Талибан» было обусловлено не прекращающейся войной за власть между группировками моджахедов, что привело страну к угрозе полного развала и уничтожения [7]. В сложившейся ситуации власти Пакистан, Саудовская Аравия и США сделали ставку на талибов, как политическую силу, которая способна преодолеть разобщенность моджахедов и восстановить афганскую государственность.

Однако причины возникновения талибов лежали не только в тяжёлой внутренней обстановке в стране. В Афганистане почву для исламистов крайнего толка, каковыми являются талибы, подготовила многолетняя гражданская война и внешнее вмешательство. «Это правда, что политика талибов жестокая, но это реальность, которую оставили им мы. Я, как и любой другой, против многого в их политике, ... но я знаю, что ни США, ни какая-либо другая страна не предложили решение проблем, которые возникали с нашей же помощью» - отмечает ведущий американский эксперт по афганским делам Б. Рубин [11]. К осени 1994 года, когда впервые появилось движение «Талибан», обстановка в Афганистане оставалась крайне нестабильной. Продолжались боевые действия между различными группировками моджахедов, боровшимися за передел власти. Страна фактически оказалась расколотой на множество автономий, где полевые командиры правили по собственным понятиям. Правительству Б. Раббани так и не удалось взять под свой контроль всю территорию Афганистана.

Такая ситуация не устраивала бывших союзников моджахедов – Пакистана, Саудовскую Аравию и США, которые в течение более десяти лет оказывали им морально-политическую и военно-финансовую помощь в борьбе против режима НДПА и поддерживающего его советского воинского контингента и рассчитывали на политические и экономические дивиденды. Не оправдались расчёты США на то, что моджахеды полностью устранят влияние России и Ирана в Афганистане. К тому же Америку беспокоила проблема безопасности американо-саудовского проекта по прокладке газопровода из Туркменистана через Афганистан в Пакистан. Таким образом, данная проблема затрагивала и Саудовскую Аравию и Пакистану. Кроме того после распада СССР Пакистан решил выйти на рынок Центральной Азии, создать своего рода новый вариант «шёлкового пути», обеспечить безопасность транспортных путей через Афганистан [12].

В самом Афганистане нужно было найти силу, которая могла бы гарантировать подобную безопасность. Таковой силой стало движение «Талибан». На определённом временном отрезке интересы трёх покровителей талибов совпали. Пакистан брал на себя обязанность подготовить боеспособную армию, Саудовская Аравия предоставляла деньги, а США оказывали политическую поддержку [12] и талибы начали строить своё государство.

В-третьих, отсутствие надежной охраны афганско-пакистанской государственной границы создало благоприятные условия для формирования отрядов талибов в приграничных районах Пакистана и поэтапному переносу ими своей боевой активности, вначале в южные и юго-западные провинции Афганистана, а в последующем и на юго-восточные его территории. Данный фактор подтвердил свою актуальность и в период свержения режим Талибана, многие талибы, члены «Аль-Каеды» и члены другие террористические группировки бежали на пакистанскую территорию и осели в районе пакистано-афганской границы, преимущественно в так называемой «Зоне племен». В 2006 г. Талибы, пользуясь сохраняющейся неприкрытостью афганско-пакистанской границы, стал постепенно восстанавливать свой контроль над южными провинциями Афганистана.

К 2008 г. основная тактика талибов состояла в том, чтобы совершать вылазки в Афганистан с территории Пакистана, с чем были связаны совместные акции пакистанской армии и сил НАТО на афганско-пакистанской границе.

В-четвертых, это фактор подконтрольность афганских беженцев на территории Пакистана — органам межведомственной разведки (ISI). Отсутствие детализированной достоверной информации об истории зарождения движения «Талибан» и политического становления его лидеров само по себе свидетельствует о причастности к этому процессу специальных служб иностранных государств, преследующих свои геополитические интересы в Афганистане. Лагеря афганских беженцев, длительное время функционировавшие в приграничных районах Пакистана находились под управлением Межведомственной разведкой, основным контингентом этих лагерях являлись утратившийся прежние социальные связи пуштуские семьи, они стали главной социальной базой движения «Талибан». Из числа подростков и молодежи, проживающих в этих лагерях, по прямому указанию и с помощью органами межведомственной разведки (ISI) Пакистан формировались ударные части и подразделения движения «Талибана», которые в условиях ведения боевых

действий отличались высокой морально-психологической устойчивостью и боеспособностью. По мнению Князева А.А. рождение движения «Талибан» прямым образом связан с Пакистаном [5]. Официальные лица Пакистана фактически признали свою причастность к созданию движения.

В-пятых, установлением движением «Талибан» широких связей с религиозными экстремистскими и международными террористическими организациями, действующими в различных регионах мира, обеспечило поступление им значительной финансовой и материальной помощи. В быстром изменении конфигурации региональной геополитики Пакистан играет не последнюю роль. Его спецслужбы — органы межведомственной разведки (ISI) — и радикальные религиозные организации всемерно поддерживали талибов. Кроме того, в боевых действиях на стороне талибов плечом к плечу стали принимать участие религиозные фанатики, боевики и наемники, прежде всего из Пакистана, Саудовской Аравии, Судана, Мавритании, Филиппин, Малайзии, Ирана, Чечни, Средней Азии, Кубы и из КНДР.

После захвата Кабул движением «Талибан» Афганистан стал гнездом международного религиозного терроризма, талибы приютив у себя в стране международную террористическую организацию «Аль-Каида» во главе с Осамой бен Ладеном, превратили Афганистана в очаг международного терроризма. Страна стала призывным пунктом мусульманских радикалов, религиозных фанатиков, оппозиционных собственным правительствам, на территории Афганистана проходили подготовку ежегодно около 15 тыс. экстремистов из более 20 государств [13].

По этому поводу Совет Безопасности ООН на 3952-м заседание в декабре 1998 г. принял Резолюцию 1214 (1998) «О положение в Афганистане». В частности в Резолюции Совет Безопасности выдвинул конкретное требование, обращенное, только к движению «Талибан», чтобы оно прекратило предоставление убежища международным террористам и их организациям, а также ко всем остальным афганским группировкам, чтобы они оказывали содействие усилиям с целью предать суду лиц, обвиняемых в терроризме[*].

По мнению бывшего официального представителя Вашингтона в стане моджахедов посла П. Томсена, в Афганистане появилась «неправедная коалиция», деятельность которой регулирует ISI. В эту коалицию наряду с талибами входят фанатичные арабские соратники Усама бен Ладена, составляющие ядро его военно-политической организации «Аль-Каида» и поставляющие талибам деньги и оружие. Кроме того, членами коалиции являются пакистанские радикальные партии типа «Харакат уль-моджахедин» и «Харакат уль-ансар», действующие под эгидой религиозной организации «Джамиат-и улама-и ислам», а также и «Сепах-и сахаба» [8].

В-шестых, превращение Афганистан в главный мировой центр производства наркотиков обеспечило движением «Талибана» финансовую поддержку для упрочения их режима в Афганистане.

С появлением на политической арене Афганистана движения «Талибан», декларировавшего строгое следование канонам ислама, казалось, начнется бескомпромиссная борьба против выращивания и производства наркотиков. Однако, производство наркотиков не только не уменьшилось, а наоборот, значительно увеличилось.

Придя к власти, талибы, не имея другого источника доходов, отняли у своих противников маковые поля, занимались выращиванием наркосодержащих растений, от этого талибы получили финансовый ресурс, который позволил им выйти из-под финансового контроля со стороны США и обрести финансовую независимость. Одновременно были взяты на учет все единоличные производители опиумного мака. Таким образом, талибы пытались систематизировать единственную «доходную статью» бюджета страны. Это происходило оттого, что талибы значительную часть своих расходов на войну покрывали за счет налогов с продажи наркотиков.

В-седьмых, это фактор территориальной претензии связанной с «пуштунской проблемы», которая заключается в том, что пуштунское население Британской Индии оказалось на территории созданного в 1947 г. Пакистана, отказавшего пуштунам в праве на самоопределение. Таким образом, движение «Талибан» зародилось на пакистанской земле, потом поддерживалось пакистанскими спецслужбами — органами межведомственной разведки (ISI). Почему? Дело в том, что Пакистан находился на протяжении почти всей своей полувековой истории существования в тлеющем вооруженном конфликте с Индией из-за Кашмира, всегда боялся войны на два фронта, т.е. вовлечение в войну с Афганистаном. Подобное развитие событий могло бы иметь место, если бы началась реализовываться идея создания единого Пуштунистана. Именно пуштунисты в XVIII веке провозгласили в Кандагаре афганскую монархию, сегодня они хотели бы создать единый Пуштунистан, в том числе за счет земель Пакистана. Возможно, поэтому Афганистан был единственной страной, голосовавшей против допуска Пакистана в ООН.

[*] Пункт 13 Резолюции Совета Безопасности ООН 1214 (1998) «О положение в Афганистане» принята на 3952-м заседании 8 декабря 1998 г. // ООН. URL: http://daccess-ods.un.org/TMP/2326294.63076591.html (дата обращения 15.11.2016).

В-восьмых, это фактор раздробленности и отсутствие централизованного государства. В Афганистане на момент появления движения «Талибан» в 1994 году практически полностью отсутствовали институты централизованного государства. Это обусловило слабость позиций традиционной элиты. И, в первую очередь, это имело отношение к традиционной пуштунской элите. Крах институтов централизованного афганского государства в ходе гражданской войны 1992-1994 гг. объективно задел интересы именно этнических пуштунов. И в это время между лидерами вооруженной афганской оппозиции отсутствует согласие и перспектива создания единой коалиции, спецслужбы Пакистана стали заблаговременно заниматься подготовкой новой политической силы, которая должна будет восстановить афганскую государственность и единства общества. В решение этих задач ставка была сделана на религиозно-этнический фактор, воплощением которого стало пропуштунское движение «Талибан», инкубация которого проходило в лагерях афганских беженцев и в полосе независимых племен, расположенных на территории пограничной провинции Пакистана.

Исследование перечисленных обстоятельств свидетельствует о том, что появление движение «Талибан» в первую очередь способствовали внешние факторы. Они сформировались в результате деятельности таких геополитических игроков, как США, Пакистан и Саудовская Аравия, которые стремились достичь в Афганистане безраздельного господства с целью последующего распространения своего влияния на ситуацию в государствах ЦА, образовавшихся в результате фрагментации бывшего Советского Союза, а также для противодействия внешней политики новой России в данном регионе. Как сегодня ни открещивалось ЦРУ США и ISI Пакистан движение «Талибан» является плодом их деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бойко В. Контуры государственной политики талибов // Азия и Африка сегодня. М., 2000. №9. С. 27.
2. Заякин Б. Н. Война в Афганистане // Проза.ру. URL: http://www.proza.ru/2009/06/10/499 (дата обращения 15.11.2016).
3. Искандаров К. Влияние афганского кризиса на ситуацию в Таджикистане // Центральная Азия. 1998. № 2 (14). URL: http://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_07_iskanderov.shtml (дата обращения 15.11.2016).
4. История ввода советских войск в Афганистан. Причины войны // www.historiar.ru URL: http://www.historiar.ru/histos-51-2.html (дата обращения 15.11.2016).
5. Князев А.А. Влияние афганского кризиса на безопасность Центральной Азии (1990-е – начало 2000-х гг.): дис. … док. ист. наук. // Российская государственная библиотека. URL: http://dlib.rsl.ru/01003299621 (дата обращения 15.11.2016).
6. Князев А.А. История афганской воны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии / Изд-во КРСУ. Бишкек, 2002. С. 64-67.
7. Козырев Н.И. Афганистан. Вернутся ли талибы? // Международная жизнь. М., 2007. №3. С. 42 - 43.
8. Коргун В. Афганский фактор в региональной геополитике. // Центральная Азия и Кавказ. -2000. No5 (11). URL: http://www.ca-c.org/journal/2000/journal_rus/cac11_2000/18.korgun.shtml (дата обращения 15.11.2016).
9. Маккамбаев П.А. Военно-политическая ситуация в Афганистане и ее влияние на пограничную безопасность государств Центральной Азии. Ташкент, 2013. С. 237.
10. Пиун В. Талибан. Краткая история. // URL: http://moskprf.ru/index.php/pilotnyjproekt/110-na-iii-j-mirovoj/6240-taliban-kratkaya-istoriya (дата обращения 15.02.2016).
11. Последние события в Афганистане: причины и возможные последствия // Agentura.ru. URL: http://www.agentura.ru/terrorism/theory/af1/ (дата обращения 15.11.2016).
12. Проблема политического урегулирования в Афганистане: внутренние и внешние аспекты (90-е – 2000 гг.) // studmed.ru. URL: http://www.studmed.ru/docs/document25513/content (дата обращения 15.11.2016).
13. Сажин В. «Талибы как угроза миру» // Зарубежное военное обозрение. 2001. № 4. С. 10-15.
14. Умнов А.Ю. Общество и государство в Средней Азии и на Среднем Востоке // Мировая экономика и международные отношения. М., 1996. №7. С. 101.
15. Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. М.: ИВ РАН, 1998. С. 60.

ПРИЧИНЫ И ПРЕДПОСЫЛКИ ПРИХОДА К ВЛАСТИ ДВИЖЕНИЯ ТАЛИБАН В 90-Х ГОДАХ XX ВЕКА

В конце XX в. исламизм в лице движение «Талибан» в Афганистане стал ответной реакцией на экономические и политические анархии. Религиозно-политическое движение Талибан в Афганистане возникло в 1994 году. Благодатная почва для образования этого движения появилась задолго до этого.

В статье анализируется причины и предпосылки прихода к власти движение Талибан и обострение этнополитических процессов в Афганистане. 27 сентября 1996 талибы заняли Кабул и вооруженный отпор талибам осуществлялся «Объединённым исламским фронтом спасения Афганистана». Исследование прихода к власти движения «Талибан» и его последствие имеет актуальное значение, не только в национальном, но и в региональном и международном аспектах.

В статье также рассматриваются факторы, обусловившие прихода к власти движения «Талибан» в Афганистане.

Ключевые слова: *Афганистан, афганский конфликт, талибан, движение «Талибан», приход к власти движения «Талибан», факторов прихода к власти движения «Талибан».*

REASONS AND PREREQUISITES FOR THE RISE TO POWER OF THE TALIBAN MOVEMENT IN THE 90S OF THE XX CENTURY

At the end of the 20th century, Islamism, represented by the Taliban movement in Afghanistan, became a response to economic and political anarchies. The Taliban religious and political movement in Afghanistan emerged in 1994. Fertile ground for the formation of this movement appeared long before this.

The article analyzes the reasons and preconditions for the Taliban movement to power and the aggravation of ethno-political processes in Afghanistan. On September 27, 1996, the Taliban occupied Kabul and armed resistance to the Taliban was carried out by the «United Islamic Front for the Salvation of Afghanistan.» The study of the rise to power of the Taliban movement and its consequences is of current importance, not only in the national, but also in the regional and international aspects.

The article also examines the factors that led to the rise to power of the Taliban movement in Afghanistan.

Keywords: *Afghanistan, Afghan conflict, Taliban, Taliban movement, Taliban coming to power, factors of Taliban coming to power.*

Сведения об авторах:

Кудратов Комрон Абдунабиевич *– кандидат исторических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Электронная почта: komron.kudratov@gmail.com Тел .: +992 93528 28 62*

Одинаев Абдумавлон Назирович*, старший преподаватель кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: abdumavlon1987@gmail.com.*

About authors:

Kudratov Komron Abdunabievich *- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail: komron.kudratov@gmail.com Tel.: +992 93 528 28 62*

Odinaev Abdumavlon Nazirovich*, Senior Lecturer of the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: abdumavlon1987@gmail.com.*

ОМӮЗИШ ВА ТАҲЛИЛИ МУШКИЛОТИ АСОСИИ СОҲАИ МАОРИФИ АФҒОНИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1996-2016

Қудратов К.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Муқаддима. Таърихи инсоният гувоҳ аст, ки Афғонистон дар масири таърих ба макони даргириҳои соҳибқудратон ва манфиатҷӯёни кишварҳои дуру наздик табдил ёфтааст. Махсусан, дар даҳаи охири солҳои 90–уми асри XX дар Афғонистон, аниқтараш 26-уми сентябри соли 1996 ҳаракати «Толибон» вориди Кобул шуданд ва дастгоҳи марказии ҳукуматро ба даст оварда, дар бахшҳои идории аксари қаламрави Афғонистон ҳукумат карданд. Ҳукумати қонунии онвақтаи Афғонистонро профессор Бурҳониддин Раббонӣ роҳбарӣ мекард ва ӯ бо ҳамроҳии қаҳрамони миллии Афғонистон Аҳмадшоҳ Масъуд дар муқобили ҳаракати «Толибон» мубориза мебурд.

Бояд гуфт, ки бархӯрди мухолиини давлат бо Иёлоти мутаҳидаи Амрико вазъияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Афғонистонро рӯ ба буҳрон гузошт. Мардуми Афғонистон дар натиҷаи шароити ба амал омада аз ҳар ҷиҳат мушкилоти гуногунро мутаҳаммил шуданд.

Намояндагони ҳаракати «Толибон» аз манотиқи рустоӣ бархоста, ашхоси дур аз илму дониш ва бефарҳангу мутассиб ба одатҳои қавмиву динӣ буданд. Ин гуруҳ ба таҳсилкардаҳои мактабҳои ғайридинӣ бо назари бад менигаристанд ва дар миёни онҳо назари бадбинӣ нисбат ба маданияти шаҳрнишинӣ вуҷуд дошт. Онҳо ба ин назар буданд, ки низоми шаҳрӣ муҷиби рушди бединӣ мебошад. «Толибон» бо ҳамин зеҳният ба қудрат расиданд ва дар миёни онҳо касоне, ки диди рушантар доштанд, таҳти таъсир қарор гирифтанд. Аксарияти онҳо наметавонистанд шомили муҳити шаҳрӣ гарданд ва арзишиҳои низоми шаҳриро бипазиранд, кӯшиш карданд то шаҳрҳоро ба рустоҳо мубадал созанд [8, с. 109; 2, с. 75]. Ҳамин тавр, мавҷудият ва таъсироти манфии зеҳниятҳои қабилавӣ

ва таассуби динӣ болои маориф, ба хусус бар духтарон ва занони ҷомеаи мутамаддини афғон дар шакли мустақим таъсири манфӣ гузошта буд [4, с. 15; 1, с. 33].

Муҳтаво. Дар таърихи Афғонистон яке аз таҳаввулоти бузург, ки дар соли 2001 рӯх додааст, ин сарнагун карда шудани ҳукумати «Толибон» ва таъсиси ҳукумати нав ба ҳисоб меравад. Барои таъсиси ҳукумати нави Афғонистон «Конфронси Бонн» нақши муҳим бозид. Конфронси Бонн аз нахустин ва барҷастатарин иқдомоти нави ҷомеаи ҷаҳонӣ буд, ки бо ҳамкорӣ ва ҳимояти ИМА ва кишварҳои ҳамсояи Афғонистон (6+2) ва бо иштироки намояндагони гурӯҳҳо ва ҷамъиятҳои Афғонистон дар таърихи 27-уми декабри соли 2001 дар меҳмонхонаи давлатии Питерзборги шаҳри Бонни Олмон баргузор гардид ва он оғозе буд барои барқарории сулҳ ва таҳаввулоти сиёсӣ дар Афғонистон. Конфронси Бонн, ки дар охирин марҳила мавзӯи рафъи мушкилоти Афғонистонро баррасӣ намуд ва баъд аз 9 рӯзи баҳсу музокирот хотима ёфт, натиҷаи он хеле муваффақиятомез буд. Ин конфронс ҳалли мушкилоти иқтисодӣ, сиёсӣ ва рушди маорифи Афғонистон мавриди баррасӣ қарор гирифт, ки натиҷаи он барои Афғонистони навин муҳим ҳисобида мешавад.

Аз ҷониби дигар бояд қайд кард, ки қудрат ва давлати «Толибон» дар оғози соли 2001 аз саросари Афғонистон сарнагун шуд, вале осори харобӣ ва ваҳшигариҳои ин ҷараёни ифротӣ дар саросари Афғонистон барои ҳамеша боқӣ монд [5, с. 444].

Тибқи таҳлилҳои Созмони байналмилалии ЮНИСЕФ то соли 2001, аниқтараш дар давраи ҳокимияти «Толибон» 90% занон ва 63% мардон дар рустоҳо аз хату савод бебаҳра буданд. Дар соли 2001 камтар аз 1 миллион шогирдон асосан писарон тавассути 20700 муаллим дар 3400 мактаб таҳти таълиму тарбия қарор доштанд. Низоми таълиму тарбия ҷавобгӯи талабот набуд ва барои духтарон имконоти таълиму тарбия вуҷуд надошт. Албатта шумораи каме аз шогирдон ба таълиму тарбия дастрасӣ доштанд.

Қобили зикр аст, ки хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ нисбат ба шумулияташон ба мактабҳо, хеле кам мебошанд. Зеро таҳлилҳо нишон дод, ки миқдори муайяне, ки шомили мактаб мегарданд, ҳамаи онҳо дар муассисаҳои таълимӣ то ба охир таҳсил намуда онҳоро хатм накардаанд. Агар ба рақамҳо назар афканем дар соли 2003 шумораи воридшавии хонандагон ба мактабҳо 901130 нафарро ташкил диҳад, пас аз 12 соли таҳсил, аниқтараш дар соли 2014 шумораи хатмкунандагон 344532 нафарро ташкил намудааст. Албатта, раванди кам гардидани хатмкунандагоро метавон ба омилҳои зайл вобаста донист:

- Қисме аз оилаҳо, ки дар ноҳиҳои дур аз марказ бо фарҳанги рустоӣ ва анъанавӣ сару кор доранд, духтарон ва писарони хешро аз рафтан ба мактаб монеъ гардиданд.
- Аксари хонаводаҳо нисбати ноамниҳо маҷбур гардиданд, ки фарзандони хешро қабл аз хатм кардани мактаб, аз идомаи таҳсил бозоранд;
- Теъдоде аз оилаҳо аз рафтани фарзандони хеш ба мактабҳо бино бар мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ монеъ шудаанд.

Дар натиҷаи омилҳои мазкур теъдоди шогирдони хатмкунанда аз теъдоди шогирдони шомилшаванда ба мактабҳо гам гардад.

Бояд қайд намуд, ки самара ва натиҷаи ин ҳама таҳаввулоти сиёсӣ дар Афғонистон ҳамла ба мактабҳо, бахши дигаре аз силсилаи амалиётҳо алайҳи афроди ғайри низомӣ аст, ки мутаасифона дар солҳои охир борҳо такрор ёфтааст. Бархе ҳамлаи мусаллаҳона ба муаллимон ва шогирдон мебошад, ки аз муҳимтарин омил аст, ки дар ин замина бештари шогирдон мактабҳоро тарк кардаанд. Охирин гузориш дар ин замина, ки аз сӯи сухангӯи Вазорати маорифи Афғонистон моҳи апрели соли 2007 ба нашр расидааст, афзоиши талафоти донишомӯзон ва муалимонро, ки тавассути гуруҳои ифротии «Толибон» анҷом мешавад, нишон медиҳад. Дар ин гузорише, ки дар шабакаи BBC ба нашр расидааст, чунин омадааст: «Вазорати маорифи Афғонистон аз афзоиши талафоти донишомӯзон ва муаллимон дар асари ҳамалоти афроди мусалаҳ хабар додаанд». Инчунин қайд гардидааст, ки дар раванд 300 нафар аз донишомӯзон ва муаллимон дар нуқоти мухталифи Афғонистон ҷони худро аз даст додаанд. Дар изҳороти сухангӯи Вазорати маориф гуфта мешавад, ки ин омор сол ба сол дар Афғонистон бештар гардидааст [3, с. 62.]

Ба гуфтаи намояндаи Вазорати маорифи Афғонистон дар соли 2016 даҳҳо мактаб аз ҷониби афроди мусаллаҳ ба оташ кашида шуда ва ё биноҳои мактабҳо хароб карда шуданд. Намояндаи Вазорат мегӯяд, ки ҳамла ба мактабҳо ба таносуби соли гузашта тақрибан 50 % камтар шуда аст. Бештари ҳамлаҳо ба мактаҳо ва донишомӯзон дар минтақаҳои ҷанубии Афғонистон ба амал омадааст ва он ҳам минтақаҳое мебошанд, ки фаъолияти гуруҳҳои «Толибон» дар он дар авҷ аст [7, с. 18].

Ҳамчунон дар ҷараёни ин таҳаввулоти сиёсӣ сеюним миллион кудак бо сабаби ноамнӣ аз таҳсил маҳрум гардидаанд. Муҳаммад Иброҳим Шинворӣ сарпарасти Вазорати маорифи Афғонистон ҷунин изҳор медорад, ки «ноамнӣ ва фақри иқтисодиро метавон аз омилҳои умдаи дур мондани кудакон аз омӯзиш донист. Вазорати маориф эълон дошт, ки дар ҳоли ҳозир 3,5 миллион кудак дар Афғонистон аз омӯзиш маҳрум ҳастанд ки 75% -и онро духтарон ташкил медиҳанд. Ҳудуди 1200 мактаб дар минтақаҳои гуногуни кишвар ба иллати ноамниҳо низ аз фаъолият боз мондаанд. Тибқи таҳлилҳо дар

саросари кишвар дар соли 2016 қариб 400 мактаб баста шудааст. Сухангӯи Вазорати маориф қайд намудааст, ки дар соли 2016 инчунин зиёда аз 250 мактаб бозкушоӣ гардидааст [7, с. 18].

Ҳарчанд, ки ҷанг дар соли 2001 дар саросари Афғонистон ба поён расид, вале осори харобиовари он дар тамоми Афғонистон барои ҳамеша боқӣ монд [5, с. 444].

Вазири корҳои хориҷии «Толибон» Мулло Муҳаммад Ғавс дар як нишаст бо ҳайати СММ мушкилии «Толибон»-ро дар ин робита ба таври мухтасар чунин баён кард: «...бо афроди низомии хеш аҳдномае дорем, ки яке аз қисматҳои он манъи мавзӯъи таҳсили занон аст. Агар мо ин аҳдномаро иҷро накунем, низомиён марзҳои ҷангиро раҳо карда ва ба рустоҳои худ бармегарданд. Аз ин лиҳоз, то замоне ки мухолифин дар баробари мо қарор доранд, мо низ барои ҷанг бо онҳо ниёз ба ҷангҷӯёни деҳот ва қобил дорем. Пас мо маҷбур ҳастем, ки ба ин сиёсат идома диҳем. Тағйироти ин сиёсат замоне мумкин аст, ки ҷанг ба поён бирасад» [10, с. 121].

Ҳамин тавр, бо дур сохтани занон аз низоми маориф, ки аксарияти муаллимони кишварро занҳо ташкил мекарданд, дар ҳақиқат низоми тадриси муосири Афғонистон фалаҷ гардид.

Қобили қайд аст, ки «Толибон» дар ибтидо ба иллати мушкилоти иқтисодӣ қодир набуданд, ки барои занон шароити дурусти таҳсилро фароҳам созанд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ бо дарназардошти ин масаъла аз роҳҳои мухталиф саъй мекард, то «Толибон» -ро ба тағйири сиёсат дар низоми маориф ташвиқ намояд. Аз ҷумла, ҷомеаи Аврупо ҳозир буд харҷи сохтмону таъмини ҳамаҷиҳатаи панҷ мактаби духтаронаро дар Кобул бо шароите, ки «Толибон» хоҳони он буданд, ба уҳда бигиранд [6, с. 91].

Муовини Вазорати умури хориҷии Норвегия дар мулоқот бо Истоникзай – муовини Вазорати хориҷии «Толибон» пешниҳод намуд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ва Аврупо омодаанд то 10 мактаби бузургро дар шаҳри Кобул бунёд ва таъмир намояд, ба шарте, ки 5 мактаби он барои духтарон бошад. Дар қисмати ҳамлу нақли амният ва шаръии шогирдон (духтарон) низ омодагии лозимӣ дар назар гирифта хоҳад шуд. Истоникзай дар ҷавоб гуфт, ки ҳукумати «Толибон» дар ин кор мушкилӣ намебинад, аммо дар ибтидо бояд комиссия аз ду тараф мавзӯъро ба диққат мавриди арзёбӣ қарор диҳад [10, с. 121]. Муовини Вазири корҳои хориҷии Норвегия ин мувофиқати «Толибон»-ро дар як конфрониси матбуотӣ дар шаҳри Кобул ба унвони як қадами муҳим арзёбӣ намуд. Аммо ин иқдом дар амал татбиқ нашуд ва дар рӯзҳои аввали эълони ин хабар аз ҷониби «Толибон» пазируфта нашуд ва он аз Қандаҳор рад шуд.

Дар натиҷаи вазъи ба амаломада ҳазорон хонанда Афғонистонро тарк кард ва аҳолӣ барои ба таҳсил фаро гирифтани фарзандонашон роҳи кишварҳои дигар, махсусан Покистонро пеш гирифтанд. Инҳо мардумони хушбахти ҷомеаи Афғонистон буданд, ки имконоти моддии зиндагӣ дар Покистонро доштанд, вале аксарияти хонаводаҳое, ки дар Афғонистон боқӣ монданд ва тавони молии сафар ба хориҷро надоштанд, фарзандонашон аз таҳсил дур монданд.

Мушкилоти сиёсӣ ва иқтисодӣ маҷбур кард бисёре аз муаллимон ва тарки вазифа кунанд ва ба ин васила шароити таълиму тарбия рӯ ба харобӣ овард. Вазъи нодурусти низоми маориф баъзе аз муассисоти хайрияи хориҷиро водор сохт, ки дар ин соҳа барномаҳоеро рӯи даст гиранд. Аз ҷумла, як муассисаи ғайридавлатии кишвари Туркия дар вилоятҳои мухталифи кишвар ба таъсиси мактабҳои таҳти унвони «Ориёно-афғон-турк» пардохт. Ин мактабҳо писаронро аз синфи шашум, пас аз супоридани имтиҳони давлатӣ қабул мекард ва дар онҳо тамоми имконоти омӯзиш бо усули пешрафта ба роҳ монда шуда буд. Барномаҳои таълимии мактабҳо тавре буд, ки дар баробари дарсҳои замонавӣ, улуми динӣ, забонҳои туркӣ, англисӣ ва арабӣ низ тадрис дода мешуд. Омӯзгорон дар бисёре аз фанҳои дарсӣ бо кумаки технологияи муосир низоми замонавии омӯзишро ба роҳ монданд, ки дар Афғонистон ин тарзи тадрис ҳаргиз собиқа надошт. Кумак ба ин мактабҳо аз тариқи як созмони исломӣ дар дохили Туркия ва аз роҳи ҷалби кумакҳои мусалмонон сурат мегирифт ва омӯзгорони ин мактабҳо аксарияташон туркҳо ва аз улуми динӣ хабардор буданд [8, с. 111].

Хулоса, Дар кишвари Афғонистон миёни солҳои 1991-2001 таҳаввулоти бузург ва назарраси мусбат ва манфӣ, минҷумла монеаҳои бузурге дар соҳаи маориф то суқути Толибон рӯх додаанд, ки ҷуборни онҳо қариб номумкин аст. Аммо, баъд аз сарнагунии Толибон ҷиҳатҳои мусбати таҳаввулот дар Афғонистон, таъсиси давлати муваққатӣ, интиқоли ҳукумат ва бунёди ҷумҳурии исломӣ мебошанд. Алабатта, дар миёни солҳои 2001-2016 дар соҳаи маорифи Афғонистон пешрафтҳои чашмгире низ рӯх додааст. Қобили тазаккур аст, ки барои таъсиси ҳукумати Афғонистон Конфронси Бонн нақши муҳим бозид. Конфронси Бонн аз нахустин ва барҷастатарин иқдомоти нави ҷомеаи ҷаҳонӣ буд, ки бо ҳамкорӣ ва ҳимояти ИМА ва кишварҳои ҳамсояи Афғонистон (6+2) ва бо иштироки намояндагони гурӯҳҳо ва ҷамъиятҳои Афғонистон дар таърихи 27-уми декабр соли 2001 дар меҳмонхонаи давлатии Питерзборги шаҳри Бонни Олмон баргузор гардид ва он оғозе буд барои барқарорсозии сулҳ ва таҳаввулоти сиёсӣ дар Афғонистон мебошад.

Натиҷаҳои ин ҳама таҳаввулоти сиёсӣ дар кишвари Афғонистон рӯй овардан ба мактаб ва маориф мебошад, вале мутассифона дар солҳои охир ҳамлаи мусаллаҳонаиэстремистиву террористӣ ба муаллимон ва шогирдон ва дар маҷмӯ ба мактабҳо афзудааст, ки тавассути афроди марбут ба гуруҳи «Толибон», сурат гирифтаанд.

Дар ин давра мардуми Афғонистон иддао доштанд, ки чаро давлати Афғонистон баъд аз Конфронси Бонн бо сарозер шудани ҳазорон миллион доллар ба хусус дар бахши рушди маориф аз тарафи созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои кӯмаккунанда ба монанди кишварҳои Аврупо, Осиё ва ҳатто ИМА, Австралия ва ғайраҳо, ба таври дуруст мудирият ва масъулиятпазирӣ накард ва ба таври воқеӣ он амалӣ ва татбиқ нашуд. Эҳё ва инкишофи маорифи Афғонистон имрӯзҳо низ ба кӯмакҳои кишварҳои хориҷӣ вобастагӣ дорад.

Ба гуфтаҳои боло нигоҳ накарда имрӯзҳо агар ба сатҳи савод ва соҳаи маорифи Афғонистон назар андозем, Афғонистон аз ҷумлаи кишварҳоест, ки поёнтарин дараҷаи саводро доро мебошад, чаро ки асароти ҷангҳои дохилии Толибон ва амалиётҳои низомии Нерӯҳои байналмилалии мусоидати амният (ISAF) дар даҳсолаҳои минбаъда шаҳрвандони Афғонистонро дар тамоми соҳаҳо, ба хусус дар соҳаи маориф ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ кард. Як қисме аз мардум бар асари ҷангҳои табоҳгар кушта ва қисми дигар муҳоҷиру бесарпаноҳ шуданд. Духтарон ба таври кул аз баҳраи савод маҳрум гардонид ва толибилмон низ ҳамагӣ аз савод баҳраманд набуданд. Агар қисме аз онҳо ба дарс фаро гирифта шуда бошанд ҳам, мутаасифона аз дарсҳои замонавӣ хабаре надоштанд.

АДАБИЁТ

1. Афзалӣ, Б. Толибон ва маориф. - Пешовар, 2014. - 155 с.
2. Вафоӣ Шокир. Бузругтарин руйдодҳои се даҳаи ахир дар Афғонистон. - Пишовар, 2007. - 250 с.
3. Ғафурӣ. А.С. Нигоҳи ба ҳадафҳои хасмонаи Толибон дар Афғонистон. - Пишовар, 2005. -240 с.
4. Гулзамон Фуруғ. Таърихи таълим ва тарбия дар Афғонистон. - Теҳрон, 2007. - 280 с.
5. Давлатободӣ басир Аҳмад. Шинсномаи Афғонистон. - Теҳрон, 2003. - 612 с.
6. Замонӣ Г. Фаъолияти СММ дар соҳаи маорифи Афғонистон баъди конфронси Бонн. - Теҳрон, 2008. - 112 с.
7. Истворт Р.Т. Ҷарақаҳои оташ дар Афғонистон. - Кобул, 2002. - 190 с.
8. Мужда Ваҳид. Афғонистон ва панҷ соли салтаи Толибон. -Теҳрон, 2002. -188 с.
9. Рафиқ А. Афғонистон дар овони ҳукумати устод Бурҳониддин Раббонӣ. - Кобул, 2007. - 155 с.
10. Соқиб М. Афғонистон ва кишварҳои аврупоӣ. - Теҳрон, 2005. - 213 с.

ИЗУЧЕНИЕ И АНАЛИЗ ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В АФГАНИСТАНЕ В 1996-2016 ГГ.

В данной статье рассмотривается проблемы сферы образования в Афганистане в годи прихода к власти движения «Талибан» и военных операций Международные силы содействия безопасности (ISAF). Как отмечают аналитики и эксперты по политическим и культурным вопросам, обсуждавшиеся об Афганистане и его образовании, становится ясно, что отставные корни образования Афганистана связано с политического и социального кризиса последних четырех десятилетий, оказавшие негативное влияние на процесс обучения и воспитания, что послужило причиной тысячы трудностей для граждан страны. И оснавная проблема в сфере образования в Афганистане считается отсутствие безопасности, отсталой экономики, отсутствие солидарности, равноправия и братства афганского народа.

Афганистан не выполнил должным образом управление тысячи миллионов долларов международной помощи, оказавщие международные организации и страны Европы, Азии и даже США и Австралии после конференции Бонна, особенно в секторе образования и таким образом, программы международной помощи должным образом не реализовались.

Ключевые слова: *образование, министерство образования, развитие сферы образования, школы, безопасность, экономика, отсутствие солидарности и равноправия*

STUDY AND ANALYSIS OF THE MAIN PROBLEMS OF EDUCATION IN AFGHANISTAN IN 1996-2016

This article examines the problems of the education sector in Afghanistan during the years of the coming to power of the Taliban movement and the military operations of the International Security Assistance Force (ISAF). As analysts and political and cultural experts discussing about Afghanistan and its education, it becomes clear that the roots of the retired education of Afghanistan are connected with the political and social crisis of the last four decades, which had a negative impact on the process of education and upbringing, which caused a thousand difficulties. for the citizens of the country. And the main problem in the field of education in Afghanistan is the lack of security, backward economy, lack of solidarity, equality and brotherhood of the Afghan people.

Afghanistan has not properly managed the thousands of millions of dollars of international aid provided by international organizations and countries in Europe, Asia and even the US and Australia since the Bonn conference, especially in the education sector, and thus international aid programs have not been properly implemented.

Key words: *education, ministry of education, development of the education sector, schools, security, economy, lack of solidarity and equality*

Сведения об авторе:

Кудратов Комрон Абдунабиевич *– кандидат исторических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Электронная почта: komron.kudratov@gmail.com Тел .: +992 93528 28 62;*

About the author:

Kudratov Komron Abdunabievich *- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. E-mail: komron.kudratov@gmail.com Tel.: +992 93 528 28 62;*

ИНЪИКОСИ БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ ФАЪОЛИЯТИ СИЁСИИ ЯЪҚУБ ИБНИ ЛАЙС БАР АСОСИ АХБОРИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

Садиров Ш. А.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Перомуни давлатдории Саффориён, хусусан асосгузори он Яъқуб ибни Лайс, як қатор маъхазҳои асрмиёнагӣ маълумот медиҳанд, ки дар миёни онҳо ахбори «Таърихи Систон» бо сабку усул ва баёни ҳодистот фарқкунанда мебошад. «Таърихи Систон» яке аз аввалин асарҳои таърихии ба забони форсӣ навишташуда мебошад, ки номи муаллиф ва ҳатто номи китоб то ҳозир маълум нест. Дар доираи илмӣ онро шартан «Таърихи Систон» ном гузоштанд. Қимати илмии асар ҳамчун сарчашмаи таърихӣ бузург буда, он нисбати дигар асарҳои таърихӣ дида, роҷеъ ба таърихи Саффориён маълумоти бештар медиҳад. Аз тамоми маъхазҳои таърихие, ки то ба имрӯз расидаанд, танҳо дар «Таърихи Систон» аз Саффориён ба некӣ ёдоварӣ мешавад. Муҳаққиқон ба ин назаранд, ки муаллифи «Таърихи Систон» як нафар набуда, қисмати асосӣ ва бузурги китоб, ки аз ибтидои таърих то ҳодисоти соли 1054-ро дар бар мегирад, ба қалами як нафар навишта шудааст ва он бо сабабе нотамом мондаааст. Баъдтар ба ин китоб шахси дигар иловаҳо карда, раванди ҳодисоти онро бисёр кӯтоҳ ва мухтасар то соли 1295 мерасонад. Ахбори аз соли 1295 то соли 1325, ки охири китоб аст, боз мисли қисмати авввали китоб равону ботартиб оварда шудааст[7, с. 17 – 18].

Дар «Таърихи Систон» ва дигар манобеъ оид ба ҳаёт ва рӯзгори асосгузори давлати Саффориён маълумоти муҳим оварда шудааст. Аз ҷумла дар асари мазкур омадааст, ки асосгузори сулолаи Саффориён Абу Юсуф Яъқуб ибни Лайс ал-Саффор аз деҳаи Қарнини Систон буда, писари як кишоварзи оддӣ будааст. Дар айёми ҷавонӣ ӯ ба шаҳр, эҳтимолан шаҳри Заранг, кӯчида, шогирди як мисгар шудааст. Бо ин касб лақаби ӯ ас-Саффор (мисгар) алоқаманд аст, ки баъдтар он барои ворисонаш умумӣ шуд. Бародари Яъқуб Амр низ як марди оддӣ буд. Муаррих Гардезӣ навиштааст, ки бародарон кори осударо тарк карда, аввал қаллоб, баъд дузд ва ниҳоят роҳзан шуданд. Чуноне ки ин муаллифи асрмиёнагӣ навиштааст «сабаби рушди ӯ он буд, ки бад-он чи ёфтӣ ва доштӣ ҷавонмард будӣ ва бо мардумон хӯрдӣ ва низ бо он ҳушёр буду мардона. … Пас аз рӯёгарӣ ба айёрӣ шуд ва аз он ҷо ба дуздӣ уфтоду ба роҳдорӣ» [1, с. 172]. Бо ҳамин роҳу равиши онҳо ба баландии қудрат оғоз ёфт.

Мувофиқи ахбори баъзе манбаъҳои таърихӣ дар асри IX музофоти дурдасти Систон ҳамчун паноҳгоҳ барои ҳама гуна одамони норозӣ аз сиёсати хилофат хидмат мекард. Систониён бидуни интизори кӯмак аз Бағдод, аксар вақт дастаҳои мустақил («ихтиёриён») - ро таъин мекарданд, ки мубориза бар зидди ҳар гуна гурӯҳҳои мазҳабӣ ба онҳо супурда мешуд. Дар давраи ҳукмронии Тоҳириён ин гуна дастаҳо аз зери назорат берун баромада, ҳокимиони тоҳирӣ наметавонистанд, ки онҳоро идора ё саркӯб намоянд [6, с. 6].

Дар аввали солҳои 40-уми асри IX гурӯҳи Яъқуб ба яке аз ин дастаҳои ғозиён пайваст. Акнун ӯ ба як шахсе, ки барои имон мубориза мекард, табдил ёфт. Дере нагузашта, ӯ ба шарофати қувват ва ҷасорати худ шӯҳрат пайдо кард, аввалин шахс дар байни «ихтиёриён» гардид, ки ба сифати ҳимоякунанда – сарҳанги шаҳри Буст шуд, ки вазифаи он муҳофизат кардани аҳолӣ аз гурӯҳҳои ғоратгари минтақа гардид.

Систон он замон бахше аз давлати Тоҳириён буд. Маркази ин давлат шаҳри Нишопур буд. Расман, онҳо тобеи халифаи Бағдод ҳисобида мешуданд, аммо нисбатан мустақил буданд. Аммо, қудрати онҳо бар Систон заиф буд. Дар соли 846 Солеҳ ибни Наср, намояндаи қабилаи арабии Бани Кинон ва ҳамчун мубориз бар зидди ҳоричиён ба Буст омад. Ӯро аксарияти сокинони Зарангу Буст дастгирӣ карданд. Аммо, нерӯи асосии лашкари Солеҳ дастаи низомии Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ буд [5, с. 153]. Муҳаққиқи

афғонистонӣ Муҳаммади Ғубор низ ба ин назар аст, ки маҳз бо кӯмаки Яъқуб, яъне дар оянда таъсисдиҳандаи давлати Саффориён, Солеҳ тавонист, ки ғалабаро ба даст орад [4, с. 89]. Солеҳ қудратро ба даст гирифта, 13 сол амири Систон боқӣ монд ва Яъқуб бошад фармондеҳии дастаҳои вайро ичро мекард.

Соли 859 Солеҳ дар муборизаҳо мағлуб шуду гурехт. Систониён бошад ба Дирҳам ибни ан Назр байъат карданд. Бо гузашти замон таъсири ӯ коҳиш ёфту нуфузи Яъқуб ибни Саффорӣ афзуд. Дирҳам хост ин рақибро бикушад, аммо Яқуб соли 861 ба осонӣ ҷонибдорони ӯро мағлуб карда, худ ба тахт нишаст. Муаллифи «Таърихи Сиистон» воқеаро чунин баён мекунад «… Дирҳам чун мардӣ ва шуҷоати Яқуб ибни Лайс ва шукӯҳи ӯ андар дили мардумон бидид, тарсон шуду андар сарой қарор гирифт, ки: Ман беморам. Яъқуб барнишаст, ки: Барбояд нишаст ва берун ой подшоҳ нимрӯз натавонист кард. Дирҳам сипоҳи хешро фармон дод, ки Яъқубро бикушанд. Яъқуб чун нигоҳ кард ва он бидид ҳам он ҷо ҳамла оварданд ва бисёр мардум бикушт ва дигар гурезон гаштанд ва Дирҳам ибни ан-Назрро асир карду аз хона ба берун овард ва маҳбас кард. Ва байъат карданд мардумони Систон Яъқуб ибни ал-Лайсро» [5, с. 158].

Дар «Таърихи Сиистон» насабномаи Яъқуб низ ба нахустин подшоҳи ориёӣ Каюмарс расонда шудааст [5, с. 158]. Дар шаш соли аввали салтанати худ Яъқуб (861-879) тамоми Систонро мутеъ намуд. Маъхазҳои таърихӣ, аз ҷумла «Таърихи Систон» гузориш медиҳанд, ки ӯ шахси сахтгир, ҷанговари боирода ва ҷасур будааст. Муҳаққиқони таърихи давлатдории Саффориён, аз ҷумла, академик Б. Ғафуров дар асоси маъхазҳои таърихӣ менависад, ки ӯ то охири ҳаёташ як нафар марди ҷангии оддӣ боқи мондааст, либосҳои оддӣ ба бар мекард, ба палос ва қолин аҳамият надода, ба замин менишаст ва дар вақти истироҳат сарашро ба ҷои болишт ба рӯи сипари худ гузошта хоб мекардааст [3, с. 448].

Яъқуб ягон намуди вақтхуширо эътироф накардааст. Дар байни ҷанговарони худ, ӯ талаб мекардаст, ки интизоми оҳанинро риоя кунад. Сарбозон аз ӯ метарсиданд ва эҳтиром мекарданд, аммо баробари ин ӯ саховатманд ва одил будааст. Яъқуб дар муомила бо тобеонаш хеле содда буд. Субҳ, ӯ одатан дар назди қаср менишаст ва ҳамаи онҳое, ки ба ягон чиз ниёзу мӯҳтоҷ буданд, мустақиман ба пеши ӯ рӯбарӯ меоварданд. Яъқуб фавран парвандаҳои баҳснокро дар ҷояш ҳал карда, қоидаҳои шариатро қатъиян риоя мекард.

Яъқуб Систонро мутеъ сохта, ба тасарруфи дигар мулкҳо пардохт. Дар соли 867 ӯ ба Кобул лашкар кашида, ҳокими маҳаллиро сарнагун кард ва Ҳирот ва Бушангро ба давлати худ мулҳақ кард. Яке аз гузоришгарон ба амири Тоҳириён Муҳаммад ибни Тоҳир нақл мекунад, ки «Бо ин мард ба ҳарб ҳеҷ наёяд, ки сипоҳе ҳавлнок дорад ва аз куштан ҳеҷ бок намедоранд ва бетакаллуф ва бенигариш ҳаме хароб кунанд ва дуни шамшер задан ҳеҷ коре надоранд. Гӯй, ки аз модар ҳарбро зодаанд…» [5, с. 164].

Соли 868 Яъқуб ба самти ғарб - ба Кирмон лашкар кашида, ҳокими араб Алӣ ибни Ҳусайн ибни Қурайшро мағлуб кард. Дар «Таърихи Систон» омадааст, ки Алӣ ибни Ҳусайн ба ҷанги зидди Яъқуб Туруқ ибни ал-Муғлисро мефиристонад, ки Яъқуб ӯро шикаст дода, Алӣ ибни Ҳусайн ин ҳодисаро шунида, ба Шероз мегурезад ва лашкарро ҷамъ намуда, ба пешвози Яъқуб баромад. Дар назди Шероз Алӣ ибни Ҳусайн боз мағлуб гардида, худи ӯ ҳам асир гирифта шуд. Дар ин муҳориба Яъқуб ғанимати зиёдро ба даст дароварда, ба Сиистон бармегардад [5, с. 167 – 168].

В. В. Бартолд масъалаи мазкурро таҳлил намуда, ба хулосае омадааст, ки халифаи Аббосӣ ҳамзамон ин музофотро ба ҳар ду шахс Яъқуб ва Алӣ ибни Ҳусайн пешниҳод намуд, то ки миёни онҳо ҷанг нагузир гардад ва халифа аз яке раҳоӣ ёбад. Саранҷом Яъқуб пирӯз омаду Кирмону Форсро низ ба мулки хеш ҳамроҳ кард [2, с. 275 – 276].

Соли 870 Яъқуб дубора ба шарқ ҳаракат карда, Кобул ва Бомиёнро забт кард [5, с. 169]. Соли 872 Балху Тахористон қудрати ӯро эътироф кардаанд.

Аз матни «Таърихи Систон» чунин бармеояд, ки соли 873 Яъқуб тамоми Хуросон, аз ҷумла пойтахти Тоҳириён Нишопурро забт ва охирин намояндаи Тоҳириён Муҳаммад ибни Тоҳирро сарнагун кард [5, с. 172 – 174]. Гардезӣ хабар медиҳад, ки дар рафти мукотиботи дипломатӣ байни Яъқуб ва Муҳаммад ибни Тоҳир сафири Тоҳириён ба Яъқуб паёми Муҳаммад ибни Тоҳирро мерасонад, ки дар он омада будааст, агар ту фиристодаи амиралмуъминин бошӣ, пас маншури расмиро нишон деҳ, то ки ман вилоятро ба ту супорам ва агар не, бозгард. Дар ҷавоб Яъқуб аз таги ҷойнамозаш шамшерашро кашида, гуфтааст: «Аҳд ва ливои ман ин аст» [1, с. 173]. Пас аз сарнагунии Муҳаммад ибни Тоҳир Гургон ва Табаристон низ тобеъ гардиданд.

Соли 875 халифа ал-Муътамид Яъқубро ҳамчун амири Систон, Хуросон, Табаристон, Кирмон ва Форс, яъне дар асл, аксарияти музофотҳои шарқии хилофат пазируфт. Аммо Яъқуб бештар мехост, яъне

худи Бағдодро тасарруф кунад. Соли 876 вай ба Ироқ ҳуҷум овард, Воситро гирифт, аммо назди Дор-ул-Акул мағлуб шуда ба шарқ ақибнишинӣ кард.

Дар «Таърихи Систон» омадааст, ки Абӯаҳмад ал Муваффақ дид, ки дар натиҷаи адлхоҳии Яъқуб обрӯяш байни омма хеле баланд шудааст ба Яъқуб нома навишта мазмуни он чунин будааст, ки биё дидоре кунему ҷаҳонро ба ту супорем, то ту ҷаҳонбон бошӣ. Ҳама ҷаҳон мутобеи ту шудаанд ва мо он чи фармон фармон диҳӣ ба он ҷумла биравем ва бидонӣ, ки мо ба хутба басанда кардаем, ки мо аҳли байти Мустафоем ва ту ҳаме қуввати дини ӯ кунӣ… аммо чун Яъқуб ба сӯи Бағдод рафт лашкари халифа Ал-Мӯътамид ӯро дар наздикии Бағдод истиқбол гирифт [5, с. 180]. Гардезӣ навиштааст, ки Яъқуб баъди гирифтани Форс мехост Бағдодро низ фатҳ намуда, ба ҷои халифа ал Муътамид Муваффақро нишонад. Ва Муваффақ ин ҳолро ба Муътамид ошкор кардааст. Яъне номаҳое, ки Яъқуб ба Муваффақ менавишт ӯ сирри онҳоро ба Муътамид арз мекард. Он даме, ки Яъқуб ба назди Дор-ул-Акул расид, Муваффақ фармуд то оби Даҷла бар вай кушоданд ва сипоҳи Яъқуб бештараш ҳалок шуданд ва ҳамин тавр ӯ шикаст хӯрда, худро ба Ҷундишопур расонд [1, с. 174]. Соли 879 Яъқуб вафот кард.

Дар «Таърихи Сиистон» зикр шудааст, ки Яъқуб ибни Лайс ҳафдаҳ солу нӯҳ моҳ идора карда, Хуросону Сиистону Кобулу, Синду Ҳинду Форсу Кирмон тобеи ӯ буданд «ва сирри некии ӯву адли ӯ маъруф аст, ки чӣ кард бар мардумони олам бар рӯзгори худ» [5, с. 181].

Ба ҷои ӯ бародараш Амр ибни Лайс (879-900) сари қудрат омад, ки салтанати ӯ бо саркӯбии исёнҳо оғоз ёфт. Ал-Муваффақ аз нооромиҳои Систон истифода бурда, соли 887 Саффориёнро аз Форс ронд. Амр маҷбур буд аз орзуҳои васеъ кардани ҳокимияти худ дар самти ғарб даст кашад ва бо халифа сулҳ кунад. Аз ҳамон вақт, Сомониён, ки дар Мавароҳуннаҳр ҳукмронӣ мекарданд, рақибони асосии ӯ шуданд. Ҷанг бо онҳо бениҳоят шадид буд ва бо шикасти Саффориён хотима ёфт. Соли 898 Амр аз ҷониби Исмоил ибни Аҳмади сомонӣ мағлуб шуд. Пас аз ду сол Амр шахсан ба Осиёи Миёна лашкаркашии навбатиро роҳбарӣ кард. Ин дафъа ҷангҳо дар назди деворҳои Балх ҷараён гирифтанд. Соли 900, ҳангоми яке аз набардҳо Амр асирӣ афтид. Исмоил асири худро ба Бағдод фиристоданд ва дар он ҷо ӯро қатл карданд. Ба ақидаи шарқшиноси маъруф В. В. Бартолд Саффориён хостанд, ки ҳокимияти худро дар Мовароҳуннаҳр низ паҳн намояд, аммо ин нияти онҳо ба қатъи ҳукумати онҳо оварда расонд [2, с. 274].

Ҳамин тариқ, «Таърихи Систон» асари арзишманде оид ба давлатдории Саффориён ба ҳисоб рафта, нисбати дигар асарҳои таърихӣ оид ба ҳаёт ва фаъолияти сиёсии Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ маълумоти пурратар оварда шуда, он боиси таваҷҷӯҳ мебошад. Аммо то кунун асари мазкур пурра мавриди таҳқиқи илмӣ қарор нагирифтааст. Асари мазкур гузашта аз ин ки дар бораи Саффориён маълумоти нодир медиҳад, дар бораи таъриху фарҳанги тоҷикон сарчашмаи нодир ба шумор меояд.

АДАБИЁТ

1. Абусаъид Абдулҳайи Гардезӣ. Зайну-л-ахбор. Душанбе: Бухоро, 2014. 416 с.
2. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Сочинения. Т. 1. М., 1963. 761 с.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. Душанбе: Ирфон, 1998. 704 с.
4. Ғубор Ғ. М. Афғонистон дар масири таърих. Кобул, 1967. 756 с.
5. Таърихи Сиистон. Душанбе: Бухоро, 2014. 352 с.
6. Хушвахтов Х. Х. К вопросу о военном управлении при Саффаридах // Ученные записки. № 3 (44). Худжанд, 2015. С. 5 – 9.
7. Шаҳбози Р. Антропонимияи «Таърихи Систон» («ҷанбаҳои таърихӣ-забоншиносӣ»). Диссертатсия барои дарёфти дарачаи илмии доктор PhD. Душанбе, 2020. 197 с.

ИНЪИКОСИ БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ ФАЪОЛИЯТИ СИЁСИИ ЯЪҚУБ ИБНИ ЛАЙС ТИБҚИ АХБОРИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

Дар мақолаи мазкур оид ба баъзе паҳлуҳои фаъолияти сиёсии асосгузори давлати Саффориён Яъқуб ибни Лайс тибқи ахбори «Таърихи Систон» сухан меравад. Асари мазкур, ки яке аз аввалин асарҳои таърихии ба забони форсӣ навишташуда мебошад, номи муаллиф ва ҳатто номи китоб то ба ҳол маълум нест ва онро шартан «Таърихи Систон» ном гузоштанд.

Қимати илмии асари мазкур хеле калон буда, он махсусан оид ба таърихи Саффориён нисбати дигар маъхазҳо маълумоти пурратар медиҳад. Аз тамоми сарчашмаҳои таърихие, ки то ба имрӯз расидаанд, танҳо дар «Таърихи Систон» аз Саффориён ба некӣ ёд карда шуда, ҳам маълумоти муфассалтар оварда шудааст.

Дар таърихи Сиистон оид ба ҳаёт ва рӯзгори асосгузори давлати Саффориён Яъқуб ибни Лайс маълумоти муҳим оварда шудааст. Аз ҷумла дар асари мазкур омадааст, ки асосгузори сулолаи

Саффориён Абу Юсуф Яъқуб ибни Лайс ал-Саффор аз деҳаи Қарнини Систон буда, писари як деҳқони оддӣ буд. Дар айёми ҷавонӣ ӯ ба шаҳр, эҳтимолан шаҳри Заранҷ кӯчида, ва шогирди як мисгар шудааст. Бо ин касб лақаби ӯ ас-Саффор (мисгар) алоқаманд аст, ки баъдтар он барои ворисонаш умумӣ шуд.

Муаллифи маъқолаи мазкур такя ба ахбори «Таърихи Систон» карда, оид ба фаъолияти ибтидоии сиёсии Яъқуб ибни Лайс ва то таъсисёбии давлати Саффориён аз ҷониби ӯ маълумот медиҳад.

***Калидвожаҳо:** «Таърихи Систон», Яъқуб ибни Лайс, Саффориён, халифа, давлат, сиёсат.*

ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫЕ ШТРИХИ ИЗ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯЪКУБА ИБН ЛАЙС ПО СВЕДЕНИЯМ «ИСТОРИИ СИСТАНА»

В статье рассматривается некоторые аспекты политическое деятельности Якуба ибн Лайса Саффарида по сообщениям сочинения анонимного автора «История Систана», которое считается одно из первых исторических произведений, написанных на персидском языке, имя автора и даже название книги до сих пор неизвестны. Ее условно называют «Истории Систана».

Научная ценность работы как исторического источника очень высока, и она дает более подробную информацию об истории Саффаридов, чем другие источники. Из всех источников, дошедших до наших дней, только в «Истории Систана» Саффариды с добрым намерением упоминаются и дается наиболее подробное информации об этой династии.

История Систана дает важную информацию о жизни и деятельности основателя государства Саффаридов. В частности, в этой работе говорится, что основатель династии Саффаридов Абу Юсуф Якуб ибн Лайс ас-Саффар был из деревни Карнини Систан и был сыном обычного фермера. В юности он переехал в город, вероятно, в город Зарандж, и стал учеником медника. Его прозвище аль-Саффар (медь) связано с этой профессией, которая впоследствии стала общепринятой для его преемников.

Автор этой статьи, ссылаясь на «Историю Систана», дает информацию о ранней политической деятельности Якуба ибн Лайса и до создания им государства Саффаридов.

***Ключевые слова:** «История Систана», Яъкуб ибн Лайс, Саффариды, халиф, государство, политика.*

REFLECTION SOME STROKES FROM THE POLITICAL ACTIVITIES OF YAKUB IBN LAYS ACCORDING TO THE «HISTORY OF SISTAN»

The article examines some aspects of the political activities of Yakub ibn Lays Saffarid according to the essay of the anonymous author «The History of Sistan», which is considered one of the first historical works written in Persian, the author's name and even the title of the book are still unknown. It is conventionally called the «Stories of Sistan».

The scientific value of the work as a historical source is very high, and it provides more detailed information about the history of the Saffarids than other sources. Of all the sources that have come down to our days, only in the «History of Sistan» the Saffarids with good intention are mentioned and the most detailed information about this dynasty is given.

The history of Sistan provides important information about the life and work of the founder of the Saffarid state. In particular, this work states that the founder of the Saffarid dynasty, Abu Yusuf Yakub ibn Lais al-Saffar, was from the village of Karnini Sistan and was the son of an ordinary farmer. In his youth he moved to a city, probably to the city of Zaranj, and became an apprentice of a coppersmith. His nickname al-Saffar (copper) is associated with this profession, which later became generally accepted by his successors.

The author of this article, referring to the «History of Sistan», provides information about the early political activities of Yakub ibn Lays and before the creation of the Saffarid state.

***Key words:** «History of Sistan», Yakub ibn Lais, Saffarids, caliph, state, politics.*

Сведение об авторе:

***Садиров Шарафджон Ахтамович** – старший преподаватель кафедры истории и методика ее обучение Таджикского педагогического института в Раштском районе. Тел.: 908-81-05-00*

Information about the author:

***Sadirov Sharafjon Akhtamovich Sadirov** - Senior Lecturer of the Department of History and the Methodology of Her Training of the Tajik Pedagogical Institute in Rashtsky district. Tel.: 908-81-05-00*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи чопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациям на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2022. № 1 (96)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 36.44, усл. п.л. 34.65
Подписано в печать 19.04.2021 г. Заказ №2022/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.